

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY
MADANIY HAMKORLIK: RAQAMLI
PLATFORMALAR VA ILMIY
ALMASHINUVLAR”

MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY-AMALIY
ANJUMANI MATERIALLARI

1-QISM

2026

**“INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY
MADANIY HAMKORLIK: RAQAMLI PLATFORMALAR
VA ILMIY ALMASHINUVLAR”
XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN**

**“TURKIC CULTURAL COOPERATION IN THE
ERA OF INNOVATION: DIGITAL PLATFORMS
AND SCIENTIFIC EXCHANGES”
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE**

**«ТЮРКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
В ЭПОХУ ИННОВАЦИЙ: ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ
И НАУЧНЫЕ ОБМЕНЫ»
МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ**

TEZISLAR TO‘PLAMI

1-QISM

Urganch shahri

24-mart, 2026

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari [Matn]: to‘plam/jamoa – Urganch: Khwarezm publication, 2026. – y

Mazkur to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 18-yanvardagi "O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200 qarori ijrosini ta’minlash to‘g‘risida"gi 16-sonli buyrug‘ida belgilangan vazifalarning ijrosini ta’minlash maqsadida

2026-yil 24-mart kuni Urganch shahrida (Urganch davlat pedagogika institutida) “Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan iborat. To‘plamdan joy olgan tezislarda keltirilgan ma’lumotlarning to‘g‘riligiga mualliflar javobgardirlar.

Mas’ul muharrirlar:

Ibrahim K. – Amasya universiteti dotsenti

Matnazarov O‘. – p.f.n., professor

Latipov R. – p.f.f.d (PhD), dotsent

Yusupov H. – t.f.d. (PhD), dotsent v.b

Masharipov A. –p.f.f.d (PhD), dotsent

Tursunova Sh. – f.f.d. (PhD), dotsent

O‘razmetov M. – f.f.d (PhD), dotsent v.b

Otajonov M. – o‘qituvchi

Tahrir hay’ati raisi:

F.R.Madraximova – p.f.d. (DSc), Professor

Tahrir hay’ati:

Ispahi S. – Türk Eli xalqaro tashkiloti raisi

Abdullayev D.N. – t.f.d. (DSc), Professor

Raximov G.B. – p.f.f.d (PhD) dotsent v.b

Xujamuratov U.R. – t.f.f.d., (PhD) dotsent

Xajiyeva M. – f.f.d., (DsC), Professor

Karimov Z.A. – f.f.d (PhD), dotsent

Uljayeva Sh.M. – t.f.d., (DsC), Professor

Taqrizchilar:

Lisenka Y.A – t.f.d., (DSc), Professor

Aytbayev M.Y – t.f.d. (PhD), dotsent

MADRAXIMOVA FERUZA RUZIMBAYEVNA

**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti rektori,
pedagogika fanlari doktori, professor**

Assalomu alaykum, hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Bugun sizlar bilan “Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjumanda uchrashib turganimdan benihoya mamnunman.

Ilm-fan va texnologiyalar taraqqiyoti bugungi kunda mislsiz sur’atlar bilan rivojlanib borayotgani, shuningdek, davlatlararo madaniy va ilmiy aloqalar yangi bosqichga ko’tarilayotgani hech kimga sir emas. Ayniqsa, globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida qardosh xalqlar o’rtasida ilmiy tadqiqotlar olib borish, zamonaviy axborot texnologiyalari va innovatsion yondashuvlarni madaniy hamkorlikka joriy etish mintqa taraqqiyotidagi dolzarb masalalar bilan chambarchas bog’liqdir. Bugun o’tkazilayotgan ushbu xalqaro ilmiy-amaliy anjuman turkiy dunyo olimlarini yagona maqsad – ilm-fan va madaniyat ravnaqi yo’lida birlashtirayotgan muhim ilmiy maydon bo’lib, tajriba almashish, ilg’or g’oyalarni muhokama qilish va yangi hamkorlik aloqalarini yo’lga qo’yish uchun katta imkoniyat yaratadi.

Bugungi kunda raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalar hayotimizning barcha sohalariga, jumladan, turkiy xalqlarning madaniy va ilmiy integratsiyasiga ham jadal kirib kelmoqda. Ushbu texnologiyalar boy tarixiy merosimizni asrab-avaylash, ta’lim va ilm-fan sohasida ma’lumotlar bazasini yaratish, tadqiqotchilar o’rtasida tezkor ma’lumot almashinuvini ta’minlash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ularni amaliyotga tatbiq etishda yuzaga kelishi mumkin bo’lgan muammolarni chuqur tahlil qilish, kiberxavfsizlik, raqamli muhitda mualliflik huquqlarini himoya qilish va yagona axborot makonini yaratish masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

So’nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida turkiy davlatlar bilan madaniy, iqtisodiy va ilmiy aloqalarni rivojlantirish borasida keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Turkiy Davlatlar Tashkiloti doirasidagi hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, davlatimiz tomonidan ilm-fan va innovatsiyalarni qo’llab-quvvatlashga qaratilgan qaror va farmonlar qardosh mamlakatlar o’rtasida fan, ta’lim va madaniyat integratsiyasini mustahkamlashga qaratilgani bilan

alohida ahamiyatga ega. Ushbu hujjatlar raqamli texnologiyalar va ilmiy almashinuvlarni xalqaro darajada samarali tatbiq etish uchun mustahkam huquqiy va tashkiliy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi konferensiyaning dolzarbligi ham uning nomidayoq yaqqol namoyon bo‘lib, innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlikni rivojlantirish, raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlarni keng joriy etishning imkoniyatlari hamda kelajakdagi istiqbollarini chuqur muhokama qilishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Ishonchim komilki, anjuman doirasida tajribali va yosh olimlarning ilmiy yangiliklari, innovatsion g‘oyalari taqdim etilib, turkiy xalqlar madaniyati va ilm-fani rivojiga munosib hissa qo‘shadi.

So‘zim yakunida shuni alohida ta’kidlamochimanki, ilm-fan sohasidagi tadqiqotlar olimlar o‘rtasidagi do‘stona va samarali hamkorlik mahsuli bo‘lib, ularning natijalari nafaqat fan, balki butun turkiy dunyo jamiyati va madaniyati taraqqiyotiga ham xizmat qilishi lozim. Globallashuv sharoitida raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlarga bag‘ishlangan ushbu xalqaro ilmiy-amaliy anjumanda ishtirok etayotgan xorijiy olimlarga, qardosh davlatlar vakillariga va barcha ilmiy jamoatchilikka ushbu tashabbusni qo‘llab-quvvatlaganlari uchun chuqur minnatdorlik bildiraman.

Do‘stona madaniy-ilmiy aloqalarimiz bardavom, hamkorligimiz esa doimo samarali bo‘lsin!

ABDULLAYEV DIYORJON NODIRJON O‘G‘LI

**Abdullayev Diyorjon Nodirjon o‘g‘li – Urganch davlat pedagogika instituti
rektori v.v.b, t.f.d., professor**

Hurmatli anjuman ishtirokchilari, aziz olimlar va qadrli mehmonlar!

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida insoniyat taraqqiyoti yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Ayniqsa, innovatsiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun‘iy intellekt rivoji jamiyatlar o‘rtasidagi aloqalarni tubdan o‘zgartirib, yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Shu nuqtai nazardan, turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlikni zamonaviy yondashuvlar asosida rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Turkiy xalqlarni nafaqat umumiy til ildizlari, balki boy tarixiy meros, mushtarak madaniyat va umumiy qadriyatlar birlashtirib turadi. Ushbu birlikni mustahkamlashda zamonaviy raqamli platformalar muhim vosita sifatida namoyon

bo‘lmoqda. Chunki bugungi kunda madaniy almashinuv faqat an’anaviy shakllarda emas, balki virtual makonda ham keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda.

Raqamli texnologiyalar orqali ilmiy va madaniy hamkorlik yangi bosqichga chiqmoqda. Masalan, onlayn konferensiyalar, virtual kutubxonalar, raqamli arxivlar va ilmiy platformalar orqali turli davlatlardagi olimlar o‘zaro tajriba almashish, qo‘shma tadqiqotlar olib borish imkoniga ega bo‘lmoqdalar. Bu esa ilm-fan taraqqiyotini tezlashtirish bilan birga, turkiy xalqlar o‘rtasidagi ilmiy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, ilmiy almashinuvlar faqat bilim uzatish vositasi emas, balki o‘zaro ishonch, hamjihatlik va madaniy yaqinlikni mustahkamlovchi muhim omildir. Ayniqsa, yosh tadqiqotchilar uchun xalqaro ilmiy hamkorlik yangi g‘oyalar, innovatsion fikrlash va kreativ yondashuvlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim va ilm-fan sohasida hamkorlikni kengaytirish bo‘yicha qator tashabbuslar ilgari surilmoqda. Akademik mobilitet dasturlari, qo‘shma ta’lim loyihalari, ikki tomonlama ilmiy grantlar – bularning barchasi turkiy dunyoning intellektual salohiyatini birlashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli platformalar esa ushbu jarayonning tezkor va samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi. Masalan, yagona ilmiy ma’lumotlar bazasini yaratish, turkiy xalqlar tarixiga oid manbalarni raqamlashtirish, onlayn ta’lim tizimlarini rivojlantirish orqali umumiy ilmiy makonni shakllantirish mumkin. Bu esa nafaqat ilmiy hamkorlikni, balki madaniy merosni asrash va uni kelajak avlodlarga yetkazishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, innovatsiyalar davrida madaniy hamkorlik faqat texnologik rivoj bilan cheklanib qolmasligi kerak. U insoniy qadriyatlar, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamjihatlik asosida qurilishi lozim. Chunki har qanday texnologiya inson manfaatiga xizmat qilgandagina o‘zining haqiqiy qiymatini namoyon etadi.

Turkiy xalqlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishda ta’lim tizimining o‘rni ham beqiyosdir. Ta’lim orqali yosh avlodga umumiy tarix, madaniyat va qadriyatlar singdiriladi. Ayniqsa, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish orqali turkiy dunyoning yagona ma’naviy makonini shakllantirish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashni istardimki, innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlikni rivojlantirish – bu nafaqat bugungi kunning talabi, balki kelajak avlodlar oldidagi mas’uliyatimizdir. Raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar orqali biz o‘zaro hamkorlikni yanada mustahkamlab, umumiy taraqqiyot yo‘lida yangi marralarni zabt etishimiz mumkin.

Keling, birgalikda ilm-fan, madaniyat va innovatsiyalar orqali turkiy dunyoning yorqin kelajagini barpo etaylik.

E’tiboringiz uchun rahmat!

SARVAR ISPAHI

“Türk Eli” Uluslararası Teşkilatı Başkanı

Saygıdeğer konferans katılımcıları, kıymetli bilim insanları ve değerli meslektaşlar!

Günümüz, hızlı değişimlerin, inovasyonların ve dijital teknolojilerin damga vurduğu bir çağdır. İnsanlık tarihinde hiçbir dönemde bilgi bu kadar hızlı paylaşılmamış, bilimsel fikirler bu kadar geniş kitlelere ulaşmamıştır. Böyle bir ortamda, Türk dünyası arasındaki kültürel ve bilimsel işbirliğini yeni bir seviyeye taşımak hepimizin öncelikli görevidir.

Türk dünyası yalnızca bir coğrafya değil; ortak tarih, ortak değerler ve güçlü bir manevi bağ ile birbirine bağlı büyük bir medeniyet alanıdır. Bu alanın geleceği ise şüphesiz bilim ve inovasyonla doğrudan ilişkilidir.

Günümüzde dijital platformlar, Türk halkları arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir araç haline gelmiştir. Eskiden uzun zaman alan bilimsel iletişim bugün saniyeler içinde gerçekleşmektedir. Mesafeler kısaltmakta, sınırlar göreceli anlamını yitirmektedir. Bu durum ise bilimsel entegrasyon için eşsiz fırsatlar sunmaktadır.

Özellikle bilimsel değişim programlarının geliştirilmesi sayesinde sadece bilgi paylaşımı yapılmakla kalmamakta, aynı zamanda ortak bir bilimsel alan da oluşmaktadır. Bu alan, Türk dünyasının entelektüel potansiyelini bir araya getirerek küresel bilim dünyasında daha güçlü bir konum elde etmesine katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, dijital teknolojiler kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından da yeni imkânlar sunmaktadır. El yazmalarının dijitalleştirilmesi, tarihi kaynakların çevrim içi ortamlarda sunulması ve sanal müzelerin oluşturulması sayesinde zengin mirasımız korunmakta ve dünyaya tanıtılmaktadır.

Ancak bu süreçte önemli bir hususu unutmamak gerekir: teknoloji bir araçtır, amaç değildir. Asıl amaç insandır; onun manevi gelişimi ve toplumun ilerlemesidir. Bu nedenle dijital platformlar üzerinden kurulan işbirliği, karşılıklı saygı, hoşgörü ve insani değerler temelinde şekillenmelidir.

Bu noktada özellikle gençlere değinmek isterim. Çünkü inovasyonları en hızlı benimseyen ve uygulayan kesim genç nesildir. Eğer gençleri Türk kültürü, ortak tarih ve bilimsel işbirliği ruhuyla yetiştirebilirsek, gelecekte daha güçlü ve sağlam bir Türk dünyası inşa edebiliriz.

Bu bağlamda eğitim sisteminde dijital platformların etkin kullanımı, ortak eğitim programlarının geliştirilmesi ve öğrenci değişimlerinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu süreçler yalnızca bilgi alışverişini değil, aynı zamanda kültürel yakınlaşmayı da desteklemektedir.

Sonuç olarak, inovasyon çağında Türk dünyasında kültürel işbirliğinin geliştirilmesi stratejik bir zorunluluktur. Dijital platformlar ve bilimsel değişim yoluyla karşılıklı güveni pekiştirerek ortak bir gelecek inşa edebiliriz.

Gelin, bilim ve inovasyonu ortak değerlerimizle birleştirerek Türk dünyasının daha parlak bir geleceğe ulaşmasına birlikte katkı sağlayalım.

İlginiz için teşekkür ederim!

NAGIF HAMZAYEV

Ozərbaycan respublikası milliy majlisi deputati

Hörmətli konfrans iştirakçıları, əziz alimlər və tədqiqatçılar!

Bugünkü “İnnovasiyalar dövründə türk mədəni əməkdaşlığı: rəqəmsal platformalar və elmi mübadilələr” mövzusunda keçirilən beynəlxalq elmi-praktik konfrans yalnız elmi dialoq deyil, həm də türk dünyasının intellektual inteqrasiyası yolunda mühüm addımlardan biridir.

Müasir qloballaşma prosesləri bəşəriyyətin inkişafını yeni mərhələyə çıxarmaqdadır. Xüsusilə rəqəmsal texnologiyalar həyatımızın bütün sahələrinə nüfuz edərək elm, təhsil və mədəniyyət sahələrini köklü şəkildə dəyişdirməkdədir. Bu proses türk xalqları arasında mövcud olan tarixi, mədəni və mənəvi əlaqələrin yeni forma və məzmunla zənginləşdirilməsinə geniş imkanlar yaradır.

Məlumdur ki, türk xalqlarını birləşdirən əsas amillər ümumi tarix, oxşar dil kökləri, zəngin mədəni irs və ortaq dəyərlər sistemidir. Bu gün bu ortaq dəyərlərin möhkəmləndirilməsində rəqəmsal platformalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Virtual təhsil sistemləri, elmi məlumat bazaları, onlayn konfranslar və akademik şəbəkələr vasitəsilə alimlər arasında əməkdaşlıq sərhədsiz xarakter alır.

Bu baxımdan, rəqəmsal transformasiya türk dövlətləri arasında elmi mübadiləni sürətləndirən əsas vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Elmi tədqiqat nəticələrinin operativ yayılması, birgə layihələrin həyata keçirilməsi və gənc tədqiqatçılar üçün yeni imkanların yaradılması innovativ əməkdaşlığın əsas göstəricilərindəndir.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, texnoloji inkişafı paralel olaraq mənəvi dəyərlərin qorunması məsələsi də aktual olaraq qalır. Rəqəmsal mühitdə milli mədəniyyətin qorunması, onun gənc nəslin şüuruna aşılması və global informasiya axınında itirilməməsi mühüm vəzifələrdəndir. Bu sahədə elm və təhsil sisteminin rolu əvəzsizdir.

Türk əməkdaşlığının gələcəyi ilk növbədə elmi düşüncə birliyinə, qarşılıqlı etimada və əməkdaşlıq mədəniyyətinə əsaslanır. İnnovasiyalar isə bu prosesdə vasitə rolunu oynayır. Deməli, biz yalnız texnologiyaları inkişaf etdirməməli, eyni

zamanda onlari insan maraqlari, madani inkişaf və davamlı tərəqqi naminə səmərəli şəkildə tətbiq etməliyik.

Nəticə olaraq demək olar ki, rəqəmsal platformalar vasitəsilə inkişaf edən türk mədəni əməkdaşlığı gələcək nəsillər üçün möhkəm elmi və mənəvi təməl yaradır. Bu isə öz növbəsində ümumi inkişafımızı yeni mərhələyə yüksəldəcəkdir.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

Hurmatli anjuman ishtirokchilari, aziz olimlar va tadqiqotchilar!

Bugungi “Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman nafaqat ilmiy muloqot, balki turkiy dunyoning intellektual integratsiyasi yoʻlida muhim qadamlardan biridir.

Zamonaviy globallashuv jarayonlari insoniyat taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga kirib borib, ilm-fan, taʼlim va madaniyat sohalarini tubdan oʻzgartirmoqda. Bu jarayon turkiy xalqlar oʻrtasidagi tarixiy, madaniy va maʼnaviy aloqalarni yangi shakl va mazmun bilan boyitish imkoniyatini bermoqda.

Maʼlumki, turkiy xalqlarni birlashtirib turuvchi omillar — umumiy tarix, oʻxshash til ildizlari, boy madaniy meros va qadriyatlar tizimidir. Bugungi kunda ushbu mushtaraklikni mustahkamlashda raqamli platformalar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Virtual taʼlim tizimlari, ilmiy maʼlumotlar bazalari, onlayn konferensiyalar va akademik tarmoqlar orqali olimlar oʻrtasidagi hamkorlik chegaralarsiz shaklga ega boʻlmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya turkiy davlatlar oʻrtasida ilmiy almashinuvni jadallashtiruvchi asosiy vositalardan biriga aylanmoqda. Ilmiy tadqiqot natijalarining tezkor tarqalishi, qoʻshma loyihalarning yoʻlga qoʻyilishi va yosh tadqiqotchilar uchun yangi imkoniyatlarning yaratilishi — bularning barchasi innovatsion hamkorlikning amaliy natijalaridir.

Biroq shuni alohida taʼkidlash lozimki, texnologik taraqqiyot bilan bir qatorda, maʼnaviy qadriyatlarni asrab-avaylash masalasi ham dolzarb boʻlib qolmoqda. Raqamli makonda milliy madaniyatni saqlash, uni yosh avlod ongiga singdirish va global axborot oqimida yoʻqotib qoʻymaslik muhim vazifalardan biridir. Bu borada ilm-fan va taʼlim tizimining roli beqiyosdir.

Turkiy hamkorlikning istiqboli, avvalo, ilmiy tafakkur birligi, oʻzaro ishonch va hamkorlik madaniyatiga bogʻliq. Innovatsiyalar esa bu jarayonda vosita boʻlib xizmat qiladi. Demak, biz nafaqat texnologiyalarni rivojlantirishimiz, balki ularni inson manfaatlari, madaniy yuksalish va barqaror taraqqiyot yoʻlida samarali qoʻllay olishimiz lozim.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, raqamli platformalar orqali rivojlanayotgan turkiy madaniy hamkorlik kelajak avlod uchun mustahkam ilmiy va maʼnaviy poydevor yaratadi. Bu esa oʻz navbatida, umumiy taraqqiyotimizni yangi bosqichga olib chiqadi.

Eʼtiboringiz uchun rahmat!

1-SHO‘BA: TURKIY MADANIY HAMKORLIK VA INNOVATSION JARAYONLAR

O‘ZBEKISTON VA TURKIYANING TA’LIM VA ILM-FAN SOHASIDAGI MADANIY ALOQALARI (2017–2024)

Abdullayev Diyorjon Nodirjon o‘g‘li – Urganch davlat pedagogika instituti rektori v.v.b, t.f.d., professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ta’lim, ilm-fan va madaniyat sohalaridagi hamkorlikning rivojlanishi tahlil qilinadi. Xususan, 2017–2024-yillar davomida ikki mamlakat o‘rtasida amalga oshirilgan ilmiy hamkorlik, oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi aloqalar, professor-o‘qituvchilar va talabalar almashinuvi hamda madaniy tadbirlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, qo‘shma ilmiy loyihalar, konferensiyalar va madaniy tashabbuslar ikki xalq o‘rtasidagi do‘stlik va hamkorlikni mustahkamlashdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ta’lim va ilmiy hamkorlikning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini ko‘rsatadi.

Аннотация. В данной статье анализируется развитие сотрудничества между Узбекистаном и Турцией в сфере образования, науки и культуры. Особое внимание уделяется совместным проектам, академическим обменам между университетами, а также научным и культурным мероприятиям, реализованным в период 2017–2024 годов. Рассматривается роль научных конференций, образовательных программ и культурных инициатив в укреплении дружеских отношений между двумя странами. Результаты исследования показывают перспективы дальнейшего развития образовательного и научного сотрудничества между Узбекистаном и Турцией.

Annotation. This article analyzes the development of cooperation between Uzbekistan and Turkey in the fields of education, science, and culture. Particular attention is paid to joint projects, academic exchanges between universities, and scientific and cultural events implemented during 2017–2024. The role of conferences, educational programs, and cultural initiatives in strengthening friendly relations between the two countries is also highlighted. The results of the study demonstrate the prospects for further development of educational and scientific cooperation between Uzbekistan and Turkey.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, Turkiya, ta’lim hamkorligi, ilm-fan, madaniy aloqalar, oliy ta’lim, akademik almashinuv, ilmiy tadqiqotlar.

Ключевые слова: Узбекистан, Турция, образовательное сотрудничество, наука, культурные связи, высшее образование, академический обмен, научные исследования.

Keywords: Uzbekistan, Turkey, educational cooperation, science, cultural relations, higher education, academic exchange, scientific research.

Bugungi kunda davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishda ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohalari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, ilmiy tadqiqotlar, ta'lim tizimi va madaniy almashinuv jarayonlari mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro ishonch va hamkorlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi aloqalar alohida ahamiyatga ega. Ikki mamlakatni umumiy tarixiy ildizlar, madaniy qadriyatlar, til va diniy an'analar birlashtirib turadi. Bu omillar ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichga ko'tarildi. Xususan, 2017-yildan boshlab ikki davlat rahbarlari o'rtasidagi oliy darajadagi uchrashuvlar, davlat tashriflari va imzolangan kelishuvlar natijasida ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohasidagi hamkorlik sezilarli darajada faollashdi. Oliy ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik shartnomalari imzolandi, ilmiy konferensiyalar va madaniy tadbirlar tashkil etildi, talabalar va professor-o'qituvchilar almashinuvini rivojlantirishga qaratilgan yangi tashabbuslar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim va ilm-fan sohasidagi xalqaro hamkorlikning ahamiyati haqida to'xtalar ekan, shunday ta'kidlaydi: “Ilm-fan va ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni milliy taraqqiyotimizga tatbiq etish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir”[1]. Mazkur fikr O'zbekistonning xalqaro ilmiy va ta'lim hamkorligini rivojlantirishga qaratilgan siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim va ilm-fan sohasidagi hamkorlik nafaqat akademik aloqalarni mustahkamlashga, balki ikki xalq o'rtasidagi madaniy yaqinlikni yanada kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik dasturlari, qo'shma ilmiy tadqiqotlar, xalqaro konferensiyalar hamda madaniy almashinuvlar yosh avlodning ilm-fan va madaniyatga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynamoqda.

Mazkur maqolada 2017–2024-yillar davomida O'zbekiston va Turkiya o'rtasida ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohasida amalga oshirilgan hamkorlik jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi aloqalar, ilmiy tadqiqotlar, madaniy tadbirlar va akademik almashinuv dasturlarining ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi.

O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohasidagi hamkorlik so'nggi yillarda izchil rivojlanib bormoqda. Bu hamkorlik ikki mamlakat o'rtasidagi tarixiy yaqinlik, umumiy madaniy qadriyatlar hamda siyosiy aloqalarning mustahkamlanishi bilan bog'liqdir. Xususan, 2017-yildan boshlab

O‘zbekiston Respublikasining tashqi siyosatida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, xorijiy davlatlar bilan ta’lim va ilm-fan sohasidagi aloqalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, zamonaviy taraqqiyot sharoitida ilm-fan va innovatsiyalar mamlakat rivojlanishining muhim omili hisoblanadi.

2017-yilda O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turkiyaga davlat tashrifi ikki mamlakat o‘rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur tashrif doirasida ta’lim, ilm-fan, madaniyat, turizm va iqtisodiyot sohalarida hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan qator hujjatlar imzolandi. Bu kelishuvlar oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni kengaytirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish hamda madaniy almashinuvni kuchaytirishga xizmat qildi[2]. Shu davrdan boshlab ikki mamlakat universitetlari o‘rtasida ilmiy aloqalar kengayib, talabalar va professor-o‘qituvchilar almashinuvi rivojlana boshladi.

2018-yilda O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ta’lim sohasidagi hamkorlik yanada faollashdi. Turkiyaning Kastamonu universiteti delegatsiyasining Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari institutiga tashrifi davomida ikki oliy ta’lim muassasasi o‘rtasida hamkorlik shartnomalari imzolandi. Ushbu hamkorlik doirasida “Mevlana” almashinuv dasturi asosida talabalar va professor-o‘qituvchilar almashinuvi yo‘lga qo‘yildi. Bunday dasturlar yosh mutaxassislarning bilim va tajribasini oshirish, shuningdek, xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, 2018-yilda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti professor-o‘qituvchilari Turkiyada o‘tkazilgan ilmiy festivalda ishtirok etib, bir qator turk universitetlari bilan hamkorlik memorandumlarini imzoladilar. Bu kelishuvlar asosida qo‘shma ilmiy tadqiqotlar olib borish, ilmiy konferensiyalar tashkil etish va yosh tadqiqotchilarni qo‘llab-quvvatlash masalalariga alohida e’tibor qaratildi[3].

2019-yilda Toshkent shahrida “O‘zbekiston va Turkiya: ta’lim va ilm-fanda yangi istiqbollar” mavzusida xalqaro konferensiya bo‘lib o‘tdi. Ushbu konferensiyada ikki mamlakat oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash hamda akademik almashinuv dasturlarini kengaytirish masalalari muhokama qilindi. Shu yili Toshkentda o‘tkazilgan “INNOWEEK – 2019” xalqaro innovatsion g‘oyalar haftaligi doirasida ham turkiyalik olimlar ishtirokida ilmiy seminarlar tashkil etildi. Mazkur seminarlar innovatsiyalar, yuqori texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlar sohasidagi yangi yutuqlarni muhokama qilishga bag‘ishlandi.

2020-yilda butun dunyoda COVID-19 pandemiyasi sababli ko‘plab ilmiy va madaniy tadbirlar cheklangan bo‘lsa-da, O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ilmiy hamkorlik davom etdi. Ko‘plab ilmiy konferensiyalar va seminarlar onlayn formatda tashkil etildi. Bu jarayon ilmiy aloqalarni uzluksiz davom ettirish imkonini berdi. Shu bilan birga, ikki mamlakat o‘rtasida oliy ta’lim muassasalari

filiallarini tashkil etish hamda ilmiy hamkorlikni kengaytirish bo'yicha yangi tashabbuslar ilgari surildi.

Keyingi yillarda madaniy hamkorlik ham sezilarli darajada rivojlandi. Turkiyada o'tkazilgan “O'zbekiston madaniyati kunlari” doirasida o'zbek san'ati, milliy an'analari va madaniy merosi keng namoyish etildi. Bunday tadbirlar ikki xalq o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi[4].

2024-yilda O'zbekiston va Turkiya o'rtasida oliy ta'lim va ilm-fan sohasidagi hamkorlikni kengaytirish masalalari muhokama qilinib, yangi ilmiy platformalar tashkil etildi. Bu platformalar ikki mamlakat olimlari o'rtasida qo'shma ilmiy tadqiqotlar olib borish, tajriba almashish hamda innovatsion loyihalarni amalga oshirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohasidagi hamkorlik ikki mamlakat o'rtasidagi strategik sheriklikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu hamkorlik yosh avlodni ilm-fan va madaniyatga qiziqtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish hamda ikki xalq o'rtasidagi do'stlik aloqalarini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohalaridagi hamkorlik ikki mamlakat o'rtasidagi strategik munosabatlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ikki davlatni umumiy tarixiy ildizlar, madaniy qadriyatlar, til yaqinligi hamda diniy an'analar birlashtirib turadi. Mazkur omillar O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda. So'nggi yillarda olib borilayotgan izchil siyosat natijasida ikki davlat o'rtasidagi ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohalaridagi hamkorlik sezilarli darajada kengaydi va yangi bosqichga ko'tarildi.

2017–2024-yillar davomida O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi shakllandi. Xususan, oliy darajadagi davlat tashriflari, imzolangan ikki tomonlama kelishuvlar va hamkorlik memorandumlari ta'lim va ilm-fan sohasidagi aloqalarni yanada rivojlantirishga xizmat qildi. Oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik shartnomalari, qo'shma ilmiy loyihalar, xalqaro konferensiyalar va seminarlarning tashkil etilishi ikki mamlakat olimlari o'rtasidagi ilmiy aloqalarni mustahkamladi. Bu jarayon ilmiy tadqiqotlar olib borish, zamonaviy ilmiy yutuqlarni o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

O'zbekiston va Turkiya universitetlari o'rtasida talabalar hamda professor-o'qituvchilar almashinuv dasturlarining rivojlanishi ham ta'lim sohasidagi hamkorlikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. “Mevlana” almashinuv dasturi, turli xalqaro ta'lim loyihalari hamda universitetlar o'rtasidagi hamkorlik bitimlari yosh mutaxassislarning bilim va tajribasini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa o'z navbatida zamonaviy bilimlarga ega, xalqaro tajribaga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, ilmiy hamkorlik doirasida qo'shma tadqiqotlar olib borish, ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish

kabi yo‘nalishlarda ham sezilarli natijalarga erishilmoqda. Xususan, ilmiy festival va xalqaro innovatsion haftaliklar doirasida o‘tkazilgan ilmiy seminarlar ikki mamlakat olimlari o‘rtasida tajriba almashish imkoniyatlarini yaratdi. Bu esa ilmiy hamkorlikni mustahkamlash va ilm-fan rivojiga yangi g‘oyalar olib kirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Madaniy hamkorlik ham O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi aloqalarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Turkiyada o‘tkazilgan “O‘zbekiston madaniyati kunlari”, turli madaniy ko‘rgazmalar, konsert dasturlari va adabiy tadbirlar ikki xalq o‘rtasidagi do‘stlik va hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bunday tadbirlar orqali o‘zbek xalqining boy tarixiy-madaniy merosi keng targ‘ib qilinmoqda, shu bilan birga turk madaniyati bilan o‘zaro tanishish imkoniyati yaratilmoqda.

Shuningdek, ilmiy muassasalar va tadqiqot markazlari o‘rtasidagi hamkorlik ham ikki mamlakat o‘rtasidagi ilmiy aloqalarning rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi va Turkiyaning ilmiy markazlari o‘rtasida o‘rnatilgan aloqalar ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga, yangi ilmiy yo‘nalishlarni o‘rganishga hamda qo‘shma ilmiy ishlanmalarni yaratishga xizmat qilmoqda. Bu hamkorlik ikki mamlakat ilmiy salohiyatining yanada oshishiga yordam bermoqda.

So‘nggi yillarda oliy ta‘lim va ilm-fan sohasida yangi tashabbuslarning ilgari surilishi ham O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi aloqalarning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, qo‘shma universitetlar tashkil etish, ilmiy platformalar yaratish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish kabi tashabbuslar kelajakda hamkorlikni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ta‘lim, ilm-fan va madaniyat sohalaridagi hamkorlik ikki mamlakat o‘rtasidagi strategik sheriklikni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Bu hamkorlik nafaqat ilmiy va ta‘lim sohalarining rivojlanishiga, balki ikki xalq o‘rtasidagi do‘stlik, o‘zaro hurmat va madaniy yaqinlikni mustahkamlashga ham xizmat qilmoqda. Kelgusida ham bu hamkorlikni yanada rivojlantirish, qo‘shma ilmiy tadqiqotlar sonini ko‘paytirish, akademik almashinuv dasturlarini kengaytirish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish orqali ikki mamlakat o‘rtasidagi aloqalar yanada mustahkamlanishi kutilmoqda.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi.” – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – B 244.
2. “O‘zbekiston – Turkiya munosabatlari yangi bosqichda.” Xalq so‘zi gazetasi, 2017. № 216.
3. “O‘zbekiston va Turkiya universitetlari hamkorligi.” UzDaily.uz, 2018.
4. “Pandemiya sharoitida xalqaro ilmiy hamkorlik.” Ilm-fan va innovatsiyalar jurnali, 2020.

ÇAĞDAŞ DÖVRDƏ TÜRK XALQLARINDA MƏDƏNİ-FƏLSƏFİ MÜNASİBƏTLƏR VƏ TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI

Faiq Ələkbərli (Faig Alakbarli)

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Türk xalqlarının

fəlsəfi fikir tarixi və müasir fəlsəfəsi şöbəsinin müdiri,

+994 50 378 88 20

faikalekperov@mail.ru

Xülasə: Məqalənin əsas mövzusu çağdaş dövrdə Türk xalqarı arasındakı münasibətlərdəki mədəni-fəlsəfi aspektlərin güclənməsi amilləridir. Müəllif, bir çox qaynaqlara da istinad etməklə, Türk xalqları arasındakı münasibətlərin fəlsəfi, sosioloji ya da sosial-fəlsəfi yükünü ortaya qoymağa çalışmışdır. Başqa sözlə, müəllif məqalədə Türk xalqlarının həmkarlığının fəlsəfi, sosioloji və sosial-fəlsəfi yönlerini qabartmış, onun əsas mahiyyətinin əxlaq, kültür, yaşam tərz, dəyərlər, bir sözlə özünəməxsus mədəni-fəlsəfi dünyagörüşlə bağlı olduğunu göstərmişdir.

Açar sözlər: Türk xalqları mədəni həmkarlığı, Türk xalqları mədəniyyəti, Türk xalqarı həmrəyliyi, Türk fəlsəfəsi, Türk dünyagörüşü, Türk həmkarlıq innovasiyaları

Abstract. The main topic of the article is the factors of strengthening of cultural-philosophical aspects in relations between Turkic peoples in the modern period. The author, referring to many sources, tried to reveal the philosophical, sociological or socio-philosophical burden of relations between Turkic peoples. In other words, the author highlighted the philosophical, sociological and socio-philosophical aspects of cooperation between Turkic peoples in the article, and showed that its main essence is connected with morality, culture, lifestyle, values, in a word, a unique cultural-philosophical worldview.

Key words: Cultural cooperation of Turkic peoples, culture of Turkic peoples, solidarity of Turkic peoples, Turkish philosophy, Turkish worldview, Turkish cooperation innovations.

Аннотация. Основная тема статьи — факторы усиления культурно-философских аспектов во взаимоотношениях тюркских народов в современную эпоху. Автор, опираясь на многочисленные источники, попытался раскрыть философское, социологическое и социально-философское бремя отношений между тюркскими народами. Иными словами, автор выделил в статье философские, социологические и социально-философские аспекты сотрудничества между тюркскими народами и показал, что его основная сущность связана с моралью, культурой, образом жизни, ценностями, одним словом, с уникальным культурно-философским мировоззрением.

Ключевые слова: Культурное сотрудничество тюркских народов, культура тюркских народов, солидарность тюркских народов, турецкая философия, турецкое мировоззрение, турецкие инновации в сфере сотрудничества.

Giriş

XXI yüzilə qədər Türk dünyasının əsas problemi Türk dövlətlərinin bir araya gəlib ortaq birliklər yarada bilməməsi idi. Lakin son illərdə bu sahədə ciddi irəliləyişlər var. TürkPA-nın yaradılması, Türksoylu dövlətlərin sammitinin keçirilməsi, Türk Keneşin varlığı, TÜRKSOY, Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun, digər qurumların yaradılması, müvafiq platformada bir çox QHT və KİV-in meydana çıxması bu sahədə atılan ciddi addımlar sırasındadır. Eyni zamanda 35 il ərzində ortaq keçmişdən ortaq gələcəyə gedən yolun bərpası yaxud yenidənqurulması istiqamətində ciddi uğurlar əldə olunub. Ümumiyyətlə, 35 il öncə ilə müqayisədə önəmli irəliləyişlər var. Bunu inkar etmək olmaz. Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda bu istiqamətdə özünəməxsus öncüllüyə, lider mövqeyə malikdir. Dünyanın istənilən yerində Türk dünyasının bir problemi varsa, Azərbaycan ona şərik çıxır, bacardığı yardımlar edir.

Beləliklə, gəldiyimiz nəticələrə görə, Türk birliyinin mövcudluğu ideyasının reallaşması yolunda irəliləyişlər var. Türk xalqlarının bir-birini tanıması, bir-birinə yaxınlaşması halları artıb. Bunun müxtəlif səbəbləri var. Konfransların, simpoziumların keçirilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı insanların bir-birinə yaxınlaşmasında mühüm rol oynayır. Konkret siyasi bir birliyin yaradılmasına gəldikdə isə, bu gün üçün hələlik ən yaxşı model olaraq Avropa Birliyinə bənzəyən Türk Dövlətləri Təşkilatıdır.

XX yüzilin sonuna doğru müstəqil Türk dövlətlərinin sayının birdən (Türkiyə) altıya (Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan) qədər yüksəlməsi, üstəlik digər yarımmüstəqil Türk dövlətlərinin (Tatarıstan, Başqırdıstan, Saxa, Uyğuristan və b.) də istiqbal uğrunda mücadiləyə davam etmələri yeni bir mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Özəlliklə, Sovetlər birliyinin dağılması ilə birdən birə beş müstəqil Türk dövlətinin meydana çıxması yalnız Rusiya Federasiyasını, İran İslam Respublikasını deyil, bəzi Qərb dövlətlərini də ciddi şəkildə narahat etmişdir.

Hazırda Türk birliyinin gerçəkləşməsi üçün antitütürk dairələr “Avrasiyaçılıq”, Qərb demokratiyası, “İslam birliyi” və digər ideologiyalar adı altında Türk dövlətlərində müxtəlif oyunlar oynamağa davam edirlər. Milli şüurun formalaşması prosesinin ləngiməsi fonunda, buna alternativ olaraq Türk xalqlarında yad ideyalar və ona uyğun qeyri-milli şüur formaları toplumun ayrı-ayrı təbəqələrinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir. Çünki milli şüuru istənilən səviyyədə olmayan insanlar istər-istəməz alterantiv ideyaların ya təsirinə məruz qalır, ya da özləri yad ideyalara meyil göstərilər. Bu, xüsusilə müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş gənc Türk dövlətləri üçün çox təhlükəlidir. Milli şüuru normal

səviyyədə formalaşmayan bir cəmiyyətdə kənar ideyalarla bağlı mövcud olan təsəvvürlərin özü də yarımçıq olur. Bu yarımçıqlıqlar insanların ictimai şüurunda natamamlıq kompleksi yaradır. Yaxın iki əsr ərzində milli yaddaşı dolaşdırılan bir cəmiyyətin bu problemi həll etmədən hər hansı bir modelə üz tutması asan deyildir. Öncə milli yaddaş şüuru bərpa olunmalı, daha sonra hansısa yeni bir modelin tətbiqinə cəhd göstərilməlidir. Əgər milli yaddaş şüuru bərpa olunmadan cəmiyyətə hər hansı bir model (“Yeni Rus imperializmi”, “Türk Birliyi”, “Avropa Birliyi” və b.) təklif olunarsa, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri ona fərqli təpkilər verəcəklər. Çünki cəmiyyətin əksəriyyətinin vahid milli şüuru formalaşmamışdır. Bu proses hələ, getməkdədir. Bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən dolayı uzun müddət idi ki, Türk dövlətlərində milli şüurun, milli mənləyin formalaşması da ləng gedirdi.

Ona görə də Avropadan, İslam və Türk dünyasından, Rusiyadan gələn “yeni modellər”ə münasibət birmənalı deyildir. Amma bu modellər arasında Türk birliyi, Avropa Birliyi və Avrasiyaçılıq (“Yeni Rus İmperializmi”) Türk cəmiyyətlərini daha çox cəlb edir. Türk birliyi daha çox milli ruhlu gənc nəslin, Avropa Birliyi “liberal-azad” qərbçilərin maraq dairəsindədirsə, “Yeni Rus İmperializmi” isə yaşlı kommunist təfəkkürlü “sovet” nəslinə üçün aktuallığını qoruyub saxlayır. Dünənə qədər formal da olsa, Türk dövlətlərinin müstəqilliyindən ağızdolusu danışan “sovet” nəslinin çoxu zamanla Rusiyanı özündə gizlətmirlər. Bu bir acı həqiqətdir ki, müstəqillik sözlə və formallıqla ola bilməz. Müstəqillik-bağımsızlıq millətin ruhunda, şüurunda olmalıdır. Müstəqillik vəzifə və maddiyyətlə heç ölçülə bilməz. O, bir şərəf və namus məsələsidir.

“Yeni Rus İmperializmi”nə, “Avropa Birliyi”nə qarşı yeganə xilas yolumuz Türkcülük, Türk birliyi ideyasıdır. Türk birliyinin strateji bir hədəfə çevrilməsinin zamanı çoxdan gəlmişdir. Rusiya, Çin, bəzi Qərb dövlətləri və başqaları qarşısında güclü və hədəfi bəlli bir Türk Birliyini görərsə onunla hesablaşmaq məcburiyyətində qalacaqdır. Hər halda, Rusiya Federasiyası, Çin, Avropa Birliyi və başqalarının güclü bir Türk Birliyinə qarşı çıxaraq Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstana, Özbəkistana, Türkmənistan, Qırğızıstana əl belə sürə bilməz. Əgər belə bir niyyətə düşərsə belə artıq qarşısında bir yox, bir neçə Türk dövlətini görməli olacağını, üstəlik Rusiya Federasiyasının tərkibindəki Türk muxtar respublikalarının da yer dəyişdirə biləcəyini nəzərə almaq zorunda qalacaqdır. Artıq nəinki müstəqil Türk dövlətləri, hətta Rusiya Federasiyasının tərkibindəki Türk muxtar respublikalarında (Tatarıstan, Saxa, Kalmıkiya, Altay və b.) da Türk-Turan ruhu yüksələn xətlə davam etməkdədir. Eyni proses, Çin, İran İslam Respublikası və digərlərində də getməkdədir.

E.Mədətli və F.Qurbanova görə, üçüncü Respublika dövrünün ilk günlərindən etibarən Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri yenidən dirçəlməyə başladı: “Üçüncü Respublikada Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan müstəqil dövlət olaraq ənənə ilə müasirliyin çevik, yeniləşmələrə açıq, demokratik məzmunlu sintezinin əsaslarını müəyyənləşdirdi. Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu

prosesi həm baş tutdu, həm də burada inkişaf paradigması birdəfəlik oturmuşdu! Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri bütün bunların fonunda olduqca məzmunlu, maraqlı və strateji əhəmiyyəti sınırsız olan proses kimi öz təsdiqini tapdı və indi də tapmaqdadır”. Onların fikrincə, Heydər Əliyevin müstəqil dövlət quruculuğunda “Bir millət, iki dövlət formulu”, onun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (1993-2003) kimi Türkiyəyə 1994, 1997 və 2001-ci illərdə olan rəsmi səfərləri zamanı konkret məzmun aldı: “Bu səfərlər “Bir millət, iki imperiya” formulundan, “Bir millət, iki Respublika” formuluna keçidi dövləti fəaliyyətin bütün istiqamətləri baxımından yekunlaşdırdı və ona strateji məzmun verdi. Detallara varmadan Ulu öndərin 1997-ci il mayın 5-də Türkiyə Respublikasının “Dövlət nişanı”nın təqdim olunması mərasimində çıxışı zamanı ifadə etdiyi bir fikri xatırladaq. Heydər Əliyev mərasimdə bəyan etmişdi: “Mən bu sözləri demişəm, bu gün bir daha təkrar edirəm: biz bir xalqıq, iki dövlətik. Bir xalq olan bir dövlətin başçısının o biri dövlətin yüksək mükafatını alması böyük şərəfdir”” [Mədətli, E., Qurbanov F, 2020: 91]. Akademik İsa Həbibbəyli hesab edir ki, Türkiyədə Mustafa Kamal Atatürkün, Azərbaycanda Heydər Əliyevin dövlət müstəqilliyi və Türk xalqlarının birliyi uğrunda apardıqları mübarizələrdə siyasət və ədəbiyyat faktoru əsas amillərdən biri olmuşdur [Həbibbəyli, 2013: 48]. Heydər Əliyevin Türkiyə və Azərbaycan birliyinin xarakterinə dair söylədiyi bir millət iki dövlət ifadəsi, bu iki qardaş xalqın qırılmaz tellərlə bir-birinə bağlılığını təsbit edir. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əsrlər boyu mövcud olan qardaşlıq, dostluq əlaqələri, müasir geosiyasi şəraitdə sülhün və əmin-amanlığın bərqərar olmasının rəhnidir [Məmmədzadə I., Bünyatov A., 2023: 179].

E.Mədətli və F.Qurbanov göstərir ki, Heydər Əliyevdən sonra Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini dövlət başçısı İlham Əliyev “Bir millət, iki dövlət” konsepsiyası çərçivəsində uğurla aparıb və aparmağa da davam edir. Doğrudur ki, istər Dünya Azərbaycanlılarının birliyi [Əliyev, 2014: 20], istərsə də Türk birliyi yolunda ən çox çalışan Türk dövlətləri başçıları arasında İlham Əliyev mühüm yer tutmaqdadır. 2007-ci il mart ayının 9-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Dünya Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumunda söylədiyi tarixi nitqində vurğulamışdı: “Bəlkə də dünyada ikinci belə ölkələr yoxdur ki, bir-birinə bu qədər bağlı olsun. Həm xalqların etnik mənsubiyyəti baxımından, həm siyasi baxışlar, həm də ortaq maraqlar baxımından. Biz elə etməliyik ki, birliyimiz daha da güclənsin, hərtərəfli olsun. Təbii ki, bu işlərdə xaricdə yaşayan soydaşlarımızın da fəaliyyəti çox əhəmiyyətlidir” [Əliyev İ., 2015: 57].

Azərbaycan və Orta Asiya Türk dövlətləri müstəqillik əldə etdikdən sonra dərhal Türkiyə ilə əlaqə quruldu – bizim dövlət müstəqilliyimizi tanıyan ilk ölkə Türkiyə oldu. O vaxtdan indiyədək biz Türkiyənin güclü qardaşlıq dəstəyini hiss edirik. Son illər daha da güclənən Türkiyə qardaşlarının da gücünə güc qatır. 27 sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il tarixindəki II Qarabağ müharibəsi Türkiyənin dəstəyinin nə qədər böyük önəm daşdığını bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Əlbəttə, Vətən müharibəsində tək millət (TÜRK) iki dövlət (Azərbaycan+Türkiyə) kimi qəbul etdiyimiz Türkiyənin yanımızda olması təbii idi. E.Mədətli və F.Qurbanov yazırlar ki, 27 sentyabr 2020-ci il tarixində təcavüzkar Ermənistanın yeni ərazilər ələ keçirmək məqsədilə ölkəmizə qarşı başladığı geniş miqyaslı hərbi əməliyyatlar Azərbaycan xalqını düşməinə qarşı böyük Vətən müharibəsinə qalxmağa vadar edən gündən, Türkiyə Cümhuriyyəti bununla bağlı bütün məsələlərdə Azərbaycanın yanında yer almaqla “Bir millət, iki dövlət” formuluna bir daha sadıqlığını ortaya qoydu. [Mədətli, E., Qurbanov F, 2020: 131].

44 günlük Vətən müharibəsindən bir müddət sonra, yəni 2021-ci ilin iyununda Azərbaycan və Türkiyə arasında Şuşada bağlanan Şuşa Bəyannaməsi hər iki dövlətin birliyinin yeni bir mərhələyə qədəm qoyması anlamda çox mühüm rol oynamışdır. Artıq siyasi, iqtisadi, mədəni birliklərini hərbi anlamda da möhkəmləndirən hər iki Türk dövlətinin bu addımı Türk birliyi yönündə də çox önəmli hadisə idi. Məhz Azərbaycan və Türkiyə birliyinin yeni bir mərhələyə qədəm qoyması ilə Türk dövlətləri arasında münasibətlər daha da yaxınlaşmış, sıxlaşmış oldu [Mədətli, E., Qurbanov F, 2020: 132].

Məhz bunun nəticəsidir ki, 2021-ci ilin noyabrın 12-də İstanbulda keçirilən Türk Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VIII Zirvə Görüşündə Türk Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının adının “Türk Dövlətləri Təşkilatı”na dəyişdirilməsi haqqında qərar qəbul edilib. Bu, tək-cə ad dəyişikliyi deyil, həm də yeni baxışın və yeni inkişaf vektorunun göstəricisi idi.

Qeyd edək ki, Türk Dövlətləri Təşkilatı yarandığı zaman onun dörd üzv ölkəsi - Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan və Qırğızıstan olduğu halda, bu gün artıq təşkilatda beş üzv və üç müşahidəçi ölkə var. Belə ki, Özbəkistan 2019-cu ildə TDT-yə üzv olduğu halda Türkmənistan, Quzey Kipr Türk Cümhuriyyəti və Macarıstan müşahidəçi statusuna malikdirlər. Macarıstanın bu təşkilata qoşulması, eləcə də onlarla digər ölkənin müşahidəçi statusu almaq istəyi TDT-nin çəkisini və perspektivini ortaya qoymaqladır. Türk Dövlətləri Təşkilatına bağlı olan bir sıra orqan və təşkilatlar da var. Bunlardan Türk Dövlətləri Parlament Assambleyasının (TÜRKPA) katibliyi və Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun katibliyi Azərbaycanda yerləşir. Beynəlxalq Türk Akademiyası isə Qazaxıstanda fəaliyyət göstərməkdədir.

Çağdaş mərhələdə həm ortaq Türk əlifbası yolunda digər Türk xalqlarının, xüsusilə Rusiya Federasiyasının tərkibində muxtariyyətə malik Türk xalqlarının da bu və ya digər dərəcədə latın qrafikalı əlifbaya keçməsi işi sürətlənəcək, həm də ortaq Türk əlifbası daha da təkmilləşdiriləcəkdir. Eyni zamanda, ikinci mərhələdə ortaq Türk əlifbasının təkmilləşdirilməsi yolunda Türk Runik əlifbasından da faydalanıla bilər. Türk Dövlətləri Təşkilatına (TDT) üzv ölkələr vahid əlifba yaradılmasını da ciddi şəkildə həll etməyə çalışırlar. Bununla bağlı 2022-ci ilin payızında TDT-nin Bursada keçirdiyi tədbirdə qurumun üzv olduğu dövlətlərin alimləri öz ölkələrində baş verən əlifba və tarixi dil prosesləri haqqında məlumat

vermiş, vahid əlifbaya keçid prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə “Ortaq əlifba komissiyası” yaradıblar.

Türk dövlətlərinin güclənməsi, Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlığın inkişafı bir sıra xarici qüvvələri qıcıqlandırmaqdaır. Bunun fonunda daahazırda dünyanın bəzi ölkələrində türkofobiyanın artmasını da müşahidə etməkdəyik. Bunun ən bariz nümunəsi Ermənistan və İran adlanan ölkədə hökm sürən türkofobiyaır. İran adlanan ölkədə azərbaycanlıların yaşadığı ərazilər də Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası kimi qəbul edilməkdədir. Yeri gəlmişkən, bu məsələ ilə bağlı, TDT-nin Baş katibi Bağdad Amreyev 2022-ci ilin oktyabrın 21-də Bakıda səfərdə olarkən onunla görüş zamanı dövlət başçısı İlham Əliyev bəyan edib ki, Türk dünyası yalnız Türk dövlətlərindən ibarət deyil və Türk dövlətlərindən kənarda yaşayan türk mənşəli insanların hüquqları, təhlükəsizliyi qorunmalıdır. Prezident İlham Əliyev vurğulayıb ki, Azərbaycandan kənarda yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqları ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2022-ci ilin noyabrında Səmərqənddə keçirilən doqquzuncu Zirvə görüşündə açıq şəkildə bəyan etmişdi ki, Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv ölkələrlə əlaqələrin bütün sahələrdə möhkəmləndirilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biridir: “Azərbaycan həmişə Türk dünyasının sıx birləşməsinə öz töhfəsini verib və bundan sonra da türk dünyasının birliyi amallarına sadıq qalacaq. 2009-cu ildə Naxçıvan Zirvə Görüşündən başlayaraq təşkilatımız böyük inkişaf yolu keçmişdir. Türk dünyası 200 milyondan çox insanın yaşadığı geniş bir coğrafiyanı əhatə edir və böyük iqtisadi potensiala, enerji resurslarına, nəqliyyat yollarına və müasir hərbi imkanlara malikdir. Türk dünyası böyük bir ailədir. Bir-birimizin milli maraqlarını nəzərə alaraq bundan sonra da qarşılıqlı dəstək və həmrəylik göstərməliyik” [Ələkbərli F., 2024: 9-10].

Qeyd edək ki, 2023-cü ilin mayında Türkiyədə keçirilən parlament və prezident seçkilərinin hər ikisində Rəcəb Tayyib Ərdoğanın lideri olduğu Cümhur İttifaqının qalib gəlməsi Türk Dövlətləri Təşkilatının bugünü və gələcəyi baxımından müsbət dəyərləndirilməkdədir. Bu birlik özünü Rəcəb Tayyib Ərdoğanın yenidən prezident olması münasibətilə 2023-cü il iyunun 3-də Ankarada “Küllüyyə”, yəni Prezident Sarayında keçirilən inaqurasiya mərasimində də özünü ortaya qoydu. Həmin inaqurasiya mərasimində R.T.Ərdoğan Türk Dövlətlərinin başçalarına yüksək diqqət yetirdi. Ümumilikdə R.T.Ərdoğanın Ankarada keçirilən andıçmə mərasimi Türk Dövlətləri Təşkilatının, yəni Türk birliyinin də dünyada yeni bir güc kimi ortaya çıxmaq nümayişi idi. Demək olar ki, əksər politoloqlar, siyasi şərhçilər bu mərasimi öncəliklə “Türk toyu” kimi qiymətləndirdilər.

Prezident İlham Əliyev 7 fevral 2024-cü ildə keçirilən növbədənənar prezident seçkilərinin qalibi olduqdan sonra Milli Məclisdə keçirilən andıçmə mərasimində bir daha bəyan edib ki, Azərbaycan ilk növbədə, beynəlxalq

təşkilatlar arasında Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində söylərini davam etdirəcəkdir və bu, Azərbaycan üçün prioritetdir. Dövlət başçısına görə, buna əsas səbəb odur ki, dünyada Azərbaycanın bir ailəsi var, o da Türk dünyasıdır: “Bu, bizim üçün əsas beynəlxalq təşkilatdır, çünki bu, bizim ailəmizdir. Bizim başqa ailəmiz yoxdur. Bizim ailəmiz Türk dünyasıdır” (Ələkbərli, 2024, 9-10). Prezident İlham Əliyevin qarşısına qoyduğu əsas məqsəldən biri odur ki, Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) qlobal səviyyədə “önəmli aktora və güc mərkəzinə” çevrilməlidir [Məmmədzadə I., Mədətli E. və b., 2024: 220]).

Son zamanlar Türk birliyinə doğru ciddi addımlar atmaq niyyətində olan Orta Asiya ölkələrindən biri də Özbəkistandır. Özbəkistanın Prezidenti Şövkət Mirzoyevin Türk ruhlu bəyanatları göstərir ki, Türk Dövlətləri Təşkilatının dünyanın güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsi realdır. Sadəcə olaraq, Özbəkistanda olduğu kimi, başqa Türk ölkələrində də müəyyən türkçü ruhlu islahatların olması vacibdir. Artıq türklərin neçə min illərdən bəri zəngin təcrübəyə malik olan dünyanın ən böyük millətlərindən biri kimi öz sözünü deməyin vaxtı çatmışdır. Tarixi bizə göstərir ki, türklər dünyaya ağalığ etdikləri zamanı əsasən, ədalət və qayda-qanunlar hökm sürmüşdür. Əlbəttə, savaş olan yerdə müəyyən istisnalar ola bilər, ancaq bütövlükdə türkün mədəniyyəti və ədaləti bütün dünya xalqlarına bəllidir. Türk birliyinə meyil edən ölkələr arasında Türkmənistanın yanı sıra Macarıstan da yer almaqdadır. Bu isə o deməkdir ki, yaxın zamanlarda qurulacaq Türk birliyinə yalnız müsəlman Türk dövlətləri deyil, xristian və digər inanlı Türk dövlətləri də daxil ola biləcəklər.

Türk birliyi mövzusu ilə bağlı apardığımız araşdırmalardan sonra gəldiyimiz nəticəyə görə, son illərdə Türk birliyi ideyasının reallaşması yolunda ciddi irəliləyişlər var. Türk xalqlarının bir-birlərini daha yaxından tanıması, ortaq köklərə qayıdış səbəbindən gələcəyin birgə inşası düşüncəsi artmaqdadır. Eyni zamanda, Türk elm adamlarının qatıldığı konfransların, simpoziumların keçirilməsi, texnologiyanın inkişafı, özəlliklə də Türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi, mədəni və hərbi əməkdaşlıqların güclənməsi bu istiqamətdə mühüm rol oynamışdır. Türk birliyinin yaradılmasına gəldikdə isə, bu ideyanın reallaşması istiqamətində müxtəlif fərqli fikirlərdən ortaq nəticəyə gəlməyə çox az qalmışdır. Başqa sözlə, biz türklər, mövcud istər müstəqil, istərsə də yarım-müstəqil Türk dövlətlərinin vahid siyasi birliyinin yaranması istiqamətində çox böyük bir məsafə qət etmişik.

Həmçinin, Türk birliyinə gedən yolda Türk xalqlarının özünə inamı da bərpa olunmağa başlanmışdır. Bizim Türk xalqları olaraq yenidən dirilişimiz göz önündədir. Bizcə, bu milli diriliş Azərbaycan-Ermənistan arasındakı 44 günlük 2-ci Qarabağ müharibəsindən sonra özünü daha ciddi şəkildə ortaya qoymuşdur. Bu savaş yalnız Azərbaycan türklərini deyil, bütün Türk xalqlarını oyatmış, onlara yeni bir nəfəs vermişdir.

Doğrudur, son illərə qədər XXI yüzilin “Türk yüzili” olması şüarının fonunda baş verənlər heç də ürəkaçan olmamış, Türk birliyinin gerçəkləməsi məsələsi bir

qədər arxa plana keçmişdir. Xüsusilə də, türkçülüyn, Türk birliyinin əsas mərkəzləri olan Türkiyə, Azərbaycan və Türkünstanda antitürk dairələr tərəfindən türksüzləşdirmə prosesinin davam etməsi bəzi problemlərə yol açmışdır. Bu səbəbdəndir ki, ən ali səviyyədə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin, Türkiyə Cümhuriyyətinin Cümhurbaşqanı Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Türk dünyasının ağsaqqalı Nursultan Nazarbayevin dilindən belə dəfələrlə Türk birliyi fikri səsləndirilsə də, Türk dövlətləri daxilində bunu qulaqardına vuranlar, görməzlikdən gələnələr olmuşdur. Ona görə də hesab edirik ki, son dövrə qədər XXI əsrin “Türk əsri” olmasına ciddi əngəllər olmuşdur. Ancaq qardaş Türk xalqlarının və onun dövlət başçılarının Türk Keneş, Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurası, TÜRKSÖY, Türk Mədəniyyəti, Türk Akademiyası, Türk Dövlətləri Təşkilatı, Türk Sərmayə Fondu və digər sahələrlə bağlı apardığı əməli siyasət nəticəsində türkçülüyə münasibətdə qeyri-sağlam mövqe tutanlar geri çəkilməyə məcbur olmuşlar və artıq yeni bir mərhələnin balanmasına start verilmişdir [Məmmədzadə İ., Mədətli E.və b., 2023: 344-345].

Nəticə.

Türk birliyinə münasibətdə başlıca metod Türk xalqlarının, Türk dövlətlərinin fəlsəfəsinə əsaslanmaq və Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranmasının mahiyyətini göstərməkdir. Burada əsas üsul bir tərəfdən Türk Birliyi siyasi-ideoloji fəlsəfəsindən çıxış etmək, digər tərəfdən buna qarşı yönəlmiş yad metodlara həssaslıq göstərməkdir. Burada əsas elmi yeniliyimiz Türk Birliyi fəlsəfəsinin özünəməxsusluğunu tarixi-fəlsəfi və çağdaşlıq anlamda ifadə etməkdir. Eyni zamanda, burada əsas elmi yeniliklərdən biri Türk birliyinin tarixinin qaynaqlarının və Türk Dövlətləri Təşkilatının dünyada yeni güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsinin əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsidir. Türk Birliyinin və onun bariz nümunəsi olan Türk Dövlətləri Təşkilatının varlığının bəşəriyyətin bugünü və gələcəyi üçün önəmliliyini ortaya qoymaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Akçura, Y. (2010). Türkçülüyn tarixi. Bakı, “Qanun”
2. Ağaoğlu, Ə. (2019). Qafqazda milli məsələ. Bakı, Mütərcim
3. Əliyev, İ. H. (2014). İnkişaf – məqsədimizdir. 16-cı kitab. Bakı, Azərənşr
4. Əliyev, İ. H. (2015). İnkişaf – məqsədimizdir. 23-cü kitab. Bakı, Azərənşr
5. Ələkbərli, F.Q. (2024). Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər).Üç cildə, II cild (İkinci kitab). Bakı, “Elm və təhsil”
6. Qasıralı, İ. (2002). Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qasıralı 1851-1914. Bakı, “Qartal”
7. Həbibbəyli, İ. (2013). Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan, “Əcəmi”
8. Hüseynzadə, Ə.B. (2007). Seçilmiş əsərləri.Bakı,“Şərq-Qərb”

9. Hüseyinzadə, Ə. B. (1997). Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir? Bakı, Mütərcim
10. Məmmədzadə, İ., Bünyatov, A. (2023). Milliliyin, milli özünüdərkini qeyri-səlis məntiq kontekstində epistemoloji xüsusiyyətləri. Bakı, “Elm və təhsil”
11. Məmmədzadə, İ., Mədətli, E., Qurbanov, F., Həsənov, S., Hüseyinov, H., Zülfüqarov, V. (2024). İlham Əliyev: Yeni dövrdə milli ideyanın konseptual cəhətləri və fəlsəfəsi. Bakı, “Bəxtiyar-54”
12. Məmmədzadə, İ., Mədətli, E., Qurbanov, F., Həsənov, S., Hüseyinov, H., Zülfüqarov, V. (2023). Heydər Əliyev – İlham Əliyev: Müasir Azərbaycanın liderlik fəlsəfəsi və dövlətçilik təcrübəsi. Bakı, “Elm və təhsil”
13. Mədətli, E., Qurbanov F. (2020). “Bir millət, iki dövlət”: fəlsəfi-tarixi təhlil”. Bakı, Elm və təhsil
14. Rəsulzadə, M.Ə. (1990). Əsrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik

**ОБЩЕСТВО КАРЛУКОВ ТАДЖИКИСТАНА И ФОНД
«ХАЛЛУХИЁН» - ПЛАТФОРМА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ
КОММУНИКАЦИИ.**

Safarov Rahmoil – tarix fanlari nomzodi, Tojikiston Milliy universiteti, Dushanbe
+ 992 918 697 691 (mob. tel & Whats App) e-mail rahmoil.safarov@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada Tojikiston Karluk jamiyati va ko‘p madaniyatli muhitni rivojlantirish uchun platforma bo‘lib xizmat qiluvchi etnomadaniy markaz - Halluxiyon jamg'armasining tarixi va asosiy faoliyati haqida umumiy ma'lumot berilgan. Ushbu faoliyatning qisqacha tavsifi, shuningdek, ularning respublika ma'naviy hayotidagi o‘rni va roli keltirilgan. Muallif Karluk etnomadaniy markazining madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish platformasi sifatida ishlashini tasvirlaydi va tizimli tahlil o‘tkazadi. Ushbu tahlil natijalari asosida mintaqaviy hamjamiyat bilan integratsiyalashuv sari keyingi qadamlar ishlab chiqiladi va aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: karluklar, karluk tili, etnomadaniy markaz, madaniyatlararo muloqot, o‘zini anglash, o‘z taqdirini o‘zi belgilash, Tojikiston, integratsiya.

Аннотация. В статье даётся обзор истории создания, основных форм деятельности Общества Карлуков Таджикистана и Фонда «Халлухиён» – этнокультурного центра, как платформы организации мультикультурной среды. Описано краткое содержание форм и направлений деятельности, а также их места и роли в духовной жизни республики. Автор описывает функционирования этнокультурного центра карлуков, как платформы для организации межкультурной связи и проводит последовательный анализ. На

основе результатов анализа разработан и определены дальнейшие шаги к интеграции с региональным сообществом.

Ключевые слова: карлуки, язык, этнокультурный центр, межкультурный диалог, самосознание, самоопределение, Таджикистан, интеграция.

Annotation. This article provides an overview of the history and main activities of the Karluk Society of Tajikistan and the Hallukhiyon Foundation—an ethno cultural center serving as a platform for fostering a multicultural environment. A brief description of the forms and areas of activity is provided, as well as their place and role in the spiritual life of the republic. The author describes the functioning of the Karluk ethno cultural center as a platform for fostering intercultural communication and conducts a consistent analysis. Based on the results of this analysis, further steps toward integration with the regional community are developed and identified.

Keywords: Karluks, language, ethno cultural, center, intercultural dialogue, self-awareness, self-determination, Tajikistan, integration

Мудрецы говорят: "Человек, который лишён чувства гордости за свои предки и несведущей истории подобен слепому человеку – куда поведёшь туда и идёт".

На рубеже XX века Таджикистан представлял собой территорию, где проживали достаточно изолированные территориальные группы персоязычного населения, часть которых говорила на различных восточно-иранских языках и многочисленные тюркоязычные племена и народности самого различного происхождения и времени проникновения в оседло-земледельческие и культурные области региона.

К историческим потомкам наиболее ранних тюркоязычных пришельцев в Среднюю Азию, нужно отнести карлуков (самоназвание карлуғ, каллуғ). [Кармышева, 1976]. Карлуки имеют почтенную, более чем тысячелетнюю давность и свидетельствуют о существовании племён, которые давно уже казались вымершими, или, по крайней мере, совершенно изменившими свой облик и местожительство и даже переменившими степи и пустыни Средней Азии на культурные города и села. [МРСА, 1926: 181-183].

Ярким показателем древних связей предков карлуков с иранским миром или персидско-таджикским миром (восточно-иранских племен) является их разговорный язык. По мере оседания тюрков в культурных оазисах — это сближение перерастало в слияние тюркоязычного и ираноязычного населения. В зависимости о численности и политической роли, указанных двух компонентов в том или ином районе побеждал язык аборигенного населения или тюркский. Однако это процесс не был простой ассимиляцией или сменой языка – в результате синтеза двух культур формировались две народности, культура каждой из которых, при всей

близости друг к другу, не была полностью идентичной. На периферии изучаемого района часть тюрков продолжала заниматься кочевым скотоводством, а в горах ираноязычное население длительное время сохраняло свои древние языки и специфику культуры. [Кармышева, 1976: 162].

Безусловно, карлуки являются наиболее древним из всех тюркских народов, которые на протяжении множества столетий жили в составе различных держав и иноязычных сред. Они внесли важный вклад в этногенезе народов и развитию региона, не теряя за прошедшие столетия и катаклизмы, свою самобытность, традиционный уклад жизни и свой язык. Однако, сегодня карлуки – активно исчезающие и ассимилирующиеся группы.

Первые сведения о карлуках относятся к V веку. Карлуки (др.тюрк. 𐰇𐰣𐰆𐰪) – древнее тюркское племя и племенной союз на территории Средней Азии в VI-XV вв. [Малявкин, 1981: 186-187]. Карлуки вошли в состав современных узбеков, уйгуров, туркмен [Росляков, 1955; Еремеев, 1971] и киргизов. во второй половине XIX – начале XX вв. часть карлуков, вошедших в состав узбекского народа, жили на территории современной Кашкадарьинской, Бухарской и Сурхандарьинской областей Узбекистана.

Другая группа карлуков прошла и локализовалась по обоим берегам верховьев Амударьи между Гиндукуш и Гиссарским хребтом. Сообщение Гардизи о дружественных связях между халлухами (карлуками) и хайталами (эфталитами) Тохаристана В. Минорский справедливо рассматривает как "эхо" проникновения карлуков в эту провинцию. Ещё тогда Тюрки-карлуки ассимилировались с местным оседлым населением, прежде всего с эфталитами, у которых они переняли буддизм. [Кармышева, 1976: 167].

В VI в. в Тохаристане карлуки составляли особую группу. По сведениям арабского историка, Табари, в VII–VIII вв. основу населения Балха, Тохаристана, Бадхиза, Кухистана, Серахса, Чаганиана, Бухары, Чача и Ферганы составляли тюркские роды, среди которых особое место занимали карлуки. (Tabari. Chronique... 1, 428). [Аскарлов, 2018: 664].

С тех пор значительная часть оседавших карлуков навсегда осталась в областях Тохаристана. Полоса их обитания полукольцом огибала горные районы со сплошным таджикским населением, начинаясь в Афганском Бадахшане (в основном бассейн р. Кукчи) и заканчиваясь в восточном углу Ферганской долины. [Кармышева, 1976: 72].

Карлуков Южного Таджикистана, пронёсших свое название через многие века, можно считать, присоединяясь к мнению И. П. Магидовича, Н. Г. Маллицкого и М. Е. Массона, В. В. Бартольда историческими потомками тех карлуков, выходцев из Алтая, передовая часть которых в VIII в. уже жила в верховьях Аму-Дарьи, и которые известны в истории под названием тохаристанских карлуков. Отсюда, по отношению к современным карлукам

Таджикистана можно, присоединившись к указанным выше исследователям, Б. Кармышева выдвинула гипотезу о том, что карлуки Южного Таджикистана (и Афганского Бадахшана) ведут своё происхождение от тохаристанских карлуков». [Кармышева, 1976, 80]

Кроме того, всем известно, что «в долинах и предгорьях Восточной Бухары и в других областях Средней Азии проживали узбеки, представленные тремя группами. Среди них «Потомки ранних тюркских племен (тюрки, карлуки, халачи, моголы и др.), появившихся в регионе главным образом с VI века и потомки тюрко-монголов периода завоевания и владычества монголов» [Абдуллаев, 2009:74], большинства входящие в карлукскую группу.

В северных провинциях Афганистана карлуков больше, свыше 6 млн. чел. Карлуки Таджикистана – одна из древних тюркских этногрупп, проживающая на юго-западе (Хатлон) и севере (Согд) страны, численностью свыше 70000 человек. Предки карлуков населяли регион с V–VI вв., а сегодня они частично ассимилированы, записываясь в документах таджиками или узбеками, но сохраняя самосознание и самобытность.

Карлуки Таджикистана являются прямыми потомками древнетюркских карлуков. Их относят к «тохаристанским карлукам» и потомкам карлуков караханидского времени. Усиление Карлукского и позже Караханидского каганатов способствовало увеличению тюрко-карлукского населения в Ферганской долины карлукского и распространению там карлукского языка (позже, сформировавшегося на его основе — карлукско-тюркского языка – хакани). Факт, что такое самоназвание было у ведущей этнической группы, по которой и называли Карлукским каганатом и «карлукским периодом» (Бернштам) в средневековой истории и никак иначе (чигиль, ягма) в силу главенствующей роли карлуков в империи Караханидов. Этот термин имел широкое хождение по всему региону.

Этнонимом «карлук» гордятся и нынешнее поколение бережно хранившим и носящим из глубин веков в самоназвании своего народа в Центральной Азии. Хотя, на протяжении тысячелетия карлуки подверглись культурному воздействию и частичной ассимиляции со стороны местного таджикского населения и пришлых тюркских и монгольских племён.

Во время переписи населения в 1897 году, проводимой Российской империей, карлуки были отнесены в состав тюрков. В тот период, при переписи населения, власти включали различные мелкие тюркоязычные группы Средней Азии, не поддающиеся конкретному определению, в состав тюрков. Через четверть века, согласно материалам 1917—1926 гг., численность тюрков в пределах советской Средней Азии определяется в 66 578 чел. Из них: карлуков — 9410, мугулов — 2565, барласов, калыта-таев, муса-базари и представителей племени тюрков, вместе взятых — 54 603. Из

последнего числа – тюрков было: в Бухаре (бывшего Бухарского ханства) — 21 948. [МРСА, 1926, 228].

По-видимому, карлуки были одним из первых тюркских племён, занявших Бухарские долины задолго до арабского и монгольского завоевания; и отурченные первоначального иранского (согдийского) населения страны произошло, главным образом, под их влиянием.

[МРСА, 1926, 211]. Представители этого народа даже в более поздний советский период сохраняли ярко выраженную племенную идентичность, тем не менее в 1924 г. они не были выделены в самостоятельную этническую группу.

По мнению таджикского учёного К. Абдулло, «в этом, сказывается роль общественно-политических факторов времени: т. к. проводимое большевиками размежевание и создание новых государственных образований привело к разграничению и отчужденности целого народа». После национально-территориального размежевания в 1924—1925 гг. тюрки, а в их числе карлуки — были инкорпорированы в состав узбекского народа.

Эволюция карлуков всесторонне пересекалась с историческим развитием множества этнических образований этой части азиатского континента. Опираясь на огромное количество письменных свидетельств, и варьирующих сводок, через сто лет (1920-2020) после огласки материалов по районированию Средней Азии, удалось выявить карлуков, самоопределившихся в Таджикистане. Так, согласно по итогам переписи населения 2020 года число жителей (обоих полов) городов и сёл составляло 9657005 чел. Из них: 8313518 чел. – таджики, 1093882 – узбеки, 37852 – киргизы, 28295 – русские, 14053 – туркмены, 908 – татары, 65352 – лакайцы, 48679 – кунграты, 9695 – катаганы, 7672 – карлуки и т. п.

По переписи населения и жилищного фонда РТ 1–15 октября 2020 г. и согласно данным книги Национальный состав, владение языками и гражданство населения РТ, карлуки по стране значились всего лишь – 7672 [Душанбе, 2023, 15, 83]. Цифры – со значительным расхождением от фактически населявших носителей языка и этнонима, что составляет меньше 1738 душ от проведённого не гражданского учёта 20-х гг. XX века в Бухаре.

Карлуки – предки узбеков, уйгур, хазарейцев. При этом, в Таджикистане живут их прямые потомки под собственным этнонимом свыше 100 тыс. Чаще всего карлуки нынешнего Южного Таджикистана именовали себя «қаллиқ-мардум» (мардум – тадж. «народ»). Эти карлуки также делились на территориальные группы. [Кармышева, 1976: 82].

Учитывая все это и их историческую роль, преданные сыны карлук-мардум в декабре 2010 года создали свою этнокультурную организацию «Халлухиён». Хотя неформальная организация «Қарлук оқшоми» (вечеринки) существовала с 1970 года, возглавляемая студентами столичных вузов Таджикистана, однако подобные организации во времена СССР

функционировали нелегально. Именно её представители вдохновляли и дали толчок к созданию официального этнокультурного центра карлуков в суверенном Таджикистане.

Деятельность ОКТ и ЭКЦ ОФ «Халлухиён» ориентирована на развитие межкультурных связей, поддержание инициатив по возрождению обычаев, традиций общности на местах. Основная их задача – сохранение, возрождение родного языка, национальных традиций и культуры, гармонизация национальных отношений в стране. Являясь общественными объединениями и развивая самобытную культуру, занимаются укреплением межэтнического согласия, проводят встречи, мероприятия для самопознания, а также функционируют как визит-центр по популяризации карлуков; вносят вклад в воспитание молодёжи в духе уважения к культурным ценностям, приумножения традиций.

В структуре ОКТ и ЭКЦ ОФ «Халлухиён» находятся представительства в областях, городах и районах Таджикистана, отмечая свои этнические праздники, памятные даты своей истории внутри диаспор, принимают также активное участие в городских и республиканских мероприятиях. Наряду с большими фестивалями, выставками и акциями, посвящёнными всенародным праздникам, организуют вечера и культурные мероприятия.

Хотя в их работе много общих направлений, каждый из представительств на местах имеет и свои специфические направления в русле изучения и популяризации достояния карлукского народа – языка, этнографии, народного творчества, кочевой культуры, ремесла, национальной кухни, организуемых на выставках для всеобщего обозрения. Карлуки отмечают государственные праздники общей Родины, являются желанными гостями на национальных праздниках других народов. Часто проводят встречи с представителями интеллигенции, активно участвуют в общественно-политической жизни.

В Дангаринском районе, где компактно и изолированно на адырах джамоата Лолазор проживают карлуки, в дни празднования Навруза, был проведен Фестиваль «Мир кочевников», где участвовали лидеры НКЦ Таджикистана, представители Хукумата и общественности столицы, областей и районов, СМИ, видные деятели. Разнообразил фестиваль фольклорно-этнографические выступления карлуков и знаменитые артисты диаспоры, братья Сухроби Махмуд и Олими Махмуд из г. Гиссар.

Развивается художественная самодеятельность, фольклорно-этнографический ансамбль «Афрасияб» на концертах, встречах, а также на гастролях наравне с карлукскими исполнял мотивы тюркских народов, в т. ч. на узбекском, кыргызском, казахском, каракалпакском, уйгурском, тюркском, азербайджанском, туркменском языках.

По поручению и заданию ЭКЦ написан гимн «Карлугим, бул иттифок» (автор текста Омон Раджаб и композитор Сафар Хакназар), выпущены сборники стихов поэтов, где Омон Раджаб, Ташпулат Жалов, Журакул Тоштемиров (Яван), поэты-билингвисты Нурали Аваз (Восе), Тулкин Ходжа (Дангара), Исматулло Равшани (Нурек) заявили о себе.

Желая сохранить язык, самобытность и традиционный уклад жизни, с 2011 года издавалась газета "Карлукнама", печатающейся по образцу кириллицы, идёт работа по созданию "Словаря карлукских наречий", издания поэтических сборников. Собирается информации и данные для создания «Энциклопедии карлуков», в которой освещается история, культура, литература, этнография, традиции и обычаи, достижения карлукского народа, вклад его представителей в социально-экономическом развитии Таджикистана.

Язык является важнейшим этнодифференцирующим и этноконсолидирующим признаком этнической группы. Из мировой истории известно: постепенная утрата языка есть первый, а чаще всего и последний симптом исчезновения народа, и уж тем более малочисленного. Несомненным фактом является также волеизъявление и самоопределение карлуков, где в переписи населения 2020 г. были включены как самостоятельная этническая группа "карлук" (каллуғ) в реестр национальностей и языков населения Таджикистана.

Важным направлением является и межкультурная коммуникация, которая требует навыков и преодоления стереотипов через погружение в другие культуры. Представители ЭКЦ участвовали в мероприятиях, посвященные 250-летию Абилайхана в г. Туркестан, в VI Курултае ВАТН (2014) в Чимкенте, в симпозиумах МТА (Астана), на юбилейных торжествах, посвященных 70-летию карлуковеда С.М. Сыздыкова в ЕНУ им. Л. Гумилёва.

Не забывает ЭКЦ карлуков и связи с исторической прародиной. В рамках проекта, поддержанный ТФ ИОО «ФС» в 2007-2008 гг. был реализован проект «Этнограды», где посетили историко-культурные места ЮКО РК и КР, ознакомились с работами АНК, Домов Дружбы, встречи с учёными и видными деятелями. В свою очередь, нами были приглашены представители диаспор из соседних стран. Кульминационным стал момент встречи в Душанбинском Ботсаде с главой государства Президентом РТ уважаемым Э. Ш. Рахмон.

Деятельность ЭКЦ находит отражение в прессах страны, Интернет ресурсах, в журнале «Дусти» Таджикского Общества Дружбы и Культурной Связи с зарубежными странами, а т. ж. ежемесячном издании – трибуны карлуков Таджикистана – «Карлукнама», газеты, издаваемой с 2011 на карлукско-узбекском и таджикском языках. ЭКЦ и ОФ «Халлухиён» имеют тесную связь с ТОДКС и его печатным органом «Дусти», где на проводимых

ими мероприятиях активно участвует и представляет достижения карлуков Таджикистана.

Общество Карлуков с его ЭКЦ «Халлухиён» помимо уставных задач, выполнила ряд культурно-массовых мероприятий для развития самопознания, возрождение языка, культурно-этнографических традиций, самосознания и самоопределения, направленные консолидацию карлуков. *В частности, Обществом Карлуков Таджикистана проделано:*

1. 26 декабря 2010 г. официально зарегистрирована ЭКЦ ОФ «Халлухиён».
2. 11 марта 2011 года выпуск ежемесячной издаваемой газеты «Карлукнама».
3. В 2012 и 2015 гг. вышла книга поэта Омон Раджаб «Корликлар» на карлукско-узбекском языке.
4. В 2016 году переведена и переиздана книга академика Карим Шаниязова «Карлук давлати ва карлуклар», посвященной 1360-летию Карлукского каганата (756-992) на таджикском языке «Давлати Қарлук ва қарлуқҳо».
5. В 2016 году успешное выступление ОКТ на Фестивале «Таджикистан – наш общий дом» и развёрнутой выставке в Бохтар – центре Хатлонской области.
6. В 2017 г. вышла книга «Карлуки: на пути к самоопределению» (автор Сафаров Р.И.) на таджикском языке.
7. Для дальнейшего оберегания карлуков от ассимиляции и их исчезновения, в 2017 году с докладом выступили в ЮНЕСКО, чтоб сохранить свой язык.
8. В 2018 создан фольклорно-этнографический ансамбль: в репертуаре кроме карлукских и таджикских, прозвучали песни на всех тюркских языках.
9. 2019 были приглашены специалисты из Алматы и провели исследования среди карлуков из разных городов и районов для ДНК-исследований по определению гаплогруппы.
10. ОКТ вышло с инициативой перед правительством о регистрации карлуков в реестре национальных имён и языков, как самостоятельного этноса.
11. В 2020 году в Таджикской Национальной Энциклопедии освещены карлуки как самостоятельная этническая группа в Таджикистане.
12. В 2021 году успешно защитилась диссертация на тему: “Социально-политическая история карлуков и их этнокультурная связь с таджиками Мавераннахра”, рецензируемой ВАК РФ.
13. В 2023 г. вышла книга “«Карлукнама»” Р. И. Сафарова на карлукско-узбекском языке.
14. Подготовлена к изданию книга «Карлукский феномен» (Сафаров Р. И.).

15. В октябре 2025 года в ТОДКС с участием общественности, представителей НКЦ, академических кругов, учёных НАНТ и вузов, СМИ, проведена презентация книги «Карлукнама», изданной Главной Научной Редакцией “Таджикской Национальной Энциклопедии”, г. Душанбе

16. В октябре-ноябре 2025 года ОКТ – ОФХ и Фонд Культуры Тюркских Народов «Туран» (Алматы) проведена совместная научно-познавательная экспедиция по местам компактного проживания карлуков центральных и южных районов РТ.

17. Проведен совместный вечер, где торжественным моментом явилось награждение Председателя ТОДКС Сайдулло Хайруллоева и активистов ОКТ и ОФХ медалью «Дослык» за укрепление мира и согласия между народами.

Для дальнейшей плодотворной работы и развития межкультурного диалога необходимо шире развернуть сотрудничество с международными организациями Туркской, БАТН, Международная Тюркская Академия (Астана), Турк Эли (США), TDTIM: Турк Дуныси Техсил Инкишаф Меркези (Баку), Фонд Культуры Тюркских Народов «Туран» (Алматы), Ассамблеями народов Казахстана и Кыргызстана, Дустлик Саройи (Ташкент).

Для безболезненной интеграции в тюркский мир впредь необходимо подготовки востребованных высококвалифицированных специалистов из числа народов тюркского мира в Международном Казахско-Турецком университете имени Ходжа Ахмада Яссави (г. Туркестан), в Кыргызско-Турецком университете “Манас” (Бишкек), ЕНУ им. Л. Гумилева (Астана) и КНУ им. ал-Фараби (Алматы), в НУУ (Ташкент), в вузах Турции, выделение карлукским диаспорам и ирридентам из соседних стран квот для поступления и обучения.

Карлуки, как крупная древнетюркская этническая группа, обладающей древней историей, своеобразной самобытностью, своим языком и традицией, особенностей хозяйственной и культурной жизни, являются неотъемлемой частью истории народов Центральной Азии. Поэтому изучение их этнической истории, этногенетической и этнокультурной связи важны для понимания исторического развития региона, в целом.

Следовательно, древнему и вечно молодому карлукскому народу предстоит раскрываться ещё во всех неизведанных его страницах, выявить малоизученные аспекты истории, культуры и языка: состояние, особенности развития собственно карлукского языка и степень изученности карлукской группы, состоящей из нескольких языков, исторически относящихся к разным эпохам и своими особыми признаками.

Литература:

1. Абдуллаев, К. Н. От Сыныцзяна до Хорасана. Из истории среднеазиатских эмиграции XX века. – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 487 с.
2. Аскарлов, А. История происхождения узбекского народа. – Ташкент, 2018. – 664 с.
3. Еремеев Д. Е. Этногенез турок (происхождение и основные этапы этнической истории) — М.: Наука, 1971. – 273 с.
4. Кармышева, Б. Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976. – 323 с.
5. Малявкин А. Г. Историческая география Центральной Азии. – НСБ, 1981. – 337с.
6. Материалы по районированию Средней Азии. Территория и население Бухары и Хорезма. – Ташкент, 1926. – Кн.1. – Ч.1. – 181 – 228 с.
7. Народы Средней Азии и Казахстана (под редакцией С. П. Толстова, Т. А. Жданко, С. М. Абрамзона и Н. А. Кислякова), Изд. АН СССР. – М., 1962. – 768 с.
8. Национальный состав, владение языками и гражданство населения РТ. – Т.III. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2023. – 538 с.
9. Рахмоил Сафаров. Карлуки: вчера, сегодня, завтра... Народная газета (Таджикистан, 27.12.2013). Дата обращения: 6.06.2020. Архивировано 6.06.2020г.
10. Росляков А. А. Туркмены и огузы // Учен. зап. Туркм. гос. ун-та им. А. М. Горького, 1955. — Вып.

EĞİTİMDE MÜFREDAT İNOVASYONU: TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASI TASAVVURU

Ahmed Emin OSMANOĞLU, Doç. Dr.

Bingöl Üniversitesi

+905327899289

aeosmanoglu@bingol.edu.tr

Özet. Araştırmanın amacı, Türkiye’de 2023’te kabul edilen müfredat inovasyonu çerçevesinde yenilenen sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Türk Dünyası anlatısını tematik olarak analiz etmektir. Araştırma nitel araştırma yaklaşımına göre yapılandırılmıştır. Araştırmanın veri kaynaklarını, Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış ve 2024-2025 senelerinde basılmış 4, 5 ve 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, sosyal bilgiler, ders kitabı, Türk Dünyası, tematik analiz

Giriş

Eğitim sistemlerinin temel işlevlerinden biri küreselleşen dünyada, ulus-devletlerin kendi kültürel kimliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarmadır (Akyüz, 2016). Bu bağlamda ders kitapları, yalnızca bilgi aktaran araçlar değil, aynı zamanda millî kimlik, aidiyet bilinci ve kültürel sürekliliği inşa eder. (Yıldırım, 2016). Türkiye özelinde, sosyal bilgiler ders kitapları, öğrencilerin hem yakın çevrelerini hem de tarihsel ve kültürel bağlarla bağlı oldukları geniş coğrafyayı tanımalarında kritik bir rol üstlenmektedir.

Türk Dünyası kavramı, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsar. Bu coğrafyada yaşayan, ortak dile, tarihe, kültüre ve soya ait toplulukları ifade eder. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını kazanması, Türk Dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkileri yeni bir boyuta taşımıştır. Bu süreçte Türkiye, bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olmuş ve bu devletlerle siyasi, ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarında çok boyutlu ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye'deki eğitim müfredatlarında da Türk Dünyasına yönelik içeriklerin artarak yer almaya başladığı görülmektedir.

İlköğretim sosyal bilgiler ders kitapları, öğrencilerin Türk Dünyasına ilişkin ilk bilgi ve algılarının oluştuğu önemli kaynak haline gelmiştir. Bu kitaplarda Türk cumhuriyetleri, akraba topluluklar ve ortak kültürel mirasın sunul şekilleri, öğrencilerin bu coğrafyaya ve insanlarına yönelik tutumlarını, aidiyet duygularına doğrudan tesir etmektedir. Dolayısıyla ders kitaplarındaki Türk Dünyası anlatısının analiz edilmesi hem mevcut durumun tespiti hem de gelecekteki müfredat geliştirme çalışmalarına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Literatür incelendiğinde, Türk Dünyasının ders kitaplarında ele alınışına yönelik çeşitli çalışmalar bulunduğu görülmektedir. Çoban ve Temir (2017), sosyal bilgiler müfredatında Türk Dünyası konusu ve dış politikamıza etkilerine ilişkin akademisyen görüşlerini incelemişlerdir. Gülüm ve Demirok (2016) Türk Dünyası ile ilgili konuların müfredat programında yer alış durumlarını 1991 öncesi ve sonrası olarak iki dönemde ele almışlardır. Sonuç olarak, müfredatta içerik ve yoğunluk bakımından dikkate değer değişimler saptamışlardır. Ünal ve Özmen (2012), 1998 ile 2005 seneleri arasında 4-7. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim müfredatları ve ders kitaplarında yer alan Türk Dünyası mevzularını mukayese etmişlerdir. 2005 müfredatında, 1998'den farklı olarak Türk Dünyasının ortak kültürüne vurgu yapıldığını, Türkiye ile ilişkilerde daha çok güncel ilişkilere yer verildiğini belirlemişlerdir. Görüldüğü gibi, bu çalışmalar dönemin Sosyal Bilgiler müfredatı ve ders kitapları üzerine yapılmış çalışmalardır.

Yeni uygulamaya konulan “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” müfredat ve ders kitapları üzerinde henüz Türk Dünyası üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Yeni müfredat 2023’te kabul edilmiştir. Bu müfredat, 2024-2025 eğitim-öğretim senesi itibariyle tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu araştırma, yeni müfredata göre ve güncel ders kitapları üzerinde yapılan tematik bir çalışmadır. Araştırmanın bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, farklı sınıf seviyelerindeki kitapların birlikte analiz edilmesi, tematik gelişimin ve pedagojik kurgunun izlenebilmesine imkân tanıyacaktır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, ilköğretim 4, 5 ve 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan Türk Dünyası anlatısını çok katmanlı bir tematik analiz modeliyle incelemektir. Bu kapsamda araştırmanın soruları şöyledir:

1. 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Türk Dünyası ile ilgili bilgilerin tematik analizi nasıldır?
2. 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk Dünyası ile ilgili bilgilerin tematik analizi nasıldır?
3. 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk Dünyası ile ilgili bilgilerin tematik analizi nasıldır?
4. 4. 5. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarındaki Türk Dünyası ile ilgili temaların birleştirilmiş durumu nasıldır?

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, ilköğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk Dünyası anlatısını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple, araştırma nitel araştırma yaklaşımına uygun tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar, incelenen olgunun içinde bulunduğu bağlamı ve sunduğu anlam Dünyasını bütüncül bir bakış açısıyla tanımlamaya imkân verir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır. Bu desen, bir program, olay veya süreç gibi sınırları belirlenmiş bir alanın, belirli bir zaman dilimi içerisinde derinlemesine analiz edilmesini sağlar (Yin, 2018). Bu araştırmanın durumu, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2024-2025 eğitim-öğretim yılında okutulması uygun görülen 4, 5 ve 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki Türk Dünyası anlatısı ile sınırlıdır. Bu desen, Türk Dünyası anlatısının ders kitaplarındaki durumunu, tematik bir çerçevede ve kendi bağlamı içerisinde ayrıntılı olarak ortaya koymayı mümkün kılmaktadır

Araştırmanın Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynakları Sosyal Bilgiler 4., 5. ve 6. sınıf ders kitaplarıdır. 5. ve 6. sınıfların 2. öğretim döneminde okutulan 2. kitapları ile 7. sınıf ders kitabında Türk Dünyasına yönelik bir anlatı bulunmadığından veri kaynakları arasına alınmamışlardır. Veri kaynağını oluşturan ders kitapları, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniğine göre belirlenmiştir. Ölçüt, kitapların

güncel müfredatı temsil etmesi ve Türk Dünyasıyla ilgili üniteleri bulundurmasıdır. Kitapların künyesi Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ders Kitapları Künyeleri

Sınıf Seviyesi	Yayın Evi	Yazar	Basım Tarihi
4	Millî Eğitim Bakanlığı (MEB)	Dönem Kürekli, Emre Özgören, Fatma Gülşen, Korhan Yılmaz, Suzan Altıparmak, Oktay Okumuş, Yasemin Savaş	2025
5 (1.kitap)	MEB	Cemal Gökhan Ol, Faruk Gökalp Yılmaz, Hilal Demirezer, Mehtap Polat, Murat Akpınar, Ömer Evin, Turan Sinan Çelebi, Yasemin Yabansu	2024
6 (1.kitap)	MEB	Ali Melih Özçelik, Faruk Gökalp Yılmaz, Gürkan Semiz, Murat Akpınar, Ömer Evin, Turan Sinan Çelebi, Yavuz Korkmaz	2025

Tablo 1’de yer alan ders kitapları Millî Eğitim Bakanlığı’nın Eğitim ve Bilişim Ağı (EBA)’dan temin edilmiştir.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Veri toplama yöntemi doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesini kapsar (Merriam, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bununla birlikte, bir çalışmada hem yöntem hem teknik olarak da kullanılabilir (Özkan, 2019). Bu yöntem, araştırma odağının metinler olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Araştırmanın verileri, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2024-2025 eğitim-öğretim yılında ders materyali olarak onaylanan 4, 5 ve 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarından elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde güncel ders kitaplarına, Eğitim Bakanlığı’nın EBA (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden ulaşılmıştır. Sonra, kitaplar ilk üniteden itibaren okunarak Türk Dünyası ile ilgili olan her kelime kayıt birimi olarak işaretlenmiştir. Bağlam birimi ise cümledir. Belirlenen kelimeler ve kelimelerin içinde geçtiği cümleler analize tabi tutulmak üzere excell dosyası ortamında tasnif edilmiştir.

Araştırmanın Veri Analiz Yöntemi

Elde edilen veriler, tematik analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Analiz sürecinde önce veriler kodlanmış, sonra kodlar arasındaki ilişkiler belirlenerek gruplanmış ve üst temalara ulaşılmıştır. Analizin geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla, ders kitapları üzerinde nitel araştırma tasarımı kullanarak akademik çalışmalar yapan bir akademisyenin görüşüne başvurulmuştur. Ayrıca,

temalar tanımlanırken doğrudan ders kitabındaki cümleler kullanılmıştır. Ancak, bu alıntılama esnasında cümleler tamamen aynı olarak alıntılanmamış, paragraf bütünlüğü sağlamak için, cümlelerin içerik ve anlamı korunarak küçük değişikliklerle sunulmuştur.

Bulgular

3.1. Araştırmanın 1. Sorusuna İlişkin Bulgular: 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Türk Dünyası Konu Temaları

Türk Dünyası ile ilgili konular, genel olarak 4. sınıf sosyal bilgiler 1. dönem ders kitabının 166.-193. sayfaları arasında olan Küresel Yolculuk adlı öğrenme alanında bulunmaktadır. Buradaki içerik temalaştırılarak aşağıda sunulmuştur:

1. Tema: Bağımsız Türk Devletleri ve Demografik Verileri

Dünya üzerindeki bağımsız Türk devletleri; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir Türkiye lider ve koordine edici güç olarak sunulmaktadır.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dür. Nüfusu yaklaşık 11 milyondur. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti aracılığıyla Türkiye ile doğrudan sınırı ve köklü bir tarih/kültür birliği bulunmaktadır. Türkiye'nin stratejik ortağıdır. Kardeş ülkesidir.

Türk devletleri arasında en büyük yüz ölçüme Kazakistan sahiptir. Başkenti Astana'dır. Nüfusu yaklaşık 18 milyondur. Nüfusunun çoğunluğunu Kazak Türkleri oluşturur. Yer altı kaynağı bakımından zengindir.

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'tir. Nüfusu yaklaşık 33 milyondur. Orta Asya'da merkezi bir konuma sahiptir. Beş devletle komşudur. Demografik güç ve bölgesel kilit rolü vardır.

Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'tır. Nüfusu yaklaşık 6 milyondur. Hazar Denizi'ne kıyısı bulunmaktadır. Doğalgaz merkezidir.

Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'tir. Nüfusu yaklaşık 7 milyondur. Eğitim ve kültür merkezidir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Akdeniz'deki stratejik konumu bakımından önemlidir. Türkiye ile özel bağları vardır. Başkenti Lefkoşa'dır. Nüfusu yaklaşık 400 bindir. Türkiye'de Yavru Vatan olarak tanımlanır.

2. Tema: Ekonomik İlişkiler ve Stratejik Enerji Projeleri

Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliği yer altı kaynakları ticareti ve büyük altyapı projeleri üzerine inşa edilmiştir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Hattı Projesi: Azerbaycan petrolünü Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve oradan dünyaya taşıyan kritik bir projedir.

Zengezur Koridoru: Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki bağlantıyı sağlayarak Türk Dünyasını kara yoluyla yeniden bir araya getirecek stratejik bir geçittir.

Su Temin Projesi: Türkiye'den KKTC'ye deniz altından boru hattı ile su taşınmasını sağlayarak adanın içme ve sulama suyunu sağlamaktadır.

Dış Ticaret Dengesi Teması

Türkiye'nin Türk Dünyası ülkelerinden ihraç ve ithal ettiği ürünler Tablo 2'de sunulmuştur:

Tablo 2. Türkiye'nin Türk Devletlerinden İhracat ve İthalatı

Ülke	Türkiye'nin İhracat Ettiği Ürünler	Türkiye'nin İthal Ettiği Ürünler
Azerbaycan	Tekstil, mobilya, makine, demir-çelik	Petrol, alüminyum, pamuk, demir
Kazakistan	Seramik, mobilya, gıda, konfeksiyon	Doğal gaz, petrol, pamuk, hayvan yemi
Özbekistan	İlaç, makine, inşaat malzemeleri, tekstil	Pamuk ipliği, bakır, mineral yağlar, çinko
Türkmenistan	Demir, çelik, makine yağları	Doğal gaz, pamuk
Kırgızistan	Mücevher, tekstil, kara taşıtı parçaları	Altın, pamuk, gıda maddeleri

3. Tema: Akraba Topluluklar ve Kültürel Diplomasi

Bağımsız devletlerin dışında, çeşitli ülkelerde yaşayan Türk nüfusu, Türkiye ile bu ülkeler arasında kültür ve dostluk köprüsü işlevi görmektedir.

Bölgesel Türk Azınlıkları Teması

Yunanistan: Batı Trakya'da çok sayıda Türk yaşamaktadır. Hakları 1923 Lozan Barış Antlaşması ile güvence altına alınmıştır.

Bulgaristan: Çok sayıda Türk yaşamaktadır.

Gürcistan: Ahıska Türkleri, halklar arasında kültürel bir bağ oluşturmaktadır.

Irak: Burada yaşayan Türkler, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkide köprüdür.

Kurumsal İş Birliği Mekanizmaları Teması

Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA): Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri tarafından, yardım ve iş birliği amacıyla 1992 yılında kurulmuştur.

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY): Türklerin yaşadığı ve Türkçe konuşan ülkelerin bulunduğu, Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak amacıyla faaliyet gösteren uluslararası kültür örgütüdür.

Eğitim: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türk Dünyası arasındaki akademik entegrasyon için önemlidir.

3.2. Araştırmanın 2. Sorusuna İlişkin Bulgular: 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Türk Dünyası Konu Temaları

Türk Dünyası ile ilgili konular, genel olarak 5. sınıf sosyal bilgiler 1. dönem ders kitabının 11.-48. sayfaları arasında olan Birlikte Yaşamak adlı öğrenme alanında yoğun olarak ve 99.-149. sayfalar arasındaki Ortak Mirasımız adlı 3. Öğrenme alanında kısmen bulunmaktadır. Buradaki içerik temalaştırılarak aşağıda sunulmuştur:

1. Tema: Somut Olmayan Kültürel Miras ve Geleneksel Sporlar

Türk halklarının eğlence ve spor kültürü bakımından da ortak yanları vardır. Türkiye, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'da oynanan Üçtaş ve Beştaş oyunları ortak kültürel mirastır. Mangala zekâ oyunudur. Türk cumhuriyetlerinde aynı isimle oynanmaktadır.

Azerbaycan'daki pehlevanlık kültürü, müzik, davul ve hakem eşliğinde yapılır. Pehlivanlar kararlılığın sembolüdür.

2. Tema: Gastronomi ve Mutfak Kültürü

Türk Dünyasının farklı coğrafyalarındaki beslenme alışkanlıkları bakımından ortaklıkları vardır. Et, havuç ve baharatlarla hazırlanan "Plov" (Pilav) Azerbaycan ve Türkmenistan mutfağının vazgeçilmezidir. KKTC mutfağında kızartılmış hellim peyniri, tarhana çorbası, humus, fırın kebabı ve kabak çiçeği dolması meşhurdur. Türkiye'de ve KKTC'de her öğünden sonra ve misafirliklerde kahve tüketilir. Kahve yanında turunc veya ceviz macunu sunulur.

3. Tema: El Sanatları ve Estetik Değerler

Dünyadaki tek "Halı Bayramı" Mayıs ayında Türkmenistan'da kutlanır; el dokuması Türkmen halıları birincil el sanatıdır. KKTC'de ise keten kumaş üzerine yapılan "Lefkara Nakışı" gelenekseldir.

Geleneksel Kıyafetler Teması:

Koyun postundan yapılan Telve başlığı Türkmenistan erkekleri tarafından takılır. Gömlek üstüne giyilen işlemeli Cepken (yelek) ve uzun yırtmaçlı Üçetek kıyafetleri KKTC'de yaygındır.

Ortak Aksesuar: Bel etrafına sarılan "Trablus Kuşağı" hem Anadolu'da hem de Kıbrıs'ta (Osmanlı mirası olarak) kullanılmaktadır.

4. Tema: Tarihsel Süreklilik ve Millî Kimlik (KKTC Örneği)

Kıbrıs 1571'de Türk vatani olmuştur. Sonradan hakim olan İngiliz idaresine rağmen Türkiye ile bağları kopmamıştır. KKTC'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'tır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, adadaki Türk varlığının ve bağımsızlığının korunmasındaki en mühim faaliyet olmuştur. KKTC bayrağındaki ay ve yıldız Türklüğü, üstteki kırmızı şerit Türkiye'yi, alttaki ise Kıbrıs Türklerini temsil eder.

5. Tema: Folklor ve Müzik

Halk Dansları Teması: Ege yöresine ait Zeybek ve Anadolu Zeybeği, KKTC'deki zeybek oyunları ile benzerdir. Kıbrıs düğünlerinde mendil ile oynanan halk oyunları ve testi oyunu gelenekseldir. Türkmen sazı ve müziği Orta Asya'da, darbuka, zurna ve ud KKTC halkının temel müzik aletleridir.

3.3. Araştırmanın 3. Sorusuna İlişkin Bulgular: 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Türk Dünyası Konuları

Türk Dünyası ile ilgili konular, genel olarak 6. sınıf sosyal bilgiler 1. dönem ders kitabının 54.- 105. sayfaları arasında olan Evimiz Dünya adlı öğrenme alanında yoğun olarak ve 107.- 179. sayfalar arasındaki Ortak Mirasımız adlı 3. Öğrenme alanında kısmen bulunmaktadır. Buradaki içerik temalaştırılarak aşağıda sunulmuştur:

1. Tema: Jeopolitik Konum ve Siyasi Statü

Türk Dünyası Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar uzanır. 11.2 milyon km²’lik bir kültür havzasıdır. Türk Dünyası bağımsız devletler, özerk (yarı bağımsız) topluluklar ve başka devletlerin idaresindeki azınlık bölgeleri olmak üzere üç kategoriden müteşekkildir. KKTC Akdeniz’de yer alır. Bağımsızdır. Başkenti Lefkoşa, resmi dili Türkçe ve para birimi Türk lirasıdır.

2. Tema: Tarihsel Süreklilik ve Sosyal Kimlik

Türk Dünyası Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi köklü devlet geleneğine ve kırk asırlık tarihe sahiptir. Türkistan coğrafyasında şekillenen köklü töre, güçlü aile yapısı ve askerî yapı, konargöçer bir yaşam tarzı vardır. Sovyet Rusya’nın 1991’de dağılmasıyla Türk devletleri hürriyetlerini kazanmıştır. Türkiye bu devletleri ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur.

3. Tema: Ekonomik Potansiyel ve Lojistik Entegrasyon

Türkistan bölgesindeki ülkeler petrol, doğal gaz, taş kömürü ve uranyum gibi kritik enerji kaynaklarına sahiptirler. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı ile Çin’den Avrupa’ya uzanan stratejik lojistik koridor oluşturulmuştur. Doğal kaynaklar ekonomik kalkınma potansiyeli üretmiştir. Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ticari projeler artmaktadır.

4. Tema: Kurumsal İş Birliği ve Uluslararası Örgütlenme

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT): 2009’da kurulup 2021’de şimdiki adını almıştır. KKTC, Macaristan ve Türkmenistan burada gözlemcidir. Üye ülkeler arasında dayanışmayı sağlama amacıyla kurulan ana çatı organizasyondur.

TİKA: Vazifesi Türk Dünyasının küresel kalkınma ve teknik iş birliğini sağlamaktır.

TÜRKSOY: Vazifesi Türk Dünyasının sanat ve kültür birliğini sağlamadır.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB): Yurt dışındaki soydaş ve akraba topluluklarla bağların güçlendirilmesini amaçlar.

Yunus Emre Enstitüsü: Vazifesi Türkçe öğretimi ve Türk kültürünün küresel tanıtımı vazifesini yapmaktır.

5. Tema: Kültürel Entegrasyon ve Ortak Kimlik İnşası

Lehçe farklılıklarına rağmen ortak bir Türkçe şuuru vardır. 34 harften oluşan Ortak Türk Alfabesi üzerinde bilimsel mutabakat sağlanmıştır. Tarihten gelen bağlarla, inanç veya kültür fark etmeksizin Türk devletleri arasında gönül bağı ve insanî hoşgörü yaşanır. Belgesel film festivalleri ve ressamlar buluşması gibi sanat odaklı bütünleşme faaliyetleri düzenlenmektedir.

3.4. Araştırmanın 4. Sorusuna İlişkin Bulgular: 4.5.6. Sınıflara Ait Temaların Bütünleştirilmesi

1.Tema: Siyasi Coğrafya, Demografi ve Statü

Bağımsız Türk devletlerinin siyasî, coğrafi ve demografik bilgileri Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. Bağımsız Türk Dünyası Ülkeleri Profili

Devlet	Başkent	Nüfus	Stratejik Kimlik
Türkiye	Ankara	85 milyon	Lider ve koordine edici güç
Azerbaycan	Bakü	11 milyon	Kardeş ülke, stratejik ortak
Kazakistan	Astana	18 milyon	En büyük yüzölçümü, enerji devi
Özbekistan	Taşkent	33 milyon	En kalabalık, Orta Asya'nın kilidi
Türkmenistan	Aşgabat	6 milyon	Doğalgaz merkezi, tarafsız
Kırgızistan	Bişkek	7 milyon	Eğitim ve kültür merkezi
KKTC	Lefkoşa	400 bin	Yavru Vatan, Akdeniz'de stratejik ada

Diaspora Toplulukları Teması

Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Türkler vardır. Gürcistan'da Ahıska Türkleri yaşar. Irak ve Suriye'de de çok sayıda Türk bulunur. Bu ülkelerde yaşayan Türkler, yaşadıkları ülkeler ile Türkiye arasında dostluk ve kültür köprüsü kurarlar.

Jeopolitik Çerçeve Teması

Türk Dünyası Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar 11.2 milyon km²lik bir havzadan oluşur. Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu, Osmanlılar kırk asırlık Türk tarihinin derinliğinin birer parçasıdır. Bugün Türk Dünyasında hür devletler, özerk topluluklar ve azınlık bölgeleri bulunmaktadır.

2.Tema: Ekonomik Entegrasyon ve Lojistik Ağlar

Stratejik Altyapı Projeleri Teması

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı bir enerji hattıdır. Azeri petrolünü dünyaya taşır. Zengezur Koridoru, Türk Dünyasını kara yoluyla birleştiren stratejik geçittir.

Su ve Yaşam Teması

Türkiye'den KKTC'ye deniz altından içme ve kullanma suyu sağlanmaktadır.

Ulaşım Teması

Demir İpek Yolu (Bakü-Tiflis-Kars) hattı Çin-Avrupa arasındaki demiryoludur.

Dış Ticaret Dengesi Teması

Türkiye'nin Türk Dünyası ülkelerinden ihraç ve ithal ettiği ürünler Tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4. Türkiye'nin Türk Devletlerinden İhracat ve İthalatı

Ülke	Türkiye'den İthalat	Türkiye'ye İhracat
Azerbaycan	Tekstil, mobilya, makine, demir-çelik	Petrol, alüminyum, pamuk, demir
Kazakistan	Seramik, mobilya, gıda, konfeksiyon	Doğal gaz, petrol, pamuk, hayvan yemi
Özbekistan	İlaç, makine, inşaat	Pamuk ipliği, bakır, çinko,

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

	malzemeleri, tekstil	mineral yağlar
Türkmenistan	Demir, çelik, makine yağları	Doğal gaz, pamuk
Kırgızistan	Mücevher, tekstil, kara taşıtı parçaları	Altın, pamuk, gıda maddeleri

Yer Altı Kaynakları ve Enerji Zenginliği Teması

Petrol, doğal gaz, taş kömürü, uranyum, krom, kurşun, bakır ve altın kaynakları vardır. Kaynaklar, Türk cumhuriyetlerini küresel jeopolitiğin odağına taşımaktadır.

3. Tema: Kurumsal Yapı ve Stratejik Ortaklık

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) 2009’da Türk Konseyi olarak kurulmuştur. Çatı örgüttür. 2021’de Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan üyedir. KKTC, Macaristan, Türkmenistan gözlemcidir.

İhtisas Kuruluşları Teması

TİKA1992’de kurulmuştur. Vazifesi Türk Dünyası arasında ve diğer coğrafyalarda kalkınma ve teknik iş birliği sağlamaktır.

TÜRKSOY1993’te kurulmuştur. Vazifesi Türk Dünyasında kültür ve sanat birliğini sağlamaktır.

YTB 2010’da kurulmuştur. Vazifesi Diaspora ve akraba topluluklar arasında bağ kurmaktır.

Yunus Emre Enstitüsü 2007’de kurulmuştur. Vazifesi Türkçe öğretmek ve kültürel tanıtım yapmaktır.

Eğitim ve Akademik Entegrasyon Teması

Kazakistan’da bulunan Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ile Kırgızistan’da Türkiye Manas Üniversitesi kurulmuştur. Türk Dünyası arasında 2024’te 34 harfli Ortak Türk alfabesi üzerinde bilimsel mutabakat sağlamıştır.

4. Tema: Ortak Kültürel Miras ve Toplumsal Hayat

Somut Olmayan Kültürel Miras Teması

Üçtaş, Beştaş, Dokuztaş geleneksel oyunlardır. Mangala zeka oyunudur. Azerbaycan’da pehlevanlık kültürü vardır.

Mutfak Kültürü Teması

Türkmen, Özbek, Azeri mutfağında Plov/Pilov/Pilav ortaktır. Et, havuç ve baharatlarla yapılır. KKTC kızartılmış mutfağında hellim, tarhana, humus, fırın kebabı, kabak çiçeği dolması merkezîdir.

Türkiye ve KKTC’de her öğün ve misafirlikte kahve vazgeçilmezdir. Kahve yanında turunc macunu veya ceviz macunu ikram edilir.

El Sanatları ve Dokumacılık Teması

Dünyadaki tek Halı Bayramı Türkmenistan’da, Mayıs’ın son pazarı kutlanır. El dokuması Türkmen halıları birincil el sanatıdır. El dokuması kilimler ortak unsurdur. KKTC’de keten kumaştan lefkara nakışı yapılır. Ahşap baskı ve ebru ortak değerdir.

Geleneksel Kıyafet Teması

Türkmenistan’da Telpek vardır. Koyun postundan imal edilen erkek başlığıdır. KKTC’de Cepken giyilir. Gömlek üstü giyilen işlemeli bir yeledir. Ayrıca, üçetek denilen uzun yırtmaçlı geleneksel bir kıyafet vardır. Trablus kuşağı ise bel etrafına sarılır.

Folklor, Müzik ve Dans Teması

Orta Asyada türkmen sazı, KKTC’de darbuka, zurna ve ud çalınır. Ege ve KKTC’de zeybek oynanır. Düğünlerde şeker veya para dolu testi ile oynanan bir başka oyun daha vardır.

5. Tema: Kimlik İnşası, Semboller ve Gönül Coğrafyası

Tarihsel Süreklilik ve Bağımsızlık Mücadelesi Teması

Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu, Osmanlı devletleri kırk asırlık devam eden mirası gösterir. Osmanlılar Kıbrıs’ı 1571’de fethederek Türk yurdu yapmışlardır. 1974’te Kıbrıs Barış Harekâtı yapılmıştır.

Sovyetlerin Dağılması (1991): Atatürk vaktiyle Sovyet Rusya’nın hakimiyetinde olan Türk devletlerinin bir gün hürriyetlerini kazanacaklarını öngörmüştür. Türkiye, bu ülkelerin hürriyet ilanlarını ilk olarak tanıyan devletler arasındadır.

Semboller ve Söylemler Teması

KKTC Bayrağı’ndaki ay-yıldız Türklüğü temsil eder. Üst kırmızı şerit: Türkiye’yi temsil eder. Alt kırmızı şerit Kıbrıs Türklerini temsil eder.

Duygusal Söylemler Teması

KKTC’ne yavru vatan denir. Azerbaycan “gardaş” ülkedir. Farklı ülkelerde yaşayan soydaşlar yaşadıkları ülke ile Türkiye arasında kültür ve dostluk köprüleri oluşturmuştur.

Gönül Coğrafyası ve Duygusal Bağ Teması

Tarihten gelen bağlarla, inanç/kültür farkı gözetmeksizin kurulan manevi birlikteliktir. Farklı milletlerle yüzyıllardır süren birlikte yaşama kültürü ve hoşgörüyü ifade eder.

Sanatsal Etkinlikler Teması

Türk Dünyası Belgesel Film Festivali gibi festivaller yapılır. İstanbul Kültür Yolu Festivali’nde “Diplomat Şairler” sergisi açılmıştır. Ressam buluşmaları düzenlenir.

Şiir Teması

Türk Dünyasının ortak marşı Anayurt Marşı’dır. Bu marşta Özbek, Türkmen, Uygur, Tatar, Azer bir boydur, Karakalpak, Kırgız, Kazak bunlar bir soydur dizeleri vardır.

SONUÇ

İlköğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk Dünyası anlatısının sınıf seviyelerine göre farklılaşan ve derinleşen çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. 4. sınıfta siyasî ve ekonomik çerçeve ağır basmaktadır. 5. sınıfta kültürel ve etnografik unsurlar öne çıkmaktadır. 6. sınıfta ise jeopolitik ve kurumsal perspektif egemendir. Bu temalar birleştirildiğinde Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türk Dünyası anlatısının beş katmanlı bir yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu yapı Tablo 5’te sunulmuştur:

Tablo 5. Ders Kitaplarında Türk Dünyası Anlatısı Tema ve İçerikleri

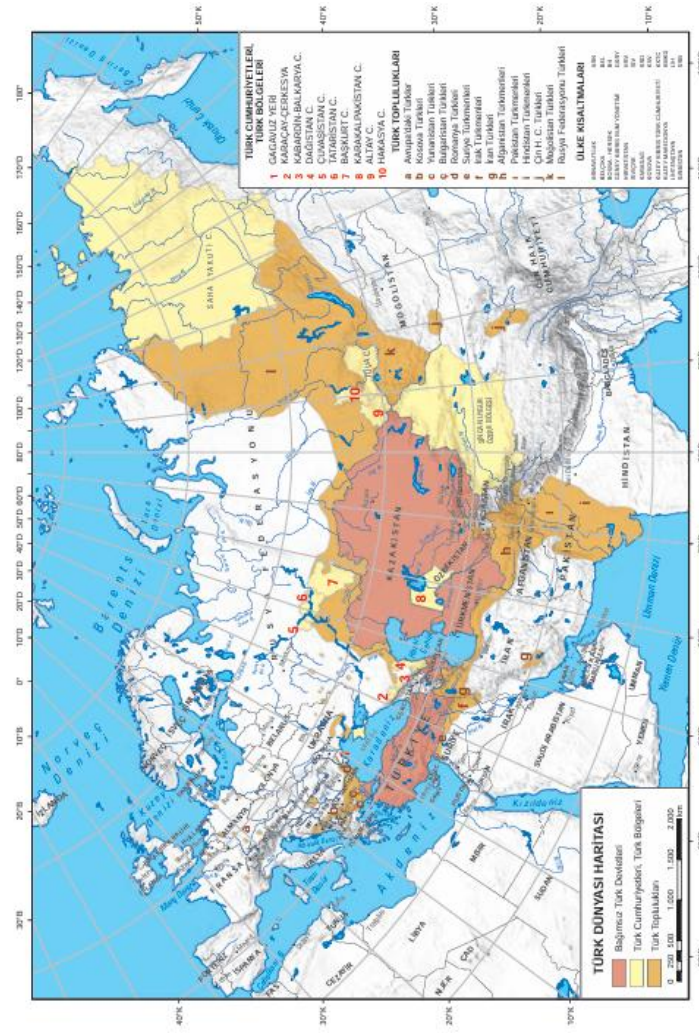
Tema	Alt Tema	İçerik
Siyasî Coğrafya	Bağımsız Devletler Diaspora Jeopolitik	Devlet profilleri (nüfus, başkent), özerk bölgeler, azınlıklar, coğrafi genişlik, tarihi derinlik
Ekonomi, Altyapı	Stratejik Projeler Dış Ticaret Enerji Kaynakları	BTC, Zengezur, Su Temini, Demir İpek Yolu, ihracat/ithalat tablosu, petrol, doğalgaz, madenler
Kurumsal Yapı	Çatı Örgütler İhtisas Kuruluşları Eğitim	TDT, TİKA, TÜRKSOY, YTB, Yunus Emre Enstitüsü, ortak üniversiteler, ortak alfabe
Kültürel Miras	Oyunlar Mutfak El Sanatları Giyim Müzik/Dans	Mangala, Üçtaş; Plov, Hellim, kahve; Halı, Lefkara; Telpek, Cepken, Trablus kuşağı; Saz, Zeybek, testi oyunu
Kimlik, Gönül	Tarih Bilinci Semboller Duygusal Bağ Edebi Söylem	Fetihler, bağımsızlık, Rauf Denktaş; Bayrak, "Yavru Vatan"; Gönül Coğrafyası, hoşgörü; Anayurt Marşı, retorik sorular

Bu çok katmanlı yapı, öğrencilerin Türk Dünyasına ilişkin bütüncül bir algı geliştirmelerine imkân sağlamaktadır. Siyasi, ekonomik, kültürel ve duygusal bağların iç içe geçtiği bir anlatı sunmaktadır. Araştırmanın bulguları, müfredat geliştiricilere, ders kitabı yazarlarına ve sosyal bilgiler eğitimi alanında çalışan araştırmacılara Türk Dünyası anlatısının daha etkili ve bütüncül bir şekilde yapılandırılarak geliştirilmesine yönelik alt yapı sunmaktadır.

EK-1

4.-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Son Sayfasında Bulunan Türk Dünyası Haritası

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

Kaynakça

1. Akyüz, Y. (2016). Eğitimin kültür ve uygarlıkları geliştirme ve yeni nesillere aktarma işlevi. Türkiye Eğitim Dergisi, 1(1), 1-18.
2. Çoban, A., Temir, M. (2017). Academician's opinions on the subject of Turkish world and the effects of foreign policy ın social studies curriculum. The Journal of Social Science, 4(18), 105-115.
3. Gülüm, K., Demirok, U. (2016). The analysis of subjects related to Turkish worlds in social sciences' curriculum program. Dumlupınar University Journal of Social Sciences, Special number of Afro-Eurasia, 318-329.
4. Kürekli, D., Özgören, E. Gülşen, F. Yılmaz, K., Altıparmak, S., Okumuş, O., Savaş, Y. (2025). 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
5. Merriam, S.B. (2013) Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation. John Wiley & Sons Inc., New York.
6. Ol, C. G., Yılmaz, F. G., Demirezer, H., Polat, M., Akpınar, M., Evin, Ö., Çelebi, T: S., Yabansu, Y. (2024). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5. Sınıf Ders Kitabı 1. Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

7. Ol, C. G., Yılmaz, F. G., Demirezer, H., Polat, M., Akpınar, M., Evin, Ö., Çelebi, T. S., Yabansu, Y. (2024). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5. Sınıf Ders Kitabı 2. Kitap Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
8. Özçelik, A. M., Yılmaz, F. G., Semiz, G., Akpınar, M., Evin, Ö., Çelebi, T. S., Korkmaz, Y. (2025). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 6. Sınıf Ders Kitabı 1. Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
9. Özkan, U. B. (2021). Eğitim Bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi, Pegem Akademi, Ankara.
10. Ünal, F., Özmen, C. (2012). A Comparison of the “Turkish world” subjects in the social studies curriculum and course books of 4-7th graders in 1998 and 2005. Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 9(20), 445-459.
11. Yıldırım, T. (2016). Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
12. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
13. Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: Design and methods (6th ed.). Sage Publications.

**IX-XIII АСР АРАБ ВА ФОРС МАНБАЛАРИДА ТУРКИЙ СУЛОЛАЛАР
ВА ДАВЛАТЧИЛИК ТАСВИРИ
УДК. Ўзб.94(5)(=512.1)“08\12”**

Одинаев Наим Абдулхафизович – Тожикистон давлатчилиқ педагогий университети Садриддина Айний номида, тожик халқи тарихи кафедрасини асперанти. Адрес 734003, Душанбе шаҳри, Рудакий кўчаси 121.
Тел: (+992)501850188, G-mail: odinaevnaim760@gmail.com

Аннотация. Мақолада IX-XIII аср араб ва форс тарихий-географик манбалари асосида туркий қабилалар ва сулолалар давлатчилиги таҳлил қилинади. Турк хоқонлиги, қарлуқ бирлашмалари, Қорахонийлар, Ғазнавийлар, Салжуқийлар ва Хоразмшоҳлар ҳақидаги маълумотлар манбалар қиёсида таҳлили орқали ёритилган. Ўрта аср муаллифлари туркларни фақат кўчманчи этнос эмас, балки ривожланган сиёсий тузум эгаси сифатида тасвирлагани кўрсатилган. Айниқса, “хоқон”, “ябғу”, “султон” унвонлари ҳамда қарлуқ этник компонентининг мусулмон туркий давлатлар шаклланишидаги ўрни очиқ берилган.

Калид сўзлар: Турк хоқонлиги, Қорахонийлар, Қарлуқлар, Ғазнавийлар, Салжуқийлар, Хоразмшоҳлар, араб манбалари, форс манбалари, Ўрта Осиё.

Аннотация. В статье на основе арабских и персидских источников IX-XIII вв. анализируются представления о государственности тюркских племён и династий. Рассматриваются сведения о Тюркском каганате, Карлукском объединении, Караханидском государстве, Газневидах, Сельджукидах и Хорезмшахах. Показано, что средневековые авторы рассматривали тюрков не только как кочевые племена, но и как носителей развитых форм политической организации. Особое внимание уделено титулатуре (каган, ябгу, султан) и роли карлукского этнического элемента в формировании мусульманских тюркских государств.

Ключевые слова: Тюркский каганат, Караханиды, Карлуки, Газневиды, Сельджуки, Хорезмшахи, арабские источники, персидские источники, Средняя Азия.

Annotation. The article analyzes Arabic and Persian sources of the 9th-13th centuries concerning the statehood of Turkic tribes and dynasties. It examines information about the Turkic Khaganate, the Karluk union, the Karakhanid state, the Ghaznavids, the Seljuks, and the Khorezmshahs. Medieval authors portrayed the Turks not merely as nomadic tribes but as bearers of developed political institutions. Special attention is given to titlature (khagan, yabghu, sultan) and the role of Karkuk ethnic component in the formation of Muslim Turkic states.

Keywords: Turkic Khaganate, Karakhanids, Karluks, Ghaznavids, Seljuks, Khorezmshahs, Arabic sources, Persian sources, Central Asia.

Туркий халқлар давлатчилиги тарихи Ўрта Осиё сиёсий цивилизациясининг муҳим қисми ҳисобланади. IX-XIII асрларда яратилган араб ва форс манбалари туркий сулолалар ҳақидаги энг қадимий ёзма маълумотларни сақлаб қолган. Ушбу манбалар туркларнинг этник келиб чиқиши, сиёсий институтлари, сулолавий ҳокимияти ва унвон тизими ҳақида муҳим ахборот беради.

Мақсад – араб ва форс муаллифлари асарларида туркий сулолалар давлатчилиги қандай тасвирланганини таҳлил қилиш.

Методология – манбашунослик таҳлили, қиёсий усул, тарихий-тизимли ёндашув.

Масъудий, Ибн Хурдодбех, Истахрий ва Ибн Ҳавқал асарларида турклар Ёфис наслига мансуб деб кўрсатилади. Улар туркларни катта ҳудудларга эгалик қилган, ҳарбий ва сиёсий жиҳатдан кучли халқ сифатида тасвирлайди. VI асрда Бумин ва Истами асос солган Турк хоқонлиги араб-форс муаллифлари томонидан “хоқон” унвони орқали марказлашган тизимига эга давлат сифатида таърифланади. Манбаларда “ябғу”, “шад”, “тудун” каби мансабдар тилга олиниши турк давлатаппарати ривожланганини кўрсатади.

Бу мазкур манбаларда туркий миллатлар тўғрисида жуда кўп маълумотлар келтирилган. Турк шажарасининг бошланғич баврлари

Масъудининг “Ахбор-уз-замон” асарида шундай келтирилган: “Турклар Ёфис ибни Нух (а.с.) фарзандларидан бўлиб, кўп жинсдан ва маъдан соҳиби эдилар, катта подшоҳлари Хоқон тожлари ва минтақалари тиллодан ва кийимлари ҳарир (абрешим)-дан эди.[17:75] Ўрта Осиё аҳолиси азалдан турклар бўлиб, буюк Турон, сўнг Туркистон бўлган. Турк халқларининг келиб чиқиши Нух паёмбарнинг ўғли Ёфис, Ёфиснинг ўғли Тур ёки Туркдан бошланган деб келтирадилар.[20:125-126] Бугунги таърихчилар ёзишларидан маълум бўладиги турк қабилаларининг асосий ташкилқилувчилари беш қабиладан иборат: “Улар Ўғузлар, Кимоклар, Қарлуқлар, Уйғурлар ва Қирғизлардир”.[2:30] Ибни Ҳавқал турк қабиласининг ҳамасини Туғузғуз-Тўққизўғиз, Хирхиз-Қирўиз, Кимок-Қимок, Ғузия-Ўғуз ва Ҳазлучия-Қарлуқ вожаси билан баён қилиб, урфу одатлари бир хил бўлган”.[12:14] Ғуз ва Харлух-Қарлуқ туркларининг юртлари Тароздан Пороб-Фороб гача, Сатканд, Суғд, Самарқанд, Начрон ноҳиясидан то Хоразм ва ғайрадан иборат эди. Ва “Амма Испичобдан то Фарғона охиригача Харлухия-Қарлуқлар ўлкаси бўлган”.[13:191-196]

Араб ёзувчиси Истахрӣ шундай келтиради: “Аммо Туркистон ҳамма Туғузғуз, Хирхиз-Қирғиз, Ғуз ва Ҳазлуч-Қарлуқ бўлиб тиллари ва урфу-одатлари бирхил эди”.[15:11] Муъҷам-ул-булдон асарининг муаллифи Ёкути Ҳамавий араб тилида турк қабилалари тўғрисида шундай ёзади: “Туркистон ҳамма туркларнинг юртидир, чумладан Туғузғуз, Харлух-Қарлуқ, Кимак, Ғуз, Чигил, Хифшоқ-Қипчоқ ва Хирхиз-Қирғиз ва бошқалар”.[9:3\23] Турк қабилалари подшоҳларининг лақаблари Ибни Хурдодбеҳни асарида шундай зикр қилинган: “Турк подшоҳлари Ҳайлуб Хоқон, Чабғу Хоқон, Шоба Хоқон, Синчибу Хоқон, Монуш Хоқон ва Фируз Хоқон эдилар”.[11:41] Ва бу Хоқонлар тарихий манбаларда Хоқон, Хон, Ябғу, Чабғу ва ғайра келтирилган. Трукий силсилалари арабий ва форсий манбаларида Хоқонилар,[25:46] Хонилар, Оли Афросиёб, Қорахонилар ва Илакхонилар унвони билан келтирилган. Аммо Қорахонилар турк-қорлуқлардан дейилган, ва қарлуқ қабиласининг подшоҳси Хоқон номи бор эди, хусусан Ябғу лақабини таъкид қилганлар. Ва Турк подшоҳи, Туббат ва Хазар ҳамаси Хоқон магар Харлух-Қарлуқ подшоҳи чунки у Чабғу[11:41] яъне Ябғу дейилган. Идрисининг зикри ҳам шу каби: “Турк подшоҳларидан Таббат ва Хазар Хоқон номи бор эди, магар Харлух-Қарлуқ чунки уларнинг номи Чабғуя ва бу номни утганларидан мерос олишган”.[14:42]

Турк сулолалари VI аср ўртуларида Турк Хоқонлиги номи билан катта бир давлат қурдилар, тарихчилар ёзишча шундай келтирилган: “Турк авлодларидан бири Ашин бўлиб, уларнинг Ашина турклари деб аташган, ки унинг набераси Бумин (Тумин) 551 йили ўзининг Турк Хоқони деб эълон қилган.[3:255] Бошқа муаррихларнинг айтишига қараганда Турк Хоқонлигини ташкил қилиш учун 550-551 йиллари Туркум Улук Ябғунинг ўғли яъне Бумин қавму қабилаларини Истамилар билан бирлаштириб, Турк

Хоқонлигига асос солган.[1:31] Гумилев Л.Н. ёзишидан маълум, ки Истами Хоқон (Ябғу) Бумин Хоқоннинг энг кичик укасиdur.[8:34] Турк Хоқонлигини VIм асрни иккинчи яримида Чоч-да ташкил топиб, Истами Ябғу-Хоқон таин бўлган.

Аслан Турк Хоқонлиги 551-552 йилдан 603 йилгача давом берган, кейин икки гуруҳга тақсим бўлган. Шарқий Турк Хоқонлиги 603 йилдан 744 йилгача ва Ғарбий Турк Хоқонлиги 603 йилдан 742 йилгача ҳукмронлик қилганлар.[1:28-89] Академик Карим Шониёзов айтишича 582-и мелодий йили иқтисодию сиёсий вазъият Турк Хоқони таназзулга учрашиб, икки мустақил давлатга – Шарқий Хоқонлиг ва Ғарбий Хоқонлигга тақсим бўлишди.[30:16] Турк Хоқонлиги даврида мансабий вазифалар 28 таси маъмурий вазифа бўлиб, 5 таси олий мансаб, шу каби: Хоқон, Ябғу, Шад, Тегин, ва Тудун аммо 23 таси пасроқ амалдорлар вазифаси сифатида фаолият қилганлар, шу каби: Элтабар, Хатун, Тутук, Тархон, Чўр, Эркин, Чабиш, Ихшид, Афшин, Хвабу, Хутав[26:236] ва бошқалар зикр қилинган.

Турк қабилалари бир неча гуруҳга тақсим бўлиб, хислатлари ҳархил бўлган, чумладан: “Нерумандроқ ҳамадан Ғузлар ва хушсимо, баланд бўй ва покиза чехра ҳамадан Хазлучий-Қарлуқлар, ки улар Фарғона, Шош ва атроф ноҳияларида эдилар ва подшоҳлик уларга хос бўлиб, Хоқон-ул-Хавоқин яъне Хонлар Хони бўлган ва ҳама турк мамлакатлари уларнинг атрофида бўлган, ва турк подшоҳлари ундан итоат қилишарди. Турк Афросиёб Эронга ғалаба қозонган шу Хоқонлардан эди”. [16:1\129-130] Шундан маълум бўлади, ки Қарлуқлар Турк миллатлари ичида катта мақомга сазовор эдилар ва ўзларига хос ўрин топганлар. Қарлуқлар Турк қабилаларининг бири бўлиб, Қарлуқ Хоқонлиги номи билан 756 йилдан 840 йилгача ҳукмронлик қилганлар. Қарлуқ калимаси араби шаклида Ибн ал-Асирнинг асарида шундай келтирилган: Қорғулийя ва Қорлуғийя яъне Қарлуқлар,[10:11\82-85] деб ёзилган.

Ибн ал-Асир, Ёқут Ҳамавий ва Байҳақий маълумотларига кўра, қарлуқлар туркий этник муҳитда етакчи ўрин тутган. Қарлуқлар негизида шаклланган Қорахонийлар сулоласи исломни қабул қилган биринчи йирик туркий сулола сифатида тилга олинади. Манбаларда Қорахонийлар “Хония”, “Илакхония”, “Оли Афросиёб” номлари билан аталади. Бу ҳолат уларнинг туркий сиёсий анъаналар ва исломий давлат модели уйғунлигини намоён этади. Ўз даврининг ташаббускор кишиларида бири, қарлуқ туркийларидан бўлган Билга Қўл Қодирхон бўлиб, у 840 йилда Марказий Осиёда Қарлуқ давлатига асос солган. Аммо у барпо этган давлат тарихий адабиётларда «Қорахонийлар» номи билан аталиб, уни ташкил қилган тарихий шахс ва этник гуруҳ тарих саҳифаларида муносиб ўрин эгалламай қолган эди. Қорахонийлар сулоласи тўғрисида Ибн ал-Асирнинг ёзишича: “Қошғар ва Туркистон турк қавмларининг марказларидир ва Қашғар Туркистоннинг буюк шаҳарларидан бири бўлиб ва Мовароуннаҳр Турк Хонлари мамлакати

ва улар мусалмон бўлиб Афросиёб наслидан ҳисобланади. Ва ислом келтирган сабаби боболари Сабук Қаро Хоқон (Сатук Буғрохон) бўлиб, уларнинг Ал-Қорғулийя ё Ал-Қорлуғия деб аташарди.[10:11\82-83]

Байхақи шундай келтирган: “Қорахонийлар, Эликхонийлар ё Оли Афросиёб турк-қарлуқ силсилаларидан бўлиб, узок муддат Мовароуннахру Шарқий Туркистонда ҳукмронлик қилганлар”. [4:111] Лубоб ул-Албоб асарининг муаллифи Муҳаммад Авфи ҳам шундай деган: “Мовароуннахр Хон ва Подшоҳларини Хокония, Илакхония ва Оли Афросиёб дейишган ва уларнинг салтанати Мовароуннахрда Сомонийлардан кейин ва Муғуллардан олдин қариб 230 йил, 380 то 609 йилигача бўлиб Султон Алоуддин Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан барҳам берилган”. [18:1\301] Аслан Қорахонийлар давлатдорлиги 840 йилдан то 1212 йилигача давом берган, яъне 372 йил ҳукм сурганлар. [29:57-58] Бу қабиалар ўрта асрларда Хоқонийлар, Қорахонийлар ва Илакхонийлар давлати номи билан машҳур бўлиб, 840 йилдан то 1212 йилларгача ҳукм сурганлар. Улардан араб-форс манбалари туркийзабон туркумларни кўйидаги номлар билан зикр этганлар Хоқонийлар, [25:46] Хонийлар, Оли Афросиёб Қорахонийлар ва Илакхонийлар аммо улардан кўпчилиги қарлуқ турклари деб атаганлар. Ш. Камолиддин айтишича: “Қорахонийлар сулоласи қарлуқлардан деб келтирилган”. [29:44]

Ислом динини келтирганларидан кейин, биринчи буюк исломий туркий силсиласини курдилар, улар Қорахонийлар ё Илакхонилар эди. Буғрохон ва Арслонхон ҳам Қорахонийларнинг ҳукмдорларига мансуб бўлиб, тангаларини юзига тамға урилиб буюк ва олий мафҳумини билдиради. Абулқосим Фурузонӣ шундай ёзади: “Қорахонийлар Фароруд-Мовароуннахр туркий мусалмонларини биринчи силсиласининг асосчисидур. Исломни қабул қилганлар орасида биринчи бўлиб Сатук Буғрохон эди”. [27:105] Академик Бартольд шундай келтиради: “Хонзодалардан-Қорахонийлардан биринчи бўлиб ислом келтирган киши Сатук Буғрохон-Абдукарим 344\955-956 йили вафот этган”. [5:26]

Кейинги Қорахонийлар ҳукмдори Томғажхон Абумузаффар Иброҳим ибн Наср Илакхон, Имодуддавла лақаби билан Самарқанд ва Фарғонага ҳукм сурган. [10:9\300] Арслонхон Шаристонда кўплаб уйлар сотиб олди, жомеъ масжид қалъага яқинроқ курдирди. Ва манора ҳам баланд қилиб кутарди ва унга ўхшаш бу атрофда йўқ эди. Арслонхон ўзининг холис шахсий маблағидан пишиқ ғиш билан жомеъ масжид 515\1121 йилда курди. [19:100] Ҳамда у шаҳарлар Арслонхон ибн Юсуф Қадархоннинг мулки ҳисобланарди, ва ундан кейин мамлакат унинг ўғли Маҳмуд Буғрохонга тегишли бўлди, ва у Тароз ва Шош шаҳарларига ҳам ҳукм сурди. Ва Маҳмуд Буғрохоннинг ўлиmidан кейин унинг укаси Туғралхон ибни Юсуф Қадархонга тегди. У бу йер ва Балосоғунга эга бўлиб, 16 йил подшоҳлик қилиб кейин вафот этди”. [10:9\302] Қадирхон Чабраил ибн Умар Туғрулхон Самарқанд амири,

Наршахй унинг Бухоро амири деган бўсаҳам, вале Ибн ал-Асир унинг Самарқанд соҳиби деб таъкидлаган. Ибн ал-Асир давомида 1102\495 Қадирхон вафотидан кейин Самарқанд подшоҳлиги Арслонхон Муҳаммад ибни Сулаймон, онаси Маликшоҳ Салчуқининг қизи ва отаси Сулаймон ибн Довуд Буғрохон Қорахоний бўлиб, подшоҳлик тахтига ўтирди.[10:10\347-350]

Ибн ал-Асир 536\1141-1142 йилларда Туркистон ерларини шундай шарҳлайди: “Туркистон Қошғар, Балосоғун, Хутан, Тароз ва ғайри шаҳрлардан иборат бўлиб, қўшни ерларидан Мовароуннаҳр ҳудудлари туркон хонлари мулки ва улар мусалмон бўлиб, Афросиёб турк насли дандир”. [10:11\82] Абумузаффар Юсуф Арслонхон Қошғарий рачаб ойининг 601\феврал ойининг 1205 йилда вафот этиб, унинг ўғли Абулфатҳ Муҳаммад Арслонхон ибн Юсуф Арслонхон ибн Муҳаммад Арслонхон ибн Иброҳимхон ибн Аҳмад Арслонхон ибн Ҳасан Тафғачхон ибн Сулаймон Арслонхон ибн Юсуф Қадирхон[6:280] ва у Абулфатҳ Муҳаммад Арслонхон 607\1211 йили муғуллар ва қорахитойлик Гурхон томонидан қатл қилинган. Нусратуддин Қилич Арслон Усмон охирги Мовароуннаҳр Хони 600 ҳукмдори ва 609 йилда яқинлари билан Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан қатл қилинган.[18:1\302] Бу Қарохони подшоҳ Усмон Улуғ Султон бўлиб, 1212 йили Хоразмшоҳ томонидан ўлдирилгани маълум бўлади. Бошқа манбаларга кўра Арслонхон 1221\618 йилда ҳаётда бўлиб,[28:1\52,125] суннати унвони билан қарлуқ хонадонидан Фарғона хони Арслонхон Хоразмшоҳнинг қатлиомидан қутулиб, Йеттисувда панагоҳ топган.[7:164]

Ғазнавийлар манбаларда туркий ҳарбий элита асосида шаклланган сулола сифатида кўрсатилади. Султон Маҳмуд давридан бошлаб “султон” унвони кенгқўлланила бошлайди. Бу туркий давлатчиликда янги сиёсий концепция – исломий султонлик моделининг шаклланишини англатади. Туркий сулололардан бири Ғазнавийлар эди. Бу сулола 977 йилда ташки қилиниб, 1186 йил Ғурийлар томонидан барҳам берилган. Сабуктегин 366\977 йилда Ғазна шаҳрини қўл остига олган. У лашкарбоши Абуисҳок ибни Алптегиннинг яқинларидан бўлиб Сомонийлар намояндаси Ғазнада эди. Тахминан 366\977 йиллари Сабуктегиннинг иши юришиб мақоми кўтарилиб халқ ўртасида яхшилик билан эсланарди ва унга меҳр қўйишди. Сабуктегин додгар, некхоҳ, кўп чиҳодқилувчи, худога ишонувчи, пок, чавонмард ва паймондор эди ва шу сабаб Аллоҳ унинг саройина баракат берди ва унинг авлодлари анча ҳукм сурдилар. Амир Нух Сомоний 384\994-995 йилда Маҳмуд ибни Сабуктегинни Хуросонга ҳукмрон қўйди. Сабуктегиннинг ўғли Маҳмуд биринси кишилардан эди, ки султон лақабини олди ва ҳежким бундан олдин бу лақабга сазовор бўлмаган, яъне Султон Маҳмуд шу боис отаси ҳам Султон Сабуктегин дейилган. Сабуктегин вафотидан кегин унинг ўғли Яминуддавлаҳ Маҳмуд Нишопурда бўлиб, элчи

укаси Исмоилнинг олдига жўнатиб отасини ўрнига ҳукуматнинг идора қилсин деган.[10:9\131]

Яминуддавлаҳ Султон Маҳмуд ибни Сабуктегин хирадманд, диндор, некукор ва илмдан баҳраманд эди. Ў кўплаб илм шохаларида китоблар ёзган. додгар, некхоҳ, кўп чиҳодқилувчи, худога ишонувчи, пок, ҷавонмард ва паймондор эди. Ва Аллоҳ йўлида кўплаб чиҳод қилган.[10:9\401] Салчуқнома асарида шундай келтирилган: “Маҳмуд ибни Сабуктегин Туркистон подшоҳи Илакхон билан сулҳ қилиб ва чайхун ёнида дидор қилишган”.[22:10] Ва яна Султон Маҳмуди Ғазнавий Қадархон Қарохоний билан 1025 йил Самарқандда дидор қилиб, сулҳ тузишган, айтилишича 1030 йили Қадархон Қарохоний Масъуди Ғазнавий билан нома ёзишган. Бошқа бир маълумотга қараганда, Тўғонхон Шарафуддавлаҳ лақаби билан Элакхоний-Қарохоний сулоласининг тўртинчи амири бўлиб, 403-408 йилда Ғазнавийлар Сабуктегин ва Алптегин билан дўстлик қилган.[21:95 ва 188] Султон Масъуд Ғазнавий, Ироқ сардори ва Қарохоний Юсуф ибни Ҳорун Қадархон 1025-1032 йилларда Султонлар Маҳмуду Масъуд Ғазнавий билан яқин робитаси барқарор қилинган.[4:122] Кейинги Ғазнавийлар сулоласи эса 1186 йилгача давом этган.

Салжуқийлар эса Ибн ал-Асир ва бошқа муаллифлар томонидан кенг ҳудудларни қамраб олган, мураккаб бошқарув тизимига эга сулола сифатида таърифланади. Арабий форсий манбаларида турк қабилаларидан бўлган Салчуқийлар тўғрисида ҳам баъзи бир маълумотлар келтирилган. Ибни Асир Салчуқий турклар тўғрисида ёзган маълумотга кўра, Султон Алпарслон ва бошқа Салчуқий турк султонлари шундай дейилган. Салчуқийлар Давлатдорлиги 1030-1038 йил ўрталаридан то 1194 йилгача дейилган. Султон Туғрулбек 1040-1063 йиллар,[23:60-69 ва 24: 34-36] Алп Арслон 1063-1072 йиллар, Жалолуддин Маликшоҳ 1072-1092 йиллар ва ўғли Маликшоҳ Санжар Хуросоннинг буюк султони 1118-1157 йиллар[24:34-36 ва 23:60-69] ва бошқа Салчуқиларнинг салтанати давом берилган.

Муҳаммад Авфии Бухорой Алпарслонни шаҳид султон деган.[18:1\402] Муаррихлар Султон Санжарни шундай васф қилишган: “Санжар ибни Маликшоҳ ибни Алпарслон ибни Давуд-Чуғробек ибни Микоил ибни Салчуқ, Салчуқий султон Санжар 1086-1087 йилда дунёга келиб, кейинроқ Хуросонга воли бўлиб, 73 ёшида 552\1157 йил Марвда вафот этган.[10:11\81] Салчуқийлар бирнеча гуруҳга тақсим бўлишган: Буюк Салчуқийлар, Ироқ Салчуқийлари, Рум Салчуқийлари, Шом Салчуқийлари ва Кирмон Салчуқийлари[23:68]

Хоразмшоҳлар ҳам манбаларда туркий сулола сифатида тилга олинган. Улар исломий давлатчиликни ҳарбий-маъмурий марказлашган бошқарув билан уйғунлаштирган. Бу сулола туркий давлатчилик анъаналарининг сўнгги йирик намоёнларидан бири бўлган. Хоразмшоҳлар Давлати ва сулоласи туркий қабилаларининг бири бўлиб, 995 йилдан то 1231

йилгача ҳукмронлик қилганлар. У замонда Хоразм икки қисимга бўлинган эди. Жанубий Хоразми ва Шимолий Хоразм. Охиргм ҳукмрон Хоразмшоҳийлар хонадонидан Жалолiddин Хоразмшоҳ 1220-1231 йилларда расман султон бўлиб, натижада истилочи муғуллар томонида осонликча барҳам берилган. Хоразмшоҳ ҳукмдоридан бўлган Олтунтош 407\1016-1017 йилларда вафот этган.[10:9\264]

Муҳаммад Авфи айтишича Султон Алоуддин Муҳаммад Хоразмшоҳ Нусратуддин Қилич Арслон Усмон охирги Мовароуннаҳр Қорахонийлар Хони 600 ҳукрон эди, 609 йили Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан аҳлу авлоди билан қатл қилиниб ва Хония-Қорахонилар Мовароуннаҳрда барҳам берилди”.[18:1\302] Бу Қорахоний подшоҳ Усмон Улуғ Султон бўлиб, 1212 йил Хоразмшоҳийлар томонидан қатл қилинган. Хоразмилар давлати султон Жалолiddин замонида муғуллар томонидан якунига этилди.

Муҳокама. Манбалар таҳлили шуни кўрсатадики:

- Араб ва форс муаллифлари туркларни фақат кўчманчи эмас, давлат ташкил қилувчи халқ сифатида тасвирлайди.
- “Хоқон” – анъанавий туркий императорлик унвони, “султон” – исломий сиёсий легитимация шакли сифатида намоён бўлади.
- Қарлуқлар мусулмон туркий сулолалар шаклланишида асосий этник компонент бўлган.

Хулоса:

1. IX-XIII аср манбалари туркларни ривожланган давлатчилик анъанасига эга халқ сифатида тасвирлайди.
2. Турк хоқонлигидан бошланган сиёсий модел Қорахонийлар орқали исломий шаклга ўтган.
3. Ғазнавий ва Салжуқийлар даврида “султонлик” институти мустаҳкамланган.
4. Қарлуқ этник муҳити мусулмон туркий давлатлар шаклланишида ҳал қилувчи омил бўлган.

Илмий янгилик. Тадқиқотда араб ва форс манбалари қиёсий таҳлил қилиниб, туркий давлат институтларининг эволюцияси ва қарлуқ этник компонентининг мусулмон туркий сулолалар шаклланишидаги марказий ўрни асослаб берилди.

Фойдаланган адабиётлар

1. Азимхўжа Отахўжаев. Илк ўрта асрлар марказий осие цивилизациясида турк-суғд муносибатлари. Тошкент, 2010 м.
2. Амир Гулй. Таърихи сиёси ва иҷтимои Туркманҳо. Техрон, 1366х,ш.
3. Аҳмадали Асқаров. Ўзбек халқининг келиб чиқиш таърихи. Тошкент, 2015м.
4. Байҳақй Абулфазл Муҳаммад. Таҳияи матн Сайфуллоҳи Муллоҷон. Таърихи Байҳақи. Душанбе “Бухоро”,-2014 м.

5. Бартольд. В. В. “Очерк истории семиречья”. Фрунзе, 1943 м.
6. Беляев Е. А. Араби, ислом и Арбский халифат в раннее средневековье. – М., 1965.
7. Варахром Ғ. Р. Пажухише дар бораи аввалин силсилаи бузурги исломӣ Турк. Техрон, 1372 ҳ. ш.
8. Гумилев. Л. Н. Древние Тюрки. бо забони русӣ. Масква, 1993 мелодӣ.
9. Ёкути Ҳамавӣ. Муъҷам-ул-булдон. Лубнон. 1993.
10. Ибн ал-Асир. Ал-каmil фит-таърих. Дор ус-Содир, Лубнон-Берут, 1979 м\1399 ҳ.к. 13 чилд.
11. Ибни Хурдодбеҳ Абулқосим Убайдуллоҳ. Ал-Масолик вал-Мамолик. Табъ мадинату Лийдан ал-Махрусаҳ би матбаъа Брил, соли 1306 ҳ. қ.
12. Ибни Ҳавқал Абулқосим. Ал-Масолик вал-Мамолик. Лайдан ал-Махруса, матбаъаи Брил. 1873 м.
13. Ибни Ҳавқал Абулқосим. Сафарномаи ибни Ҳавқал, Эрон дар “Сурат ул-Арз”. Тарҷума ва тавзеҳ, Ҷаъфар Шиор. Техрон, 1366 ҳ. ш.
14. Идрисӣ Абуабдуллоҳ Муҳаммад Шариф. Нузҳат ул-мушток фил ихтироқ ал-офоқ. Китобхонаи электрони бидуни макон ва санаи нашр.
15. Истахрӣ Абуисҳоқ Муҳаммад. Масолик ва мамолик. Тарҷума, Эраҷи Афшор. Техрон, 1340 ҳ. ш.
16. Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибни Ҳусайн. Муруҷ аз-Заҳаб ва Маодин ул-Ҷавҳар. Мутарҷим, Абулқосим Поянда. Техрон, 1382 ҳ. ш. 2 чилд.
17. Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибни Ҳусайни. Ахбор уз-Замон. Миср-Қоҳира, 1357 ҳ-1938 м.
18. Муҳаммад Авфии Бухорой. “Лубоб ул-Албоб”. Брил-Лийдан, 1906 м, 1324 ҳ. қ. 2 чилд.
19. Наршахӣ Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Мураттибони матн Ғ. Ғоибов, К. Олимов ва Н. Амиршоҳӣ. Таърихи Бухоро, муқаддимаи А. Шеърдуст. Душанбе, 2012.
20. Насимхон Р. Турк Ҳоконлиги. Тошкент, 1993.
21. Низомулмулк Абуали Тӯсӣ. Сиёсатнома. Баргардон, А. Девонакулов. Душанбе, 1989.
22. Нишобурӣ Хоҷа Имом Заҳириддин. Салҷуқномаҳ. Бо зайли Абу Ҳомид ибни Иброҳим. Салҷуқномаҳ. Техрон-Ховар, 1332 ҳ. ш.
23. Н. Неъматов, Н. Амиршоҳӣ, А. Мирбобоев ва Ҳ. Пирумшоев. Таърихи Халқи Тоҷик. Душанбе, “Сарпараст” ва “Ношир”, 2008.
24. Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов ва М. Исоматов. Таърихи Халқи Тоҷик. Душанбе, 2019.
25. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Таҳия ва тавзеҳ Ф Насриддинов. Хуҷанд, 2015.
26. Тош Купризода. Мифтоҳ ус-Саода ва Мисбоҳ ус-Сиёда фи мавзуотул улум. Ношир Муҳаммад Алӣ Байзун. Дорул кутуб ул-Илмия-Берут, 1422ҳ.қ.

27. Фурузонӣ Абулқосим. Қарохониён бунёнгузори нахустин силсилаи турки мусалмон дар Фароруд. Техрон, 1389 ҳ, ш.
28. Чамол Қаршӣ. Мулҳақот ус-Суроҳ. В. В. Бартолд, дар Туркистоннома. Чилди 1.
29. Ш. Камолидин. Марказий Осиё тарихи замонавий тарихшунослигидаги ёндашувлар. Тошкент, 2023.
30. Шониёзов Карим Шониёзович. Давлати Қарлуғ ва Қарлуғҳо. Душанбе, 2016 м.

“TƏNHA AĞAC”IN KÖLGƏSİNDƏ XUDAYBERQAN ŞAMURADOVUN MƏNƏVİ DÜNYASI

Almaz Ülvi BİNNƏTOVA

Filologiya elmləri doktoru, professor

Özbəkistan Respublikasının “Dostluq” ordeni sahibi

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun

“Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri”

şöbəsinin müdiri, almazulvi1960@mail.ru

Bakı, <https://orcid.org/0000-0001-7991-3969>

Xülasə

Məqalədə müasir özbək ədəbiyyatının nümayəndəsi Xudayberqan Şamuradovun “Tənha ağac” kitabına daxil edilmiş şeir və hekayələri əsasında onun ədəbi portreti sistemli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın əsas məqsədi müəllifin yaradıcılığında aparıcı yer tutan mənəvi-estetik prinsipləri müəyyənləşdirmək və onların bədii ifadə vasitələrini araşdırmaqdır. Məqalədə göstərilir ki, Şamuradovun əsərlərində təbiət obrazları – gül, lalə, bülbül, səhra və ağac – sadəcə poetik detal deyil, dərin simvolik mənə daşıyıcısıdır. Bu obrazlar vasitəsilə insanın daxili aləmi, sevgi və həsrət duyğuları, mənəvi saflıq və ümid ideyası ifadə edilir.

Şairin “Teymur babam” şeirində tarixi yaddaş və milli kimlik problemi ön plana çəkilir, keçmişlə bu gün arasında mənəvi körpü yaradılır. “Qəlbdəki dərd” şeirində isə lirizmlə müşayiət olunan daxili iztirab və məhəbbət motivləri insan ruhunun ziddiyyətli təbiətini açır. “Gül və pul”, “Ehsan” və “Tənha ağac” hekayələrində mənəvi dəyərlərin maddi maraqlardan üstünlüyü sosial-mənəvi qarşıdurma fonunda təqdim olunur. Müəllif halal zəhməti, mərhəməti, paylaşmağı və ailə dəyərlərini insanı ucaldan əsas keyfiyyətlər kimi təsdiqləyir.

Açar sözlər: *Xudayberqan Şamuradov, “Tənha ağac”, milli yaddaş, lirika, simvolika, əxlaq, ədəbi portret*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotining vakili Xudayberqan Shamuradov-ning “Yolg‘iz daraxt” kitobiga kiritilgan she‘r va

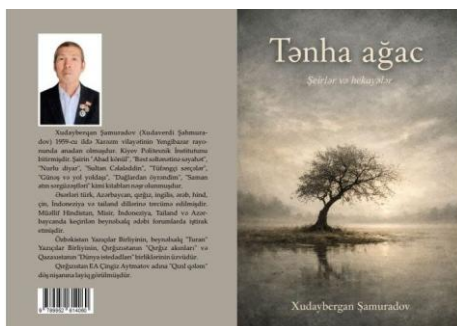
hikoyalari asosida uning adabiy portreti har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi adib ijodida yetakchi o‘rin tutgan ma’naviy-estetik tamoyillarni aniqlash va ularning badiiy ifoda vositalarini ochib berishdan iboratdir. Maqolada ta’kidlanishicha, Shamuradov asarlarida gul, lola, bulbul, sahro va daraxt kabi tabiat obrazlari ramziy ma’no kasb etadi hamda insonning ichki dunyosi, muhabbat, iztirob va umid tuyg‘ularini ifodalaydi. “Temur bobom” she’rida tarixiy xotira va milliy o‘zlik masalasi markaziy o‘ringa chiqadi, o‘tmish bilan bugun o‘rtasida ma’naviy bog‘liqlik yaratiladi. “Qalbdagi dard” she’rida esa lirizm orqali inson ruhiyatining murakkab va ziddiyatli jihatlarini ochib beriladi. “Gul va pul”, “Ehson” hamda “Yolg‘iz daraxt” hikoyalari ma’naviy qadriyatlarning moddiy manfaatdan ustunligi ijtimoiy-ma’naviy qarama-qarshiliklar fonida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *Xudaybergan Shamuradov, “Yolg‘iz daraxt”, ma’naviy qadriyatlar, , lirika, ramziylik, axloq, adabiy portret*

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the literary portrait of Xudaybergan Shamuradov based on the poems and short stories included in his book “The Lonely Tree.” The primary aim of the study is to identify the moral and aesthetic principles that shape the author’s creative worldview and to examine the artistic means through which these principles are expressed. The research demonstrates that natural images such as the flower, tulip, nightingale, desert, and tree function not merely as decorative elements but as profound symbols reflecting the inner world of the individual, themes of love and longing, spiritual purity, and hope. In the poem “My Grandfather Temur,” the motif of historical memory and national identity occupies a central place, creating a spiritual bridge between the past and the present. The poem “The Pain in the Heart” reveals the complexity of human emotions through lyrical intensity and symbolic imagery. In the short stories “The Flower and Money,” “Charity,” and “The Lonely Tree,” the superiority of moral values over material wealth is depicted against the background of social and ethical conflicts. The author consistently emphasizes honest labor, compassion, generosity, and family values as essential virtues that elevate human dignity.

Keywords: *Xudaybergan Shamuradov, “The Lonely Tree,” national memory, lyricism, symbolism, morality, literary portrait*

GIRIŞ:

Xudayberqan Şamuradov (Xudaverdi Şahmuradov) 1959-cu ildə Xarəzm vilayətinin Yengibazar rayonunda anadan olmuşdur. Kiyev Politeknik İnstitutunu bitirmişdir. Şairin “Abad könül”, “Nurlu diyar”, “Bəxt səltənətinə səyahət”, “Tüfəngçi sərcələr”, “Sultan Cəlaləddin”, “Günəş və yol yoldaşı”, “Dağlardan öyrəndim”, “Saman atın sərgüzəştləri” kimi

kitabları nəşr olunmuşdur. Onun əsərləri Azərbaycan, türk, qırğız, ingilis, ərəb, hind, çin, indoneziya və tailand dillərinə tərcümə edilmişdir. Müəllif Hindistan, Misir, İndoneziya, Tailand və Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq ədəbi forumlarda iştirak etmişdir. Xudayberqan Şamuradov Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin, beynəlxalq “Turan” Yazıçılar Birliyinin, Qırğızıstanın “Qırğız akınları” və Qazaxıstanın “Dünya istedadları” birliklərinin üzvüdür. O, Qırğızıstan EA-nın Çingiz Aytmatov adına “Qızıl qələm” döş nişanına layiq görülmüşdür.

ƏSAS HİSSƏ:

“Tənha ağac” kitabına daxil olan əsərlər müəllifin dünyagörüşünü və sənət mövqeyini aydın şəkildə əks etdirir. Şeirlərində təbiət obrazları — gül, lalə, bülbül, səhra, ağac — dərin mənəvi məna daşıyıcısına çevrilir. Hekayələrində isə sosial-mənəvi qarşıdurmalar, zəhmət və vicdan problemi, ailə münasibətləri bədii ümumiləşdirmə yolu ilə təqdim olunur.

Təqdim olunan “Gül”, “Teymur babam”, “Qəlbdəki dərd” şeirləri və “Gül və pul”, “Ehsan”, “Tənha ağac” hekayələri Xudayberqan Şamuradovun yaradıcılıq dünyasını, onun mənəvi-estetik baxışlarını və sənət mövqeyini aydın şəkildə əks etdirir. Məsələn, “Gül” şeirində təbiət gözəlliyi poetik düşüncənin mərkəzinə çəkilir. Gül və lalələr saf, cazibədar və ruhu oxşayan varlıqlar kimi təqdim olunur. Şair gülü yalnız bağın bəzəyi deyil, sevginin, sevincin və ümidin rəmzi kimi dəyərləndirir. Əsərin əsas ideyası gözəlliğin insan həyatına bəxş etdiyi mənəvi rahatlıq və sevinc hissəsidir. Şeir oxucunu təbiəti sevməyə, onun yaratdığı estetik dəyərləri qorumağa çağırır.

“*Teymur babam*” şeirində isə tarixi yaddaş və milli qürur motivləri ön plana çıxır. Səmərqəndin Rəqistan meydanı və Əmir Teymurun məzarı müqəddəs və sirli bir ziyarətgah kimi təsvir olunur. Şair keçmişlə bu gün arasında mənəvi bağ yaradır, Əmir Teymuru xalqın fəxri və tarixi güc rəmzi kimi təqdim edir. Əsər oxucunu milli kimliyə, tarixi şəxsiyyətlərə, mədəni irsə hörmət ruhunda tərbiyə edir.

“*Qəlbdəki dərd*” şeiri müəllifin lirik duyumunun parlaq nümunəsidir. Sübh küləyi, ayın nuru, bülbülün nələsi, açılmayan lalələr aşiq qəlbindəki səssiz, lakin dərin iztirabın bədii simvollarına çevrilir. Burada xarici aləmin gözəlliyi ilə daxili narahatlıq arasında ziddiyyət yaradılır. Şeir məhəbbətin həm ucaldan, həm də əzab verən mahiyyətini göstərir və sevginin səbr, dözümlülük tələb edən müqəddəs bir hissə olduğunu vurğulayır.

“*Gül və pul*” hekayəsi ibrətamiz məzmunu ilə seçilir. Əsərdə iki fərqli həyat yolu qarşılaşdırılır: zəhmətkeş, səxavətli və halal əməklə yaşayan Gülbəy ilə yalnız qazanca yönəlmiş, xəsis Polad. Gülbəy ailəsində sevgi, zəhmət və paylaşmaq əsas dəyərlərdir. Polad isə maddi var-dövlətə üstünlük verdiyindən ailə münasibətlərində boşluqlar yaranır. Hekayə oxucuya göstərir ki, əsl dəyər pulda deyil, mənəviyyatda və düzgün tərbiyədədir.

“*Ehsan*” hekayəsində xeyirxahlıq və paylaşmaq ideyası ön plana çəkilir. Dilşad və ailəsinin ehtiyacı olanlara səmimi köməyi onların həyatına bərəkət

gətirir. Müəllif bu hekayə ilə göstərir ki, səmimi niyyətlə edilən yaxşılıq insanı həm mənəvi, həm də ictimai baxımdan ucaldır.

Kitaba adı verilən “*Tənha ağac*” hekayəsi isə fəlsəfi-mənəvi yükü ilə seçilir. Səhranın ortasında möcüzə kimi bitən xurma ağacı Allahın qüdrəti, təbiətin hikməti və ümidin rəmzinə çevrilir. Əsər oxucuya çətinliklər qarşısında səbr etməyi, ilahi mərhəmətə və həyatın davamlılığına inanmağı təlqin edir. Bu əsərlər əsasında Xudayberqan Şamuradovun ədəbi portretini belə ümumiləş-dirmək olar: o, mənəvi dəyərləri maddi maraqlardan üstün tutan, insanı əxlaqi ölçülərlə dəyərləndirən bir sənətkardır. Onun yaradıcılığında zəhmət, halal qazanc, ailə, iman, paylaşmaq və mərhəmət əsas ideya xəttini təşkil edir. Müəllif pulun məqsəd deyil, vasitə olduğunu, insanı ucaldanın isə əməl və vicdan olduğunu israrla vurğulayır.

Xudayberqan Şamuradovun yaradıcılığında didaktik çalar güclüdür, lakin bu didaktika oxucuya zorla deyil, həyat nümunələri və sadə, simvolik obrazlar vasitəsilə çatdırılır. Gül, ağac, pul, səhra, bülbül kimi obrazlar ideyanın bədii daşıyıcısına çevrilir. Şeirlərində klassik lirikanın təsiri hiss olunur; eşq, təbiət və həsrət motivləri gündəlik həyat duyğuları ilə uzlaşdırılır. Bu əsərlər göstərir ki, müəllif üçün ədəbiyyat yalnız estetik zövq yaratmaq deyil, həm də insanı düşündürən, tərbiyə edən və saflaşdıran mənəvi bir vasitədir.

“*Tənha ağac*” kitabı tanınmış özbək yazıçısı – Xarəzm torpağının tanınmış yazıçısı Xudayberqan Şamuradovun (Xudaverdi Şahmuradov) şeir və hekayələrini bir araya gətirən mənəvi-bədii topludur. Əsərlərdə insan həyatının əsas dəyərləri – zəhmət, iman, sevgi, paylaşmaq, tarixi yaddaş və vicdan problemi ön plana çəkilir. Müəllif sadə, lakin dərin mənalı obrazlar vasitəsilə oxucunu həyatın mahiyyəti və əsl xoşbəxtliyin mənbəyi haqqında düşünməyə dəvət edir. Şeirlərdə klassik lirikanın təsiri, hekayələrdə isə realist-didaktik yanaşma aydın hiss olunur. Kitab həm bədii zövq aşılaman, həm də tərbiyəedici məzmunu ilə seçilən oxu nümunəsidir. Kitabdakı şeir və hekayələr biri-birə söykənən iki sükutdur. “*Tənha ağac*” insanın özünə qayıtdığı anların səssiz sualların və daxili dirənişin bədii ifadəsidir. Burada söz hayqırmır, düşünür.

NƏTİCƏ:

Xudayberqan Şamuradovun “*Tənha ağac*” kitabı müəllifin mənəvi dünyasını, həyat və insan haqqında baxışlarını bütöv şəkildə əks etdirən sanballı ədəbi nümunədir. O, əsərlərində insanı maddi ölçülərlə deyil, mənəvi keyfiyyətləri ilə dəyərləndirir və oxucunu daxili saflığa, ədalətə, mərhəmətə səsləyir. Yazıçının yaratdığı obrazlar və süjetlər göstərir ki, həqiqi xoşbəxtlik var-dövlətdə deyil, düzgün seçimdə, vicdanlı mövqedə və səmimi münasibətlərdədir. Müəllifin yaradıcılığı həm lirizmi, həm də ibrətamiz məzmunu ilə seçilir. O, sadə həyat hadisələrindən ümumbəşəri nəticələr çıxarmağı bacarır və oxucunu düşünməyə vadar edir. “*Tənha ağac*” yalnız bədii əsərlər toplusu deyil, eyni zamanda insanın mənəvi kamilliyə doğru yolunu işıqlandıran ədəbi bir çağırışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Shomurodov, Xudoybergan. Saman otning sarguzashtlari [Matn]: She'rlar, hikoyalar / X.Shomurodov. – Urganch: “Xorazm” nashriyoti, 2024. – 64 b.
2. Xudayberqan Şamuradov. Tənha ağac. Şeirlər və he-kayələr / ön söz müəllifi: Almaz Ülvi. Redaktor və özbək-cə-dən Azərbaycan dili-nə uyğunlaşdırən: Rəhmət Babacan. – Bakı, “Füyuzat”, 2026. – 82 s.

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ
КАЗАХСТАНА В 1920–1930-Е ГОДЫ: ОТ НАЦИОНАЛЬНОГО
СТРОИТЕЛЬСТВА К ИДЕОЛОГИЧЕСКОМУ КОНТРОЛЮ**

Давлетова Гульмира Амангельдиевна

ассоц.профессор, к.и.н. кафедры «Общеобразовательных дисциплин»

КазНАИУ г. Алматы, Казахстан

87774001020, davletovag1@gmail.com

Кожабекова Акмарал Дабыртаевна

ассоц.профессор, к.и.н. кафедры «Общеобразовательных дисциплин»

КазНАИУ г. Алматы, Казахстан

87001715067, akmaral@gmail.com

Аннотация. В 1920–1930-е годы Казахстан переживал форсированную социалистическую трансформацию. Культурная политика этого периода носила двойственный характер: в 1920-е годы она способствовала институциональному оформлению национальной науки, однако к середине 1930-х превратилась в инструмент жесткого идеологического контроля. Реформы письменности, репрессии интеллигенции и внедрение социалистического реализма подчинили культуру задачам партийной мобилизации, окончательно интегрировав республику в советскую систему.

Ключевые слова. Казахстан, советская модернизация, культурная политика, 1920–1930-е годы, национальная интеллигенция, идеологический контроль, реформа письменности, социалистический реализм, цензура.

Установление советской власти в Казахстане ознаменовало переход региона к принципиально иной политико-идеологической модели. Перед республикой встала задача не просто административного переустройства, а глубокой трансформации общественного сознания. Казахское общество, исторически функционировавшее в рамках кочевых традиций, норм обычного права и устойчивых родоплеменных структур, оказалось вовлечённым в форсированные процессы социалистической модернизации [Абылхожин Ж.Б., 1991. – С.45].

Актуальность исследования обусловлена необходимостью осмысления того, как политические реформы 1920 - 1930-х гг. повлияли на культурное развитие региона и задали долгосрочные векторы его социальной эволюции.

Цель работы - выявить ключевые направления, внутренние закономерности и противоречия государственной политики в культурной сфере Казахстана в указанный период. Методологическая база исследования включает принципы историзма, научной объективности, а также инструментарий системного и сравнительно-исторического анализа.

Анализ культурных процессов 1920–1930-х гг. позволяет выделить два концептуально различных этапа, отражающих смену приоритетов государственной политики.

Первый этап: культура как ресурс модернизации и основа национального строительства. На начальном этапе советская власть выступила катализатором формирования качественно новой национальной культуры. Произошёл постепенный отход от доминирования устных традиций к развитию письменных и профессиональных форм творческой деятельности [Культурное строительство., 1965. – С.67]. В этот период активно формировалась прослойка национальной интеллигенции, которая приняла на себя функцию посредника между официальной идеологией и широкими массами. Литература, театр и образовательные учреждения стали ключевыми площадками для конструирования общественного сознания, постепенно насыщаемого социалистическими смыслами [Койгелдиев М.К., 1995. – С.112]. 1920-е г. вошли в историю как время интенсивного культурного подъёма. Идеологический контроль ещё не приобрёл всеобъемлющего характера, что создавало пространство для активных литературных дискуссий и столкновения различных творческих позиций [Тастанов А.Ж., 2010. – С.46].

В это же десятилетие закладывались институциональные основы казахстанской науки. В 1918–1920 гг. в регионе открылись первые научные учреждения, среди которых Туркестанский восточный институт (1918), историко-статистический отдел при Казвоенкомате (1919), преобразованный в 1920 г. в Учёную комиссию Наркомпроса с археологической секцией [Козыбаев И.М., 1992. – С.23]. В 1920 г. начало функционировать Общество изучения Казахского края, ставшее преемником Оренбургского отдела Русского географического общества [Козыбаев И.М., 1992. – С.25].

Значимую роль в становлении исследовательской среды сыграли Киргизская (Казахская) научная комиссия и общество «Талап», действовавшие в Ташкенте в 1921–1922 гг. Их деятельность была направлена на сбор фольклорного материала, публикацию исторических источников и этнографическое изучение территории [История Казахстана, 2010. – С.234]. Запуск журнала «Сана» в 1923 году стал важной вехой в развитии научной периодики региона [Козыбаев И.М., 1992. – С.31].

Фундаментальные исследования, посвящённые национально-освободительному движению, этногенезу, фольклору и литературе, были подготовлены А. Букейхановым, М. Тынышпаевым, Х. Досмухамедовым, М. Дулатовым и М. Ауэзовым. Эти труды заложили методологическую основу для последующего развития казахстанской исторической науки [Койгелдиев М.К., 1995. – С.156].

В начале 1920-х г., в ходе дискуссий представителей футуризма и Пролеткульта, рождались радикальные концепции преобразования человека средствами искусства. А. Гастев говорил о «социальной инженерии», а С. Третьяков — о художнике как «психоинженере». Несмотря на то, что Пролеткульт вскоре утратил самостоятельность после критики со стороны Ленина, эти идеи не исчезли. Они были переосмыслены и позже, в 1930-е гг., воплотились в известной сталинской формуле «инженеры человеческих душ», окончательно закрепившей подчинение искусства политической идеологии [Культурное строительство., 1965. – С.89].

Несмотря на очевидные успехи, развитие науки в последующее десятилетие проходило в условиях ужесточения идеологического контроля [Абылхожин Ж.Б., 1991. – С.78]. Ещё в феврале 1922 г. в Советской России была воссоздана система государственной цензуры — учреждены Главлит и Главрепертком. 3 августа того же года вступил в силу закон об обществах и союзах [Декрет СНК., 1942. – С.286]. В том же месяце XII Всероссийская конференция РКП(б) скорректировала линию взаимодействия с интеллигенцией. Прежнее культурное наследие объявлялось «буржуазным», а труды классиков марксизма становились обязательной мировоззренческой основой. Произведения, не соответствующие марксистской доктрине, приравнивались к контрреволюционным [Культурное строительство., 1965. – С.95].

Второй этап: культура как инструмент идеологической мобилизации и социального контроля.

Декрет о свободе совести 1918 г. формально закрепил отделение религии от государства. Однако фактически советская власть взяла курс на последовательное вытеснение религии из публичного пространства [Декрет СНК., 1942. – С.287]. По отношению к мусульманскому населению применялась стратегия постепенного давления: ограничивалось влияние духовенства, прекращалось финансирование мектебов, усиливалась антирелигиозная пропаганда. К концу 1920-х гг. эта политика приобрела открыто репрессивный характер — массово закрывались мечети и церкви, вводились ограничения для верующих [Ушницкий В.В., 2015. – С.215, 220].

Одновременно проводилась глубокая языковая и культурная трансформация. Реформа письменности, включавшая переход с арабской графики на латиницу (1929) и затем на кириллицу (1940), преследовала не только просветительские, но и политические цели. Смена алфавита

ослабляла связь с дореволюционным культурным наследием и облегчала интеграцию казахского населения в общесоюзное культурное пространство [Сдыков М.Н., 2003. – С.156].

Представители казахской интеллигенции — среди которых А. Байтурсынов, М. Дулатов, М. Жумабаев и другие — последовательно отстаивали роль родного языка как ключевого элемента национальной идентичности, выступали за развитие национальной школы и литературы [Койгелдиев М.К., 1995. – С.201]. Однако по мере укрепления советской системы их деятельность подвергалась всё более жёстким ограничениям, а многие из них стали жертвами политических репрессий [Койгелдиев М.К., 1995. – С.215].

К началу 1930-х гг. управление культурной сферой приобрело ярко выраженный централизованный характер. Художественная практика оказалась в прямой зависимости от государственных установок, утверждались единые эстетические критерии, закреплённые в концепции социалистического реализма. Культура утратила функцию пространства свободного творчества и трансформировалась в инструмент формирования «нового человека» — носителя социалистических идеалов [Нурпейисов К.Н., 1982. – С.178, 182].

В 1932 г. на основании общесоюзных решений была проведена реорганизация творческих объединений. В Казахстане был создан Союз художников, что позволило установить партийный контроль за деятельностью творческих союзов и содержанием их работы [Культурное строительство., 1965. – С.145]. Литературная политика 1930-х гг. строилась на принципах социалистического реализма, требовавших отражения в произведениях героики труда, руководящей роли партии и утверждения социалистических ценностей [Тастанов А.Ж., 2010. – С.49]. Эти ориентиры окончательно закрепились после съездов Союза советских писателей и принятия директивных документов, направленных на борьбу с формализмом и «буржуазными» влияниями, что существенно ограничило творческую свободу казахстанских авторов и художников [Нурпейисов К.Н., 1982. – С.190].

В 1930-е г. литература, театр и кинематограф существовали в режиме жёсткой цензуры и партийного надзора, призванного утверждать социалистическую идеологию [Культурное строительство., 1965. – С.156]. Система всеобщего образования и сеть культурно-просветительских учреждений работали на формирование советского мировоззрения у широких масс [История Казахстана., 2010. – С.412].

Таким образом, в 1920–1930-е гг. в Казахстане была осуществлена масштабная реорганизация духовной сферы, затронувшая антирелигиозную политику, языковое строительство и систему образования [Сдыков М.Н., 2003. – С.203]. К середине 1930-х гг. культурная политика окончательно

трансформировалась из относительно свободного поля творческих исканий в стройный идеологический механизм. Все направления культурной деятельности - от литературы до массовых библиотек - оказались подчинены задачам партийной мобилизации и усилению государственного контроля над интеллектуальной жизнью общества [Абылхожин Ж.Б., 1991. – С.156].

Список использованных литературы

1. Менглиев, Б. Р. (2021). Компьютерная лингвистика (Учебное пособие). – Ташкент: Государственное научное издательство «Национальная энциклопедия Узбекистана». – 320 с.
2. Абылхожин Ж.Б. Традиционная структура Казахстана: социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-1930-е гг.) / Ж.Б. Абылхожин. – Алматы: Гылым, 1991. – 240 с.
3. Культурное строительство в Казахстане (1917–1932 гг.): Сборник документов и материалов. – Алма-Ата: Казахстан, 1965. – 412 с.
4. Койгелдиев М.К. Алаш қозғалысы / М.К. Койгелдиев. – Алматы: Санат, 1995. – 368 б.
5. Тастанов А.Ж. Культурное строительство в Казахстане в 20–30-е годы XX века / А.Ж. Тастанов // Вестник КазНУ. Серия историческая. – 2010. – № 3 (58). – С. 45–50.
6. Козыбаев И.М. Историческая наука Казахстана (20–30-е годы XX века): становление и развитие / И.М. Козыбаев. – Алма-Ата: Гылым, 1992. – 192 с.
7. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней): В 5 томах. Т. 4 / Гл. ред. М.К. Козыбаев. – Алматы: Атамұра, 2010. – 768 с.
8. Декрет СНК РСФСР от 23 января 1918 г. «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. – М.: Управление делами Совнаркома СССР, 1942. – С. 286–287.
9. Ушницкий В.В. Политика советского государства в отношении религии в 1920–1930-е годы (на материалах Казахстана) / В.В. Ушницкий // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2015. – № 4 (33). – С. 210–225.
10. Сдыков М.Н. История Казахстана: XX век / М.Н. Сдыков. – Алматы: Мектеп, 2003. – 320 с.
11. Нурпейисов К.Н. Становление советской государственности в Казахстане (1917–1920 гг.) / К.Н. Нурпейисов. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 280 с.

ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛАЛАР – ТҮРКІ МӘДЕНИЕТТІҢ ОРТАЛЫҚТАРЫ

Ахантаева Әмина Жағыппарқызы,

тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті. Қазақстан. Алматы.

87756933117. e-mail: amina.68.kz@mail.ru

Түйіндеме. Бұл мақалада қазақ жеріндегі орта ғасырлар кезеңінде өмір сүрген қалалар және қала мәдениеті туралы айтылады. Орта ғасыр кезеңінің қалаларының: біріншіден отырықшылық мәдениет орталығы, екіншіден сауда орталығы, үшіншіден әкімшілік орталық қызметін атқарғандығы жайлы дәлелденіп, зерттелді.

Кілт сөздер: ортағасырлық қалалар, егіншілік мәдениет, әкімшілік орталық, резиденция, Жібек жолы, Сығанақ, Сауран.

Аннотация. В данной статье рассматриваются города и городская культура, существовавшие на территории Казахстана в эпоху Средневековья. Доказано и проанализировано, что средневековые города выполняли три основные функции: во-первых, являлись центрами оседлой культуры; во-вторых, крупными торговыми центрами; в-третьих, административными центрами.

Ключевые слова: средневековые города, земледельческая культура, административный центр, резиденция, Шелковый путь, Сыгнак, Сауран.

Abstract. This article examines cities and urban culture that existed on the territory of Kazakhstan during the Middle Ages. It is demonstrated and analyzed that medieval cities performed three main functions: first, they served as centers of sedentary culture; second, as major trade centers; and third, as administrative centers.

Keywords: medieval cities, agricultural culture, administrative center, residence, Silk Road, Sygnak, Sauran.

Қазақ жеріндегі ортағасырлық қалалар – Еуразия кеңістігіндегі өркениеттік дамудың маңызды ошақтары болды. Бұл қалалар тек сауда мен қолөнердің ғана емес, ғылым мен білімнің, руханият пен сәулет өнерінің орталықтарына айналды. Түркі халықтарының мәдениеті, тілі мен дәстүрі дәл осы шаһарларда қалыптасып, дамыды. Ортағасырлық қалалардың дамуына Ұлы Жібек жолы зор ықпал етті. Бұл халықаралық сауда жолы арқылы Шығыс пен Батыс арасындағы экономикалық әрі мәдени байланыстар нығайды. Қазақстан аумағындағы қалалар керуен жолдарының бойында орналасып, сауда-саттық, дипломатиялық қатынас және мәдени алмасу орталығына айналды. Сырдария, Талас, Іле аңғарларында ірі қалалар бой көтерді. Олар тек экономикалық емес, саяси және рухани орталық қызметін

де атқарды. Қазақ даласында жүздеген қалалардың болуын қазіргі қазақ археологтары зерттеп, дәлелдеп отыр. Тіптен, сақтардың астанасы да (Шырық рабат) осы Қазақ даласындағы Сырдария өзені бойында болуы, осы өңір цивилизацияның нағыз ошағы екенін дәлелдеп отыр. Ендеше біз сақ кезеңінен бастап отырықшы мәдениет қалыптасқан деп толық айта аламыз. Қазақ тарихында орта ғасырлар кезеңінің маңызы ерекше, VI ғ. бастап қазақ жерінде көптеген өзгерістер бола бастады. Түркілердің жаулап алуы, жаулап алынған жерлердің шаруашылығына біршама әсерін тигізді. Түркілер жөнінде С.П. Толстов: «... Орта Азия мен Қазақстанды түркілердің жаулап алуының маңызын бағалай отырып, ол жергілікті табиғат жағдайларының әсерінен баяғыдан қалыптасқан шаруашылық жұмыстарының дәстүрлі түрлерінің дамуын үзіп тастаған жоқ деп айтуға болады. Бұл археологиялық заттай деректермен және тарихи материалдармен расталып отыр [Толстов С.П., 1961. с. 144].

Әл-Масудидың «Китап мурудж аз-захабында» Жаңақала деп аталатын, түркілерге тиесілі қала жатыр, онда мұсылмандар өмір сүреді. Бұл жердегі түркілер арасында гуздар көбірек кездеседі, олардың жартысы көшпелілер, жартысы отырықшылар. ...» деп атап көрсетеді [Толстов С.П., 1947. с. 69–75]. Сырдария бойындағы оғыз-қыпшақ қалалары Сауран, Сығанақ, Янгикент, Жент, Узгент [Өгізкент], Баршикент т.б. керуен жолдарында [Жібек Жолы] орналасып, егіншілік пен қала мәдениетінің орталықтары болған [Байпақов К., Нұржанов А., 1992. С. 69–75].

Махмұт Қашқари XI ғ. оғыздардың Сырдарияны «угуз» өзені деп атағанын мәлімдеген, ал гүздер қалаларына ол Сауран, Сығанақ, Сүткент, Қарашық және Қарнақ қалаларын жатқызған [Байпақов К., Нұржанов А., 1992. 906].

XII ғ. Сығанақ қыпшақ мемлекеттік бірлестігінің астанасы болады. Сығанақ қаласы туралы алғаш рет X ғ. жазбаша деректерінде айтылған, ал XI ғ. оны Махмұт Қашқари оғыз қалаларының ішінде атап өткен. XIV ғ. Сығанақ Ақ Орданың астанасы болады; онда мешіттер, ханақ, басқа қоғамдық ғимараттар салынады. XIV ғ. бас кезінде, Рузбиханның айтуы бойынша, қаланың біршама әлсірегені, тұрғындар санының азайғаны байқалған, ал ежелдегі Сығанақ «... жайқалып тұрған, үй-жайлар және өңделген бау-бақшалармен қоршалған, азық-түлікке бай және қазақ халқы үшін маңызды сауда орны болған ...» [Байпақов К., Нұржанов А., 1992. 95–966].

Сығанақ қаласы туралы: «X ғ. атақты араб жағрафиятанушы, ғалым Ал-Идриси Сырдария бойындағы қалаларының көптігін жаза келіп, олардың ішіндегі «Сауран, Сүткент, Сығанақ қалаларын ірі қалалар еді. Ал Сығанақ нағыз сауданың қайнаған ортасы», деп ерекше көрсеткен. Сығанақ қаласынан зиялы, білімді ғалымдар да шыққан – дейді. Ибн Рузбихан Сығанақ қаласы «аймақтың солтүстік жағындағы жер жәннатының шеті» деп сипаттаса, қала

Дешті Қыпшақтың шекаралық сауда бекеті, бүкіл әлемге аумағының кеңдігімен, қауіпсіз әрі тыныш болуымен даңқы шыққан қала дейді [Жолдасбаев С., 2015. 3 б.].

Сауран қаласы жайлы алғашқы деректер Х ғ. араб саяхатшыларының жазбаларында кездеседі. Демек бұл қала бұдан көп ғасыр бұрын, тарихшылардың айтуы бойынша VI ғ. пайда болғандығын аңғартады. Х ғ. өмір сүрген арабтың географ-ғалымы Макдиси «Дүниенің басталуы мен тарихы» деген еңбегінде: Сауран – үлкен қала, оның ішінде күмбез, сарай, мешіт бар. Сауран – бірінің сыртынан бірі жеті қабат дуалмен қоршалған өте берік қорғаны бар, мықты қамал, биіктігі соншалықты, күннің көзі қамалдан аспайтын болған дейді. Қамал - аумағы 40 гектардан асатын қаланы қоршап жатыр.

Қамал биіктігі жеті-сегіз метрдей болған, қазірде осындай биіктіктегі дуалдары сақталған, кейбір жерлері шайылып, үйіндіге айналған. Қазақстанда ортағасырлық қалалардың бекініс жүйесінен тың мағлұмат беретін бірде-бірі қамал биіктіктері Саурандағыдай жақсы сақталмаған. Бұл қала керемет сұлу және шексіз көңілді, ауасы өте таза, адам жанын көңілдендіріп, сергітеді. Маңайы құлпырған бау-бақша, әр түрлі ағаштар, қаланы айналдыра биік дуалдар қоршап тұр, ешқандай жау ала алмайды. Бұл қаланың топырағы білім мен ғылымның ордасы. ... Сауранның маңайында жер өңдеу мәдениеті ертеден-ақ дамыған. Егін суармалы болған. Сыр өзенінен үлкен каналдар қазылған. Қала тұрғындарын осындағы ауылшаруашылығы өнімдерімен қамтамасыз етіп отырған. Тіпті сыртқа астық та сатқан ...» [Жаңарған Жаңақорған., 1998. 38–39 б].

В. Юферов «Түркістан тарихынан» атты еңбегінде былай деп жазады: «... Х ғ. жататын араб саяхатшыларының сипаттамаларында Отырардан басқа да гүлденген оазистердің орталығы болған бірқатар қалалар аталады. Мәселен, Истахридтің дерегі бойынша Фараб өңіріндегі басты қала — Кедер болған; ал одан бір күндік жол қашықтықта Сауран қаласы орналасқан. Саураннан әрі Масуди Тұрар қаласын көрсетеді; ал одан төменірек, гуздардың иелігінде Яныкент қаласы болған. Осы қалалардың бәрінен бүгінде тек қираған орындар ғана қалған ...» [Юферов В., 1911. с. 49].

Сыр бойының қалалары отырықшылықтың ошағы және олардың саяси, экономикалық маңызы туралы «... Сырдарияның орта ағысындағы егіншілік алқаптар Қаратаудың етегінде Сығанақ, Отырар, Ясы т.б. қалаларды айнала орналасты [Ержанов Ж.Е., 1996. 104 б.].

Монғол басқыншылығы осы мәдени көркеюді тоқтатты. Шапқыншылар қалалардың көп бөлігін, зор суғару жүйелерінің басты құрылыстарын қиратты, егіншілікпен айналысатын халықтың көп бөлігін құртып жіберді, ол бір кездерден халық қалың қоныстанған алқаптардың елсіз қалуына әкеп соқты.

Жалпы орта ғасыр кезеңі тек қана Қазақ тарихында қалалардың дамып өркендеген кезеңі ғана емес, егіншіліктің гүлденген кезеңі деп айтуымызға болады. Ендеше бұл кезең Сыр өңіріндегі қалалардың пайда болып өркендеуі мен гүлденуі және егіншіліктің тарихымен тікелей байланысты деп айтуымызға әбден болады.

Қорытынды. Қазақ жеріндегі ортағасырлық қалалар – түркі мәдениетінің алтын бесігі. Олар тек тарихи ескерткіш емес, бүкіл түркі әлемінің рухани мұрасы болып табылады. Бұл қалалардың тарихын зерттеу – ұлттық бірегейлікті тану мен өткенді құрметтеудің маңызды бөлігі. Бүгінгі таңда аталған көне шаһарлар тәуелсіз Қазақстанның тарихи санасын жаңғыртып, болашақ ұрпаққа бай рухани мұра ретінде қызмет етуде.

Әдебиеттер

1. Байпақов К., Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 208 б.
2. Ержанов Ж.Е. Сунақтар және Сунақ қаласы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 216 б.
3. Жолдасбаев С. Сығанақ қаласы // Егеменді Қазақстан. 2015. 14 ақпан
4. Жаңарған Жаңақорған: Тарихнама. – Алматы: Аль-Фараби, 1998. – 256 б.
5. Толстов С.П. Приаральские скифы и Хорезм. (К истории заселения и освоения древней дельты Сыр-Дарьи) // СЭ. - 1961. - № 4. – С. 114–146.
6. Толстов С.П. К вопросу о происхождении каракалпакского народа // КСИЭ. 1947. -Вып.2. – С. 69–75.
7. Юферов В. Из истории Туркестана. – Ташкент: Туркест. тов. печатн. дея., 1911. – 50 с.

ТУРКИЙ ДАВЛАТЛАР ҲАМКОРЛИГИ: ВОРИСЛИК ВА ЯНГИЛАНИШ (ЎЗБЕКИСТОН ҲАМДА ТУРКМАНИСТОН МИСОЛИДА)

УДК: 1:28(093)

ORCID ID: 0009-0006-5369-321X

Исақова Замирахон Рухитдиновна

фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор

Наманган давлат университети, Ўзбекистон

tel: +99 891 362 89 37 e-mail: ms.zamiraxonisaqova@gmail.com

Аннотация. Ўзбекистон ва Туркменистон туркий дунёнинг муҳим қисми сифатида минтақавий ҳамкорликда етакчи рол ўйнайди. Мақолада туркий давлатлар ҳамкорлигининг тарихий ворислиги ва замонавий

янгиланиш жараёнлари Ўзбекистон ва Туркменистон мисолида таҳлил қилинган. Асосий эътибор умумий тарих, маданият ва маънавий қадриятларга асосланган ҳамкорлик алоқаларининг шаклланиши, мустақиллик йилларида юзага келган янги йўналишлар, маданий соҳадаги интеграция жараёнлари, жумладан, туркман шоири Махтумкули ижодига қаратилган. Ҳамкорликнинг муваффақиятли тажрибаларини аниқлаш ва келгусидаги ривожланиш истиқболларини белгилаш орқали туркий давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш, минтақавий интеграцияни кучайтириш ва халқаро майдондаги нуфузни ошириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: туркий давлатлар, ҳамкорлик, ворислик, янгиланиш, Ўзбекистон, Туркменистон, минтақавий интеграция, иқтисодиёт, маданият.

Аннотация. Узбекистан и Туркменистан, как важная часть тюркского мира, играют ведущую роль в региональном сотрудничестве. В статье анализируются историческая преемственность и современные процессы обновления тюркского сотрудничества на примере Узбекистана и Туркменистана. Основное внимание уделяется формированию связей сотрудничества, основанных на общей истории, культуре и духовных ценностях, новым направлениям, возникшим в годы независимости, процессам интеграции в культурной сфере, в том числе творчеству туркменского поэта Махтумкули. Путем выявления успешного опыта сотрудничества и определения перспектив дальнейшего развития разработаны предложения и рекомендации по укреплению сотрудничества между тюркоязычными государствами, усилению региональной интеграции и повышению авторитета на международной арене.

Ключевые слова: тюркские государства, сотрудничество, преемственность, обновление, Узбекистан, Туркменистан, региональная интеграция, экономика, культура.

Abstract. Uzbekistan and Turkmenistan, as an important part of the Turkic world, play a leading role in regional cooperation. The article analyzes the historical continuity and modern processes of renewal of Turkic cooperation on the example of Uzbekistan and Turkmenistan. The main attention is paid to the formation of cooperation ties based on common history, culture and spiritual values, new directions that emerged during the years of independence, integration processes in the cultural sphere, including the work of the Turkmen poet Makhtumkuli. By identifying successful experiences of cooperation and determining prospects for further development, proposals and recommendations have been developed to strengthen cooperation between Turkic-speaking states, enhance regional integration and increase authority in the international arena.

Keywords: Turkic states, cooperation, continuity, renewal, Uzbekistan, Turkmenistan, regional integration, economy, culture.

Қадим замонлардан буён туркий халқлар ўзаро савдо-иқтисодий, маданий ва сиёсий алоқаларни ривожлантириб келган. Бу алоқалар “Ипак йўли” даврида янада мустаҳкамланган. Жумладан, мустақиллик йилларида Ўзбекистон ва Туркменистон ўртасидаги ҳамкорлик янги босқичга кўтарилди.

Туркий халқларнинг умумий тарихи, маданияти ва маънавий кадриятларига асосланган ҳамкорлик алоқаларининг шаклланиши узоқ ва мураккаб жараён¹ бўлиб, қадимда шаклланган туркий қабилалар ўртасидаги иқтисодий, маданий ва сиёсий алоқалар бугунги кунда Туркий Кенгаши, Турксой, Турк академияси каби ташкилотларнинг тузилиши ҳамда туркий халқларнинг бирлашувига хизмат қилмоқда.

Туркменистоннинг доимий ижобий бетарафлик мақомининг ривожланиш даври давлат Президенти Г.Бердимухамедов номи билан боғлиқ бўлиб, 2007 йил БМТ минбарида Туркменистоннинг халқаро ҳамжамият учун очиклиги, мамлакатнинг бошқа давлатлар билан кенг кўламли ҳамкорликка тайёр эканини баён қилиб, бетарафлик “ўз қобиғига ўралиб қолиш, халқаро муносабатлар ва ҳамкорлик алоқаларидан ўзини тийиш” деган тушунчага чек қўйди. Бу билан Туркменистоннинг янги ташқи сиёсат стратегиясини белгилаб бердики, Ўзбекистон бу стратегияни қўллаб-қувватламоқда. Жумладан, Ашхободда 2015 йилда “Бетарафлик сиёсати: тинчлик, хавфсизлик ва тараққиёт йўлида халқаро ҳамкорлик” мавзусида ўтказилган халқаро конференцияда Туркменистоннинг бетарафлик мақоми халқаро миқёсда эътироф этилиши мамлакат янги тарихида туб бурилиш бўлган. Давлат қурилишининг асосий босқичлари ва ташқи сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаб берган муҳим воқеа сифатижа эътироф этилган. БМТ Бош Ассамблеясининг 1995 йил 12 декабрда қабул қилинган “Туркменистоннинг доимий бетарафлиги” резолюцияси ўзига хос ноёб ҳужжат бўлиб, Туркменистон БМТ резолюциясини мамлакатнинг Асосий Қонунига киритиб, ўзининг бетарафлик мақоми конституциявий мустаҳкамлаган ягона давлатдир. Халқаро ҳуқуқий мақом асосини Туркменистоннинг тарихий, географик ва этномаданий хусусиятлари, авваламбор, туркман халқига хос бўлган тинчликпарварлик, меҳнатсеварлик, бағрикенглик ва яхши қўшничилик каби азалий фазилатлар ташкил этса, бу фазилатларнинг аксарияти Ўзбекистон халқига хосдир. Таъкидлаш ўринлики, ўзбек ва туркман халқининг қўшничилик муносабатлари асрлар давомида вақт синовидан ўтган. Икки қардош халқ оғир кунларда бир-бирига елкадош бўлиб, қувончу шодликларни баҳам кўрган². Ўзбек ва туркман халқининг тарихи, тили, дини ва анъаналари бирлиги, мақсадлари доимо муштарак бўлган.

¹ Асқаров А. Ўзбекистон халқлари тарихи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2017. – Б. 168-169.

² Ғуломов С. Ўзбекистон тарихи: қадимги даврдан то мустақилликкача. – Тошкент: Шарқ, 2019. – Б. 239.

Мустақиллик йилларида туркий давлатлар ўртасидаги маданий ҳамкорликнинг асосий йўналишларидан бири туркий халқларнинг умумий маданий меросини ўрганиш ва тарғиб қилишдир³. Минтақавий ва халқаро сиёсатдаги ўзгаришлар таъсирида юзага келган янги ҳамкорлик йўналишлари, маданий соҳадаги интеграция жараёнлари туркман халқининг миллий ифтихори Махтумқули (1724-1800) ижоди билан ҳамоҳанг. Теран истеъдод соҳиби Махтумқули халқни мардлик, саховатпешалик, инсофдиёнат, яхшилик, сабр-тоқат каби фазилатларга омухта нажоткорлик йўлига даъват этган даҳо файласуф, улкан сўз санъаткоридир. Ўзбекистон ва Туркменистон мустақил тараққиёт йўлидан бораётган ҳозирги кунларда туркий халқларнинг буюк аجدодлари каби Махтумқулининг ўлмас мероси муҳим маъно ва аҳамият касб этадики, унинг ижодида туркий халқлар бирлиги, тинчлиги, равнақи ва маънавий қадриятлари акс этган.

Дунёда элу элатлар, миллатлар ва халқларни бир-бирига ҳамқору ҳамқадам қиладиган восита ҳамда омиллар кўп. Ўзбек ва туркман халқлари тарихида ҳам бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Туркий давлатлар ўртасидаги маданий ҳамкорликнинг яна бир йўналиши туркий тилларнинг ўрганилиши ва тарғиб қилинишидир. Махтумқули туркман тилини адабий тил даражасига кўтарган ва туркман тилининг ривожланишига катта ҳисса қўшган⁴. Махтумқулининг туркман ва ўзбек халқининг дарду алами, орзу-армонлари, маънавияти ва қисматини яқинлаштиришда, яъни икки халқ қалбини бир-бирига пайванд этишдаги хизматлари, айниқса, беқиёс ва унутилмасдир.

Маълумки, Махтумқули Хива ва Бухорода таҳсил олиб, ўзбек мумтоз адабиёти дарғалари ижоди билан яқиндан танишган. Махтумқули нафақат туркманлар орасида шуҳрат қозонган, балки Марказий Осиё халқлари, жумладан, ўзбек халқининг севимли шоири бўлган:

*Ҳар йигитнинг аслин кўрай десангиз,
Маъракада ўтир-туришин кўринг!
Биров билан ошно бўлай десангиз,
Аввал ваъдасида туришин кўринг.
Эр йигитнинг иши суҳбат – саз бўлар,
Кўнгли қиш бўлмайин, доим ёз бўлар.
Яхшининг кўнглида гина оз бўлар,
Ёмоннинг кунда бир урушин кўринг⁵.*

Махтумқули халқни илм-маърифатга, ҳалоллик ва тўғрилиқка, инсонийликка чорлаган. Инсоннинг шону шавкати, қадр қиммати ўз юртида

³ Юсупов Ш. Туркий давлатлар ташкилоти: янги имкониятлар ва истиқболлар. – Тошкент: ТИУ нашриёти, 2023. – 67.

⁴ Ҳасанов Н. Туркий халқлар адабиёти ва маданияти: муштараклик ва ўзига хослик. – Тошкент: Tamaddun, 2022. – Б. 107-108.

⁵ Махтумқули Фирӯғий. Сайланма / Туркманчадан А.Жумаев ва Ж.Зулпиев таржималари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 85.

билинади. Махтумкули бир муддат ғариблик ғурбатини чеккан, ўз Ватани, ўз халқини соғиниб, дардли шеърлар ёзган:

*Мастона юргунча гайр юртинда,
Униб-ўсган ўз юртингдан айрилма.
Мағрур каклик каби нафсинг йўлида,
Дома тушуб, қанотингдан айрилма⁶.*

Туркман халқининг тарихи, бугуни ва эртаси, урф-одатлари, даврнинг ижтимоий-сиёсий жараёнлар, шоирнинг дарду ҳасрати Махтумкули ижодининг асосий мавзуси ҳисобланади. Шоир халқини севгани ҳолда, унинг истиқболи учун қайғурган фидойи ватанпарвардир. Махтумкули замонасининг иллатлари бўлган юртни хароб этаётган тарафкашлик, зулму зўравонлик, риёкорлик каби нуқсонлар истиқболда ягона давлат қуриш учун тўсиқ эканини таъкидлаб, халқни бирлашишга, бирдамликка, аҳилликка ундаб, юртдошларини бир-бирини қўллайдиган қудратли халқ бўлишга чорлайди:

*Мусулмон тиз урса бир-бирига,
Давлат дўниб, динлар нуқсона келгай.
Зулм айлаб, бир-бирин олса асирга,
Фалак бул фикрдан пушмона келгай.
Шаррга шухрат бермак шайтоннинг кори,
Қаҳрин ютмоқ эрур раҳмоннинг кори.
Кўнайса ҳар элнинг сари-саркори,
Низомлар бузилиб, вайрона келгай⁷.*

Ватан озодлиги ва халқнинг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлиги мавзуси Махтумкули ижодининг асосини ташкил этиш билан бирга, ўз даврида эл-юрт кадр-қимматини оёқости қилаётган иллатлар ҳам рўй-рост очиб ташланади. Давлатни адолатли шоҳ, доно раҳбар бошқарса, мамлакат тинч ва обод бўлади, ҳеч қандай норозиликка ўрин қолмайди. Агар шоҳ ўз нафсининг қулига айланса, мамлакат инқирозга учрайди. Ижтимоий тенгсизлик кучайиб, халқ азият чекади, адолатсизлик ҳукм суради. Жамият маънавиятни юксалтириш орқали иқтисодий фаровонликка эришиши мумкин. Инсон иқтисодий жиҳатдан қашшоқ бўлгани учун илмсиз бўлмайди, илмсиз бўлгани учун қашшоқ бўлади:

*Кўмилди дарёлар, йиқилди тоғлар,
Етимлар кўз ёшин тўка бошлади.
Ноинсоф, бетавфиқ, ситамгар беклар,
Юртни бир ёниндан йиқа бошлади.
Дунёда судхўрнинг пул йиғмоқ дарди,*

⁶ Махтумкули Фироғий. Сайланма / Туркманчадан А.Жумаев ва Ж.Зулпиев таржималари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 42.

⁷ Махтумкули Фироғий. Сайланма / Туркманчадан А.Жумаев ва Ж.Зулпиев таржималари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 11.

*Бойларнинг моллари безакот эрди.
Тавба айланг, кўзим бир ёмон кўрди,
Бесабаб бир-бирин ёқа бошлади.
Махтумқули, бошга боглаб саллалар,
Оч бўридай йўртиб неча муллалар.
Ҳалолдан, ҳаромдан йиғнаб галлалар,
Не топса, нафсина тиқа бошлади⁸.*

Туркман уруғ-қабилаларини бирлаштириш, улар ўртасидаги ўзаро низоларни бартараф этиш, туркман давлатини тузиш, қўшни давлатлар билан дўстлик ва қардошлик алоқаларини тиклаш Махтумқулининг орзуси эди:

*Ул марднинг ўғлидир, марднинг падари,
Гўрўғли қардоши, сархушдир сари.
Тогда, тузда қувса сайёрдар тири,
Ола билмас, йўлбарс ўғли туркманнинг.
Кўнгиллар, юраклар бир бўлиб бошлар,
Тортса қўшин эрир тупроқлар, тошлар.
Бир суфрада тайёр қилинса ошлар,
Баланд бўлар бахт-иқболи туркманнинг⁹.*

Махтумқули башариятни меҳр-оқибатли, дўст-биродар бўлиб яшашга даъват этгани бежиз эмас. Истиклол туфайли Махтумқулининг эзгу орзулари рўёбга чикди. Ўзбекистон ва Туркманистон давлатлари ўртасида 2007 йилда имзоланган дўстона муносабатлар ва ҳар томонлама ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш тўғрисидаги шартнома икки мамлакат муносабатларида мутлақо янги саҳифани очиб, давлат раҳбарларининг олий даражадаги самимий ва самарали мулоқоти, икки халқ ўртасидаги ижтимоий-маданий алоқалар доимий тус олишини таъминлади.

Бугунги кунда сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, илмий-техникавий, транспорт-коммуникация, гуманитар соҳаларда 180 га яқин ҳужжат қўшни мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий асосини ташкил этади¹⁰. Бу эса икки қардош давлат ва халқлар ўртасидаги ўзаро ишончни мустаҳкамлаш, яхши қўшничилик, дўстлик алоқалари ривожланишига хизмат қилиб, Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга муҳим ҳисса қўшмоқда. Ўзбекистон ва Туркманистоннинг миллий манфаатларга асосланиб юритаётган ташқи сиёсати муштаракдир. 2012 йилда қабул қилинган ва халқаро ҳамжамиятда юксак эътирофга сазовор бўлган Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолияти концепциясида илгари сурилган давлатнинг турли ҳарбий-

⁸ Махтумқули Фироғий. Сайланма / Туркманчадан А.Жумаев ва Ж.Зулпиев таржималари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 87.

⁹ Махтумқули Фироғий. Сайланма / Туркманчадан А.Жумаев ва Ж.Зулпиев таржималари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 110.

¹⁰ Раҳимов М. Марказий Осиё минтақавий хавфсизлик тизимида Ўзбекистон ва Туркманистон ҳамкорлиги. – Тошкент: Фан, 2020. – Б. 116.

сиёсий блок ва альянслардан узоқ бўлиши, ўзининг суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш бўйича қатъий позицияга эга бўлиши, ўз ҳудудида хорижий давлатларнинг ҳарбий базалари жойлаштирилишига йўл қўймаслиги, очиқ, изчил ва фаол ташқи сиёсат олиб бориши, мафкуравий тамойиллар сабабли рўй бераётган турли тўқнашувлар, қўшни давлатлар ва ҳудудлар билан чегаралардаги қуроли можаролар ва кескинлик ўчоқларида иштирок этмаслиги ҳақидаги принциплар қадимдан яхши қўшничилик, қон-қардошлик асосида елкама-елка яшаб келган туркман ва ўзбек халқи ўртасидаги тарихий ва маданий яқинлик ришталарини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.

2024 йил 9 августдаги икки давлат раҳбарларининг учрашувида Ўзбекистон билан Туркменистон ўртасидаги дўстлик, яхши қўшничилик ва стратегик шериклик муносабатларини янада мустаҳкамлаш масалалари қайта кўриб чиқилди. Таъкидлаш жоизки, 2024 йилнинг ёзида Туркменистон маҳсулотлари кўرғазмаси муваффиқиятли самаралар берган. Натижада ўзаро савдо ҳажмини ошириш, иқтисодиётнинг устувор тармоқлари, жумладан, саноат, энергетика, қишлоқ хўжалиги, транспорт соҳаларида кооперация лойиҳалари амалга оширилди. Ҳудудлараро алоқаларни кенгайтириш ва маданий-гуманитар алмашинув дастурларини фаоллаштиришга имкон яратилди.

2025 йил 11 декабрда Ўзбекистон – Туркменистон ўртасидаги стратегик шериклик, дўстлик ва яхши қўшничилик муносабатларини сиёсий, парламентлараро, савдо-иқтисодий, маданий ҳамда гуманитар соҳаларда янада кенгайтиришга келишилди. Фикримизча, стратегик шерикликнинг юқори даражасига эришиш имконини берган мустаҳкам ва самарали ўзаро алоқалар тажрибаси икки томонлама ҳамкорликнинг улкан салоҳиятини рўёбга чиқариш учун ишончли замин яратади.

2025 йил 17 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Туркменистон Республикаси Президенти С.Бердимухамедовни икки қардош мамлакат ўртасидаги дўстлик, ўзаро ишонч ва стратегик шерикликни мустаҳкамлашдаги ютуқларга Ўзбекистон халқининг ҳурмати ва эътирофининг ифодаси сифатида “Олий даражали дўстлик” ордени билан мукофотлади. Бу мукофот мустаҳкам дўстлик ва яхши қўшничилик рамзига айланди.

2025 йилда Туркменистонда “Халқаро тинчлик ва ишонч йили” ҳамда мамлакат бетарафлигининг 30 йиллигига бағишланган тадбир жараёнларида ҳам икки давлат ўртасида минтақавий хавфсизликни таъминлаш, транспорт коммуникацияларини ривожлантириш ва энергетика соҳасидаги қўшма лойиҳалар амалга оширилди.

Замонавий янгиланиш жараёнлари туркий давлатлар ҳамкорлигига янгича ёндашувларни олиб кирди. Рақамли технологиялар, инновациялар ва “яшил” иқтисодиёт соҳаларида ҳамкорлик қилиш имкониятлари кенгайди.

Бундан ташқари, туркий давлатлар ўртасидаги маданий алмашинув дастурлари, таълим соҳасидаги ҳамкорлик ва ёшларнинг ўзаро тажриба алмашиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Қайд этиш ўринлики, 2025 йилнинг 5 август куни БМТнинг Денгизга чиқиш имкони бўлмаган ривожланаётган мамлакатлар бўйича учинчи глобал конференцияси доирасида Ўзбекистон-Туркменистон дўстлик, яхши кўшничилик ва стратегик шериклик муносабатларини янада кенгайтириш масалалари кўриб чиқилган¹¹.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Туркменистоннинг юксак давлат мукофоти бўлган “Ҳамкорликни ривожлантиришга кўшган ҳиссаси учун” юксак ордени билан тақдирланишининг ўзига яраша сабаблари бор. Икки давлат ўртасидаги ўзаро савдо, саноат, энергетика, транспорт, қишлоқ ва сув хўжалиги соҳаларида ҳамкорликнинг кенгайиб бораётгани фикримиз далилидир.

Ўзбекистон ва Туркменистон муносабатлари Марказий Осиё хавфсизлиги тизимини ҳал қилувчи омилдир. Ўтган давр мобайнида Туркменистон томонидан халқаро тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш, транспорт-коммуникация, энергетика соҳалари, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, Оролни қутқариш бўйича ҳамкорликка оид долзарб масалалар юзасидан кўплаб амалий таклиф ва ғоялар илгари сурилди. Йирик транзит-транспорт салоҳиятига эга Туркменистон айти пайтда кўшни давлатлар билан ҳамкорликда темир йўл, автомобиль, денгиз ва ҳаво йўллари орқали қатновни ўз ичига олган кенг тармоқли “мультимодал” инфратузилмани шакллантирди.

Мамлакатлар транспорт йўллари минтақадаги барча давлатларнинг Эрон, Форс кўрфази ва Қора денгиз бўйида жойлашган мамлакатлар бандаргоҳлари, Жануби-шарқий Осиё, Яқин Шарқ ва Шимолий Африка бозорларига чиқишини таъминлайдиган ягона тизимнинг интеграциялашган бўғинига айланиши Ўзбекистон-Туркменистон муносабатларининг конструктив асосда изчил ривожланиши учун муҳим омилдир. Ўзбек ва туркман халқининг географик, маданий, тарихий муштараклиги халқаро ҳамкорлик муносабатининг янада мустаҳкамланишига замин яратади.

Ўзбекистон ва Туркменистон туркий давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик тажрибалари сиёсий мулоқотнинг фаоллашуви, чегара масалаларининг ҳал этилиши, иқтисодий ҳамкорликнинг кенгайиши, транспорт коммуникацияларининг ривожланиши, маданий алмашинувнинг фаоллашуви, ёшларнинг ўзаро тажриба алмашиши, Туркий Кенгашдаги фаол иштирок ракурсида теран намоён бўлмоқда. Жумладан, логистика бўйича, “Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон” транспорт йўлаги ишга тушди¹². Ўзбекистон ва Туркменистон ўртасида маданий алмашинув доирасида

¹¹ <https://president.uz/ru/lists/view/8354> (Мурожаат қилинган сана 04.08.2025. 21.38.)

¹² <https://www.mintrans.uz/uz/news/turkmaniston-va-eron-bilan-transport-sohasidagi-hamkorlikni-rivozhlantirish-yuzasidan-qator-kelishuvlarga-erishildi> (Мурожаат қилинган сана 17.08.2022. 22.19.)

маданият кунлари, фестиваллар ва кўргазмалар ташкил этилди. Муваффақиятли тажрибалар Ўзбекистон ва Туркменистоннинг туркий давлатлар ўртасидаги ҳамкорликнинг реал намунасидирки, икки давлат келгусида ҳам туркий дунёнинг равнақи ва тараққиёти учун бор имкониятларини ишга солади. Ўзбекистон ва Туркменистоннинг халқаро ҳамкорлигида пок ният ва буюк ишонч мужассам. Бу ҳамкорлик “туркий халқларнинг сайроқи тили, саҳронинг гули, гулнинг булбули, Ҳақнинг содиқ, ошиқ ва ориф қули” Махтумқули куйлаган барҳаёт азалий анъаналарни янги шакл ва руҳда туркман ва ўзбек халқининг бунёдкорлик ва юксалиш йўлида бирлаштиради.

Туркий давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш, минтақавий интеграцияни кучайтириш ва халқаро майдондаги нуфузини ошириш бўйича устувор таклиф ва тавсиялар:

биринчидан, Туркменистон чегарасида жойлашган Кўҳна Урганчда кубровийлик тариқатининг асосчиси Шайх Нажмиддин Кубронинг мақбараси мавжуд Туркий давлатлар халқаро туризмини янада ривожлантириш орқали ўзбекистон аҳолисини Туркменистонга визасиз кириш режимини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бу, бир тарафдан икки давлат ўртасидаги туристик инфратузилмани ривожлантириш, Ўзбекистон ва Туркменистоннинг тарихий шаҳарлари бўйлаб саёҳатларни ташкил этиш, иккинчи томондан, буюк мутасаввифнинг мақбарасини зиёрат қилиш имконини беради. Ўтироф этиш жоизки, Шайх Нажмиддин Кубро нафақат туркман халқи, балки бутун туркий дунё учун муҳим шахс, унинг маънавий меросини ўрганиш ва тарғиб қилиш туркий халқлар бирлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади;

иккинчидан, туркий давлатларнинг “Туркий иқтисодий кенгаши”ни ташкил этиш ва туркий давлатлар ўртасида эркин савдо тизимини йўлга қўйиш. Масалан, туркиялик тадбиркор ишлаб чиқарган маҳсулотини ўзи сотиш имконига эга бўлсин. Туркменистонлик тадбиркор Ўзбекистон бозорларида маҳсулотини сота олсин. Эркин савдо зонаси имтиёзли бўлиб, божхона тўсиқларини бартараф этиш орқали туркий давлатлар ўртасидаги инвестицияларни рағбатлаштиришга этишилади. Эркин савдо тизимини босқичма-босқич жорий этиш бўйича Европа Иттифоқи, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти каби эркин савдо зоналарининг муваффақиятли тажрибалари фикримиз тасдиғи бўлади;

учинчидан, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ҳамда электрон тижоратни қўллаб-қувватлаш мақсадида кўптилли ва кўп валютали электрон “маркет” тизимини йўлга қўйиш. Бу маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, туркий халқлар маданий алоқаларини мустаҳкамлаш, янги иш ўринларини яратиш, иқтисодий ўсишга хизмат қилади. Бу борада Amazon, Alibaba каби глобал электрон тижорат платформалари намуна бўла олади;

тўртинчидан, Махтумқули таваллудининг 300 йиллигини халқаро миқёсда нишонлаш мақсадида БМТнинг таълим, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилоти бўлган UNESCOга 2027 йилни “Махтумқули йили” деб эълон қилиш таклифини бериш ва туркий давлатлар иштирокида махтумқулишуносларнинг халқаро форуми ҳамда Махтумқулининг ҳаёти, фаолияти ва ўлмас меросини тадқиқ этиш бўйича халқаро илмий конференциялар ташкил этиш.

TURKIY XALQLAR O‘RTASIDA ZAMONAVIY DAVRDA MADANIY ALOQALAR VA HAMKORLIK

Xusainbekova Gulchira Mavlanbekovna

UrDPI Tarix kafedrası professor v.b.

Tarix fanları nomzodi, dotsent

+99897-456-28-62

gxx87895@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar va ularni rasmiy tashkilotlar orqali rivojlantirilayotgani haqida qiziqarli ma’lumotlar berilgan. O‘zbekistonning turkiy dunyo markazida joylashganligi va uning boy tarixiy va madaniy merosga ega ekanligi haqida ham fikrlar bildirilgan.

Аннотация. В данной статье представлена интересная информация о культурных связях между тюркскими странами сегодня и об их развитии через официальные организации. Также в ней изложены взгляды на географическое положение Узбекистана в центре тюркского мира и его богатое историческое и культурное наследие.

Annotation. This article provides interesting information about the cultural ties between Turkic countries today and their development through official organizations. It also expresses its views on Uzbekistan’s location in the center of the Turkic world and its rich historical and cultural heritage.

Kalit so‘zlar: turkiy xalqlar, rasmiy tashkilotlar, turkiy davlatlar tashkiloti.

Ключевые слова: Тюркские народы, официальные организации, Организация тюркских государств.

Keywords: Turkic peoples, official organizations, Organization of Turkic States.

Turkiy dunyo – bu umumiy tarix, til, urf-odat va qadriyatlar bilan bog‘langan xalqlar hamjamiyatidir. Bugungi globallashuv jarayonida turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlik nafaqat tarixiy rishtalarni mustahkamlash,

balki zamonaviy taraqqiyot uchun ham muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga integrasiyalashuvi, xalqaro munosabatlar tizimida munosib o‘rin egallashi, o‘z manfaatlarini siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-madaniy sohalarida samarali amalga oshirishi bilan belgilanadi. Shunga asosan, O‘zbekiston va Turkiya davlatlari hamkorligida yangi bosqich yuzaga keldi. Amalga oshirilgan o‘zaro munosabatlardagi rasional yondashuvlar har ikki mamlakatlar tashqi siyosatida yangi sahifa ochilishiga zamin yaratdi. Zero, Turkiya ayni vaqtda yirik imkoniyatlarga ega, dunyo miqyosida hurmat qozongan davlat sifatida, o‘zbek va turk xalqlari dini, tili, tarixi va madaniy jihatdan bir-birlariga juda yaqin millatlardir [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2026-yil 29-yanvar – Turkiyaga rasmiy davlat tashrifi bilan borib, Strategik Hamkorlik Kengashining to‘rtinchi yig‘ilishida ishtirok etishi O‘zbekistonning bu davlat bilan strategik hamkor ekanligidan darak beradi.

Tarixga nazar tashlasak, O‘zbekiston Respublikasi bilan Turkiya hukumati o‘rtasida davlatlararo munosabatlarning asoslari va maqsadlari to‘g‘risida shartnoma, konsullik vakolatxonalarini ayirboshlash to‘g‘risida protokollar, savdo-iqtisodiy hamkorlik to‘g‘risida bitim, madaniyat, fan, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va turizm sohalaridagi o‘zaro hamkorlik haqida protokollar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar imzolandi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston va Turkiya Respublikalari o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarni ilmiy tadqiq etish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

Turkiy dunyo tarkibiga O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkiya, Ozarbayjon va Turkmaniston kabi davlatlar kiradi. Ushbu mamlakatlar til jihatidan yaqin bo‘lib, ko‘plab o‘xshash madaniy an‘analarga ega. Madaniy yaqinlik asrlar davomida shakllangan. Buyuk Ipak yo‘li davridan boshlab savdo-sotiq, ilm-fan va san‘at orqali xalqlar o‘rtasida mustahkam aloqalar yo‘lga qo‘yilgan. Bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar rasmiy tashkilotlar orqali rivojlantirilmoqda:

1. Turkiy Davlatlar Tashkiloti – siyosiy, iqtisodiy va madaniy hamkorlikni muvofiqlashtiradi;

2. TURKSOY – turkiy xalqlar madaniyatini targ‘ib qiladi.

3. Turkiy Akademiya – ilmiy va tarixiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlaydi.

Hozirgi kunda ushbu tuzilmalar qo‘shma festival, ko‘rgazma, ilmiy konferensiya va madaniyat kunlarini tashkil etish orqali xalqlar o‘rtasidagi do‘stlikni mustahkamlamoqda. Turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy hamkorliklarni fanning turli sohalarida kuzatishimiz mumkin. Masalan, san‘at va adabiyot sohasida. Turkiy davlatlar yozuvchilari va shoirlari ijodi keng targ‘ib qilinmoqda. Tarjima loyihalari orqali adabiy asarlar bir-biriga yetkazilmoqda. Teatr va kino sohasida ham qo‘shma loyihalar yo‘lga qo‘yilgan. O‘zbekiston turkiy dunyo markazida joylashgan bo‘lib, boy tarixiy va madaniy merosga ega. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi qadimiy shaharlar xalqaro anjumanlar va madaniy forumlarga

mezbonlik qilmoqda. O‘zbekiston tashabbusi bilan o‘tkazilayotgan madaniy forumlar, san’at festivallari va ilmiy konferensiyalar turkiy xalqlar o‘rtasidagi aloqalarni yanada rivojlantirmoqda [2]. Turkiy dunyo bilan madaniy hamkorlik – bu umumiy ildizlarga tayanib, kelajak sari birgalikda qadam tashlash demakdir. Madaniyat orqali xalqlar o‘rtasida o‘zaro hurmat, ishonch va birdamlik mustahkamlanadi. Zamonaviy sharoitda ushbu hamkorlik nafaqat madaniy, balki ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Turkiy dunyo birligi – bu tarixiy merosni asrab-avaylash va uni kelajak avlodlarga yetkazish yo‘lidagi muhim qadamlardan biridir.

Turkiy dunyo azaldan umumiy tarix, o‘xshash til va mushtarak qadriyatlar bilan chambarchas bog‘langan xalqlar makonidir. Bugungi globallashuv davrida bu yaqinlik yangi mazmun kasb etib, davlatlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlikni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Madaniy aloqalar nafaqat tarixiy ildizlarni tiklash, balki kelajak taraqqiyoti uchun ham muhim poydevor bo‘lib bormoqda.

Turkiy dunyo tarkibiga O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkiya, Ozarbayjon va Turkmaniston kabi davlatlar kiradi. Ushbu mamlakatlar asrlar davomida Buyuk Ipak yo‘li orqali savdo, ilm-fan va madaniyat almashinuvini yo‘lga qo‘ygan. Natijada o‘xshash urf-odatlar, milliy an‘analar va boy madaniy meros shakllangan [3].

Bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlik institutsional asosda rivojlanmoqda. Xususan, Turkiy Davlatlar Tashkiloti doirasida siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar mustahkamlanmoqda. Shuningdek, TURKSOY turkiy xalqlarning madaniy merosini asrash va targ‘ib etishda muhim rol o‘ynamoqda. Ilmiy yo‘nalishda esa Turkiy Akademiya tarix, til va adabiyot sohasidagi tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlab kelmoqda. Ushbu tuzilmalar orqali qo‘shma festival, ko‘rgazma, konferensiya va madaniyat kunlari muntazam o‘tkazilmoqda.

Madaniy hamkorlikning asosiy yo‘nalishlaridan biri – san’at va adabiyotdir. Turkiy xalqlarning boy og‘zaki ijodi, doston va maqollari, mumtoz va zamonaviy adabiyoti tarjima qilinib, keng jamoatchilikka yetkazilmoqda. Teatr va kino sohasida ham qo‘shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Milliy bayramlar, xususan Navro‘z sayillari va xalqaro folklor festivallari xalqlar o‘rtasidagi do‘stlikni mustahkamlaydi. Turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar qadim zamonlarga borib taqaladi. Buyuk Ipak yo‘li davrida Markaziy Osiyo, Anadolu va Kavkaz hududlari savdo-sotiq, ilm-fan va san’at markazlariga aylangan. Bu yo‘l orqali nafaqat mahsulotlar, balki g‘oyalar, urf-odatlar va madaniy qadriyatlar ham almashilgan. Turkiy xalqlarning og‘zaki ijodi — dostonlar, rivoyatlar, maqollar va qo‘shiqlar — ularning mushtarak dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. “Alpomish”, “Manas”, “Dede Qorqut” kabi eposlar turkiy xalqlarni birlashtiruvchi bebaho ma’naviy merosdir. Me’morchilik, amaliy san’at, milliy kiyimlar va musiqa an‘analari ham o‘xshashlik kasb etadi [4].

Ta’lim sohasidagi hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar almashinuvi dasturlari, qo’shma ta’lim loyihalari va ilmiy anjumanlar yosh avlodning o’zaro muloqotini kuchaytirmoqda. Bu esa kelajakda turkiy dunyo mamlakatlari o’rtasida yanada mustahkam aloqalar o’rnatilishiga zamin yaratadi. O’zbekiston turkiy dunyoning muhim markazlaridan biri sifatida madaniy hamkorlikni rivojlantirishda faol ishtirok etmoqda. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi qadimiy shaharlar xalqaro forum va festivallarga mezbonlik qilib, madaniy merosni dunyoga namoyish etmoqda. Navro’z bayrami turkiy xalqlarni birlashtiruvchi muhim an’anadir. Har yili o’tkaziladigan xalqaro folklor festivallari milliy raqs, musiqa va urf-odatlarini namoyish etadi. Bunday tadbirlar xalqlar o’rtasidagi do’slikni mustahkamlab, yosh avlodda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg’usini shakllantiradi. O’zbekiston tashabbuslari turkiy xalqlar o’rtasidagi birdamlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda [5].

Xulosa qilib aytganda, turkiy dunyo bilan madaniy hamkorlik umumiy ildiz va qadriyatlarga tayangan holda kelajak sari dadil qadam tashlash imkonini beradi. Madaniyat orqali xalqlar o’rtasida o’zaro hurmat, ishonch va hamjihatlik mustahkamlanadi. Bu hamkorlik nafaqat madaniy, balki ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot uchun ham muhim omil bo’lib qolmoqda. Mustaqillik yillarida turkiy davlatlar o’rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko’tarildi. Ayniqsa, xalqaro tashkilotlar bu jarayonni tizimli ravishda yo’lga qo’yishda muhim rol o’ynamoqda.

Talabalar almashinuvi dasturlari, qo’shma universitetlar va ilmiy markazlar ochilishi madaniy yaqinlikni kuchaytirmoqda. Yoshlar forumlari va grant dasturlari kelajak avlodning o’zaro hamkorligini ta’minlaydi. Ta’lim orqali shakllanayotgan bu yaqinlik uzoq muddatli strategik ahamiyatga ega. Turkiy davlatlar boy tarixiy obidalarga ega. Samarqand, Buxoro, Xiva, Istanbul va Boku kabi shaharlardagi me’moriy yodgorliklar umumiy madaniy merosning yorqin namunasidir. Qo’shma turizm loyihalari va madaniy yo’nalishlar turkiy dunyoni global miqyosda yanada tanitmoqda. O’zbekiston turkiy dunyoning markaziy qismida joylashgan bo’lib, boy tarixiy meros va qadimiy sivilizatsiya o’chog’i sifatida alohida o’rin tutadi. Mamlakatda o’tkazilayotgan xalqaro madaniy forumlar, san’at festivallari va ilmiy anjumanlar turkiy xalqlar o’rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Samarqand shahrida o’tkazilgan xalqaro sammitlar va madaniy anjumanlar turkiy davlatlar o’rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi. O’zbekiston tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan loyihalar madaniy merosni asrash va uni kelajak avlodga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Turkiy dunyo bilan madaniy hamkorlik — bu umumiy ildizlarga tayangan holda kelajak sari birgalikda qadam tashlashdir. Madaniyat xalqlarni yaqinlashtiradi, o’zaro ishonch va hurmatni mustahkamlaydi. Zamonaviy sharoitda ushbu hamkorlik nafaqat madaniy, balki ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot uchun ham muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda.

Kelgusida raqamli madaniyat platformalarini yaratish, qo'shma media loyihalarini kengaytirish, yoshlar almashinuvini ko'paytirish va ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish turkiy dunyo integratsiyasini yanada mustahkamlaydi.

Shu bois, turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy hamkorlikni rivojlantirish — bu tarixiy merosni asrash, bugungi taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash va kelajak avlod uchun mustahkam ma'naviy zamin yaratish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev nutqlari to'plami – Yangi O'zbekiston strategiyasi, 2021.
2. O'zbekiston–Turkiya Strategik hamkorlik bitimi – 2017.
3. Halit Hamzaoglu, “Turkey–Uzbekistan Relations: Strategic Cooperation and Partnership” — maqola, 2022.
4. “Uzbek–Turkish Strategic Partnership in the Context of Geopolitical Turbulence in Central Asia” — tahliliy sharh, 2023.
5. B. Imamov, “O'zbekiston va Turkiya davlatlari o'rtasida siyosiy-diplomatik aloqalarning rivojlanishi” — 2024.

ТУРКИЙ ДАВЛАТЛАР ИЛМ-ФАНИ ВА МАДАНИЯТИ РИВОЖИДА БЕРУНИЙ АСАРЛАРИНИНГ ЎРНИ

Маърифат Аҳмедова,

УрДУ “Фалсафа” кафедраси доценти

Рустам Аҳмедов,

УрДУ “Ҳуқуқ” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада туркий давлатларда илм-фан ва маданият тараққиётида буюк қомусий олим Абу Райҳон Беруний асарларининг ўрни таҳлил қилинади. Муаллиф Берунийнинг табиий ва гуманитар фанлар ривожига қўшган ҳиссасини, унинг илмий меросининг туркий халқлар маданий-интеллектуал тараққиётидаги аҳамиятини очиқ беради. Шунингдек, Беруний асарларида илмий танқид, тажрибага асосланган билим, маданиятлар ўртасидаги мулоқот ва этнографик тадқиқотлар муҳим ўрин тутгани кўрсатиб ўтилади. Мақолада алломанинг асарлари туркий давлатлар ўртасидаги илмий-маданий ҳамкорликни мустаҳкамлашда ва замонавий илм-фан тараққиётига таъсир кўрсатишда муҳим манба экани илмий жиҳатдан асосланади.

Калит сўзлар: Абу Райҳон Беруний, туркий давлатлар, илм-фан тараққиёти, маданият, Шарқ ренессанси, илмий мерос, астрономия, этнография, гуманитар фанлар.

Аннотация. В данной статье анализируется роль научных трудов великого энциклопедического учёного Абу Райхана Беруни в развитии науки и культуры в тюркских государствах. Автор раскрывает вклад Беруни в развитие естественных и гуманитарных наук, а также значение его научного наследия в культурно-интеллектуальном развитии тюркских народов. Отмечается, что в трудах Беруни особое место занимают научная критика, знания, основанные на опыте, межкультурный диалог и этнографические исследования. В статье научно обосновывается, что произведения учёного являются важным источником укрепления научно-культурного сотрудничества между тюркскими государствами и оказывают влияние на развитие современной науки.

Ключевые слова: Абу Райхан Беруни, тюркские государства, развитие науки, культура, Восточный Ренессанс, научное наследие, астрономия, этнография, гуманитарные науки.

Abstract. This article analyzes the role of the scientific works of the great encyclopedic scholar Abu Rayhan Beruni in the development of science and culture in Turkic states. The author reveals Beruni's contribution to the development of natural and humanities sciences and highlights the importance of his scientific heritage in the cultural and intellectual development of Turkic peoples. It is emphasized that scientific criticism, experience-based knowledge, intercultural dialogue, and ethnographic research occupy an important place in Beruni's works. The article scientifically substantiates that the scholar's writings serve as an important source for strengthening scientific and cultural cooperation among Turkic states and have a significant influence on the development of modern science.

Keywords: Abu Rayhan Beruni, Turkic states, development of science, culture, Eastern Renaissance, scientific heritage, astronomy, ethnography, humanities.

Туркий халқлар — Марказий Осиёдан Яқин Шарқ, Кавказ ва Шарқий Европагача бўлган улкан ҳудудларда яшовчи қадимий ва бой тарихий-маданий меросга эга элатлардир. Уларнинг муштарак тили, диний эътиқоди, маданий қадриятлари, урф-одатлари ва тарихий хотираси асрлар давомида халқлараро бирдамлик ва ҳамкорликнинг таянчи бўлиб хизмат қилган. Бугунги кунда туркий давлатлар ўртасидаги интеграцион жараёнлар тарихий илдишларга таяниб, янги босқичга кўтарилмоқда.

Туркий халқлар умумий тарихий-маданий илдишларга эга бўлиб, бу улкан бойлик замонавий интеграция учун мустаҳкам асосдир.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 25 августда қабул қилинган “Буюк мутафаккир ва қомусий олим Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1050 йиллигини халқаро миқёсда кенг нишонлаш тўғрисида»ги қарори улуғ аждодимизнинг илмий-маърифий меросини янада

чукур ўрганиш ва кенг тарғиб қилиш йўлида муҳим қадам бўлди. Бу қадам учинчи ренессанснинг асосларини мустаҳкамлаш, янги илмий мактабларни яратиш ва ривожлантиришга хизмат қилади.

Ўрта Осиёдаги IX–XII аср “Шарқ ренессанси” ҳақида сўз юритилганда кўз олдимизда даставвал, Абу Райхон Беруний намоён бўлиши шубҳасиз. Ушбу аллома ҳақида тўхталишдан олдин шуни айтиш муҳимки, у Шарқдаги илм-фан ва маърифатнинг сўнмас, чароғон юлдузига айланган алломадир.

Абу Райхон Берунийнинг илм уммони нечоғлик поёнсиз эканини унинг улкан қомусий олим сифатида яратган асарлари яққол кўрсатиб турибди. Фалсафа илми билимдони бир вақтнинг ўзида астроном, математик, геолог, географ, биолог, ўлкашунос, ўсимликшунос, маъданшунос, тарихчи, манбашунос, диншунос, адабиётшунос, жамиятшунос, мантиқшунос, илоҳиётчи ва шоир бўлган. Академик И.Крачковский сўзи билан айтганда, Берунийнинг шуғулланган соҳасини санашдан кўра шуғулланмаган соҳасини санаш осонроқдир [Крачковский И.Ю., Избранные сочинения в 6 томах, М.-Л., Издательство академии наук, 1957:17].

Абу Райхон Беруний шубҳасиз дунё фани тарихида ёрқин из қолдирган улуғ мутафаккир ва қомусий олимдир. Манбаларда таъкидланишича, Беруний ўзидан 150 дан ортиқ асарларида жамланган фан соҳасидаги изланишларидан иборат илмий меросини яратиб, қолдирган. Бироқ, бизга қадар унинг 40 га яқин қўлёзма кўринишидаги китоблари етиб келган [Умарова Р.Ш. Бытие и философские взгляды Абу Райхана Беруни//Философские науки. №3. 2016:31]. Мавжуд асарларининг кўпчилиги ўзбек, рус, форс, немис, инглиз ва қатор бошқа тилларга таржима қилинган. Берунийнинг 1000 йиллик юбилеи арафасида унинг асарлари ўзбек тилида бир неча жилдли кўринишда нашр этилган ва бугунги кунда ҳам чоп этиб келинмоқда.

Олимларнинг энг сўнги ҳисобига кўра, Беруний асарлари қуйидагича тақсимланади: астрономияга оид – 70 та; математикага оид – 20 та; география- геодезияга оид – 12 та; картографияга оид – 4 та; иқлим ва об-ҳавога оид – 3 та; минералогияга оид – 3 та; фалсафага оид – 4 та; физикага оид – 1 та; доришуносликка оид – 2 та; тарих ва этнографияга оид – 15 та; адабиётга оид асрлари эса 28 тадир.

Абу Райхон Беруний ўзининг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” (“Ал-осор ал-боқия ан ал-қурун ал-ҳолия”) асари орқали дунё халқларининг бой анъаналари, урф-одат ва маросим-удумлари ҳақида кенг маълумот бериб ўтган [Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. I-жилд. Тошкент.: “Фан”, 1968: 256]. Бу эса бизга туркий халқларининг турли хил маданиятлари ҳақида тўлиқроқ маълумот олишга ёрдам беради.

Жумладан, бугунги кунда ҳам туркий давлатлар олимлари тадқиқотлари Берунийнинг қанчалик даражада илм-фан ривожланишига ҳисса қўшганини исботламоқда.

Тадқиқотимизда биз уларни тизимлаштиришга ҳаракат қиламиз:

Биринчидан, инсонларни ҳар хил асоссиз, ҳақиқат бўлмаган нарсалардан узоқлаштирди. Афсона ва ривоятларни рад этиб, илмий асосланган маълумотларни тақдим этди.

Иккинчидан, табиий фанлар ривожланишига пойдеворни қўйди. Астрономияга оид фикрлари тажриба асосида аниқланган ҳисоб-китобларга таянди.

Учинчидан, У ўзидан олдин яратилган асарларни чуқур ўрганиб чиқди, уларни илмий асосда текширди, хато фикрлар бўлса танқид қилиб, ўз тақлифларини илгари сурди.

Тўртинчидан, гуманитар фанларнинг яратилишга замин яратди. Ижтимоий билимларни яратиб, тарих, география, астрономия ва адабиётни шулар жумласига қўшди.

Бешинчидан, маданиятлар антропологиясини ёзди. Бу орқали этнология ва антропология тамал тошини қўйди. “Ҳиндистон” асарида бошқа маданият тарихини, хусусиятларини ёзди. Туркий халқлар маданияти билан таққослади [Абу Райхон Беруний, Танланган асарлар, II том, Ҳиндистон, Тошкент, Ўзбекистон ССР ФАН нашриёти, 1965:168].

Беруний туркий халқларни диний эмас балки илм-фан орқали бирлаштирган.

Беруний жуда кўп тилни билган. Қадимги қўлёзма манбалар Хоразмда туркий тилда ҳам сўзлашилганини кўрсатади. Масалан, Беруний ёшлигида бир турк билан баҳслашганини ёзган. Яна Берунийнинг “Ёмғир тоши” деган ҳикоясида ҳам Беруний бир турк роҳиб билан тортишгани айтилган. Демак бу Берунийнинг хоразмий тили билан бирган туркий тилда ҳам сўзлашилганини билдиради. Бизнингча фикрлаш ва сўзлашиш туркийча ёзув эса арабча алифбода бўлган. Шунинг учун ҳам унинг асарларини тушуниш қийинчилик туғдирмайди.

Масалан, Фаробийда ҳам шундай. У ҳам туркийча фикрлаб арабча ёзган.

Ҳозирда Туркия ва Ўзбекистон ҳамкорлигида Беруний меросини ўрганиш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, “Беруний” номли ҳужжатли фильм сурагга олинди, турк ва инглиз тилларида “Беруний” китоби чоп этилди. Мазкур асарлар бугунги кунда ўзбек тилига таржима қилинмоқда. Ҳужжатли фильмда алломанинг болалигидан то буюк мутафаккир бўлиб етишгунга қадар бўлган давр акс эттирилган бўлиб туркий давлатлар ривожига қўшган ҳисса ҳам ёритилган. Шунингдек, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Исажон Султоннинг “Абу Райхон Беруний” романи “Беруний: Абу Райхоннинг сиймолари” номи билан турк тилида босилди.

Турк олимларининг юртимиз фарзанди, буюк аллома Берунийга кўрсатган эҳтиромлари бизда фахр туйғусини яна бир бора ҳис қилдирди.

Буюк аллома Беруний Буюк турк ҳукмдорларидан бири Билга Ҳоконнинг (717-734) келгуси авлодлар учун ёзиб қолдирган машҳур битиктошида битиб қолдирган ушбу шиоридан қанчалик илҳом олганини кўришимиз мумкин, - “Эй туркий элим, сен ўзлигинга қайт, ўзингни англа, шундайгина сен янада юксаласан!”

Бу эса бизга бугунги кунда янгиланаётган жаҳонда туркий халқлар ва мамлакатлар учун тарихий ўзакларни англаган ҳолда келажак сари қадам ташлаш заруратини олдимизга вазифа қилиб қўймоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. У.Уватов, Буюк юрт алломалари, Тошкент, Ўзбекистон, 2016
2. И.Ю.Крачковский, Избранные сочинения в 6 томах, М.-Л., Издательство академии наук, 1957
3. С.А.Аҳмедов, Н.С.Аҳмедова, Ўрта Осиёда арифметика тараққиёти ва унинг ўқитилиш тарихи, Тошкент, Ўқитувчи, 1991
4. К.Гадоев, С.Бердиева, Жаҳонгашта сайёҳ-олимлар, Тошкент, Ўзбекистон, 2012.
5. С.Фредерик, Американинг кашф этилиши, тарж. Турғунова Ш, Маънавий ҳаёт, №2, 2014
6. М.М.Хайруллаев, Маънавият юлдузлари, Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999
7. Ҳ.Ҳасанов, Сайёҳ олимлар, Тошкент, Ўзбекистон, 1981
8. С.Фредерик, Марказий Осиёни қайта кашф этиш, Зарафшон газетасининг 19.09.2009 (654)
9. Абу Райҳон Беруний, Танланган асарлар, II том, Ҳиндистон, Тошкент, Ўзбекистон ССР ФАН нашриёти, 1965
10. Абу Райҳон Беруний, Танланган асарлар, V том, II китоб, Қонуни Масъудий, Тошкент, Ўзбекистон ССР ФАН нашриёти, 1973.

TURKIY XALQLARNI BIRLASHTIRIB TURUVCHI QADIMIY SPORT TURLARI VA UNING ZAMONAVIY YOSHLARNING AXLOQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

Sharofiddin Sitmamatovich Kalandarov

Katta o'qituvchi. UrDPI Jismoniy madaniyat fakulteti.

+998942308810 saidzodakalandariy@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy xalqlarning qadimiy sport turlari—kurash, merganlik, ot chopish (bayge, poyga) va chirit (jirit)ning tarixiy ildizlari hamda ularning zamonaviy o'zbek yoshlari ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi o'rni

tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishdagi mavjud muammolar, jumladan, qadimiy sport an'alarining zamonaviy jamiyatda yetarlicha targ'ib qilinmasligi, yoshlarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan motivatsiyasining pasayishi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekistonda bu borada olib borilayotgan islohotlar, jumladan, "Besh tashabbus olimpiadasi", yoshlarga oid davlat siyosatining amaliy mexanizmlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: turkiy xalqlar, qadimiy sport turlari, kurash, merganlik, bayge, yoshlar tarbiyasi, axloqiy madaniyat, "Besh tashabbus olimpiadasi".

Abstract. This article analyzes the historical roots of ancient sports of Turkic peoples – wrestling, archery, horse racing and cirit (jereed) – and their role in the spiritual and moral education of modern Uzbek youth. It also examines existing problems in forming the moral culture of youth, including insufficient promotion of ancient sports traditions in modern society and decreased motivation of young people for a healthy lifestyle. The article provides a scientific analysis of ongoing reforms in Uzbekistan in this area, including the "Five Initiatives Olympics" and practical mechanisms of state youth policy.

Keywords: Turkic peoples, ancient sports, wrestling, archery, horse racing, youth education, moral culture, "Five Initiatives Olympics".

Аннотация. В данной статье анализируются исторические корни древних видов спорта тюркских народов – борьбы, стрельбы из лука, конных скачек (байге) и джирита, а также их роль в духовно-нравственном воспитании современной узбекской молодежи. Рассматриваются существующие проблемы в формировании нравственной культуры молодежи, включая недостаточную популяризацию древних спортивных традиций в современном обществе и снижение мотивации молодежи к здоровому образу жизни. В статье представлен научный анализ проводимых в Узбекистане реформ в этой области, включая «Олимпиаду пяти инициатив» и практические механизмы государственной молодежной политики.

Ключевые слова: тюркские народы, древние виды спорта, борьба, стрельба из лука, конные скачки, байге, воспитание молодежи, нравственная культура, «Олимпиада пяти инициатив».

Kirish. Turkiy xalqlarning qadimiy sport turlari ming yillar davomida nafaqat jismoniy tayyorgarlik vositasi, balki xalqning ma'naviy qiyofasi, jangovar ruhi va axloqiy kodeksini shakllantirgan muhim ijtimoiy institut bo'lib xizmat qilgan. Arxeologik va yozma manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, sport o'yinlari turkiy xalqlar hayotida muhim o'rin tutgan va ko'p jihatdan ularning turmush tarzini ifodalagan (Yurdadon E., 2011:34). Qadimgi turkiy yodgorliklarda (miloddan avvalgi VIII asr) sport mahorati "birlamchi" darajada deb ta'riflangan va bu holat jinsidan qat'i nazar barchaga tegishli bo'lgan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:352).

Bugungi kunda O‘zbekistonda 22 milliondan ortiq yoshlar istiqomat qiladi, bu mamlakatning ulkan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy salohiyatini tashkil etadi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2026). Sharoitda yoshlarning ma'naviy-axloqiy madaniyatini shakllantirish, ularni turli g'oyaviy tahdidlardan himoya qilish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Qadimiy sport turlari esa yoshlarda vatanparvarlik, mardlik, halollik kabi fazilatlarni tarbiyalashda beqiyos vositadir.

Mavzuning dolzarbligi va yangiligi. Globallashuv sharoitida yoshlar o‘rtasida internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri kuchayib, ularning an'anaviy qadriyatlardan uzoqlashish xavfi mavjud (To‘raqulov A., 2026:37). Bu esa turkiy xalqlarni birlashtiruvchi qadimiy sport turlarini zamonaviy yoshlar tarbiyasida samarali qo‘llash masalasini tobora dolzarb qilmoqda. Mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, qadimiy sport turlarini nafaqat jismoniy tarbiya, balki yoshlarning axloqiy madaniyatini shakllantirishning mustaqil pedagogik vositasi sifatida tahlil qilish, shuningdek, bu borada O‘zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining samaradorligini baholashga qaratilgan.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. Turkiy xalqlarning qadimiy sport turlari turli davrlarda bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, turk olimi Ergun Yurdadonning "Sport in Turkey in the Pre-Islamic Period" (Islomgacha bo‘lgan davrda Turkiyada sport) nomli tadqiqotida (The Sport Journal, 2011) qadimgi turklarda merganlik, ot chopish, kurash va chirit sport turlarining rivojlanganligi, bu sport turlari nafaqat erkaklar, balki ayollar tomonidan ham faol o‘ynalganligi haqida ma'lumot berilgan (Yurdadon E., 2011:36).

Qozog‘istonlik olimlar A. Bastamitova, N. Shaymerdinova va boshqalarning "Equestrian games and competitions in the ethno-culture of Turkic peoples" (Turkiy xalqlar etnomadaniyatida ot sporti o‘yinlari va musobaqalari) nomli maqolasida (Conservation Science in Cultural Heritage, 2024) ot sporti o‘yinlarining turkiy xalqlar genetik xotirasida muhim o‘rin tutgani, ularning ildizlari chuqur qadimiylikka borib taqalishi va Mahmud Qoshg‘ariyning "Devonu lug‘otit-turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" asarlari hamda "Alpomish" dostonida o‘z aksini topganligi tahlil qilingan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:355).

O‘zbekistonlik olimlardan A. To‘raqulovning "Developing students' socio-moral competencies: problems and solutions" (Ta'lim oluvchilarning ijtimoiy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish: muammolar va yechimlar) maqolasida (Eurasian Journal of Academic Research, 2026) yoshlarning ijtimoiy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish yo‘llari tahlil qilingan (To‘raqulov A., 2026:38). M. Sadiqovanning "Formation of ideological immunity in youth: socio-philosophical foundations" (Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish: ijtimoiy-falsafiy asoslar) maqolasida esa (International Journal of Formal Education, 2026) yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirishning falsafiy-pedagogik jihatlari yoritilgan (Sadiqova M.R., 2026:45).

Turkiy xalqlarning qadimiy sport turlari: tarixiy ildizlar va axloqiy-madaniy ahamiyati. Islomgacha bo'lgan davr turkiy sporti. Qadimgi turkiy xalqlarda sport o'yinlari va jismoniy faoliyat muhim o'rin tutgan, ko'p jihatdan ular turmush tarzining ajralmas qismi bo'lgan. Kuchli va chidamli insonlar yashab qolish ehtimoli yuqori bo'lgan muhitda jangovar sport turlari – merganlik, ot chopish, kurash va chirit erkaklar va ayollar tomonidan keng o'ynalgan (Yurdadon E., 2011:35).

Merganlik qadimgi turkiy madaniyatda eng keng tarqalgan sport turlaridan biri bo'lgan. Bu sport turi bilan kambag'al va boylar baravar shug'ullangan. Yashab qolish mahoratli merganlikka bog'liq bo'lgan. Eng yaxshi merganlar hurmat va mukofotga sazovor bo'lgan (Yurdadon E., 2011:36). Qadimgi turklar G'arbiy Yevropaning uzun kamonlaridan farqli ravishda qisqa kamonlardan foydalanganlar, chunki ular otliq qo'shin bo'lib, ot ustida uzun kamonni ishlatish noqulay bo'lgan. Kamon va o'qlar metall, suyak yoki yog'ochdan tayyorlangan; material merganning jamiyatdagi mavqeini aks ettirgan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:356).

Qadimgi turkiy madaniyatda ayollar keng erkinliklarga ega bo'lgan; ular "chodirlarida jimgina o'tirmagan". Yelkama-yelka erkaklar bilan ov qilgan va jang qilgan. Ular merganlik musobaqalarida erkaklar bilan teng raqobatlashgan (Yurdadon E., 2011:37). "Kitabi dede Qorqut" dostonida Xon qizi Burla o'g'lini dushmandan qutqarish uchun o'zi ham qilich, ham kamon ishlatgani haqida hikoya qilinadi (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:357).

Kurash (gulash, go'rish, kures, pahlavoni) ham islomgacha bo'lgan turklar orasida keng ommalashgan. "Kitabi dede Qorqut" dostonida knyaz Beyrekning kelinchagining xizmatkori bilan to'y oldidan kurashgani tasvirlangan bo'lib, bu kurash sport turining turklar hayotidagi muhim o'rnini ko'rsatadi (Yurdadon E., 2011:38).

Chirit (Cirit) – otliq nayza o'yini ko'chmanchi turklar orasida juda mashhur bo'lgan. Ularning ovqatlanishi asosan ov mahsulotlaridan iborat bo'lganligi sababli, ovga bog'liq bo'lganlar. Chirit nayzasi katta hayvonlarni o'ldirish uchun mo'ljallangan; urush vaqtida yaqin jangda ham ishlatilgan. Nayzani yaxshi ishlatish uchun kuchli qo'l va mahorat talab etilgan. Bu o'yin juda xavfli bo'lib, maydonda o'yinchilarning o'limi ham kam uchramagan (Yurdadon E., 2011:39).

Turkiyada har yili o'tkaziladigan Kirkpinar kurash turniri 650 yillik tarixga ega bo'lib, bu Uimblon tennis turniridan taxminan 500 yil avval tashkil etilgan (Yurdadon E., 2011:40). Bu ham turkiy xalqlarda sport an'alarining nechog'lik qadimiy va uzluksiz ekanligini ko'rsatadi.

Ot sporti (chavandozlik, suvoriy)o'yinlari va ularning madaniy merosdagi o'рни. Ot sporti o'yinlari turkiy xalqlarning genetik xotirasida mustahkam o'rin egallagan. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asari, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" ("Saodatga yo'llovchi bilim") asari, "Manas", "Alpomish" dostonlari va boshqa etnik madaniyat materiallarida ot o'yinlarining

kelib chiqishi, ularning asosiy mazmuni, ishtirokchilarning xulq-atvor rollari va o‘yin leksemalarining semantik ma‘nolari ochib berilgan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:358).

Ot poygasi (bayge) turkiy xalqlar orasida eng keng tarqalgan va ularning genetik xotirasida mustahkamlangan ot o‘yini hisoblanadi. Uning ildizlari chuqur qadimiylikka borib taqaladi va turkiy yozma manbalar hamda turkiy xalqlarning etnik madaniyatida o‘z aksini topgan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:359).

Qadimiy turkiy jamiyatda sport faoliyati nafaqat jismoniy mashq, balki turkiy din, san‘at va muhabbatning ifodasi sifatida qaralgan. Eng qadimgi turkiy yodgorliklarda (miloddan avvalgi taxminan VIII asr) sport mahorati "birinchi darajali" deb ta’riflangan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:360).

Zamonaviy o‘zbek yoshlari ma’naviy-axloqiy tarbiyasidagi muammolar. Mavjud muammolar tahlili. Yoshlarning ijtimoiy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Pedagogik va psixologik adabiyotlar tahliliga ko‘ra, ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini pasaytiruvchi omillar mavjud bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi (To‘raqulov A., 2026:39):

1. Qadimiy sport an‘analarining zamonaviy targ‘ibotining yetarli emasligi. Ko‘p hollarda yoshlar o‘z xalqining boy sport merosi haqida yetarlicha ma’lumotga ega emas. Turkiy mamlakatlarda ham xuddi shunday muammo kuzatiladi – sport jurnalistikasi asosan g‘alabalar va mag‘lubiyatlar haqida xabar beradi, ammo an’anaviy milliy o‘yinlarning tarixiy rivojlanishdagi roli kam tadqiq etilgan (Yurdadon E., 2011:41).

2. Yoshlarning sog‘lom turmush tarziga motivatsiyasining pasayishi. Globallashuv sharoitida yoshlar ko‘proq virtual olamga berilib, jismoniy faoliyatdan uzoqlashmoqda (To‘raqulov A., 2026:40).

3. Mafkuraviy tahdidlarning kuchayishi. Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirish muhim ijtimoiy mexanizm bo‘lib, u yoshlarni turli zararli g‘oyalar, axborot hujumlari va mafkuraviy tahdidlardan himoya qiladi (Sadiqova M.R., 2026:46).

4. Katta avlod va yoshlar o‘rtasidagi an’anaviy sport merosi bo‘yicha vorisiylikning sustligi. Yoshlar bilan ishlash tizimida har payshanba "Yoshlar kuni" etib belgilangan, mahallalarda, maktab va texnikumlarda yoshlar bilan bevosita ishlash tizimini takomillashtirish zarurati mavjud (Eshquvvatov J., 2026:52).

Tadqiqotlarda qayd etilgan asosiy to‘siqlar. Akademik tadqiqotlarning yetishmasligi turkiy sport madaniyatini rivojlantirishdagi asosiy to‘siqlardan biridir. Turkiya olimi E. Yurdadonning ta’kidlashicha, sport turklar jamiyatida an’anaviy madaniy ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramay, bu mavzuda ilmiy tadqiqotlar kam olib borilgan (Yurdadon E., 2011:42). Kurtzan Fisekning 1962 yilda chop etilgan "Devlet Politikas Ve Toplumsal Yapyla Iliskileri Acsndan Spor Yonetimi: Dunyada-Turkiye'de" (Dunyoda va Turkiyada sport boshqaruvi) nomli

asari Turkiyada sport madaniyatiga bag'ishlangan yagona akademik kitobdir (Yurdadon E., 2011:42).

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasi masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortmoqda. Jumladan, J. Eshquvvatovning "Philosophical-ethical aspects of intercultural interaction of youth in the context of globalization" (Globallashuv sharoitida yoshlarning madaniyatlararo hamkorligining falsafiy-axloqiy jihatlarini) maqolasida (Periodica Journal, 2026) globallashuv sharoitida yoshlarning madaniyatlararo muloqoti, ularning qadriyat yo'nalishlari va madaniy identikligi masalalari tahlil qilingan (Eshquvvatov J., 2026:53).

O'zbekistonda yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasi sohasida olib borilayotgan islohotlar. Davlat siyosati va qonunchilik asoslari, O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining huquqiy asoslari mustahkamlangan. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun (2016) va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahrir, 2020) yoshlar tarbiyasining asosiy yo'nalishlarini belgilab bergan. Prezident Sh.M. Mirziyoev rahbarligida o'tkazilayotgan yoshlar bilan ochiq muloqotlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. 2026 yil fevralda Ko'ksaroy qarorgohida bo'lib o'tgan uchrashuvda davlat rahbari O'zbekistonning 22 milliondan ortiq yosh fuqarolari mamlakatning ulkan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy kuchini tashkil etishini ta'kidladilar.

Qadimiy sport turlarini yoshlar axloqiy madaniyatini shakllantirishga tatbiq etish mexanizmlari. Qadimiy sport turlarini yoshlar tarbiyasiga tatbiq etishning samarali mexanizmlaridan biri – ularni ta'lim muassasalari dasturiga kiritishdir. Bu borada quyidagi chora-tadbirlar samarali bo'lishi mumkin:

1. Jismoniy tarbiya darslarida milliy sport turlariga alohida e'tibor qaratish. Kurash, merganlik kabi milliy sport turlarini maktab jismoniy tarbiya dasturiga kengroq kiritish (To'raqulov A., 2026:41).
2. Sport to'garaklari va seksiyalari faoliyatini yo'lga qo'yish. Har bir tuman va shaharda kurash, merganlik, ot sporti to'garaklari tashkil etish.
3. Musobaqalar va festivallar tashkil etish. Mahalla, tuman, viloyat va respublika darajasida milliy sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazish. Bu borada "Besh tashabbus olimpiadasi" dasturi muhim ahamiyat kasb etadi (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2026).

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar bilan uyg'unlashtirish. Qadimiy sport turlarini targ'ib qilishda ularning ma'naviy-axloqiy jihatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Jumladan:

1. Sport musobaqalari oldidan tarixiy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazish. Sportchi yoshlarga qadimiy sport turlarining tarixi, ularning axloqiy asoslari haqida ma'lumot berish (Sadiqova M.R., 2026:48).
2. Ustoz-shogird an'anasini tiklash. Yosh sportchilarni tajribali ustozlarga biriktirish, ulardan nafaqat sport mahoratini, balki hayotiy tajriba va axloqiy fazilatlarni o'rganish imkonini yaratish (Eshquvvatov J., 2026:54).

3. Sport bayramlarini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish. An'anaviy sport musobaqalarini milliy bayramlar, sayillar bilan birga o'tkazish (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:361).

Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan foydalanish Qadimiy sport turlarini yoshlar orasida targ'ib qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Milliy sport turlariga oid kontent yaratish. Ijtimoiy tarmoqlarda kurash, merganlik, ot sportiga oid qiziqarli videoroliklar, postlar tayyorlash va tarqatish (To'raqulov A., 2026:42).

2. Blogerlar va investorlarni jalb qilish. Yoshlar orasida obro'ga ega bo'lgan blogerlar, taniqli sportchilarni milliy sport turlarini targ'ib qilishga jalb etish.

3. Milliy sport turlariga oid mobil ilovalar va onlayn platformalar yaratish. Kurash, merganlik qoidalari, tarixi haqida ma'lumot beruvchi va virtual musobaqalar o'tkazish imkonini beruvchi ilovalar ishlab chiqish (Eshquvvatov J., 2026:55).

Xulosa

Turkiy xalqlarning qadimiy sport turlari ming yillar davomida shakllangan boy madaniy meros bo'lib, ular nafaqat jismoniy tarbiya, balki yoshlarning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlashda muhim vositadir. Merganlik, kurash, ot poygalari (bayge) va chirit kabi sport turlari turkiy xalqlarning genetik xotirasida mustahkam o'rin egallagan va ularning milliy identikligining ajralmas qismidir (Yurdadon E., 2011:43; Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:362).

Zamonaviy o'zbek yoshlari ma'naviy-axloqiy tarbiyasida bir qator muammolar mavjud: qadimiy sport an'analari targ'ibotining yetarli emasligi, globallashtirish sharoitida yoshlarning sog'lom turmush tarziga motivatsiyasining pasayishi, mafkuraviy tahdidlarning kuchayishi va vorisiylikning sustligi (To'raqulov A., 2026:43; Sadiqova M.R., 2026:49). Bu muammolarni hal etishda qadimiy sport turlaridan foydalanish samarali mexanizm bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. "Besh tashabbus olimpiadasi" doirasida milliy sport turlarini rivojlantirish, yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish kabi chora-tadbirlar bu boradagi ijobiy o'zgarishlardandir (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2026). 2026 yilda Toshkentda Butunjahon yoshlar tinchlik harakati shtab-kvartirasining ochilishi, Samarqandda Yosh parlamentariylar Global konferensiyasi va Butunjahon shaxmat olimpiadasining o'tkazilishi O'zbekistonning yoshlar siyosati sohasidagi xalqaro mavqei yanada mustahkamlaydi.

Qadimiy sport turlarini yoshlar axloqiy madaniyatini shakllantirishga tatbiq etishning samarali mexanizmlari sifatida ularni ta'lim tizimiga kengroq joriy etish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar bilan uyg'unlashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish tavsiya etiladi (Eshquvvatov J., 2026:56). Bu esa nafaqat yoshlarning jismoniy rivojlanishiga, balki ularda

vatanparvarlik, mardlik, halollik, sadoqat kabi yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi. (2020). “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun (yangi tahrir). Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi. (2016). “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida”gi Qonuni. Toshkent.
3. Mirziyoyev, Sh.M. (2022). Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston.
4. Yurdadon, E. (2011). Sport in Turkey in the Pre-Islamic Period. The Sport Journal. United States Sports Academy.
5. Turaqulov, A. (2026). Developing students' socio-moral competencies: problems and solutions. Eurasian Journal of Academic Research, 6(2), 36–40.
6. International mas-wrestling federation. (2026, February 21). Mas-wrestling included in the program of the “Five Initiatives Olympics”. <https://www.mas-wrestling.com/en/news/30443/>
7. Sadikova, M. R. (2026). Formation of ideological immunity in youth: socio-philosophical foundations. International Journal of Formal Education.
8. Bright Uzbekistan. (2026, February 23). Additional opportunities to support youth initiatives have been identified. <https://buzb.uz/en/news/additional-opportunities-to-support-youth-initiatives-have-been-identified>
9. Khayrullayev, Z. (2026). State policy on protecting youth from radicalism and extremism in Uzbekistan. Oriental Journal of History, Politics and Law, 6(01), 115–121.
10. Bastamitova, A., Shaimerdinova, N., Aidarbekova, Z., Zhiyembay, B., & Alzhanova, E. (2024). Equestrian games and competitions in the ethno-culture of Turkic peoples. Conservation Science in Cultural Heritage, 23, 349–364.
11. Eshquvvatov, J. (2026). Philosophical-ethical aspects of intercultural interaction of youth in the context of globalization. Periodica Journal.
12. Dunyo Info Agency. (2026, February 24). President of Uzbekistan expands support for youth initiatives. <https://dunyo.info/en/prezident/prezident-uzbekistana-opredelil-dopolnitelnye-vozmozhnosti-dlya-podderzhki>

**MUHAMMAD RIZO OGAHİY ASARLARI – XIVA TARIXINI
O‘RGANISHDAGI MUHIM MANBA**

Yusupov Hamidbek Sultanovich

UrDPI “Tarix” kafedrası mudiri, dotsent v.b.

+99893-753-40-56 hamidyusupov753@gmail.com

Baxtiyorova Munira Shixnazar qizi

UrDPI Tarix yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

+99887-625-19-29 munirabakhtiyorova2@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Muhammad Rizo Ogahiy asarlarining Xiva xonligi tarixini o‘rganishdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, uning tarixiy asarlari orqali XIX asrda Xiva xonligining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti qanday yoritilgani ko‘rib chiqiladi. Ogahiy voqealarga zamondosh tarixnavis sifatida xonlik ichki siyosati, sulolaviy almashinuvlar, harbiy yurishlar va diplomatik aloqalar haqida muhim ma’lumotlar qoldirgan. Maqolada uning asarlari manbashunoslik nuqtai nazaridan baholanib, tarixiy ishonchliligi va ilmiy qimmatini ochib beriladi.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение трудов Muhammad Rizo Ogahiy в изучении истории Хивинского ханства. Рассматривается, каким образом в его исторических произведениях отражены политическая, социально-экономическая и культурная жизнь Хивы XIX века. Огахий, как современник описываемых событий, оставил ценные сведения о внутренней политике ханства, династических изменениях, военных походах и дипломатических связях. В статье его труды оцениваются с точки зрения источниковедения, раскрывается их историческая достоверность и научная значимость.

Annotation. This article examines the role and significance of the works of Muhammad Rizo Ogahiy in the study of the history of the Khiva Khanate. It analyzes how the political, socio-economic, and cultural life of nineteenth-century Khiva is reflected in his historical writings. As a contemporary historian, Ogahiy provided valuable information about the internal policy of the Khanate, dynastic changes, military campaigns, and diplomatic relations. The article evaluates his works from the perspective of source studies and highlights their historical reliability and scholarly importance.

Kalit so‘zlar: Xiva xonligi, Ogahiy, Jome’ ul-voqeoti sultoni, Muhammad Aminxon, Abdullaxon, XIX asr, siyosiy voqealar, Riyoz ud-davla.

Ключевые слова: Хивинское ханство, Огахи, Джоме-ул-Вакеоти Султон, Мухаммад Аминхан, Абдуллахан, XIX век, Политические события, Риёз уд-давла.

Keywords: Khiva Khanate, Ogahi, Jome’ ul-voqeoti sultoni, Muhammad Aminkhan, Abdullakhon, 19th century, Political events, Riyoz ud-davla.

Xiva xonligi O'rta Osiyo tarixida muhim siyosiy va madaniy markazlardan biri sifatida alohida o'rin egallaydi. Uning tarixini chuqur va xolis o'rganish bevosita ishonchli yozma manbalarga tayanishni talab etadi. Ana shunday muhim manbalardan biri XIX asr Xorazm tarixnavislik maktabining yirik vakili bo'lgan Muhammad Rizo Ogahiy asarlaridir.

Ogahiy nafaqat iste'dodli shoir, balki voqealarga zamondosh tarixchi sifatida ham Xiva xonligi hayotini batafsil bayon qilgan. Uning tarixiy asarlarida xonlikning siyosiy boshqaruv tizimi, sulolaviy o'zgarishlar, harbiy yurishlar, diplomatik aloqalar hamda ijtimoiy hayot masalalari keng yoritilgan. Shu bois Ogahiy merosi Xiva tarixini o'rganishda muhim va ishonchli manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Xiva xoni Eltuzarxon tashabbusi bilan Munisga Xorazm tarixini yozish ishi topshirilgan. Ogahiy tomonidan yakunlangan ushbu “Firdavs ul-iqbol” asarining ahamiyati shundaki, unda Xiva xonligining qariyb 300 yillik (1511–1825) tarixi, shu davr mobaynida istiqomat qilgan turli etnik guruhlarining ijtimoiy-siyosiy hayotda tutgan o'rni, yer egaligi, soliq va majburiyatlar, ichki va tashqi savdo, diplomatik aloqalariga oid ma'lumotlar o'rin olgan. Ayniqsa, Qo'ng'iroq urug'larining Xorazm hududiga kelib joylashishi, bu urug' vakillarining siyosiy voqealarda muhim ro'l o'ynay boshlagani hamda xonlik taxtiga erishish yo'lida qilgan tadbirlari batafsil bayon qilingan. Ogahiy tarixchi olim sifatida ham o'zidan keyin katta meros qoldirgan. «Ta'viz ul-oshiqin» devoni debochasining oxirida u quyidagi tarixiy kitoblarni yozganligini aytadi: «Riyozi ul davla» (1844), «Zubdat ut tavorix» (1846), «Jome' ul-vaqeoti Sultoni» (1857), «Gulshan davlat» (1865), «Iqbolli Feruziy» (1872). Bu asarlarida Olloqulixon (1825–1842) dan to Muhammad Rahim II (1865–1872) gacha bo'lgan tarixiy jarayon o'z aksini topgan [Shamsutdinov, R., Karimov, Sh., Ubaydullayev, O., 2010: 126-127]. Ogahiy yashagan davrda Xivada yetti marta xon almashgan. Muallif ularning faoliyati davrida bo'lgan tarixiy voqealarni yorituvchi beshta tarixiy asar yaratishga muvaffaq bo'lgan. Jumladan, Olloqulixon hukmronligi davrini (1825–1843) yorituvchi “Riyozi ud-davla” (“Saltanat bog'lari”) asari shular jumlasidandir. Ushbu manbaning qimmatini shundaki, unda Olloqulixon davrida yuz bergan voqealar, ichki va tashqi savdo, diplomatik aloqalar, xalqning turmush tarzi, madaniyati hamda mamlakatda hukm surgan diniy ahvol keng yoritilgan.

Shu bilan birga, Ogahiy asarlari tarixiy manbashunoslik nuqtai nazaridan ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, Xiva xonligi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini to'liqroq va xolisroq talqin qilish imkonini beradi. Ularning tahlili manbalarni tanqidiy o'rganish, voqealarni qiyosiy tahlil qilish va tarixiy haqiqatni aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xonlik tarixi bilan bog'liq ma'lumotlar asosan Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy “Riyozi ud-davla”, “Zubdat ut-tavorix”, “Jome' ul-voqeoti sultoni”, “Gulshani davlat”, “Shohid ul-iqbol” shu kabi asarlarda yozilgan Ogahiyning

tarixlar sarasi yoki tarixlar qaymog‘i nomini olgan “Zubdat ut-tavorix” asari Xiva xoni Rahimqulixon saltanati voqealarini(1843 – 1846) tasvirlaydi. Ushbu asar ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qism Rahimqulixonning tug‘ilishidan boshlanib, diniy, dunyoviy va harbiy ilmlarni egallashi, Hazorasp hokimi sifatidagi faoliyati, hamda xonlik taxtiga chiqquniga qadar bo‘lgan voqealar, ikkinchi qismda xonning taxtga chiqqandan vafotigacha bo‘lgan voqealarni o‘z ichiga oladi [Мухаммад Ризо Огаҳий, 2009: 240].

Ogahiyning “Jome' ul-voqeoti sultoni” (“Sulton voqaealarining majmuasi») asarida 1846 – 1854 yillarda hukmronlik qilgan Muhammad Aminxon davri voqealari o‘z aksini topgan. Bundan tashqari, asarning oxirida Xiva xonlari Abdullaxon (1854) va Qutlug‘murodxon (1855) davridagi voqealarni bayon etuvchi qism ham bor [Муниров Қ., 2002: 52]. Asar voqealarni yilma-yil bayon qilish bilan birga, Xiva xonligining ichki siyosati, ijtimoiy hayoti va xalq hayotidagi muhim o‘zgarishlarni ham yoritadi. Ogahiyning uslubi tarixiy voqealarni aniq va batafsil bayon etishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u xonlar faoliyati va ularning qarorlari xalq hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, asarda Xiva xonligining tashqi siyosiy aloqalari va qo‘shni davlatlar bilan munosabatlari haqida ham ma’lumotlar keltirilgan.

Xulosa: Ogahiy asarlari, xususan “Jome' ul-voqeoti sultoni”, Xiva xonligining tarixini o‘rganishda beqiyos tarixiy manba hisoblanadi. Asarda Muhammad Aminxon, Abdullaxon va Qutlug‘murodxon davridagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy voqealar aniq va tizimli bayon qilingan. Shu orqali xonlikdagi ichki siyosiy jarayonlar, xonlarning qarorlari va ularning xalq hayotiga ta’siri yaqqol ko‘rinadi. Bundan tashqari, Ogahiy asarlarida Xiva xonligining qo‘shni davlatlar bilan aloqalari, savdo-siyosiy munosabatlari ham yoritilgan bo‘lib, u hududning umumiy siyosiy va ijtimoiy rivojlanishini tushunishga imkon beradi. Ogahiy voqealarni yilma-yil qayd etish orqali tarixiy aniqlikni saqlagan va tadqiqotchilarga hodisalarni tahlil qilish imkonini yaratgan. Shu bois, Ogahiy asarlari nafaqat tarixiy voqealarni qayd etuvchi manba, balki Xiva xonligining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotini chuqur o‘rganish uchun muhim vosita hisoblanadi. U tadqiqotchilar, talabalar va tarix ixlosmandlari uchun ishonchli va qimmatli manba bo‘lib, Xiva tarixining o‘sha davrini tushunishda asosiy o‘rin tutadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. R.Shamsutdinov, Sh.Karimov, O‘.Ubaydullayev; Vatan tarixi (XVI–XX asr boshlari)-T.: «Sharq», 2010,126-127 ber
2. Огаҳий Мухаммад Ризо. Зубдат ут-таворих (Тарихлар сараси) // Нашрга тайёрловчи Н. Жабборов. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 240 б.
3. Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик (XVII – XIX ва XX аср бошлари). – Т.: Фафур Фулом, 2002. – Б. 52

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫМЕН МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСЫ

Ахантаева Гүлазия Жағыпбарқызы

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің

аға оқытушысы, п.ғ.магистрі.,

ұялы телефон:87013462401

azya777@yandex.ru

Аннотация. Бұл мақалада қазақ халқының түркі халықтарымен тарихи және мәдени байланыстары жан-жақты қарастырылады. Түркі халықтарының ортақ тарихи тамыры, тілдік ұқсастығы, салт-дәстүрлері, рухани құндылықтары және мәдени ерекшеліктері талданады. Қазақ халқының мәдениетінің қалыптасуына түркі өркениетінің ықпалы ерекше екендігі көрсетіледі. Сонымен қатар түркі халықтарының фольклоры, әдебиеті, музыкасы мен өнеріндегі ортақ белгілер қарастырылып, олардың мәдени бірлігінің тарихи негіздері зерттеледі. Қазіргі кезеңдегі түркі мемлекеттері арасындағы мәдени ынтымақтастық мәселелері де талданып, түркі халықтарының мәдени мұрасын сақтаудың маңыздылығы айқындалады.

Аннотация. В данной статье рассматривается тюркский язык казахского народа. В статье всесторонне рассматриваются историко-культурные связи между тюркскими и казахскими народами. Анализируются общие исторические корни, языковые сходства, обычаи и традиции, духовные ценности и культурные особенности тюркских народов. Показано особое влияние тюркской цивилизации на формирование культуры казахского народа. Кроме того, рассматриваются общие черты фольклора, литературы, музыки и искусства тюркских народов, а также изучаются исторические основы их культурного единства. В статье также анализируются вопросы культурного сотрудничества между тюркскими государствами в современный период и подчеркивается важность сохранения культурного наследия тюркских народов.

Abstract. This article examines the Turkic language of the Kazakh people. It provides a comprehensive analysis of the historical and cultural connections between the Turkic and Kazakh peoples. The article explores their shared historical roots, linguistic similarities, customs and traditions, spiritual values, and cultural characteristics. It highlights the significant influence of Turkic civilization on the formation of Kazakh culture. Additionally, common features of folklore, literature, music, and art among Turkic peoples are discussed, alongside the historical foundations of their cultural unity. The article also addresses issues of cultural cooperation among Turkic states in the modern period and emphasizes the importance of preserving the cultural heritage of Turkic peoples.

Кілт сөздер: түркі халықтары, қазақ мәдениеті, мәдени байланыс, түркі өркениеті, салт-дәстүр, фольклор, рухани мұра.

Қазақ халқының мәдениеті – ежелгі түркі өркениетінің құрамдас бөлігі болып табылады. Түркі халықтарының тарихи қалыптасуы, олардың тілдік, мәдени және рухани байланыстары ғасырлар бойы қалыптасқан ортақ өркениеттік кеңістіктің нәтижесі. Қазақ халқының мәдениеті осы кеңістікте дамып, басқа түркі халықтарымен тығыз қарым-қатынаста қалыптасты.

Түркі халықтары Еуразия кеңістігінде ежелден өмір сүріп, ортақ тілдік негіз, ұқсас мәдени дәстүрлер және дүниетанымдық құндылықтар арқылы біріктірілген. Сондықтан қазақ халқының мәдениеті тек ұлттық сипатта ғана емес, сонымен бірге жалпытүркілік мәдени жүйенің бір бөлігі ретінде қарастырылады.

Қазақ халқының шығу тегі мен мәдени дамуы түркі тайпаларының тарихымен тығыз байланысты. Ежелгі Түрік қағанаты кезеңінен бастап қазіргі қазақ жерінде өмір сүрген көптеген тайпалар – қыпшақ, қарлұқ, оғыз, қаңлы және басқа да тайпалар – түркі мәдениетінің қалыптасуына үлкен үлес қосты.

Орта ғасырларда түркі халықтары Ұлы Жібек жолы арқылы экономикалық және мәдени байланыстар орнатты. Бұл байланыстар тек саудамен ғана шектелмей, мәдениет пен білімнің таралуына ықпал етті. Түркі халықтары арасында өнер, қолөнер, әдебиет және ғылым салаларында өзара ықпалдастық қалыптасты. Түркі халықтары арасында әдеби шығармалар, тарихи аңыздар және мәдени дәстүрлер кеңінен таралды.

Қазақ хандығының құрылу кезеңінде де қазақтар көрші түркі халықтарымен – қырғыз, өзбек, татар, башқұрт және түрік халықтарымен саяси және мәдени қарым-қатынаста болды. Бұл байланыстар халықтардың мәдени дәстүрлерінің ұқсастығын күшейтті. Бұл халықтар арасында мәдени алмасу, тұрмыс-салт дәстүрлерінің ұқсастығы және рухани құндылықтардың ортақтығы байқалды.

Қазақ тілі түркі тілдер тобына жатады. Сондықтан қазақ тілі мен басқа түркі тілдерінің арасында лексикалық, грамматикалық және фонетикалық ұқсастықтар көп кездеседі. Бұл ортақ тілдік негіз түркі халықтарының мәдени және әдеби байланыстарын нығайтты.

Түркі халықтарының ауыз әдебиетінде ортақ сюжеттер мен кейіпкерлер жиі кездеседі. Мысалы, батырлық жырлар, аңыз-ертегілер және эпостық шығармалар көптеген түркі халықтарының мәдени мұрасының маңызды бөлігі болып табылады. Мысалы, «Алпамыс батыр» эпосы қазақ, өзбек және қарақалпақ халықтарының әдебиетінде кездеседі. Ал «Манас» эпосы қырғыз халқының ең ірі әдеби мұрасы болып табылады.

Бұл эпостарда батырлық, ерлік, ел қорғау, әділдік және отансүйгіштік сияқты ортақ құндылықтар көрініс табады.

Қазақ әдебиеті де басқа түркі халықтарының әдебиетімен тығыз байланыста дамыды. Орта ғасырдағы түркі жазба әдебиеті, соның ішінде Қожа Ахмет Ясауи дәстүрі, бүкіл түркі әлеміне ортақ рухани мұра болып табылады.

Қазақ халқының ауыз әдебиетінде де түркі халықтарына ортақ эпикалық дәстүр айқын көрінеді. Батырлар жыры, тарихи дастандар және шешендік сөздер қазақ мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар орта ғасырдағы түркі жазба әдебиеті де қазақ әдебиетінің дамуына үлкен әсер етті.

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде түркі халықтарына ортақ салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар кеңінен сақталған. Бұл дәстүрлер көбінесе көшпелі өмір салтымен байланысты қалыптасқан.

Түркі халықтарының көпшілігінде отбасы құндылығы ерекше орын алады. Үлкенді құрметтеу, ата-ананы қадірлеу, туыстық байланыстарды сақтау сияқты дәстүрлер барлық түркі халықтарына тән.

Мысалы: бесікке салу, тұсау кесу, қыз ұзату, беташар, қонақ күту сияқты дәстүрлер қазақ, қырғыз, өзбек және басқа түркі халықтарының мәдениетінде ұқсас түрде кездеседі.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының көпшілігі түркі халықтарына ортақ мәдени құндылықтарға негізделген. Түркі халықтары үшін отбасы, үлкенді құрметтеу, қонақжайлық және адамгершілік қасиеттер ерекше маңызға ие.

Қонақжайлық дәстүрі түркі халықтарының мәдениетінде маңызды орын алады. Қазақ халқында қонақты ерекше құрметтеу дәстүрі қалыптасқан. Бұл дәстүр басқа түркі халықтарының мәдениетінде де кеңінен таралған.

Сонымен қатар, мерекелер мен тұрмыс-салт дәстүрлерінде ортақ мәдени ұқсастықтар бар. Көктемнің келуін білдіретін Наурыз мерекесі көптеген түркі халықтарының ортақ мәдени мұрасы болып табылады. Бұл мереке табиғаттың жаңаруын, бірлікті және татулықты білдіреді.

Түркі халықтарының рухани мәдениетінде батырлық, ерлік, адалдық және ел қорғау сияқты құндылықтар ерекше орын алады. Бұл құндылықтар қазақ халқының ұлттық дүниетанымында да айқын көрінеді.

Қазақ халқының мәдениеті түркі өркениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Түркі халықтарымен тарихи, тілдік және мәдени байланыстар қазақ мәдениетінің қалыптасуына үлкен ықпал етті.

Қазақ халқының мәдениеті ғасырлар бойы түркі халықтарының ортақ мәдени кеңістігінде дамып, көптеген ортақ дәстүрлер мен рухани құндылықтарды сақтап қалды. Бүгінгі күні де түркі халықтарының мәдени байланыстары халықтар арасындағы достық пен ынтымақтастықты нығайтуда маңызды рөл атқарады.

Сондықтан қазақ халқының түркі халықтарымен мәдени байланысын зерттеу ұлттық мәдениетті терең түсінуге және түркі өркениетінің тарихи маңызын анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақ халқының мәдениеті түркі өркениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Түркі халықтарымен тарихи, тілдік және мәдени байланыстар қазақ мәдениетінің қалыптасуы мен дамуына үлкен әсер етті.

Қазақ пен басқа түркі халықтарының арасындағы мәдени байланыстар ортақ тілдік негізге, тарихи тағдырға және рухани құндылықтарға негізделген. Бүгінгі күні де бұл байланыстар түркі әлемінің мәдени интеграциясын нығайтып, халықтардың өзара түсіністігі мен ынтымақтастығын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Қазақ халқы осы түркі өркениетінің маңызды өкілі ретінде түркі халықтарының мәдени мұрасын сақтап, дамытуға үлкен үлес қосып келеді.

Сондықтан қазақ халқының түркі халықтарымен мәдени байланысын зерттеу – ұлттық тарих пен мәдениетті терең түсінудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы, 1991.
2. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы, 2007.
3. Қойгелдиев М. Қазақ тарихы. – Алматы, 2014.
4. Бартольд В.В. Түркі халықтарының тарихы. – Алматы, 1998.
5. Әбсаттар Дербісәлі. Қазақ даласының жұлдыздары. – Алматы, 2012.
6. Айтмағамбетов Д.Р. Қазақ-түрік мәдени байланыстарының тарихы. – Нұр-Сұлтан, 2020.

2-SHO‘BA: RAQAMLI PLATFORMALAR VA ONLAYN MADANIY ALOQALAR

TURKIY DAVLATLAR O‘RTASIDA ILMIY HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING ROLI VA ISTIQBOLLARI

Saurov Ravshonbek Ruslanbek o‘g‘li

Tashkent International University,

Huquqiy fanlar kafedresi, dotsent v.b. f.f.d. (DSc)

+99897-363-22-71 ravshonbek.saurov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasidagi ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda raqamli platformalarning o‘rni va roli ochib berilgan bo‘lib, unda masofaviy online ilmiy konferensiyalar o‘tkazishda va ilmiy jarayonlarda Sun‘iy intellekt platformalarning ahamiyati haqida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar: platforma, elektron jurnal, raqamli texnologiyalar, akademik mobillik, elektron kutubxona, virtual laboratoriyalar

Аннотация. В данной статье раскрывается роль и место цифровых платформ в развитии научного сотрудничества между тюркскими странами сегодня, а также обсуждается важность платформ искусственного интеллекта для проведения дистанционных онлайн-научных конференций и научных процессов.

Ключевые слова: платформа, электронный журнал, цифровые технологии, академическая мобильность, электронная библиотека, виртуальные лаборатории

Abstract. This article reveals the role and place of digital platforms in the development of scientific cooperation between Turkic countries today, and discusses the importance of Artificial Intelligence platforms in conducting remote online scientific conferences and scientific processes.

Keywords: platform, electronic journal, digital technologies, academic mobility, electronic library, virtual laboratories

XXI asrda ilm-fan taraqqiyoti global miqyosda yangi bosqichga ko‘tarildi. Raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va sun‘iy intellekt tizimlarining rivojlanishi ilmiy faoliyatni tashkil etish shakllarini tubdan o‘zgartirdi. Ayniqsa, xalqaro ilmiy hamkorlik jarayonlarida raqamli platformalarning joriy etilishi tadqiqotchilar o‘rtasidagi muloqotni kengaytirib, ilmiy bilim almashinuvini tezlashtirdi.

Bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasidagi ilmiy hamkorlik ham yangi bosqichga chiqmoqda. Tarixiy, madaniy va lingvistik yaqinlik turkiy xalqlarni birlashtirib turuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois ilmiy

hamkorlikni rivojlantirish turkiy dunyoning ilmiy salohiyatini oshirish, innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash hamda global ilmiy maydonda o'z o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar bu jarayonni sezilarli darajada tezlashtirayotgan asosiy vositalardan biridir. Zamonaviy raqamli platformalar ilmiy ma'lumotlar almashinuvini osonlashtiradi, ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtirish imkonini yaratadi hamda turli mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan olimlar o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlaydi. Shu sababli turkiy davlatlar o'rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda raqamli platformalarning o'rnini alohida ilmiy tahlilni talab qiladi.

Turkiy davlatlar ilmiy hamkorligi so'nggi yillarda sezilarli darajada faollashdi. Bu jarayon turli ilmiy konferensiyalar, qo'shma tadqiqot loyihalari, akademik mobillik dasturlari hamda ilmiy markazlar faoliyati orqali namoyon bo'lmoqda. Biroq ilmiy hamkorlikni yanada kengaytirish uchun zamonaviy raqamli infratuzilmani rivojlantirish zarur. Raqamli platformalar ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi, chunki ular ilmiy axborotni tezkor almashish, qo'shma tadqiqotlarni muvofiqlashtirish va ilmiy natijalarni keng auditoriyaga taqdim etish imkonini beradi.

Ilmiy hamkorlikning samaradorligi ko'p jihatdan ilmiy axborot almashinuvi tezligi va sifatiga bog'liq. Raqamli platformalar ilmiy axborotlarni saqlash, tahlil qilish va tarqatish imkonini beruvchi muhim infratuzilma hisoblanadi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, zamonaviy ilmiy hamkorlikning asosiy xususiyatlaridan biri raqamli kommunikatsiya vositalaridan keng foydalanishdir [Katz J., – 1997. P.7.].

Raqamli platformalar yordamida ilmiy hamjamiyat vakillari geografik masofalardan qat'i nazar birgalikda ilmiy faoliyat olib borish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Masalan, onlayn konferensiyalar, vebinarlar va ilmiy forumlar turli mamlakatlar olimlarini yagona ilmiy muloqot maydonida birlashtiradi. Bu esa ilmiy g'oyalar almashinuvi va yangi ilmiy yo'nalishlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Turkiy davlatlar o'rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirish jarayonida raqamli kutubxonalar ham muhim rol o'ynaydi. Elektron kutubxonalar orqali ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, monografiyalar va boshqa ilmiy manbalarga tezkor kirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshiradi va ilmiy bilimlarning keng tarqalishiga xizmat qiladi. Raqamli platformalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish jarayonini ham sezilarli darajada yengillashtiradi. Masalan, ilmiy ma'lumotlar bazalari, elektron jurnal tizimlari va ilmiy tahlil dasturlari tadqiqotchilarga ilmiy ma'lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida baholanadi [Castells M. 2010. – P.112.]. Bugungi kunda ko'plab davlatlarda ilmiy hamkorlikni rivojlantirish uchun maxsus raqamli platformalar yaratilmoqda. Bu platformalar ilmiy ma'lumotlarni saqlash, tadqiqot natijalarini tarqatish va ilmiy

muloqotni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Turkiy davlatlar ham ushbu yo‘nalishda bir qator tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Masalan, turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida qo‘shma ilmiy konferensiyalar, ilmiy forumlar va akademik mobillik dasturlari tashkil etilmoqda. Ushbu tadbirlar doirasida raqamli platformalar orqali ilmiy ma’lumotlar almashinuvi amalga oshiriladi. Bu esa ilmiy hamkorlikni yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Raqamli platformalar ilmiy hamkorlikni rivojlantirishning yana bir muhim yo‘nalishi – akademik mobillikni qo‘llab-quvvatlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Onlayn ta’lim tizimlari, virtual laboratoriyalar va masofaviy ilmiy seminarlar orqali turli mamlakat olimlari birgalikda ilmiy tadqiqotlar olib borishlari mumkin.

Ilmiy hamkorlikni rivojlantirish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni ham ortib bormoqda. Sun’iy intellekt asosidagi tahlil tizimlari katta hajmdagi ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilish, ilmiy tendensiyalarni aniqlash va yangi ilmiy g‘oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa ilmiy tadqiqotlarning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar ilmiy hamkorlikni rivojlantirish bilan birga ilmiy natijalarni global miqyosda targ‘ib qilish imkoniyatini ham yaratadi. Ilmiy maqolalarni raqamli platformalarda joylashtirish orqali ularni keng auditoriyaga yetkazish mumkin. Bu esa ilmiy bilimlarning global miqyosda tarqalishiga xizmat qiladi [Borgman C. 2007. – P.89.].

Kelajakda turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirish uchun yagona raqamli ilmiy platformalarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday platformalar ilmiy ma’lumotlar bazasini birlashtirish, qo‘shma tadqiqotlarni muvofiqlashtirish va ilmiy natijalarni tezkor almashish imkonini beradi.

Shuningdek, yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida raqamli ilmiy platformalar asosida grant dasturlarini tashkil etish ham muhim hisoblanadi. Bu esa yangi ilmiy g‘oyalar paydo bo‘lishi va ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirish uchun raqamli infratuzilmani takomillashtirish muhim strategik vazifalardan biridir. Raqamli texnologiyalar ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ilmiy kommunikatsiyani rivojlantirish va ilmiy integratsiyani kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli platformalar turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ular ilmiy axborot almashinuvi, qo‘shma tadqiqotlar va ilmiy kommunikatsiyani rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Kelajakda raqamli texnologiyalar asosida ilmiy hamkorlikni yanada rivojlantirish turkiy davlatlarning ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Katz J., Martin B. What is Research Collaboration? // Research Policy. – 1997. – p.7.
2. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010. – p.112.
3. Borgman C. Scholarship in the Digital Age. – Cambridge: MIT Press, 2007. – p.89.

**XOJA AHMAD YASSAVIY HIKMATLARIDA MILLIY
QADRIYATLAR VA ISLOMIY MA’RIFAT: RAQAMLI
PLATFORMALAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI
TARG’IB QILISH MASALALARI**

O‘razmetov Mangubek Tursunbayevich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti “Falsafa” kafedrası dotsenti v.b. PhD
tel: +998937500811 mangubekoficial@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0008-8304-3087>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasavvuf ta’limotining shakllanish jarayoni, uning islom olamidagi ma’naviy va ijtimoiy ahamiyati hamda Xoja Ahmad Yassaviy ta’limotining asosiy g‘oyalari yoritiladi. Xususan, tasavvufning zohidlik harakati sifatida paydo bo‘lishi, jamiyatdagi ma’naviy inqirozga qarshi ruhiy poklanish, halollik, sabr-toqat va adolat g‘oyalarini targ‘ib qilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, Yassaviy merosining markazida turuvchi Ollohni tanish, adolatsizlikni qoralash, insonni himoya qilish va ma’naviy poklikni saqlash kabi tamoyillar ochib beriladi. Maqolada Devoni hikmat asarining tarbiyaviy va pedagogik ahamiyati, uning yosh avlodni ma’naviy barkamollikka, nafsni tiyishga va turli zararli g‘oyalardan himoyalashga undovchi jihatlari ham ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Tasavvuf, tariqat, zohidlik, ma’naviy tarbiya, Xoja Ahmad Yassaviy, Devoni hikmat, nafs, adolat, halollik, sabr, jahriya zikri, islom falsafasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс формирования учения суфизма, его духовное и социальное значение в исламском мире, а также основные идеи учения Ходжи Ахмада Яссави. В частности, анализируется возникновение суфизма как аскетического движения, его продвижение идей духовного очищения, честности, терпения и справедливости в условиях духовного кризиса в обществе. Также раскрываются принципы почитания Аллаха, осуждения несправедливости, защиты человечества и сохранения духовной чистоты, лежащие в основе наследия Яссави. В статье также освещается образовательное и

педагогическое значение трудов Девони, их аспекты поощрения молодого поколения к духовному совершенству, сдерживания желаний и защиты от различных вредных идей.

Ключевые слова: суфизм, порядок, аскетизм, духовное воспитание, Ходжа Ахмад Яссави, мудрость Девони, самосовершенствование, справедливость, честность, терпение, общественное поминовение, исламская философия.

Abstract. This article examines the process of the formation of the doctrine of Sufism, its spiritual and social significance in the Islamic world, and the main ideas of the teachings of Khoja Ahmad Yassawi. In particular, the emergence of Sufism as an ascetic movement, its promotion of the ideas of spiritual purification, honesty, patience, and justice against the spiritual crisis in society are analyzed. It also reveals the principles of recognizing Allah, condemning injustice, protecting humanity, and preserving spiritual purity that lie at the heart of Yassawi's legacy. The article also highlights the educational and pedagogical significance of Devoni's work of wisdom, its aspects of encouraging the younger generation to spiritual perfection, restraining the desires, and protecting themselves from various harmful ideas.

Keywords: Sufism, order, asceticism, spiritual education, Khoja Ahmad Yassavi, Devoni wisdom, self, justice, honesty, patience, public remembrance, Islamic philosophy.

Tasavvuf tadrijiy taraqqiyotga ega bir ta'limot bo'lib, islom olamida VIII asrning o'rtalarida paydo bo'lgan. Dastlab u zohidlik harakati ko'rinishida kurtak yoyadi. Gap shundaki, hazrati Muhammad Mustafo sallallohu alayhi vasallam vafotlaridan keyin musulmonlar jamoasi ichida bo'linish yuz beradi, ayniqsa xalifa Usmon zamonida boylikka ruju qo'yish, qimmatbaho tuhfarlar bilan qarindosh-urug'lar, yaqin do'st-birodarlarni siylash rasm bo'ladi. Ummaviya xalifaligi davriga kelib esa, saroy hashamlari, dabdabali bezaklar, oltin-kumushga berilish, xazina to'plash avj oldi. Ya'ni diniy mashg'ulotlar, Xudo yo'lidagi toat-ibodat o'rnini dunyoviy ishlar, dunyo moliga muhabbat egallay boshladi. Bu hol diniy amrlarni ado etishni har qanday dunyoviy ishlar, boyliklardan ustun qo'ygan e'tiqodli kishilarning noroziligiga sabab bo'ldi. Ular orasida hadis to'plovchi muhaddislar, ilgaridan qashshoq bo'lib, uy-joy, mol-mulkka e'tibor qilmagan sahobalar ham bor edi. Bu holat Xoja Ahmad Yassaviy dunyoqarashini shakllantirgan ma'naviy ildizlardan birini tashkil qiladi. Chunki uning muhim va ibratli xususiyatlaridan biri - shaxsning o'z-o'ziga tanqidiy qaray olishi, o'ziga murosasizligidir.

Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida keng tarqalgan tariqat va suluklarning umumiy va mushtarak xususiyati Oллоh vasliga yetishga, islom dini, Qur'on va shariat qonun-qoidalariga amal kilishga da'vat etishdir. Bahovuddin Nakshbandga pir bo'lgan hazrat Mir Kulolning ta'kidlashicha, «Tariqat, shariatni muhofaza etuvchi ilohiy amaldir». Ahmad Yassaviy ham o'zining diniy-falsafiy qarashlarida Qur'on va shariatga asoslangan. Taniqli olim I. Sultonning Ahmad Yassaviy

ta’limotining asosiy jihatlari haqidagi quyidagi fikrlariga qo’shilsa bo’ladi: «To’rt mavzu, yana ham to’g’rirog’i - to’rt maqsad Yassaviy merosining asosini tashkil etadi,- deb yozadi u. -Bu mutafakkirning birinchi maqsadi, odamlarni Olohni tanishga, uning yaqini bo’lishga da’vat etishdir. Ikkinchisi dunyodaga gunohni, ayniqsa, adolatsizlikni qoralash, uchinchi adolatsizlik qurboni bo’lgan insonni ximoya etish va adolatga da’vat etishdir. To’rtinchi maqsadi bu dunyoning dog’larini insonga yuqtirmaslik uchun, uning gunohlaridan insonning tozaligini saqlash yo’li yoki vositasi sifatida bu dunyodan nari turishga, ya’ni tarkidunyochilikka da’vat etishdir. Yassaviy ijodining ham boshqa g’oyalari shu to’rt mavzu, maqsad doirasidan uzoqqa ketmaydi» [1 Султон И. Баҳовуддин Нақшбанд абадияти 1994].

Ahmad Yassaviyning nuqtai nazariga ko’ra ayyorlik, gunohlarni yashirish o’zgalarga xiyonat hisoblanadi. Bu fikrlari bilan Xoja Ahmad Yassaviy rostgo’ylik, xalollik, o’z-o’ziga talabchanlikni targ’ib qiladi. Insonni eng og’ir gunohlari uchun xatto tog’u toshlar ham la’natlaydi, - deydi Ahmad Yassaviy. Bu esa gunoh qilishdan, noqonuniy ishlarni bajarishdan, jamiyat a’zolarining nafratiga erishishdan saqlanishga da’vatdir. Shuning uchun xam Xoja Ahmad Yassaviy «Ishq yo’lida jon berganni armoni yo’q», - der ekan [2 Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат 1992], inson ma’naviy-ruhiy tozalanish uchun mashaqqatlarga bardosh berishi, xalollikka, poklikka intilishi lozimligini quyidagi xikmati orqali ifodalaydi:

Jafo chekmay oshiq, bo’lmas, tingla g’ofil,

Jafo chekib sobir bo’lg’il bo’lma johil [3 Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат 1992].

Bu bilan u, zahmat chekkan odam sabrli, bardoshli, irodali bo’ladi, degan fikrni ilgari suradi. Hushyorlik shaxsni faol harakat qilishga undaydi. Xoja Ahmad Yassaviy xikmatlari o’quvchi shaxsini xushyorlikka, faol xarakatlanishga, fitnalardan, fisqu fasod ishlardan o’zini olib qochishga undaydi. Shuning uchun xam ta’lim-tarbiya jarayonida ulardan keng foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Chunonchi:

Xudovando, meni solg’il o’z yo’lingga,

Nafs ilkida harib, ado bo’ldim mano,

Fisqu fujur to’lib - toshib, haddan oshti,

G’arqob bo’lib isyon ichra qoldim mano [4 Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат 1992].

Yassaviy «G’arqob bo’lib isyon ichra qoldim mano» deganda insonni haqiqat yo’lida «nafs» dan qutulishga, o’z nafsining quli bo’lib qolmaslikka, atrofdagi yomon qarashlarning ta’siriga berilmaslikka chaqiradi. Bu esa o’quvchilar va talabalarni turli ekstremistik oqimlarning ta’siridan saqlab qolishga da’vat sifatida qimmatlidir. Sinchiklab tahlil qilar ekanmiz, Ahmad Yassaviyning ma’naviy tarbiyaga oid qarashlarida tarkidunyochilikka undash yotdir. U yomonlik, nodonlik, jaxolat, molparastlik, mansabparastlik illatlariga qarshi tura

olishga chaqiradi. Aksariyat jamiyat a’zolari manfaatlarini pisand qilmay, molidunyo to‘plash, mansabga intilishga harakat qilayotgan bugungi kun uchun bu hikmatlarning tarbiyaviy ahamiyati beqiyosdir. Shu ma’noda Yassaviy hikmatlari juda katta pedagogik qimmatga ega.

Xoja Ahmad Yassaviy bir qator asarlar yozgan. Xo‘ja Hofiz «Devon»ini, Jaloliddin Rumiy «Masnaviy»sini «Qur’oni forsiy» deb atasalar, Xo‘ja Ahmad Yassaviyning «Devoni hikmatini Qur’oni turkiy» deb e’zozlaydilar. O‘zi bu haqda: «Mening hikmatlarim koni xadisdir», - deb ta’kidlaydi.

Darhaqiqat, Yassaviy o‘z she’rlariga xadislarni singdirib, ularni hikmatga aylantirdi. Yassaviy tariqati jaxriya zikriga aylangan «G‘iyosul lug‘at» da «Jaxr - oshkor kardan, ovozro baland karda xondan» ya’ni, oshkor qilmoq va baland tovush bilan o‘qimoqdir, deb aytilgan. Xuddi shu fikr «Devoni hikmat» da yozilgan:

Meni hikmatlarim xo‘blarga ayting,

Duo, takbir qilib rahmatga boting

Agar hikmat o‘qusa ayyuhannos,

Erur farzand menga ul tolibi xos [5 Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат 1992. - 8 бет].

Bu misralar jahriya zikriga ishoradir. Xoja Ahmad Yassaviy o‘zining butun hayotini hikmatlar yozish bilan bir qatorda, qo‘l mehdoriga bag‘ishlagan. U chiviqdan so‘zgich to‘qish, yog‘ochdan qoshiq va cho‘mich yo‘nib sotish bilan tirikchilik qilgan [6 Миртурсунов З.Ф. Ўзбек халқ педагогикаси 1973]. Shuningdek, o‘zining shogirdlariga ham ilm olish bilan birga, kasb-hunar egallab, hunari orqasidan kun ko‘rish lozimligini o‘qtirgan.

Ahmad Yassaviyning «Devoni hikmat»i to‘rt bobdan: «Daryoi shariat», «Rohi tariqat», «Qulzumi haqiqat», «Daryoi rahmat»dan iboratdir.

Shuni ta’kidlash joizki, Ahmad Yassaviyning dunyokarpshi borasida, qizil imperiya davridagi islomshunoslar Yassaviy bilan naqshbandiya tariqatini bir-biriga zid qo‘yib, Yassaviyda tarkidunyochilik, go‘shanishinlik ustun bo‘lib, naqshbandiyada esa qo‘l-mehnat bilan dil-Olloh bilan band, ya’ni dunyoni tark etmay yashash deb talqin qilingan. Emishki, Yassaviyda tilamchilik qilish mumkin. Naqshbandiyada esa tilamchilikka qarshi kurashilgan. Bunday fikr noto‘g‘ri. Yassaviy tariqatida ham mehnat qilish farz, tekinxo‘rlik qilish gunoh sanalgan. Bu borada Xoja Ahmad Yassaviy shunday fikrni keltiradi: «Shayx uldurkim, niyoz olsa, uni miskin, g‘arib, bechora, yetim-yesirlarga bergan. Agar bu narzu niyozni yesa, go‘yo murdor et yemishini tanovul qilgan bo‘lur» [7 Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат 1992.]. Bugungi kunda yetim-yesirlarning haqqiga xiyonat qilayotganlar uchun bu hikmatlar katta ibrat bo‘la oladi. Ahmad Yassaviy ham, Jaloliddin Rumiy va Mirzo Bedil ham boshqa Sharq mutafakkirlari kabi shafqatsiz zulm va zolimlik ildizlari haqida ko‘p o‘ylaganlar, buning sabablari va bartaraf etish choralarini qidirganlar. Ammo ularning birortasida(mazdakdan boshqa), tabaqani tabaqaga, bir sinfni boshqa sinfga qarama-qarshi qo‘yish bo‘lgan emas. Chunki ular yaxshi bilardilar: sinfiy kurashga chaqirish - bu zulmga qarshi

zulmni qo'llash bo'lardi. Bir sinfni hukmronlikdan chetlashtirgan ikkinchi sinf o'zi istar-istamas zulmkor, ya'ni ekspluatatorga aylanadi. Qolaversa, chuqurroq olib qaraydigan bo'lsak, sinfiy kurash zamirida to'liq ma'nodagi ijtimoiy adolat g'oyasi yotmaydi. Bu aslida ijtimoiy guruxlarning nafs uchun talashishidir. Ya'ni tabiatdagi mashhur: kim zo'r bo'lsa, o'sha yashaydi, degan qonunga amal qilish. Tasavvuf bu qonunni rad etadi. Bu qonunni g'ayriinsoniy qonun deb hisoblaydi. Chunki bu zo'rlik ustiga zo'rlik, qatl ustiga qatl, zulm ustiga zulm olib keladi. Odamlarda hasad, g'azab va qasos kabi salbiy tuyg'ularni rivojlantiradi. Natijada, chin odamiylik hislari so'nib boradi, insonning Alloh tomon harakati to'xtaydi, kamolot susayadi. Tabiat qonunini butunlay rad etib bo'lmaydi, ammo u bilan chegaralanish, uning domiga tushib qolish ham odam bolasi uchun xavfli. Odam bolasining o'z odamiylik qonunlari ham borki, u shunga ko'proq amal qilishi kerak. Shu kabi bugun din nomidan ish ko'rayotgan aqidaparastlarni ham hirsu nafs girdobiga giriftor bo'lgan kishilar deb aytamiz. Zero, ular qilayotgan bedodliklar, zulmu sitam hech bir dinu diyonatga to'g'ri kelmaydi. Mexru shafqat bu kimsalar dilini mutlaqo tark etgan. Ular o'z maqsadlari yo'lida hatto qavmu qarindosh, ota-onalarini nobud qilishgacha borib yetmokdalar. Vaholanki, bizning ulug' shayxlarimiz, hatto chumoliga ozor berma, kofir bo'lsa ham rahm qil, deb ta'lim berganlar. Hazrat pirimiz Yassaviy yozadilar:

Sunnat ermish kofir bo'lsa, berma ozor,

Ko'ngli qattiq diloizordan Xudo bezor.

Ha, diloizordan Xudo bezor! U kim bo'lmasin, qanday maz-hab yoki dinda bo'lmasin, agar zulm-sitam bilan shug'ullansa, odamlar joniga qasd qilsa, unday kishi hargiz odam emas.

Ana shu nuqtada tasavvuf g'oyat insonparvar va chuqur ma'nolarga ega bir ta'limot sifatida o'zining yuksak mavqeini yana bir marta namoyon qilib turibdi. Hadislarni ravon she'riy tilga ko'chirib, turkiy tilda so'zlashuvchi xalqlar orasiga yoyish Ahmad Yassaviyning buyuk xizmati hisoblanadi. Olloh taolo ta'limini, payg'ambar alayhissalom o'gitlarini turkiy tilda yoyish Yassaviy tariqatining maqsadidir. Shunisi alohida diqqatga sazovorki, naqshbandiya ta'limoti fors-tojik tilida, Yassaviy ta'limoti turkiy - o'zbek tilida yaratilgan. Shuning uchun xam Yassaviy ta'limotini o'zida mujassamlashtirgan hikmatlarni o'zbek o'quvchisi to'g'ridan-to'g'ri anglab, ongiga singdira oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Султон И. Баховуддин Нақшбанд абадияти. -Т.:Фан, 1994.-17-6
2. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1992.- 106 бет.
3. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1992. 94 бет.
4. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1992. 39 бет.

5. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1992. 198 бет.
6. Миртурсунов З.Ф. Ўзбек халқ педогогикаси. – Т.: 1973 – 34 б.
7. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1992. -8 бет.

QORAXONIYLAR DAVRI TARIXIY YODGORLIKLARINI TARG‘IB QILISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich

Tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Namangan Impuls tibbiyot instituti, O‘zbekiston.

+998933451969 tqozoqov@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0008-7833-1551>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi Qoraxoniylar davri tarixiy yodgorliklarini targ‘ib qilishda raqamli texnologiyalar, jumladan 3D modellash, virtual turlar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish imkoniyatlari yoritiladi. Ularning merosni ommalashtirish, yoshlar ongini boyitish va turizmni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi ham ko‘rib chiqiladi.

Annotation. This thesis examines the possibilities of using digital technologies, including 3D modeling, virtual tours, and social media, to promote historical monuments from the Karakhanid period. Their importance in popularizing heritage, enriching the minds of young people and developing tourism will also be analyzed.

Аннотация. В этом тезисе рассматриваются возможности использования цифровых технологий, включая 3D-моделирование, виртуальные туры и социальные сети, для продвижения исторических памятников Караханидского периода. Их значение в популяризации наследия, обогащении умов молодежи и развитии туризма также будет проанализировано.

Kalit so‘zlar : Qoraxoniylar, yodgorlik, Minari Kalan, Vobkent, Jarqo‘rg‘on, skanerlash, virtual rekonstruksiya, xarita.

Key words : Karakhanid, monument, Minari Kalan, Vobkent, Zharkurgan, scanning, virtual reconstruction, map.

Ключевые слова : Караханид, памятник, Минари Калан, Вобкент, Жаркурган, сканирование, виртуальная реконструкция, карта.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlarida turkiy xalqlar madaniy merosini saqlash, ilmiy o‘rganish hamda keng jamoatchilikka yetkazishda raqamli texnologiyalar muhim vositaga aylanib borayotganligi [Hasanov R., 2024: 9.];

Qoraxoniylar davri me‘moriy yodgorliklari turkiy sivilizatsiyaning moddiy-madaniy taraqqiyotini aks ettiruvchi noyob tarixiy manbalar hisoblanish, va ularni raqamli muhitga ko‘chirish va virtual makonda taqdim etish tarixiy merosni asrashning zamonaviy shakli ekanligi;

Qoraxoniylar davriga oid Minorai Kalon, Vobkent, Jarqo‘rg‘on va O‘zgan minoralari hamda Shoh Fozil ansambli misolida raqamli texnologiyalar madaniy merosni saqlash, tadqiq etish va tarqatishning zamonaviy, samarali va ilmiy asoslangan vositasi ekanligi;

Qoraxoniylar davri turkiy-islomiy maqbaralar me‘moriy bezak, g‘isht terish uslubi va epigrafik yozuvlar jihatidan katta ilmiy ahamiyatga egaligi, ularni 3D lazerli skanerlash, fotogrammetriya va yuqori aniqlikdagi raqamli arxivlashtirish usullari orqali hujjatlashtirish ularning konstruktiv holatini saqlab qolish va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etishi[Стрекалова Н., 2019: 124.];

Yodgorliklarni saqlashda raqamli texnologiyalar bir necha yo‘nalishda qo‘llanash mumkinligi:

Birinchi yo‘nalish — raqamli hujjatlashtirish. 3D lazerli skanerlash, fotogrammetriya va aerotasvirga olish usullari orqali yodgorliklarning aniq geometrik modeli yaratish.

Ikkinchi yo‘nalish — ilmiy tahlil. GIS (geoaxborot tizimlari) texnologiyalari yordamida Qoraxoniylar davri shaharlari, karvon yo‘llari va diniy markazlarining joylashuvini xaritalarini yaratish.

Uchinchi yo‘nalish — virtual rekonstruksiya. Qisman vayron bo‘lgan inshootlarning 3D modellarini yaratish orqali ularning ilk me‘moriy ko‘rinishini ilmiy gipoteza asosda tiklash mumkinligi.

To‘rtinchi yo‘nalish — ommalashtirish va ta‘lim. Virtual muzeylar, interaktiv platformalar va raqamli ekspozitsiyalar orqali Qoraxoniylar davri me‘morchiligi jahon ilmiy hamjamiyati va keng auditoriyaga taqdim etish.

Beshinchi yo‘nalish — epigrafik tadqiqotlar. Yuqori aniqlikdagi raqamli tasvirlar va sun‘iy intellekt asosidagi tasvir tahlili devoriy yozuvlar, naqsh va bezak elementlarini o‘qish hamda tiklash.

Qoraxoniylar davri madaniy landshaftini zamonaviy asosda o‘rganish uchun fanning turli yo‘nalishlari (tarix, arxeologiya, arxitektura, madaniy antropologiya va boshqalar) hamda yangi texnologiyalardan foydalanish lozimligi[Saidov M., 2016: 150.];

Qoraxoniylar davri madaniy landshafti Markaziy Osiyodagi savdo yo‘llari (Ipak yo‘li), etnik guruhlar va dinlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar bilan muvofiqlashib, bu davrda Islom dinning keng tarqalishi va madrasalar faoliyati;

Qoraxoniylar davriga oid me‘moriy ansambllarni raqamlashtirish turkiy madaniy merosni saqlashning zamonaviy, ishonchli va ilmiy asoslangan usuli

ekanligi. Raqamli texnologiyalar ushbu yodgorliklarning fizik saqlanishiga qo‘shimcha ravishda ularning virtual hayotini ta‘minlashi, tarix fanini yangi metodologik bosqichga olib chiqib, turkiy sivilizatsiya merosini jahon miqyosida targ‘ib qilishga xizmat qilishi [Mahmudov B., 2010: 28.].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahmudov B. Qoraxoniylar davlatchilik tizimining xususiyatlari. - Tarix fan...nom...diss. ...avtoref..-Toshkent, 2010.
2. Saidov M. Qoraxoniylar davriga oid g‘isht pishirish xumdonlari //O‘zbekiston arxeologiyasi, 2016.-№1.-B.149-150.
3. Стрекалова Н. Риски внедрения цифровых технологий в образование //Вестник Самарского Университета. История, Педагогика, Филология, 2019.-№2.
4. Hasanov R. Qoraxoniylar davlatining tashkil topishi va o‘zbek davlatchiligi tarixida tutgan o‘rni. Monografiya. –Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi, 2024.

**INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK:
RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR**

Ro‘zimboyeva Hulkar Hamro qizi

Urganch Davlat Pedagogika Instituti Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
yo‘nalishining 2-kurs talabasi

Tel: +998 88 760 76 77 rozimboyevahulkar7@gmail.com

Anotatsiya: Mazkur tezisdan innovatsiyalar asrida turkiy tilli davlatlar o‘rtasidagi madaniy va ilmiy aloqalarni rivojlantirishning yangi bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli platformalarning umumiy turkiy merosni saqlash va targ‘ib qilishdagi o‘rni, shuningdek, ilmiy almashinuv dasturlarining strategik ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: madaniy meros, Turkiy Davlatlar Tashkiloti, raqamlashtirish, ilmiy almashinuv, innovatsiyalar, yagona platformalar, integratsiya

Аннотация. В данном тезисе анализируются новые этапы развития культурных и научных связей между тюркскими государствами в эпоху инноваций. В исследовании освещается роль цифровых платформ в сохранении и продвижении общего тюркского наследия, а также стратегическое значение программ научного обмена

Ключевые слова: культурное Организация Тюркских Государств цифровизация нааучний обмен инновации единые платформы интеграция

Abstract. This thesis analyzes new stages in the development of cultural and scientific ties between Turkic-speaking states in the era of innovation. The research highlights the role of digital platforms in preserving and promoting common Turkic heritage, as well as the strategic importance of scientific exchange programs.

Keywords: cultural heritage, Organizatsion of Turkic States, digitalizationscientific exchange, innovations, unified platforms, integration

Bugungi kunda jahon hamjamiyati shiddatli globallashuv jarayonlarini boshidan kechirmoqda. Bunday sharoitda mushtarak tarix, til va madaniyatga ega bo'lgan turkiy xalqlar o'rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish strategik ahamiyatga ega. Innovatsiyalar davri bizga nafaqat texnologik imkoniyatlarni, balki madaniy merosimizni asrab-avaylash va uni dunyoga tarannum etishning yangi vositalarini ham taqdim etmoqda. Turkiy davlatlar tashkiloti (TDT) doirasidagi integratsiya jarayonlari madaniy va ilmiy hamkorlikni raqamlashtirishni kechiktirib bo'lmas vazifaga aylantirdi. Global globallashuv va to'rtinchi sanoat inqilobi sharoitida turkiy dunyo davlatlari (O'zbekiston, Turkiy, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ozarbayjon) o'rtasidagi hamkorlik yangi mazmun kasb etmoqda. Endilikda madaniy hamkorlik faqatgina tadbirlar o'tkazish bilan cheklanib qolmasdan, balki yuqori texnologiyalar va raqamli makonni o'zlashtirish orqali amalga oshirilmoqda.

Raqamlashtirish turkiy xalqlar madaniyatini dunyoga tanitishning eng tezkor yo'lidir. [<https://xabar.uz/uz/madaniyat/turkiy-dunyo-nigohi-2040>]

Umumiy turkiy arxivlar: Turkiy tilli davlatlar tashkiloti (TTDT) doirasida qo'lyozmalarni raqamlashtirish va yagona elektron kutubxona tizimini yaratish. Bu loyiha Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy va Abay kabi mutafakkirlar merosini yosh avlodga yetkazishda ko'priq vazifasini o'taydi.

Media va kontent: Turkiy tillarda sifatli raqamli kontent (filmlar, seriallar, ta'limiy videolar) yaratish. Masalan, turkiy xalqlar tarixiga oid animatsion loyihalar yaratish orqali umumiy qadriyatlarni targ'ib qilish.

Turizm AR/VR texnologiyalari: Samarqand, Buxoro, Turkiston va Istanbul kabi tarixiy shaharlarning virtual sayohat (VR) platformalarini birlashtirish.

Turkiy xalqlarning boy madaniy merosi ming yillik qo'lyozmalar, arxitektura yodgorliklari va og'zaki ijod namunalarini o'z ichiga oladi. Innovatsion texnologiyalar bu merosni nafaqat saqlash, balki ommalashtirish imkonini beradi. Virtual muzeylar va 3D arxivlar: O'zbekiston, Turkiya, Qozog'iston, Ozarbayjon va Qirg'iziston kabi davlatlarning muzey fondlarini yagona raqamli tarmoqqa birlashtirish zarur. Bu foydalanuvchilarga Samarqanddagi Registon maydonidan Turkiyadagi Topkapi saroyigacha bo'lgan masofani virtual bosib o'tish imkonini beradi. Yagona elektron kutubxona: Turkiy tillardagi nodir qo'lyozmalar va ilmiy adabiyotlarning yagona bazasini yaratish. Bu tadqiqotchilarga manbalar bilan

masofadan turib ishlash imkonini beradi va ilmiy izlanishlar samaradorligini oshiradi. [turkicstates.org]

Ilmiy sohadagi hamkorlik turkiy dunyoning texnologik suverenitetini ta'minlaydi. Turkiy dunyo universiteti (Turkic University Union): Talabalar va tadqiqotchilar almashinuvini (Orhun dasturi kabi) yanada kengaytirish. Sun'iy intellekt va til masalasi: Turkiy tillarning o'ziga xosligini saqlagan holda sun'iy intellekt modellarini yaratish. Masalan, turkiy tillar o'rtasida real vaqt rejimida tarjima qiluvchi dasturiy ta'minotlarni ishlab chiqish. [https://www.universal-conferences.org/home]

Ilmiy hamkorlik — turkiy dunyoning intellektual salohiyatini birlashtirishning asosiy drayveridir. Turkiy dunyo universitetlari tarmog'i: “Orxun” almashinuv dasturi kabi loyihalarni yanada kengaytirish lozim. Talabalar va professor-o'qituvchilarning o'zaro tajriba almashishi nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki yosh avlod o'rtasida madaniy yaqinlikni mustahkamlaydi. Birgalikdagi ilmiy loyihalar: Biotexnologiya, muqobil energiya va IT sohalarida qo'shma laboratoriyalar tashkil etish. Turkiy davlatlarning ilmiy jurnallari uchun yagona iqtibos keltirish bazasini yaratish orqali olimlarimizning xalqaro reytinglardagi o'rnini ko'tarish mumkin. [Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT)]

Madaniy hamkorlik faqat muzeylar bilan cheklanib qolmaydi. Bu soha bugungi kunda iqtisodiy foyda keltiruvchi “kreativ sanoat”ga aylanmoqda. Media va Kinematografiya: Turkiy xalqlarning umumiy qahramonlari (masalan, Alpomish, To'maris, Jaloliddin Manguberdi) haqida raqamli formatda animatsion filmlar va kompyuter o'yinlarini yaratish. Turizm Smart-texnologiyalar: “Turkiy dunyo turizm poytaxtlari” bo'ylab yagona aqlli navigatsiya tizimi va sayyohlar uchun maxsus mobil ilovalarni ishga tushirish.

Yosh olimlar va startapchilar uchun yagona “Turkiy innovatsion forum”ni har yili an'anaviy tarzda o'tkazish. Turkiy tillardagi kontentni internet segmentida ko'paytirish bo'yicha davlatlararo hamkorlik dasturini ishlab chiqish.

Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlikning raqamli platformalarga ko'chishi nafaqat o'tmish merosini asrash, balki kelajakdagi raqobatbardosh “Turkiy intellekt”ni shakllantirishga xizmat qiladi. Raqamli diplomatiya va ilmiy hamkorlik turkiy dunyoni global siyosiy-iqtisodiy maydonda yagona kuch sifatida namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Turkiy dunyo nigohi-2040 (Turkic World Vision-2040)
- 2.Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT) tomonidan turkiy dunyo madaniy merosining raqamli katalogini tayyorlash bo'yicha tashabbuslari
3. Cyberleninka va Universal Conference kabi platformalarda e'lon qilingan “ Turkiy davlatlar tashkilotiga a'zo davlatlar o'rtasidagi madaniy va ma'rifiy hamkorlik” mavzusidagi ilmiy izlanishlar.
- 4.TDT ning rasmiy saytidagi (turkicstates.org)

**MAKTAB O‘QUVCHILARINING JISMONIY SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA
ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR**

Muxamadiyev Komil Burxanovich

Toshkent davlat transport universiteti pedagogika fanlari doktori, professor

Sadullayev Ruslanbek Xudashukurovich

UrDPI Jismoniy madaniyat kafedrası stajyor – o‘qituvchisi

sadullayevruslanbek0613@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarining jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi yoritib berilgan. Mazkur tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlik kabi asosiy jismoniy fazilatlarini rivojlantirishda harakatli o‘yinlar, jismoniy mashqlar to‘plami hamda raqamli vositalarning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, test sinovlari, taqqoslash hamda raqamli monitoring metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligi va mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Maktab o‘quvchilari, jismoniy sifatlari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, jismoniy tarbiya, harakatli o‘yinlar, metodika, jismoniy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность современных педагогических подходов и использования цифровых технологий в развитии физических способностей школьников. В ходе исследования анализируется педагогический потенциал двигательных игр, комплексов физических упражнений и цифровых инструментов в развитии основных физических качеств учащихся, таких как сила, скорость, выносливость, ловкость и гибкость. В исследовании использовались методы педагогического наблюдения, тестирования, сравнения и цифрового мониторинга. Полученные результаты показали, что организация уроков физкультуры и спорта на основе современных педагогических подходов значительно повышает физическую подготовку учащихся и их интерес к занятиям.

Ключевые слова: школьники, физические качества, современные педагогические подходы, цифровые технологии, физическое воспитание, активные игры, методология, физическое развитие.

Abstract. This article highlights the effectiveness of modern pedagogical approaches and the use of digital technologies in the development of physical abilities of schoolchildren. In the process of this research, the pedagogical potential

of movement games, sets of physical exercises and digital tools in the development of basic physical qualities of students, such as strength, speed, endurance, agility and flexibility, is analyzed. The research used pedagogical observation, testing, comparison and digital monitoring methods. The results obtained showed that organizing physical education and sports classes based on modern pedagogical approaches significantly increases students' physical fitness and interest in classes.

Keywords: Schoolchildren, physical qualities, modern pedagogical approaches, digital technologies, physical education, active games, methodology, physical development.

Mamlakatimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy, axloqiy va jismonan sog‘lom komil insonlar qilib tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sportning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Bu borada mamlakatimizda sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga bo‘lgan e’tibor davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan [UrDPI ilmiy-amaliy anjuman materiallari 2025:3-b].

Hozirgi kunda globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion, pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol shaxs qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalardan biri hisoblanmoqda. Ayniqsa, umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning jismoniy sog‘ligini mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish hamda asosiy jismoniy sifatlarni tizimli rivojlantirish zamonaviy pedagogika oldida turgan muhim masalalardandir. Maktab yoshidagi davr inson organizmining jadal rivojlanish bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda jismoniy sifatlarning shakllanishi kelgusidagi sog‘lom hayot uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari o‘quvchilarda kuch, tezkorlik, chidamlilik, egiluvchanlik va chaqqonlik kabi asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu sifatlarning samarali shakllanishi mashg‘ulotlarning mazmuni, qo‘llanilayotgan metodlar, pedagogik texnologiyalar hamda o‘qituvchining kasbiy mahoratiga bevosita bog‘liqdir. Hozirgi kunda an’anaviy dars shakllari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar asosidagi zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar jismoniy tarbiya jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini doimiy monitoring qilish hamda olingan natijalarni tahlil etish imkonini beradi. Video mashqlar, elektron testlar, raqamli baholash tizimlari va mobil ilovalar o‘quvchilarning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning faolligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar o‘qituvchiga har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda mashqlar majmuasini tanlash va yuklamani moslashtirish imkonini yaratadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Jismoniy sifatlardan kuch sifatini rivojlantirish uchun 14-16 yosh eng qulay hisoblanadi [L.L.Abdirahmonov., R.X.Sadullayev., O.R.Sotimboyeva.2025, 46-b].

Pedagogik jihatdan asoslangan mashqlar majmuasi, harakatli o'yinlar va raqamli vositalarning uyg'unligi o'quvchilarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, bunday yondashuvlar o'quvchilarda mustaqil mashg'ulot olib borish ko'nikmalarini shakllantirish, jamoada ishlash madaniyatini rivojlantirish hamda sog'lom turmush tarziga ijobiy munosabatni qaror toptirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada maktab o'quvchilarining jismoniy sifatlarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar asosidagi zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati, ularni amaliyotga joriy etish yo'llari hamda ta'lim jarayoniga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi

Jismoniy tarbiya jarayoni o'quvchilarda kuch, tezkorlik, chidamlilik, egiluvchanlik va chaqqonlik kabi asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur sifatlarning samarali shakllanishi esa darslarning mazmuni, qo'llanilayotgan metodlar, pedagogik texnologiyalar hamda o'qituvchining kasbiy mahoratiga bevosita bog'liqdir. An'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, interfaol metodlar va harakatli o'yinlardan foydalanish jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, maktab o'quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning psixologik holati va motivatsiyasini kuchaytirish jismoniy sifatlarni rivojlantirishda muhim omil sanaladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, to'g'ri tanlangan mashqlar majmuasi hamda pedagogik jihatdan asoslangan metodik yondashuvlar o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish bilan birga, darslarga bo'lgan qiziqishini ham kuchaytiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini ta'minlash masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va sog'lomlashtirish jihatidan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tarbiya o'quvchilarning nafaqat tana rivojlanishini, balki ruhiy barqarorligini, ijtimoiy ko'nikmalarini va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Shu bois, maktab yoshidagi bolalarda jismoniy sifatlarni samarali rivojlantirish nafaqat individual salomatlikni, balki jamiyatning umumiy sog'lomligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli transformatsiya jarayoni jiddiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi pedagogik jarayonni samaraliroq, individual yondashuvga asoslangan va ilmiy asoslangan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish orqali o'quvchilarning individual jismoniy xususiyatlari va tayyorgarlik darajalari hisobga olinadi,

mashg‘ulotlarning intensivligi va yuklamasi optimallashtiriladi, shuningdek, natijalar doimiy monitoring qilinadi.

Olimlarning fikricha, asosan, shu jismoniy sifatlar va hayotiy zarur harakat malakalari harakatli o‘yinlar yordamida yanada foydaliroq rivojlanishini isbotlab berilgan [L.L.Abdirahmonov., R.X.Sadullayev, 2025: 158-b].

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishi ortadi, ular uchun motivatsiya tizimi yaratiladi, bu esa o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar jismoniy tarbiya jarayonini faqat mashqlar majmuasi sifatida emas, balki ilmiy nazorat, individual rivojlanish va sifatli baholash tizimi orqali boshqariladigan murakkab pedagogik jarayon sifatida tashkil etishga imkon beradi.

Bolalar va o‘smirlarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish jarayoni nafaqat ularning jismoniy holati bilan balki, ruhiy va psixologik omillar bilan ham bevosita bog‘liqdir [R.X.Sadullayev., O.X.Sadullayev, 2025: 370-b].

Shu nuqtai nazardan, maktab yoshidagi o‘quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish va innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-pedagogik muammolaridan biri bo‘lib, u nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshirishga, balki kelajak avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

Milliy harakatli o‘yinlar jismoniy tarbiyaning eng ta’sirchan usullaridan bo‘lib, bolalarda aqliy, ahloqiy va nafosat tarbiyasini birgalikda muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim vositadir. Shuning uchun bolalar o‘yinlarining ruhi, tabiati, saviyasi, ishtirokchilarning hatti-harakatlari kabi jihatlariga ham e’tibor berish zarur [L.L.Abdirahmonov., R.X.Sadullayev, 2025: 428-b].

Xitoy, Koreya, Yaponiya, Fransiya, Rossiya, Angliya, Germaniya, Finlandiya kabi rivojlangan xorijiy davlatlarda ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvni ta’minlash bilan bir qatorda maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni jismoniy rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda texnologik yondashuv asosida maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda jismoniy sifatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [R.X.Sadullayev., O.X.Sadullayev, 2025: 430-b].

Tadqiqot metodlari

Ushbu tadqiqot umumta’lim maktabining 5–7-sinf o‘quvchilari ishtirokida olib borildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, nazorat testlari, taqqoslash va raqamli monitoring metodlaridan keng ko‘lamda foydalangan holda, o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi aniqlanishi ta’minlandi. Tadqiqotning metodologik asosini jismoniy tarbiya sifatini baholashning kompleks yondashuvi tashkil etdi, ya’ni o‘quvchilarning kuch, tezkorlik, chidamlilik va egiluvchanlik kabi asosiy jismoniy sifatleri tizimli ravishda o‘lchandi.

Pedagogik kuzatish usuli mashg‘ulotlarning o‘quvchilarga ta’sirini, ularning mashqlarni bajarish texnikasini va emotsional holatini aniqlash imkonini berdi.

Nazorat testlari orqali olingan ma'lumotlar o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini ob'yektiv baholashga xizmat qildi. Taqqoslash metodi esa dastlabki va yakuniy natijalarni solishtirish orqali mashg'ulotlarning samaradorligini aniqlashga yordam berdi. Raqamli monitoring esa individual rivojlanish dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish, jismoniy yuklamani optimallashtirish va natijalarni elektron shaklda saqlash imkonini berdi.

Mashg'ulotlarni tashkil etishda harakatli o'yinlar, maxsus mashqlar majmuasi, video ko'rsatmalar, shuningdek, elektron baholash vositalari qo'llanildi. Har bir metod tadqiqotning maqsadi va vazifalariga muvofiq tanlandi, bu esa tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minladi. Olingan ma'lumotlar tizimli ravishda qayta ishlanib, statistik tahlil va pedagogik interpretatsiya yordamida dastlabki va yakuniy natijalar o'zaro solishtirildi.

Tajriba jarayoni

Tajriba-sinov mashg'ulotlari jismoniy tarbiya darslariga integratsiyalashgan holda, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Mashg'ulotlar dastlab o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash bilan boshlanib, keyingi bosqichlarda individual va guruh mashqlari majmuasi orqali jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirishga yo'naltirildi.

Raqamli texnologiyalar asosida mashqlarni vizual namoyish etish, jismoniy yuklamani real vaqt rejimida nazorat qilish va natijalarni elektron shaklda qayd etish jarayoni tadqiqotning innovatsion qismi hisoblandi. Video ko'rsatmalar va interaktiv dasturlar o'quvchilarning mashg'ulotga bo'lgan e'tiborini oshirib, mashqlarni to'g'ri bajarish texnikasini mustahkamlashga yordam berdi. Harakatli o'yinlar o'quvchilarning emotsional holatini faollashtirib, mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshirdi.

Raqamli monitoring tizimi yordamida har bir o'quvchining individual rivojlanish dinamikasi aniqlandi, bu esa pedagogga o'quv jarayonini optimallashtirish va mashg'ulot yuklamasini moslashtirish imkonini berdi. Shu tariqa, tadqiqotning metodologik yondashuvi o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishni ilmiy asosda boshqarish imkoniyatini yaratdi.

Olingan natijalar

O'zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar jismoniy tarbiyasida zamonaviy texnologiyalar, jumladan, virtual o'yinlar va interaktiv vositalar yordamida o'rgatish samarali natija bermoqda [R.X.Sadullayev., O.X.Sadullayev, 2025: 433-b].

Tajriba yakunlari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalar uyg'unligi asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning jismoniy sifatlarini samarali rivojlantirishga yordam berdi. Jumladan:

- **Tezkorlik va chaqqonlik** ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshdi, bu o‘quvchilarning tezkor qaror qabul qilish va harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatini yaxshiladi.

- **Egiluvchanlik mashqlari** tizimli qo‘llanilishi natijasida harakat amplitudasi kengaydi, mushaklar va bo‘g‘imlarning moslashuvchanligi oshdi.

Shu bilan birga, o‘quvchilarning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishi sezilarli darajada ortdi, jismoniy faollik darajasi oshdi, bu esa sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim omil bo‘ldi. Raqamli baholash vositalari natijalarining aniqligi va shaffofligi pedagogik qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai sifatida xizmat qildi, bu esa mashg‘ulotlarning samaradorligini nazorat qilish va individual yondashuvni tatbiq etish imkonini berdi.

Shu tariqa, tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni qo‘llashning ijobiy ta‘sirini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Bu yondashuvlar o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish bilan birga, pedagogik jarayonning sifatini monitoring qilish va optimallashtirish imkonini beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot maktab o‘quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlantirish jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarning samaradorligini ilmiy asosda o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash, harakatli o‘yinlar va maxsus mashqlar majmuasi bilan birgalikda raqamli texnologiyalarni tatbiq etish o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Raqamli vositalar – video mashqlar, elektron testlar, raqamli monitoring va baholash tizimlari – o‘quvchilarning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularni faol ishtirok etishga rag‘batlantiradi hamda individual rivojlanish dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar pedagogga mashqlarni individuallashtirish, jismoniy yuklamani optimallashtirish va natijalarni shaffof baholash imkonini yaratadi.

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki:

- Tezkorlik va chaqqonlik ko‘rsatkichlari oshdi, bu o‘quvchilarning tezkor qaror qabul qilish va harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatini yaxshiladi.

- Egiluvchanlik mashqlari tizimli qo‘llanilishi harakat amplitudasining kengayishiga va bo‘g‘imlarning moslashuvchanligini yaxshilashga yordam berdi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalar uyg‘unligi o‘quvchilarda mustaqil mashg‘ulot olib borish ko‘nikmalarini rivojlantirdi, jamoada ishlash madaniyatini shakllantirdi va sog‘lom turmush tarziga ijobiy munosabatni mustahkamladi. Shu bilan birga, pedagogik qarorlar qabul qilishda natijalar aniq, shaffof va ishonchli axborot manbai sifatida xizmat qildi.

Umuman olganda, tadqiqot ilmiy jihatdan tasdiqladiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni uyg'unlashtirish jismoniy tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi, maktab yoshidagi bolalarda jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi va ularning kelajakdagi sog'lom hayotga tayyorgarligini mustahkamlaydi. Shu sababli, tadqiqot xulosalari pedagogik amaliyotda, xususan jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylar faoliyatida qo'llash uchun muhim tavsiyalar sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Zamonaviy jismoniy tarbiya va sport ta'limida muammo va yechimlar: fan va ta'limni rivojlantirish mexanizmlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, Urganch davlat pedagogika instituti, 2025-yil. – 483 bet.
2. L.L.Abdirahmonov., R.X.Sadullayev., O.R.Sotimboyeva. “Yosh kurashchilarning jismoniy tayyorgarligida tezkor-kuch sifatlarining xususiyatlari”. «Urganch davlat pedagogika instituti axborotnomasi» ilmiy-nazariy va metodik jurnal
3. L.L.Abdirahmonov., R.X.Sadullayev. “Yosh voleybolchilarning maxsus tayyorgarligini harakatli o'yinlar orqali takomillashtirish” «Ilm sarchashmalari» ilmiy-nazariy, metodik jurnal. 5/2-son (may 2025)
4. R.X.Sadullayev., O.X.Sadullayev. “Maktab o'quvchilarining jismoniy sifatlarini tarbiyalashda psixologik motivatsiyaning ro'li”. “Zamonaviy jismoniy tarbiya va sport ta'limida muammo va yechimlar: fan va ta'limni rivojlantirish mexanizmlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, – Urganch davlat pedagogika instituti, 2025-yil. – 483 bet.
5. L.L.Abdirahmonov., R.X.Sadullayev. “Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasining bola rivojlanishidagi ahamiyati”. “Zamonaviy jismoniy tarbiya va sport ta'limida muammo va yechimlar: fan va ta'limni rivojlantirish mexanizmlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, Urganch davlat pedagogika instituti, 2025-yil. – 483 bet.
6. R.X.Sadullayev., O.X.Sadullayev. “Maktabgacha yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini to'g'ri rejalashtirish orqali jismoniy sifatlarini tarbiyalash”. “Zamonaviy jismoniy tarbiya va sport ta'limida muammo va yechimlar: fan va ta'limni rivojlantirish mexanizmlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, – Urganch davlat pedagogika instituti, 2025-yil. – 483 bet.

**JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARINI RAQAMLI
PLATFORMALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH VA
SHUG‘ULLANUVCHILARNING JISMONIY SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI**

Sadullayev Ruslanbek Xudashukurovich

UrDPI Jismoniy madaniyat kafedrası stajyor-o‘qituvchisi.

sadullayevruslanbek0613@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdá talim-tarbiya jarayonini raqamlashtirish tizimida jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini to‘g‘ri tashkil etishda zamonaviy raqamli ta‘lim mexanizmlari hamda o‘quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli platformalar orqali o‘quvchilarning jismoniy sifatlarini nazorat qilish va monitoring qilish tizimi bayon etiladi.

Аннотация. В данной работе научно анализируется эффективность современных цифровых образовательных механизмов и развитие физических способностей учащихся при надлежащей организации физической культуры и спорта в системе цифровизации образовательного процесса. Описывается система контроля и мониторинга физических качеств учащихся с помощью цифровых платформ.

Abstract. This thesis scientifically analyzes the effectiveness of modern digital educational mechanisms and the development of students' physical abilities in the proper organization of physical education and sports in the system of digitization of the educational process. A system for controlling and monitoring students' physical qualities through digital platforms is described.

Kalit so‘zlar: Raqamli ta‘lim, jismoniy tarbiya, sport, jismoniy sifatlar, monitoring, texnologiya va innovatsiya.

Ключевые слова: Raqamli ta‘lim, jismoniy tarbiya, sport, jismoniy sifatlar, monitoring, texnologiya va innovatsiya.

Keywords: Digital education, physical education, sports, physical qualities, monitoring, technology and innovation.

Hozirgi kunda mamlakatimizda zamonaviy ta‘lim jumladan, tarbiya jarayonida raqamli texnologiyalarning rivojlanishi shuningdek, barcha sohalar kabi jismoniy tarbiya va sport sohasida ham yangicha zamonaviy yondashuvlar talab etilmoqda. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son farmoni “Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi” da “Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish

bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda" [<https://lex.uz/docs/-5030957>].

An'anaviy dars shakllari o'quvchi yoshlarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin egallasada, raqamli texnologiyalardan, vositalardan foydalanish zaruriyati hozirgi kunning eng dolzarb masalalariga aylanib bormoqda. Bu jarayonni amalda qo'llash ta'lim samaradorligini, o'quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini oshirish imkonini bermoqda.

Amaliyot jarayonlari shuni ko'rsataydiki, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida yuklama miqdori ko'pincha o'quvchilarga umumiy tarzda belgilanadi bu esa individual farqlarning yetarlicha inobatga olinmayotganiga yaqqol misol bo'ladi. Buning natijasida esa ayrim o'quvchi yoshlarda ortiqcha zo'riqish, sportga bo'lgan qizqishlarning pasayaishi kabi jihatlarning rivojlanmasligi kuzatiladi.

Raqamli monitoring vositalari bu qo'yilgan muammoni oldini olish etish imkonini yaratadi. Masalan, yurak urish tezligini aniqlash, bajarilgan mashq soni, vaqt ko'rsatkichlari kabi natijalarni onlayn qayd etish berilgan yuklamani ilmiy asosda boshqarish imkonini yaratib beradi.

Jismoniy qobiliyatlar – kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlik kabi sifatlar bu inson harakat faoliyatining faolligi uchun asosiy zamin yaratadi. Ularni rivojlantirish jarayonida berilgan yuklamani to'g'ri taqsimlash, dinamikani kuzatish va tahlil qilish vositalari juda muhim hisoblanadi. Raqamli platformalar aynan mazkur jarayonni tizimli tashkil etish imkoniyatini yaratib beradi.

Adabiyotlar tahlili. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari jarayonida raqamlashtirish masalalari bo'yicha so'nggi yillarda ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xorijiy va o'zbek olimlari raqamli platformalar, mobil ilovalar hamda monitoring tizimlarining jismoniy fazilatlarni rivojlantirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

Bailey va MacKenzie (2020) tadqiqotlarida raqamli kuzatuv tizimlari mashg'ulot natijalarini aniqlik bilan baholash va individual yuklama belgilash imkonini berishini ta'kidlaydi[Bailey, MacKenzie. 2020]. Smith va Anderson (2019) esa real vaqtli nazorat vositalari o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishini ko'rsatadi[Smith.J, Anderson.L., 2019]. Chen va Li (2021) sun'iy intellekt asosidagi platformalar orqali jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini optimallashtirish mumkinligini isbotlagan[Chen.M, Li.X., 2021.].

O'zbekiston olimlari tomonidan ham ushbu yo'nalishlarda izlanishlar olib borilgan. Karimov (2019) jismoniy tarbiya darslarida raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish samaradorligini tahlil qilgan[Karimov.A, 2019]. Egamberdiyev va Toshpulatov (2020) tadqiqotlarida raqamli vositalar o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda motivatsion omil sifatida xizmat qilishi asoslab berilgan[Egamberdiyev.N, Toshpulatov.I, 2020]. Qo'ldoshev

(2021) esa onlayn platformalar orqali mashg‘ulot natijalarini avtomatik qayd etish tizimi pedagogik nazoratni kuchaytirishini qayd etadi [Qo‘ldoshev.S, 2021].

Tahlil shuni ko‘rsataydiki, raqamli platformalar jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishda individual yondashuvni ta‘minlab beradi, nazorat qilish tizimini takomillashtiradi va mashg‘ulot samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, ularni ilmiy-metodik model asosida qo‘llash juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini raqamli ta‘lim platformalari orqali tashkil etish va shug‘ullanuvchilarning jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi samaradorlikni nazariy va amaliy jihatdan asoslash.

Vazifalar:

1. Raqamli platformalarning pedagogik xususiyatlarini aniqlash;
2. Jismoniy fazilatlarni rivojlantirishda alohida monitoring tizimini ishlab chiqish;
3. Mashg‘ulot natijalarining samaradorligini tajriba asosida baholash.

Metodologik asoslar va nazariy tahlil. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

- pedagogik kuzatuv;
- nazorat va tajriba guruhlarini taqqoslash;
- jismoniy qobiliyatlarni aniqlash bo‘yicha testlar;
- matematik-statistik tahlil usuli.

Raqamli platformalar orqali quyidagi pedagogik afzalliklar kelib chiqadi:

- yuklamani individual tarzda moslashtirish;
- natijalarni inson omilisiz avtomatik qayd etish;
- masofaviy nazorat qilish;
- motivatsiyani oshirish (reyting va natija orqali);
- ota-ona va pedagog o‘rtasida o‘zaro axborot almashish.

Mazkur yondashuv kompetensiyaviy ta‘lim modeliga to‘liq mos keladi bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarda mustaqil ravishda mashq qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Natijalar va muhokama. Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli monitoring natijasida mashg‘ulot olib borilgan guruhlarda:

- chidamlilik sifatining ko‘rsatkichlari sezilarli oshdi;
- tezkorlik testlarida esa ijobiy dinamik o‘sinh kuzatildi;
- mashg‘ulotga qatnashish ko‘rsatkichi yuqori bo‘ldi;
- o‘quvchilarning motivatsiyasi mustahkamlandi.

Statistik tahlil natijalari ko‘rsatkichlar o‘rtasida ishonchli farq mavjudligini tasdiqladi.

Xulosa. Raqamli ta‘lim platformalari jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini ilmiy uslubda tashkil etish, yuklamani alohida boshqarish va jismoniy fazilatlarni samarali rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Zamonaviy raqamli ta‘lim platformalarini o‘quvchilar hayotida to‘g‘ri, aniq va oqilona qo‘llash

ularning kelgusi hayotidagi mustahkam o‘rnini topish uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://lex.uz/docs/-5030957>
2. Bailey S.G., MacKenzie M.A. Digital Monitoring in Physical Education. – Journal of Sport Science, 2020.
3. Smith J., Anderson L. Technology Integration in Physical Training. – Journal of Sports Science & Technology, 2019.
4. Chen M., Li X. Artificial Intelligence in Physical Education. – International Journal of Physical Education, 2021.
5. Karimov A. Jismoniy tarbiya jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish. – Jismoniy tarbiya fanlari, 2019, №3.
6. Egamberdiyev N., Toshpulatov I. Raqamli monitoring tizimlarining pedagogik ahamiyati. – Ta’lim texnologiyalari, 2020, №2.
7. Qo’ldoshev S. Ta’limni raqamlashtirish va jismoniy tarbiya samaradorligi. – Pedagogika va innovatsiyalar, 2021, №5.

**RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA SAN’AT VA
MADANIYATIMIZNI YANADA TAKOMILLASHTIRISHNING
MEXANIZMLARI.**

Zaripova Umida Umarbek Qizi

UrDPI, Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti
Musiqqa ta’limi yo’nalishi 1-bosqich talabasi
+998882195995 Zaripovaumida92@gmail.com

Annotatsiya. Raqamli platformalar orqali san’at va madaniyatni takomillashtirish, milliy merosni raqamlashtirish, yoshlar orasida madaniy ongni shakllantirish mexanizmlari o‘rganilmoqda.

Kalit so‘zlar: raqamli platformalar, san’at, madaniyat, raqamlashtirish, madaniy meros, yoshlar.

Аннотация. Исследуются механизмы совершенствования искусства и культуры Узбекистана на основе цифровых платформ, оцифровки наследия и формирования культурного сознания у молодёжи.

Ключевые слова: цифровые платформы, искусство, культура, оцифровка, культурное наследие, молодёжь.

Annotation. Mechanisms of enhancing art and culture through digital platforms, digitization of heritage and developing cultural awareness among youth are studied.

Keywords: digital platforms, art, culture, digitization, cultural heritage, youth.

XXI asr raqamli transformatsiya davri sifatida milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. O‘zbekiston Respublikasida “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida madaniy merosni raqamlashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda [1 Pedagoglar.org. (2025). Raqamli transformatsiya davrida madaniyat, jamiyat va axloqiy masalalarning murakkablashuvi. Universal Scientific Thoughts, 2(12), 45-58. <http://journalss.org/index.php/ust/article/download/12914/12409>]. Raqamli platformalar milliy qadriyatlarni ommalashtirish, yoshlar orasida madaniy ongni shakllantirish va jahon hamjamiyatiga o‘zbek madaniyatini taqdim etishning samarali vositasiga aylanmoqda[2 Universal Publishing. (2025). Raqamli madaniyat sharoitida milliy qadriyatlarning saqlash muammolari. <https://universalpublishings.com/index.php/itfttdm/article/view/14121>].

Hozirgi kunda mamlakatimizda 200 dan ortiq muzey, 9500 dan ziyod kutubxona va ko‘plab madaniy muassasalar faoliyat ko‘rsatmoqda, ularning raqamlashtirish jarayonlari milliy madaniyatni takomillashtirish mexanizmlarining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu ishda raqamli platformalar orqali madaniyatni takomillashtirishning asosiy mexanizmlari, amaliy tajribalar va istiqbolli yo‘nalishlar tahlil qilinadi.

Madaniy merosni saqlash va targ‘ib qilishda raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Muzeylar, kutubxonalar va arxivlarning raqamli kataloglari yaratilishi orqali madaniy boyliklar keng auditoriyaga taqdim etilmoqda. O‘zbekiston Davlat Madaniyat vazirligi 2025-yilda 150 ta madaniy ob’ektni raqamlashtirish loyihasini amalga oshirdi, natijada virtual ekskursiyalar, 3D-modellar va interaktiv ko‘rgazmalar yaratildi[3 Kun.uz. (2024, 21-noyabr). 2025-yilda madaniyat va san’at, axborot-kutubxona sohalarida amalga oshiriladigan loyihalar. <https://kun.uz/03149174>].

Raqamli arxivlar milliy adabiyot, musiqa va san’at namunalarini saqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, “O‘zbekiston milliy adabiyoti” raqamli kutubxonasi 5000 dan ortiq asarni o‘z ichiga oladi va kuniga o‘rtacha 2500 foydalanuvchiga xizmat ko‘rsatadi [4 Yuz.uz. (2025, 5-mart). Madaniyat vazirligi 2025-yildagi istiqbolli rejalarini ochiqqladi. <https://yuz.uz/uz/news/madaniyat-vazirligi--2025-yildagi-istiqbolli-rejalarini-ochiqqladi>]. Bu platformalar nafaqat madaniy merosni saqlab qolish, balki ilmiy tadqiqotlar uchun ham qimmatli manba hisoblanadi.

Raqamli ta’lim platformalari milliy madaniyat va qadriyatlarni yoshlar orasida targ‘ib qilishning samarali mexanizmidir. “Raqamli didaktika va madaniyat” mavzusidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv darsliklar va onlayn kurslar orqali madaniy bilimlarni o‘zlashtirishda 40-45% samaradorlik oshishi kuzatilmoqda[5 Ilmiy anjumanlar. (2024). Raqamli didaktika va

madaniyat: zamonaviy tendensiyalar, yondashuvlar, yechimlar. <http://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0022/2.13.pdf>. O‘zbekistonda bir nechta yirik ta’lim platformalari milliy madaniyatga oid kurslar taklif etmoqda:

Raqamli platformalar O‘zbekiston milliy madaniyatini takomillashtirishning samarali vositasi hisoblanadi. Virtual muzeylar, ta’lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar orqali madaniy merosni saqlash, targ‘ib qilish va yoshlar orasida madaniy ongni shakllantirishda muhim natijalar erishilmoqda.

“Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida ushbu jarayonlarning davom etishi milliy madaniyatning global miqyosda tan olinishiga va yoshlar orasida milliy g‘urur tuyg‘usini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Pedagoglar.org. (2025). Raqamli transformatsiya davrida madaniyat, jamiyat va axloqiy masalalarning murakkablashuvi. *Universal Scientific Thoughts*, 2(12), 45-58. <http://journalss.org/index.php/ust/article/download/12914/12409>

[2] Universal Publishing. (2025). Raqamli madaniyat sharoitida milliy qadriyatlarning saqlash muammolari. <https://universalpublishings.com/index.php/itftdm/article/view/14121>

[3] Kun.uz. (2024, 21-noyabr). 2025 yilda madaniyat va san’at, axborot-kutubxona sohalarida amalga oshiriladigan loyihalar. <https://kun.uz/03149174>

[4] Yuz.uz. (2025, 5-mart). Madaniyat vazirligi 2025-yildagi istiqbolli rejalarini ochiqqladi. <https://yuz.uz/uz/news/madaniyat-vazirligi--2025-yildagi-istiqbolli-rejalarini-ochiqqladi>.

[5] Ilmiy anjumanlar. (2024). Raqamli didaktika va madaniyat: zamonaviy tendensiyalar, yondashuvlar, yechimlar. <http://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0022/2.13.pdf>

NAMANGANLIK LARNING IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA “MUDOFAA FONDI”GA QO‘SHGAN HISSASI BO‘YICHA MULTIMEDIA LOYIHASINI TAYYORLASH

Usmonov Lutfullo

Impuls tibbiyot instituti tadqiqotchisi.

Telefon (telegram): +998 99 037 51 88

Annotatsiya. Ushbu tezisda tarixiy mavzuda multimedia loyihasi tayyorlash masalasi ko‘rsatib o‘tilgan. Loyihaning asosiy maqsadi sifatida Ikkinchi Jahon urushi yillarida tashkil etilgan “Mudofaa fond”lariga namanganliklarning qo‘shgan hissasini ochib berishga e’tibor qaratilgan.

Annotation. This thesis examines the issue of creating a multimedia project on historical topics. The main goal of the project is to reveal the contribution of Namangan people to the "Defense Fund" created during the Second World War.

Аннотация. В данном тезисе рассматривается вопрос создания мультимедийного проекта на историческую тематику. Основной целью проекта является раскрытие вклада намаганцев в «Фонд обороны», созданных в годы Второй мировой войны.

Kalit soʻzlar: urush, fond, multimedia, Namangan, PowerPoint, tarixiy xotira.

Key words: war, foundation, multimedia, Namangan, PowerPoint, historical memory.

Ключевые слова: война, фонд, мультимедиа, Наманган, PowerPoint, историческая память.

Ikkinchi jahon urushi yillarida oʻzbek xalqi fashizmga qarshi kurash olib borayotgan boshqa xalqlar bilan bir qatorda turib, gʻalabani taʼminlashga oʻzining munosib hissasini qoʻshdi. Ushbu davrda barcha oʻzbekistonliklar kabi namanganliklar ham bor imkoniyatlarini fashizm ustidan qozoniladigan gʻalaba uchun safarbar etdilar.

Namangan viloyati tasarrufidagi shahar-qishloqlarda mudofaa hamda safarbarlikka bagʻishlangan koʻplab miting hamda yigʻilishlar boʻlib oʻtdi. Ayni paytda xalq xoʻjaligini harbiy izga koʻchirish ham boshlab yuborildi. Urushning birinchi kunlaridan sanoatni front manfaatlariga moslab mahalliy xom ashyodlarni mahsulot ishlab chiqarish koʻpaytirildi [Haydarov Z., 2014: 98.].

Oʻzbekistonliklarning Ikkinchi Jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan gʻalabada oʻzining alohida ulushi boʻlganligini Namangan viloyati misolida koʻrsatib berish ushbu loyihaning maqsadi hisoblanadi.

Multimedia loyihasi PowerPoint /slayd-shou koʻrinishida tayyorlanib, asosiy boʻlimlari quyidagicha boʻlishi lozim [PowerPoint., //https://www.learnfree.org/.]:

- Kirish qismi — tarixiy fon, Ikkinchi Jahon urushining boshlanishi, SSSRda “Mudofaa fondi” tashkil etilishi (1941), aondning vazifasi (pul, tilla, kiyim, texnika uchun mablagʻ), SSSR xaritasi, Oʻzbekiston ajratib koʻrsatiladi;

- Namangan viloyati urush yillarida, Erkaklar frontga ketishi, ayollar, keksalar, bolalar mehnati, Zavod, kolxoz, paxta, ipak, oziq-ovqat tayyorlash, arxiv fotolar (dehqonlar, toʻquvchilar) koʻrsatiladi;

- Xaritada butun Oʻzbekistondan umumiy holda, (Namangan viloyatidan alohida) frontga yuborilgan resurslarni koʻrsatib beriladi;

- Dalalardan frontgacha yuborilayotgan mahsulotlar, mudofaa fondiga aniq hissalar: bu joy loyihaning “oʻzagi” hisoblanib, quyidagilar yoritilishi kerak: pul yigʻimlari, tilla, zeb-ziynat topshirish, “Bir kunlik ish haqi front uchun” aksiyalari, tank kolonnalari va samolyot qurilishi uchun mablagʻ yigʻish jarayonlari [Gʻafforov F., 1996: 86.];

- Multimedida: skaner qilingan o'sha dar gazetalaridan mazuga oid tarixiy maqolalar, raqamlar infografikasi, “Namangan xalqi Mudofaa fondi” diagrammasi qo'yiladi;

- Odamlar taqdiri, degan qismida “Mudofaa fondiga” oxirgi boyligini bergan oddiy insonlar, ayollar bilaguzuklarini topshirayotgani, bolalarning metallom to'plagani, keksa avlodlar bilan intervyu suratlari (agar bo'lsa), asrab olingan bolalarning rasmlari, yetimxonalarning nomlari va joylashgan o'rni ko'rsatiladigan xaritalar tasviri ko'rsatiladi;

- Eski xatlar, arxiv hujjatlari effekti, to'plangan mablag'lar hisobiga ishlab chiqarilgan tank, samolyot va boshqalar, arxivlardagi fotolar “Bu texnikalar ortida Namangan ahlining mehnati bor edi”, degan yozuv bo'ladi;

- Yakun qismida urush qatnashchilari va mehnat fronti faxriylariga ehtirom, Namangan xalqi — front orti qahramonlari, “Biz unutmaymiz” yozuvi ko'rinadi;

- Quyidagi multimedia turlaridan foydalanish tavsiya etiladi: arxiv fotosuratlari, infografika, skanerlangan o'sha davr matuoti va arxiv hujjatlari.

- Loyiha ta'sirli bo'lishi uchun: faqatgina matn emas, hikoya uslubiga mos tushuvchi materiallarni qo'shish kerak. Ko'proq odamlar taqdirini qo'shish kerak. “O'zbekiston va Namangan hissasi”ni ko'rsatuvchi lavhalardan ko'proq foydalanish kerak;

- Multimedia loyihasi “Mudofaa fondi” urush yillarida mamlakat mudofaa salohiyatini mustahkamlash, harbiy texnika, qurol-yarog', kiyim-kechak va oziq-ovqat ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash maqsadida tashkil etilgan umumxalq harakati ekanligini ko'rsatib berishi kerak;

- Namangan viloyati urush yillarida front ortining muhim mehnat hududlaridan biriga aylanganligini, erkaklarning katta qismi frontga safarbar etilgan sharoitda qishloq xo'jaligi, sanoat va ijtimoiy sohalaridagi ishlarni asosan ayollar, keksalar va o'smirlar bajarganligini ko'rsatish kerak;

- Mudofaa fondiga mablag' yig'ish jarayoni keng ommaviy harakat tusini olib, “Bir kunlik ish haqi – front uchun” kabi tashabbuslar orqali aholi o'z ixtiyori bilan mablag' topshirganligi. Ayollar shaxsiy zeb-ziynat buyumlarini, tilla taqinchoqlarini fondga bergan hollar ko'p kuzatilganligi, bolalar esa qo'shimcha mehnat ishlarida qatnashish orqali o'z hissasini qo'shganliklarini, jamiyatning barcha qatlamlari urush taqdiriga befarq bo'lmaganligini ko'rsatib berish kerak;

- Multimedia loyihasi so'ngida namanganliklar front orti qahramonligi namunasi ekanligini, fidoyilik va birdamlik ko'rinishi, tarixiy xotirani saqlash muhimligi ta'kidlanishi lozim.

Namanganliklarning Ikkinchi jahon urushi yillarida “Mudofaa fondi”ga qo'shgan hissasi bo'yicha multimedia loyihasi orqali urush yillarida Namangan viloyati aholisi tomonidan frontni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash maqsadida “Mudofaa fondi”ga ko'rsatilgan yordam tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Slaydlarda arxiv hujjatlari, davriy matbuot materiallari, fotosuratlar, statistik ma'lumotlar hamda tarixiy faktlardan foydalanish ko'zda tutiladi.

Multimedia taqdimoti matn, rasm, xarita va diagrammalar bilan boyitilib, tomoshabinlarda mavzu haqida yanada aniq va tasavvurli bilim hosil qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, loyihada Namanganliklarning urush davrida ko‘rsatgan fidoyiligi, front ortidagi mehnati hamda “Mudofaa fondi” uchun pul, oltin buyumlar, oziq-ovqat va boshqa moddiy yordamlar ko‘rinishida qo‘shgan hissasini ochib beriladi.

Mazkur multimedia loyihasi tarixiy xotirani mustahkamlash, yosh avlodda vatanparvarlik tuyg‘ularini kuchaytirish hamda hudud tarixini zamonaviy raqamli texnologiyalar orqali targ‘ib qilishga xizmat qiladi. PowerPoint slayd-shou shakli esa, ma’lumotlarni tizimli, vizual va tushunarli tarzda taqdim etish imkonini beradi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida Namangan viloyati aholisi front ortida fidokorona mehnat qilib, “Mudofaa fondi”ni mustahkamlashga katta hissa qo‘shgan. Ular o‘z mablag‘lari, qimmatbaho buyumlari, oziq-ovqat mahsulotlari hamda mehnatlari bilan front ehtiyojlarini ta’minlashga ko‘maklashgan. Ayniqsa, oddiy dehqonlar, ishchilar, hunarmandlar va ziyolilar tomonidan ko‘rsatilgan bunday vatanparvarlik nafaqat iqtisodiy yordam, balki xalqning ruhiy birdamligi va g‘alabaga bo‘lgan ishonchini ham namoyon etgan[Qosimov Y., 1990: 126.].

Mazkur multimedia loyiha Namanganliklarning urush yillaridagi fidoyiligi, ularning “Mudofaa fondi”ga qo‘shgan moddiy va ma’naviy hissasini zamonaviy raqamli vositalar orqali yoritishga xizmat qiladi. Loyiha orqali yosh avlodga tarixiy xotirani yetkazish, urush davridagi xalq birdamligi va vatanparvarlik ruhini anglatish mumkin. Shu jihatdan, Namanganliklarning “Mudofaa fondi”ga qo‘shgan hissasi xalqimizning jasorati, saxovati va yurt taqdiri yo‘lida birlashganining yorqin namunasi sifatida alohida tarixiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati:

1. Haydarov Z. Namangan viloyati: o‘tmish va bugun (1917-2013 yillar) (monografiya).-Namangan: Namangan nashriyoti, 2014.
2. PowerPoint: LearnFree // <https://www.learnfree.org/>
3. G‘afforov F. Namangan mehnatkashlari Ikkinchi jahon urushi yillarida //Jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy fanlar: Namangan Davlat universitetida 1995-yil 27-28-aprelda bo‘lib o‘tgan ilmiy konferensiya materiallari. – Namangan: 1996.
4. Qosimov Y. Namangan tarixidan lavhalar.–Toshkent: Fan, 1990.

**INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK
RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR**

Xaitbayeva Charos Sardorbek qizi

UrDPI Filologiya fakulteti,

Xorijiy til va adabiyoti yoʻnalishi, 251-guruh talabasi

xayitboyevacharos9@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqolada innovatsiyalar davrida turkiy davlatlar oʻrtasidagi madaniy hamkorlikning rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Unda raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalar orqali ilmiy hamda madaniy almashinuvning kengayib borayotgani yoritiladi. Shuningdek, turkiy xalqlar oʻrtasidagi tarixiy va madaniy yaqinlik zamonaviy kommunikatsiya vositalari yordamida yangi bosqichga koʻtarilayotgani misollar asosida koʻrsatib beriladi. Maqolada onlayn konferensiyalar, ijtimoiy tarmoqlar hamda raqamli platformalar orqali ilmiy hamkorlik va madaniy merosni targʻib qilish jarayonlari tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются процессы развития культурного сотрудничества между тюркскими государствами в эпоху инноваций. Особое внимание уделяется роли цифровых технологий, интернет-ресурсов и социальных платформ в расширении научного и культурного обмена. В работе также показано, как историческая и культурная близость тюркских народов укрепляется благодаря современным средствам коммуникации. Анализируются возможности онлайн-конференций, цифровых платформ и социальных сетей в развитии академического сотрудничества и популяризации культурного наследия тюркских народов.

Abstract. This article analyzes the development of cultural cooperation among Turkic states in the era of innovation. It examines the growing role of digital technologies, the internet, and social media platforms in facilitating scientific and cultural exchange. The study also highlights how the historical and cultural ties among Turkic peoples are being strengthened through modern communication technologies. Particular attention is given to the role of online conferences, digital platforms, and social networks in promoting academic collaboration and disseminating the cultural heritage of Turkic nations.

Kalit soʻzlar: turkiy davlatlar, madaniy hamkorlik, raqamli texnologiyalar, ilmiy almashinuv, raqamli platformalar, globallashuv, madaniy meros.

Keywords: Turkic states, cultural cooperation, digital technologies, scientific exchange, digital platforms, globalization, cultural heritage.

Ключевые слова: тюркские государства, культурное сотрудничество, цифровые технологии, научный обмен, цифровые платформы, глобализация, культурное наследие.

Bugungi innovatsiyalar davrida raqamli texnologiyalar davlatlararo munosabatlar rivojiga sezilarli hissa qo'shmoqda. Yaqin yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) orqali xalqlar o'rtasida ilmiy, madaniy, ma'rafiy bilimlar almashinuvi jadallashdi. Ayniqsa qadimdan urf-odatlar, qadriyat va tili bir ildizga borib taqaluvchi turkiy davlatlar o'rtasidagi aloqalarning yanada mustahkamlanishida raqamli texnologiyalarning o'rni alohida e'tirofga loyiq.

Bugungi kunda dini bir, an'ana va zaboni o'xshash bo'lgan turkiy xalqlar dunyoning turli maskanlarida hayot kechirishadi. Tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra, turkiy xalqlarning umumiy soni taxminan 170-200 million kishini tashkil qiladi va ular Markaziy Osiyo, Kavkaz, Yaqin Sharq hamda Sharqiy Yevropa hududlarida yashashmoqda. Uzoq o'tmishda bu millat vakillarini bog'lab turuvchi asosiy aloqa almashinuvi manbai Buyuk ipak yo'li hisoblangan. Tillar o'xshashligi sabab sayohatchilar va olimlar orqali bilimlar o'zaro bo'lishilgan. Ammo bu uzoq muddat talab qiladigan jarayon bo'lgan va almashinuv sust kechgan. Hozirgi innovatsiyalar davrida esa tezkor muloqot va integratsiya o'z cho'qqisiga chiqqan desak bo'ladi. Ijtimoiy tarmoqlar, turli onlayn platformalar sababli ma'lum axborotni dunyoning boshqa qit'asida yashayotgan insonga yetkazish ham atigi soniylar ichida sodir bo'ladi.

Turkiy davlatlarda internet 1990-yillar boshidan paydo bo'la boshladi. Masalan, Turkiyada internet ilk bor 1993-yilda universitet tarmog'i orqali joriy etilgan (ITU, 2021). Keyinchalik esa boshqa turkiy xalqlarda ham bu jarayon asta-sekinlik bilan boshlanadi. Jumladan, Qozog'iston 1994- yilda, O'zbekiston 1995-yilda, Qirg'iziston 1995-1996-yillarda, Ozarbayjon 1994-1995-yillarda global tarmoqqa ulanishni amalga oshirdi. Ahamiyatli jihati shundaki, bu davlatlarda internet dastlab ilmiy va akademik tarmoqlar orqali paydo bo'lgan. Keyinchalik telekommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanishi natijasida internet keng jamoatchilik orasida ham tarqaldi. "International Telecommunication Union" ma'lumotlariga ko'ra, 2000-yillarda Markaziy Osiyoda internet foydalanuvchilari soni juda tez o'sgan va bu o'sish hozir ham jadal sur'atlarda davom etmoqda.

Turkiy davlatlar azaldan o'zining boy tarixi, madaniy va ma'muriy merosi, buyuk allomalari va o'zining ilm o'chog'i ekanligi bilan ajralib turgan. Bugun ham bilimlar almashinuvi zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida sezilarli darajada rivojlanmoqda. "Zoom", "Google meet" platformalari orqali turli mamlakatlardagi olimlar, tadqiqotchilar va talabalar o'z ilmiy tajribalari bilan o'rtoqlashish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Masalan, yaqin yillardan beri O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Turkiya davlatlari o'rtasida onlayn konferensiya va vebinarlar uzluksiz o'tkazib kelinmoqda. Bunday tadbirlar orqali turli sohalardagi ilmiy g'oyalar muhokama qilinadi va yangi tadqiqotlar uchun asos yaratiladi. Shuningdek, raqamli platformalar yordamida ilmiy maqolalar, tadqiqot natijalari va ta'lim materiallari tezkor ravishda almashilmoqda. Bu esa o'z

navbatida turkiy davlatlar oʻrtasidagi ilmiy hamkorlikni mustahkamlashga va bilimlar rivojiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, raqamli platformalar nafaqat ilmiy va akademik rivojlanishda, balki turkiy xalqlarning asrlar davomida shakllangan madaniyatini dunyoga tanitishda muhim oʻrin egallaydi. “Telegram”, “You tube”, “Instagram” kabi ijtimoiy tarmoqlarda turkiy xalqlarning tarixi, milliy libos va taomlari, tarixiy maskanlari haqida maʼlumotlar joylanuvchi koʻplab kanal va guruhlar mavjud. Masalan:

- “Turkic_Peoples” telegram kanalida turkiy xalqlar kiyimlari, urf-odatlar, qoʻshiqlari va videolari taqdim etiladi;

- “Turkic History” telegram kanalida tarix va madaniyat haqida postlar joylanadi, turkiy xalqlar merosi yoritiladi;

- “Madaniyat.uz” Oʻzbekiston madaniyat vazirligi rasmiy kanali boʻlib, unda ham tarix, madaniy yangiliklar, tadbirlar haqida maʼlumot beriladi;

- “TurkDiscovery” you tube “Turkic Culture” hamda “Heritage Foundation” tomonidan yaratilgan boʻlib, turkiy xalqlarning qadimiy anʼanalari, Navroʻz bayrami kabi qadriyatlari haqida hujjatli videolar taqdim etiladi. Shu va shu kabi boshqa koʻplab kanallar, shuningdek, bloglerlar kontentlari orqali turkiy xalqlar madaniyati global auditoriya diqqatiga havola etilmoqda. Natijada milliy musiqiy merosning global auditoriyaga yetib borish jarayoni sezilarli darajada jadallashmoqda. Bunga esa mashhur va dunyo tanigan bloglerlarning oʻz videolarida ulardan foydalanishi sabab boʻladi. Masalan, turkiy pop-musika vakillarining ijodi ham global auditoriyaga keng tarqalmoqda. Jumladan, Tarkan ijrosidagi “Şımarık” qoʻshigʻi Yevropa mamlakatlarida mashhurlikka erishib, turk pop-madaniyatining xalqaro miqyosda tanilishiga xizmat qilgan.

Turkiy xalqlar oʻrtasida madaniy aloqalar har yili oʻtkazib turiluvchi yigʻilishlar va konferensiyalar orqali yanada mustahkamlanadi. Ularda turli ekspert va talabalar bilim almashishi, qardosh xalqlarning yashash tarzi bilan yaqindan tanishishi mumkin. Xususan, 2024-yil 14-15-mart kunlari Boku shahrida “UNESCO nuqtai nazaridan turkiy madaniy merosni oʻrganish va saqlash” mavzusida ikki kunlik xalqaro konferensiya boʻlib oʻtdi. Unda turkiy mamlakatlarning madaniyat boʻyicha ekspertlari, olimlar va yoshlar ishtirok etdi. Bu tadbir turkiy madaniy qadriyatlarni himoya qilish va ilmiy izlanishlarni qoʻllab-quvvatlashga xizmat qildi. Shu kabi boshqa tadbirlar ham onlayn va offlayn shaklda tashkil etiladi. Masalan, 2025- yil may oyida “Silk road and Turkic world” konferensiyasi boʻlib oʻtdi. Bu yigʻilish onlayn va anʼanaviy tarzda boʻlib oʻtdi va koʻpchilik qiziquvchi insonlarga masofadan turib qatnashish imkonini berdi. Bu esa zamonaviy texnologiyalarning bilimlar almashinuvidagi hissani koʻrsatib beradi. Shuningdek, bilimlar maskani boʻlgan muzeylar ham bugungi kunda raqamli platformalar orqali global kuzatuvchilar uchun onlayn tarzda taqdim etilmoqda. Masalan, “UNESCO Virtual Exhibits” sayti orqali turkiy xalqlar tarixiga oid galleriyalarni ham tomosha qilish mumkin. Bu orqali uzoq oʻtmishga ega boʻlgan tarix dunyo ahliga soniyalar ichida taqdim qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsiyalar davrida raqamli texnologiyalar turkiy davlatlar oʻrtasidagi madaniy va ilmiy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Onlayn platformalar, ilmiy konferensiyalar hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali bilim va madaniy meros almashinuvi sezilarli darajada jadallashdi. Bu jarayon nafaqat turkiy xalqlar oʻrtasidagi integratsiyani mustahkamlash, balki ularning boy tarixiy va madaniy merosini global miqyosda targʻib etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. International Telecommunication Union Reports
2. Turkic Cooperation Organizations materials
3. UNESCO cultural heritage reports
4. ITU Internet statistics (2021)

IX-XII ASR MOVAROUNNAHR ALLOMALARINING MA'NAVİY QARASHLARIDA KOMIL INSON MUAMMOSINING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI.

Yuldasheva Saboxon Botir qizi

UrDPI Ijtimoiy-gumanitar fanlarni oʻqitish metodikasi
(Ma'naviyat asoslari) II kurs magistranti
+998919177867 yuldashevasabxon328@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi IX–XII asr Movarounnahr allomalari merosida komil inson gʻoyasining ma'naviy-axloqiy, gnoseologik va ijtimoiy-ma'rifiy qatlamlari innovatsion texnologiyalar yordamida tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi raqamli gumanitar yondashuv, matnshunoslik, konseptual tahlil va ta'limiy dizayn sinteziga asoslanadi. Yangilik sifatida korpus tahlili va semantik modellashtirish orqali nazariy asoslar tizimlashtiriladi.

Аннотация. В данном тезисе духовно-нравственные, гносеологические и социально-просветительские пласты идеи совершенного человека в наследии мыслителей Мавераннахра IX–XII веков анализируются с использованием инновационных технологий. Методология исследования основывается на синтезе цифрового гуманитарного подхода, текстологии, концептуального анализа и образовательного дизайна. Научная новизна работы заключается в систематизации теоретических оснований посредством корпусного анализа и семантического моделирования.

Annotation. This thesis examines the spiritual-moral, gnoseological, and socio-educational dimensions of the concept of the perfect human being in the

intellectual heritage of the scholars of Movarounnahr of the 9th–12th centuries through the use of innovative technologies. The research methodology is based on the synthesis of digital humanities approaches, textual studies, conceptual analysis, and instructional design. The novelty of the study lies in the systematization of theoretical foundations through corpus analysis and semantic modeling.

Kalit soʻzlar. Komil inson, Movarounnahr allomalari, maʼnaviy qarashlar, raqamli gumanitar tadqiqot, korpus tahlili, semantik model, innovatsion taʼlim texnologiyalari.

Ключевые слова: Совершенный человек, мыслители Мавераннахра, духовные воззрения, цифровые гуманитарные исследования, корпусный анализ, семантическая модель, инновационные образовательные технологии.

Keywords: Perfect human being, scholars of Movarounnahr, spiritual views, digital humanities research, corpus analysis, semantic model, innovative educational technologies.

IX–XII asrlarda Movarounnahr ilmiy-madaniy muhitida shakllangan allomalar merosi komil inson masalasini faqat axloqiy nasihatlar doirasida emas, balki bilish, tarbiya, kasbiy yetuklik, ijtimoiy masʼuliyat va muloqot madaniyati bilan uzviy bogʻliq konseptual muammo sifatida koʻtaradi. Mazkur tezisning maqsadi shu davr mutafakkirlarining maʼnaviy qarashlarida komil inson gʻoyasining nazariy asoslarini aniqlash va uni innovatsion texnologiyalar yordamida oʻrganishning ilmiy-metodik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Muammo qoʻyilishi shundan dalolat beradiki, komil inson tushunchasi tarixiy matnlarda turlicha terminlar, obrazlar va normativ mezonlar orqali ifodalanadi. Demak, uni zamonaviy ilmiy tilga koʻchirish jarayoni tasviriy bayon bilan cheklanmay, tushunchaviy rekonstruksiya, matnlararo qiyos va maʼno qatlamlarini ajratishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan raqamli gumanitar yondashuv, korpus lingvistikasi, semantik tarmoqlar va taʼlim analitikasi kabi innovatsion texnologiyalar komil inson konseptini birlamchi manbalar asosida aniqroq qayta tiklash va taʼlim jarayoniga ilmiy asoslangan model sifatida kiritish imkonini beradi.

Komil inson muammosining nazariy asoslari, avvalo, antropologik va gnoseologik qarashlar birligi bilan izohlanadi: insonning mukammalligi faqat xulq normalariga rioya qilish bilan emas, balki aql, tafakkur va bilish faoliyatining maʼlum meʼyorlarda kamol topishi bilan belgilanadi. Forobiy merosida insonning komilligi “fazilat” tushunchasi bilan bogʻlanib, u shaxsiy xususiyatlar majmuasi boʻlish bilan birga, jamiyatlardagi hamkorlik, muloqot va umumiy maqsadga xizmat qiluvchi faoliyatni ham qamrab oladi; demak, komillik individual holat emas, balki ijtimoiy munosabatlarda namoyon boʻladigan sifatlar tizimidir [Abu Nasr Forobiy.,1995: 254].

Bu yondashuv komil insonni “bilimdon shaxs” yoki “axloqli shaxs” degan tor talqinlardan chiqarib, uni kommunikativ, tashkiliy va maʼrifiy kompetensiyalar

uygʻunligi sifatida koʻrishga undaydi. Ibn Sino asarlarida esa inson kamoloti nazariy bilish, amaliy aql va mehnat-mashgʻulotning tartibli birligi orqali asoslanadi. Bunda sogʻlom turmush, irodaviy tarbiya va ilmiy izchillik shaxs yetukligining shartlari sifatida talqin etiladi [Ibn Sino., 1999: 1118].

Beruniyda komillikning muhim belgisi sifatida ilmiy halollik, kuzatuv va tajribaga tayanuvchi uslub, shuningdek, madaniyatlararo taqqoslash orqali xolis xulosa chiqarish qobiliyati ajralib turadi [Beruniy Abu Rayhon., 1998: 488].

Ushbu uch yoʻnalishning umumiy nuqtasi shundaki, komil inson nazariyasi maʼnaviylikni “faqat ichki kechinma” emas, balki ilmiy bilish, ijtimoiy masʼuliyat va amaliy odobning integrativ tizimi sifatida koʻrsatadi.

Innovatsion texnologiyalar asosida oʻrganishning nazariy poydevori ikki qatlamdan iborat: birinchisi, manbani raqamli muhitda ilmiy qayta ishlash nazariyasi; ikkinchisi, olingan bilimni taʼlimiy dizayn va kompetensiya modellari orqali transfer qilish nazariyasi. Birinchi qatlamda raqamli gumanitar tadqiqotlar mantiqi muhim: matnlarning raqamli korpusini yaratish, terminologik birliklarni lemmatizatsiya qilish, kontekst oynalari orqali “fazilat”, “aql”, “nafs”, “tarbiya”, “odamiylik” kabi yadro birliklarning semantik maydonini ajratish, soʻngra ularni matnlararo tarmoq sifatida modellashtirish mumkin boʻladi. Bu usul komil inson tushunchasining bir muallifda axloqiy norma sifatida, boshqasida bilish mezoni sifatida, uchinchisida esa metodologik xolislik sifatida koʻrinishini statistik va konseptual dalillar bilan mustahkamlaydi. Ikkinchi qatlamda esa taʼlim texnologiyalarining nazariy asoslari ishga tushadi: oʻquv natijalarini kompetensiya indikatorlariga ajratish, mos kontentni adaptiv platformalarda joylashtirish, talabaning refleksiv yozma ishlari va muhokama protokollarini analitika orqali baholash, shuningdek, konseptual xaritalar yordamida talaba tafakkuridagi “komillik modeli”ning shakllanish dinamikasini kuzatish mumkin. Mazkur jarayonda texnologiya maqsad emas, balki tarixiy-falsafiy maʼno qatlamlarini ochish va ularni oʻqitishning ilmiy asoslangan mexanizmlariga aylantirish vositasi sifatida talqin etiladi.

Komil inson muammosini raqamli tahlil qilishda metodologik xavf ham mavjud: tarixiy matnni zamonaviy kategoriyalar bilan haddan tashqari soddalashtirish yoki “algoritmik xolislik”ni mutlaq haqiqat deb qabul qilish. Shuning uchun nazariy asos sifatida germeneytik muvozanat saqlanadi: raqamli usullar faqat “koʻrsatkich” beradi, mazmuniy xulosa esa falsafiy talqin, kontekstual oʻqish va matnshunoslik tekshiruvi bilan asoslanadi. Texnika va inson munosabatini tahlil qiluvchi falsafiy yondashuvlar shuni koʻrsatadiki, texnologiya bilish ufqini kengaytirar ekan, u tadqiqotchining savol qoʻyish usulini ham oʻzgartiradi; demak, innovatsion vositalar qoʻllanganda tadqiqot savollari aniq, tekshiriladigan va manbaga sodiq boʻlishi zarur [Хайдеггер М., 1993: 224].

Shu bilan birga, komil inson gʻoyasining ijtimoiy oʻlchovi ham hisobga olinadi: Forobiyda fazilatli jamiyat va fazilatli shaxs oʻzaro shartlangan boʻlgani kabi, zamonaviy taʼlimda ham shaxs kamoloti muloqot, hamkorlik va masʼuliyatli

diskursda shakllanadi; bu holat kommunikativ harakat nazariyasi doirasida tushuntiriladi [Habermas J., 1984: 465].

Natijada komil insonning nazariy modeli “bilim”, “xulq”, “muloqot”, “kasbiy-amaliy malaka” va “refleksiya” kabi komponentlarning o‘zaro bog‘liqligi sifatida tekshiriladi.

Tadqiqotning nazariy yangiligi shundaki, IX–XII asr Movarounnahr allomalari merosidagi komil inson konsepti bir vaqtning o‘zida uch darajada rekonstruksiya qilinadi: terminologik darajada yadro tushunchalar va ularning kontekstlari korpus tahlili asosida ajratiladi. Konseptual darajada bu tushunchalar o‘rtasidagi semantik bog‘lanishlar tarmoq modeli ko‘rinishida quriladi. Didaktik darajada esa mazkur model kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg‘unlashtirilib, innovatsion ta’lim platformalarida qo‘llashga mos “komil inson kompetensiyalari” matritsasiga aylantiriladi. Bunday yondashuv tarixiy-falsafiy tadqiqotning faqat retrospektiv bilim berish vazifasini emas, balki zamonaviy ta’lim amaliyoti uchun nazariy asoslangan, tekshiriladigan va qayta qo‘llanadigan model ishlab chiqish vazifasini ham bajarishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ma’naviy qarashlarni o‘rganishda me’yoriy da’volardan ko‘ra, tushunchalarning qanday qurilgani, qanday dalillangani va qanday ijtimoiy-amaliy natijalarga yo‘naltirilganini tahlil qilish ustuvor bo‘ladi; bu esa mavzuning ilmiy obyektivligini mustahkamlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, IX–XII asr Movarounnahr allomalari qarashlarida komil inson muammosi ma’naviy-axloqiy mezonlar, bilish va metod, ijtimoiy mas’uliyat hamda tarbiya texnologiyalarining uzviy birligi sifatida namoyon bo‘ladi. Innovatsion texnologiyalar, xususan, raqamli korpus tuzish, semantik modellash, konsept xaritalash va ta’lim analitikasi ushbu birlikni tizimli ochish, turli manbalardagi ma’no qatlamlarini qiyoslash hamda natijani didaktik modelga aylantirish imkonini beradi. Shu tariqa komil inson g‘oyasi tarixiy meros doirasida muzlatilgan mavzu bo‘lib qolmay, zamonaviy ilmiy-tadqiqot va ta’lim amaliyotida nazariy asoslangan, tekshiriladigan va rivojlantiriladigan konsept sifatida qayta talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. Toshkent, Ma’naviyat, 2008, 176 b.
2. Abu Nasr Forobiy. Al-Farabi on the Perfect State: Abu Nasr Al-Farabi’s Mabadi’ Ara’ Ahl Al-Madina Al-Fadila. Oxford, Oxford University Press, 1995, 254 p.
3. Ibn Sino. The Canon of Medicine (al-Qanun fi’l-Tibb). Chicago, Kazi Publications, 1999, 1118 p.
4. Beruniy Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Toshkent, Fan, 1998, 488 b.
5. Хайдеггер М. Вопрос о технике. Москва, Республика, 1993, 224 с.

6. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Boston, Beacon Press, 1984, 465 p.

RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG‘IB QILISH

Zarifova Gulshoda

Urganch davlat pedagogika institute
Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi.
zaripovagulshoda158@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda turkiy xalqlarning boy madaniy merosini saqlash va targ‘ib qilishda raqamli texnologiyalarning o‘rni tahlil qilinadi. Raqamli arxivlar, virtual muzeylar va multimedia loyihalar orqali tarixiy manbalarni saqlash hamda keng jamoatchilikka yetkazish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali turkiy madaniy merosni targ‘ib qilish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turkiy madaniyat, raqamli resurslar, raqamli arxiv, virtual muzey, multimedia loyihalar, madaniy meros, internet, ijtimoiy tarmoqlar.

Abstract. This thesis analyzes the role of digital technologies in preserving and promoting the cultural heritage of Turkic peoples. The possibilities of preserving historical sources and presenting them to a wide audience through digital archives, virtual museums and multimedia projects are discussed.

Keywords: Turkic culture, digital resources, digital archives, virtual museums, multimedia projects, cultural heritage, internet, social networks

Аннотация. В данной статье анализируется роль цифровых технологий в сохранении и популяризации богатого культурного наследия тюркских народов. Подчеркиваются возможности сохранения исторических источников и обеспечения их доступности для широкой публики посредством цифровых архивов, виртуальных музеев и мультимедийных проектов. Также рассматриваются возможности популяризации тюркского культурного наследия через Интернет и социальные сети.

Ключевые слова: тюркская культура, цифровые ресурсы, цифровой архив, виртуальный музей, мультимедийные проекты, культурное наследие, интернет, социальные сети.

Bugungi globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan davrda har bir xalq o‘zining tarixiy va madaniy merosini saqlash hamda uni kelajak avlodlarga yetkazish masalasiga alohida e‘tibor qaratmoqda. Turkiy xalqlarning boy madaniy merosi – qadimiy qo‘lyozmalar, tarixiy yodgorliklar, xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlar

va milliy an'analar – jahon madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Binobarin qonunchiligimizda ham madaniy meroslarni asrash borasida qator qonunlar qabul qilingan bo'lib, konstitutsiyada ham alohida ta'kidlab o'tilgan. Jumladan, moddiy va nomoddiy madaniy meros obyektlarini, jumladan turkiy xalqlar bilan bog'liq umumiy merosni himoya qilish davlat majburiyati sifatida belgilangan. Konstitutsiyaviy normalar asosida “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida”gi qonun kabi qonun hujjatlari qabul qilingan, bu esa turkiy madaniyatning moddiy va nomoddiy namunalarini himoya qiladi. O'zbekiston TURKSOY va Turkiy meros va madaniyat jamg'armasi kabi tashkilotlar doirasida turkiy merosni saqlash bo'yicha majburiyatlarga

ega.[1 <https://gov.uz/oz/madaniyat/news/view/49199>] Shunday qilib, turkiy xalqlarning mushtarak merosi sifatida tarixiy, ma'naviy va madaniy obidalar hamda an'analar Konstitutsiya darajasida muhofaza qilinadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, tarixiy qo'lyozmalar, arxiv hujjatlari va ilmiy manbalarni raqamlashtirish orqali ularni uzoq muddat saqlash hamda keng auditoriyaga yetkazish mumkin. Raqamli arxivlar ilmiy tadqiqotchilar va yoshlar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi. Madaniy merosni raqamlashtirish tarixiy manbalarni saqlashning zamonaviy va samarali usullaridan biri sifatida e'tirof etiladi[2 Xayrullayev M.M. 2017]. Madaniy merosni targ'ib qilishda virtual muzeylarning o'rni ham katta. Madaniy meros agentligi ma'lumotlaridan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, bugungi kunda O'zbekistonda 20 dan ortiq davlat muzeylari 360° formatdagi virtual platformalar orqali raqamlashtirilgan bo'lib, foydalanuvchilar ularni internet orqali masofadan turib tomosha qilish imkoniyatiga ega. Eng mashhur virtual muzeylar qatoriga Samarqanddagi Afrosiyob, Mirzo Ulug'bek majmuasi, O'zbekiston tarixi va san'ati muzeylari kiradi. Virtual muzeylar orqali foydalanuvchilar tarixiy eksponatlar va san'at asarlarini masofadan turib ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa madaniy merosni keng jamoatchilikka yetkazish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Shuningdek, multimedia loyihalar ham turkiy madaniy merosni targ'ib qilishda muhim vositalardan biri hisoblanadi. Hujjatli filmlar, interaktiv platformalar, raqamli ko'rgazmalar orqali tarixiy merosni zamonaviy shaklda taqdim etish mumkin. Bu esa ayniqsa yosh avlod orasida milliy tarix va madaniyatga bo'lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi [3 Nazarov Q. 2019].

Internet va ijtimoiy tarmoqlar madaniy merosni keng targ'ib qilishning eng tezkor vositalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy kommunikatsiya platformalari orqali tarixiy obidalar, milliy qadriyatlar va madaniy an'analar haqida ma'lumotlar keng auditoriyaga yetkazilmoqda. Toshkentdagi qator muzeylarga virtual sayohat qilish imkonini beruvchi 360.vrmuseum.uz sayti ishga tushirilgan. Ushbu platforma orqali davlat muzeylari va uy muzeylarni tomosha qilish mumkin. Suratlar 360 gradusli formatda joylangan. Sayt orqali O'zbekiston amaliy san'at

muzeyi, Davlat tabiat muzeyi, O‘zbekiston Tarixi davlat muzeyi, Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi, O‘zbekiston davlat san‘at muzeyi, Qurolli kuchlar muzeyi, O‘zbekiston tasviriy san‘at muzeyi va bir qator uy muzeylarni tomosha qilish mumkin [4 <https://www.afisha.uz/uz/gorod/2024/02/15/vrmuzey>]. Bu jarayon madaniy merosni saqlash va ommalashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday tashabbuslar turkiy xalqlarning umumiy tarixiy ildizlari va madaniy qadriyatlarini chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy axborot texnologiyalari turkiy xalqlarning boy madaniy merosini saqlash va targ‘ib qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Raqamli arxivlar tarixiy qo‘lyozmalar va hujjatlarni uzoq muddat saqlash imkonini yaratib, ilmiy tadqiqotchilar hamda yoshlar uchun keng foydalanish imkoniyatini ta‘minlaydi. Virtual muzeylar va multimedia loyihalar esa tarixiy yodgorliklar va madaniy qadriyatlarni zamonaviy shaklda namoyish etib, ularni keng jamoatchilikka yetkazishda samarali vosita hisoblanadi. Shuningdek, internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi madaniy merosni global miqyosda targ‘ib qilish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Bu jarayon nafaqat madaniy boyliklarni ommalashtirishga, balki yosh avlodda milliy o‘zlikni anglash va tarixiy qadriyatlarga hurmat tuyg‘usini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://gov.uz/oz/madaniyat/news/view/49199>
2. Xayrullayev M.M. Ma‘naviyat asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. Nazarov Q. Ma‘naviyat asoslari. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2019.
4. <https://www.afisha.uz/uz/gorod/2024/02/15/vrmuzey>

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУРЫ

Машарипова Лобар Хайрулла кизи

Студент 241-направления Иностранный язык и литература: английский язык (рус). Ургенчского государственного педагогического института

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования технологий искусственного интеллекта для развития и популяризации тюркских языков и культурного наследия в цифровой среде. Особое внимание уделяется таким направлениям, как обработка естественного языка, машинный перевод, распознавание речи и создание языковых корпусов. Анализируется роль искусственного интеллекта в сохранении культурных

материалов, включая фольклорные тексты, литературные произведения и исторические источники, а также в создании цифровых архивов и образовательных платформ. Кроме того, рассматриваются существующие проблемы, связанные с недостатком языковых данных, этическими аспектами применения технологий и цифровым неравенством. Сделан вывод о том, что развитие искусственного интеллекта открывает новые перспективы для укрепления культурных связей и расширения международного научного сотрудничества между тюркскими государствами.

Ключевые слова: искусственный интеллект, тюркские языки, цифровая гуманитаристика, обработка естественного языка, культурное наследие, машинный перевод, цифровые архивы.

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan turkiy tillar va madaniy merosni raqamli muhitda rivojlantirish hamda targ'ib qilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tabiiy tilni qayta ishlash, mashina tarjimasini, nutqni tanib olish va til korpuslarini yaratish kabi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, sun'iy intellektning folklor matnlari, adabiy asarlar va tarixiy manbalarni saqlash hamda ularni raqamlashtirish jarayonidagi roli ko'rib chiqiladi. Maqolada raqamli arxivlar va ta'lim platformalarini yaratish masalalari ham yoritiladi. Bundan tashqari, til resurslarining yetishmasligi, texnologiyalardan foydalanishdagi etik muammolar va raqamli tengsizlik kabi masalalar ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt texnologiyalari turkiy xalqlar madaniy merosini saqlash va ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, turkiy tillar, raqamli gumanitar fanlar, tabiiy tilni qayta ishlash, madaniy meros, mashina tarjimasini, raqamli arxivlar.

Abstract. The article examines the possibilities of using artificial intelligence technologies for the development and promotion of Turkic languages and cultural heritage in the digital environment. Particular attention is paid to such areas as natural language processing, machine translation, speech recognition, and the creation of linguistic corpora. The study analyzes the role of artificial intelligence in preserving cultural materials, including folklore texts, literary works, and historical sources, as well as in the development of digital archives and educational platforms. The article also addresses existing challenges related to the lack of linguistic data, ethical issues in the use of AI technologies, and digital inequality. It is concluded that the development of artificial intelligence opens new opportunities for strengthening cultural connections and expanding international scientific cooperation among Turkic states.

Keywords: artificial intelligence, Turkic languages, digital humanities, natural language processing, cultural heritage, machine translation, digital archives.

1. Введение

В последние десятилетия человечество вступило в эпоху активной цифровизации, когда информационные технологии начинают играть ключевую роль не только в экономике или технических науках, но и в гуманитарной сфере. Одним из наиболее быстро развивающихся направлений современных технологий является искусственный интеллект. Сегодня системы искусственного интеллекта используются для анализа текстов, автоматического перевода, обработки речи, создания образовательных платформ и распространения культурного контента. Эти возможности открывают новые перспективы для сохранения и популяризации языков и культур различных народов, в том числе тюркских.

Актуальность темы исследования связана с тем, что тюркские языки представлены большой группой родственных языков, на которых говорят десятки миллионов людей в разных странах мира. При этом уровень их цифрового представления в интернете и технологических системах значительно различается. Некоторые языки, например турецкий, достаточно хорошо интегрированы в современные цифровые сервисы, тогда как другие остаются менее представленными в системах машинного перевода, голосовых технологиях и интеллектуальных приложениях. Это создает необходимость поиска новых решений, которые позволят расширить использование тюркских языков в цифровой среде [7, p. 6284].

Искусственный интеллект может сыграть важную роль в решении этой задачи. Современные технологии обработки естественного языка позволяют анализировать большие массивы текстов, автоматически переводить их на другие языки, а также создавать обучающие системы для изучения языков. Такие инструменты помогают сделать языковое и культурное наследие более доступным для широкой аудитории, включая молодежь и международное научное сообщество [2, p. 7].

Кроме того, развитие искусственного интеллекта тесно связано с ростом так называемых цифровых гуманитарных наук. Это междисциплинарное направление объединяет методы компьютерных технологий и гуманитарных исследований. Используя цифровые инструменты, исследователи могут изучать культурные тексты, фольклор, исторические документы и литературные произведения на новом уровне, выявляя закономерности и связи, которые ранее было трудно обнаружить традиционными методами [10, p. 3].

Таким образом, использование искусственного интеллекта открывает новые возможности для изучения, сохранения и распространения тюркских языков и культурного наследия. Цель данного исследования заключается в анализе основных направлений применения технологий искусственного интеллекта для продвижения тюркских языков и культурных ценностей в цифровой среде.

2. Теоретические основы использования искусственного интеллекта в гуманитарной сфере

Искусственный интеллект представляет собой область науки, которая занимается созданием компьютерных систем, способных выполнять задачи, обычно требующие человеческого интеллекта. К таким задачам относятся понимание языка, обучение, решение проблем и анализ информации. Современные системы искусственного интеллекта основаны на сложных алгоритмах и моделях машинного обучения, которые позволяют компьютерам обрабатывать большие объемы данных и находить в них закономерности [1, p. 19].

Одним из наиболее важных направлений развития искусственного интеллекта является обработка естественного языка. Эта область науки занимается созданием технологий, позволяющих компьютерам понимать, анализировать и генерировать человеческую речь и текст. К основным задачам обработки естественного языка относятся машинный перевод, автоматическое распознавание речи, анализ текстов и создание диалоговых систем. Эти технологии широко используются в поисковых системах, переводчиках, голосовых ассистентах и образовательных платформах [2, p. 4].

Важную роль в развитии языковых технологий играет машинный перевод. Он позволяет автоматически переводить тексты с одного языка на другой с использованием статистических моделей и нейронных сетей. Такие системы особенно важны для языков, которые используются в международной научной и культурной коммуникации. Развитие машинного перевода способствует расширению доступа к информации и укреплению межкультурного диалога [5, p. 2].

Еще одним важным направлением является компьютерная лингвистика, которая изучает языковые структуры с использованием методов информатики и статистики. Исследователи в этой области создают языковые корпуса — большие базы текстов, которые используются для анализа лексики, грамматики и семантики различных языков. Такие ресурсы играют ключевую роль в разработке систем искусственного интеллекта, так как именно на основе больших текстовых данных обучаются современные языковые модели [3, p. 5].

В гуманитарных науках использование искусственного интеллекта стало активно развиваться в рамках направления цифровых гуманитарных исследований. Оно предполагает применение компьютерных методов для анализа культурных и исторических материалов. Например, исследователи могут использовать алгоритмы для анализа литературных произведений, изучения исторических документов или обработки фольклорных текстов. Это позволяет расширить традиционные методы гуманитарного анализа и получить новые научные результаты [10, p. 6].

Таким образом, искусственный интеллект становится важным инструментом современной науки, включая гуманитарные дисциплины. Его применение открывает новые возможности для изучения языков, культурных традиций и исторического наследия различных народов, что особенно важно для сохранения и развития тюркских языков в цифровую эпоху.

3. Искусственный интеллект в развитии и популяризации тюркских языков

Современные технологии искусственного интеллекта открывают новые возможности для изучения, развития и распространения языков. Особенно важную роль они играют для языков, которые стремятся расширить своё присутствие в цифровой среде. Тюркские языки представляют собой большую языковую семью, включающую узбекский, казахский, турецкий, кыргызский, татарский и другие языки. Их использование в цифровых технологиях постепенно расширяется благодаря развитию систем обработки естественного языка и машинного обучения [9, p. 3].

Одним из наиболее заметных направлений применения искусственного интеллекта является машинный перевод. Современные переводческие системы способны автоматически переводить тексты между различными языками с использованием нейронных сетей и больших языковых моделей. Для тюркских языков такие технологии особенно важны, поскольку они позволяют расширить международное научное и культурное взаимодействие. Благодаря автоматическому переводу научные статьи, литературные произведения и образовательные материалы могут становиться доступными для более широкой аудитории [5, p. 15].

Еще одной важной областью является распознавание и синтез речи. Эти технологии позволяют компьютерам понимать человеческую речь и воспроизводить её в виде звука. Голосовые ассистенты, системы автоматического субтитрирования и программы для изучения языков активно используют подобные алгоритмы. Для тюркских языков развитие таких систем помогает создавать новые образовательные ресурсы, а также способствует сохранению языковой практики в цифровой среде [2, p. 8].

Особое значение для развития языковых технологий имеют так называемые языковые корпуса. Языковой корпус представляет собой большую электронную базу текстов, которая используется для анализа структуры языка, его словарного состава и грамматических особенностей. На основе таких корпусов обучаются современные модели искусственного интеллекта. Чем больше текстовых данных доступно для анализа, тем точнее работают системы перевода, анализа и генерации текста [3, p. 12].

Кроме того, искусственный интеллект активно используется в образовательных приложениях для изучения языков. Современные платформы могут адаптировать учебные задания под уровень знаний пользователя, анализировать ошибки и предлагать индивидуальные

рекомендации. Такой подход делает процесс изучения языка более эффективным и доступным для широкого круга пользователей [4, p. 21].

Таким образом, искусственный интеллект становится важным инструментом развития тюркских языков. Он помогает не только создавать новые образовательные ресурсы, но и расширяет возможности научного обмена, культурного диалога и международного сотрудничества.

4. Использование искусственного интеллекта в сохранении и продвижении тюркской культуры

Помимо языковых технологий, искусственный интеллект играет значительную роль в сохранении и распространении культурного наследия. В современном мире большое количество культурных материалов — текстов, изображений, аудиозаписей и видео — переводится в цифровой формат. Это позволяет хранить и анализировать культурные данные с помощью компьютерных технологий, а также делать их доступными для пользователей по всему миру [10, p. 8].

Одним из направлений использования искусственного интеллекта является цифровая обработка фольклорных и литературных текстов. Алгоритмы обработки естественного языка могут анализировать большие массивы текстов, выявлять тематические особенности произведений, частоту употребления определённых слов и другие языковые характеристики. Такой анализ помогает исследователям глубже понимать культурные традиции и особенности народной литературы [2, p. 11].

Искусственный интеллект также используется при создании виртуальных музеев и цифровых архивов. С помощью современных технологий можно оцифровывать исторические документы, произведения искусства, рукописи и другие культурные объекты. Эти материалы затем размещаются на онлайн-платформах, где их могут изучать исследователи, студенты и все заинтересованные пользователи. Таким образом, культурное наследие становится более доступным и защищённым от утраты [10, p. 14].

Еще одним важным направлением является создание мультимедийного контента. Современные системы искусственного интеллекта могут помогать создавать тексты, изображения, аудио-материалы и видеоролики, посвященные истории и культуре различных народов. Такие технологии активно используются в образовательных проектах, культурных порталах и социальных сетях. Они позволяют представлять культурную информацию в более наглядной и интересной форме для широкой аудитории [1, p. 28].

Кроме того, технологии искусственного интеллекта позволяют анализировать большие объёмы данных из социальных сетей и интернет-платформ. Это помогает исследователям изучать культурные тенденции, популярность определённых тем и интерес пользователей к различным аспектам культуры. Подобные исследования могут использоваться для разработки новых культурных и образовательных проектов [8, p. 592].

Таким образом, искусственный интеллект становится важным инструментом сохранения и продвижения тюркской культуры. Он помогает не только сохранять культурное наследие в цифровом формате, но и распространять знания о культуре тюркских народов в глобальном информационном пространстве.

5. Проблемы и риски использования искусственного интеллекта

Несмотря на широкие возможности искусственного интеллекта, его использование в сфере языков и культуры связано с рядом проблем и ограничений. Одной из главных трудностей является недостаток языковых данных для многих языков мира. Для эффективной работы систем искусственного интеллекта необходимы большие объемы текстов, аудиозаписей и других материалов. Однако для некоторых тюркских языков такие ресурсы пока недостаточно представлены в цифровой среде. Это может снижать точность работы систем машинного перевода, распознавания речи и других языковых технологий [7, p. 6286].

Еще одной важной проблемой является риск искажения культурного содержания. Алгоритмы искусственного интеллекта обучаются на основе доступных данных, и если эти данные неполные или содержат ошибки, то система может воспроизводить неточную или упрощенную информацию. В гуманитарной сфере это особенно важно, поскольку речь идет о сохранении культурного наследия, традиций и исторической памяти. Поэтому использование искусственного интеллекта должно сопровождаться научной экспертизой и участием специалистов-гуманитариев [8, p. 594].

Также следует учитывать этические аспекты применения искусственного интеллекта. Современные языковые модели способны автоматически генерировать тексты и другие материалы, однако они не всегда могут правильно интерпретировать культурный контекст. В некоторых случаях это может приводить к появлению стереотипов или неправильному представлению культурных особенностей различных народов. Исследователи подчеркивают, что при разработке таких систем необходимо учитывать социальные и культурные последствия их использования [6, p. 613].

Еще одной проблемой является так называемое цифровое неравенство. Разные страны и регионы имеют различный уровень доступа к современным технологиям и цифровой инфраструктуре. В результате одни языки и культуры получают больше возможностей для развития в цифровом пространстве, тогда как другие остаются менее представленными. Для решения этой проблемы необходимы международные проекты и программы, направленные на поддержку языкового разнообразия и развитие цифровых ресурсов для различных языков [7, p. 6290].

Таким образом, использование искусственного интеллекта в гуманитарной сфере требует внимательного и ответственного подхода.

Необходимо учитывать как технические возможности технологий, так и культурные, социальные и этические аспекты их применения.

6. Перспективы развития использования искусственного интеллекта

Несмотря на существующие проблемы, развитие искусственного интеллекта открывает широкие перспективы для дальнейшего развития тюркских языков и культуры. Одним из наиболее перспективных направлений является создание совместных научных проектов между тюркскими государствами. Такие проекты могут включать разработку общих языковых корпусов, цифровых архивов и образовательных платформ. Совместная работа исследователей и специалистов в области информационных технологий позволит значительно расширить цифровые ресурсы для тюркских языков [3, p. 18].

Важную роль в этом процессе может сыграть создание крупных баз языковых данных. Чем больше текстов, аудиоматериалов и других языковых ресурсов будет доступно для анализа, тем точнее смогут работать системы машинного перевода и обработки речи. Такие базы данных могут формироваться на основе литературных произведений, научных публикаций, фольклорных текстов и материалов средств массовой информации [2, p. 15].

Перспективным направлением также является интеграция искусственного интеллекта в образовательные технологии. Современные цифровые платформы позволяют создавать интерактивные учебные материалы, автоматические системы проверки заданий и персонализированные программы обучения. Использование таких технологий может значительно повысить эффективность изучения тюркских языков как в образовательных учреждениях, так и в системе дистанционного обучения [4, p. 27].

Кроме того, искусственный интеллект может способствовать расширению культурного обмена между различными странами. Благодаря цифровым платформам и автоматическим переводческим системам культурные материалы могут быстро распространяться в международном информационном пространстве. Это помогает знакомить мировое сообщество с историей, литературой и традициями тюркских народов, а также способствует развитию научного сотрудничества и межкультурного диалога [1, p. 32].

Таким образом, дальнейшее развитие технологий искусственного интеллекта может сыграть важную роль в сохранении и популяризации тюркских языков и культурного наследия. При условии активного международного сотрудничества и поддержки научных проектов эти технологии способны значительно расширить возможности гуманитарных исследований и культурного взаимодействия в цифровую эпоху.

7. Заключение

Подводя итоги проведённого анализа, можно отметить, что искусственный интеллект постепенно становится важным инструментом развития языков и культур в современном цифровом пространстве. Технологии обработки естественного языка, машинного перевода, анализа текстов и распознавания речи открывают новые возможности для изучения, сохранения и распространения культурного наследия различных народов. В этом контексте тюркские языки и культура также получают дополнительные возможности для развития и популяризации в глобальной информационной среде.

В ходе исследования было показано, что искусственный интеллект может активно использоваться в нескольких ключевых направлениях. Прежде всего это развитие языковых технологий, включая машинный перевод, создание языковых корпусов и образовательных приложений. Эти инструменты позволяют расширить использование тюркских языков в научной коммуникации, образовании и цифровых медиа. Кроме того, технологии искусственного интеллекта способствуют сохранению культурного наследия через цифровые архивы, виртуальные музеи и анализ фольклорных и литературных текстов [10, p. 15].

Одновременно с этим важно учитывать существующие ограничения и риски применения искусственного интеллекта. Недостаток языковых данных, возможные искажения культурного контекста, а также вопросы этики и цифрового неравенства требуют внимательного и ответственного подхода со стороны исследователей и разработчиков технологий. Для эффективного использования искусственного интеллекта необходимо сотрудничество специалистов в области информационных технологий, лингвистики и культурологии [6, p. 620].

Особое значение имеет развитие международного сотрудничества между тюркскими государствами и научными центрами. Совместные проекты по созданию цифровых корпусов языков, образовательных платформ и культурных архивов могут значительно расширить возможности для сохранения и изучения тюркского языкового и культурного наследия. В условиях глобализации такие инициативы способствуют укреплению культурных связей и развитию научного диалога [3, p. 20].

Таким образом, искусственный интеллект представляет собой важный инструмент современной гуманитарной науки. Его грамотное и ответственное использование может способствовать не только развитию языковых технологий, но и более широкому распространению знаний о культуре тюркских народов. В перспективе интеграция искусственного интеллекта в образовательные и культурные проекты может сыграть значительную роль в сохранении языкового разнообразия и укреплении культурной идентичности в цифровую эпоху.

Список литературы

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. — 4th ed. — Harlow : Pearson, 2021.
2. Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition. — 2nd ed. — Upper Saddle River : Prentice Hall, 2009.
3. Manning C. D., Schütze H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. — Cambridge : MIT Press, 1999.
4. Bird S., Klein E., Loper E. Natural Language Processing with Python. — Sebastopol : O'Reilly Media, 2009.
5. Koehn P. Statistical Machine Translation. — Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
6. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? // Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. — 2021. — P. 610–623.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В ФОРМИРОВАНИИ ЕДИНОГО ТЮРКСКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА

Абдуллаева Зухра Нурлибек кизи

Студент 241-направления Иностранный язык
и литература: английский язык (рус).

Аннотация. В статье рассматривается роль цифровых платформ в формировании единого тюркского культурного пространства. Анализируются теоретические основы цифровой культурной интеграции, виды платформ, механизмы их воздействия, а также основные проблемы и перспективы развития культурного взаимодействия в условиях сетевого общества.

Ключевые слова: цифровые платформы, тюркский мир, культурное пространство, цифровизация, культурная интеграция, сетевое общество, идентичность.

Annotatsiya. Maqolada raqamli platformalarning yagona turkiy madaniy makonni shakllantirishdagi o'zni tahlil qilinadi. Raqamli madaniy integratsiyaning nazariy asoslari, platformalar turlari, ularning ta'sir mexanizmlari, shuningdek, tarmoq jamiyati sharoitidagi madaniy hamkorlikning asosiy muammolari va rivojlanish istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli platformalar, turkiy dunyo, madaniy makon, raqamlashtirish, madaniy integratsiya, tarmoq jamiyati, identiklik.

Abstract. The article examines the role of digital platforms in shaping a unified Turkic cultural space. It analyzes the theoretical foundations of digital cultural integration, the main types of platforms, their mechanisms of influence, as well as the key challenges and prospects for cultural interaction in the context of the network society.

Keywords: digital platforms, Turkic world, cultural space, digitalization, cultural integration, network society, identity.

1. Введение. Актуальность и постановка проблемы

Современный этап развития общества часто называют эпохой цифровизации или информационной эпохой. Это связано с тем, что коммуникация, культура, образование и научное сотрудничество всё чаще происходят в цифровой среде. По мнению М. Кастельса, сегодня формируется «сетевое общество», в котором ключевую роль играет не территория, а информационные потоки и цифровые сети [1, с. 45]. Это означает, что культурное взаимодействие между народами больше не ограничено географическими границами.

Для тюркских государств этот процесс имеет особое значение. Исторически тюркские народы объединены общими языковыми корнями, сходными культурными традициями и историческим опытом. Однако в XX веке политические границы, различные образовательные системы и информационная изолированность привели к ослаблению культурных связей. В условиях цифровизации возникает возможность восстановить и укрепить это единство на новой основе — через цифровые платформы.

Б. Андерсон в своей концепции «воображаемых сообществ» показывает, что общность формируется через коммуникацию, печатные издания и медиа [7, с. 37]. Если в XIX веке такую роль играла пресса, то в XXI веке её функцию выполняют цифровые медиа и онлайн-платформы. Таким образом, культурное пространство может формироваться не только через государственные институты, но и через цифровые каналы связи.

А. Аппадурай подчёркивает, что в эпоху глобализации культурные процессы становятся «транснациональными» и развиваются через медиапотоки [4, с. 33]. Это особенно важно для тюркского мира, поскольку цифровая среда позволяет формировать общее информационное и культурное пространство, несмотря на государственные границы.

Таким образом, актуальность темы заключается в том, что цифровые платформы становятся новым инструментом интеграции тюркских народов. Однако возникает научный вопрос: каким образом именно цифровые технологии способствуют формированию единого тюркского культурного пространства?

Цель исследования — определить роль цифровых платформ в процессе культурной интеграции тюркских государств в условиях сетевого общества.

2. Теоретические основы формирования культурного пространства

Чтобы понять роль цифровых платформ, необходимо уточнить два ключевых понятия: «культурное пространство» и «цифровая платформа».

Под культурным пространством в гуманитарных науках понимается совокупность символов, ценностей, традиций, языка и исторической памяти, которые объединяют людей в определённое сообщество. Э. Смит рассматривает культурную идентичность как систему общих мифов, памяти и символов, которые создают чувство принадлежности к общности [6, с. 15]. Следовательно, культурное пространство — это не только территория, но и общая система смыслов.

В условиях цифровизации эта система смыслов всё чаще формируется в онлайн-среде. Ян ван Дейк отмечает, что современное общество строится по сетевому принципу, где связи между людьми становятся более гибкими и динамичными [8, с. 24]. Это означает, что культурная интеграция возможна через цифровые коммуникационные сети.

Л. Манович подчёркивает, что новые медиа обладают такими характеристиками, как интерактивность, мультимедийность и цифровая обработка данных [5, с. 27]. Благодаря этим свойствам цифровые платформы позволяют не только передавать информацию, но и активно участвовать в создании культурного контента. Пользователь становится не пассивным потребителем, а соавтором культурного процесса.

Г. Дженкинс в концепции «культуры конвергенции» показывает, что современная культура развивается через взаимодействие различных медиаформатов и активное участие аудитории [3, с. 2]. Это особенно важно для тюркского культурного пространства, поскольку молодёжь активно использует социальные сети, видеоплатформы и онлайн-ресурсы для выражения своей культурной идентичности.

Если опираться на идеи М. Кастельса, можно сделать вывод, что цифровые сети создают новую форму общественной организации, где культурная интеграция осуществляется через постоянный обмен информацией [1, с. 70]. В таком обществе формирование единого культурного пространства зависит от интенсивности коммуникационных потоков.

Таким образом, теоретический анализ показывает, что:

- культурное пространство формируется через общие символы и коммуникацию;
- цифровые платформы усиливают скорость и масштаб культурного обмена;
- в сетевом обществе именно цифровые технологии становятся ключевым механизмом интеграции.

3. Виды цифровых платформ в тюркском культурном взаимодействии

После рассмотрения теоретических основ важно перейти к практическому уровню — каким образом цифровые платформы реально участвуют в формировании культурного пространства.

В условиях сетевого общества цифровые платформы становятся основным каналом коммуникации. Как отмечает М. Кастельс, именно через информационные сети формируются новые формы общественной организации и коллективной идентичности [1, с. 92]. Это означает, что культурные связи между тюркскими народами сегодня всё чаще развиваются не через традиционные дипломатические или академические механизмы, а через цифровую среду.

Прежде всего, следует выделить образовательные платформы. Онлайн-курсы, дистанционные программы, совместные вебинары университетов позволяют студентам из разных тюркских стран изучать общий историко-культурный материал. В рамках сетевого общества образование становится глобальным и транснациональным процессом [8, с. 118]. Таким образом, цифровые образовательные ресурсы способствуют формированию общего культурного и научного дискурса.

Второй важный тип платформ — социальные сети и видеохостинги. Г. Дженкинс подчёркивает, что современная культура развивается в условиях «конвергенции», когда пользователи одновременно потребляют и создают медиаконтент [3, с. 45]. Молодёжь тюркских стран активно участвует в создании контента о языке, традициях, национальной кухне, музыке. Через такие платформы формируется чувство культурной близости и общности.

Кроме того, цифровые медиа обладают интерактивностью, что позволяет пользователям не просто получать информацию, а вступать в диалог. Л. Манович отмечает, что интерактивность является одной из ключевых характеристик новых медиа [5, с. 55]. Это особенно важно для культурного пространства, так как диалог усиливает взаимопонимание и формирует устойчивые культурные связи.

Особое значение имеют цифровые архивы и проекты в сфере компьютерной лингвистики. Создание цифровых корпусов тюркских языков, электронных библиотек и баз данных позволяет систематизировать и сохранять культурное наследие. В этом контексте работы по компьютерной лингвистике становятся инструментом не только научного анализа, но и культурной интеграции [10, с. 74].

Таким образом, цифровые платформы можно рассматривать как инфраструктуру современного культурного взаимодействия. Они объединяют образовательные ресурсы, медиaprостранство и научные базы данных, формируя общую информационную среду для тюркских государств.

4. Механизмы формирования единого культурного пространства

Важно не только перечислить виды платформ, но и понять, **каким образом** они способствуют формированию единого культурного пространства.

Первый механизм — расширение информационной доступности. В эпоху глобализации культурные образы и символы распространяются через медиапотоки, выходя за пределы национальных границ [4, с. 54]. Это позволяет представителям разных тюркских народов узнавать о традициях друг друга и находить общие элементы культурного наследия.

Второй механизм — формирование общей идентичности через медиа. Б. Андерсон писал, что общность формируется тогда, когда люди ощущают себя частью единого информационного пространства [7, с. 44]. В цифровую эпоху такую функцию выполняют онлайн-сообщества, где обсуждаются исторические события, язык, культурные символы. Таким образом, цифровые платформы становятся инструментом создания «воображаемого» культурного единства.

Третий механизм связан с сетевой структурой общества. Ян ван Дейк подчёркивает, что сети позволяют устанавливать горизонтальные связи между участниками без жёсткой иерархии [8, с. 20]. Это означает, что культурное взаимодействие между тюркскими странами может развиваться не только на государственном уровне, но и на уровне университетов, научных центров и отдельных пользователей.

Четвёртый механизм — совместное производство культурного контента. В условиях культуры конвергенции пользователи становятся активными участниками медиапроцесса [3, с. 67]. Это позволяет создавать коллективные проекты — онлайн-фестивали, цифровые выставки, совместные публикации. Через такие проекты формируется общее культурное пространство, основанное на сотрудничестве.

Наконец, в рамках сетевого общества усиливается символическая интеграция. М. Кастельс отмечает, что идентичность в информационную эпоху конструируется через коммуникационные процессы [1, с. 108]. Если представители разных тюркских народов регулярно взаимодействуют в цифровой среде, это постепенно формирует устойчивое ощущение культурного единства.

Таким образом, цифровые платформы выполняют не только техническую, но и социокультурную функцию. Они обеспечивают обмен информацией, создают пространство диалога, формируют общие символы и способствуют развитию культурной идентичности в рамках тюркского мира.

3. Виды цифровых платформ в тюркском культурном взаимодействии

В условиях цифровизации культурное взаимодействие всё чаще осуществляется через различные типы онлайн-платформ. Если раньше культурные связи между государствами поддерживались в основном через

официальные визиты, конференции и печатные издания, то сегодня значительная часть коммуникации переносится в цифровую среду. По мнению М. Кастельса, в сетевом обществе именно информационные потоки становятся основой социальной организации [1, с. 92]. Это означает, что культурное пространство формируется через цифровые каналы связи.

Одним из наиболее значимых видов платформ являются образовательные цифровые ресурсы. Онлайн-курсы, совместные дистанционные программы, виртуальные научные семинары позволяют студентам и преподавателям из разных тюркских стран взаимодействовать напрямую. Ян ван Дейк отмечает, что цифровые сети трансформируют систему образования, делая её более открытой и международной [8, с. 118]. В результате формируется общее академическое и культурное поле, в рамках которого обсуждаются вопросы истории, языка и традиций тюркских народов.

Второй важной группой платформ выступают социальные сети и видеохостинги. В рамках «культуры конвергенции» пользователи перестают быть только потребителями информации и становятся её создателями [3, с. 45]. Молодёжь тюркских стран активно публикует материалы о национальной музыке, кухне, фольклоре, традициях. Такой обмен способствует взаимному интересу и укреплению культурной близости.

Кроме того, цифровые медиа обладают свойством интерактивности. Л. Манович подчёркивает, что новые медиа позволяют пользователю участвовать в формировании содержания, а не просто воспринимать его [5, с. 55]. Это усиливает диалог между представителями разных стран и способствует формированию горизонтальных культурных связей.

Отдельное значение имеют цифровые архивы, электронные библиотеки и проекты в области компьютерной лингвистики. Создание цифровых корпусов тюркских языков и оцифровка исторических источников позволяют сохранить культурное наследие и сделать его доступным для широкой аудитории [10, с. 74]. Таким образом, цифровые платформы выполняют функцию сохранения и систематизации культурного материала.

В целом можно сделать вывод, что цифровые платформы образуют инфраструктуру современного тюркского культурного взаимодействия. Они объединяют образовательную, медийную и научную сферы, формируя общее информационное пространство.

4. Механизмы формирования единого культурного пространства

Рассмотрев виды платформ, необходимо понять, каким образом они способствуют формированию единого культурного пространства.

Первый механизм связан с расширением информационной доступности. В эпоху глобализации культурные образы распространяются через медиапотоки, выходя за пределы национальных границ [4, с. 54]. Благодаря цифровым технологиям информация о культурных традициях

тюркских народов становится доступной широкой аудитории, что способствует взаимному пониманию.

Второй механизм — формирование коллективной идентичности через коммуникацию. Б. Андерсон утверждал, что чувство принадлежности к общности формируется через совместное участие в информационном пространстве [7, с. 44]. В цифровую эпоху такую функцию выполняют онлайн-сообщества, тематические группы и совместные медиапроекты. Регулярное взаимодействие в цифровой среде усиливает ощущение культурной общности.

Третий механизм основан на сетевой структуре общества. Ян ван Дейк отмечает, что сети создают гибкие горизонтальные связи между участниками коммуникации [8, с. 20]. Это означает, что культурное сотрудничество развивается не только на уровне государственных институтов, но и на уровне университетов, научных коллективов и отдельных пользователей.

Четвёртый механизм связан с совместным производством культурного контента. В условиях цифровой конвергенции аудитория становится активным участником культурного процесса [3, с. 67]. Совместные онлайн-проекты, цифровые фестивали, международные веб-конференции формируют общее культурное поле и усиливают интеграционные процессы.

Наконец, в информационную эпоху идентичность всё чаще формируется через коммуникационные сети. М. Кастельс подчёркивает, что в сетевом обществе идентичность конструируется через взаимодействие и обмен информацией [1, с. 108]. Если представители тюркских стран постоянно взаимодействуют в цифровой среде, это постепенно формирует устойчивое культурное единство.

Таким образом, цифровые платформы не просто обеспечивают техническую связь, а выполняют системообразующую функцию. Они создают условия для диалога, обмена знаниями и формирования общей культурной идентичности, что является основой единого тюркского культурного пространства.

5. Проблемы и вызовы цифровой культурной интеграции

Несмотря на значительный потенциал цифровых платформ, процесс формирования единого тюркского культурного пространства сталкивается с рядом трудностей.

Прежде всего следует отметить проблему цифрового неравенства. Ян ван Дейк указывает, что доступ к цифровым технологиям распределяется неравномерно, и это создаёт социальные и культурные различия [8, с. 150]. В контексте тюркских государств это означает, что не все регионы и социальные группы имеют одинаковые возможности участия в цифровых культурных проектах. Таким образом, интеграция может носить фрагментарный характер.

Второй важный вызов связан с информационной перегруженностью и поверхностным восприятием культуры. Л. Манович отмечает, что цифровые медиа способствуют быстрому потреблению контента, что может приводить к упрощённому пониманию сложных культурных явлений [5, с. 83]. В результате культурное наследие рискует быть сведённым к развлекательному формату без глубокого осмысления.

Третья проблема касается формирования идентичности в условиях глобализации. А. Аппадурай подчёркивает, что глобальные медиапотoki могут не только объединять, но и размывать локальные культурные особенности [4, с. 58]. Это означает, что при активном использовании международных цифровых платформ существует риск утраты уникальных черт национальной культуры.

Кроме того, Б. Андерсон обращал внимание на то, что информационные сообщества формируются на основе общих символов и нарративов [7, с. 46]. Если такие символы не согласованы или интерпретируются по-разному, это может приводить к разногласиям внутри культурного пространства.

Ещё одним вызовом является недостаточная координация цифровых проектов. В сетевом обществе взаимодействие часто носит децентрализованный характер [1, с. 110]. С одной стороны, это усиливает свободу коммуникации, но с другой — затрудняет стратегическое планирование единой культурной политики.

Таким образом, цифровая интеграция требует не только технологической базы, но и продуманной культурной стратегии, направленной на сохранение глубины и аутентичности тюркского наследия.

6. Перспективы развития цифрового тюркского культурного пространства

Несмотря на существующие трудности, цифровая среда открывает значительные перспективы для дальнейшего развития культурной интеграции.

Прежде всего, возможно создание специализированных цифровых платформ, ориентированных именно на тюркское культурное взаимодействие. В условиях сетевого общества новые формы институционального сотрудничества могут строиться на основе цифровых сетей [1, с. 92]. Это позволит объединить университеты, исследовательские центры и культурные организации в единую коммуникационную систему.

Второе перспективное направление связано с развитием цифровых корпусов тюркских языков и проектов в области компьютерной лингвистики. Использование цифровых технологий для анализа и систематизации языкового материала способствует сохранению и популяризации языкового наследия [10, с. 102]. Это особенно важно для укрепления культурной идентичности.

Третья перспектива касается расширения участия молодёжи. В условиях культуры конвергенции активное вовлечение аудитории усиливает устойчивость культурных проектов [3, с. 120]. Молодые пользователи становятся не только потребителями, но и создателями культурного контента, что способствует формированию живого и динамичного культурного пространства.

Кроме того, развитие цифровых гуманитарных исследований открывает новые возможности анализа культурных процессов. По мнению Л. Мановича, цифровые методы позволяют работать с большими массивами культурных данных и выявлять закономерности развития медиа и культуры [5, с. 210]. Это может стать научной основой для дальнейшей интеграционной политики.

Наконец, сетевой характер современного общества позволяет формировать устойчивые горизонтальные связи между представителями разных стран [8, с. 20]. При грамотной координации такие связи могут перерасти в долгосрочные научные и культурные проекты.

Таким образом, перспективы развития единого тюркского культурного пространства напрямую связаны с эффективным использованием цифровых технологий, научной координацией и активным участием общества. Цифровые платформы способны стать не просто средством коммуникации, а основой культурной интеграции в условиях информационной эпохи.

7. Практическая значимость и рекомендации

После рассмотрения теоретических оснований, механизмов, проблем и перспектив важно определить практическое значение проведённого анализа.

В условиях сетевого общества, по мнению М. Кастельса, эффективность культурного взаимодействия во многом зависит от способности социальных институтов адаптироваться к цифровой среде [1, с. 115]. Это означает, что университеты, научные центры и культурные организации тюркских государств должны активно интегрировать цифровые инструменты в свою деятельность.

Практическая значимость исследования заключается в том, что его выводы могут быть использованы при разработке цифровых культурных программ, образовательных онлайн-платформ и совместных научных проектов. Сетевая структура общества создаёт возможности для горизонтального сотрудничества между странами [8, с. 20], поэтому целесообразно развивать межуниверситетские цифровые консорциумы и общие образовательные ресурсы.

Одним из конкретных направлений может стать создание единого цифрового портала, посвящённого истории, языкам и культуре тюркских народов. Такой ресурс позволит объединить электронные библиотеки, мультимедийные материалы и научные публикации. С точки зрения

цифровых гуманитарных исследований, работа с большими массивами культурных данных открывает новые аналитические возможности [5, с. 210].

Кроме того, необходимо учитывать важность формирования общей культурной идентичности. Как отмечал Б. Андерсон, общность возникает через совместное участие в информационном пространстве [7, с. 44]. Следовательно, поддержка совместных медиапроектов, онлайн-фестивалей и образовательных программ будет способствовать укреплению чувства культурного единства.

Таким образом, практические рекомендации включают: развитие специализированных цифровых платформ, координацию научных инициатив, поддержку цифровых архивов и активное вовлечение молодёжи в культурные проекты.

8. Заключение

Проведённый анализ позволяет сделать обобщающие выводы о роли цифровых платформ в формировании единого тюркского культурного пространства.

Во-первых, в условиях информационной эпохи культурное взаимодействие всё больше осуществляется через цифровые сети. Теория сетевого общества М. Кастельса показывает, что современная социальная структура строится на основе информационных потоков [1, с. 70]. Это создаёт принципиально новые возможности для культурной интеграции.

Во-вторых, цифровые платформы выполняют не только техническую функцию передачи информации, но и социально-культурную функцию формирования идентичности. Согласно концепции «воображаемых сообществ», коллективная идентичность формируется через участие в общем медиaprостранстве [7, с. 37]. В цифровую эпоху эту роль берут на себя онлайн-платформы и сетевые сообщества.

В-третьих, развитие цифровых медиа усиливает транснациональные культурные процессы. А. Аппадурай подчёркивает, что медиапотоки становятся важным фактором глобального культурного взаимодействия [4, с. 33]. Для тюркского мира это означает возможность формирования общего культурного поля, основанного на исторической и языковой общности.

В то же время цифровая интеграция сопровождается вызовами — цифровым неравенством, риском поверхностного восприятия культуры и необходимостью координации проектов. Однако при стратегическом подходе цифровые технологии способны стать эффективным инструментом культурного сотрудничества.

Таким образом, цифровые платформы можно рассматривать как основу формирования единого тюркского культурного пространства в XXI веке. Они обеспечивают доступность культурного наследия, создают условия для диалога и способствуют укреплению общей идентичности.

Именно в этом заключается их ключевая роль в эпоху инноваций и глобальной цифровизации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. В 3 т. Т. 1: Становление сетевого общества / М. Кастельс ; пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 2010. – 597 p.
3. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. – New York: New York University Press, 2006. – 308 p.
4. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 229 p.
5. Manovich L. The Language of New Media. – Cambridge, MA: MIT Press, 2001. – 354 p.
6. Smith A. D. National Identity. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – 226 p.
7. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Rev. ed. – London: Verso, 2006. – 240 p.
8. Van Dijk J. The Network Society. 3rd ed. – London: Sage Publications, 2012. – 320 p.
9. Рахимов Р. Туркологические исследования в эпоху цифровизации: проблемы и перспективы // Вестник тюркологии. – 2021. – № 3. – С. 15–27.
10. Менглиев Б. Р. Компьютерная лингвистика: учебное пособие. – Ташкент: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti, 2021. – 320 с.

ВИРТУАЛЬНЫЕ ФЕСТИВАЛИ И ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦИИ КАК НОВАЯ ФОРМА КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Алланиязова Диляфруз Мадияровна

Студент 241-направления Иностранный язык и литература: английский язык (рус). Ургенчского государственного педагогического института
Tel: +998 91 391-12-93 Email: dilyaaallnzva@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровизации на развитие культурного сотрудничества. Особое внимание уделяется виртуальным фестивалям и онлайн-конференциям как новым формам культурного обмена в условиях сетевого общества. Анализируется роль

поколения Z в трансформации культурных практик, а также технологическая основа цифровых мероприятий. Показано, что виртуальные культурные события способствуют расширению международного сотрудничества и формированию глобальных культурных сообществ.

Ключевые слова: цифровая культура, виртуальные фестивали, онлайн-конференции, поколение Z, культурное сотрудничество.

Abstract. The article examines the impact of digitalization on the development of cultural cooperation. Special attention is paid to virtual festivals and online conferences as new forms of cultural exchange in the network society. The role of Generation Z in the transformation of cultural practices and the technological basis of digital events are analyzed. It is shown that virtual cultural events contribute to the expansion of international cooperation and the formation of global cultural communities.

Keywords: digital culture, virtual festivals, online conferences, Generation Z, cultural cooperation.

Annotatsiya. Maqolada raqamlashtirish jarayonining madaniy hamkorlik rivojiga ta'siri tahlil qilinadi. Virtual festivallar va onlayn konferensiyalar tarmoq jamiyatida madaniy almashinuvning yangi shakllari sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Z avlodining madaniy amaliyotlarni o'zgartirishdagi roli hamda raqamli tadbirlarning texnologik asoslari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari virtual madaniy tadbirlar xalqaro hamkorlikni kengaytirishga va global madaniy hamjamiyatlar shakllanishiga yordam berishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli madaniyat, virtual festivallar, onlayn konferensiyalar, Z avlodi, madaniy hamkorlik.

I. Введение: цифровая трансформация культуры и поколение Z

В начале XXI века общество вступило в этап глубокой цифровой трансформации. Развитие интернета, мобильных технологий и социальных платформ изменило не только экономику и образование, но и формы культурного взаимодействия. По мнению М. Кастельса, современное общество функционирует как «сетевое», где основой социальной структуры становятся цифровые коммуникационные сети [1, p. 70]. Это означает, что культурные процессы больше не ограничиваются территориальными границами и физическим присутствием участников.

Цифровая среда создала новые условия для организации фестивалей, конференций и других форм культурного обмена. Если раньше подобные мероприятия требовали личного присутствия, значительных финансовых затрат и организационных ресурсов, то сегодня они могут проводиться в онлайн-формате с участием аудитории из разных стран. Г. Дженкинс отмечает, что в эпоху конвергентной культуры границы между традиционными и новыми медиа стираются, а пользователи становятся активными участниками культурного производства [2, p. 2]. Это особенно

важно для понимания виртуальных фестивалей: зритель уже не просто наблюдает, а взаимодействует, комментирует и распространяет контент.

Особую роль в этом процессе играет поколение Z — молодые люди, родившиеся в условиях цифровой среды. В научной литературе их часто называют «digital natives» — «цифровыми аборигенами» [5, р. 1]. В отличие от старших поколений, они не адаптируются к технологиям, а изначально живут в цифровом пространстве. Д. Тапскотт подчеркивает, что поколение сети формирует новые ожидания от коммуникации: скорость, интерактивность и доступность информации становятся для них нормой [6, р. 74].

Таким образом, переход культурных мероприятий в онлайн-формат нельзя рассматривать только как технологическое новшество. Это результат более глубоких изменений в структуре общества и способах коммуникации. Целью дальнейшего анализа является рассмотрение того, каким образом особенности поколения Z способствуют трансформации культурных форматов и развитию виртуальных фестивалей и онлайн-конференций.

II. Поколение Z как фактор цифровой трансформации культуры

Для понимания роли виртуальных мероприятий важно рассмотреть особенности цифрового поведения поколения Z. По наблюдениям d. boyd, современные подростки и молодежь строят значительную часть своей социальной жизни в сетевых пространствах, где коммуникация становится постоянной и публичной [4, р. 8]. Это формирует новую модель культурного участия: события воспринимаются не только как офлайн-опыт, но и как контент для цифрового обмена.

Одной из характерных черт поколения Z является визуальная ориентация и клиповое мышление. Культура потребляется через короткие видеоролики, стримы и интерактивные форматы. Ж. Ван Дейк отмечает, что социальные медиа формируют «культуру подключенности», в которой алгоритмы и платформы определяют способы распространения информации [7, р. 12]. Это означает, что виртуальные фестивали должны учитывать логику цифровых платформ: адаптацию формата, динамичность и интерактивность.

Кроме того, цифровое поколение стремится к участию, а не к пассивному наблюдению. П. Леви вводит понятие «коллективного интеллекта», подчеркивая, что интернет позволяет пользователям совместно создавать и распространять знания [9, р. 29]. В контексте онлайн-конференций это проявляется в активном участии аудитории: обсуждения в чатах, совместные проекты, мгновенная обратная связь.

Х. Рейнгольд в своих исследованиях виртуальных сообществ показывает, что цифровые пространства способны формировать устойчивые культурные группы, объединенные общими интересами, несмотря на географическую удаленность [10, р. 56]. Следовательно, виртуальные

фестивали становятся не просто временными событиями, а частью более широкой цифровой экосистемы, в которой формируются транснациональные культурные связи.

Таким образом, поколение Z выступает не только потребителем, но и активным создателем цифровой культуры. Их привычка к постоянной онлайн-коммуникации, визуальному формату и интерактивности способствует развитию виртуальных форм культурного сотрудничества. Виртуальные фестивали и онлайн-конференции становятся логичным ответом на запросы цифрового поколения и отражением структуры современного сетевого общества.

III. Технологическая основа виртуальных фестивалей

Развитие виртуальных фестивалей и онлайн-конференций невозможно без анализа их технологической базы. Цифровые мероприятия функционируют благодаря сетевой инфраструктуре, стриминговым сервисам, облачным хранилищам и алгоритмическим системам обработки данных. По мнению М. Кастельса, именно информационные технологии становятся фундаментом новой социальной структуры, где коммуникация строится через цифровые сети [1, р. 92]. Это означает, что культурные события постепенно интегрируются в общую сетевую архитектуру общества.

Одним из ключевых элементов виртуальных мероприятий является стриминговая технология — возможность трансляции события в режиме реального времени. Такая форма коммуникации создает эффект «присутствия», несмотря на физическую дистанцию. К. Ширки отмечает, что интернет позволил организовывать коллективные действия без традиционных институтов и формальных структур [8, р. 21]. Виртуальные фестивали являются примером подобной самоорганизации: культурные события могут инициироваться небольшими группами и при этом достигать глобальной аудитории.

Важную роль играет и алгоритмическая система платформ. Ж. Ван Дейк подчеркивает, что современные цифровые сервисы не являются нейтральными посредниками — они активно формируют информационные потоки с помощью алгоритмов рекомендаций [7, р. 29]. Это означает, что успех виртуального фестиваля зависит не только от его содержания, но и от того, как платформа распространяет информацию о нём. Алгоритмы помогают расширить аудиторию, но одновременно задают определённые рамки видимости культурного контента.

Технологическая основа виртуальных мероприятий также включает инструменты интерактивности: чаты, реакции, голосования, совместные доски обсуждения. По наблюдениям Н. Бэйм, цифровая коммуникация сочетает текст, изображение и аудиовизуальные элементы, создавая новые формы социального взаимодействия [3, р. 6]. В онлайн-конференциях это

проявляется в активном диалоге между спикером и аудиторией, что делает формат более гибким по сравнению с традиционными лекциями.

Таким образом, виртуальные фестивали представляют собой сложную цифровую систему, объединяющую технологическую инфраструктуру, алгоритмы распространения информации и инструменты интерактивного взаимодействия. Их развитие напрямую связано с общими процессами цифровизации общества и формированием сетевой культуры.

IV. Онлайн-конференции как цифровая экосистема международного сотрудничества

Онлайн-конференции в эпоху цифровизации перестают быть просто альтернативой очным мероприятиям. Они формируют особую цифровую экосистему, в которой объединяются участники из разных стран и культурных пространств. По определению П. Леви, интернет способствует формированию «коллективного интеллекта», основанного на сотрудничестве и обмене знаниями [9, р. 13]. Виртуальные научные мероприятия становятся практическим воплощением этой идеи.

Одним из главных преимуществ онлайн-конференций является расширение географии участия. Если традиционные форумы ограничены ресурсами и логистикой, то цифровые форматы позволяют подключаться к обсуждению исследователям и студентам независимо от их местонахождения. М. Кастельс указывает, что в сетевом обществе пространство становится «пространством потоков», где взаимодействие определяется не территорией, а доступом к сети [1, р. 442]. Это принципиально меняет характер международного культурного сотрудничества.

Кроме того, онлайн-конференции создают устойчивые цифровые сообщества. Х. Рейнгольд отмечает, что виртуальные сообщества могут существовать длительное время и поддерживать активные социальные связи без физического контакта участников [10, р. 3]. В контексте академической среды это означает формирование профессиональных сетей, совместных проектов и межкультурного диалога.

Еще одной особенностью цифровых конференций является возможность архивирования материалов. Записи выступлений, презентации и дискуссии сохраняются и становятся частью открытого образовательного ресурса. Г. Дженкинс подчеркивает, что современная культура характеризуется участием и циркуляцией контента между пользователями [2, р. 244]. Онлайн-конференции вписываются в эту модель: материалы распространяются, комментируются и используются повторно.

Таким образом, онлайн-конференции представляют собой не временное явление, а устойчивую форму международного взаимодействия. Они объединяют технологии, культурный обмен и коллективное производство знаний. В условиях цифрового общества подобные форматы

становятся важным инструментом развития культурного и академического сотрудничества.

V. Преимущества и вызовы цифровых культурных форматов

Распространение виртуальных фестивалей и онлайн-конференций связано не только с технологическими возможностями, но и с рядом социальных и культурных преимуществ. Одним из главных факторов является расширение аудитории культурных мероприятий. Благодаря интернет-платформам участие в фестивалях и научных форумах становится доступным для людей из разных стран и регионов. По мнению М. Кастельса, сетевые коммуникации формируют глобальное пространство взаимодействия, где информация распространяется независимо от географических границ [1, р. 105]. Это значительно увеличивает масштаб культурного обмена и делает сотрудничество между различными сообществами более интенсивным.

Еще одним важным преимуществом является экономическая эффективность виртуальных мероприятий. Организация традиционных фестивалей или конференций требует значительных финансовых ресурсов, связанных с поездками, арендой площадок и техническим обеспечением. В онлайн-формате многие из этих расходов сокращаются, что делает культурные проекты более доступными для образовательных учреждений и общественных организаций. Как отмечает К. Ширки, цифровые технологии позволяют людям координировать совместные действия и проекты с минимальными затратами ресурсов [8, р. 48].

Цифровые форматы также обеспечивают гибкость и длительное существование культурного контента. Материалы онлайн-мероприятий могут записываться и сохраняться в цифровых архивах, что позволяет использовать их в образовательных и исследовательских целях. Г. Дженкинс подчеркивает, что современная медиасреда характеризуется циркуляцией контента, когда информация постоянно распространяется, перерабатывается и используется повторно [2, р. 95]. В результате виртуальные фестивали и конференции продолжают оказывать влияние даже после завершения самого события.

Однако наряду с преимуществами существуют и определенные трудности. Одной из них является так называемая «цифровая усталость», возникающая из-за длительного пребывания в онлайн-среде. Постоянное участие в видеоконференциях и виртуальных встречах может снижать уровень концентрации и эмоциональной вовлеченности участников. Н. Бэйм отмечает, что цифровое общение, несмотря на свою доступность, не всегда способно полностью заменить личное взаимодействие, которое играет важную роль в формировании социальных связей [3, р. 72].

Другой проблемой является информационная перегрузка. В цифровой среде пользователи сталкиваются с огромным количеством контента, что

может затруднять восприятие и анализ информации. По наблюдениям Ж. Ван Дейк, алгоритмическая структура социальных платформ способствует быстрому распространению информации, но одновременно увеличивает поток данных, с которым сталкивается пользователь [7, р. 41]. В результате возникает риск поверхностного восприятия культурных и научных материалов.

Таким образом, виртуальные культурные форматы обладают значительным потенциалом для развития международного сотрудничества, однако их эффективность зависит от грамотного использования технологий и учета особенностей цифровой коммуникации. Баланс между онлайн-и офлайн-формами взаимодействия может стать оптимальной моделью развития культурных мероприятий в современном обществе.

VI. Заключение

Подводя итоги проведённого анализа, можно отметить, что развитие цифровых технологий существенно изменило формы культурного взаимодействия в современном обществе. В условиях сетевой коммуникации культурные события всё чаще переходят в виртуальное пространство, где они становятся доступными для широкой международной аудитории. Как отмечает Manuel Castells, в сетевом обществе социальные и культурные процессы всё больше организуются через цифровые информационные сети, что приводит к трансформации традиционных форм взаимодействия [1, р. 500].

Проведённый анализ показал, что виртуальные фестивали и онлайн-конференции формируют новые возможности для культурного сотрудничества. Они позволяют объединять участников из разных стран, обеспечивают доступность культурного контента и создают условия для более активного обмена знаниями и опытом. В рамках цифровой культуры пользователи становятся не только потребителями, но и участниками культурного производства, что соответствует идеям конвергентной культуры, описанной Henry Jenkins [2, р. 257].

Особую роль в распространении виртуальных форм культурных мероприятий играет поколение Z. Представители этого поколения выросли в условиях цифровой среды и активно используют онлайн-платформы для общения, обучения и культурного участия. По наблюдениям Danah Boyd, цифровая среда стала важной частью социальной жизни молодёжи, формируя новые модели коммуникации и культурного взаимодействия [4, р. 210]. Это объясняет высокую популярность онлайн-форматов мероприятий среди молодых пользователей.

Несмотря на очевидные преимущества виртуальных фестивалей и конференций, нельзя игнорировать и существующие ограничения. К ним относятся технические проблемы, информационная перегрузка и снижение уровня эмоционального взаимодействия между участниками. Однако

исследователи отмечают, что развитие цифровых технологий постепенно уменьшает эти ограничения и открывает новые перспективы для культурной коммуникации. Так, концепция «коллективного интеллекта», предложенная Pierre Lévy, показывает, что интернет-пространство может стать средой совместного создания и распространения знаний [9, p. 63].

Таким образом, виртуальные фестивали и онлайн-конференции можно рассматривать как важный элемент современной цифровой культуры. Они не заменяют полностью традиционные формы культурных мероприятий, но дополняют их, формируя гибридную модель культурного сотрудничества. В перспективе дальнейшее развитие цифровых платформ и коммуникационных технологий будет способствовать укреплению международных культурных связей и расширению возможностей культурного диалога в глобальном сетевом обществе.

Список использованной литературы

1. Manuel Castells. The Rise of the Network Society. – 2nd ed. – Oxford : Blackwell Publishing, 2010. – 597 p.
2. Henry Jenkins. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. – New York : New York University Press, 2006. – 308 p.
3. Nancy K. Baym. Personal Connections in the Digital Age. – 2nd ed. – Cambridge : Polity Press, 2015. – 184 p.
4. Danah Boyd. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. – New Haven : Yale University Press, 2014. – 281 p.
5. Marc Prensky. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9. – № 5. – P. 1–6.
6. Don Tapscott. Grown Up Digital: How the Net Generation Is Changing Your World. – New York : McGraw-Hill, 2009. – 368 p.
7. José van Dijck. The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 240 p.
8. Clay Shirky. Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations. – New York : Penguin Press, 2008. – 327 p.
9. Pierre Lévy. Cyberculture. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. – 281 p.
10. Howard Rheingold. The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier. – Cambridge : MIT Press, 2000. – 447 p.

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Балтабаева Заринабону Камоладдин кизи

Студент 241-направления Иностранный язык и литература: английский язык (рус). Ургенчского государственного педагогического института
Tel: +998907252442 Email: zarinabaltabaeva10@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli davr sharoitida ijtimoiy tarmoqlarning turkiy madaniyatni ommalashtirishdagi oʻrni tahlil qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali madaniy merosni saqlash, targʻib qilish va madaniy muloqotni rivojlantirish masalalari koʻrib chiqiladi.

Аннотация. В статье рассматривается роль социальных сетей в популяризации тюркской культуры в условиях цифрового общества. Анализируются возможности интернет-платформ в сохранении культурного наследия и развитии культурной коммуникации.

Abstract. This article examines the role of social media in promoting Turkic culture in the digital era. The study analyzes the possibilities of online platforms in preserving cultural heritage and developing cultural communication.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy tarmoqlar, raqamli madaniyat, turkiy madaniyat, madaniy meros, internet kommunikatsiyasi.

Ключевые слова: социальные сети, цифровая культура, тюркская культура, культурное наследие, интернет-коммуникация.

Keywords: social media, digital culture, Turkic culture, cultural heritage, online communication.

1. Введение

В XXI веке развитие цифровых технологий значительно изменило способы передачи информации и культурных ценностей. Если раньше культурные знания распространялись преимущественно через книги, телевидение и традиционные образовательные учреждения, то сегодня всё большую роль играют интернет-платформы и социальные сети. Они стали пространством, где люди не только общаются, но и делятся знаниями, опытом и культурными традициями. По мнению исследователей, формирование так называемого «сетевого общества» привело к тому, что информация и культурные смыслы распространяются значительно быстрее и охватывают гораздо более широкую аудиторию, чем это было возможно ранее [1, p. 70].

Современные социальные сети создают новые формы культурной коммуникации. Через такие платформы пользователи могут публиковать фотографии, видеоматериалы, тексты и другие виды контента,

рассказывающие о традициях, истории и культурных особенностях разных народов. Благодаря этому культурные элементы перестают быть локальными и становятся частью глобального информационного пространства. В условиях цифровой среды культура не только сохраняется, но и получает новые формы представления и интерпретации [6, р. 12].

Для тюркских народов, обладающих богатым историческим и культурным наследием, социальные сети открывают дополнительные возможности для популяризации своей культуры. Через интернет можно рассказывать о традиционной музыке, национальной кухне, языке, народных обычаях и исторических памятниках. Многие исследователи отмечают, что цифровые платформы способствуют формированию интереса к культурному наследию среди молодёжи, которая проводит значительную часть времени именно в онлайн-пространстве [3, р. 24].

Особенно важным является то, что социальные сети позволяют пользователям не только получать информацию, но и активно участвовать в её создании и распространении. В отличие от традиционных медиа, где аудитория чаще всего выступает пассивным потребителем информации, в социальных сетях пользователи сами становятся авторами контента. Это явление получило название «культура участия», когда люди активно вовлекаются в создание культурных и информационных продуктов [3, р. 3].

Таким образом, цифровая эпоха создаёт новые условия для сохранения и популяризации культурного наследия. Социальные сети становятся важным инструментом культурной коммуникации, позволяя распространять знания о традициях и ценностях различных народов, включая тюркские.

Цель данной работы — рассмотреть роль социальных сетей в популяризации тюркской культуры и определить их значение в современном цифровом обществе.

2. Социальные сети как пространство культурной коммуникации

Появление социальных сетей стало одним из важнейших этапов развития цифрового общества. Эти платформы предоставляют пользователям возможность обмениваться информацией, создавать собственный контент и взаимодействовать с людьми из разных стран. В научной литературе социальные сети рассматриваются как часть более широкой системы коммуникации, которая формирует новые формы общественных и культурных связей [1, р. 231].

Одной из особенностей социальных сетей является их глобальный характер. Благодаря интернету люди могут общаться независимо от географических границ, что способствует развитию межкультурного диалога. Исследователи отмечают, что современные цифровые платформы создают особое информационное пространство, где культурные традиции, языки и идеи различных народов могут взаимодействовать и взаимно обогащаться [6, р. 21].

Кроме того, социальные сети обладают высокой скоростью распространения информации. Любой опубликованный материал может быть быстро распространён среди тысяч или даже миллионов пользователей. Это делает социальные сети мощным инструментом культурной коммуникации и популяризации различных культурных ценностей [5, p. 45].

Важную роль в этом процессе играет визуальный контент. Фотографии, видеоролики и короткие видеоклипы позволяют наглядно демонстрировать культурные особенности, традиции и обычаи разных народов. Например, видеоролики о национальной кухне, народных праздниках или традиционных ремёслах могут привлечь внимание широкой аудитории и вызвать интерес к культуре определённого региона. Подобные формы контента особенно популярны среди молодёжи, которая активно использует цифровые платформы для получения информации и общения [4, p. 60].

Также стоит отметить, что социальные сети формируют новые модели культурного взаимодействия. Пользователи могут обсуждать культурные темы, делиться личным опытом и участвовать в коллективном создании информационного пространства. В результате возникает своеобразное цифровое сообщество, объединённое общими интересами и ценностями [2, p. 118].

Таким образом, социальные сети стали важной частью современного культурного пространства. Они выполняют не только функцию общения, но и выступают инструментом распространения культурных знаний. В условиях глобализации цифровые платформы способствуют сохранению культурного разнообразия и создают новые возможности для популяризации национального наследия, в том числе культуры тюркских народов.

3. Популяризация тюркской культуры через социальные сети

В современном цифровом пространстве социальные сети становятся одним из наиболее эффективных инструментов популяризации культурного наследия. Они позволяют представителям различных народов рассказывать о своей культуре широкой аудитории, которая может находиться в разных странах мира. Благодаря этому культурные традиции выходят за пределы локальных сообществ и становятся частью глобального информационного пространства.

Одним из важных направлений популяризации тюркской культуры в социальных сетях является распространение информации о традициях и обычаях. Пользователи публикуют материалы о народных праздниках, свадебных обрядах, традиционной одежде и элементах повседневной культуры. Такие публикации помогают сохранить культурную память и передать её новым поколениям. По мнению исследователей, цифровые технологии позволяют фиксировать культурные практики и делать их доступными для широкой аудитории, что играет важную роль в сохранении культурного наследия [10, p. 227].

Другим важным направлением является популяризация тюркских языков. В социальных сетях создаются образовательные страницы, каналы и группы, где пользователи изучают лексику, грамматику и особенности различных тюркских языков. Подобные инициативы особенно важны для молодых людей, которые часто получают знания именно из цифровой среды. В научных исследованиях отмечается, что развитие интернет-коммуникации способствует расширению языкового пространства и повышению интереса к национальным языкам [9, p. 64].

Социальные сети также активно используются для популяризации традиционной музыки и искусства. Музыкальные произведения, народные песни, танцы и художественные ремёсла часто становятся объектами цифрового контента. Видео и аудиоматериалы позволяют пользователям познакомиться с культурными традициями разных регионов тюркского мира. Благодаря этому культурные элементы становятся более узнаваемыми и доступными для международной аудитории.

Кроме того, важную роль играет визуальный формат представления информации. Короткие видеоролики, фотографии и мультимедийные материалы позволяют наглядно демонстрировать культурные особенности. В результате пользователи получают возможность познакомиться с культурой через визуальные образы, которые легче воспринимаются и быстрее распространяются в цифровой среде. Исследователи отмечают, что именно визуальная форма контента становится ключевым элементом современной интернет-коммуникации [4, p. 78].

Особое значение имеет участие обычных пользователей в создании культурного контента. В отличие от традиционных медиа, где информация распространяется через ограниченное число источников, социальные сети позволяют каждому человеку стать участником культурной коммуникации. Пользователи могут делиться личным опытом, рассказывать о семейных традициях и демонстрировать элементы своей культуры. Такой процесс способствует формированию коллективного культурного пространства и расширяет возможности популяризации национального наследия [3, p. 137].

Таким образом, социальные сети становятся важным инструментом распространения информации о тюркской культуре. Они позволяют не только сохранять культурные традиции, но и адаптировать их к современным условиям цифрового общества.

4. Преимущества и проблемы цифровой популяризации культуры

Использование социальных сетей для популяризации культуры имеет ряд очевидных преимуществ. Прежде всего, цифровые платформы обеспечивают широкий доступ к информации. Любой пользователь интернета может познакомиться с культурными традициями различных народов, независимо от своего географического положения. Это способствует расширению культурного кругозора и развитию

межкультурного диалога. По мнению исследователей, цифровые коммуникационные технологии значительно усиливают возможности культурного обмена между обществами [2, p. 92].

Другим важным преимуществом является скорость распространения информации. В цифровой среде культурный контент может быстро распространяться среди большого числа пользователей. Это позволяет оперативно рассказывать о культурных событиях, фестивалях и традициях. Кроме того, социальные сети способствуют вовлечению молодёжи в процесс изучения и сохранения культурного наследия, поскольку именно молодые люди являются наиболее активными пользователями цифровых платформ [5, p. 59].

Однако наряду с преимуществами существуют и определённые проблемы. Одной из них является упрощение культурного содержания. В условиях социальных сетей информация часто подаётся в короткой и упрощённой форме, что может привести к поверхностному пониманию культурных традиций. Иногда сложные исторические и культурные явления представляются в виде коротких сообщений или видеороликов, которые не всегда передают их глубокий смысл.

Другой проблемой является риск искажения информации. В социальных сетях любой пользователь может публиковать материалы, и не всегда можно проверить их достоверность. В результате некоторые культурные факты могут быть представлены неточно или даже ошибочно. Исследователи отмечают, что цифровая среда требует развития критического мышления у пользователей, чтобы они могли отличать достоверную информацию от недостоверной [6, p. 84].

Кроме того, существует проблема коммерциализации культурного контента. В некоторых случаях культурные элементы используются в социальных сетях преимущественно для привлечения внимания аудитории и получения популярности. Это может привести к утрате их первоначального значения и превращению культурных традиций в элемент массовой культуры.

Несмотря на эти сложности, большинство исследователей сходятся во мнении, что социальные сети остаются важным инструментом сохранения и популяризации культурного наследия. При грамотном использовании они могут способствовать развитию культурного диалога и укреплению интереса к национальным традициям в условиях глобализации.

5. Перспективы развития цифровой популяризации тюркской культуры

Развитие цифровых технологий продолжает открывать новые возможности для распространения культурных ценностей. Социальные сети и другие интернет-платформы становятся не только пространством общения, но и важной средой культурного взаимодействия. В будущем их роль в

сохранении и популяризации культурного наследия, в том числе тюркской культуры, будет только усиливаться.

Одним из перспективных направлений является создание специализированных цифровых платформ, посвящённых культурному наследию тюркских народов. Такие ресурсы могут включать электронные библиотеки, виртуальные музеи, образовательные проекты и мультимедийные архивы. Подобные платформы позволят систематизировать культурную информацию и сделать её доступной для широкой аудитории. Исследователи отмечают, что цифровые технологии способны значительно расширить возможности хранения и распространения культурных знаний [6, p. 145].

Другим важным направлением развития является использование социальных сетей в образовательных целях. В цифровом пространстве можно создавать образовательные каналы, посвящённые истории, языкам и традициям тюркских народов. Такие проекты способны повысить интерес молодёжи к культурному наследию и стимулировать изучение национальных языков. По мнению специалистов, цифровые образовательные ресурсы могут стать важным инструментом формирования культурной идентичности в современном обществе [9, p. 118].

Перспективным также является использование современных технологий, таких как искусственный интеллект, цифровые архивы и интерактивные мультимедийные проекты. Эти инструменты позволяют анализировать большие объёмы информации, создавать цифровые базы данных и представлять культурное наследие в новых форматах. Например, виртуальные экскурсии по историческим памятникам или интерактивные карты культурных объектов могут значительно расширить возможности изучения культуры в цифровой среде.

Кроме того, важную роль может сыграть сотрудничество между научными учреждениями, университетами и культурными организациями разных стран тюркского мира. Совместные цифровые проекты, научные исследования и образовательные программы способны способствовать более активному культурному обмену и укреплению культурных связей между народами. В условиях глобализации подобное сотрудничество приобретает особое значение, поскольку позволяет сохранять культурное разнообразие и одновременно развивать международное взаимодействие [1, p. 386].

Таким образом, дальнейшее развитие цифровых технологий открывает широкие перспективы для популяризации тюркской культуры. При грамотном использовании интернет-платформ и современных информационных инструментов возможно создание эффективной системы сохранения и распространения культурного наследия.

6. Заключение

В современную эпоху цифровизации социальные сети стали важным элементом информационного пространства. Они выполняют не только функцию общения, но и играют значительную роль в распространении культурных знаний. Благодаря интернет-платформам культурные традиции различных народов становятся доступными для широкой аудитории и могут активно распространяться в глобальном масштабе.

В ходе исследования было установлено, что социальные сети предоставляют широкие возможности для популяризации тюркской культуры. Через цифровые платформы пользователи могут знакомиться с историей, языками, традициями и искусством тюркских народов. Важную роль в этом процессе играет визуальный и мультимедийный контент, который делает культурную информацию более доступной и понятной для пользователей интернет-пространства.

Одновременно использование социальных сетей связано с определёнными трудностями. Среди них можно отметить упрощение культурного содержания, риск распространения недостоверной информации и коммерциализацию культурных элементов. Эти факторы требуют внимательного и ответственного подхода к распространению культурных знаний в цифровой среде.

Несмотря на существующие проблемы, социальные сети остаются одним из наиболее эффективных инструментов популяризации культуры в условиях современного информационного общества. Их использование позволяет расширить культурный диалог между народами, повысить интерес молодёжи к культурному наследию и создать новые формы культурного взаимодействия.

Таким образом, цифровая среда открывает значительные возможности для сохранения и развития тюркской культуры. Социальные сети могут выступать не только средством коммуникации, но и важным инструментом культурного обмена и популяризации национального наследия в глобальном информационном пространстве.

Список литературы

1. Castells, M. **The Rise of the Network Society**. – 2nd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 2010. – 597 p.
2. Castells, M. **Communication Power**. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 608 p.
3. Jenkins, H. **Convergence Culture: Where Old and New Media Collide**. – New York: New York University Press, 2006. – 308 p.
4. Boyd, D. **It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens**. – New Haven: Yale University Press, 2014. – 281 p.
5. Shirky, C. **Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations**. – New York: Penguin Press, 2008. – 352 p.

6. Van Dijk, J. **The Network Society**. – 3rd ed. – London: SAGE Publications, 2012. – 320 p.
7. Mengliyev, B. R. **Kompyuter lingvistikasi**. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2021. – 320 b.
8. DeWeese, D. **Islamization and Native Religion in the Golden Horde**. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1994. – 638 p.
9. Landau, J. M., Kellner-Heinkele, B. **Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States**. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001. – 246 p.
10. Eraslan, A., Karabulut, B. **Digital Culture and Social Media in the Turkic World** // *Journal of International Social Research*. – 2018. – Vol. 11. – No. 59. – P. 225–232.

3-SHO‘BA: TURKIY DAVLATLARDA ILMİY ALMASHINUV VA HAMKORLIK

«КӨК БӨРІ АРХЕТИПІНІҢ КӨРКЕМ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: М.ӘУЕЗОВТИҢ «КӨКСЕРЕК» ЖӘНЕ С. РАЕВТЫҢ «КӨКЖАЛ» ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Алдабек Нүргүл Әбдіразаққызы

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің

қауымдастырылған профессоры, ф.ғ.к.,

ұялы телефон: 8-775-843-34-72

nurgul74_74@mail.ru

Аннотация. Мақалада Көк бөрі архетипінің «Көксерек» (М.Әуезов) және «Көкжал» (С.Раев) шығармалары негізінде көркем трансформациясы, соның ішінде реалистік және постмодерндік интерпретациялары жан-жақты, тарихи және мәдени контекстте зерттеледі.

Кілт сөздер: Көк бөрі архетипі, мифологиялық код, мәдени символ, ұжымдық бейсаналық, интерпретация, семантикалық трансформация, тарихи жады.

Аннотация. В статье проводится комплексное исследование художественной трансформации архетипа «Кок бори» на материалах произведений «Көксерек» (М.Әуезов) и «Көкжал» (С.Раев). Анализ охватывает реалистическую и постмодернистскую интерпретации архетипа в широком историко-культурном контексте. Особое внимание уделяется семантической эволюции образа, его функции как мифологического кода и культурного символа, а также влиянию архетипа на формирование коллективного бессознательного и национальной исторической памяти.

Ключевые слова: архетип «Кок бори», мифологический код, культурный символ, коллективное бессознательное, художественная интерпретация, семантическая трансформация, историческая память.

Abstract. This article presents a comprehensive study of the artistic transformation of the "Kok Bori" archetype based on the works Kokserek (M. Äuezov) and Kokzhal (S. Raev). The analysis encompasses both realistic and postmodern interpretations of the archetype within a broad historical and cultural context. Special attention is given to the semantic evolution of the image, its role as a mythological code and cultural symbol, and its influence on the formation of the collective unconscious and national historical memory.

Keywords: "Kok Bori" archetype, mythological code, cultural symbol, collective unconscious, artistic interpretation, semantic transformation, historical memory.

Қазіргі кезеңде түркі әлемінің мәдени-рухани тұтастығын ғылыми тұрғыда зерделеу мәселесі өзекті бағыттардың біріне айналып отыр. Түркі халықтарының ортақ тарихи жадын, мифологиялық негіздерін және мәдени кодтарын жаңаша пайымдау – ұлттық әдебиеттерді салыстырмалы зерттеудің маңызды алғышарты. Осы бағытта ұйымдастырылып отырған ғылыми конференция түркілік мәдени мұраны жаңғырту мен интерпретациялаудың теориялық және практикалық мәселелерін талқылауды мақсат етеді.

Қазіргі түркі әдебиеті, соның ішінде Орталық Азия кеңістігіндегі көркем ойлау жүйесі жаңа сапалық кезеңді бастан өткеріп отыр. Кеңестік дәуірде әдеби байланыстар ортақ идеологиялық арнада дамып, аударма, шығармашылық ықпалдастық, рухани интеграция жүйелі сипат алған болса, тәуелсіздік кезеңінде ұлттық әдебиеттер өз ішкі болмысын қайта пайымдауға ден қойды. Соның нәтижесінде тарихи жад, мифологиялық архетиптер, этномәдени кодтар жаңа қырынан зерделене бастады.

Түркі халықтарының дүниетанымдық жүйесінде көк бөрі образы ерекше мифологиялық және мәдени мағынаға ие. Ежелгі түркі аңыздарында бөрі этногенетикалық символ, тотемдік белгі әрі ұжымдық жадының көрінісі ретінде сипатталады. Көк түс аспан культімен, тәңірлік таныммен байланыстырылса, бөрі бейнесі еркіндік, күш, тәуелсіздік және көшпелілік рухтың көркем коды ретінде орныққан. Осы тұрғыдан алғанда, көк бөрі бейнесі зооморфтық сипаттан әлдеқайда кең, ол мәдени-символдық код қызметін атқарады.

Бүгінгі конференцияны ұйымдастырушылардың бірі – «Turk Eli» халықаралық ұйымы. Осы халықаралық ұйым эмблемасында көк аспан аясында қасқыр бейнесі және жұлдыздармен көмкерілген түркілік кеңістік символдық тұрғыда бейнеленген. Эмблемадағы бөрі – түркі халықтарының ортақ мифологиялық бастауы мен этногенетикалық жадының белгісі. Ал көк түс аспанмен, тәңірлік дүниетаныммен, рухани тұтастықпен сабақтасып, түркі әлемінің космологиялық моделін аңғартады. Шеңбер бойына түркі халықтарының атауларының орналасуы олардың тарихи-мәдени бірлігін білдіреді. «Turk Eli» халықаралық ұйымының эмблемасындағы осы көк бөрі бейнесін заманауи мәдени дискурстағы архетиптік репрезентацияның визуалды моделі ретінде қарастыруға болады. Бұл символ түркі халықтарының этногенетикалық жадын және мифологиялық тұтастығын семиотикалық деңгейде жинақтайды.

Қазіргі әдебиетте мифологиялық элементтердің жаңғыруын зерттеу, түркілік мәдени кодтың көркем мәтіндерде қалай сақталып, қандай трансформацияға ұшырайтынын көрсету қажеттілігі аса өзекті болып отыр, сондай-ақ ұлттық бірегейлік пен тарихи жад мәселелері әдебиеттанудың басты назарындағы тақырыптардың бірі.

Көк бөрі архетипі – түркі дүниетанымының терең қабаттарынан тамыр тартатын әмбебап образ. Дәстүрлі мифологияда ол тектіліктің, еркіндіктің,

бастау-генезистің символы ретінде танылса, қазіргі көркем әдебиетте бұл архетип күрделі психологиялық, философиялық мағынаға ие болып, трансформацияға ұшырайды. Осы контексте көк бөрі архетипінің семантикалық эволюциясын талдау көркем мәтіндегі дәстүр мен жаңашылдық сабақтастығын түсінуге мүмкіндік береді.

Архетип ұғымы ұжымдық бейсаналық құрылымымен тығыз байланысты. Архетиптік бейнелер көркем мәтінде әрдайым ашық мифологиялық формада берілмейді. Олар символдық, метафоралық немесе психологиялық деңгейде көрінуі мүмкін. Сондықтан әдеби шығармадағы қасқыр бейнесін тек анималистік сипатта қарастыру жеткіліксіз. Оның астарында жатқан мәдени кодты, тарихи-мифологиялық семантиканы және дәуірлік өзгерістерді саралау маңызды.

Қазақ әдебиетінде қасқыр образы әр кезеңде әртүрлі эстетикалық және идеялық қызмет атқарды. Әсіресе XX ғасыр басындағы реалистік прозада бұл образ табиғат пен адам арасындағы драмалық қатынастың символы ретінде көрінсе, қазіргі әдеби кеңістікте ол тарихи жады, ұлттық болмыс және мәдени бірегейлік мәселелерімен сабақтасып, күрделі семантикалық сипатқа ие бола бастады. Бұл өзгеріс көк бөрі архетипінің көркем мәтіндегі трансформациясын арнайы ғылыми талдауды қажет етеді.

Осы мақалада көк бөрі архетипінің көркемдік эволюциясын қазақтың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезовтің «Көксерек» және халықаралық ТҮРКСОЙ ұйымының Бас хатшысы Қырғызстанның халық жазушысы, Тоқтағұл атындағы мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Сұлтан Раевтің «Көкжал» шығармалары негізінде салыстырмалы талдау арқылы қарастыруға тырыстық. Зерттеудің мақсаты – көк бөрі архетипінің дәстүрлі мифологиялық мазмұнынан бастап, модерндік көркем интерпретацияға дейінгі трансформациясын айқындау және екі шығармадағы образдық модельдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын жүйелеу.

Екі туындыда да қасқыр образы табиғат пен адам, өркениет пен түз тағысы, инстинкт пен сана арасындағы қайшылықтарды бейнелейтін символдық жүйе ретінде көрінеді. Алайда әр автор архетипті әртүрлі тарихи-мәдени контексте игеріп, оны ұлттық әдеби сананың эволюциясымен сабақтастырады.

М.Әуезов шығармасында қасқыр бейнесі табиғи стихия мен өркениеттік күштердің қақтығысы аясында реалистік-психологиялық сипатта бейнеленсе, С.Раевтың туындысында ол ұлттық жадының, тарихи тағдырдың және мәдени кодтың символына айналады. Зерттеудің мақсаты – көк бөрі архетипінің көркем трансформациясын анықтау және оның XX ғасыр басындағы реалистік мәтін мен қазіргі прозадағы интерпретациялық ерекшеліктерін салыстырмалы талдау. Мұндай салыстырмалы талдау архетиптің дәуірлік трансформациясын анықтауға жол ашады.

Әдеби мәтінде архетиптік образ қандай көркемдік өзгерістерге ұшырайды? Түркілік мәдени кодтың өзегіне айналған бұл бейне түркілік мәдени кодтың айқын көрінісі ретінде әдеби мәтіндерде жиі трансформацияланады. Көк бөрі бейнесі тек мифологиялық аңыздардан туған символ емес, ол түркі этногенезінің тарихи және мәдени қабатында қалыптасқан, архетиптік мәнге ие феномен болып табылады.

Көк бөрі архетипінің мифологиялық және мәдени негіздерін талдау барысында бірнеше маңызды аспект айқын көрінеді. Біріншіден, оның шығу тегі жөніндегі аңыздар тарихи және этногенездік контекстте зерттеледі, екіншіден, көк түстің семантикалық мәні, яғни аспанмен, кеңістікпен және рухани күшпен байланысы қарастырылады, үшіншіден, бөрінің тотемдік белгі ретіндегі қызметі оның әлеуметтік және ритуалдық функцияларын анықтайды. Осы аспектілердің бірлескен қарастырылуы Көк бөрі бейнесінің әдеби мәтіндердегі трансформациясын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Архетип және мифологема ұғымдары Көк бөрі бейнесін зерттеу барысында маңызды рөл атқарады. Архетип Карл Густав Юнг теориясына сәйкес ұжымдық бейсаналықтағы тұрақты образ ретінде қарастырылса, ал мифологема көркем мәтінде символдық құрылым мен сюжеттік функцияны орындайтын элемент ретінде әрекет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, Көк бөрі бейнесі әдебиетте тек тарихи немесе мифологиялық феномен болып қана қоймай, сонымен бірге ұжымдық психология мен ұлттық санаға қатысты маңызды көркем құрал ретінде де көрініс табады.

М.Әуезовтің «Көксерек» повесінде Көксерек бейнесі бір уақытта екі деңгейде әрекет етеді: архетиптік және реалистік психологиялық. Архетиптік деңгейде Көксерек көк бөрі символы ретінде табиғаттың еркін стихиясын, тәуелсіздікті, батылдық пен қорғаныштық қасиеттерді бейнелейді. Бұл аспект ұжымдық бейсаналықтағы көк бөрі архетипінің символдық функциясын көрсетеді және оқырманға табиғатқа деген құрмет пен қорқыныш сезімін жаңғыртуға мүмкіндік береді[2]. М.Әуезов архетипті толық мифтік деңгейде емес, реалистік-психологиялық кеңістікте береді. Архетиптік бейненің толық мифтік деңгейде емес, реалистік-психологиялық кеңістікте көрініс табуы қасқыр бейнесінің психологиялық портретімен үйлесім табуына мүмкіндік береді. Реалистік психологиялық деңгейде қасқыр бейнесі нақты табиғат кейіпкері ретінде сипатталады. Образды көркемдеуде антропоморфизация тәсілі қолданылып, оған эмоционалдық жауап беру қабілеті, мінез-құлықтық ерекшеліктер және қорғанысқа бағытталған іс-әрекеттік модельдер телінеді. Мұндай антропоморфизация Көксеректің психологиялық портретін толықтырып, оның әрекеттерін оқырманның сана-сезімінде эмоционалды түрде қабылданатын деңгейге көтереді. Көксеректің еркіндігі мен тәуелсіздігі адам рационализмі мен бақылауға қабілеттілік арасындағы шекараны нақтылай отырып, архетиптің символдық функциясын психологиялық

портрет арқылы нығайтады және ұлттық мифологиялық кодтың көркем мәтіндегі трансформациясын ашады.

С.Раевтың «Көкжал» хикаяты ұлттық мифологиялық кодты қазіргі әдебиет контекстінде жаңғыртудың көрнекті үлгісі. Шығармада дәстүрлі Көк бөрі архетипі постмодерндік тәсілмен интерпретацияланып, оның символдық, тарихи және психологиялық мәні кеңейтілген. Көкжал бейнесі тек табиғат заңдарының немесе батылдықтың символы ретінде ғана емес, ұлттық сана мен ұжымдық тағдырдың көрінісі ретінде де оқырманға ұсынылады[3].

«Көкжал» шығармасында қасқыр бейнесі бұрынғыдай тек табиғат немесе еркіндік символы ғана емес, кешенді символдық құрылымға ие. Ол тарихи жадының метафорасы ретінде қызмет етеді: ұлттың өткені, қасіреті, жеңістері мен сәтсіздіктері қасқыр бейнесінде жинақталады. Бұл тәсіл арқылы автор архетипті тек жануар бейнесінде қалдырмай, оны тарихи-мәдени код ретінде кеңейтеді. Көкжал бейнесі ұлттық сананың ұрпақтан ұрпаққа берілетін символдық құрылымын бейнелейді, яғни архетиптің семантикалық ауқымы күрделенеді.

Қасқыр бейнесі ұлттың ішкі драмасымен астасып, ұжымдық тағдыр мен жеке тұлғаның психологиялық күйін бір арнаға тоғыстырады. Көкжал – тек табиғат заңдарының символы емес, сонымен бірге ұлттың тарихындағы қайшылықтарды, жоғалтулар мен жеңістерді бейнелейтін мифологиялық объектіге айналады. Осы арқылы автор ұлттық код пен ұжымдық психологияның әдеби бейнесін қайта жаңғыртады, оқырманға ұрпақтық жады мен тарихи тәжірибені символдық тұрғыдан қабылдауға мүмкіндік береді.

С. Раев архетипті постмодернистік тәсіл арқылы қайта интерпретациялап, дәстүрлі мифтің семантикалық аясын кеңейтеді. Қасқыр бейнесі біржақты символдық қызметтен шығып, көпқабатты мағыналық құрылымға айналады. Образ тарихи жадының, ұлттық драманың және ұжымдық сананың метафорасы ретінде қызмет атқарып, оқырманнан белсенді интерпретацияны талап етеді[3].

Салыстырмалы тұрғыдан алғанда, М. Әуезовтің «Көксерек» повесінде архетип реалистік-психологиялық кеңістікте беріліп, табиғат пен еркіндік символы ретінде көрінеді. Ал С. Раевтың «Көкжал» хикаятында[3] архетип постмодернистік дискурста жаңаша сипат алып, ұлттық-мәдени кодтың күрделі репрезентациясына айналады. Нәтижесінде, архетиптің дәуірлік трансформациясы оның семантикалық дамуының заңдылығын дәлелдейді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Юнг К.Г. Архетип и символ // Центр гуманитарных технологий. – Москва: Канон, 2021. – 336 с.
2. Әуезов М. Шығармалар жинағы. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2012. – 384б.

3. Раев С. Көкжал. Өңгімелер мен хикаят.(Қырғыз тілінен аудармалар). Алматы:Атамұра,2024.–320 бет.
4. Майтанов Б. «Көксерек»: әлемдік тәжірибе және ұлттық дәстүр.] Әуезов және әлем әдебиеті.– Алматы : Қазақ университеті , 2001 – 363.б.
5. Акматалиев А. Мухтар Ауэзов менен Чыңғыз Айтматовдун чыгармаларында бору образынын сурәттәлушу. М.Әуезов және әлем әдебиеті. Екінші халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары.–Алматы:1999-1046б.

ERASMUS+ DENEYİMİNDEN ORHUN PROGRAMI'NA: TÜRK DEVLETLERİ ARASINDA AKADEMİK HAREKETİLİĞİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ İÇİN HARMANLANMIŞ BİR MODEL ÖNERİSİ

Fatih ÇEMÇEM

Amasya Üniversitesi Öğretim Görevlisi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkez Müdür Yardımcısı, Erasmus+ Kurum Koordinatörü.

+90537-380-51-01 fatih.cemcem@amasya.edu.tr

Murat KURT

Amasya Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Eğitim Fakültesi Profesör Doktor.

+90358-211-50-05 murat.kurt@amasya.edu.tr

Muhammed DAĞLI

Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü, Doktor Öğretim Üyesi.

+90358-211-50-52 muhammed.dagli@amasya.edu.tr

Özet. Bu çalışma, Erasmus+ BIP modelinden esinlenerek Orhun Değişim Programı'na dijital hareketlilik kazandıran “Orhun-BIP” modelini; sanal değişim, yapay zeka destekli dil köprüleri ve uzaktan eğitim bileşenleriyle önermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Erasmus+, Orhun Değişim Programı, harmanlanmış hareketlilik, dijital dönüşüm, dil köprüleri, UZEM, Türk dünyası*

Abstract. This study proposes the "Orhun-BIP" model, inspired by Erasmus+ BIP, introducing digital mobility to the Orhun Exchange Programme through virtual exchange, AI-powered language bridges, and distance education components.

Keywords: *Erasmus+, Orhun Exchange Programme, blended mobility, digital transformation, language bridges, UZEM, Turkic world*

Аннотация. Данное исследование предлагает модель «Orhun-BIP», основанную на опыте Erasmus+ BIP, и привносит в программу обмена Orhun цифровую мобильность посредством виртуального обмена, языковых мостов на базе ИИ и дистанционного обучения.

Ключевые слова: *Erasmus+, Программа обмена Орхун, смешанная мобильность, цифровая трансформация, языковые мосты, UZEM, тюркский мир*

Uluslararasılaşma, 21. yüzyıl yükseköğretiminin temel stratejik önceliklerinden biridir. Akademik hareketlilik programları, bu stratejinin en görünür ve etkili araçları arasında yer almaktadır. Avrupa Birliği’nin Erasmus+ programı, 1987 yılındaki kuruluşundan bu yana yaklaşık 16 milyon katılımcıya ulaşmış; 2024 yılında ise tek başına 1,4 milyonun üzerinde kişi programa dahil olmuştur [Avrupa Komisyonu, 2024: 4]. Bu başarının ardında yatan temel faktörlerden biri, programın dijital dönüşüme sürekli uyum sağlamasıdır. 2021-2027 dönemi Erasmus+ programına eklenen Harmanlanmış Yoğun Programlar (Blended Intensive Programmes – BIP), fiziksel hareketliliği zorunlu sanal bileşenlerle birleştirerek akademik değişimin yeni bir formunu yaratmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) bünyesinde Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜNİB) koordinasyonu ile yürütülen Orhun Değişim Programı, 2017 yılında pilot uygulamasına başlamıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Macaristan’dan üye üniversiteleri kapsayan program, Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS/ECTS) üzerinden ders tanıma gerçekleştirmekte; öğrenci ve öğretim üyesi değişimini desteklemektedir [TÜRKÜNİB., 2021: 2]. Ancak Orhun Programı, henüz tamamen fiziksel hareketliliğe dayalı olup dijital veya harmanlanmış hareketlilik bileşeninden yoksundur. Bu durum, coğrafi mesafeler, vize süreçleri, mali kısıtlar ve dil engelleri gibi yapısal faktörler nedeniyle programın erişim kapasitesini sınırlandırmaktadır.

Bu bildiri, Erasmus+ BIP modelinin sunduğu kurumsal deneyimi Orhun Programı’na aktararak “Orhun-BIP” adı altında harmanlanmış bir akademik hareketlilik modeli önermektedir. Amasya Üniversitesi’nin iki kurumsal deneyimi – Erasmus+ kurum koordinatörlüğü ve Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (UZEM) altyapısı – modelin uygulanabilirlik temelini oluşturmaktadır. Model; sanal değişim, çok dilli dijital öğrenme ortamları, yapay zekâ destekli dil köprüleri ve uzaktan eğitim altyapısı bileşenlerini bütünsel bir çerçevede bir araya getirmektedir.

Bu çalışma, karşılaştırmalı program analizi ve kurumsal deneyim sentezine dayanan kavramsal bir model önerisi niteliğindedir. Modelin kuramsal temeli üç dayanak üzerine inşa edilmiştir.

Birincisi, “Yerelde Uluslararasılaşma” (Internationalization at Home – IaH) yaklaşımıdır. Beelen ve Jones (2015) tarafından kavramsallaştırılan bu yaklaşım, uluslararasılaşmanın yalnızca fiziksel hareketlilikle sınırlı kalmaması gerektiğini; müfredat, dijital araçlar ve sanal değişim yoluyla tüm öğrencilerin uluslararası yetkinlikler kazanabileceğini savunmaktadır [Beelen ve Jones., 2015: 69]. Fiziksel

hareketliliğe katılamayan öğrenciler için – ki bu, Türk dünyasında çoğunluğu oluşturmaktadır – IaH, uluslararası deneyim fırsatını demokratikleştirmektedir.

İkincisi, O’Dowd’un (2018) “Sanal Değişim” (Virtual Exchange) çerçevesidir. Farklı ülkelerdeki öğrencilerin çevrimiçi iş birlikli öğrenme etkinlikleri aracılığıyla kültürlerarası yetkinlik geliştirmesini hedefleyen bu yaklaşım, Erasmus+ programının 2021-2027 döneminde resmî bir bileşen olarak kabul edilmiştir [O’Dowd., 2018: 2]. Sanal değişim, fiziksel hareketliliğin yerini almamakta; aksine onu öncesinde, sırasında ve sonrasında destekleyerek öğrenme çıktılarını güçlendirmektedir.

Üçüncüsü, Community of Inquiry (CoI) modeli, D. Randy Garrison, Terry Anderson ve Walter Archer (1999) tarafından geliştirilmiştir. Model; bilişsel varlık (cognitive presence), sosyal varlık (social presence) ve öğretimsel varlık (teaching presence) olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır. CoI modeli, özellikle çevrim içi ve harmanlanmış öğrenme ortamlarında öğrenme deneyiminin niteliğini ve derinliğini değerlendirmek için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır [Garrison, Anderson & Archer., 1999: 89].

Bu bağlamda, Orhun-BIP modelinin sanal bileşenlerinin tasarımında CoI’nin üçlü yapısı kuramsal dayanak olarak alınmakta; bilişsel derinleşmeyi destekleyen yapılandırılmış etkinlikler, sosyal etkileşimi teşvik eden iletişim ortamları ve öğretimsel yönlendirmeyi güçlendiren tasarım ilkeleri bütüncül biçimde entegre edilmektedir.

Yöntemsel olarak, Erasmus+ BIP mekanizmasının kurumsal belgeleri ve uygulama kılavuzları, Orhun Programı yönetmeliği ve TÜRKÜNİB dokümanları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş; Amasya Üniversitesi’nin Erasmus+ koordinatörlüğü ve UZEM deneyimleri kurumsal vaka olarak incelenmiştir.

Erasmus+ Harmanlanmış Yoğun Programlar (BIP), 2021-2027 program dönemiyle birlikte uygulamaya konulan yenilikçi bir hareketlilik formatıdır. BIP’ler, kısa süreli fiziksel hareketliliği (en az 5, en fazla 30 gün) zorunlu bir sanal bileşenle birleştiren, en az üç farklı ülkeden üniversitenin ortaklaşa geliştirdiği yoğun eğitim programlarıdır. 2024 çağrısından itibaren asgari 10 katılımcı gerekliliği ve ev sahibi üniversite tarafından en az 3 AKTS kredi verilmesi zorunluluğu bulunmaktadır [Avrupa Komisyonu., 2024: 12].

BIP modelinin kritik yeniliği, sanal bileşenin bir “ek” değil, öğrenme sürecinin ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Fiziksel hareketlilik öncesinde çevrimiçi hazırlık oturumları, hareketlilik sırasında dijital iş birliği araçları ve hareketlilik sonrasında çevrimiçi yansıtma etkinlikleri yoluyla, eş zamanlı ve art zamanlı öğrenme deneyimleri iç içe geçmektedir. Bu “önce-sırasında-sonrasında” modeli, hareketlilik süresinin kısalığına rağmen derin öğrenme çıktıları elde edilmesini mümkün kılmaktadır. Amasya Üniversitesi’nin Erasmus+ kurum koordinatörlüğü deneyimi, BIP’lerin yönetimsel süreçlerini, AKTS uyumunu ve kalite güvence mekanizmalarını kurumsal düzeyde kavramayı sağlamıştır.

Orhun Değişim Programı, 6-7 Nisan 2017 tarihinde Bişkek’te düzenlenen TÜRKÜNİB toplantısında kabul edilen yönetmelikle uygulamaya geçmiştir. Program; lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri ile öğretim üyelerine bir veya iki dönemlik değişim imkânı sunmaktadır. Gönderen kurum ulaşım masraflarını, ev sahibi kurum barınma ve yemek giderlerini karşılamaktadır. Ders tanıma ECTS üzerinden gerçekleştirilmekte olup program, 2024-2025 ve 2025-2026 dönemlerinde artan sayıda üniversitenin katılımıyla genişlemektedir [TÜRKÜNİB., 2021: 3].

Ancak Orhun Programı’nın mevcut yapısında kritik bir dijital boşluk bulunmaktadır. Fiziksel hareketlilik öncesinde sistematik bir çevrimiçi hazırlık süreci yoktur; hareketlilik sırasında dijital iş birliği araçları standartlaştırılmamıştır; hareketlilik sonrasında ise çevrimiçi devamlılık mekanizması mevcut değildir. Dil engeli de önemli bir kısıttır: Türk dilleri arasındaki yakınlığa rağmen, akademik terminolojide farklılıklar ve Rusya etkisiyle Kiril/Latin alfabe ayrışması, bilimsel iş birliği önünde pratik zorluklar oluşturmaktadır. Erasmus+’ın yıllar içinde geliştirdiği BIP, sanal değişim ve çevrimiçi dil desteği (OLS) gibi dijital bileşenler, Orhun Programı için henüz kazanılmamış bir boyuttur.

Erasmus+ BIP deneyiminden elde edilen kurumsal bilgiyi Orhun Programı’nın bağlamına aktaran “Orhun-BIP” modeli, beş bütünleşik bileşenden oluşmaktadır.

BIP’lerin “önce-sırasında-sonrasında” mimarisi, Orhun Programı’na uyarlanmaktadır. Fiziksel hareketlilik öncesinde en az 4 haftalık çevrimiçi hazırlık modeli uygulanacaktır: ortak çevrimiçi dersler, kültürlerarası iletişim atölyeleri ve ev sahibi ülkenin akademik sistemine ilişkin oryantasyon. Fiziksel hareketlilik sırasında dijital iş birliği platformları üzerinden gönderen kurumdaki danışmanlarla bağlantı sürdürülecek; hareketlilik sonrasında ise en az 4 haftalık çevrimiçi yansıtma ve proje tamamlama dönemi yer alacaktır. Bu üç aşamalı yapı, O’Dowd’un sanal değişim çerçevesiyle uyumlu olarak, fiziksel hareketliliğin öğrenme çıktılarını önemli ölçüde güçlendirecektir.

Türk dünyası akademik iş birliğinin en kritik kesişim noktası dil meselesidir. Türk dilleri arasındaki yapısal yakınlık, karşılıklı anlaşılabilirliği belirli ölçüde mümkün kılarsa da akademik terminolojide ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Orhun-BIP modeli, bu soruna üç katmanlı bir dil stratejisi ile yaklaşmaktadır. Birinci katman, İngilizcenin akademik “lingua franca” olarak konumlandırılmasıdır: ortak derslerde eğitim dili olarak İngilizce kullanılacak; Erasmus+’ın OLS (Online Linguistic Support) platformuna benzer bir “Orhun Dil Hazırlık” modülü ile öğrencilerin akademik İngilizce yetkinlikleri hareketlilik öncesinde güçlendirilecektir. İkinci katman, yapay zeka destekli Türk dilleri arası çeviri sistemidir: nöral ağ tabanlı makine çevirisi, ders materyallerinin ve bilimsel literatürün farklı Türk lehçelerinde erişilebilir olmasını sağlayacaktır. Üçüncü katman, karşılıklı Türk dili öğretim modülleridir: hareketlilik öncesi dönemde ev

sahibi ülkenin Türk dilinin temelleri çevrimiçi olarak öğretilecektir. Bu üç katmanlı strateji, Gaspıralı'nın “Dilde birlik” vizyonunu dijital çağa taşımaktadır.

Orhun-BIP modelinin teknik altyapısı, TÜRKÜNİB üyesi üniversitelerdeki uzaktan eğitim merkezlerinin kapasitesi üzerine inşa edilmektedir. Amasya Üniversitesi UZEM, 2011 yılında kurulan ve COVID-19 sürecinde 5 gün içinde 15.000 öğrenciyi dijital ortama başarıyla entegre eden bir altyapıya sahiptir. 2025 yılı itibarıyla 9 programa kayıtlı 1.736 öğrenciye hizmet veren UZEM; öğrenme yönetim sistemi (LMS), canlı sanal sınıf, dijital sınav ve çok noktalı video konferans (MCU) altyapısını bütünleşik biçimde işletmektedir. Bu deneyim, Orhun-BIP'in sanal bileşenlerinin teknik olarak uygulanabilirliğini kurumsal düzeyde kanıtlamaktadır. Modelde, her TÜRKÜNİB üyesi üniversitenin UZEM veya eşdeğer birimi, Orhun-BIP'in yerel teknik düğüm noktası olarak görev yapacaktır.

Orhun-BIP modelinde, sanal bileşenlerde kazanılan öğrenme çıktılarının tanınması için dijital mikro-kimlik (micro-credential) sistemi önerilmektedir. Erasmus+'ın BIP'lerde en az 3 AKTS zorunluluğu model alınarak, Orhun-BIP'in sanal bileşenlerinde elde edilen yetkinlikler dijital rozetler (digital badges) ve blok zincir destekli mikro-sertifikalarla belgelenecektir. Bu yaklaşım hem fiziksel hem de sanal hareketliliğin akademik olarak eşdeğer kabul görmesini sağlayacak; Orhun Programı'nın mevcut ECTS tabanlı ders tanıma mekanizmasıyla uyumlu bir dijital üstyapı oluşturacaktır.

Modelin sürdürülebilirliği için, TÜRKÜNİB üyesi üniversitelerdeki akademik ve idari personelin dijital hareketlilik yönetimi konusunda eğitilmesi gerekmektedir. Orhun-BIP, Erasmus+ öğretim üyesi hareketliliği (STA/STT) formatını model alarak, “Orhun Dijital Pedagoji Atölyeleri” adı altında dönemsel eğitici eğitimi programları öngörmektedir. Bu atölyeler; çevrimiçi ders tasarımı, sanal sınıf yönetimi, kültürlerarası çevrimiçi iletişim ve dijital değerlendirme konularını kapsayacak olup Amasya Üniversitesi'nin Erasmus+ koordinatörlüğü ve UZEM deneyimi bu atölyelerin içerik geliştirmesinde referans kurum olarak görev yapacaktır.

Önerilen Orhun-BIP modeli, mevcut alanyazında önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Erasmus+ BIP mekanizmasının kurumsal deneyimi, şimdiye kadar ağırlıklı olarak Avrupa yükseköğretim alanında incelenmiş; Türk dünyası akademik iş birliği bağlamına model transferi girişimi alanyazında yer almamıştır. Orhun-BIP, Erasmus+'ın on yıllar içinde biriktirdiği kurumsal öğrenmeyi – BIP formatı, AKTS uyumu, sanal değişim, OLS dil desteği, kalite güvence mekanizmaları – Türk dünyasının özgün bağlamına (ortak dil ailesi, kültürel yakınlık, coğrafi mesafeler) uyarlayarak özgün bir sentez sunmaktadır.

Modelin en güçlü yönü, soyut bir öneri olmanın ötesinde, iki somut kurumsal deneyim üzerine inşa edilmesidir. Amasya Üniversitesi'nin Erasmus+ kurum koordinatörlüğü, BIP yönetim süreçlerinin, ikili anlaşma mekanizmalarının ve AKTS uyum çerçevesinin kurumsal düzeyde içselleştirildiğini; UZEM

deneyimi ise 15.000 öğrenci ölçeğinde dijital eğitim altyapısının başarıyla işletilebildiğini kanıtlamıştır. Bu iki kurumsal kapasitenin bileşimi, Orhun-BIP’in uygulanabilirliğini güçlü bir temele oturtmaktadır.

Politika yapıcılar düzeyinde, TDT’nin Orhun Yönetmeliği’ne “Dijital/Harmanlanmış Hareketlilik” başlıklı yeni bir bölüm eklenmesi, TÜRKÜNİB bünyesinde bir “Dijital Hareketlilik Koordinasyon Birimi” oluşturulması ve dijital bileşenler için AKTS tanıma ilkelerinin standartlaştırılması önerilmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları arasında, modelin henüz kavramsal düzeyde olması ve pilot uygulamayla sınanmamış olması, üye ülkeler arasındaki dijital altyapı eşitsizlikleri, internet erişim farklılıkları, yapay zeka tabanlı Türk dilleri çeviri sistemlerinin akademik terminolojideki doğruluk sınırları, farklı ulusal akreditasyon sistemleri arasındaki uyum güçlükleri ve dijital hareketliliğin fiziksel hareketliliğin sunduğu sosyokültürel deneyimi tam olarak ikame edememesi sayılabilir. Gelecek araştırmalarda, Orhun-BIP modelinin iki TÜRKÜNİB üyesi üniversite arasında pilot uygulamayla test edilmesi, katılımcı öğrenci ve öğretim üyelerinin deneyimlerinin nitel yöntemlerle değerlendirilmesi ve dijital dil köprülerinin akademik çeviri doğruluğunun ampirik olarak ölçülmesi önerilmektedir.

Bu bildiri, Avrupa Birliği’nin Erasmus+ Harmanlanmış Yoğun Programlar (BIP) deneyiminden yola çıkarak, Türk dünyası akademik hareketliliğine dijital bir boyut kazandırmayı hedefleyen “Orhun-BIP” modelini sunmuştur. Beş bileşenli model – sanal değişim, çok dilli dil köprüleri, UZEM teknik altyapısı, dijital mikro-kimlik sistemi ve eğitici eğitimi – Amasya Üniversitesi’nin Erasmus+ koordinatörlüğü ve UZEM deneyimi üzerine temellenmektedir.

Erasmus+’ın 1987’den bu yana 16 milyon katılımcıya ulaşan başarısının ardında, sürekli yenilik ve dijital dönüşüm kapasitesi yatmaktadır. Orhun Programı’nın da benzer bir büyüme trajiğini yakalaması, dijital bileşenlerin entegrasyonuna bağlıdır. Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” vizyonu, günümüzde “Dijitalde, bilimde, hareketlilikle birlik” şeklinde güncellenmelidir. Orhun-BIP, Türk dünyası üniversitelerinin fiziksel sınırları aşarak, dijital çağın sunduğu fırsatları ortak bir akademik alan inşasında değerlendirmesi için somut ve uygulanabilir bir yol haritası sunmaktadır.

Kaynakça

1. Avrupa Komisyonu, 2024. Erasmus+ Annual Report 2023. – Luxembourg: Publications Office of the European Union. DOI: 10.2766/833629
2. Avrupa Komisyonu, 2024. Erasmus+ Programme Guide 2024. – Brussels: European Commission. – <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/erasmusplus-programme-guide>
3. Beelen, J. ve Jones, E., 2015. Redefining internationalization at home // A. Curaj vd. (Ed.), The European Higher Education Area: Between Critical

Reflections and Future Policies. – Cham: Springer. – S. 59-72. DOI: 10.1007/978-3-319-20877-0_5

4. Fisk, P., 2017. Education 4.0: The Future of Learning Will Be Dramatically Different. – London: Gamechangers.

5. Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (1999). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. The internet and higher education, 2(2-3), 87-105.

6. Gasprirali, İ., 1905. Tercüman Gazetesi. – Bahçesaray.

7. Knight, J., 2004. Internationalization remodeled: Definition, approaches, and rationales // Journal of Studies in International Education. – Vol. 8(1). – S. 5-31.

8. O’Dowd, R., 2018. From telecollaboration to virtual exchange: State-of-the-art and the role of UNICollaboration in moving forward // Journal of Virtual Exchange. – Vol. 1. – S. 1-23. DOI: 10.14705/rpnet.2018.jve.1

9. OeAD, 2024. Erasmus+ Blended Intensive Programmes Basic Toolkit. – Vienna: OeAD-GmbH. – <https://erasmusplus.oead.at>

10. Siemens, G., 2005. Connectivism: A learning theory for the digital age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – Vol. 2(1). – S. 3-10.

11. TDT, 2021. Türk Dünyası 2040 Vizyonu. – İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreterliği. – <https://turkicstates.org>

12. TÜRKÜNİB, 2021. Orhun Değişim Programı Yönetmeliği. – Bişkek: Türk Üniversiteler Birliği. – <http://turkunib.org/orhun>

13. UNESCO, 2021. Engineering for Sustainable Development: Delivering on the Sustainable Development Goals. – Paris: UNESCO Publishing. – <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375644>

SÜRDÜRÜLEBİLİR ENERJİ TEKNOLOJİLERİNDE TÜRK DÜNYASI BİLİMSEL PAYLAŞIM AĞI: YENİLENEBİLİR ENERJİ EĞİTİMİ VE DİJİTAL PLATFORMLAR ARACILIĞIYLA ORTAK BİR AKADEMİK EKOSİSTEM TASARIMI

Tuncay Yazıcı

Amasya Üniversitesi UZEM Personeli.

+90544-760-57-10 tuncay.yazici@amasya.edu.tr

Özet. Bu çalışma, Türk devletlerinde yenilenebilir enerji eğitimi dijital platformlarla standardize eden T-BİA modelini önermektedir. Yapay zeka ve sanal gerçeklik destekli model, bölgesel bilimsel iş birliğini ve nitelikli beşerî sermaye gelişimini hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Türk Dünyası, Dijital Platformlar, Bilimsel İş Birliği, Eğitim 4.0, İSG, Yapay Zeka.

Abstract. This paper proposes the T-BIA model to standardize renewable energy education in Turkic States via digital platforms. Utilizing AI and VR, it aims to foster scientific cooperation and regional human resource development.

Keywords: Renewable Energy, Turkic World, Digital Platforms, Scientific Collaboration, Education 4.0, OHS, Artificial Intelligence.

Аннотация. Работа предлагает модель T-BIA для стандартизации образования в области возобновляемой энергии в тюркских государствах. Модель на базе ИИ и VR направлена на научное сотрудничество и развитие квалифицированных человеческих ресурсов региона.

Ключевые слова: Возобновляемая энергия, Тюркский мир, Цифровые платформы, Научное сотрудничество, Образование 4.0, Охрана труда, Искусственный интеллект.

Dünya genelinde enerji sistemleri, karbon yoğun yakıtlardan sürdürülebilir kaynaklara doğru hızlı bir dönüşüm içerisinde. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) verilerine göre, 2023 yılında küresel yenilenebilir enerji kapasitesine rekor düzeyde 473 GW eklenmiş; yalnızca güneş enerjisi 346 GW ile bu artışın dörtte üçünü oluşturmuştur [IRENA., 2024: 3]. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), 2030 yılına kadar yenilenebilir kaynakların küresel elektrik üretiminin %46'sını karşılayacağını; rüzgâr ve güneş enerjisinin birlikte %30'luk bir paya ulaşacağını öngörmektedir [IEA., 2024: 8]. Bu küresel dönüşüm, eğitim sistemlerinin de yenilenebilir enerji alanında nitelikli insan kaynağı yetiştirmek üzere yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Türk dünyası coğrafyası, yenilenebilir enerji potansiyeli açısından son derece zengin ve çeşitli bir profile sahiptir. Ember'in 2025 analizine göre, Orta Asya ve Kafkasya bölgesi güneyde güçlü güneş potansiyeli, kuzeyde zengin rüzgâr kaynakları ve doğuda büyük hidroelektrik kapasitesiyle birbirini tamamlayan bir yenilenebilir enerji profili sunmaktadır [Ember., 2025: 2]. Somut veriler bu potansiyeli açıkça ortaya koymaktadır: Kazakistan, 2024 yılı itibarıyla 2,9 GW yenilenebilir enerji kapasitesine ulaşmış olup 2030 hedefi %15 yenilenebilir payıdır [UNECE., 2025: 4]. Özbekistan, 2024 başında yenilenebilir enerji hedefini %25'ten %40'a yükseltmiş ve 2,5 GW yeni rüzgâr-güneş kapasitesi devreye almıştır [Ember., 2025: 3]. Azerbaycan, 157 GW açık deniz rüzgârı ve 23 GW güneş teknik potansiyeline sahiptir. Türkiye ise rüzgâr enerjisi kurulumunda bölgenin en deneyimli ülkesi konumundadır.

Ancak bu zengin potansiyelin teknolojik katma değere dönüşmesi, “beşerî sermaye”nin eğitimi olmaksızın mümkün değildir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) tarafından belirlenen 2040 Vizyonu, üye ülkeler arasında dijital entegrasyonun derinleştirilmesini ve bilimsel iş birliğinin güçlendirilmesini stratejik hedefler

arasında saymaktadır [TDT., 2021: 24]. IRENA’nın Orta Asya Yenilenebilir Enerji Görünümü raporu, bölgede yenilenebilir enerjiye geçişin hızlanması için bölgesel eğitim ağlarının kurulması gerektiğini açıkça vurgulamaktadır [IRENA., 2020: 35].

Bu bildiri, Türk devletleri arasında yenilenebilir enerji eğitimini dijital platformlar aracılığıyla standardize edecek “Türk Bilimsel İş Birliği Ağı” (T-BİA) modelini kavramsal bir çerçevede sunmaktadır. Altyapı, Veri ve Uygulama olmak üzere üç katmanlı bir mimari üzerine inşa edilen model; dijital kütüphaneler, sanal laboratuvarlar, yapay zeka destekli müfredat, açık erişimli bilimsel arşivler ve enerji sektörüne özgü iş sağlığı ve güvenliği (İSG) bileşenlerini içermektedir.

Bu çalışma, alanyazın taraması, uluslararası enerji raporlarının analizi ve kurumsal veri değerlendirmesine dayanan kavramsal bir model önerisi niteliğindedir. Modelin kuramsal temeli üç dayanak üzerine inşa edilmiştir.

Birincisi, Siemens’in (2005) bağlantıcılık (connectivism) kuramıdır. Dijital çağda öğrenmenin, bireysel bilgi biriktirmenin ötesinde ağlar ve düğümler arasındaki bağlantılar aracılığıyla gerçekleştiğini savunan bu kuram, T-BİA’nın ağ tabanlı mimarisini kuramsal olarak temellendirmektedir [Siemens., 2005: 5]. Her üye ülkedeki üniversiteler ve araştırma merkezleri birer düğüm noktası; aralarındaki dijital iş birliği kanalları ise öğrenme ağının bağlantıları olarak kavramsallaştırılmaktadır.

İkincisi, UNESCO’nun Sürdürülebilir Kalkınma için Mühendislik çerçevesidir. UNESCO, 2021 raporunda modern mühendislik eğitiminin dijitalleşmeyle birlikte sürdürülebilir kalkınma hedeflerine (SKH) odaklanması gerektiğini vurgulamış; özellikle SKH 4 (Nitelikli Eğitim), SKH 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji) ve SKH 9 (Sanayi, Yenilik ve Altyapı) arasındaki kesişimin mühendislik eğitim müfredatlarına yansıtılmasını önermiştir [UNESCO., 2021: 78].

Üçüncüsü, “Eğitim 4.0” paradigmasıdır. Fisk (2017) tarafından kavramsallaştırılan bu yaklaşım; yapay zeka, büyük veri ve bulut bilişimin eğitim süreçlerine tam entegrasyonunu, öğrenmenin zaman ve mekândan bağımsız hale gelmesini ve kişiselleştirilmiş öğrenme yollarının oluşturulmasını öngörmektedir [Fisk., 2017:3.]. Yenilenebilir enerji gibi hızla evrilen bir alanda, geleneksel ders kitaplarının teknolojinin hızına yetişemediği göz önüne alındığında, Eğitim 4.0 ilkeleri önerilen modelin pedagojik temelini oluşturmaktadır.

Yöntemsel olarak, IRENA, IEA, UNECE, Ember ve Dünya Bankası’nın güncel raporları ile TDT’nin stratejik belgeleri incelenmiş; Türk devletlerinin yenilenebilir enerji kapasite verileri, ulusal hedefleri ve eğitim altyapıları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, kavramsal model tasarımına temel oluşturmuştur.

Türk devletlerinin enerji profilleri incelendiğinde, her ülkenin kendine özgü avantajlara sahip olduğu ve bu avantajların birbirini tamamladığı görülmektedir. Kazakistan, 2024 yılı başı itibarıyla 24.641 MW toplam kurulu gücüne sahip olup

yenilenebilir kapasite 2,9 GW düzeyine ulaşmıştır. 2024 yılının ilk dokuz ayında yenilenebilir kaynaklardan 5,7 milyar kWh elektrik üretilmiş; bunun 3,2 milyar kWh’si rüzgâr, 1,6 milyar kWh’si güneş enerjisinden sağlanmıştır [UNECE., 2025: 6]. Özbekistan, 2022 yılında yaklaşık 18 GW toplam kurulu kapasiteye sahipken, ülkenin elektriğinin %90’ından fazlasını fosil yakıtlardan üretmekteydi. Ancak 2024 itibarıyla 2,5 GW yeni rüzgâr ve güneş kapasitesi devreye almış; hükümet 2030 yenilenebilir enerji hedefini %40’a yükseltmiştir [Ember., 2025: 3]. Azerbaycan, 157 GW açık deniz rüzgârı ve 23 GW güneş teknik potansiyeliyle bölgenin hibrit enerji modelleri için stratejik bir konumdadır. Türkiye ise rüzgâr enerjisi kurulumu, jeotermal kapasite ve güneş paneli üretiminde bölgenin en deneyimli ülkesidir ve önemli bir “know-how” kaynağı teşkil etmektedir. Kırgızistan ve Tacikistan ise elektrik üretimlerinin %76-88’ini hidroelektrik enerjiden karşılamakta olup bu alanda önemli bir uzmanlık birikimine sahiptir [Ember., 2025: 4].

Bu zengin ve çeşitli potansiyelin teknolojik katma değere dönüştürülmesindeki temel darboğaz, nitelikli insan kaynağı eksikliğidir. Eğitim süreçlerindeki temel sorun, teknik standartların ve bilimsel literatürün farklı akademik ekollerde izole kalmasıdır. Özbekistan’daki güneş enerjisi uzmanı Zahidov (2018), Orta Asya’da güneş enerjisi teknolojilerinin yenilikçi gelişimi için akademik düzeyde uzmanlaşmanın öncelikli bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır [Zahidov., 2018: 12]. Dijital bir ağ, bu izole bilgi havuzlarını birbirine bağlayarak “Türk Dünyası Enerji Terminolojisi”nin oluşmasına da katkı sağlayacaktır.

Önerilen T-BİA modeli, Altyapı, Veri ve Uygulama olmak üzere üç katmanlı bir mimari üzerine inşa edilmiş olup altı temel bileşenden oluşmaktadır.

Modelin temel altyapısı, TDT üye ülkelerindeki üniversiteleri ve araştırma merkezlerini birbirine bağlayan bulut tabanlı bir dijital platformdur. Açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemi (LMS) üzerine inşa edilecek bu platform; ders yönetimi, canlı sanal sınıflar, dijital değerlendirme ve içerik paylaşımını tek bir arayüzde birleştirecektir. SCORM ve xAPI standartlarıyla farklı LMS altyapıları arasında birlikte çalışabilirlik sağlanacak; dağıtık bulut mimarisiyle kullanıcılar ek yazılım kurulumuna gerek kalmadan erişim sağlayabilecektir. Ağın koordinasyonu, Ürgenç Devlet Pedagoji Enstitüsü ve Amasya Üniversitesi gibi bölgesel merkezler tarafından yürütülebilir.

T-BİA’nın veri katmanı, Türk dünyasındaki yenilenebilir enerji alanındaki bilimsel üretimi merkezileştiren bir dijital arşiv ve kütüphane sisteminden oluşmaktadır. Lisansüstü tezler, bilimsel makaleler, teknik raporlar ve proje dokümanları ortak bir arayüzle erişime açılacaktır. Dünya Bankası’nın Dijital Orta Asya raporunda vurguladığı gibi, bilimsel ve ekonomik büyümenin hızlandırılması için dijital kaynaklara erişimin demokratikleştirilmesi kritik öneme sahiptir [World Bank., 2022: 45]. Yapay zeka tabanlı lehçeler arası çeviri sistemleri, bir Kazak üniversitesinde üretilen teknik literatürün Türkiye veya Özbekistan’daki bir öğrenci tarafından kendi dilinde takip edilebilmesini mümkün kılacaktır.

Yenilenebilir enerji eğitiminde uygulamalı deneyimin kritik önemi göz önüne alınarak, T-BİA modeli sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) destekli sanal laboratuvarları içermektedir. Dijital ikiz (digital twin) teknolojisiyle gerçek enerji tesislerinin sanal kopyaları oluşturulacak; öğrenciler farklı coğrafyalardaki rüzgâr çiftlikleri, güneş santralleri ve hidroelektrik tesislerinin dijital ikizleri üzerinde sanal staj yapabilecektir. Örneğin, Amasya Üniversitesi’ndeki bir öğrenci, Özbekistan’daki Navoi Güneş Enerjisi Santrali’nin dijital ikizi üzerinden panel verimliliği analizi yapabilecek; Kazakistan’daki bir araştırmacı, Türkiye’nin Ege Bölgesi’ndeki rüzgâr çiftliğinin operatör eğitim simülasyonuna katılabilecektir.

Eğitim 4.0 paradigmasıyla uyumlu olarak, T-BİA bünyesinde yapay zeka destekli uyarlanabilir müfredat modelleri geliştirilecektir. Makine öğrenmesi algoritmaları, öğrencinin ilgi alanı, mevcut yetkinlik düzeyi ve ülkesinin enerji önceliklerine göre kişiselleştirilmiş öğrenme yolları oluşturacaktır. Örneğin, Özbekistanlı bir mühendislik öğrencisi için güneş PV sistem tasarımı ağırlıklı bir yol haritası önerilirken, Kazakistanlı bir öğrenci için rüzgâr türbini optimizasyonu ve şebeke entegrasyonu odaklı bir müfredat sunulacaktır. Yapay zeka motoru, öğrencinin etkileşim verilerini gerçek zamanlı analiz ederek içerik zorluk düzeyini dinamik olarak ayarlayacaktır.

Yenilenebilir enerji tesisleri – rüzgâr türbinleri, yüksek gerilim sahaları, çatı üstü güneş paneli kurulumları – yüksek riskli çalışma alanlarıdır. Sürdürülebilir bir enerji dönüşümü ancak güvenli bir çalışma ortamıyla mümkündür. IEA verileri, enerji dönüşümünde dijitalleşmenin operasyonel güvenliği artırdığını göstermektedir [IEA., 2023: 1]. T-BİA modeli, yenilenebilir enerji eğitim müfredatına İSG modüllerinin entegre edilmesini öngörmektedir. Yapay zeka destekli risk analiz algoritmaları ve VR tabanlı güvenlik simülasyonları (yüksekte çalışma, elektrik güvenliği, kimyasal madde işleme senaryoları), teknik eğitimle iş güvenliği yetkinliklerini bütünleştirerek Türk dünyasındaki enerji projelerinde ortak bir güvenlik protokolü oluşturulmasını sağlayacaktır.

T-BİA modelinin bölgesel entegrasyon boyutu, Ember’in 2025 analizinde öne çıkan “Yeşil Enerji Koridorları” vizyonu ile örtüşmektedir. Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Türkiye ve AB’yi birbirine bağlaması planlanan yeşil enerji koridorları, farklı yenilenebilir kaynakları bir araya getirerek sınır ötesi düşük maliyetli temiz enerji akışını hedeflemektedir [Ember., 2025: 6]. T-BİA, bu fiziksel enerji koridorlarının “bilgi koridoru” tamamlayıcısı olarak konumlandırılmıştır: enerji altyapısı entegrasyonu ile eş zamanlı olarak, bu altyapıyı işletecek ve geliştirecek insan kaynağının ortak standartlarda yetiştirilmesi, koridorların sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir.

Önerilen T-BİA modeli, mevcut alanyazındaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Yenilenebilir enerji eğitimi konusundaki dijital iş birliği platformları genellikle AB (örneğin, European University Alliance for Global Health gibi ağlar) veya Asya-Pasifik bağlamında ele alınmakta; Türk

dünyasına özgü bir enerji eğitim ağı modeli alanyazında bulunmamaktadır. TDT üye ülkelerinin ortak dil ailesi, kültürel yakınlık, birbirini tamamlayan enerji profilleri ve Sovyet dönemi ortak enerji şebeke mirası, böyle bir bölgesel modelin uygulanabilirliğini güçlendirmektedir.

Modelin politika yapıcılara yönelik çıkarımları çok boyutludur. TDT bünyesinde bir “Yenilenebilir Enerji Eğitim Eylem Planı” oluşturulması, TÜRKÜNİB üyesi üniversitelerde enerji mühendisliği alanında ortak yüksek lisans programları geliştirilmesi ve Orhun Değişim Programı’nın enerji araştırma odaklı bir bileşenle genişletilmesi önerilmektedir. Ayrıca, planlanan yeşil enerji koridorlarının insan kaynağı boyutunun T-BİA ile ilişkilendirilmesi, enerji altyapısı yatırımlarıyla eğitim yatırımlarının eş zamanlı planlanması açısından stratejik önem taşımaktadır.

Sınırlılıklar açısından, modelin henüz kavramsal düzeyde olması ve ampirik verilerle doğrulanmamış olması, üye ülkeler arasındaki dijital altyapı ve internet erişim farklılıkları, farklı ulusal enerji mevzuatları ve akreditasyon sistemleri, VR/AR donanım maliyetleri ve yapay zeka tabanlı lehçe çeviri sistemlerinin teknik terminolojideki doğruluk sınırları belirtilmelidir. Gelecek araştırmalarda, T-BİA modelinin pilot uygulamayla sınanması, ülkelerin enerji eğitim müfredatlarının karşılaştırmalı analizi ve dijital ikiz simülasyonlarının öğrenme çıktılarına etkisinin deneysel olarak ölçülmesi önerilmektedir.

Bu bildiri, Türk devletleri arasında yenilenebilir enerji eğitimini dijital platformlar aracılığıyla standardize edecek kapsamlı bir model önerisi sunmuştur. Üç katmanlı (Altyapı-Veri-Uygulama) T-BİA modeli; bulut tabanlı ortak platform, açık erişimli dijital arşiv, VR/AR sanal laboratuvarlar, yapay zeka destekli uyarlanabilir müfredat, enerji sektörüne özgü İSG entegrasyonu ve yeşil enerji koridorları bilgi boyutu olmak üzere altı bileşeni bütünlüklü bir çerçevede bir araya getirmektedir.

IRENA verilerinin ortaya koyduğu küresel yenilenebilir enerji büyümesi ve Türk dünyası coğrafyasının zengin ve birbirini tamamlayan enerji potansiyeli bir arada değerlendirildiğinde, dijital platformlar aracılığıyla ortak bir akademik ekosistem kurulmasının yalnızca bir seçenek değil, stratejik bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” vizyonu, enerji alanında “Teknolojide, eğitimde, üretimde birlik” mottosuyla güncellenebilir. T-BİA, yalnızca bir yazılım projesi değil; Türk dünyasının enerji bağımsızlığını bilimsel iş birliği yoluyla güçlendirecek bir vizyon hareketidir.

Kaynakça:

1. Ember, 2025. Green Energy Corridors for Central Asia and the Caucasus. – London: Ember Climate. – <https://ember-energy.org/latest-insights/green-energy-corridors-for-central-asia-and-the-caucasus/>
2. Fisk, P., 2017. Education 4.0: The Future of Learning Will Be Dramatically Different. – London: Gamechangers. –

<https://www.peterfisk.com/2017/01/future-education-young-everyone-taught-together/>

3. Global Energy Monitor, 2024. COP Out: Azerbaijan, the Caucasus, and Central Asia Building Three Times as Much Fossil as Wind and Utility-Scale Solar Capacity. – San Francisco: GEM. – <https://globalenergymonitor.org/report/cop-out/>

4. IEA, 2023. Tracking Clean Energy Progress 2023: Digitalization. – Paris: International Energy Agency. – <https://www.iea.org/reports/tracking-clean-energy-progress-2023/digitalization>

5. IEA, 2024. Renewables 2024: Analysis and Forecast to 2030. – Paris: International Energy Agency.

6. IRENA, 2020. Renewable Energy Outlook: Central Asia. – Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.

7. IRENA, 2024. Renewable Capacity Statistics 2024. – Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency. – <https://www.irena.org/Publications/2024/Mar/Renewable-capacity-statistics-2024>

8. REN21, 2025. Renewables 2025 Global Status Report: Wind Power. – Paris: REN21 Secretariat. – <https://www.ren21.net/gsr-2025/>

9. Siemens, G., 2005. Connectivism: A learning theory for the digital age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – Vol. 2(1). – S. 3-10.

10. TDT, 2021. Türk Dünyası 2040 Vizyonu. – İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreterliği. – <https://turkicstates.org/u/d/news/5-ek--turk-dunyasi-2040-vizyonu.pdf>

11. UNECE, 2025. Energy Policy Brief: Kazakhstan. – Geneva: United Nations Economic Commission for Europe. – <https://unece.org/sustainable-energy/publications/energy-policy-brief-kazakhstan>

12. UNESCO, 2021. Engineering for Sustainable Development: Delivering on the Sustainable Development Goals. – Paris: UNESCO Publishing. – <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375644>

13. World Bank, 2022. Digital Central Asia: Acceleration of Scientific and Economic Growth. – Washington DC: World Bank Group.

14. Zahidov, R. A., 2018. Innovative development of solar energy technologies // Applied Solar Energy. – Vol. 54(2). – S. 111-117. – Uzbekistan Academy of Sciences.

**TURKIY DAVLATLAR TAJRIBASI ASOSIDA PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM TIZIMIDA OILAVIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH
MEXANIZMLARI**

Palvannazirova Yulduz Hasanboy qizi

Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi

pedagogika fani o'qituvchisi

yusupovoybek220620@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi Turkiy davlatlar tajribasi asosida pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonini raqamlashtirish mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim platformalari, masofaviy o'qitish texnologiyalari va xalqaro ilmiy hamkorlik imkoniyatlari asosida oilaviy ta'limni takomillashtirish yo'llari asoslab beriladi.

Turkiy davlatlarda ta'limni raqamlashtirish strategiyasi izchil amalga oshirilmoqda. Jumladan, Turkiya oliy ta'lim tizimida raqamli ta'lim platformalari va masofaviy o'qitish texnologiyalari keng joriy etilgan bo'lib, ijtimoiy - gumanitar yo'nalishlarda interaktiv kurslar, onlayn seminarlar va virtual treninglar yo'lga qo'yilgan. Qozog'iston va O'zbekiston tajribasida ham LMS tizimlari, elektron kutubxonalar va masofaviy ta'lim modullari orqali talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlari kengaytirilmoqda.

Аннотация В данной тезисе на основе опыта турецких государств анализируются научно-теоретические и практические механизмы цифровизации процесса подготовки студентов педагогических высших учебных заведений к семейной жизни. Обосновываются пути совершенствования семейного образования на основе цифровых образовательных платформ, технологий дистанционного обучения и возможностей международного научного сотрудничества.

В турецких странах стратегия цифровизации образования последовательно реализуется. В частности, в системе высшего образования Турции широко внедряются цифровые образовательные платформы и технологии дистанционного обучения, а в социально-гуманитарных направлениях организованы интерактивные курсы, онлайн-семинары и виртуальные тренинги. В опыте Казахстана и Узбекистана также расширяются возможности самостоятельного обучения студентов через LMS-системы, электронные библиотеки и модули дистанционного образования.

Abstract This thesis analyzes the scientific-theoretical and practical mechanisms of digitalization of the process of preparing students of pedagogical higher education institutions for family life based on the experience of Turkic

countries. Ways of improving family education are substantiated through digital educational platforms, distance learning technologies and international scientific cooperation opportunities.

The strategy of digitalization of education is consistently implemented in Turkic countries. In particular, digital educational platforms and distance learning technologies are widely introduced in the higher education system of Turkey, and interactive courses, online seminars and virtual trainings are organized in socio-humanitarian fields. In the experience of Kazakhstan and Uzbekistan, opportunities for independent student learning are also expanding through LMS systems, electronic libraries and distance education modules.

Kalit soʻzlar: raqamlashtirish, pedagogika oliy taʼlimi, oilaviy taʼlim, innovatsion texnologiyalar, masofaviy taʼlim, turkiy davlatlar tajribasi.

Ключевые слова: цифровизация, высшее педагогическое образование, семейное образование, инновационные технологии, дистанционное обучение, опыт тюркских государств.

Keywords: digitalization, higher pedagogical education, family education, innovative technologies, distance learning, experience of turkic countries.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy taʼlim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri - shaxsni ijtimoiy hayotga, xususan oilaviy munosabatlarga ongli tayyorlashdir. Pedagogika oliy taʼlimida oilaviy taʼlimni raqamlashtirish nafaqat oʻquv jarayonini modernizatsiya qilish, balki boʻlajak pedagoglarning oilaviy qadriyatlar, nikoh pedagogikasi, ota-onalik masʼuliyati va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Turkiyada oliy taʼlim jarayonlari raqamlashtirilgan boʻlib, universitetlarda masofaviy taʼlim markazlari faoliyat yuritadi. Milliy miqyosda faoliyat koʻrsatuvchi Milliy taʼlim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan EBA (Education Informatics Network) platformasi orqali oʻquv materiallari, psixologik maslahatlar va oilaviy tarbiya boʻyicha resurslar taqdim etiladi[2. 34b].

Pedagogika fakultetlarida “Oila psixologiyasi”, “Ota-onalar bilan hamkorlik” kabi modullar raqamli kurslar asosida oʻqitiladi. Ilmiy tahlillar shuni koʻrsatadiki, oilaviy taʼlimni raqamlashtirish quyidagi mexanizmlar asosida samarali tashkil etilishi mumkin:

Turkiya davlatida quyidagi kurslar orqali talaba -yoshlar oilaviy hayotga tayyorgarlik koʻrishadi.

1. Aile Psikolojisi (Oila psixologiyasi)
2. Evlilik ve Aile Danışmanlığı (Nikoh va oilaviy maslahat)
3. Toplumsal Cinsiyet (Gender masalalari) ushbu kurslar asosan raqamli platformalar orqali amalga oshiriladi

Qozogʻistonda oliy taʼlimni raqamlashtirish davlat dasturlari asosida amalga oshirilmoqda. Universitetlarda LMS (Moodle, Platonus) tizimlari keng qoʻllaniladi. Oilaviy pedagogika va ijtimoiy ish yoʻnalishlarida onlayn seminarlar,

vebinarlar va interaktiv keys - stadilar tashkil etiladi. Talabalar oilaviy nizolarni modellashtirish orqali muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Qozog‘istonda esa oilaviy ta’lim ko‘proq pedagogika va ijtimoiy fanlar tarkibida integratsiyalashgan. Asosan quyidagi davlat dasturlarida Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan [3. 45b.]

- yoshlarni oilaviy qadriyatlarga tayyorlash
- gender tengligi va mas’uliyatli ota - onalik mavzulari to‘liq yoritilib amaliy topshiriqlar video darsliklar orqali tushuntiriladi.

Ozarbayjon davlatida esa oilaviy ta’lim psixologiya va pedagogika fanlari doirasida olib borilib asosan nazariy ma’lumotlar ko‘proq beriladi.

Oliy ta’lim sharoitida oilaviy mavzularda onlayn seminarlar, psixologik treninglar ham tashkil qilinadi.

Virtual trening va simulyatsiyalar - oilaviy vaziyatlarni modellashtirish orqali talabalarda muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish. Turkiyada oilaviy vaziyatlarni modellashtirish pedagogika va psixologiya yo‘nalishlarida keng qo‘llaniladi.

Turkiy davlatlar tajribasi asosida quyidagi mexanizmlar taklif etiladi:

1. Raqamli o‘quv modullarini joriy etish. Oilaviy hayotga tayyorlashga qaratilgan maxsus onlayn kurslar ishlab chiqish:

- “Yosh oila byudjeti” simulyatori
- “Oilaviy nizoni hal qilish” interaktiv treningi
- “Farzand tarbiyasida qaror qabul qilish” virtual vaziyatlari

Bu modullar talabalarda iqtisodiy, kommunikativ va psixologik kompetensiyalarni rivojlantiradi[5.69b].

2. LMS asosida kompetensiyaviy monitoring. Talabalarning oilaviy kompetensiyalarini baholash uchun elektron portfoliolar, reflektiv kundaliklar va test tizimlarini joriy etish platformasi orqali talabalarning oilaviy kompetensiyalari muntazam monitoring qilinadi. Bu tizim ta’lim jarayonida raqamli nazorat va baholashning zamonaviy shakli hisoblanadi.

3. Virtual maslahat va mentoring platformalari. Onlayn psixologik maslahat xizmatlari orqali talabalar oilaviy hayotga oid real savollarga javob topish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ular Chatbot va video-maslahat xizmatlari mentor-talaba onlayn uchrashuvlari muammoli vaziyatlarni tahlil qilish forumlarini yaratish orqali amalga oshiriladi

4. Raqamli kontent va multimedia resurslari. Video- ma’ruzalar, podkastlar, animatsion ssenariylar va keys-stadilar yordamida oilaviy vaziyatlarni vizuallashtirish. Ya’ni

Video - ma’ruzalar - oilaviy psixologiya, gender madaniyati, tarbiya metodlari.

Podkastlar - mutaxassislar bilan suhbat formatidagi materiallar.

Animatsion ssenariylar - oilaviy muammoli vaziyatlarni model qilish.

Keys-stadilar - real hayotga yaqin pedagogik vaziyatlar tahlili qilish.

5. Sun’iy intellekt asosidagi adaptiv tizimlar. Talabaning bilim darajasiga mos individual tavsiyalar beruvchi tizimlarni joriy etish. Diagnostik test natijalarini avtomatik tahlil qilish. O‘quv materiallarini murakkablik darajasiga ko‘ra moslashtirish. Talabaga keyingi bosqich uchun tavsiyalar berish.

Bunday tizimlar zamonaviy raqamli ta’lim konsepsiyasiga mos bo‘lib, global ta’lim standartlarida ham rivojlanmoqda.

Raqamlashtirishning pedagogik samaradorligi

Raqamli mexanizmlar quyidagi natijalarni ta’minlaydi:

- Talabalarda ijtimoiy - kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi;
- Oilaviy muammolarni hal etishda analitik fikrlashning shakllanishi;
- Mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining ortishi;
- Nazariya va amaliyot integratsiyasining kuchayishi.

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va simulyatsion yondashuv an’anaviy ma’ruza shakliga nisbatan yuqori samaradorlikka ega[1. 23b].

Turkiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, pedagogika oliy ta’lim tizimida oilaviy ta’limni raqamlashtirish ijtimoiy barqarorlik va ma’naviy yetuklikni ta’minlashning muhim omilidir. Raqamli platformalar, interaktiv modullar va kompetensiyaviy monitoring tizimlari bo‘lajak o‘qituvchilarning oilaviy hayotga tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Shu bois pedagogika oliy ta’lim muassasalarida oilaviy ta’limni raqamlashtirish strategiyasini ishlab chiqish, Turkiy davlatlar ilg‘or tajribasini integratsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 Jumayev.M. “Raqamli ta’lim texnologiyalari”.- T: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.2023-56b.

2 Ministry of National Education of Turkey. “Digital education transformation strategy” . Ankara.2020.34b.

3. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. Digitalization of higher education program. Astana.2021-45b.

4. OECD. “Future of Education and Skills 2030”. Paris: OECD Publishing.

5.Tursunov Ibrohim. “Pedagogik kompetensiyaning rivojlantirish asoslari”.-T: Fan va texnologiya.2021-46b.

6 UNESCO. (2015). Rethinking Education: Towards a Global Common Good. Paris: UNESCO Publishing.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВСЕСТОРОННЕМ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ

Аллабергенова Дилноза

Ранч университет Факультет педагогики и филологии

Магистрант 1 курса группы 25-01

Аннотация. В работе анализируются ключевые компоненты содержания современного образования в контексте всестороннего развития личности. Актуальным направлением развития личности в современном образовании является анализ трансформации образовательных программ от знаниевой парадигмы к компетентностному подходу. Компетентностный подход — одно из важных концептуальных положений нового содержания образования. Его целью является обеспечение качества образования.

Особое внимание уделяется интеграции эмоциональных, социальных, духовно-нравственных и профессиональных аспектов в современном образовании, а также внедрению инновационных технологий. Работа основывается на необходимости обновления содержания образования в соответствии с требованиями цифровизации, компетентностного подхода и глобализации.

Ключевые слова: всестороннее развитие личности, образование, компетентностный подход, педагогический анализ, современные технологии, цифровизация, воспитательный потенциал.

Annotasiya: Ushbu tezisdagi shaxsning har tomonlama rivojlanishida zamonaviy ta'lim mazmunining asoslari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxs rivojlanishining dolzarb yo'nalishlaridan biri — ta'lim dasturlarining bilimga yo'naltirilgan paradigmadan kompetensiyaviy yondashuvga o'tish jarayonini tahlil qilishdir.

Kompetensiyaviy yondashuv yangi ta'lim mazmunining muhim konseptual qoidalaridan biri hisoblanadi. Uning maqsadi ta'lim sifatini ta'minlashdan iborat. Zamonaviy ta'limda emotsional, ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy va kasbiy jihatlarni integratsiyalashga alohida e'tibor qaratiladi, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish ham nazarda tutiladi.

Ta'lim mazmunini yangilash zarurati raqamlashtirish, kompetensiyaviy yondashuv va globallashtirish talablariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: shaxsning har tomonlama rivojlanishi, ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik tahlil, zamonaviy texnologiyalar, raqamlashtirish, ta'lim salohiyati.

Annotation. The paper analyzes key components examines the foundations of the content of modern education in the context of the comprehensive development of the individual. One of the most relevant directions of personal development in contemporary education is the analysis of the transformation of

educational programs from a knowledge-based paradigm to a competency-based approach. The competency-based approach is one of the key conceptual principles of the new educational content, and its main goal is to ensure the quality of education.

Special attention is paid to the integration of emotional, social, spiritual-moral, and professional aspects in modern education, as well as to the implementation of innovative technologies. The study is based on the need to update the content of education in accordance with the requirements of digitalization, the competency-based approach, and globalization.

Keywords: comprehensive personal development, education, competency-based approach, pedagogical analysis, modern technologies, digitalization, educational potential.

В современной образовательной практике особое значение приобретают межпредметные связи как фактор интеграции знаний и развития целостного мышления [Вербицкий А.А., Ларионова О.Г., 2020: 336]. Данный подход представляет собой важный аспект модернизации образования, ориентированной на формирование гармонично развитой личности, способной к самореализации, адаптации и критическому мышлению в быстро меняющемся мире.

Всестороннее развитие личности предполагает нравственное, интеллектуальное, эстетическое, физическое и трудовое воспитание. При этом подчёркивается, что содержание образования составляет фундамент этого процесса: оно определяет не только предметную область обучения, но и механизмы формирования личностных качеств [Хуторской А.В., 2002: 423]. Особую актуальность приобретает анализ того, насколько современные учебные программы способствуют раскрытию потенциала обучающихся.

Компетентностный подход является одним из ключевых положений современного содержания образования [Вербицкий А.А., Ларионова О.Г., 2020: 12–18]. Его внедрение направлено на:

- улучшение взаимодействия субъектов образовательного процесса;
- повышение конкурентоспособности выпускников;
- обновление содержания, методологии и образовательной среды.

Традиционная модель образования ориентирована преимущественно на усвоение знаний как главный критерий успешности обучения. Однако в условиях информационного взрыва такая модель становится недостаточной. Современный педагогический анализ обосновывает необходимость перехода к компетентностной парадигме, в рамках которой выделяются следующие теоретические подходы:

Особую роль в современном образовании играет цифровизация. Технологии — это не просто средство передачи контента, они

трансформируют саму структуру обучения. Использование искусственного интеллекта и онлайн-платформ позволяет:

сделать процесс обучения более интерактивным и персонализированным;

- обеспечить доступ к мировым образовательным ресурсам в реальном времени [4].

При этом цифровые инструменты должны служить педагогическим целям и способствовать развитию личности. Ключевая задача — найти баланс между формированием цифровых навыков и сохранением традиционных методов обучения. Интерактивные методики, кейс-технологии, смешанное обучение и другие инновационные формы способствуют гармоничному развитию обучающихся [Bates A.W., 2019: 89]. Цифровая образовательная среда помогает выстраивать индивидуальные образовательные траектории, учитывающие потребности и темп каждого учащегося.

Однако эффективность этих процессов напрямую зависит от уровня профессиональной компетентности педагогов. Развитие воспитательного потенциала личности — это непрерывный, целенаправленный процесс саморазвития и самореализации, проявляющийся через содержание образования, методы и формы обучения, образовательную среду, традиции и культуру [Плотникова Е.Б., 2008: 149].

Современное образование ориентировано не только на передачу знаний, но и на формирование личности. Особенно важен переход от знаниевой парадигмы к компетентностной, при которой все элементы обучения направлены на развитие ключевых компетенций и личностного роста [Вербицкий А.А., Ларионова О.Г., 2020: 33].

Проведённый анализ подтверждает, что современное образование выступает ключевым механизмом обеспечения всестороннего развития личности. Переход от репродуктивного усвоения знаний к формированию комплексных компетенций, а также гармоничное сочетание интеллектуального, социального, духовно-нравственного и профессионального развития создают благоприятные условия для раскрытия творческого потенциала человека.

Задача современного педагога заключается в непрерывном исследовании и обновлении содержания образования, чтобы оно оставалось вдохновляющим и эффективным инструментом формирования личности, способной успешно существовать в сложном, динамичном мире.

Список литературы

1. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. — М.: Логос, 2020. — 336 с.

2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Эйдос. — 2002. — № 1. — URL: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>
3. Плотникова Е.Б. Социальная значимость интеллектуального поведения личности как феномен и результат воспитывающего обучения // Сибирский педагогический журнал. — 2008. — № 5. — С. 149–157.
4. UNESCO. The Digital Transformation of Education: Connecting Schools, Empowering Learners. — Paris: UNESCO, 2019. — URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374309>
5. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. — 2nd ed. — Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2019. — URL: <https://pressbooks.bccampus.ca/teachinginadigitalagev2/>

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Каримова Нилуфар Болтабоевна

Ургенчский государственный институт Факультет педагогики
Кафедры «Педагогики и психологии» И.О доцента доктор философии (PhD)
по педагогическим наукам

Аллабергенова Дилноза

Ранч университет Факультета педагогики и филологии
Магистрант 1 курса группы 25-01

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные подходы к всестороннему развитию личности. Анализируется переход от педагогики, ориентированной исключительно на передачу знаний, к педагогике понимания, которая способствует поиску смыслов и самоактуализации. Рассматриваются акмеологический, компетентностный, культурно-исторический и субъектно-деятельностный подходы. Особое внимание уделяется гибким навыкам и гармонизации отношений между индивидом и обществом. Цель данной статьи заключается в рассмотрении ключевых подходов к всестороннему развитию личности, выявить их теоретические основания и определить перспективы его применения.

Ключевые слова: всестороннее развитие личности, акмеология, компетентностный подход, самоактуализация, soft skills, гуманистическая парадигма, субъектность, цифровая среда в образовании.

Annotation. This article analyzes modern concepts of comprehensive personal development. It examines the shift from knowledge-based pedagogy to understanding-oriented pedagogy, which focuses on the search for meaning and

self-actualization. Special attention is given to soft skills and the harmonization of the relationship between the individual and society. The purpose of this article is to review the key approaches to comprehensive personal development, identify their theoretical foundations, and determine the prospects for their application.

Keywords: comprehensive personal development, akmeology, competency-based approach, self-actualization, soft skills, humanistic paradigm, subjectivity, digital environment in education.

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsning har tomonlama rivojlanishining zamonaviy tushunchalari tahlil qilinadi. Bilimga asoslangan pedagogikadan ma'noga yo'naltirilgan, ma'no izlash va o'zini o'zi rivojlantirishga qaratilgan pedagogikaga o'tish ko'rib chiqiladi. Maxsus e'tibor soft skills va individ hamda jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni muvozanatlashtirishga qaratiladi. Ushbu maqolaning maqsadi shaxsning har tomonlama rivojlanishiga oid asosiy yondashuvlarni ko'rib chiqish, ularning nazariy asoslarini aniqlash va qo'llash istiqbollari belgilashdan iborat.

Kalit so'zlar: shaxsning har tomonlama rivojlanishi, akmeologiya, kompetentlikka asoslangan yondashuv o'zini o'zi rivojlantirish, soft skills, gumanistik paradigma, sub'ektlilik, ta'limdagi raqamli muhit

Современное образование стремится формировать человека, способного эффективно действовать в различных сферах жизни, ставить цели и достигать их, сохраняя гармонию с окружающими и способствуя благополучию общества. В современная образовательная стратегия характеризуется переходом от «Педагогика, сосредоточенная на простом усвоении знаний. [Бондаревская, 2001]. Идея всестороннего развития личности, уходящая корнями в теорию природосообразного воспитания И. Г. Песталоцци, [Песталоцци, 1981], предполагает параллельное и гармоничное развитие интеллектуальных, физических и нравственных сил. В современных условиях это развитие рассматривается через призму активности субъекта в различных бытийных пространствах. [Леонтьев, 2005].

Во-первых, всестороннее развитие своих способностей – это одна из главных жизненных целей человека. Во-вторых, гармоничность не является освоением множества предметов, а выражается во всестороннем активном интересе ученика к познанию и творчеству в силу «внутренней точности, гармонии и красоты» осваиваемых предметов. [Юркевич, 1986]. В-третьих, гармоничное развитие является не ответом на частную проблему занятости в индустриальной экономике, а потребностью, сформированной динамикой всего общественного развития. В этом измерении механизмом реализации гармоничного развития является гимназический и университетский тип образования.

Определение общей цели образования как «всестороннего развития способностей человека» или как «всестороннего развития личности» начинает использоваться в работах ранних классиков русской педагогики во

второй половине XIX в. Так, П.Д. Юркевич в одной из своих работ 1865 года следующим образом определяет способ достижения всестороннего развития личности ученика:

«...общее правило, которым следует руководствоваться при выборе сведений, обуславливающих всестороннее развитие личности воспитанника, выражается, наконец, следующим образом: ученику сообщаются сведения, которые способны сделать из него человека доброго, разумного и твердого образом: ученику сообщаются сведения, которые способны сделать из него человека доброго, разумного и твердого

Эта формулировка открывает возможное понимание всестороннего развития личности – не через отдельные компетенции и навыки, а как воспитание так называемых кардинальных [Леонтьев, 2005].

Акмеологическая основа развития. Л.С. Выготский рассматривал личность как «высший синтез» психических функций, где важнейшую роль играет умение управлять собственным мышлением и поведением. [Выготский, 2010]. Это овладение осуществляется через использование культурных знаков-инструментов и механизмы интериоризации социального опыта. Дополнением выступает акмеологический подход, который рассматривает развитие как путь к достижению «акме» — высшего уровня совершенства в созидательной деятельности. [Деркач, 2004] Акмеологичность характеризуется реализованным состоянием продукта деятельности, в котором отражены физические, психические и духовные потенциалы человека. При этом подчеркивается роль внутренней детерминации: чем более совершенна личность, тем большую роль в её развитии играет саморазвитие

Компетентностно-ориентированный подход. [Бодалев, 1998] В современных концепциях знания и умения перестают быть самоцелью, становясь базой для формирования компетентности — способности разрешать реальные проблемы и ситуации. [Хуторской, 2002; Зимняя, 2003].

Компетентность рассматривается как результат образования, выражающийся в овладении социально востребованными способами деятельности

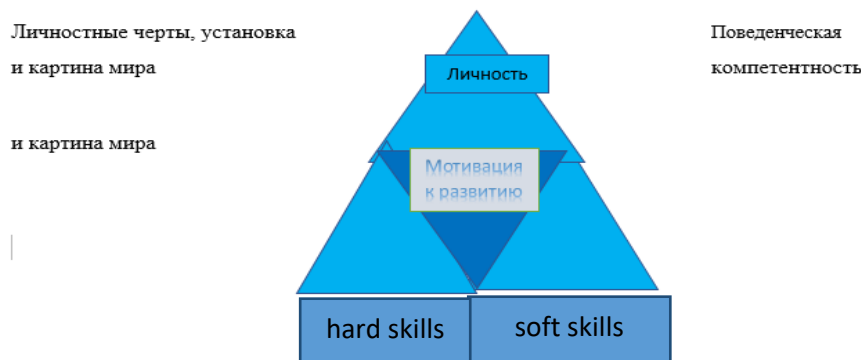
Ключевые компетентности (технологическая, информационная, социально-коммуникативная) представляют собой «ресурсные пакеты», позволяющие личности быть адекватной типичным жизненным ситуациям

В психологической традиции личность определяется как субъект жизненного пути, обладающий способностью использовать свой индивидуальный потенциал для решения жизненных задач. Самоактуализация выступает как процесс развертывания изначально заложенных в человеке и возможностей. Согласно гуманистическим концепциям, это высшая степень самореализации, подразумевающая становление человека тем, чем он потенциально способен стать. Маслоу, 2019; Роджерс, 1994] Важнейшим механизмом этого процесса является рефлексия, позволяющая человеку занять позицию «вне» непосредственного процесса жизни для суждения о нем.

Методологические основы гармоничного развития» личности характеризует предельное состояние отношений между природным и культурным, объективным и субъективным, социальным и индивидуальным. В пространстве ценностных измерений гармония предстает как вектор желательных изменений, направленных на достижение единства внешней стимуляции и внутренней мотивации.

Современные исследователи выделяют три основных варианта понимания ценности такого развития: «успех», «общественная польза» и «самореализация». При этом подчеркивается, что принцип гармонизации должен опираться на соответствие воспитательных воздействий природным задаткам ребенка и учитывать «психологическую цену» полученных результатов [Бондаревская, 2001]

Роль Soft Skills в структуре современной личности В условиях цифровой экономики мягкие навыки становятся стратегически важными.. [Даулинг, 2021]. К ним относятся навыки коммуникации, креативности, кооперации и критического мышления. Исследователи подчеркивают, что «мягкие навыки» должны стать не просто признаками личности, а её потребностями, обеспечивающими высокую производительность и успешное участие в рабочем процессе. Развитие этих качеств наиболее эффективно достигается средствами интерактивных и интернет-технологий [Полит, 2005].

Техническая компетентность рис. 1. Структура компетенций (адаптировано по: [Вербицкий, 2004]))

Личность в эпоху метамодерна и цифровизации Современный этап развития культуры, характеризуемый как метамодерн, [Липовецкий, 2022] вносит изменения в педагогическое взаимодействие, акцентируя внимание на «новой искренности» и эмоциональном интеллекте. Формирование личности сегодня происходит в условиях глобализации и интенсивного информационного потока, что требует от субъекта высокой мобильности. Непрерывное образование («образование в течение всей жизни») становится необходимым условием сохранения профессиональной идентичности и конкурентоспособности. [Иванов, 2024].

Современные концепции всестороннего развития личности акцентируют внимание на переходе от субъект-объектных к субъект-субъектным отношениям в образовании. Главный акцент смещён на развитие внутренней самостоятельности, ответственности и способности человека быть творцом собственной жизни. Интеграция профессиональных навыков, духовного самоопределения и социальной адаптивности составляет фундамент современной модели гармоничного развития человека

Современные концепции всестороннего развития личности базируются на признании человека активным субъектом собственного совершенствования. Эффективное развитие сегодня невозможно без интеграции традиционных гуманистических ценностей с требованиями информационного общества, что требует формирования не только знаний, но и глубокой ценностно-смысловой сферы, являющейся базой для успешной адаптации и творчества

Таким образом, в современных концепциях гибкие навыки рассматриваются не просто как дополнительные качества, а как необходимые потребности личности, обеспечивающие её конкурентоспособность и гармоничное развитие в профессиональной среде

Список литературы

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.
2. Асмолов, А. Г. Психология современности: вызовы неопределенности, сложности и разнообразия / А. Г. Асмолов // Психологические исследования. — 2019. — Т. 12. — № 64. — С. 1.
3. Бодалев, А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. — М.: Флинта: Наука, 1998. — 168 с.
4. Бондаревская, Е. В. Смыслы и стратегии личностно-ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. — 2001. — № 1. — С. 17–24.

5. Вербицкий, А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А. А. Вербицкий. — М.: ИЦ ПКПС, 2004. — 84 с.
6. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. — М.: АСТ: Астрель, 2010. — 671 с.
7. Даулинг, Д. Навыки будущего. Что нужно знать и уметь в новом сложном мире / Д. Даулинг. — М.: Альпина Паблишер, 2021. — 240 с.
8. Деркач, А. А. Акмеология: Учебное пособие / А. А. Деркач. — М.: РАГС, 2004. — 136 с.
9. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 34–42.
10. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М.: Смысл, 2005. — 352 с.
11. Липовецкий, М. Н. Метамодерн: станция «Россия» / М. Н.
12. Липовецкий. — М.: Новое литературное обозрение, 2022.
13. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. — СПб.: Питер, 2019. — 400 с.

YOZMA NUTQ TUSHUNCHASINING LINGVISTIK VA PEDAGOGIK MOHIYATI

Turdiyeva Shahlo

Urganch Ranch Texnologiya Universiteti Pedagogika va filologiya fakulteti
Pedagogika yoʻnalishi 1-kurs magistri

Annotatsiya. Mazkur tezisda yozma nutq tushunchasining lingvistik tabiatiga xos strukturaviy va uslubiy xususiyatlar, shuningdek, uning pedagogik jarayondagi oʻrni tahlil qilingan. Yozma nutqning ogʻzaki nutqdan farqli jihatlari, mantiqiy izchillik va grafik belgilar tizimi sifatidagi mohiyati yoritilgan. Maqolada yozma nutqni shakllantirishning psixofiziologik mexanizmlari va taʼlim sifatini oshirishdagi ahamiyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: yozma nutq, lingvistik mohiyat, pedagogik metodika, orfografiya, punktuatsiya, tafakkur, kommunikativ kompetensiya, grafik belgilar.

Аннотация. В данной статье анализируются структурные и стилистические особенности лингвистической природы понятия письменной речи, а также ее роль в педагогическом процессе. Освещены отличия письменной речи от устной, ее сущность как системы логической последовательности и графических знаков. В статье научно обоснованы

психофизиологические механизмы формирования письменной речи и ее значение в повышении качества образования.

Ключевые слова: письменная речь, лингвистическая сущность, педагогическая методика, орфография, пунктуация, мышление, коммуникативная компетенция, графические знаки.

Abstract. This article analyzes the structural and stylistic features of the linguistic nature of the concept of written speech, as well as its role in the pedagogical process. The differences between written and oral speech, its essence as a system of logical sequence and graphic signs are highlighted. The article scientifically substantiates the psychophysiological mechanisms of written speech formation and its importance in improving the quality of education.

Key words: written speech, linguistic essence, pedagogical methodology, orthography, punctuation, thinking, communicative competence, graphic signs.

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida yozuvning kashf etilishi axborotni vaqt va makon chegaralaridan olib chiqib, avlodlararo intellektual ko‘prik vazifasini o‘tashga imkon berdi. Yozma nutq - bu shunchaki og‘zaki nutqning grafik aksi emas, balki til tizimining eng yuqori, ongli va murakkab ko‘rinishidir. Bugungi globallashuv va raqamli axborot almashinuvi davrida yozma nutq madaniyati nafaqat savodxonlikni, balki shaxsning intellektual salohiyatini belgilovchi eng muhim mezonlardan biriga aylandi.

Zamonaviy ta‘lim paradigmasida o‘quvchining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish markaziy o‘rinni egallaydi. Yozma nutq orqali inson o‘z tafakkurini tizimlashtiradi, mantiqiy xulosalar yasaydi va axborotni qayta ishlashning eng yuqori bosqichiga ko‘tariladi [Rahimboy Jumaniyozov, 2005]. Tarixan qaralganda, yozuvning paydo bo‘lishi insoniyatning abstrakt fikrlash qobiliyati shakllanganidan dalolat bergan. Bugungi kunda esa ta‘lim tizimi oldida turgan eng katta muammolardan biri — o‘quvchi va talabalarning o‘z fikrini yozma ravishda izchil, mantiqiy va uslubiy jihatdan to‘g‘ri bayon qila olmasligidir.

Lingvistik nuqtai nazardan yozma nutq qat‘iy me‘yorlar (imlo, punktuatsiya, uslub) asosida qurilsa, pedagogik jihatdan u shaxs tafakkurini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Mazkur maqolada yozma nutqning lisoniy tabiati, uning og‘zaki nutqdan farqli jihatlari va ta‘lim jarayonidagi metodik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan atroflicha yoritiladi. Shuningdek, yozma nutqni shakllantirishning psixofiziologik mexanizmlari va uning o‘quvchi ma‘naviyatini boyitishdagi roli tahlil qilinadi.

Yozma nutqning lingvistik mohiyati uning strukturaviy mukammalligi va mantiqiy izchilligi bilan xarakterlanadi. Og‘zaki nutq ko‘pincha spontan (to‘satdan), vaziyatga bog‘liq va chala gaplardan iborat bo‘lishi mumkin bo‘lsa, yozma nutq maksimal darajadagi aniqlikni talab qiladi.

Yozuvchi o‘z fikrini bayon qilishda suhbatdoshning yuz ifodasi, imo-ishorasi yoki ohangiga tayanolmaydi. Shu sababli, yozma nutqda har bir jumla

grammatik jihatdan to‘g‘ri qurilgan, bog‘lovchi vositalar esa mantiqiy tanlangan bo‘lishi shart. Bu jarayonda tilning barcha boyliklari sinonimlar, terminlar va murakkab sintaktik qurilmalardan foydalaniladi [Nizzomiddin Mahmudov, 2007]. Tinish belgilari (punktuatsiya) esa yozma matnning “ohangi” vazifasini bajarib, fikrning to‘g‘ri idrok etilishini ta’minlaydi.

Yozma nutqning pedagogik va psixologik asoslari o‘quvchi intellektini shakllantirishda poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Bu jarayon o‘ta murakkab psixofiziologik mexanizmga ega bo‘lib, yozish paytida miyaning bir vaqtning o‘zida bir nechta markazlari (nutqiy-eshituv, nutqiy-harakat, ko‘rish va qo‘l motorikasi) uyg‘unlikda ishlaydi [Shaxnoza Yusupova, 2005].

Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, yozma nutq “ichki nutqning eng murakkab ko‘rinishidir”. Bola gapirishni tabiiy ehtiyoj sifatida o‘rgansa, yozishni o‘rganish uzoq vaqt ongli harakat va irodaviy zo‘riqishni talab qiladi. Shuning uchun ham yozishni o‘rganish jarayonida o‘quvchining nafaqat nutqi, balki butun kognitiv tizimi xotirasi, diqqati va mantiqiy mushohada yuritish qobiliyati rivojlanadi. Pedagogik jihatdan yozma ishlar o‘quvchining bilim darajasini tekshirish bilan birga, unda o‘z-o‘zini nazorat qilish (tahrir qilish) malakasini ham tarbiyalaydi [Ra’no Saparova, 2010].

Lingvistik jihatdan yozma nutq tilning eng barqaror, normalashgan va boy shaklidir. U adabiy til me’yorlarini avloddan-avlodga o‘zgarishsiz yetkazish, milliy tafakkur xazinasini va madaniy merosni saqlab qolish imkonini beradi. Yozma nutqning qat’iy sintaktik va uslubiy qoidalari inson nutqini tartibga soladi, tildagi tartibsizliklarning oldini oladi va axborotning aniq, tushunarli hamda mantiqiy bo‘lishini kafolatlaydi. Yozma nutqni egallagan shaxs tilning barcha nozik qirralarini his qilish va ulardan o‘rinli foydalanish mahoratiga ega bo‘ladi.

Pedagogik nuqtai nazardan yozma nutqni egallash - bu shaxsning intellektual kamolotining eng yuqori bosqichidir. Yozuv orqali o‘quvchi o‘z fikrini obyektivlashtirish, ya’ni o‘z hayollarini tashqi tomondan kuzatish, tahlil qilish va qayta ishlash imkoniga ega bo‘ladi. Bu jarayon o‘quvchida mustaqil fikrlash, muammolarni tizimli tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantiradi. Pedagogik amaliyot faqat xatosiz yozishga emas, balki “fikrni yozishga” o‘rgatish, ya’ni mantiqan kuchli va usluban boy matn yaratish kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy ta’limning strategik maqsadi bo‘lishi lozim.

Bugungi raqamli texnologiyalar asrida yozma nutqning ahamiyati har qachongidan ham dolzarbdir. Ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa va ko‘pincha imloviy xatolarga boy xabarlar o‘rniga, chuqur mulohazali, akademik va estetik jihatdan mukammal matnlar yoza olish qobiliyati shaxsning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy nufuzini belgilovchi asosiy omildir. Yozma nutq - bu shaxsning ongli tafakkuri mahsuli bo‘lib, uni rivojlantirish orqali biz har tomonlama rivojlangan, kreativ fikrlaydigan va o‘z nuqtai nazarini himoya qila oladigan barkamol avlodni tarbiyalashga erishamiz.

Yozma nutq shunchaki texnik ko‘nikma yoki harflar yig‘indisi emas, balki inson ma’naviyatini boyituvchi, uning ichki dunyosini tartibga soluvchi va intellektini charxlovchi qudratli madaniy quroldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jumaniyozov R. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent, 2005.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarida. – Toshkent, 2007.
3. Yusupova Sh. Ona tili ta’limida o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish. – Toshkent, 2005.
4. Safarova R. Nutqiy muloqot va uning o‘rganilish masalalari. – Toshkent, 2010.

BOSHLANG‘ICH SINFD A YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Karimova Nilufar Boltaboyevna

Urganch davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti
v.b., p.f.f.d (PhD)

Turdiyeva Shahlo

Urganch Ranch Texnologiya Universiteti Pedagogika va filologiya fakulteti
Pedagogika yo‘nalishi 1-kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu tezisd a boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma nutqni shakllantirishning metodik tizimi va ilmiy asoslari tahlil qilingan. Kichik maktab yoshidagi bolalarning nutqiy rivojlanish bosqichlari, savod o‘rgatish davridagi yozuv malakalarining shakllanishi va mantiqiy tafakkur bilan bog‘liqligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yozma nutq, boshlang‘ich sinf metodikasi, kognitiv rivojlanish, bog‘lanishli nutq, ijodiy bayon, metodik tizim, savodxonlik.

Аннотация. В данной тезисе анализируются методическая система и научные основы формирования письменной речи у учащихся начальных классов. Освещены этапы речевого развития детей младшего школьного возраста, формирование навыков письма в период обучения грамоте и их связь с логическим мышлением.

Ключевые слова: письменная речь, методика начальных классов, когнитивное развитие, связная речь, творческое изложение, методическая система, грамотность.

Abstract. This thesis analyzes the methodical system and scientific foundations of the formation of written speech in primary school students. The stages of speech development of children of primary school age, the formation of

writing skills during the literacy period and their connection with logical thinking are highlighted.

Keywords: written speech, primary school methodology, cognitive development, coherent speech, creative presentation, methodical system, literacy.

Boshlang‘ich ta’limning mazmuni shunchaki bilim berishdan emas, balki bolada hayotiy zarur bo‘lgan nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishdan iboratdir. Insoniyatning madaniy taraqqiyoti tarixida yozma nutq eng murakkab tafakkur mahsuli sifatida e’tirof etiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun yozuvni o‘zlashtirish bu nafaqat harflarni qog‘ozga tushirish, balki o‘z ichki dunyosini, his-tuyg‘ulari va dunyoqarashini grafik belgilar orqali tizimlashtirish demakdir.

L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, yozma nutq og‘zaki nutqdan nafaqat shakli, balki psixologik tuzilishi bilan ham tubdan farq qiladi; u ixtiyoriy, ongli va tahliliy jarayon bo‘lib, o‘quvchidan yuqori darajadagi abstrakt tafakkurni talab etadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida yozma nutq malakalarini shakllantirish o‘quvchining mantiqiy fikrlash darajasini belgilovchi bosh mezon bo‘lib xizmat qiladi [Q. Abdullayev, 2012]. O‘zining ilmiy izlanishlarida ta’kidlaganidek, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitishning pirovard maqsadi o‘quvchini o‘z fikrini erkin, izchil va imlo qoidalariga mos ravishda bayon eta oladigan shaxs qilib tarbiyalashdir.

Boshlang‘ich sinflarda yozma nutq ustida ishlash tizimi o‘quvchining yosh xususiyatlariga ko‘ra bir necha bosqichga bo‘linadi [K. Qosimova, 2009].

Yozma nutqning og‘zaki nutqdan farqli jihatlarini tushunish o‘qituvchi uchun metodik strategiyani belgilashda muhimdir. Quyidagi jadvalda ushbu farqlar umumlashtirilgan:

Mezonlar	Og‘zaki nutq	Yozma nutq
Tayyorgarlik	Spontan (to‘satdan), tayyorgarliksiz	Oldindan rejalashtirilgan, ongli
Vositasi	Tovushlar, ohang, imo-ishora	Grafik belgilar, tinish belgilari
Tuzilishi	Sodda, chala gaplar ko‘p uchraydi	Murakkab, mantiqan tugallangan
Mas’uliyat	Xatoni darhol tuzatish imkoni bor	Qat’iy imlo va uslubiy me’yorlar

Yozma nutq o‘ta murakkab psixofiziologik jarayon. Unda ko‘rish, eshitish va qo‘l motorikasi bilan birga, eng muhimi, ichki nutqning faollashuvi ishtirok etadi. O‘quvchi xayolidagi fikrni qog‘ozga tushirishdan oldin uni ichki "tahrirdan" o‘tkazadi, bu esa bolada diqqatni jamlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini tarbiyalaydi. [M. Jumaboyev, 2010].

Metodik nuqtai nazardan yozma ishlarning turlari o‘quvchida turli ko‘nikmalarni shakllantiradi [H. Bakiyev, 2014]. yozma ishlarni tashkil etish metodikasida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirishni asosiy vazifa sifatida belgilaydi. O‘quvchilarda yozma nutqni shakllantirishda quyidagi ketma ketlikka rioya qilish didaktik jihatdan samaralidir:

Reproduktiv bosqich (1-sinf): Harf elementlari, tovush-harf tahlil va kalligrafik malakalarni shakllantirish.

Konstruktiv bosqich (2-sinf): Gaplarni mantiqiy bog‘lash, rasm asosida kichik hikoyalar tuzish va sodda bayonlar yozish.

Ijodiy tahlil bosqich (3-4 sinflar): Mustaqil insholar, ijodiy bayonlar va erkin mavzudagi yozma ishlar orqali shaxsiy dunyoqarashini ifodalash.

O‘quvchi metodik nuqtai nazardan bolani shunchaki tayyor qoliplar asosida emas, balki o‘z so‘zlari bilan fikr ifodalashga yo‘naltirishi lozim.

Boshlang‘ich sinflarda yozma nutqni shakllantirish bu o‘quvchi shaxsini rivojlantirishning strategik yo‘nalishidir. Lingvistik va metodik asoslarga tayanib tashkil etilgan darslar bolada tilga nisbatan muhabbat va mas’uliyat hissini uyg‘otadi [Q. Abdullayev, 2012], [K. Qosimova, 2009]. Tizimli ravishda olib borilgan nutq o‘stirish mashqlari o‘quvchini kelajakda axborotlarni to‘g‘ri qabul qilishga va o‘z mulohazalarini jamiyatga tushunarli tarzda yetkazishga o‘rgatadi. Yozma nutq madaniyati shaxsning intellektual pasporti bo‘lib, uni boshlang‘ich sinfdanoq to‘g‘ri shakllantirish zamonaviy pedagogikaning eng oliy maqsadidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullayev Q. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2012.
2. Qosimova K., Matchonov S. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
3. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va nutq o‘stirish metodikasi. – Toshkent, 2010.
4. Bakiyev H. Boshlang‘ich sinflarda yozma ishlarni tashkil etish metodikasi. – Toshkent, 2014.

TURKIY DAVLATLAR O‘RTASIDAGI QISHLOQ XO‘JALIGI SOHASIDA HAMKORLIK VA EKOLOGIK TOZA HAMDA BARQAROR ISHLAB CHIQARISH ZANJIRLARINI YARATISHNING ASOSIY POYDEVORI

Azimova Madinabonu Gulamdjanovna

Akademik M.Mirzayev nomidagi bog‘dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti q.x.f.f.doktori

Tel : (+998909830598) madinabonuazimova361@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda Turkiy davlatlarda ilmiy almashinuv va hamkorlik, shuningdek ta’lim va fan sohasini raqamlashtirish qishloq xo‘jaligi

sohasida va oziq ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida olib borilayotgan islohotlar va strategik hamkorlik natijalari yoritilgan .

Kalit soʻzlar: Turkiy davlatlar, qishloq xoʻjaligi, urugʻchilik, raqamli platformalar, IT platformalar, oziq-ovqat xavfsizligi.

Аннотация. В данной тезисе освещаются вопросы научного обмена и сотрудничества между тюркскими государствами, а также результаты проводимых реформ и стратегического партнёрства в сфере цифровизации образования и науки в области сельского хозяйства и обеспечения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: Тюркские государства, сельское хозяйство, семеноводство, цифровые платформы, IT-платформы, продовольственная безопасность.

Abstract. This thesis highlights scientific exchange and cooperation among Turkic states, as well as the outcomes of ongoing reforms and strategic partnerships in the digitalization of education and science in the field of agriculture and ensuring food security.

Keywords: Turkic states, agriculture, seed production, digital platforms, IT platforms, food security.

Turk davlatlari tashkiloti uchun 2026-yil texnologik integratsiya bo'yicha burilish yili bo'ldi. Turk dunyosi urugʻ yetishtiruvchilari assotsiatsiyasi tashkil etilib, bu fermerlarga mahalliy sharoitlarga mos yuqori sifatli urugʻ yetishtirish imkonini bermoqda. Qirgʻizistonda 2025-yil iyun oyida boʻlib oʻtgan uchrashuv, vazirliklar va xususiy sektor vakillari uchun toʻgʻridan-toʻgʻri shartnomalar tuzish imkonini yaratdi. Xavfsizlik sertifikatlarini oʻzaro tan olish va halol standartlarini joriy etish bo'yicha ishlar olib borildiki, bu turk tilida soʻzlashuvchi ishlab chiqaruvchilar uchun dunyo bozorlariga katta yoʻl ochib berdi.

2026-yilda O'zbekiston va Turkiya agrosanoat sohasida hamkorlikning yangi bosqichini boshladi, bu bosqich mahsulotlarni yuqori darajada qayta ishlashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. [1]

Turkiy Kengash Tashkiloti doirasidagi integratsiya, mamlakatlarga nafaqat ichki ehtiyojni, balki Yevrosiyo makonida yagona kuchli eksportyor sifatida faoliyat yuritish imkonini berishi koʻzda tutilgan.

“Turk dunyosi -2040” strategiyasiga koʻra, qishloq xoʻjaligi ekologik toza va barqaror ishlab chiqarish zanjirlarini yaratishning asosiy poydevori boʻladi.

Bugungi kunda qishloq xoʻjaligi sektorini shakllantirayotgan eng muhim loyihalar va platformalar quyidagilardan iborat :

1. Raqamli platformalar va IT platformalar va yechimlari
2. Agro-Turkic Data Hub platformasi

Bu barcha ATS mamlakatlarida tuproq sharoitlari, suv resurslari va hosil bashoratlari bo'yicha ma'lumotlarni muvofiqlashtirish uchun ishga tushirilgan yagona bulutli ma'lumotlar bazasidir. Bu fermerlarga aniq qishloq xoʻjaligi uchun

yoʻldosh monitoringidan (sentinel va ishtirokchi mamlakatlarning mahalliy sunʼiy yoʻldoshlari) foydalanish imkonini bermoqda.

Turkic-Trace yagona kuzatuv tizimi:

Blockchain asosidagi tizim boʻlib, mahsulotlarning “daladan stolga” yoʻlini shaffof qiladi. Bu Yevropa Ittifoqi va boshqa mamlakatlarga eksport uchun muhim, chunki u kelib chiqishini va standartlarga (ekologik va Halol) muvofiqligini tasdiqlaydi.

Turkic Agro-Exchange savdo maydonchasi:

2026-yil boshlariga kelib, Oʻzbekiston yoki Qirgʻiziston fermerlariga Turkiya yoki Ozarbayjondagi chakana sotuvchilarga vositachilar zanjirini chetlab oʻtib, mahsulotlarning ulgurji partiyalarini toʻgʻridan-toʻgʻri sotish imkonini beradigan B2B platformasi hisoblanadi.

Raqamli Dal loyixasi :

Oʻzbekiston mintaqada milliy e-agro tizimini umumiy TCA platformasi (Agro-Turkic Data Hub) bilan toʻliq integratsiya qilgan birinchi davlat boʻldi, bu esa oʻzbek fermerlariga eksport uchun subsidiyalar va Halol sertifikatlarini onlayn tarzda olish imkonini bermoqda. 2026-yilda Oʻzbekiston Turk davlatlari tashkiloti (TDT)ning asosiy ilmiy va seleksion markazi maqomini rasmiy ravishda qoʻlga kiritdi. Mamlakat urugʻ import qiluvchidan faol eksport qiluvchiga aylanib, hozirgi kunda mintaq uchun “sinov maydoni” maqomidan foydalanmoqda.

Oʻzbekistonda Turkiya va Ozarbayjon yordami bilan Milliy urugʻlik markazi tashkil etilib, ushbu markaz Toshkentda turk davlatlari uchun yagona genetik resurs bankiga aylandi.

Milliy urugʻlik markazi 2026-yilga kelib, 40 000 dan ortiq ekin namunalaridan iborat toʻplamni yigʻib boradi.

Oʻzbekiston, Qozogʻiston va Ozarbayjondagi olimlar bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan qurgʻoqchilikka chidamli paxta va bugʻdoy navlarini sinovdan oʻtkazish boʻyicha asosiy maydonga aylandi. [2]

Oʻzbekiston olimlari Qozogʻiston hamkasblari bilan birgalikda +45°C va undan yuqori haroratga chidamli hamda 30% kamroq suv talab qiladigan bugʻdoy va paxta navlarini yaratdilar. Hozirgi kunda ushbu urugʻlar Oʻzbekiston – Turk Kengashi janubiy mintaqalaridagi fermerlar uchun hayot manbai boʻlib qolmoqda.

Oʻzbekiston chegara orti klasterini yaratishni boshladi. Oʻzbek seleksiyasiga mansub urugʻlar (Sulton, Namangan-77) hozirda Qozogʻistonning Turkiston viloyatida va Ozarbayjondagi tiklangan maydonlarda keng koʻlamda ekilmoqda.

Samarqand va Jizzax viloyatlarida sabzavot urugʻlarini tayyorlash va qayta ishlash uchun korxonalar ishga tushirildi, bu esa TSA mamlakatlarining Yevropa urugʻlariga boʻlgan qaramligini 25%ga kamayishiga erishildi.

Oʻzbekiston Agro-Turkic Data Hub tizimi doirasida raqamli sertifikatlarni joriy qildi. Oʻzbekistonda ishlab chiqarilgan urugʻlar endi qoʻshimcha karantin tekshiruvlarisiz barcha OTS mamlakatlarida avtomatik ravishda tan olinadi. Ushbu

sohada yetakchilik, kelajakda O‘zbekistonga urug‘ eksportini yillik 15-20%ga oshirish imkonini beradi. [3]

Mamlakat oddiygina tovar sotmaydi, balki intellektual mulkni eksport qilib, qo‘shni davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligi kafili bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. <https://agro.gov.az/en/news/>
2. <https://president.uz/ru/>
3. <https://gov.uz/ru/agro/news/view>

PAHLAVONIY SPORTI VA UNING TURKIY XALQLAR HAYOTIDAGI AHAMIYATI VA O‘RNI

Kalandarov Sharofiddin Sitmamatovich

UrDPI, Jismoniy madaniyat kafedrasida katta o‘qituvchi.

+998942308810 saidzodakalandariy@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi pahlavoniy sporti (zo‘rxona)ning turkiy xalqlar, xususan, O‘zbekiston, Ozarbayjon va uyg‘urlar madaniyatidagi tarixiy o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Pahlavon Maxmud (Puriya-yi Vali) siymosi orqali ushbu sport turining ma’naviy-axloqiy asoslari, javonmardlik tamoyillari bilan bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, maqolada pahlavoniy sportining turkiy xalqlardagi nomlanishi, an’anaviy o‘rinlari va zamonaviy tadqiqotlardagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Pahlavon Maxmud, pahlavoniy sporti, zo‘rxona, turkiy xalqlar, javonmardlik, YUNESKO.

Abstract. This thesis analyzes the historical role and significance of Pahlavani sport (Zoorkhaneh) in the culture of Turkic peoples, particularly in Uzbekistan, Azerbaijan, and among the Uighurs. Through the figure of Pahlavan Mahmud (Purya-ye Vali), the spiritual and moral foundations of this sport and its connection with the principles of javanmardi are highlighted. The article also examines the nomenclature of Pahlavani sport among Turkic peoples, its traditional places, and its role in contemporary research.

Keywords: Pahlavan Mahmud, Pahlavani sport, Zoorkhaneh, Turkic peoples, javanmardi, UNESCO.

Аннотация. В данной тезисе анализируются историческая роль и значение пахлаванийского спорта (зурхане) в культуре тюркских народов, в частности в Узбекистане, Азербайджане и среди уйгуров. Через образ Пахлавана Махмуда (Пурийайи Вали) освещаются духовно-нравственные основы этого вида спорта и его связь с принципами джаванмарди. Также в

статье рассматриваются наименования пахлаванийского спорта у тюркских народов, его традиционные места и роль в современных исследованиях.

Ключевые слова: Пахлавон Махмуд, пахлаванийский спорт, зурхане, тюркские народы, джаванмарди, ЮНЕСКО.

Pahlavoniy sporti yoki zo'rxona — nafaqat jismoniy tarbiya usuli, balki Sharq xalqlarining ma'naviy merosi, jangovar ruhi va axloqiy kodeksini o'zida mujassam etgan murakkab madaniy hodisadir. “Pahlavon” so'zi fors tilidan turkiy tillarga o'tgan bo'lib, qahramon, bahodir, polvon ma'nolarini anglatadi [International Zurkhaneh Sport Federation, 2024]. Ushbu sport turi Eron (Fors) hududida shakllangan bo'lsa-da, asrlar davomida turkiy xalqlar, jumladan, o'zbeklar, ozarbayjonlar, uyg'urlar va turkmanlar hayotida chuqur ildiz otgan [Luijendijk D.H., 2016: 5]. Mazkur maqolaning maqsadi — pahlavoniy sportining turkiy xalqlar madaniyatidagi o'rni dunyo olimlarining ilmiy xulosalari va bugungi kundagi tadqiqotlar asosida yoritishdir.

So'nggi yillarda YUNESKO tomonidan pahlavoniy sportining insoniyatning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilishi (2010-yilda Eron varianti, 2022-yilda Ozarbayjon varianti) ushbu mavzuga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytirdi [Wikipedia contributors, 2024]. Biroq, turkiy xalqlar kontekstida pahlavoniy sportining o'ziga xos xususiyatlari, uning mahalliy an'analar bilan uyg'unlashuvi va Pahlavon Maxmud kabi ramziy shaxslarning turkiy dunyodagi talqini masalalari haligacha to'liq o'rganilmagan. Mazkur tezisda ilk bor turli davrlardagi sharqshunos va etnograf olimlarning fikrlarini qiyosiy tahlil qilish orqali mavzuning turkiy xalqlarga oid jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Pahlavoniy sporti tarixini o'rganish borasida bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Eronlik olimlardan Partov Bayzoy Kashoniyning “Ta'rix-i varzeshi bostoni” (Qadimiy sport tarixi) nomli asari (1337-hijriy, Tehron) bu boradagi dastlabki yirik tadqiqotlardan biridir. Ushbu asarda muallif zo'rxona sport turlarining qadimiyligi va uning Mitraizm diniy marosimlari bilan bog'liqligi haqida fikr yuritadi [Beizai Kashani P., 1337: 45]. Mehdi Bahor esa “Varzeshi bostoni va maboni ta'rixii on” (Eronning qadimiy sporti va uning tarixiy asoslari) maqolasida zo'rxona me'morchiligining Mitra ibodatxonalari bilan o'xshashligini chuqur tahlil qilgan [Luijendijk D.H., 2016:8].

Gollandiyalik tadqiqotchi Dik Lyoyendeyk “Pahlavan Mahmud of Khiva” (Xivalik Pahlavon Mahmud) nomli maqolasida [Iran & the Caucasus jurnali, 2016] Pahlavon Mahmudning nafaqat Eron, balki butun mintaqa uchun ideal jangchi ramzi ekanligini ko'rsatgan. Uning ta'kidlashicha, Xivadagi Pahlavon Mahmud maqbarasi devorlaridagi she'rlar bilan zo'rxonadagi “pahlavon” ideali o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud [Luijendijk D.H., 2016: 12].

Turk olimasi E. Yildirim “Uygurlarda Pehlivanlık ve Çağatay Türkçesi İle Yazılmış Bir Pehlivanlık Risalesi” (Uyg'urlarda pahlavonlik va Chig'atoy turkiysida yozilgan bir pahlavonlik risolasi) nomli tadqiqotida [DOAJ, 2023]

Sankt-Peterburg Sharq qo‘lyozmalari institutida saqlanayotgan A.406 raqamli risola asosida uyg‘ur turklarida pahlavonlik an‘analarini tahlil qilgan. Ushbu tadqiqotga ko‘ra, uyg‘urlarda Sadir Palvon, Sayid Nochi kabi epos qahramonlari orqali pahlavonlik tushunchasi xalq xotirasida saqlanib qolgan [Yıldırım E., 2023: 45].

O‘zbekistonlik olimlardan Jasurbek Mahmudov “Pahlavon Mahmud and Generosity” (Pahlavon Mahmud va javonmardlik) maqolasida (IJMMU, 2021) Pahlavon Mahmudning tasavvufiy silki masalasini ko‘rib chiqqan. Muallif Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asari va Allohyor Mahzunaning “Riyozi ul-zokirin” tazkiralari tayanib, Pahlavon Mahmudning Najmiddin Kubro shogirdi bo‘lganligi va uning silsilasi kubroviya tariqatiga borib taqalishini isbotlagan [Mahmudov J., 2021: 2569].

Turkiy xalqlarda “pahlavon” atamasi o‘g‘uz, qipchoq va chig‘atoy tillarida keng tarqalgan bo‘lib, ko‘pincha “alp” (botur) tipologiyasi bilan yonma-yon qo‘llanilgan. Bu hol turkiylarning islomgacha bo‘lgan davrdagi “alp” an‘anasi bilan forsiy “pahlavon” tushunchasining sintezini ko‘rsatadi [Luijendijk D.H., 2016: 7].

Ozərbayjon hududida zo‘rxona madaniyati kamida XV asrdan buyon mavjud. Bakuning Icheri-sheher qismida joylashgan Zo‘rxona Qiz qal‘asi yaqinidagi maydonda joylashgan bo‘lib, unda musobaqalar kamoncha, zurna va nag‘ora chalguchi uch musiqachi ijrosida o‘tkazilgan. Bu kuylardan “Jangi” nomlisi hozirgacha Ozarbayjon milliy kurashi (Gulesh) musobaqalari oldidan ijro etiladi (Wikipedia contributors, 2024). 2022-yilda Ozarbayjonning “Pehlevanliq culture: traditional zorkhana games, sports and wrestling” nomi YUNESKOning Nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga kiritildi [Wikipedia contributors, 2024].

Pahlavoniy sportining asosiy elementlaridan biri — kurash (pahlavoni kushti) ham turkiy xalqlar orasida keng ommalashgan. Bu sport turi nafaqat jismoniy kuch, balki chovut (kamar) bog‘lash marosimlari, duo va poklikka intilish kabi ruhiy jihatlarni ham o‘z ichiga oladi [International Zorkhaneh Sport Federation, 2024].

Pahlavon Mahmud (1247-1326) Xorazmda tug‘ilib o‘sgan, umrining katta qismi Xiva va uning atrofida o‘tgan afsonaviy shaxsdir. U Puriya-yi Vali (Po‘ryoyi Vali) nomi bilan ham tanilgan. Garchi uning shaxsi Eron zo‘rxonalarida markaziy o‘rin tutsa-da, so‘nggi yillardagi tadqiqotlar uning turkiy muhit bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda.

Jasurbek Mahmudovning tadqiqotiga ko‘ra, Pahlavon Mahmudning tariqati haqidagi ma‘lumotlar Abdurahmon Jomiyning “Nafahot ul-uns” va Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarlarida keltirilgan [Mahmudov J., 2021: 2569]. Ushbu manbalarga ko‘ra, Pahlavon Mahmud Xorazmlik mashhur sufiy Najmiddin Kubroning ruhan (uvaysiy tariqasida) shogirdi bo‘lgan [Navoiy A., 1996: 245]. Bu esa uning nafaqat javonmardlik (futuvvat) tariqatiga, balki kubroviya tasavvufiy oqimiga ham aloqador bo‘lganligini ko‘rsatadi.

2025-yilda Xorazm Ma'mun akademiyasi olimlari G. Durdieva va U. Bekmuxammad tomonidan nashr etilgan “Pahlavon Mahmud: Hayoti, ijodi, ijodkorligi va majmuasi” nomli risolada Pahlavon Mahmud hayoti tarixiy manbalar asosida chuqur tahlil qilingan. Ushbu asarda uning maqbarasidagi naqshlar va Xorazm rassomlari tomonidan yaratilgan tasvirlar ham ko'rib chiqilgan [Durdieva G., Bekmuxammad U., 2025: 78].

Pahlavoniy sporti asrlar davomida turkiy xalqlarning jismoniy tarbiyasi va ma'naviy kamolotini uyg'unlashtirgan muhim madaniy merosdir. Dunyo olimlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ushbu sport turi forsiy va turkiy madaniyatlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanib, mintaqaning barcha xalqlari uchun umumiy qadriyatga aylangan [Luijendijk D.H., 2016: 14; Yıldırım E., 2023: 48]. Xususan, Pahlavon Mahmud siymosi nafaqat Eron, balki butun Markaziy Osiyo va Kavkaz xalqlari uchun javonmardlik, kuch va adolat ramzi bo'lib xizmat qilmoqda [Mahmudov J., 2021: 2570; Durdieva G., Bekmuxammad U., 2025: 82].

Bugungi kunda YUNESKO tomonidan ushbu an'anaviy sport turining himoyaga olinishi, Ozarbayjon va O'zbekistonda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar pahlavoniy sportining nafaqat tarixiy meros, balki yosh avlodni vatanparvarlik, poklik va mardlik ruhida tarbiyalashda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi [Wikipedia contributors, 2024; International Zurkhaneh Sport Federation, 2024].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Wikipedia contributors. (2024). Pahlavani and zoorkhaneh rituals. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Pahlavani_and_zoorkhaneh_rituals
2. Yıldırım, E. (2023). Uygurlarda Pehlivanlık ve Çağatay Türkçesi İle Yazılmış Bir Pehlivanlık Risalesi. Directory of Open Access Journals (DOAJ).
3. Durdieva, G., Bekmuxammad, U. (2025). Pahlavon Mahmud: Hayoti, ijodi, ijodkorligi va majmuasi. Buxoro: Durdona nashriyoti.
4. International Zurkhaneh Sport Federation. (2024). The historical roots. IZSF Official Website. Retrieved from <http://www.izsf.net>
5. Luijendijk, D. H. (2016). Pahlavan Mahmud of Khiva. Iran & the Caucasus, 20(1), 1-15.
6. Mahmudov, J. (2021). Pahlavon Mahmud and Generosity (Pahlavon Mahmud va javonmardlik). International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding (IJMMU), 8(3). <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v8i3.2569>
7. Beizai Kashani, P. (1337 hijriy). Ta'rixi varzeshi bostoniy (Zo'rxona). Tehron: Zovvar nashriyoti.
8. Navoiy, A. (1996). Nasoyim ul-muhabbat. Toshkent: Fan nashriyoti.

**FUQAROLAR HUQUQ VA ERKINLIK LARI
TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIM OLISH HUQUQINING
TUTGAN O'RNI**

Hajiyev Ulug'bek Qo'ziboyevich

Urganch davlat universiteti, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti

“Huquq” kafedrası mudiri, yuridik fanlari bo'yicha falsafa

doktori, dotsent.

+998 93 922 27 75 hajiyev11@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisdá hozirda yangilanayotgan jamiyatda huquq fanlarini o'qitishda mustaqil ta'limning o'ni, ushbu jarayonni rivojlantirishda davlat tomonidan ta'lim tizimida olib borilayotgan siyosatning mazmuni, maqsadi yoritib beriladi. Bundan tashqari mustaqil ta'limning normativ-huquqiy bazasining mazmun-mohiyati, tartibga solish funksiyalari ham talqin qilinadi.

Аннотация. В данном тезисе рассматривается роль самостоятельного обучения при преподавании юридических дисциплин в условиях обновляющегося общества. Освещаются содержание и цели государственной политики, проводимой в системе образования для развития данного процесса. Кроме того, раскрываются сущность и содержание нормативно-правовой базы самостоятельного обучения, а также её функции в регулировании образовательного процесса.

Annotation. This thesis examines the role of independent learning in teaching legal disciplines in a modernizing society. It highlights the content and objectives of the state policy being implemented in the education system to develop this process. In addition, the essence and content of the regulatory and legal framework of independent learning, as well as its regulatory functions, are interpreted.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, uzluksiz ta'lim, umumiy va kasbiy bilim, mustaqil ta'lim olish kafolatlari.

Ключевые слова: самообразование, непрерывное образование, общее и профессиональное образование, гарантии на самообразование.

Keywords: self-education, continuing education, general and vocational education, guarantees for self-education.

Ma'lumki, har bir mamlakatning yuksalishi, rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga yuz tutishi o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir. Hozirda yangilanayotgan jamiyat uchun hamda erkinlashayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar uchun, avvalo, shu sifatlarga mos tarzda faoliyat ko'rsatishga qodir ta'lim tizimi zarur. Shuning uchun ham ta'lim tizimiga O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor yo'nalish deb yondashiladi.

Ta’lim — jamiyat va davlatning alohida hayot faoliyati sohasi bo‘lib, unda nafaqat bilim, ko‘nikma va ajdodlarning madaniy tajribasini, balki fikrlashni, dunyoqarashni, ma’naviy boyliklarni, millatning tarixiy va ma’naviy o‘z-o‘zini anglashni topshirish va qayta ishlash takomillashadi [M.B.Ожиганов., 2021: 9].

“Ta’lim insonni yuksak darajaga ko‘taribgina qolmasdan, u mamlakatni ham yuksaltiradi. Jahon tajribasi ham faqat ta’lim orqaligina ko‘plab muammolarni hal qilish mumkinligini ko‘rsatadi. Fuqarolarning bilimli bo‘lishiga esa ta’lim tizimi qanday yo‘lga qo‘yilganligi, unga qanday shart-imkoniyatlar yaratilganligi ta’sir qiladi. Bunday ta’lim tizimining qandayligi hal qiluvchi rol o‘ynaydi” [O.T.Husanov., 2023: 199].

O‘quv jarayonida mustaqil ta’limda talabalar tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb masala hisoblangan. Shu bois, “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonunda mustaqil fikrlaydigan, yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimi aks ettirilgan [3]. Shuningdek, mazkur muammolarni tizimli hal qilish borasida Respublikada huquqiy me’yoriy asoslar yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni [4], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni [5], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli qarori [6], shuningdek, mustaqil ish talqiniga bo‘lgan yondashuvlarni tahlil qila turib, shuni aytish mumkinki, o‘quv jarayonida uning ahamiyatini avvaldan anglab yetganlarini ko‘rish mumkin.

Mustaqil ta’lim jarayonida insonning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga muammo sifatida talqin etilganligi bois, 2020-yil 23-sentyabrda tasdiqlangan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ham “Mustaqil ta’lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta’lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma’naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi” [7] deb belgilab qo‘yilganligini keltirib o‘tish mumkin.

Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasi normasida alohida “mustaqil ta’lim” terminini ishlatilmasa ham ta’lim *uzluksiz* tizimga egaligi, uni har *turlari* va *shakllari* bo‘lishligi qayd qilindi. Demak, mustaqil ta’lim olish bu fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlaridan biri desak hech mubolag‘a bo‘lmaydi. Uzluksiz ta’lim chuqur, har taraflama asosli ta’lim-tarbiya berish, mutaxassis kadrlar tayyorlashning turli *shakl, usul, vosita, uslub* va *yo‘nalishlarining* mukammal uyg‘unligidan iboratdir [Ishmuhammedov R, Abduqodirov A, Pardaev A., 2008: 3].

Mustaqil ta’lim tushunchasi “ta’lim” va “uzluksiz ta’lim” kabi tushunchalar bilan integratsiyalashgan holatda o‘zaro bog‘liq bo‘lib, qator ta’lim sohalarini

ilmiy jihatidan asoslash obyekti hisoblanadi. Uzluksizlik – ta’limshunoslik nuqtai-nazaridan zamonaviy ta’limning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida qarab chiqiladi. Uzluksiz ta’lim deganda shaxsning ta’lim muassasalarida *mustaqil ta’lim olish* jarayonidagi bilim, malaka va ko’nikmalarni shakllantirishdagi maqsadli ravishdagi tizimli faoliyati tushuniladi [Федоров В.А., 2016: 96-99].

Fikrimizcha mustaqil ta’lim har bir shaxsning uzluksiz ta’limga va o’z-o’zini takomillashtirishga qaratilgan munosabatlarning asosiy mezoniga aylanadi. Mustaqil ta’lim – bu ta’lim olishning vositasi bo’lib, mustaqil ta’lim ko’nikmasini shakllantirish barcha «yo’nalishlari» bo’yicha muvaffaqiyatli ta’lim olishga imkon beradi. Mustaqil ta’lim insonning o’zini tushunishi (anglash) sohasida, uning mavjud o’z shaxsiy imkoniyatlarini amalga oshirish tushuniladi [Новиков А.М., 2011: 130-136]. Jumladan, O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunning 18-moddasida “Mustaqil ta’lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta’lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma’naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi [11]”.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, ta’lim, avvalo, mustaqil ta’lim, jamiyat mahsuli, inson uchun shaxs maqomiga erishish imkonidir. Shaxsning jamiyatda faoliyat olib borishini ta’minlovchi vositadir. Ta’limning ma’naviy va intellektual ehtiyojlarni qondirish nuqtai nazaridan ta’sir doirasini quyidagilarda ko’ramiz:

shaxs doirasida – shaxsning o’z aqliy faoliyatini, iste’dodini namoyon etish, tabiat in’om etgan zakovatini rivojlantirish imkoniyatidir. Inson uchun o’zini namoyon etish imkonini beradigan *umumiy* va *kasbiy* bilimni egallashdir;

davlat doirasida – rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko’rsatmoqdaki, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jihatdan zamon talablari darajasiga yetish uchun aholi aqliy salohiyatini oshirish, intellektual qobiliyat natijasi bo’lgan ilmiy yangiliklarni davlat faoliyatida qo’llash va tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

“Mustaqil ta’lim olish huquqi” atamasi ikki ma’noda ishlatiladi: *obyektiv* ma’noda va *subyektiv* ma’noda. Obyektiv ma’noda mustaqil ta’lim olish huquqi alohida huquqiy institut sifatida ushbu sohadagi huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan normalarning yig’indisi bo’lsa, subyektiv ma’noda esa, shaxslarning alohida subyektiv huquqi, ya’ni mustaqil ta’lim olish huquqi tushuniladi.

“Ta’lim olish huquqi” va “mustaqil ta’lim olish huquqi” mazmunan sinonim atamalar hisoblanadi. Demak, mustaqil ta’lim olish huquqi har bir insonning ajralmas huquqidir. Ushbu huquq kishilik jamiyatida o’z o’rniga ega bo’lish, uni o’rab turgan ijtimoiy muhitni to’la anglash va aks ta’sir etish uchun eng asosiy omillardan biridir. Mustaqil ta’lim olish huquqi har bir kishining shaxs sifatida shakllanishiga, savodxonlik darajasiga, jamiyatning ravnaq topishiga xizmat qiladi hamda uning turmush tarzi va jamiyatda tutgan mavqeyiga to’g’ridan-to’g’ri ta’sir ko’rsatadi. Jamiyat qanchalik ma’rifatli bo’lsa tegishli davlat iqtisodi, ijtimoiy hayoti va madaniyati shunchalik yuqori ko’rsatkichlarga erishadi hamda har bir

shaxsning turmush tarzi farovonlashadi. Shuning uchun ham u aksariyat mamlakatlarda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan birlamchi soha hisoblanadi. Davlatning o'zi birinchi o'rinda bilim doirasi keng kishilar orqali davlat boshqaruvini amalga oshirishdan manfaatdor, chunki bunday sharoitda ta'limning sifat darajasi baland bo'lib, moddiy jihatdan kam ta'minlangan aholi qatlami ham yuqori malakali mutaxassislardan iborat bo'lishi mumkin. Bu omil jamiyat taraqqiyotining eng muhim kafolatidir. Mazkur huquqning real amalga oshirilishi shaxsga professional (kasb) tayyorgarlikni egallash imkonini beradi. Bu esa, har kimning malakali mehnat faoliyatini yuritishiga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida hamda “Ta'lim to'g'risida”gi qonunning 5-moddasida ta'lim olish huquqi, shu jumladan mustaqil ta'lim olish huquqi inson huquqi sifatida har kimga berilishi mustahkamlangan. Ushbu normalarda *“har kimga”* iborasi fuqarolar, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni anglatadi. Chet el fuqarolari O'zbekiston Respublikasida xalqaro shartnomalarga muvofiq ta'lim (shu jumlada, mustaqil ta'lim) olish huquqiga ega bo'lsa-da, ularning huquqiy holati O'zbekiston Respublikasi fuqarolarinikidan farq qiladi (masalan, oliy ta'lim olishda to'lov kontraktining miqdori bo'yicha). O'zbekistonda istiqomat qilayotgan fuqaroligi bo'lmagan shaxslar davlat ta'lim standartlariga muvofiq, ta'lim sohasida huquqiy kafolatlangan holda, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan bir xil sharoitlarda, barcha ta'lim turlarida mustaqil ta'lim olish huquqidan teng ravishda foydalanadilar. Bu huquqning ahamiyati, ayniqsa hozirgi globallashuv jarayonida, fan, texnika, aloqa vositalari, elektron texnikasi va texnologiyalarning juda tez rivojlanishi sharoitida muhim o'rin tutadi. Shuning uchun O'zbekistonda istiqomat qilayotgan har bir insonga mustaqil ta'lim olish huquqi ta'minlanadi. “Ta'lim to'g'risida”gi qonunda mustaqil ta'lim olish huquqiga kimlar egaligi ko'rsatilgan bo'lsa-da, lekin mustaqil ta'lim olish huquqiga ta'rif berilmagan. Shu sababdan, qonunda mustaqil ta'lim olish huquqiga ta'rif berib ketish lozim. *Mustaqil ta'lim olish huquqi – davlat tomonidan qat'iy o'rnatilgan standartlar asosida o'qish, tarbiya olish va ma'naviy yetuklikka erishish huquqidir.*

“Ta'lim to'g'risida”gi qonunning 56-moddasiga ko'ra, “mustaqil ta'lim olish huquqi: alohida sharoitlarda o'qitish va tarbiyalanishga muhtoj bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ularning ta'lim olishini, kasbiy tayyorgarligini va ijtimoiy reabilitatsiya qilinishini ta'minlaydigan ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasalari tashkil etiladi. Ozodlikdan mahrum qilish tarzida jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan bolalarning (shaxslarning) ta'lim olishi, tarbiyalanishi va mustaqil ta'lim olishi uchun sharoitlar yaratiladi” deb kafolatlangan.

Ushbu huquqni ta'minlash maqsadida jamiyat va davlat tomonidan: tegishli ijtimoiy iqtisodiy sharoitlar yaratiladi; davlatga qarashli va nodavlat ta'lim muassasalarining keng qamrovli tizimi vujudga keltiriladi va rivojlantiriladi; davlat ta'lim standartlari (mezonlari) asosida mustaqil bilim olishning hammaga bimalol

taalluqligina ta'minlaydi. Fuqarolarning har bir huquqi o'zining yuridik mazmun-mohiyatiga ko'ra bir-biridan farq qilib turadi. Masalan, mustaqil ta'lim olish huquqi har bir kishining jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish, uni o'rab turgan ijtimoiy muhitni to'la anglash va aks ta'sir etishiga xizmat qiladi.

Ta'lim olish huquqi (shu qatorda mustaqil ta'lim olish huquqi) – tabiiy huquqdir. Biroq, ta'lim olish huquqi (shu jumlada mustaqil ta'lim olish huquqi)ning mohiyatan tabiiy huquqiy tavsifga egaligi to'g'risida jahon miqyosida biror to'xtamga kelinmagan.

Mustaqil ta'lim olish huquqi orqali har bir insonning ma'naviy-madaniy dunyoqarashi, jamiyatda shaxs sifatida shakllanishiga asosiy turtki bo'lishi haqida fikr yuritilgan. Hozirgi kunda fuqarolarning mustaqil ta'lim olish huquqi bir qator yuridik adabiyotlarda asosan iqtisodiy-ijtimoiy (sotsial) huquqlar qatoriga kiritilgan. Mustaqil ta'lim olish huquqi inson huquq va erkinliklari tizimining ajralmas qismidir desak mubolag'a bo'lmaydi. Uning inson huquq va erkinliklari tizimida ijtimoiy tasnifga ega ekanligi ta'lim, shu jumlada mustaqil ta'lim olish huquqining maqsadiga bog'liq. Masalan: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasi 2-bandida “Ta'lim inson shaxsini to'la barkamol qilishga... barcha xalqlar, irqiy va diniy guruhlar o'rtasida bir- birini tushunish, bag'rikenglik va do'stlikka xizmat qilishi” kerakligi belgilangan [12].

Yuqoridagilarni inobatga olib, shuni aytish mumkinki, fuqarolarning mustaqil ta'lim olish huquqini har bir mamlakatning ta'lim sohasiga bo'lgan siyosatining mazmuni, jamiyatda ta'limga nisbatan munosabat va ushbu huquqning amalda ta'minlanishiga ko'ra, uni ham madaniy, ham ijtimoiy huquqlar qatoriga kiritish mumkin.

Mustaqil ta'limning shaxs huquqiy maqomidagi ahamiyati, shundan iboratki, uning real amalga oshirilishi shaxsga biror bir sohada ma'lumot va professional (kasb) tayyorgarlikni egallash imkonini beradi. Bu esa har kimning jamiyatda samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Mustaqil ta'lim olish huquqi xalqaro hujjatlarda fuqaro, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar uchun teng qilib mustahkamlangan bo'lsa-da, har qanday davlat milliy qonunchilikda chet el fuqarosining mustaqil ta'lim olish huquqini amalga oshirish uchun o'z fuqarosiga yaratgan imkoniyatlarni to'liq bermaydi. Chet el fuqarolarining mustaqil ta'lim olish huquqi xalqaro-huquqiy hujjatlar, davlatlar o'rtasida tuzilgan shartnomalar asosida ro'yobga chiqariladi (masalan, O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonunining 5-moddasi). Bu holatda har bir davlat o'zining fuqarolariga qo'shimcha imtiyozlar yaratishi, ayrim mutaxassisliklar bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlarni qonunlarda mustahkamlashi mumkin.

Fuqarolarning mustaqil ta'lim olish huquqini amalga oshirishda davlat siyosatining o'zni. Buni O'zbekiston Respublikasi ta'lim qonunchiligi misolida ko'rib chiqishimiz mumkin. Ta'limning O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyotida ustuvorligi ta'lim qonunchiligida mustahkamlangan. “Ta'lim to'g'risida”gi qonunning 4-moddasida ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy

prinsiplari mustahkamlangan bo‘lib, ushbu prinsiplar O‘zbekiston Respublikasida mustaqil ta‘lim olish huquqining yuridik tabiatini ifodalab berib, qonunchilikda qanchalik keng ko‘lamda tartibga solinganligini ko‘rishimiz mumkin.

Ta‘lim sohasidagi asosiy prinsiplar quyidagilardan iborat: ta‘lim ustuvorligining tan olinishi; ta‘lim olish shaklini tanlash erkinligi; ta‘lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi; ta‘lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta‘minlanishi; ta‘lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarining singdirilganligi; ta‘lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati; ta‘limning uzluksizligi va izchilligi; o‘n bir yillik ta‘limning hamda olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o‘rta ta‘limga tayyorlashning majburiyligi; davlat ta‘lim standartlari va davlat ta‘lim talablari doirasida ta‘lim olishning hamma uchun ochiqligi; o‘quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tabaqalashtirilganligi; insonning butun hayoti davomida ta‘lim olishi; jamiyatda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilishning kafolatlanganligi; ta‘lim tizimining dunyoviy xususiyatga egaligi; bilimlilik, qobiliyatlilik va iste‘dodning rag‘batlantirilishi; ta‘lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvining uyg‘unligi; ta‘lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflik [13].

Fikrimizcha, ushbu moddadaagi prinsiplar qatoriga “ta‘lim sohasida munosabatlarni davlat tomonidan hamda shartnomaviy tartibga solishning uyg‘unligi” degan prinsip kiritilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, oliy ta‘lim muassasalariga akademik erkinlik berish sharoitida ta‘limni yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqish talab etiladi.

Mustaqil ta‘lim olish huquqining umumiyligi va ajralmasligi. Mustaqil ta‘lim olish huquqining umumiyligi deganda, har kimga ushbu huquqning tegishlilik tushuniladi. Ushbu holat “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunning 5-moddasida quyidagicha ifodalangan: “Jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, har kimga ta‘lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi” [14].

Ba‘zi ta‘lim turlarida mustaqil ta‘lim olish huquqining majburiy tavsifga ega ekanligi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF–5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da [15] o‘quv rejalarda talabalar o‘quv yuklamasining hajmi auditoriya (kontaktli) va mustaqil ta‘limning nisbati bakalavriat ta‘lim yo‘nalishlarida 40/60 foiz nisbatidan 50/50 foiz nisbatigacha, magistratura mutaxassisliklarida 30/70 foiz nisbatidan 50/50 foiz nisbatigacha ajratilgan. Ya‘ni, majburiy ta‘lim dasturining o‘zgarishi jarayonida fanlarning bir qator masalalari va muammolari mustaqil ta‘lim orqali o‘rganilishi lozim. Mustaqil ta‘lim talabalar tomonidan u yoki bu majburiy fan bo‘yicha dastur materiallaridan bir qismining mustaqil o‘zlashtirilishidir.

Mustaqil ta‘lim olish huquqi yuqoridagi holatlarda majburiy tavsif olishi, uning majburiyat ekanligini anglatmaydi, ya‘ni mustaqil ta‘lim olish huquqi majburiyatga aylanmaydi. Majburiyat qonunga muvofiq talab etiladigan, bajarilishi

lozim bo'lgan xatti-harakatdir [Odilqoriyev X.T., 2022: 281]. Jamiyat va davlat tomonidan mustahkamlangan hamda huquqiy normalarda o'z aksini topgan talablarni bajarish zaruriyatidir. G.F. Shershenevich yuridik majburiyat nima deb savol qo'yadi va unga shunday javob beradi: bu eng avvalo, “o'z irodang chegaralanganligini, o'zganing manfaati bilan bog'langanligini anglashdir” [Шершеневич Г.Ф., 1910: 619-620]. Inson o'z xulq-atvorini unga tashqaridan bo'ladigan talablarga muvofiqlashtirishga majbur qilinadi. Majburiyatning mohiyati ana shundadir. Demak, shaxsni o'zining manfaatlari yo'lida biror-bir harakatni sodir etishga majburlash unga nisbatan majburiyatni keltirib chiqarmaydi. Bu holatni biz mustaqil ta'lim olish huquqiga nisbatan ham qo'llashimiz

Mustaqil ta'lim olish huquqi kafolatlarining o'ziga xosligi. Fuqarolarning mustaqil olish huquqini ta'minlashda kafolatlarni yuridik jihatdan mustahkamlash alohida o'rin tutadi, chunki barcha kafolatlar huquqiy tabiatiga ko'ra, yuridik jihatdan tartibga solinishni taqozo etadi. Mustaqil ta'lim olish huquqining kafolati - mustaqil ta'lim olish huquqini amalda ta'minlashga yordam beradigan huquqiy vositalar, yuridik usullar va shart-sharoitlar majmuidir. Mustaqil ta'lim olish huquqi kafolatlarining o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi: ta'lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy himoya qilishni davlat siyosati darajasida amalga oshirish; mustaqil ta'lim olish huquqini kafolatlashda ta'lim turlari bo'yicha individual yondashish va boshq.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasida shakllangan yangi ta'lim tizimining faoliyat mexanizmini yanada takomillashtirish, uni jahon talablariga mos tarzda tashkil etish, fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan mustaqil ta'lim olish huquqlarining yuridik tabiatini hamda ularning huquqiy asoslarini ilmiy tahlil qilish masalasi nihoyatda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. М.В.Ожиганов. Образовательное право. ФГАОУ ВО «Российский государственный профессионально-педагогический университет». -М., 2021. С.9
2. О.Т.Хусанов. Конституцияви ҳуқуқ. Дарслик.-Т: Юридик адабиётлар publish, 2023.- В.199
3. www.lex.uz - [O'zbekiston qonun](#) hujjatlari ma'lumotlari milliy [bazasi](#).
4. www.lex.uz - [O'zbekiston qonun](#) hujjatlari ma'lumotlari milliy [bazasi](#).
5. www.lex.uz - [O'zbekiston qonun](#) hujjatlari ma'lumotlari milliy [bazasi](#).
6. www.lex.uz - [O'zbekiston qonun](#) hujjatlari ma'lumotlari milliy [bazasi](#).
7. www.lex.uz - [O'zbekiston qonun](#) hujjatlari ma'lumotlari milliy [bazasi](#).
8. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar”. O’quv qo’llanma.-T.: Iste’dod,2008.-3 b.
9. Федоров В.А. Концептуальные основания становления и развития региональных (территориальных) пространств непрерывного

профессионального образования / В.А. Федоров, К.Ю. Комаров // Успехи современной науки. — 2016. — Т.2. — № 8. — С. 96-99

10. Новиков А.М. Развитие «самости» студента (категориальный аспект) / А.М. Новиков // Высшее образование в России. — 2011. — № 11. — С. 130-136

11. www.lex.uz - [O‘zbekiston qonun](#) hujjatlari ma’lumotlari milliy [bazasi](#).

12. Batafsil qarang: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. Deklaratsiyaning 60 yilligiga bag‘ishlangan nashr, 2008. – B. 10.

13. www.lex.uz - [O‘zbekiston qonun](#) hujjatlari ma’lumotlari milliy [bazasi](#).

14. www.lex.uz - [O‘zbekiston qonun](#) hujjatlari ma’lumotlari milliy [bazasi](#).

15. www.lex.uz - [O‘zbekiston qonun](#) hujjatlari ma’lumotlari milliy [bazasi](#).

16. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. -T.,Yuridik adabiyotlar Publish. 2022, 281 b.

17. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Вып.3. -619-620-betlar

KONSTITUTSIYA VA INSON SHA’NI: QADR-QIMMAT HAMDA ISHCHANLIK OBRO‘SINI MUHOFAZA QILISH YO‘LLARI

Hajiyev Ulug‘bek Qo‘ziboyevich

Urganch davlat universiteti, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti
“Huquq” kafedrası mudiri yuridik fanlari bo‘yicha falsafa doktori
+998 93 922 27 75 hajiyev11@gmail.com

Tajibayeva Laylo Ulug‘bek qizi

Urganch davlat universiteti, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti
Yurisprudensiya yo‘nalishi 248-guruh talabasi
laylotadjibayeva@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda O‘zbekiston Konstitutsiyasi 26-moddasi asosida shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilish mexanizmlari, huquqiy vositalar va konstitutsiyaviy nazorat shakllari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Sha’n, qadr-qimmat, ishchanlik obro‘si, huquqiy vosita, himoya chorasi, konstitutsiya, konstitutsiyaviy nazorat, yuridik faoliyat, huquqbuzarlik, fuqaro huquqi.

Abstract. The thesis analyzes mechanisms for protecting human dignity and honor under Article 26 of the Constitution of Uzbekistan, including legal instruments, protection measures, and forms of constitutional control.

Keywords: Honor, dignity, professional reputation, legal instrument, protection measure, constitution, constitutional control, legal activity, violation, civil rights

Аннотация. В тезисе анализируются механизмы защиты человеческого достоинства и чести по статье 26 Конституции Узбекистана, включая правовые средства, меры защиты и формы конституционного контроля.

Ключевые слова: Честь, достоинство, профессиональная репутация, правовое средство, мера защиты, конституция, конституционный контроль, юридическая деятельность, нарушение, гражданские права.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasiga muvofiq: “Insonning sha’ni va qadr-qimmatini daxlsizdir. Hech narsa ularni kamsitish uchun asos bo‘lishi mumkin emas.”

Shaxsning ijtimoiy-huquqiy himoyalanganligining asosi sifatida qadr-qimmat kategoriyasining tabiatini aniqlash bilan bog‘liq muammolarni tadqiq qilib chiqqanimizdan keyin qadr-qimmat kategoriyasining himoya qilish mexanizmini, ya’ni ushbu axloqiy-huquqiy qadriyat bir butun yoki uning alohida ko‘rinishlarini himoya va muhofaza etadigan huquqiy vositalarni ochib berishga kirishamiz.

Huquqda “vosita” tushunchasi turli ma’nolarda talqin etiladi. Uni ham bir butun huquqqa, ham huquqiy tartibga solishning turli mexanizmlariga nisbatan qo‘llaydilar. [Халфина Р.Ф., 1988: 34] A. V. Malkoning nuqtai nazari mazmunan to‘g‘riroq tuyuladi. U huquqiy vositalarni “huquq subyektlarining manfaatlarini qondiradigan, ijtimoiy-foydali maqsadlarga erishishni ta’minlaydigan instrumentlar (nizom, buyruq) va xatti-harakatlar (texnologiyalar)da namoyon bo‘ladigan huquqiy hodisa” sifatida qarashni taklif qiladi. Muallif huquqiy vositalarni tasniflashning turli asoslarini taqdim etadi: bajariladigan maqsad qarab — tartibga soluvchi (ruxsat beruvchi) va himoya etuvchi (himoya choralari); huquqiy tartibga solishning predmetiga qarab — konstitutsiyaviy, ma’muriy, fuqarolik, jinoiy va boshqalar.

Huquqiy vositalarning muhim funksiyasi — huquqiy tartibga solishning maqsadiga erishish, xususan, huquqiy usullar orqali nizolarni bartaraf qilish. Shuning uchun ham yuridik hujjatda uni qabul qilish maqsadi aniq sharhlab berilishi kerak. Chunki quyilgan maqsadga erishish uchun huquqiy vositalarni tanlash amalga oshiriladi.

“Himoya chora”lari kategoriyasi adabiyotlarda turlicha ochib beriladi. S. S. Alekseev “huquq himoyasi — bu davlat majburlov faoliyati bo‘lib, u buzilgan huquqni tiklashga, yuridik majburiyatning bajarilishini ta’minlashga qaratilgan” deb taxmin qiladi. Himoya choralarining bunday talqini, davlat — majburlov mexanizmini qo‘llashni majburiy belgi sifatida qaraydigan, yuridik javobgarlik tushunchasidan ko‘p ham farq qilmaydi. A.S. Mordoves himoya choralari tushunchasiga ham buzilgan huquqning tiklanishini ham protsessual majburlov choralarni kiritadi. [Мордовец А.С., 1996: 223]

Bizning fikrimizcha, aniq asosga ega bo‘lgan deb quyidagi nuqtai nazarni misol qilishimiz mumkin. Unga ko‘ra “yuridik javobgarlik chora”lari va “himoya chora”lari bu turli tushunchalar bo‘lib “huquqni himoya qilish” kategoriyasi bilan

qamrab olinadi (V.M. Vedyaxin, T.Ye, Shubina). Binobarin huquqni himoya qilish chora (usul)lari faqatgina huquqi buzilgan shaxsning tashabbusi bilan qo‘llaniladi, va, avvalambor, ular huquqni tiklovchi funksiyasiga ega. [Ведяхин В.М., Шубина Т.Б., 1998: 70-71]

Yuridik javobgarlik ham, himoya chora(usul)lari huquqbuzarlikning huquqiy oqibatlaridan kelib chiqadilar. Fuqarolik huquqida ular “himoya qilish usullari” kabi umumiy nom ostida birlashtirilganlar (O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 11-moddasi). Biroq fuqarolik huquqida mavjud bo‘lgan huquqlarni himoya qilish usullarning bunday qulay ro‘yxati boshqa qonunchilik sohalarida uchramaydi. Albatta, bu himoya usullari yo‘q degani emas. Masalan, jinoyat huquqida zaruriy mudofaani, konstitutsiyaviy huquqda — Konstitutsiyaviy sudning qarorini himoya usuliga kiritish mumkin.

Huquqiy vositalarning turli ko‘rinishi sifatida himoya chora (usul)larning tahlili, faqat u yoki bu huquqning himoya mexanizmi to‘g‘risidagi tasavvurni beradi. [Свердлов Г.А., Страунинг Э.Л., 2002: 17] Himoya kimdir tomonidan huquqlar buzilgan holatlarda qo‘llaniladi. Biroq ular doimo muhofaza etiladi. Shunday qilib, muhofaza bu umumiy huquqiy rejimning o‘rnatilishi. Shundan kelib chiqib, ma’lum ma’noda, fuqarolarning huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish chora(usul)lari to‘g‘risida so‘z yuritish mumkin.

Shaxs qadr-qimmatining muhofazasi avvalambor konstitutsiyaviy-huquqiy (davlat-huquqiy) vositalar orqali ta’minlanadi. Uning maqsadi qonunshunosga, mazkur qadriyat buzilish xavfini minimum darajaga tushiradigan, huquqiy tartibga solish majburiyatini yuklashdan iboratdir. Bu yerda davlatning Asosiy qonuniga alohida o‘rin ajratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 43-moddasiga binoan fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta’minlaydi. Har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g‘ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 43-moddasi). Fuqaro huquq va erkinliklarining zamonaviy konstitutsiyaviy tartibga solish, himoyaning yuridik vosita (chora)larini qo‘llash hamda tanlash uchun berilgan keng imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Davlat huquqi himoyaning aniq choralarini nazarda tutmaydi. Har bir huquq sohasida ular o‘z reglamentatsiyasini olishlari kerak. Bu qanday sodir bo‘ladi? Sha’n, qadr-qimmat, yaxshi nom, ishchanlik obro‘ kabi nomoddiy ne’matlarni himoya qilishga qaratilgan choralar yetarli mi? Shu savollarga javob berishga harakat qilib ko‘ramiz.

Demokratik davlatda shaxsning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha eng samarali institutlaridan biri bu konstitutsiyaviy odil sudlov hisoblanadi. Huquq va erkinliklarni himoya qilish funksiyasi konstitutsiyaviy yurisdiksiyaga ega organlar tomonidan uchta asosiy-abstrakt, aniq va individual nazorat usullarini qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Abstrakt nazorat — qabul qilingan me'yoriy hujjatlarning ma'lum huquqiy munosabatlarda qo'llanilishidan qat'iy nazar ularning konstitutsiyaga mosligi to'g'risida Konstitutsiyaviy sudga murojaat yuborishdan iborat.

Aniq nazorat — faqat ma'lum sud ishi bilan bog'liq, qo'llanilishi lozim bo'lgan qonunning konstitutsiyaga mosligi to'g'risidagi masalani hal etishni taqozo qiladi.

Individual nazorat - individual (jamoaviy) murojaatlarni ko'rib chiqish shaklida amalga oshiriladigan konstitutsiyaviy nazorat. Bunda alohida fuqarolar, ularning birlashmalari hamda yuridik shaxslarga qonunlar, boshqa me'yoriy – huquqiy aktlar va sud qarorlari bilan buzilgan huquq va erkinliklari bo'yicha konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqi yuklatilgan bo'ladi.

Konstitutsiyaviy nazoratning turli modellari mavjud. Ayniqsa keng vakolatlarga ega bo'lgan Germaniya Federal Konstitutsiyaviy sudi katta qiziqish uyg'otadi. Germaniya qonunchiligi butunlay Federal Konstitutsiyaviy sudning nazorat ostida bo'ladi. Federal va yerli ijroiya hokimiyat organlari, abstrakt nazorat shaklini qo'llagan holda, kuchga kirgan har qanday qonunning konstitutsiyaga mosligi bo'yicha konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqiga ega. Agarda fuqaro o'zining asosiy huquqlari buzilgan deb hisoblasa, konstitutsiyaviy murojaat uni qonun ustidan shikoyat berish huquqi bilan qurollantiradi. Shunga mutanosib adliya ishlari ham Federal Konstitutsiyaviy sudning nazorat ostida. Nafaqat sudya, balki har qaysi murojaat qiluvchi shaxs (individual nazorat), agarda u asosiy huquqlari buzilayotgan deb hisoblasa, qabul qilinayotgan qonunning (aniq nazorat), xohlagan sudni har qanday qarorining huquqiyligi to'g'risida Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilishi mumkin. Federal Konstitutsiyaviy sudning vakolatlariga, agarda u erkin demokratik tuzum asoslariga qarshi kurash uchun shaxs o'z huquq va erkinliklarini suiiste'mol qilayotganligi aniqlasa, foydalanish huquqidan mahrum qilish masalasini hal qilish ham qiradi.

Individual konstitutsiyaviy nazorat alohida diqqatga sazovor. Germaniya Konstitutsiyasining 99-moddasi 4 bandiga muvofiq, agarda da'vogar o'zining asosiy huquqlari buzilayotgan deb hisoblasa da'vo arizani qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi yohud sud hokimiyatining har qanday akti ustidan berishi mumkin. Biroq faqatgina boshqa barcha himoya choralari qo'llanilib bo'lgandan keyingina murojaat huquqi beriladi. [Ледях И.А, Воробьев О.В, Колесова Н.С., 1990: 142]

Bizning fikrimizcha, bunday tartib konstitutsiyaviy yurisdiksiya orqali asosiy huquqlarni har tomonlama to'liq himoya qilishga qaratilgan deb hisoblaymiz. Uning mazmuni shundan iboratki, alohida fuqarolar, konstitutsiyaviy ishni qo'zg'atib, nafaqat o'zini, balki keng omma, va, nihoyat, butun jamiyat manfaatlarini himoya qilish maqsadini ko'zlaydilar.

Ma'muriy huquq ijroiya hokimiyat subyektlariga Konstitutsiya va O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan yuklatiladigan vazifa, usul va vakolatlarni amalga oshirishning yuridik shakli sifatida namoyon bo'ladi. Ma'muriy — huquqiy tartibga solish mexanizmi uchun farmoyish berish

shaklidagi huquqiy vositalar xosdir. Unda bir tomonga ma’lum miqdorda hokimiyat vakolatlari topshirilgan bo‘lib, boshqa tomon esa ularga bo‘ysunishga majbur bo‘ladi.

Fuqarolar murojaatlari ko‘rib chiqishning ma’muriy tartibi, huquqni himoya etuvchi mexanizm sifatida obyektiv zarurat hisoblanadi. Ular huquq va erkinliklarni sud tartibida himoya qilish ahamiyatini zarracha ham pasaytirmaydilar. Shu qatorda ma’muriy- huquqiy himoyani fuqarolar huquq va erkinliklarining suddan tashqari himoya qilish shakliga bog‘lash mumkin emas. O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligi bo‘yicha ma’muriy tartibga huquqni qo‘llash sud organlariga ham yuklatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. Халфина Р.Ф. Право как средство социального управления. М., 1988. С. 34.
3. Малько А.В. Правовые средства: вопросы теории и практики// Журнал российского права. 1988. №8. С. 69.
4. Мордовец А.С. Социально — юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина/ Под ред. Н.И. Матузова. Саратов, 1996. С. 223.
5. Ведяхин В.М., Шубина Т.Б. Защита права как правовая категория//Правоведение. 1998. №1. С. 70-71.
6. Свердлов Г.А., Страунинг Э.Л. Защита и самозащита гражданских прав. М., 2002. С. 17.
7. Ледях И.А., Воробьев О.В., Колесова Н.С. Механизмы защиты права и свобод граждан// Права человека: проблемы и перспективы/ Отв. Ред. Е.А. Лукашева.- М., 1990. С. 142.
8. Germaniya Federal Konstitutsiyaviy sudi. Konstitutsiyaviy nazorat va vakolalar modeli. – Berlin, 2017.

КОНСТИТУЦИОННО - ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МОЛОДЁЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Атаниязова Хурлиман Алишеровна

Ургенчский государственный университет студентка 2- курса 242-
группы по направлению Юриспруденция

Тел: +998909113405 hurli7397@gmail.com

Annotatsiya: Tezisdan O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining xususiyatlari haqida so‘z boradi. Yoshlarga oid siyosatni amalga

oshirishning muhim yo‘nalishi, yoshlarning ijtimoiy faolligini shakllantirish vositasi sifatida ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Kalit so‘zlar: yoshlar, davlat siyosati, ta’lim, raqamli muhit, ijtimoiy aloqalar.

Аннотация. В тезисе рассматриваются особенности государственной молодежной политики в Республике Узбекистан. Особое внимание уделяется системе образования как важному направлению реализации молодежной политики и инструменту формирования социальной активности молодых людей.

Ключевые слова: молодежь, государственная политика, образование, цифровая среда, социальные связи.

Abstract. The thesis discusses the features of state youth policy in the Republic of Uzbekistan. Particular attention is paid to the education system as an important direction in the implementation of youth policy and an instrument for the formation of social activity of young people.

Key words: youth, public policy, education, digital environment, social connections.

Кто такая молодежь в современном понимании и какую роль она играет в строительстве Нового Узбекистана? Сегодня это не просто социально-демографическая группа в возрасте от 14 до 30 лет, а ключевой стратегический ресурс государства. В условиях масштабных реформ, инициированных Президентом Шавкатом Мирзиёевым, молодежь превращается из пассивного объекта государственной опеки в активного субъекта политических и правовых преобразований. Именно поэтому изучение концепции прав молодежи и механизмов их защиты становится фундаментом для устойчивого развития национальной правовой систем.

В современном Узбекистане молодежная политика возведена в ранг приоритетных направлений государственного развития. Основополагающим вектором здесь выступает Стратегия «Узбекистан – 2030», где особое внимание уделяется реализации потенциала молодого поколения.

В отличие от подходов, описанных в зарубежной литературе, узбекская правовая доктрина базируется на концепции «Молодежь - строитель Нового Узбекистана». [Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026-годы]

Ключевыми исследователями данной сферы в республике являются такие ученые, как У.С.Абдуғаниев, Ф. Шодмонов и др. [У.С.Абдуғаниев, Ф. Шодмонов., 2024: 46] По их мнению «Права молодёжи - это совокупность прав и свобод, принадлежащих лицам в возрасте от 14 или 30 года (в зависимости от юрисдикции) и направленных на защиту их интересов и благополучия. Эти права охватывают широкий спектр вопросов, включая право на образование, здоровье, досуг, труд, защиту от дискриминации и

насилия, а также участие в политической и общественной жизни. Права молодёжи признаются в международных документах по правам человека, таких как Всемирная декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах и Конвенция о правах ребёнка. Некоторые страны также включили права молодёжи в свои национальные конституции и законодательство».

В современной реальности молодёжь должна рассматриваться не просто как объект государственной опеки, а как активный субъект стратегического развития.

Концепция прав молодёжи в Республики Узбекистан включает право на участие в государственном управлении: Реализуется через молодёжные парламенты при Законодательной палате и Сенате Олий Мажлиса.

Гарантии инклюзивного образования и занятости: Система «Молодежной тетради» (Ёшлар дафтари) как уникальный механизм адресной социальной поддержки.

Защита от современных угроз: Правовая база по обеспечению информационной безопасности и защите от деструктивного влияния.

Нормативно-правовое регулирование молодёжной политики в Республики Узбекистан.

1. Законодательный фундамент молодёжной политики Узбекистана претерпел коренную трансформацию после принятия новой редакции Конституции в 2023 году. Конституция Республики Узбекистан (статья 79) прямо закрепляет обязанности государства по обеспечению личных, политических, экономических, социальных, культурных и экологических прав молодёжи, а также созданию условий для их интеллектуального и духовного роста. [ПП-4768 «Об организации деятельности Агентства по делам молодёжи Республики Узбекистан»]

Закон «О государственной молодёжной политике» является базовым актом, определяющим возрастные границы молодёжи (от 14 до 30 лет) и основные принципы: открытость, приоритет прав и свобод, поддержка молодёжных инициатив.

Институциональная система: Ключевым органом является Агентство по делам молодёжи Республики Узбекистан, координирующее деятельность всех государственных институтов в этой сфере.

Политико-правовая культура и гражданская позиция населения, особенно молодёжи, определяют уровень гражданской активности в стране. Сегодня молодёжная активность проявляется во всех сферах жизни узбекского общества, в т.ч. в экономике и предпринимательстве. По данным Торгово-промышленной палаты Республики Узбекистан, около 37% – граждане до 35 лет. В последние годы значительно возросла политическая активность молодёжи. Участие молодых людей в политических партиях и

общественных организациях растет. Однако социально-политическую активность молодежи можно считать в некоторой степени односторонней. Сегодня их внимание в основном сосредоточено на поиске достойных рабочих мест и обеспечении своего экономического благополучия и благополучия своей семьи. Сложное социально-экономическое положение в стране, недостаточное внимание со стороны государства и общества и различные административные барьеры не позволяют молодежи занимать достойное место в обществе. Вот почему трудовая миграция, особенно среди молодого поколения, растет из года в год. В результате данного анализа можно прийти к выводу, что государственная молодежная политика в настоящее время находится в кризисе и нуждается в реорганизации и пересмотре существующей поддержки со стороны государства и общества. Прежде всего, на наш взгляд, необходимо проявить волю для того, чтобы внедрить прозрачную и доступную для всех современную систему образования. Это отвечает и политическим, и экономическим интересам страны, т.к. только самодостаточные и образованные граждане способны обеспечить достойное будущее грядущему поколению.

Молодежь - главное богатство страны, составляющая более половины населения республики. Именно на молодых людей, обладающих высоким интеллектуальным потенциалом, возлагаются надежды в создании государства с сильным гражданским обществом. Конструктивное вовлечение молодежи в процессы осуществления общественно-политических, экономических реформ, несомненно, формирует у юношей и девушек устойчивую гражданскую позицию. Только нравственно здоровое и социально активное молодое поколение может обеспечить национальный, научно-технический, экономический прогресс Узбекистана.

Список использованной литературы

1. www.lex.uz. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 - 2026 годы».
2. У.С.Абдуғаниев, Ф. Шодмонов. Понятие прав молодёжи. “Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnali maxsus soni 2024-yil, mart | issn: 2181-3337 | scientists.uz
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 30 июня 2020 года № ПП-4768 «Об организации деятельности Агентства по делам молодежи Республики Узбекистан».

**MILLIY MAFKURA VA MODERNIZATSIYA: TURKIY DUNYODA
AN’ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK DIALEKTIKASI**

Matchanova Barno Irkinovna

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi
+998914299094 matchanovabarno@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda turkiy dunyo modernizatsiyasi jarayonida milliy mafkuraning o'rni, an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi dialektik bog'liqlik hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi mafkuraviy, madaniy va ijtimoiy ahamiyati falsafiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy mafkura, turkiy dunyo, modernizatsiya, an'anaviylik, zamonaviylik, madaniy taraqqiyot, mafkuraviy barqarorlik.

Аннотация. В тезисе рассматривается роль национальной идеологии в процессах модернизации тюркского мира, а также диалектическая взаимосвязь традиционности и современности и их значение для общественного и культурного развития.

Ключевые слова: национальная идеология, тюркский мир, модернизация, традиционность, современность, культурное развитие.

Annotation. This thesis analyzes the role of national ideology in the modernization of the Turkic world and examines the dialectical relationship between tradition and modernity in the context of social and cultural development.

Keywords: national ideology, Turkic world, modernization, tradition, modernity, cultural development.

Bilamizki, XXI asrda globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va madaniy integratsiya jarayonlari milliy rivojlanish modellarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlari iqtisodiy va texnologik yangilanish bilan bir qatorda madaniy va mafkuraviy yangilanishni ham talab etadi. Bu jarayonda milliy mafkura jamiyatning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari va zamonaviy taraqqiyot maqsadlarini uyg'unlashtiruvchi muhim g'oyaviy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Azal-azaldan Turkiy xalqlar tarixan boy madaniy meros, umumiy sivilizatsion qadriyatlar va yaqin ma'naviy an'analarga ega bo'lib, bugungi kunda ushbu omillar turkiy davlatlar o'rtasidagi madaniy hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy modernizatsiya jarayonlarida milliy an'analarga va tarixiy tajribaga tayanish jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida zamonaviy ilmiy-texnologik taraqqiyot talablariga moslashish ham milliy rivojlanishning muhim sharti sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonlar an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi

murakkab dialektik munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, milliy an'analar jamiyatning madaniy identitetini saqlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan zamonaviy taraqqiyot yangicha g'oyalar, innovatsion yondashuvlar va yangi ijtimoiy institutlarning shakllanishini talab etadi. Shu nuqtai nazardan turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlarini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur jarayonlar faqat iqtisodiy va texnologik yangilanish bilangina cheklanmay, jamiyatning ma'naviy-mafkuraviy tizimida ham sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Shu jihatdan milliy mafkura jamiyat taraqqiyotining g'oyaviy asoslarini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. U tarixiy tajriba, madaniy meros va ijtimoiy maqsadlarni o'zida mujassamlashtirgan holda, ijtimoiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilashga xizmat qiladi [Karimov I., 2008: 16].

“Milliy mafkura” tushunchasi jamiyatning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari, ma'naviy an'analari hamda istiqboldagi taraqqiyot maqsadlarini birlashtiruvchi yaxlit g'oyalar tizimi sifatida talqin etiladi. Mazkur tizim jamiyat a'zolarini umumiy maqsad va manfaatlar asosida birlashtiradi, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi hamda barqaror taraqqiyot uchun zarur bo'lgan ma'naviy poydevorni yaratadi. Shu ma'noda milliy mafkura nafaqat g'oyaviy-me'yoriy asos, balki milliy identitetni shakllantiruvchi va uni mustahkamlovchi muhim ijtimoiy omil hamdir [G'oyibnazarov O., 2019: 56]. Turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlari, odatda, an'anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy taraqqiyot o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatlar bilan tavsiflanadi. An'anaviylik jamiyatning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy institutlarida o'z ifodasini topsa, zamonaviylik innovatsion rivojlanish, ilmiy-texnologik taraqqiyot, yangicha tafakkur va yangi ijtimoiy institutlarning shakllanishi bilan bog'liqdir. Binobarin, modernizatsiya sharoitida ushbu ikki omil o'rtasida muvozanatni ta'minlash ijtimoiy barqarorlik va izchil rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi [Mannheim K., 1993:72]. Sharq mamlakatlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli modernizatsiya ko'pincha milliy an'analar va zamonaviy taraqqiyot tamoyillarining uyg'unlashuvi asosida amalga oshiriladi. Xususan, Yaponiya, Janubiy Koreya va Turkiya kabi mamlakatlarda yangilanish jarayonlari milliy-madaniy qadriyatlarni inkor etmagan holda, aksincha, ular bilan uyg'un holda rivojlantirilgan. Natijada bu davlatlarda iqtisodiy va texnologik yuksalish bilan bir qatorda, madaniy identitetni saqlash va mustahkamlashga ham alohida e'tibor qaratilgan [Huntington S.P., 1996: 103]. Mazkur tajriba turkiy dunyo mamlakatlari uchun ham nihoyatda muhimdir.

Zero, milliy an'analar, tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlarga tayanmagan modernizatsiya jarayonlari ko'pincha madaniy uzilishlar, ma'naviy bo'shliq yoki ijtimoiy ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois milliy mafkura modernizatsiya jarayonlarini ma'naviy-g'oyaviy jihatdan asoslash, milliy

qadriyatlarni saqlash, jamiyatni umumiy taraqqiyot maqsadlari sari safarbar etish hamda zamonaviy rivojlanish talablariga moslashishda muhim g‘oyaviy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi sharoitda turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy, ilmiy va ma’naviy hamkorlikning kengayib borayotgani ham milliy mafkuraviy jarayonlarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Madaniy almashinuv, ilmiy hamkorlik, umumiy tarixiy merosni o‘rganish va zamonaviy taraqqiyot tajribalarini qiyosiy tahlil qilish turkiy dunyo mamlakatlari o‘rtasidagi o‘zaro anglashuvni mustahkamlash bilan birga, milliy rivojlanish strategiyalarini boyitishga ham xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlarini milliy mafkura, an’anaviylik va zamonaviylik dialektikasi asosida tahlil qilish bugungi ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur jarayonlar nafaqat iqtisodiy va texnologik yangilanish, balki jamiyatning ma’naviy-mafkuraviy tizimida ham muayyan o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Shu jihatdan milliy mafkura jamiyat rivojlanishining g‘oyaviy asoslarini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Milliy mafkura jamiyatning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va ijtimoiy maqsadlarini mujassamlashtirgan holda, ijtimoiy taraqqiyot yo‘nalishlarini belgilashda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi [Inglehart R., 2018: 42].

Falsafiy adabiyotlarda mafkura jamiyatning ijtimoiy ong shakllaridan biri sifatida talqin etiladi. Masalan, K.Mannheim mafkurani ijtimoiy guruhlarining tarixiy tajribasi va manfaatlarini ifodalovchi g‘oyaviy tizim sifatida izohlaydi. Shu ma’noda milliy mafkura jamiyatning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari hamda kelajak taraqqiyotiga qaratilgan strategik maqsadlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Milliy mafkura jamiyat a’zolarini umumiy maqsad va manfaatlar asosida birlashtiruvchi muhim g‘oyaviy mexanizm hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, milliy g‘oya va mafkura jamiyatda ijtimoiy birdamlikni ta’minlash hamda milliy identitetni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi [Huntington S.P., 56]. Milliy mafkura jamiyat taraqqiyotining g‘oyaviy-me’yoriy asosini tashkil etadi.

Turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlari ko‘pincha an’anaviy qadriyatlar va zamonaviy taraqqiyot o‘rtasidagi murakkab dialektik munosabatlar bilan tavsiflanadi. S.Huntingtonning ta’kidlashicha, sivilizatsiyalar rivojida madaniy qadriyatlar va tarixiy an’analar muhim o‘rin tutadi hamda modernizatsiya jarayonlari ko‘pincha ana shu qadriyatlar bilan o‘zaro ta’sirda rivojlanadi [Inglehart R., 2018: 72]. Sharq mamlakatlari tajribasi ham modernizatsiya va an’anaviylik o‘rtasidagi uyg‘unlik muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. R.Inglehartning fikricha, jamiyatlar modernizatsiya jarayonida iqtisodiy rivojlanish bilan bir qatorda madaniy qadriyatlarni ham saqlab qolishga intiladi. Shu bois Yaponiya, Janubiy Koreya va Turkiya kabi mamlakatlarda

modernizatsiya jarayonlari milliy madaniy an'analarni inkor etmagan holda, aksincha, ular bilan uyg'unlashtirilgan holda amalga oshirilgan.

O'rganilgan tajribalar turkiy dunyo mamlakatlari uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Chunki milliy qadriyatlar va tarixiy tajribaga tayanmagan modernizatsiya jarayonlari ko'pincha madaniy uzilishlar yoki ijtimoiy ziddiyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli milliy mafkura turkiy jamiyatlarda modernizatsiya jarayonlarini ma'naviy jihatdan asoslash, milliy identitetni saqlash hamda zamonaviy taraqqiyot talablariga moslashishda muhim g'oyaviy omil sifatida namoyon bo'ladi. Turkiy dunyo mamlakatlarida modernizatsiya jarayonlari jamiyat taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida namoyon bo'lib, ular iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalardagi tub o'zgarishlar bilan birga ma'naviy-mafkuraviy tizimning ham yangilanishini taqozo etadi. Ushbu jarayonda milliy mafkura jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy qadriyatlarini saqlagan holda zamonaviy taraqqiyot yo'nalishlarini belgilovchi muhim g'oyaviy asos vazifasini bajaradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi dialektik munosabat turkiy jamiyatlarning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy qadriyatlar jamiyatning madaniy identitetini saqlashga xizmat qilsa, zamonaviy taraqqiyot esa innovatsion rivojlanish, ilmiy-texnologik yutuqlar va yangi ijtimoiy institutlarning shakllanishini ta'minlaydi. Shu bois modernizatsiya jarayonlarida ushbu ikki omilning uyg'unligini ta'minlash muhim nazariy va amaliy vazifa hisoblanadi. Shuningdek, turkiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, milliy an'analar va tarixiy qadriyatlarga tayangan modernizatsiya modeli jamiyatning ma'naviy barqarorligini ta'minlash bilan birga, milliy rivojlanish strategiyalarining samaradorligini ham oshiradi. Bu esa milliy mafkuraning jamiyat taraqqiyotida muhim g'oyaviy mexanizm sifatida namoyon bo'lishini yana bir bor tasdiqlaydi.

Demak, turkiy dunyo modernizatsiyasi sharoitida milliy mafkura an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, jamiyatning madaniy identitetini saqlash hamda barqaror ijtimoiy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan milliy mafkura masalalarini chuqur ilmiy o'rganish va turkiy davlatlar tajribasi asosida takomillashtirish bugungi ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. 16 b.
2. G'oyibnazarov O. Milliy g'oya va mafkura asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. 40 b.
3. Mannheim K. Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge. – London: Routledge, 1993. 35 p.

4. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996. 67 p.
5. Inglehart R. Cultural Evolution: People’s Motivations are Changing, and Reshaping the World. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 264 p.

4-SHO‘BA: TURKIY DAVLATLARDA TA’LIM VA FAN SOHASINI RAQAMLASHTIRISH

OLIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY JIHATLARI: INSON VA TEXNOLOGIYA MUNOSABATI HAMDA AXLOQIY MUAMMOLAR

Raximov G‘ayrat Buvaxanovich

Urganch davlat pedagogika instituti o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor

Raximovgayratbuvaxanovich1@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini tahlil qilinadi. Inson va texnologiya o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning transformatsiyasi, ta’lim jarayonida yuzaga kelayotgan axloqiy muammolar hamda sun’iy intellektning pedagogik faoliyatga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellektdan samarali va mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha muhim xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, oliy ta’lim, ijtimoiy-falsafiy yondashuv, axloqiy muammolar, raqamli transformatsiya, pedagogika, inson va texnologiya.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-философские аспекты использования технологий искусственного интеллекта в системе высшего образования. С научно-теоретической точки зрения освещаются трансформация взаимоотношений человека и технологий, этические проблемы, возникающие в образовательном процессе, а также влияние искусственного интеллекта на педагогическую деятельность. Кроме того, разработаны важные выводы и рекомендации по эффективному и ответственному использованию искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее образование, социально-философский подход, этические проблемы, цифровая трансформация, педагогика, человек и технологии.

Abstract. This article analyzes the socio-philosophical aspects of the use of artificial intelligence technologies in the higher education system. The transformation of the interaction between humans and technology, the ethical issues arising in the educational process, and the impact of artificial intelligence on pedagogical activity are elucidated from a scientific and theoretical perspective. Furthermore, significant conclusions and recommendations for the effective and responsible use of artificial intelligence have been developed.

Keywords: artificial intelligence, higher education, socio-philosophical approach, ethical issues, digital transformation, pedagogy, human and technology.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida sun'iy intellekt (SI) jamiyatning barcha sohalariga, jumladan, oliy ta'lim tizimiga ham chuqur kirib kelmoqda. SI texnologiyalari ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quv jarayonini avtomatlashtirish, bilimlarni baholashni optimallashtirish kabi muhim imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellektning ta'lim tizimiga keng joriy etilishi inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirib, qator ijtimoiy-falsafiy hamda axloqiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Mazkur maqolada aynan ushbu jihatlar kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Sun'iy intellekt va inson munosabatlarining falsafiy asoslari insoniyat taraqqiyotining muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Tarixan inson va texnologiya o'rtasidagi aloqalar uzluksiz rivojlanib, har bir texnologik yangilik jamiyat tafakkuri va ijtimoiy tuzilmalariga ta'sir ko'rsatgan. Sun'iy intellekt esa bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqib, nafaqat amaliy faoliyatga, balki bilish jarayoniga ham ta'sir etmoqda[1]. Falsafiy jihatdan ushbu munosabatlar ikki asosiy yondashuv orqali tushuntiriladi. Texnologik determinizmga ko'ra, texnologiya jamiyat rivojini belgilovchi asosiy omildir. Insonparvarlik yondashuvi esa, aksincha, texnologiya inson manfaatlariga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlaydi. Zamonaviy ta'lim tizimida aynan inson markaziyligi tamoyili ustuvor bo'lib, sun'iy intellekt inson o'rnini bosuvchi emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida qaraladi.

Oliy ta'lim jarayonida bu ayniqsa muhim, chunki ta'lim nafaqat bilim berish, balki shaxsni shakllantirish jarayonidir. Shu sababli sun'iy intellektidan foydalanishda uni o'qituvchi va talabani qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo'llash zarur. Aks holda, ta'limning insoniy mohiyati zaiflashishi va mustaqil fikrlash darajasi pasayishi mumkin. Sun'iy intellektning oliy ta'lim tizimiga kirib kelishi ta'lim jarayonida sezilarli ijtimoiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Eng avvalo, ta'limning individuallashtirish kuchayib, har bir talabanning bilim darajasi, o'zlashtirish tezligi va ehtiyojlariga moslashgan o'quv muhitini yaratish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Bu esa ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi[2]. Shu bilan birga, sun'iy intellektning joriy etilishi bir qator ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, raqamli tengsizlik muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki barcha talabalar bir xil texnologik imkoniyatlarga ega emas. Bu esa ta'lim sifatida tafovutlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchining an'anaviy roli ham o'zgarib bormoqda: u endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator va mentor vazifasini bajaradi.

Yana bir muhim jihat – raqamli muhitning kengayishi natijasida ijtimoiy muloqotning qisqarish xavfi mavjud. Talabalar ko'proq virtual platformalar orqali o'qish jarayonida ishtirok etib, real insoniy munosabatlardan uzoqlashishi mumkin. Bu esa ularning kommunikativ ko'nikmalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimolini oshiradi. Shu sababli, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimini joriy etishda

ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar va insoniy muloqotni saqlab qolish masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur. Faqat shundagina ushbu texnologiya jamiyat rivojiga ijobiy hissa qo'sha oladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayonida keng qo'llanilishi bir qator murakkab axloqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Eng avvalo, akademik halollik masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Talabalar tomonidan sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan ishlarning ortib borishi mustaqil fikrlashning pasayishiga hamda plagiat holatlarining ko'payishiga olib kelishi mumkin[2]. Bu esa ta'lim sifatiga va bilimning haqiqiyligini baholash jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, ma'lumotlar maxfiyligi muammosi ham muhim o'rin tutadi. Sun'iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydi, jumladan talabalar va o'qituvchilarga oid shaxsiy ma'lumotlar ham ushbu jarayonga jalb etiladi. Agar ushbu ma'lumotlar yetarli darajada himoya qilinmasa, bu ularning xavfsizligiga tahdid solishi mumkin.

Yana bir muhim muammo — algoritmik xolislik masalasidir. Sun'iy intellekt tizimlari ayrim hollarda noto'g'ri yoki tarfkash qarorlar qabul qilishi mumkin. Bu esa baholash jarayonida adolatsizlikka olib kelib, talabalar o'rtasida ishonchsizlikni kuchaytiradi. Ayniqsa, baholash va tanlov jarayonlarida bunday xatoliklar jiddiy oqibatlariga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, mas'uliyat masalasi ham ochiq qolmoqda. Agar sun'iy intellekt noto'g'ri qaror chiqarsa, buning uchun kim javobgar bo'lishi aniq emas: dasturchi, o'qituvchi yoki tizimdan foydalanuvchimi. Bu esa huquqiy va axloqiy jihatdan yangi yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Shu sababli, ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanishda aniq axloqiy me'yorlar, nazorat mexanizmlari va normativ-huquqiy asoslarni ishlab chiqish zarur. Bu nafaqat texnologiyadan samarali foydalanishni, balki ta'lim jarayonining adolatliligi va shaffofligini ham ta'minlaydi.

Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, murakkab ijtimoiy-falsafiy va axloqiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichga ko'tarilib, ta'lim jarayonining mazmuni va shaklini tubdan o'zgartirmoqda.

Mazkur jarayonda inson omilining ustuvorligini saqlab qolish, sun'iy intellektdan oqilona va mas'uliyatli foydalanish, shuningdek, axloqiy me'yorlarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, murakkab ijtimoiy-falsafiy va axloqiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Mazkur jarayon natijasida ta'limning mazmuni va shakli tubdan o'zgarib, an'anaviy yondashuvlardan innovatsion, raqamli va moslashuvchan tizimlarga o'tish kuzatilmoqda[4]. Shu bilan birga, inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatlar yangi bosqichga ko'tarilib, ta'lim jarayonida inson omilining o'rni qayta ko'rib chiqilmoqda. Sun'iy intellekt o'quv jarayonini samaraliroq tashkil etishga xizmat qilayotgan bo'lsa-da, uning haddan tashqari

ustuvorligi insoniy qadriyatlar, muloqot va mustaqil tafakkur rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli, zamonaviy ta'lim tizimida asosiy e'tibor texnologiya va inson o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilishi lozim. Inson omilining ustuvorligini saqlab qolish, sun'iy intellektdan oqilona va mas'uliyatli foydalanish hamda axloqiy me'yorlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Taklif va tavsiyalar

1. Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha axloqiy kodeks ishlab chiqish;
2. Talabalarda sun'iy intellektdan to'g'ri foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish;
3. O'qituvchilarni sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanishga o'rgatish;
4. Milliy ta'lim tizimiga mos sun'iy intellekt platformalarini ishlab chiqish;
5. Akademik halollikni ta'minlash uchun nazorat mexanizmlarini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson, 2021.
2. Floridi L. Ethics of Artificial Intelligence. – Oxford University Press, 2019.
3. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – Bloomsbury, 2016.
4. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – Paris, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limni raqamlashtirishga oid qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari.

SUN'IIY INTELLEKT ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI RAQAMLASHTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Karimov Zafarbek Atabayevich

Urganch davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti dekani,
Falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi Turkiy davlatlarda ta'lim tizimini raqamlashtirish va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanish jarayonlari tahlil qilinadi. Hozirgi kunda O'zbekiston, Qozog'iston va Turkiyada raqamli universitetlar, smart education tizimlari va EdTech startaplari orqali ta'lim jarayoni modernizatsiya qilinmoqda. AI texnologiyalari yordamida individual o'qitish

tizimlari, avtomatik baholash, raqamli o‘quv platformalari va ilmiy hamkorlik imkoniyatlari kengaymoqda. Tezis zamonaviy ta’limda AI texnologiyalarining samaradorligi va ularning Turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Raqamlashtirish, sun’iy intellekt, ta’lim, Turkiy davlatlar, EdTech, masofaviy ta’lim, ilmiy hamkorlik

Abstract. This thesis analyzes the process of digitalization and the use of artificial intelligence (AI) technologies in the education systems of Turkic countries. Currently, in Uzbekistan, Kazakhstan, and Turkey, the education process is being modernized through digital universities, smart education systems, and EdTech startups. AI technologies are expanding opportunities for personalized learning, automated assessment, digital learning platforms, and scientific collaboration. The thesis highlights the effectiveness of AI in modern education and its importance in promoting academic cooperation among Turkic countries.

Keywords: Digitalization, artificial intelligence, education, Turkic countries, EdTech, distance learning, academic collaboration

Аннотация. В данной работе анализируется процесс цифровизации и использование технологий искусственного интеллекта (AI) в системе образования тюркских стран. В настоящее время в Узбекистане, Казахстане и Турции образовательный процесс модернизируется через цифровые университеты, системы «умного образования» и EdTech стартапы. Технологии AI расширяют возможности индивидуального обучения, автоматической оценки, цифровых образовательных платформ и научного сотрудничества. Работа демонстрирует эффективность применения AI в современном образовании и его значимость для развития академического сотрудничества между тюркскими странами.

Ключевые слова: Цифровизация, искусственный интеллект, образование, тюркские страны, EdTech, дистанционное обучение, научное сотрудничество

So‘nggi yillarda jahon ta’lim tizimi jadal raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur‘atlarda rivojlanishi ta’lim jarayoniga yangi yondashuvlarni olib kirib, o‘qitish va o‘rganish usullarini tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, 2024–2026 yillarda ta’lim sohasidagi eng muhim yangiliklar sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining keng joriy etilishi bilan bog‘liq bo‘lib, u ta’lim tizimining deyarli barcha bosqichlariga kirib bormoqda. Sun’iy intellekt yordamida ta’lim jarayonini avtomatlashtirish, o‘quv materiallarini individual ehtiyojlarga moslashtirish hamda talabalarning bilim darajasini chuqur tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Bugungi kunda ko‘plab rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida raqamli platformalar, aqlli o‘quv tizimlari, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellektga asoslangan o‘quv yordamchilarini faol joriy etmoqda. Bunday texnologiyalar

o‘quv jarayonining samaradorligini oshirib, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Masalan, sun’iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar talabalarning o‘qish jarayonini tahlil qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda shunga mos ravishda individual tavsiyalar berish imkonini yaratadi. Bu esa individual ta’lim (personalized learning) modelini yanada rivojlantirishga yordam bermoqda.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, elektron testlar va tahliliy dasturlar orqali o‘quv jarayonining shaffofligi hamda tezkorligini ta’minlamoqda. O‘qituvchilar uchun esa bu texnologiyalar o‘quv jarayonini boshqarish, talabalar faoliyatini monitoring qilish va ta’lim sifatini tahlil qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Natijada o‘qituvchilar ko‘proq ijodiy va ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalari ilmiy tadqiqot jarayonlariga ham faol kirib kelmoqda. Katta hajmdagi ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilish, ilmiy maqolalar bazasini saralash, ma’lumotlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlash kabi jarayonlarda AI texnologiyalari muhim rol o‘ynamoqda. Bu esa ilmiy izlanishlar samaradorligini oshirish, yangi bilimlarni tezroq aniqlash hamda ilmiy hamkorlikni rivojlantirishga yordam bermoqda.

Hozirgi kunda dunyoning ko‘plab yetakchi universitetlari ta’lim jarayonini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish maqsadida sun’iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanishni boshlagan. Raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida oliy ta’lim muassasalarida o‘qitishning yangi shakllari paydo bo‘lib, ular talabalarning bilim olish jarayonini yanada qulay va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Sun’iy intellekt asosida yaratilgan tizimlar ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quv materiallarini talabaning bilim darajasi va qiziqishlariga moslashtirish imkonini bermoqda[1].

Xususan, ko‘plab universitetlarda AI asosidagi individual o‘qitish tizimlari (personalized learning systems) joriy etilmoqda. Bunday tizimlar talabalarning o‘quv faoliyatini tahlil qilib, ularning bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati va ehtiyojlariga mos ravishda o‘quv materiallarini taklif etadi. Natijada har bir talaba o‘zining individual imkoniyatlari va qiziqishlariga mos tarzda bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida avtomatik baholash tizimlari keng qo‘llanilmoqda. Bunday tizimlar test topshiriqlari, yozma ishlar va boshqa turdagi baholash jarayonlarini tezkor va aniq amalga oshirish imkonini beradi. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o‘qituvchilarning vaqtini tejash bilan birga, baholash jarayonining shaffofligini va xolisligini ta’minlaydi. Shu orqali o‘qituvchilar o‘quv jarayonini yanada chuqurroq tahlil qilish va talabalarga individual yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi[2].

Bundan tashqari, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida raqamli o‘quv platformalari keng joriy etilmoqda. Ushbu platformalar orqali talabalar o‘quv

materiallari, videodarslar, elektron kutubxonalar va interaktiv topshiriqlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Sun’iy intellektga asoslangan raqamli platformalar talabalarning o‘quv faoliyatini monitoring qilish, ularning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish hamda o‘qituvchilarga tegishli tavsiyalar berish imkonini yaratadi. Natijada, sun’iy intellekt texnologiyalarining oliy ta’lim tizimiga joriy etilishi ta’lim jarayonini yanada zamonaviy, samarali va interaktiv shaklga olib chiqmoqda. Bu esa nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki global miqyosda universitetlar o‘rtasidagi ilmiy va akademik hamkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda ta’lim tizimini raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish jarayonlari nafaqat rivojlangan davlatlarda, balki Turkiy davlatlar ta’lim tizimida ham faol amalga oshirilmoqda[4]. Turkiy davlatlar o‘z ta’lim tizimlarini modernizatsiya qilish, ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish hamda xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashish maqsadida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanishga intilmoqda. Bu jarayon ta’lim sifati va samaradorligini oshirish bilan birga, talabalar va tadqiqotchilar uchun zamonaviy ilmiy muhitni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Xususan, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimini raqamlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda[3]. “Raqamli universitet” konsepsiyasini joriy etish, elektron ta’lim platformalarini rivojlantirish hamda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida onlayn ta’lim tizimlari, elektron kutubxonalar, raqamli o‘quv platformalari va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari joriy qilinmoqda. Bu esa talabalarga masofadan turib bilim olish, ilmiy manbalardan tezkor foydalanish hamda o‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan keng foydalanish imkonini bermoqda.

Qozog‘istonda ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish doirasida “Smart education” (aqlli ta’lim) tizimlari keng rivojlanmoqda[4]. Ushbu tizimlar raqamli texnologiyalar, bulutli xizmatlar va sun’iy intellekt asosida ishlaydigan o‘quv platformalarini o‘z ichiga oladi. Smart education tizimi yordamida talabalar o‘quv materiallariga istalgan vaqtda va istalgan joydan kirish imkoniyatiga ega bo‘lib, bu esa ta’lim jarayonining moslashuvchanligini oshiradi. Shu bilan birga, mazkur tizimlar o‘quv jarayonini tahlil qilish, talabalarning bilim darajasini monitoring qilish va individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirishga yordam beradi.

Turkiyada esa ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalari va EdTech startaplari muhim rol o‘ynamoqda[2]. Turli innovatsion kompaniyalar va startaplar tomonidan yaratilgan ta’lim texnologiyalari o‘quv jarayonini yanada interaktiv va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. AI asosidagi ta’lim platformalari, virtual o‘quv muhitlari va onlayn kurslar talabalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Bundan tashqari, Turkiya universitetlari xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish hamda raqamli ta’lim resurslarini kengaytirish orqali global ta’lim makonida faol ishtirok etmoqda. Shu tariqa,

Turkiy davlatlarda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish jarayoni tobora jadallashib bormoqda. Bu esa nafaqat ta'lim jarayonining sifatini oshirish, balki ilmiy tadqiqotlar rivojiga, innovatsion fikrlashni shakllantirishga va Turkiy davlatlar o'rtasida ilmiy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy davrda ta'lim tizimini raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish global miqyosda muhim ahamiyat kasb etmoqda. 2024–2026 yillarda ta'lim sohasida yuz berayotgan asosiy o'zgarishlar aynan sun'iy intellekt, raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon ta'lim sifatini oshirish va o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Dunyoning ko'plab yetakchi universitetlarida sun'iy intellekt asosida ishlaydigan individual o'qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari va raqamli o'quv platformalari keng joriy etilmoqda. Ushbu texnologiyalar talabalarning bilim darajasini tahlil qilish, o'quv materiallarini individual ehtiyojlarga moslashtirish hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

Shuningdek, Turkiy davlatlarda ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekistonda raqamli universitet konsepsiyasini joriy etish, Qozog'istonda “smart education” tizimlarini rivojlantirish hamda Turkiyada sun'iy intellekt va EdTech startaplari orqali ta'limni modernizatsiya qilishga qaratilgan tashabbuslar ta'lim sohasida muhim natijalarni bermoqda.

Natijada, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga keng joriy etish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki ilmiy tadqiqotlar samaradorligini kuchaytirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish hamda Turkiy davlatlar o'rtasida ilmiy va akademik hamkorlikni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois kelajakda ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan oqilona va samarali foydalanish muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – London: Pearson Education, 2021. – 45-bet.
2. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 73-bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Raqamli universitet” loyihasi bo'yicha strategik hujjatlar. – Toshkent: Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2022. – 28-bet.
4. Nurkenov B., Zharkynbekov A. Smart Education in Kazakhstan: Modern Approaches and Implementation. – Almaty: Kazakh National University Press, 2021. – 52-bet.

5. Türkiye B. EdTech Startups and AI Integration in Higher Education. – Ankara: Turkish Higher Education Council, 2023. – 34-bet.
6. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson, 2016. – 101-bet.
7. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 65-bet.

RASYONEL TÜKETİCİDEN BİLİŞSEL AJANLARA: DİJİTAL TÜKETİMİN DAVRANIŞSAL MİKROİKTİSADI

Cennet ARMAN ZENGİ

Özet

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Mikroiktisat, Dijital Tüketim, Tüketici Davranışı, Bilişsel Yanlılıklar

Klasik mikroiktisat teorisi, tüketicileri tam bilgiye sahip, rasyonel ve tutarlı tercihlerle hareket eden bireyler olarak modellemektedir. Ancak dijitalleşme ile birlikte tüketim süreçlerinin algoritmik yapılar, dijital arayüzler ve yoğun bilgi akışı tarafından şekillendirilmesi, bu varsayımın sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, dijital tüketimi davranışsal mikroiktisat perspektifinden ele alarak tüketiciyi “rasyonel birey” yerine “bilişsel ajan” olarak yeniden kavramsallaştırmaktır. Çalışmada, sınırlı rasyonellik, bilişsel yük, çerçeveleme etkileri, dikkat kıtlığı ve seçim mimarisi gibi davranışsal kavramların dijital tüketim kararları üzerindeki rolü teorik olarak incelenmektedir. Yöntem olarak kavramsal analiz ve literatür temelli kuramsal sentez yaklaşımı benimsenmiştir. Analiz sonucunda, dijital tüketicinin yalnızca fiyat ve gelir kısıtları doğrultusunda değil; algoritmik yönlendirmeler, platform tasarımları ve davranışsal dürtülerle birlikte karar aldığı ortaya konulmaktadır. Bu durum, tüketim kararlarının insan bilişi ile dijital sistemler arasında kurulan etkileşimsel bir süreç sonucunda şekillendiğini göstermektedir. Çalışma, dijital tüketimin klasik tüketici teorisiyle tam olarak açıklanamayacağını ve davranışsal mikroiktisat temelli yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

DİJİTAL PİYASALARDA DAVRANIŞSAL PİYASA GÜCÜ: MİKROİKTİSADİ BİR YENİDEN YORUM

Cennet ARMAN ZENGİ¹³

Özet

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Piyasa Gücü, Dijital Piyasalar, Mikroiktisat

Dijital piyasalarda rekabet yapısının dönüşmesi, piyasa gücünün nasıl oluştuğu ve sürdürüldüğüne ilişkin geleneksel mikroiktisadi yaklaşımların yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Klasik mikroiktisat literatüründe piyasa gücü, ağırlıklı olarak firmaların fiyat belirleme yeteneği ve piyasa yoğunlaşması üzerinden tanımlanmaktadır. Ancak dijital piyasalarda fiyatların çoğu zaman sıfıra yakın seyrettiği, buna karşın firmaların güçlü ve kalıcı rekabet avantajları elde edebildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, piyasa gücünün yalnızca fiyat temelli göstergelerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, piyasa gücü kavramını davranışsal iktisat perspektifiyle yeniden yorumlayarak dijital piyasalara özgü teorik bir çerçeve geliştirmektir. Çalışmada, sınırlı dikkat, varsayılan seçenek yanlılığı, bilişsel yük, algı yönetimi ve davranışsal kilitleme gibi davranışsal mekanizmaların, firmalara fiyat kontrolü olmaksızın da piyasa gücü sağlayabildiği ileri sürülmektedir. Yöntem olarak mikroiktisatta piyasa gücüne ilişkin klasik yaklaşımlar kavramsal analiz yoluyla incelenmiş; bu yaklaşımlar davranışsal iktisat literatürüyle bütünleştirilmiştir.

Elde edilen değerlendirmeler, dijital piyasalarda piyasa gücünün yalnızca fiyatlama davranışlarıyla değil, tüketici algılarını ve karar alma süreçlerini yönlendirme kapasitesiyle de açıklanması gerektiğini göstermektedir. Çalışma, rekabet politikaları ve regülasyon tasarımlarının davranışsal unsurları dikkate alacak şekilde yeniden düşünülmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır

¹³ **Dr. Öğr. Üyesi,** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Köşk Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon E-posta: cennetarman@adu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8693-3263

TÜRK DIZILERİNİN TOPLUMSAL ETKİSİ VE TEMSİLİ PROBLEMİ

Prof. Dr. Süleyman Doğan-Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
Öğretim Üyesi e-posta: sudogan@yildiz.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1825-2583>

Özet. Medya, günümüzde toplumsal dinamiklerin şekillenmesinde etkili bir araç olduğu aşıkardır. Haberlerden televizyon dizilerine ve filmlere kadar geniş bir yelpazede varlık gösteren medya, toplumun yaşamını nasıl yansıttığı, gerçeklikle nasıl ilişkilendiği ve izleyicilere hangi perspektifi sunduğu ve toplumu nasıl temsil edip etmediği konusu önemli bir tartışma sahasıdır. Bu bildiride, medyanın bu alanlardaki rolü irdelenerek, toplumsal etkisi, temsil biçimleri ve gerçeklikle ilişkisi ışığında toplumsal etkileşimler araştırılmıştır. Toplumun yaşamını yansıtma sürecinde bir ayna görevi üstlenen medya; haberler, günlük olaylarla ilgili bilgi sunarken, televizyon dizileri ve filmler ise toplumsal normları, ilişkileri ve değerleri yansıtarak izleyicilere bir bakış açısı sunmaktadır. Medyanın temsil biçimleri bu temsil biçimindeki problemlerle sık sık gündeme gelmektedir. Bu bildiride, medyanın toplumun yaşamını yansıtma biçimleri ve gerçeklikle ilişkisini ele almaktadır. İletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte, medya araçları toplumun yaşamına daha fazla nüfuz etmekte ve şekillendirmektedir.

Medya peyzajında en güçlü olan ise hiç kuşkusuz televizyon dizileridir. Dizilerin medya analizi, toplumsal ve kültürel etkileşimin anlaşılmasında kritik bir role sahiptir. Bu analiz, izleyicilere toplumsal yapının yansıtılması, eleştirilmesi ve kültürel etkileşimin derinlemesine anlaşılması konularında değerli bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Medya analizi yoluyla, dizilerin izleyici kitlesine hem eğlence sunma hem de toplumsal ve kültürel konularda düşündürme potansiyelini anlamak, toplumsal değişim ve gelişmeye katkıda bulunacağı hedeflenmektedir. Bildiri, medyanın toplumsal gerçekliği nasıl yansıttığını, topluma etkisi, temsil problemi ve toplumsal gerçeklikle nasıl ilişkilendiğini masaya yatırılarak incelenmiştir. Türk dizilerinin Türk Dünyasına toplumsal ve temsil etkileri de tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk dizileri, toplumsal etki, temsil problemi, kültürel değişim.

Abstract. It is clear that media is an effective tool in shaping social dynamics today. The media, which is present in a wide range of areas from news to television series and films, is an important topic of discussion in terms of how it reflects society's life, how it relates to reality, what perspective it offers to viewers, and whether or not it represents society. In this paper, the role of the media in these areas is examined, and social interactions are investigated in light of its social impact, forms of representation, and relationship with reality. Acting as a mirror in the process of reflecting society's life, the media provides information about daily

events through news, while television series and films offer viewers a perspective by reflecting social norms, relationships, and values. The media's forms of representation frequently come to the fore with the problems inherent in these forms of representation. This paper addresses the media's forms of reflecting society's life and its relationship with reality. With rapid developments in communication technologies, media tools are increasingly permeating and shaping society's life.

Undoubtedly, television series are the most powerful element in the media landscape. Media analysis of series plays a critical role in understanding social and cultural interaction. This analysis aims to provide viewers with valuable insights into the reflection and critique of social structures and a deeper understanding of cultural interaction. Through media analysis, the aim is to understand the potential of series to both entertain their audience and encourage reflection on social and cultural issues, thereby contributing to social change and development. The paper examines how the media reflects social reality, its impact on society, the problem of representation, and how it relates to social reality. The social and representational effects of Turkish series on the Turkish world are also discussed.

Keywords: Turkish series, social impact, problem of representation, cultural change.

Giriş

Medya, günümüzde toplumsal dinamiklerin şekillenmesinde etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Haberlerden televizyon dizilerine ve filmlere kadar geniş bir yelpazede varlık gösteren medya, toplumun yaşamını nasıl yansıttığı, gerçeklikle nasıl ilişkilendiği ve izleyicilere hangi perspektifi sunduğu konularında büyük bir etki potansiyeline sahiptir.¹⁴ Bu bildiride, medyanın bu alanlardaki rolü irdelenerek, temsil biçimleri ve gerçeklikle ilişkisi ışığında toplumsal etkileşimlere odaklanılacaktır. Toplumun yaşamını yansıtmaya sürecinde bir ayna görevi üstlenen medya; haberler, günlük olaylarla ilgili bilgi sunarken, televizyon dizileri ve filmler ise toplumsal normları, ilişkileri ve değerleri yansıtarak izleyicilere bir bakış açısı sunar. Ancak, medyanın bu temsil biçimleri sıklıkla çeşitli zorluklarla karşılaşır.

Bu bildiride içeriğini oluşturan “dramatik ve çekici içerik baskısı¹⁵” bu zorluklardan ilkidir. Ayrıca, medya analizi bağlamında dizilerin politik etkisi de göz ardı edilemez. Diziler, siyasi görüşleri, ideolojileri ve toplumsal değişim taleplerini izleyiciye aktararak politik bir platform haline gelirler. Karakterlerin siyasi duruşları, hikayelerin içinde yer alan toplumsal olaylar ve politik mesajlar, izleyicilerin dünya görüşlerini etkileyebilir ve toplumsal duyarlılıklarını şekillendirebilir. Bununla birlikte, medya analizinde dizilerin rolü sadece

¹⁴Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*.

¹⁵ McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*.

izleyicilere içerik sunmakla sınırlı değildir. Aynı zamanda, dizilerin ticari boyutu da göz önüne alındığında, reklamcılık, marka stratejileri ve tüketici alışkanlıkları gibi ekonomik unsurları da içerir. Diziler, sponsorluk, ürün yerleştirme ve diğer pazarlama teknikleri aracılığıyla markaların ve ürünlerin hedef kitlesine ulaşma çabalarını destekler.

Dizilerin medya analizindeki rolü, toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik boyutları içerir. Diziler, izleyici kitlesine ulaşma gücüyle birlikte, içerdikleri mesajlar ve temalar aracılığıyla derinlemesine bir etki yaratma potansiyeline sahiptirler. Bu nedenle, bu çalışmada medyanın temsil boyutunu bir dizi örneği üzerinden inceleyeceğiz.

A) Medyanın Toplumsal Gerçekliği Yansıtma Biçimleri

Medya, izleyici kitlesini çekmek ve rekabet avantajı sağlamak adına çekici ve dramatik içeriklere yönelme eğilimindedir. Bu durum, gerçek hayattan sapmaları beraberinde getirir. Bahsi geçen abartılar, izleyicilerin olayları yanlış bir perspektifle değerlendirmelerine neden olabilir. Doğru ve tarafsız habercilik yapan medya organları ile belgesel türündeki yapımlar, gerçek hayatı daha doğru bir şekilde yansıtabilir. Bu tür medya içerikleri, izleyicilere derinlemesine bilgi sağlayarak gerçekliği daha yakından tanımalarına olanak tanır. Haberlerde, suç dizilerinde ve dramatik yapımlarda, olaylar abartılarak veya çarpıtılarak sunulabilir. Bu durum, izleyicilerin gerçeklikle bağ kurma sürecini zorlaştırabilir ve yanıltıcı bir algı oluşturabilir.¹⁶

Medya kuruluşları, hangi hikayelerin öne çıkacağını, hangi açıdan ele alınacağını ve nasıl sunulacağını belirleyerek izleyicilere belirli bir perspektifi dayatabilir. Haber editörleri, olayları seçip düzenleyerek, izleyicilerin hangi bilgilere erişeceğini kontrol ederken kullandıkları dilin gücü büyüktür. Medya, kullanılan dil ve anlatım biçimi aracılığıyla izleyicilerin duygusal tepkilerini yönlendirebilir. Belirli bir olaya ilişkin kullanılan kelimeler, ifadeler ve anlatım tarzı, izleyicilerin olayı nasıl algılayacaklarını etkileyebilir.

Bir olay veya perspektifin sürekli tekrarı, izleyicilerin bilinçaltına yerleşmesine ve kabul edilmesine katkıda bulunabilir. Belirli bir görüş veya bakış açısı sürekli vurgulandığında, izleyiciler bu perspektifi benimsemeye daha eğilimli olabilirler. Yani medyada kullanılan şiddet unsurunun yinelenmesi bir süre sonra şiddetin normalleşmesine zemin oluşturmaktadır. Üzerinde durduğumuz faktörler bir araya geldiğinde, medya aygıtları izleyicilerin olayları algılamalarını etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle, medyanın gücünü anlamak önemlidir ve izleyicilerin medya içeriğini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeleri önerilir. ¹⁷Bu perspektif, medyanın içeriğinin üretildiği kültür, ideoloji ve siyasi görüşlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Medyanın, izleyicilere bir olay veya konu hakkında nasıl

¹⁶ Gitlin, T. (1980). The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left.

¹⁷ Marshall McLuhan ve Quentin Fiore - The Medium is the Message

bir bakış açısı sunduğu, toplumsal düşüncelerin ve değerlerin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Medyanın, toplumu doğru ve etkili bir şekilde temsil etme sorumluluğu oldukça yüksektir. Medya kuruluşları, bilinçli bir şekilde içerik üretmeli ve izleyicilere gerçeğe uygun bir perspektif sunarken aynı zamanda; medya çalışanları ve yapımcıları, toplumun çeşitli kesimlerini temsil etmeye özen göstermelidir.

¹⁸Bu, toplumsal çeşitliliği ve farklı bakış açılarını yansıtan bir medya ortamının oluşturulmasına katkı sağlar. İzleyicilere medyanın sunduğu bilgileri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme ve medyanın denetim becerisinin kazanması bakımından medya okur yazarlığı önemlidir. İzleyiciler, farklı kaynaklardan bilgi alarak objektif bir görüş oluşturabilirler.

Medya okuryazarlığı, izleyicilere medyanın manipülasyonlarından korunma ve hatta medyanın kendini denetlemesi açısından büyük ehemmiyete sahiptir. Teknolojik gelişmeler, kültürel değişimler ve toplumsal dinamikler, medyanın toplumu temsil etme biçimlerini ve bu temsilin gerçeklikle ilişkisini etkiler. Bu bakımdan da medya okuryazarlığı kendi içinde güncel kalmak zorunda kalır. Öyle ki; her kuşak, medyayı farklı bir perspektiften deneyimler. Örneğin, baby boomers döneminde büyüyen bir birey, televizyon ve gazete üzerinden bilgi alırken, Y kuşağı internet ve dijital medya ile büyümüştür. Bu farklı medya tüketim alışkanlıkları, toplumun yaşamını nasıl algıladığımızı etkiler. Z kuşağı, sosyal medyanın etkisi altında büyüdü ve bu platformlar aracılığıyla anlık gerçekliği paylaşma ve deneyimleme eğilimindedir. Bu, medyanın toplumu anlık ve subjektif bir perspektifle nasıl yansıttığını gösterir. Aynı olay, farklı kuşaklardan bireyler arasında sosyal medya üzerinden paylaşıldığında, medyanın gerçeklik oluşturma sürecindeki farklılıklar ortaya çıkmasına sebep olur.¹⁹

Medya, kuşaklar arasındaki kültürel normları ve değerleri yansıtma konusunda önemli bir role sahiptir. Örneğin, 80'lerde popüler olan dizilerdeki kültürel temsiller, günümüzdeki medya içeriklerinden farklılık gösterebilir. Bu, medyanın toplumsal değişimlere nasıl adapte olduğunu ve normların nasıl evrildiğini bize gösterir. Günümüzde medya, dijital görselleştirme ve sanal gerçeklik gibi teknolojik yenilikleri kullanarak gerçekliği farklı bir boyutta sunmaktadır. Bu teknolojiler, medyanın toplumun yaşamını daha immersif bir şekilde nasıl yansıttığını ve izleyiciye nasıl bir deneyim sunduğunu ²⁰gösterir. Ancak, bu teknolojilerin gerçeklikle ilişkisi sorgulanmalıdır.

Kuşaklar arasında medya okuryazarlığı düzeyi değişebilir. Medya okuryazarlığının düşük olduğu durumlarda, bireyler medyanın yansıttığı gerçekliği sorgulamayabilirler. Bu nedenle, medya okuryazarlığı ve eleştirel bakış açısı, kuşaklar arası medya etkileşimlerinde önemli bir rol oynar. Kuşaklar arası medya etkileşimi, toplumun yaşamını yansıtma biçimlerini ve gerçeklikle ilişkisini

¹⁸ Chandler, D. (1995). Realism and the Cinema: A Reader.

¹⁹ Hall, S. (1980). Encoding/Decoding

²⁰ Couldry, N. (2012). Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice. - Nick Couldry.

karmaşık hale getirir. Medya, kuşakların değerleri, deneyimleri ve medya tüketim alışkanlıkları üzerinden toplumu temsil eder. Ancak, medyanın objektifliği sorgulanmalı ve izleyiciler, medya içeriğini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelidir. Bu, medyanın toplumu daha doğru ve kapsamlı bir şekilde yansıtmaya katkı sağlayabilir ve kuşaklar arası anlayışı güçlendirebilir.

Medyanın toplumun yaşamını yansıtmaya biçimleri ve gerçeklikle ilişkisi, önemli bir araştırma alanını oluşturur. Bu tebliğimde, medyanın temsil biçimleri, çekici içerik baskısı, olayların abartılması, izleyicilere sunulan perspektif ve medya okuryazarlığı gibi kilit konulara odaklanılmıştır. Medya, toplumsal bilinçlenmeye katkı sağlayabilecek bir araç olmasının yanı sıra, doğru ve etkili bir şekilde kullanıldığında toplumsal birleşimi ve bilinci artırabilir. Şayet yanlış kullanımda medya çok kuvvetli bir silaha dönüşmektedir.

B) Televizyon Dizileri ve Kitleler Üzerinde Etkisi^[1]

Televizyon dizileri, günümüzde popüler kültürün önemli bir parçası haline gelmiş ve toplumsal dinamikleri etkileyen güçlü bir araç olmuştur. Yazının bu kısmında, televizyon dizilerinin kitleler üzerindeki sosyolojik etkilerini ve metnin ana konusunu izah edeceğiz. Televizyon dizileri, sadece eğlence aracı olmanın ötesinde, toplumsal yapıyı ve bireylerin dünya görüşlerini etkileyen önemli bir sosyolojik faktördür. Dizilerin içeriği, karakterleri ve olay örgüsü, izleyicileri düşünmeye ve toplumsal meseleleri ele almaya yönlendirerek kitleler üzerinde derin etkiler bırakabilir. Bu nedenle, dizilerin üreticileri ve izleyicileri, bu medya formunun toplumsal dinamiklere olan etkilerini anlamak ve değerlendirmek için bilinçli bir şekilde yaklaşmalıdır. Diziler, karakterler aracılığıyla toplumsal normları ve değerleri yansıtarak izleyicilere bir ayna tutar. Dizilerdeki karakterlerin yaşam tarzları, tercihleri ve karşılaştıkları sorunlar, izleyici kitlesinin kendi yaşamlarını değerlendirmelerine ve toplumsal normları anlamalarına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, diziler, toplumsal normların yeniden üretilmesinde etkili bir rol oynar.²¹

İzleyicilere farklı karakterler aracılığıyla çeşitli kimliklerle empati kurma fırsatı sunar. Bu, izleyicilerin kendi kimlikleri üzerinde düşünmelerine ve farklı perspektifleri anlamalarına olanak tanır. Ayrıca, karakterler arasındaki ilişkiler ve çatışmalar, toplum içindeki gerçek ilişkileri yansıtarak izleyicilerin kendi ilişki dinamiklerini değerlendirmelerine katkı sağlaması bakımından da diziler kitleleri harekete geçiren bir yapıya sahiptir. Toplumsal sorunları ele alarak izleyicileri bu konularda duyarlı hale getirebilir. Örneğin, bir dizi toplumsal adaletsizlik, cinsiyet eşitsizliği veya çevre sorunları gibi konuları işleyerek izleyicilerin bu sorunlara karşı duyarlılık geliştirmelerine ve toplumsal değişim için harekete geçmelerine katkı sağlayabilir. Bunlara ek olarak farklı kültürleri ve yaşam tarzlarını tanıtarak izleyicilere kültürel çeşitlilik konusunda geniş bir perspektif sunabilir. Bu, izleyiciler arasında hoşgörüyü artırabilir ve farklı kültürlerle daha iyi anlayış geliştirmelerine yardımcı olabilir. Fakat bu çok ince bir çizgidir. Empati, genellikle

²¹ Teksoy, C. (2005). Türk Televizyonu Üzerine Makaleler.

olumlu bir özellik olarak kabul edilir ve birçok sosyal ilişki ve iletişim bağlamında önemlidir. Ancak, dizilerdeki empati, bazen riskli yanlar içerir. Dizilerdeki karakterlere karşı aşırı empati, gerçek dünyayı ve ilişkileri anlamada zorluk yaratabilir.

Karakterlerin yaşadığı olaylar ve duygular, izleyicileri gerçek hayattaki benzer durumları değerlendirmekten alıkoyabilir. Halihazırda “gerçek hayattan alıntılanmış” olarak ifade edilse de her dizi aslında bir kurgu ürünüdür. Empati bu durumda riskli bir hale gelmektedir. Çünkü empati izleyici üzerinde bazen stereotip ve genelleştirmelere yol açabilir. Dizilerdeki karakterlerin belirli özellikleri veya durumları, izleyicilerin bu özellikleri gerçek dünyada karşılaştıkları kişilere atfetmelerine neden olabilir. Bu da izleyicilerde aşırı duygusal tepkilere yol açabilir.²² Medya içeriği üzerinden duygusal manipülasyon riskini artırabilir, özellikle dramatik olayların gerçek hayattan daha fazla önemsenmesine neden olabilir. Gerçek ve kurgu ayrımını kaybederek artık kurgusal boyutta yaşama sebebiyet oluşturur.

Örneğin, dizide ki karakter kurgu olması sebebiyle gerçek hayattaki toplumun normlarına uymayabilir. İzleyiciler, bu karakterlere karşı aşırı empati kurduklarında, toplumsal normlara aykırı davranışları kabul etme veya normalleştirme eğiliminde olabilirler. Kurgu dünyasındaki toplum normunu benimsemiş izleyici gündelik yaşantısına bunu yansıttığında bocalaması kaçınılmaz olacaktır.²³

Aşırı duygusal bağ kurma, izleyicilerin gerçek dünyadaki acılara ve sorunlara karşı duyarsızlaşmasına neden olabilir. Çünkü dizilerde yaşanan dramatik olaylar, gerçek hayattaki sorunları basitleştirerek, izleyicileri duygusal tepkilerini yüzeyselleştirmeye yönlendirebilir.

C) Sosyolojik İnceleme Örneği Olarak Yabancı Damat Dizisi^{[1][SEP]}

Televizyon dizileri, bir toplumun kültürel ve sosyal dinamiklerini anlamak için önemli birer araç olarak kabul edilebilir olduğu önerisini kabul etmiştik. Türk televizyon tarihinde önemli bir yere sahip olan "Yabancı Damat" dizisi, kültürel farklılıkların, aile bağlarının ve toplumsal değişimin karmaşıklığını ele alarak izleyicilere geniş bir perspektif sunmaktadır. "Yabancı Damat" dizisinin sosyolojik analizini yaparak, kültürel çatışma, aile ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal değişim gibi temel konular üzerinden incelememizi ortaya koymaya çalışacağız.

I. Kültürel Çatışma ve Uyum Açısından Yabancı Damat:

"Yabancı Damat" dizisi, kültürel çatışma ve uyumun karmaşıklığını ele alarak, farklı kültürel bağlamlardan gelen karakterlerin etkileşimini merkeze koymaktadır. Dizi, baş karakterlerin Türk ve Yunan kültürlerine mensup olmaları

²² Demirhan, Y. (2012). Globalization and Local Adaptation in Turkish TV Serials: A Case Study Analysis of Muhteşem Yüzyıl.

²³ Kılıç, E. (2007). From Public Sphere to Family Sphere: A Study on Turkish Soap Operas.

üzerinden, izleyicilere kültürel çeşitlilikle başa çıkma süreçlerini göstermekte ve bu bağlamda toplumsal normlar ile bireysel kimlik arasındaki çatışmaları ortaya koymaktadır. Örneğin, baş karakterler Niko ve Nazlı'nın aileleri arasındaki kültürel farklılıklar, geleneksel normlar ve değerler çerçevesinde zorlu bir uyum sürecini tetiklemektedir. Niko'nun Türk ailesi ile Yunan geleneğine sahip Nazlı'nın ailesi arasındaki bu kültürel çatışmalar, dizi boyunca karakterlerin aileleriyle, toplumlarıyla ve kendi kimlikleriyle barış içinde olma çabalarını işlemektedir. Bu örnek, "Yabancı Damat" dizisinin, kültürel çeşitliliği sadece bir zenginlik olarak değil, aynı zamanda çatışma ve uyumun kaynağı olarak ele alarak izleyiciye sunduğu sosyolojik derinlik açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

II. Aile İlişkileri Açısından Yabancı Damat:

Aile, bir toplumun temel birimi olarak kabul edilir ve bireylerin sosyal, kültürel, ve psikolojik gelişimlerinde önemli bir rol oynar. "Yabancı Damat" dizisi, aile ilişkilerini derinlemesine ele alarak, farklı kültürlerden gelen bireylerin aile dinamikleri üzerindeki etkileşimini inceler. Özellikle, baş karakterler Niko ve Nazlı'nın aileleri arasındaki çatışma ve uyum süreçleri, izleyicilere geniş bir perspektif sunar. Dizi, geleneksel Türk aile yapısını temsil eden Nazlı'nın ailesi ile modern Yunan ailesini temsil eden Niko'nun ailesi arasındaki kültürel farklılıkları vurgular. Aile içindeki roller, beklentiler ve iletişim dinamikleri, karakterlerin aileleri arasındaki ilişkileri şekillendiren önemli unsurlardır. Ayrıca, dizideki aile üyelerinin yaşadığı zorluklar ve çatışmalar, izleyiciye aile ilişkilerindeki gerçekçi ve karmaşık yönleri sunar.

"Yabancı Damat" dizisi, aile dinamikleri üzerinden izleyicilere aile ilişkilerinin karmaşıklığını anlama ve değerlendirme fırsatı sunarak, sosyolojik bir bakış açısıyla aile yapısının toplumsal içeriğini zenginleştirir.

III. Toplumsal Cinsiyet ve Roller Açısından Yabancı Damat:

"Yabancı Damat" dizisi, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri konularını ele alarak izleyicilere derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Dizi, geleneksel cinsiyet normlarına meydan okuyan karakterler aracılığıyla toplumsal cinsiyetin karmaşıklığını irdelemekte ve bu konuda farkındalık yaratmaktadır. Özellikle baş karakterlerin, Niko ve Nazlı'nın, cinsiyet rolleriyle uyumlu olmayan davranışları ve tercihleri, izleyiciyi düşündürmeye yönelik önemli unsurları içermektedir. Niko'nun duygusal ve hassas yanlarına vurgu yapması, geleneksel erkeklik stereotiplerini sorgulayan bir duruş sergilerken, Nazlı'nın kendi kariyerine odaklanma isteği ve bağımsızlığı, kadınların sadece ev içi rollerle sınırlı olmadığını vurgulayan bir perspektifi ön plana çıkarmaktadır. Bu örnekler, dizi üzerinden toplumsal cinsiyet normlarının sınırlarını zorlayarak, izleyicilere cinsiyet rolleri konusunda daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, "Yabancı Damat" dizisi, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri üzerine düşünmeye teşvik eden bir araç olarak önemli bir akademik inceleme konusu olabilir.

IV. Modernleşme ve Kültürel Değişim Açısından Yabancı Damat:

"Yabancı Damat" dizisi, modernlik ve geleneksel değerler arasındaki

çatışmayı temsil eden karakter dinamikleri ve olay örgüsü ile izleyicilere önemli bir sosyolojik perspektif sunmaktadır. Dizi, farklı kültürlerden gelen iki ailenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan kültürel çatışmaları ve modern yaşamın getirdiği yeni değerlerin, geleneksel normlarla olan çatışmasını işler. Örneğin, Niko'nun geleneksel Yunan değerlerine bağlı bir şekilde yetiştirilmiş olmasına rağmen, modern yaşamın getirdiği özgürlük ve bireysellik konseptleriyle içsel bir çatışma yaşaması, bu temayı vurgular. Aynı zamanda, Nazlı'nın modern bir kadın olarak kendi kariyerine odaklanma isteği, geleneksel cinsiyet rolleriyle çatışmaktadır.

Bu çatışmalar, izleyicilere modernlik ve gelenek arasındaki dengeyi sorgulatırken, toplumsal değişimin bireyler üzerindeki etkilerini gösterir.²⁴ Aile içindeki iletişim ve karar alma süreçleri, modern ve geleneksel değerlerin çatışmasını yansıtarak, izleyicilere toplumsal normlar ve kültürel değişim hakkında düşünme fırsatı sunar. Bu bağlamda, "Yabancı Damat" dizisi, modernlik ve gelenek arasındaki gerilimi ele alarak, izleyicilere sosyolojik bir bakış açısı sunan önemli bir analiz örneğidir.

Televizyon dizileri, toplumsal dinamiklerin evrimini yansıtarak izleyicilere kültürel değişim süreçlerini anlama fırsatı sunar. "Yabancı Damat" dizisi, Türk ve Yunan kültürlerinin bir araya geldiği bir evrende geçerek, kültürel değişimin yansımalarını detaylı bir şekilde ele alır. Dizi, karakterlerin farklı kültürlerden gelmeleri sebebiyle ortaya çıkan çatışmaların yanı sıra, zaman içinde bu çatışmaların nasıl aşıldığını da gösterir. Özellikle Niko ve Nazlı'nın evliliği, farklı kültürel arkaplanlardan gelen ailelerin nasıl birbirine yaklaştığını ve uyum sağladığını göstererek, izleyicilere kültürler arası anlayışın nasıl gelişebileceği konusunda önemli bir örnek sunar.

Dizideki karakterlerin giyim tarzları, yaşam tarzları ve iletişim biçimleri gibi unsurlar da kültürel değişimin yansımalarını gösteren detaylardır. Geleneksel normlardan sapma ve modernleşme çabaları, izleyiciye toplumdaki kültürel evrimin bir parçası olarak sunulur. Ayrıca, dizideki mekânlar, yaşam tarzları ve sosyal ilişkiler, izleyicilere Türk toplumundaki kültürel değişimin karmaşıklığını anlama imkânı tanır.²⁵

Bu bağlamda, "Yabancı Damat" dizisi, kültürel değişimin sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve ailevi düzeyde nasıl yaşandığını göstererek, izleyicilere kapsamlı bir kültürel analiz sunar. Dizi, kültürel çeşitlilik ve farklılıkların birleştirici bir güç olabileceği mesajını ileterek, toplumun değişen dinamiklerini anlama ve değerlendirmeye yönelik önemli bir kaynak oluşturur.

V. İkinci Kuşak Göçmen Deneyimi Açısından Yabancı Damat:

Yabancı Damat dizisi, ikinci kuşak göçmen deneyimini ele alarak, kültürel çeşitlilik ve kimlik arayışı konularını derinlemesine işlemesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dizide, baş karakter Niko'nun Türk ve Yunan kültürlerinin

²⁴ Göktürk, D. (2003). Turkish Media and Globalization: Center, Periphery, and the Construction of a National Audience.

²⁵ Ertuğrul, M. (2013). The Impact of Television Serials on Pakistani Women's Perception of Turkish Men.

bir kesişiminde yetişmiş olması, ikinci kuşak göçmen kimliği üzerine çeşitli zorlukları ve aidiyet sorunlarını gözler önüne sermektedir. Niko, hem Türk hem de Yunan kültürlerine ait değerleri dengelemeye çalışarak, ikinci kuşak göçmenlerin yaşadığı kimlik karmaşasını izleyiciye aktarmaktadır.

Dizide, ikinci kuşak göçmen deneyiminin bir yansıması olarak, Niko'nun aile ilişkileri ve akraba bağları da incelenmektedir. Farklı kültürlerle mensup olan aileler arasındaki çatışma ve uyum çabaları, ikinci kuşak göçmenlerin hem aileleriyle hem de toplumlarıyla kurdukları ilişkilerin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Bu durum, ikinci kuşak göçmenlerin aile bağlarındaki dinamikleri anlamalarını ve kendi kimliklerini inşa etmelerini zorlayan faktörleri vurgulamaktadır.

Dizide Niko'nun geleneksel normlarla modern yaşam arasında denge kurma çabaları, ikinci kuşak göçmenlerin kültürel çatışmalarla baş etme sürecini temsil etmektedir. İkinci kuşak göçmenler, köken kültürlerini sürdürme arzusuyla modern toplumun getirdiği değerler arasında bir denge bulmaya çalışarak, hem kendi kimliklerini hem de ait oldukları toplumun normlarını anlamak durumundadırlar.

Dizideki karakterler arasındaki kültürel çatışma, farklı geleneklere ve yaşam tarzlarına sahip ailelerin etkileşimi üzerinden incelenerek, izleyiciye kültürel çeşitlilik konusunda düşündürücü sorular sorulmaktadır. Aynı zamanda, aile ilişkileri bağlamında dizideki karakterlerin yaşadığı zorluklar ve aile bağlarındaki güçlükler, toplumun aile dinamiklerine yönelik eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.²⁶

Sonuç: Toplumsal cinsiyet ve rolleri ele alan dizide, karakterlerin toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuma çabaları, izleyiciye cinsiyet rolleri konusunda düşündürücü bir analiz sunmaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet algılarının ve normlarının sorgulanmasını teşvik ederek, izleyicide eleştirel düşünce geliştirmeye yönlendirir. Göçmen deneyimi üzerine odaklanan dizi, ikinci kuşak göçmenlerin aidiyet duygusu ve kimlik arayışı konularını işleyerek, izleyiciye göçmenlerin toplum içindeki yerini anlama fırsatı sunmaktadır. Kültürel değişim ve modernleşme süreçlerine vurgu yaparak, dizinin izleyiciyi kültürel evrimle ilgili düşündürmesi, toplumun değişen dinamikleri hakkında derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi amaçlar.

Medyanın toplumsal etkisinin anlaşılması için medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünce önemli araçlardır. İzleyiciler, medyanın sunduğu içerikleri sorgulayarak, çeşitli perspektiflerden bakarak, toplumsal gerçekliği daha bilinçli bir şekilde anlama ve yorumlama becerilerini geliştirebilirler. "Yabancı Damat" dizisi, bu bağlamda izleyicilere felsefi ve sosyolojik konularda düşünme ve eleştirel analiz yapma fırsatı sunarak, medya aracılığıyla toplumsal bilinci artırmada bir örnek teşkil etmektedir. Türk televizyon dizilerinin toplumdaki karakter şahsiyetleri temsil ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Türk dizilerindeki toplumsal karakterleri inşa etme konusunda ve Türk toplumunun

²⁶ Teksoy, C. (2005). Türk Televizyonu Üzerine Makaleler.

geleneksel ferdi ve aileyi temsi etmek konusunda ciddi sıkıntıların olduğu gözlenmektedir. Temsil konusunda yurtdışında izlenin dizilerin sık sık temsil konusunda eksiklikleri olduğu eleştiriler arasındadır.

Türk Dizilerle ilgili eleştirilerde bulunan Rus psikolog Raushan Birmagambetova'dan, “Sürekli dedikodu, saldırganlık, acımasızlık ve aldatma konularını işleyen Türk dizileri insanları yozlaştırıyor. Bu diziler yalnızca yerel izleyiciyi değil, uluslararası izleyiciyi de olumsuz etkiliyor” dedi. Sosyolog ve psikolog kimliğiyle tanınan bir Rus akademisyen, özellikle de “Yalı Çapkını” dizisine dikkat çekti. Türk Cumhuriyetleri devletlerinde de zaman zaman Türk dizileri eleştiri konusu oluyor. Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’da gösterime giren bazı Türk dizilerinin eleştiri konusu olduğu ve bunların Türk aile yapısını yansıtmadığı yolunda bilgiler zaman zaman yerel basın, yayın ve sosyal medyada eleştiri konusu olduğu görülmektedir.

Özbekistan Ebul Reyhan Biruni Ürgenç Devlet Üniversitesi Felsefe Kafedrası’nda ders verdiğim dönemde (Şubat-Haziran 2026) Türk dizilerinin sık sık gündeme geldiğini gözlemledim. Özellikle tarihi dizilerin, Sultan Alparslan, II.Abdülhamit, Fatih ve Kurtlar Vadisi gibi dizilerin takdir topladığını, ancak daha çok duygulara hitap eden acılı ve toplumu değerlerini yansıtmayan dizilerin eleştiri aldığına şahit oldum. Sonuç olarak diziler çekilirken Türk aile yapısı, örf, adet ve geleneklerde göz önünü izleyicilerin karşısına çıkılması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge.
2. McLuhan, M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man.
3. Giddens, A. (1991). Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Chandler, D. (1995). Realism and the Cinema: A Reader.
4. Couldry, N. (2012). Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice. Nick Couldry.
5. Hall, S. (1980). Encoding/Decoding
6. Gitlin, T. (1980). The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left.
7. Teksoy, C. (2005). Türk Televizyonu Üzerine Makaleler.
8. Demirhan, Y. (2012). Globalization and Local Adaptation in Turkish TV Series: A Case Study Analysis of Muhteşem Yüzyıl.
9. Kılıç, E. (2007). From Public Sphere to Family Sphere: A Study on Turkish Soap Operas.
10. Göktürk, D. (2003). Turkish Media and Globalization: Center, Periphery, and the Construction of a National Audience.
11. Ertuğrul, M. (2013). The Impact of Television Serials on Pakistani Women's Perception of Turkish Men.

**РАЗВИТИЕ ТЕОЛОГИЧЕСКОГО И РЕЛИГИОЗНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ
СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ**

УДК 316.422.291.1

Мырзабаева Нуржамал Сасалимовна – к.и.н., доцент
Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова
г.Манас, Кыргызская Республика ORCID:0009-0001-7198-5917
nurzamalmyrzabaeva@gmail.com

Курбанова Назира Умаровна – д.и.н., профессор
КГНУ имени Ж.Баласагына, г.Бишкек Кыргызская Республика
ORCID:0000-0002-5690-1508 Fispo2016@gmail.com

Аннотация. Общеизвестно, что на протяжении развития истории человечества, религиозные убеждения чрезвычайно важны для людей и общества. Вопросы религии остаются важными и в новых условиях социокультурного развития Кыргызстана. В связи с чем, сама сложившаяся ситуация выдвинула теологическое образование на передний план с точки зрения религиозного образования и преподавания.

В связи с тем, что религия является растущей ценностью в современном мире, существует большая потребность в религиозных знаниях. Развитие теологического и религиозного образования в Кыргызстане стало возможным после падения тоталитарно-атеистической модели государственно-религиозных отношений в республике, также как во всех постсоветских государствах. Крах коммунистической идеологии, демократизация общества в 1990-е гг. XX в. привела не только к реализации принципов свободы слова, печати и собраний, но и ликвидировала фактический запрет на свободу совести, начался процесс стихийного возрождения религиозного сознания масс. Составной частью этого сложного и неоднозначного процесса явилось создание и легализация религиозного и теологического образования в Кыргызстане. Как известно до 1991 г. в Кыргызстане не было своих учебных заведений по религиоведению. Как известно, в советский период, кыргызские священнослужители обучались в Ташкентском исламском институте и Бухарском медресе «Мир Араб» в связи с отсутствием своих. Большинство имамов получали религиозное образование по системе «худжира» вне учебных заведений. До октябрьской революции лучшие представители кыргызской интеллигенции имели возможность продолжить образование в Уфе в медресе «Галие».

Ключевые слова: религия, атеизм, теология, ислам, образования.

Abstract. It is well known that throughout the development of human history, religious beliefs are extremely important for people and society. Religious issues remain important in the new conditions of socio-cultural development of Kyrgyzstan. In this connection, the current situation itself has brought theological

education to the forefront from the point of view of religious education and teaching. Due to the fact that religion is a growing value in the modern world, there is a great need for religious knowledge. The development of theological and religious education in Kyrgyzstan became possible after the fall of the totalitarian-atheistic model of state-religious relations in the republic, as well as in all post-Soviet states. The collapse of the communist ideology, the democratization of society in the 1990s of the twentieth century led not only to the realization of the principles of freedom of speech, press and assembly, but also eliminated the actual ban on freedom of conscience, the process of spontaneous revival of the religious consciousness of the masses began. An integral part of this complex and ambiguous process was the creation and legalization of religious and theological education in Kyrgyzstan. As it is known, until 1991 Kyrgyzstan did not have its own educational institutions in religious studies. As you know, during the Soviet period, Kyrgyz clerics studied at the Tashkent Islamic Institute and the Bukhara Madrasah "Mir Arab" due to the absence of their own. Most imams received religious education according to the "khujira" system outside of educational institutions. Before the October Revolution, the best representatives of the Kyrgyz intelligentsia had the opportunity to continue their education in Ufa at the Galie madrasah.

Keywords: religion, atheism, theology, Islam, education.

Однако, исторический экскурс в прошлое свидетельствует о том, что к концу XIX в. на территории г. Ош насчитывалось 154 мечети, 7 мазаров, 8 кары ханы и 5 медресе для населения в 47149 чел., приходилось по одному культовому сооружению на 35-40 жилых домов.[1.С.16] Значительно медленнее, развивались мусульманские мектебы на севере Кыргызстана, «число которых было определить трудно, в силу из бесконечной перекочевки» - пишет историк Д.Айтмамбетов [2.С.11] В общей сложности, в это время на территории Кокандского ханства насчитывалось более 350 медресе,[3.42] которые после прихода большевиков в 1917 г. к власти были ликвидированы.

Во время советской власти был жесткий прессинг по отношению к религии, но в трудное, для государства, время (во время войн) смягчалось, а в мирное снова усиливалось.

И снова начинались запрет на традиционные религиозно-культовые мероприятия, проводились гонения и аресты духовенства; закрывали мечети, медресе, мектебы и карыханы.

В результате культурной революции был сменен алфавит, также насаждалась чуждая культура, чуждый образ мышления, который продолжается и по сей день, но уже идет арабизация. Насаждение чуждых культур приводит к забвению родного языка, национальных традиций.

Только некоторые исламские обряды, праздники и ритуалы (худжра, нике, жаназа, суннот, курман - и орозо-айты) в советском Кыргызстане остались бытовать в обществе в латентной форме. Научные исследования роли и места религии в обществе излагались исследователями однобоко с атеистических позиций в соответствии с ленинской методологией, требующей «материалистически объяснить источник веры и религии».[4.С.418]

В последней четверти XIX веков, благодаря деятельности крымскотатарского интеллектуала, просветителя, издателя, политика, основателя джадидитского движения И.Гаспринского появились так называемые новометодные школы, в которых наряду с религиозными изучались и светские предметы. Будучи, образованным человеком своего времени, побывавшим во многих странах Европы, И.Гаспринский предложил обширную программу реформ в системе просвещения, в соответствии с передовыми европейскими стандартами; создание единого тюркского литературного языка; усиление гражданской активности и улучшение положения женщины-мусульманки; создание гражданских, филантропических обществ и многие др. прогрессивные идеи.

В Кыргызстане, также были начаты попытки перевести мусульманские школы и медресе на новые учебные программы по методике джадидов. Они открывались не только в городах, но и в селах. Обученные в новометодных джадидских школах учащиеся впоследствии стали образованными людьми своей эпохи.

Джадиды осуществляли школьные реформы, ведущие к появлению новых светских школ, были открыты медресе нового направления, в которых начали обучать географии, арифметике, другим светским дисциплинам и это стало большим поворотом в образовательном процессе тех времен. В них преподавали, в основном татары и казахи, приехавшие из Казани, Уфы, Оренбурга. Школы нового типа позже стали появляться на севере в кыргызских сёлах. Например, в 1909 в Чон-Кемине открылась школа «Медресе Шабдана», в 1912 в Кочкорской долине, в Ак-Таала, в Курткеде, в Туура-Суу Тонской волости (здесь учительствовал Эшеналы Арабаев, получивший образование в Казани и Уфе). В 1911 в Жумгале вблизи села Куланак в Кара-Булаке открылась «Школа Курмана». В начале 20 века школы нового типа внесли большой вклад в развитие образования населения Кыргызстана. Большинство выпускников этих школ позже составили передовую часть кыргызской интеллигенции, просветители Ишенаалы Арабаев, Нарынкул Абиров, Исхак Канат улуу, Осмоналы Сыдыков, Жапар Садык, Каюм Мифтаков, который всю жизнь проработал и др.

Современный Кыргызстан является не только многонациональным, но и многоконфессиональным государством, где мирно сосуществуют

приверженцы различных вероисповеданий: мусульмане, православные христиане, католики, протестанты, иудеи, буддисты и другие.

Если 1991 года в Кыргызстане действовало всего 39 официальных мечетей, не было ни одного медресе, христианство было представлено 25 храмами и приходами Русской Православной Церкви, а также общинами баптистов, адвентистов, пятидесятников и католиков, то сегодня в Кыргызстане в новых социокультурных условиях функционируют 3529 объектов религиозного назначения ислама, христианства, иудаизма, буддизма и новых религиозных движений. [5.]

Из них - 3104 объектов исламского направления: 9 казыятов, 2823 мечетей, 11 высших религиозных учебных заведений, 122 медресе, 47 религиозных учебных центров.

Функционировало всего 411 религиозных объектов христианского направления: 47 храмов РПЦ, 2 православные общины, отклонившиеся от РПЦ (старообрядческие церкви), 8 общин католиков. Из них 3321 религиозных объектов протестантского направления в том числе: баптисты – 62, лютеране - 20, пятидесятники – 82, адвентисты седьмого дня – 31, пресвитериане – 51, харизматического направления – 41, Свидетели Иеговы – 41, евангелисты -9, неденоминированные религиозные организации протестантского направления – 18, 16 миссий зарубежных конфессий христианства. Осуществляют свою деятельность 14 объектов новых религиозных течений и верований, в том числе 12 общин «Бахай», 1 община буддистов, 1 община иудаистов.

Такое религиозное многообразие в стране сложилось после распада СССР и тоталитарно-атеистической модели государственно-религиозных отношений в 90-е гг. XXв., с приобретением суверенитета и сменой идеологии началось изменение отношения к религии и религиозным организациям.

По данным многих экспертов не только отечественных, но и зарубежных, в республике сложилась относительно благоприятная ситуация в религиозной сфере. Относительная - потому что все сложности не только в Кыргызстане, но и во всех постсоветских странах связаны, во-первых, с отсутствием опыта сосуществования религии в светском государстве. Во-вторых, с институционализацией национального законодательства в области вероисповедания, основанной на международных обязательствах и его реализацией.

В начале 1990-х г. одним из первых, было начато строительство исламского института им. «Абдужапар» в с. Фуркат Кара-Суйского района (обучение студентов ведется с 1993 года), а также медресе в с. Араван, Араванского района, медресе «КумушАзиз» в с. ЫрысСузакского района. Первым высшим исламским учебным заведением в республике считается Исламский институт им. «Хазрети Умара», 19 июня 2003 г., в соответствии с

решением II курултая мусульман Кыргызстана, отдельным приказом ДУМК данный институт был преобразован в Исламский университет Кыргызстана, его ректором был назначен Нематулла ажы Жээнбеков.

В 1993 году в Кадамжайском районе Баткенской области был открыт медресе «Азрети Али». В 1998 г. в Чуйской области открыты два института: в с. Кең-Булуң Ысык-Атинского района – «Алим» и в г. Кара-Балте – «Хазрети Осмон». Затем в 2002 г. были открыты три исламских вуза: в г. Таш-Кумыре – «Амир Хамза», в г. Токмаке – «Лукман аль Хаким», в г. Бишкек – «Расул Акрам».

Начало 90-х гг. XX в. было периодом спонтанного открытия исламских учебных заведений, которые организовывались по инициативе зарубежных благотворительных организаций, они же финансировали их деятельность и покрывали дефицит преподавательского состава.

Оценка уровня исламского образования за рассматриваемый в исследовании период позволила определить проблемы, с которыми столкнулись большинство медресе и исламские институты: 1) во многих исламских учебных заведениях ввиду нехватки практики, необходимого профессорско-преподавательского состава, слабой материально-технической базы, нужной адаптированной религиозной литературы, оргтехники и аудиторий не было возможности полноценно провести учебный процесс; 2) учебные программы медресе и институтов почти не различались, нередко в курсы обучения многих учебных заведений входило всего лишь усвоение и чтение «Корана», а также исполнение религиозно-бытовых обрядов; 3) часто во многих медресе продолжительность учебы было неоправданно долгим; 4) достаточно ограниченная теологическая ориентация препятствовала многим выпускникам найти работу и приспособиться к потребностям светского общества.

В 2008 г. в соответствии с решениями Совета безопасности Кыргызской Республики парламентской комиссии по изучению религиозной ситуации проведена масштабная аттестация духовных служителей страны. Из 2062 имамов в аттестации приняли 68%, 32% не принимали участия. И только 5,8% получили 1 категорию, 2 категорию – 12,8%; 3 – 56,6%; условно прошли – 20,9%, не прошли 6,6%.

У 8 духовных служителей были выявлены сомнительные вероубеждения».

Следует отметить, что вопросы религиозного образования оставались вне рамок Закона «Об образовании в Кыргызской Республике», отсутствовали единые стандарты образования, учебные планы для каждой образовательной ступени.

К сожалению, разработав соответствующие стандарты религиозных и светских дисциплин в рамках законодательства об образовании, пока только Исламский университет Кыргызстан прошел лицензирование в МОиН.

Для решения существующих проблем в системе религиозного образования экспертами предлагалось «разработать соответствующие нормативно-правые акты, позволяющие религиозным учебным заведениям аккредитовать свою образовательную программу по государственным стандартам. При этом необходимо упорядочить процедуру направления граждан страны на учебу в зарубежные теологические центры».

Одновременно, наряду с созданием богословского образования с начала 90-х гг. началось создание теологических факультетов. Одним из первых в Кыргызстане в 1993 г. был открыт теологический факультет на базе ОшГУ при поддержке турецкого фонда «Дианет». Затем в 2001-2002 уч. г. был открыт Арашанский гуманитарный институт, где ведется подготовка теологов и религиоведов. В 2007 г. был открыт теологический факультет на базе КГУ им. И.Арабаева, затем в Международном университете и в других вузах.

К примеру, Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению 520200 – «Теология» был утвержден приказом МОиН за №752/1 от 29.12.2000 г. [6.]

Академическая квалификационная степень, присваиваемая выпускнику – «бакалавр теологии» полученное образование обеспечивает выпускнику выполнению научно-исследовательской, учебно-воспитательной и экспертно-консультативной деятельности, т.е. изучение теологии носит одновременно и религиозный и светский характер. Выпускники теологических факультетов имеют преимущество по сравнению с выпускниками чисто исламских учебных заведений.

Наряду с теологическими общепрофессиональными дисциплинами – учебный план включает общепринятый перечень светских дисциплин цикла ГСЭ (гуманитарные и социально-экономические), МЕН (математические и естественно-гуманитарные).

Выпускник-теолог может осуществлять свою профессиональную деятельность не только в религиозных организациях, но и в государственных структурах, и светских общественных организациях, имеющих отношение к религиоведению.

Действующие на сегодняшний день исламские институты и медресе не имеют государственные лицензии, и их выпускные документы не признаются государством. В большинстве медресе качество преподавания предметов зачастую оставляет желать лучшего. К примеру, во многих исламских учебных заведениях преподается «Тафсир» (комментарии к Корану), «Акыйда» (система вероубеждений), «Фикх» (религиозное право), «Сулук» (исламская этика), «Сира» (жизнеописание Пророка Мухаммада), «Мантык» (логика), «Даават» (исламский призыв и распространение). Многие предметы, которые изучаются в классических религиозных учебных

заведениях, не преподаются. В результате выпускники становятся не полноценными кадрами.

Как показывает практика, залогом успешной конфессиональной политики в стране может стать качественное религиозное образование и подготовка компетентных религиозных кадров. Действительно, проблема исламского образования остается нерешенной несмотря на то, что в стране функционируют 182 исламских учебных заведений, в том числе Исламский университет Кыргызстана, 10 институтов, 2 исламских колледжа, 47 религиозных учебных центров и 122 медресе. В системе ДУМК трудятся многочисленные выпускники, окончившие религиозные учебные заведения в стране и зарубежных странах.

Основной целью исламских учебных заведений является укрепление духовно-нравственных устоев кыргызского общества посредством подготовки высококвалифицированных мусульманских богословов, специалистов по различным сферам исламских наук.

Однако, нынешние исламские вузы не выдерживают конкуренции даже с медресе «Галия», в котором обучались лучшие представители интеллигенции Средней Азии и Казахстана в начале XX в.

Сегодня в мусульманском мире существуют различные религиозные системы, школы и методы обучения. Приоритетным должна быть формирование высшего исламского образования, учитывающего особенность светского государства, социально-экономический уклад, менталитет, традиции, духовное и психологическое состояние, запросы и потребности современного кыргызстанского общества.

В настоящее время Кыргызстан является единственной страной в Центральной Азии, не запретившей свободный выезд своих граждан на учебу в зарубежные исламские учебные заведения. Все соседние страны – Узбекистан, Казахстан и Таджикистан отозвали своих граждан, обучавшихся в религиозных учебных заведениях, а Туркменистан вовсе не практиковал такой подход обучения.

Как показывает практика, выезд граждан Кыргызстана для получения религиозного образования в зарубежные страны проводится разными способами: 1). по краткосрочным туристическим визам; 2). приглашениями частного характера; 3). на средства родителей и меценатов; 4). с помощью доверенных лиц.

Это указывает, с одной стороны, на реализацию законодательных норм по свободе религии, либеральности государственной религиозной политики. С другой стороны, не соблюдалась требования указа Президента Кыргызской Республики [7] где заложены нормы по регламентации и упорядочиванию религиозного образования в стране, порядок выезда и учета граждан Кыргызской Республики, отправляющихся в зарубежные страны для

получения религиозного образования. Кроме того, нарушается фетва ДУМК, регламентирующий данный процесс.

Большинство наших граждан получают исламское образование в Египте, Турции, Пакистане, Саудовской Аравии, Иордании, Сирии, Йемене, Кувейте, Ливии, Иране. России и других государствах.

Согласно докладу Булан института инноваций по укреплению мира, подготовленного совместно с ГКДР по ориентировочным подсчетам до 2004 г. религиозное образование за рубежом, получили более 600 граждан Кыргызской Республики, а в 2010 г. 507 студентов. Из них согласование в ГКДР для выезда целью религиозного обучения получили всего 119 граждан, остальные выехали из страны нарушив действующие нормативно-правовые акты.

Первое место по числу получающих религиозное образование граждан Кыргызской Республики занимает имеющий во всем мусульманском мире авторитет университет «Аль-Азхар» (г. Каир, Египет). Количество студентов из Кыргызстана, обучающихся там имеет тенденцию роста в 1,5 раза. Если в 2004 г. в «Аль-Азхаре» обучалось 185 студентов, то в 2010 г. 217 молодых людей получали теологическое образование.

Второе место по количеству обучаемых студентов из Кыргызстана занимает религиозные учебные заведения Турции. Если в 2004 г. в Турции получали религиозное образование 76 студентов из Кыргызстана, то в 2010 г. около 200 человек.

Как показывает практика, выпускники турецких религиозных вузов отличаются от остальных духовных служителей, получивших образование в других странах светскостью взглядов. Этому способствует историко-культурная схожесть, следование государств к секулярному принципу, близость языков и географическая предрасположенность между странами.

На третьем месте по количеству обучаемых студентов стоит исламские образовательные учреждения Пакистана. Несмотря на неоднократные предостережения экспертов об имеющихся рисках получить образование в недостаточно известных медресе Пакистана число обучающихся студентов из Кыргызстана с 2004 по 2010 гг. выросло с 51 до 153 человек.

На четвертом месте по числу кыргызстанских студентов стоит Королевство Саудовская Аравия. Количество студентов с 2004 по 2010 гг. выросло с 43 до 133 человек. Молодые люди из Кыргызстана получают образование в основном высших исламских учебных заведений в гг. Мекка, Медина и Эр-Рияд.

Таким образом, качество религиозного образования в исламских учебных заведениях страдает из-за слабой материально-технической базы, слабой кадровой обеспеченности, игнорирования передовых методик преподавания, отсутствия мотивации со стороны самих студентов в получении качественного религиозного образования. Определенное влияние

на качество оказывает нетрудоустроенность выпускников исламских образовательных учреждений.

Еще одна проблема заключается в том, что религиозное и светское образование существуют в разных плоскостях. В Законе Кыргызской Республики «Об образовании» отсутствует положение о религиозном образовании, хотя по логике вещей образование должно быть единым. Нерешенность вопросов качества религиозного образования и его официального статуса негативно отражаются на выпускниках исламских учебных заведений. Другой немаловажной проблемой являются нострификация дипломов выпускников зарубежных исламских учебных заведений.

Таким образом, чтобы выстроить целостную систему исламского образования отвечающим сегодняшним требованиям прежде всего государству в лице ГКДР, ДУМК, МОиН разработать концепцию религиозного образования, учитывающую положительный опыт зарубежных исламских учебных заведений, обеспечить необходимыми финансовыми средствами, материально-технической базой и соответствующим уровнем кадрового состава. Утвердить концепцию на уровне государства.

На основе этого необходимо подвести деятельность всех исламских учебных заведений под целостную систему, провести их аттестацию и аккредитацию, на предмет соответствия осуществления образовательных религиозных программ высшей, средней профессиональной, средней и начальной уровней.

Следующим важным этапом должен быть процесс выдачи единых дипломов о высшем религиозном образовании, свидетельств о среднем профессиональном, среднем и начальном образовании всем без исключения выпускникам исламских учебных заведений, признаваемым государством.

Используемые литературы:

1. Захарова А. Историко-архитектурное наследие города Ош (Конец XIX-начало XX вв.)-1997.-С.16
2. Айтмамбетов Д. Дореволюционные школы в Киргизии.-Ф., 1961.-С.11.
3. Зулуев Б. XIX кылымдынПжарымындагыжана XX кылымдынбашындагыбилимберүүтармагынынтарыхыйөнүгүшү (Фергана өрөөнүнүнмисалында)-Б., 2018.-С.42
4. Ленин В.И. Об отношении рабочей партии к религии // Полн. Собр. Соч. – Т.17.-С. 418.
5. Текущий архив ГКДР. Статистические данные по количеству религиозных организаций в КР.Б., 2022
6. Прим.Текущий архив Министерства образования и науки Кыргызской Республики. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению 520200 – «Теология».

7. Указ Президента Кыргызской Республики «О мерах по реализации прав граждан Кыргызской Республики на свободу совести и вероисповедания». УП №319 от 14 ноября 1996г.

**ТҮРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДЕГИ ЖАРАНДЫК
ИДЕНТТҮҮЛҮКТҮН ТЕОРИЯЛЫК-МЕТОДОЛОГИЯЛЫК
НЕГИЗДЕРИ**

УДК 323.111

Калиев Азамат Сайитович –

канд. полит. наук., доцент. Международный университет имени

К.Ш.Токтомаматова. Кыргызстан

ORCID: 0009-0000-3846-2049

e-mail: azakaliev50@gmail.com

Аннотация. Макалада коомдук өнүгүүнүн негизги аспектиси катары жарандык иденттүүлүктүн теориялык жана методологиялык негиздери изилдөөгө алынды. Жарандык иденттүүлүктү түшүнүүнүн негизги ыкмалары, анын ичинде социалдык-психологиялык, саясий жана маданий аспектилері каралды. Коомдук турмушка катышуу, социалдык институттарга интеграциялоо, жарандык укуктарды жана милдеттерди андап билүү сыяктуу жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү факторлордун ар түрдүүлүгүн чагылдырган түшүнүктөр талдоого алынган. Бул феноменди изилдөөнүн методологиялык ыкмаларына, анын ичинде сапаттык жана сандык методдорго, ошондой эле дисциплиналар аралык мамилелерге өзгөчө көңүл бурулду. Ааламдашуу жана маданий көп түрдүүлүк шартында жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун маанилүүлүгү белгиленди, бул коомдук биримдикти чыңдоого жана коомдогу демократиялык баалуулуктарды өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Жарандык иденттүүлүктү аныктоочу процесстерди түшүнүүгө олуттуу салым кошот жана бул багыттагы мындан аркы изилдөөлөр үчүн негиз боло алат.

Түйүндүү сөздөр: жарандык, теория, методология, жарандык иденттүүлүк, иденттүүлүк, ааламдашуу, саясий, социалдык.

Аннотация. Статья посвящена исследованию теоретико-методологических основ гражданской идентичности как ключевого аспекта общественного развития. В работе рассматриваются основные подходы к пониманию гражданской идентичности, включая социально-психологические, политические и культурные аспекты. Анализируются концепции, отражающие многообразие факторов, влияющих на формирование гражданской идентичности, такие как участие в общественной

жизни, интеграция в социальные институты и осознание гражданских прав и обязанностей. Особое внимание уделено методологическим подходам к исследованию данного феномена, включая качественные и количественные методы, а также интер дисциплинарные подходы. Авторы подчеркивают важность формирования гражданской идентичности в условиях глобализации и многообразия культур, что способствует укреплению социальной сплоченности и развитию демократических ценностей в обществе. Работа представляет собой значимый вклад в понимание процессов, определяющих гражданскую идентичность, и может служить основой для дальнейших исследований в данной области.

Ключевые слова: гражданство, теория, методология, гражданская идентичность, идентичность, глобализация, политическая, социальная.

Abstract. This article explores the theoretical and methodological foundations of civic identity as a key aspect of social development. The paper examines the primary approaches to understanding civic identity, including socio-psychological, political, and cultural dimensions. It analyzes concepts reflecting the diverse factors that influence the formation of civic identity, such as participation in public life, integration into social institutions, and the awareness of civic rights and responsibilities. Special attention is paid to methodological approaches for studying this phenomenon, including qualitative and quantitative methods, as well as interdisciplinary perspectives. The authors emphasize the importance of fostering civic identity in the context of globalization and cultural diversity, which contributes to strengthening social cohesion and developing democratic values within society. This work represents a significant contribution to understanding the processes that define civic identity and can serve as a basis for further research in this field.

Keywords: citizenship, theory, methodology, civic identity, identity, globalization, political, social.

Жарандык иденттүүлүк коомдун социалдык жана саясий структураларын калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Жарандык иденттүүлүктүн теориялык жана методологиялык негиздерин түшүнүү анын коомдук процесстерге жана жарандардын инсандык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин тереңирээк талдоого мүмкүндүк берет. Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы ар кандай социалдык жана психологиялык факторлорду камтыган көп кырдуу процесс. Социалдык механизмдерге социалдаштыруу, үй-бүлө, билим берүү жана башка социалдык институттар жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында маанилүү роль ойнойт. Балдар кичинекей кезинен эле өз өлкөсүнүн баалуулуктарын, символдорун жана тарыхын үйрөнүшөт. Этникалык же диний топтор сыяктуу айрым социалдык топторго топтун таасири жана мүчөлүгү жарандык иденттүүлүктүн кабылдоосуна таасир этиши мүмкүн. Мамлекеттик программаларда, патриоттук иш-

чараларда жана жарандык тарбия берүүнүн башка формаларында жарандык тарбия берүү мамлекетке таандык болуу сезимин бекемдей алат. Социалдык нормалар жана күтүүлөргө жарандардын жүрүм-турумунан коомдун күтүүлөрү адамдардын коомдогу ролун кандай кабыл алышына таасир этиши мүмкүн. Психологиялык механизмдер социалдык идентификацияны камтыйт. Адамдар жалпы баалуулуктарды, максаттарды жана кызыкчылыктарды бөлүшкөн топторду аныктоого жакын болушат. Жарандык иденттүүлүк – социалдык идентификациянын түрлөрүнүн бири. Өз өлкөсү менен сыймыктануу сезимине эмоционалдык байлануу жана анын символдору менен каада-салттарына болгон сүйүү жарандык өзгөчөлүктү бекемдей алат. Адамдар жалпы максаттарга жетүү үчүн биргелешип иштешерин түшүнүү мамлекетке таандык болуу сезимин өрчүтө алат. Адилеттикти кабыл алуу, эл мамлекет адилеттүү иш алып барат жана өз жарандарына кам көрөт деп эсептейт, бул алардын жарандык иденттүүлүктүн бекемдей алат. Муну белгилей кетүү маанилүү Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы статикалык процесс эмес. Ал өзгөртө алат убакыттын өтүшү менен ар кандай факторлордун таасири астында, сыяктуу жеке тажрыйба, саясий окуялар жана коомдук өзгөрүүлөр. Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун бирдиктүү “туура” жолу жок. Жарандык иденттүүлүктүн калыптануу механизмдерин изилдөө адамдардын кандай экенин түшүнүү үчүн маанилүү.

Жарандык иденттүүлүк социалдык иденттүүлүктүн кеңири концепциясынын бир бөлүгү катары каралат, анын ичинде белгилүү бир саясий жана социалдык коомчулукка мүчөлүк. Бул концепциянын теориялык негиздерин Эрик Эриксон жана Генри Тайфель сыяктуу авторлордун эмгектеринен табууга болот. Эрик Эриксон өзүнүн психосоциалдык өнүгүү теориясында жашоонун түрдүү этаптарында социалдык жана инсандык иденттүүлүктүн калыптануу контекстинде иденттүүлүктүн маанисин баса белгилейт. Анын эмгектеринде инсандыктын калыптанышына жеке жана социалдык факторлор кандай таасир тийгизгенин сүрөттөйт [1].

Генри Тайфель социалдык иденттүүлүк теориясын иштеп чыккан, анда адам таандык болгон топ анын өзүн-өзү сыйлоосуна жана топтор аралык мамилелерге кандай таасир этээрине көңүл бурат. Анын илимий эмгектери жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы үчүн социалдык топко кирүүнүн маанисине көңүл бурат [2]. Жарандык иденттикти изилдөөнүн методологиялык мамилеси сапаттык да, сандык да методдорду колдонууну камтыйт. Интервью жана фокус-группа сыяктуу сапаттык методдор изилдөөчүлөргө жарандык иденттүүлүктүн жеке жана жамааттык аспектилерин тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Сандык методдор, анын ичинде социологиялык изилдөөлөр кеңири тенденциялар жана моделдер боюнча маалыматтарды чогултууга жардам берет [3]. Жарандык өзгөчөлүктү изилдөөнүн эффективдүү инструменттеринин бири – баяндоочу

талдоо ыкмасы. Бул метод жеке окуялар жана тажрыйбалар жарандык жана жоопкерчилик жөнүндөгү идеяларды кандайча түзөрүн изилдөөгө мүмкүндүк берет [4].

Жарандык бирдейликтин теориялык жана методологиялык негиздерин түшүнүү жарандык билим берүү жана интеграциялоо программаларын иштеп чыгуу үчүн практикалык мааниге ээ. Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүүгө багытталган программалар жарандардын укуктарын жана милдеттерин түшүнүүнү жогорулатууга, ошондой эле коомго таандык болуу сезимин өнүктүрүүгө багытталган билим берүүнүн элементтерин камтышы мүмкүн [5].

Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына социомаданий факторлордун таасири да маанилүү. Жарандык иденттүүлүк ар кандай социалдык-маданий факторлордун, анын ичинде билим берүү системасынын, үй-бүлөлүк салттардын, массалык маалымат каражаттарынын жана мамлекеттик саясаттын таасири астында калыптанат. Бул чөйрөлөрдүн ар бири инсандын өзүн жаран катары түшүнүүсүнө жана коомдогу ролун кандай кабыл алууга олуттуу таасирин тийгизет.

Билим берүү системасы жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда негизги ролду ойнойт, жаштарга жарандык укуктар, милдеттер жана баалуулуктар боюнча билим берүү, ошондой эле сынчыл ой жүгүртүүнү жана демократиялык процесстерге катышуу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, жарандык билим берүүнү өзүнүн окуу планына активдүү киргизген мектептер окуучуларынын арасында жарандык активдүүлүктүн жогорку деңгээлине өбөлгө түзөт [6]. Үй-бүлө да жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүнө таасир этүүчү маанилүү институт болуп саналат. Саясат жана адам укуктары сыяктуу жарандык маселелер боюнча үй-бүлөлүк талкуулар жарандык ишенимдердин жана баалуулуктардын пайдубалын түзөт. Үй-бүлөлүк салттар жана жигердүү атуулдуктун үлгүлөрү жаштарды коомго активдүү катышууга үндөй алат [7]. ММКлар жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына оң да, терс да күчтүү таасир этет. Социалдык тармактар, телекөрсөтүү жана Интернет коомдук пикирди жана жарандык позицияны калыптандырууга таасир этүүчү туура эмес маалыматтын булагы катары да кызмат кыла алат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, социалдык тармактарга активдүү катышуу жарандык аң-сезимдин, өзгөчө жаштардын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт [8].

Инклюзивдүүлүктү колдоо, жарандык билим берүү жана социалдык адилеттүүлүк идеяларын илгерилетүү сыяктуу чараларды камтышы мүмкүн. Шайлоого катышуу жана жергиликтүү демилгелер сыяктуу жарандардын демократиялык процесстерге катышуусуна көмөктөшүүчү саясаттар жарандык жана жоопкерчилик сезимин бекемдей алат [9]. Глобализация жана жарандык иденттүүлүктүн трансформациясын ааламдашуу шартында жарандык иденттүүлүк түшүнүгү олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Бир

жагынан, ааламдашуу жарандыктын чек араларынын кеңейишине, анын ичинде миграция жана ар түрдүү маданияттардын интеграциясы аркылуу өбөлгө түзөт. Экинчи жагынан, ал мамлекеттер жана коом үчүн жаңы чакырыктарды жаратып, улуттук иденттүүлүктүн салттуу формаларын алсыратышы мүмкүн.

Дүйнөлүк жарандык же глобалдык жарандык идеясы адамдар өздөрүн дүйнөнүн жараны катары сезе аларын, алардын мамлекетинин алдында гана эмес, ошондой эле дүйнөлүк коомчулуктун алдында да жоопкерчилиги бар экенин көрсөтүп турат. Бул курчап турган чөйрөнү коргоо, адам укуктарын жана дүйнөдөгү тынчтык маселелерин камтыйт. Бирок, глобалдык жарандык көбүнчө улуттук кызыкчылыктар менен глобалдык максаттардын ортосундагы тирешүүлөргө туш болот [10].

Миграция жана мультикультурализм же көп маданияттуу коомдордун өсүшү жарандык иденттүүлүктөрдү калыптандыруу үчүн жаңы контексттерди түзөт. Мындай шарттарда жарандык иденттүүлүк ийкемдүү жана көп баскычтуу, анын ичинде улуттук да, маданий да иденттүүлүктүн элементтерин камтыйт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, көп маданияттуу кызматташтыкты колдогон интеграциялык процесстер мигранттардын арасында күчтүү жарандык идентификацияны түзүүгө салым кошо алат [11].

Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын психологиялык аспектилери. Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы бир катар психологиялык процесстер менен да байланыштуу, анын ичинде инсандык инсандыктын өнүгүшү, социалдык кабылдоо жана коомчулукка эмоционалдык байлануу. Бул аспектилер инсандардын белгилүү бир жарандык коомго таандыктыгын жана коомдогу өз ролун кандай кабыл алышына таасир этет.

Жеке иденттүүлүк жана жарандык иденттүүлүк. Жеке иденттүүлүк кененирээк түшүнүк катары өзүн белгилүү баалуулуктарга, ишенимдерге жана максаттарга ээ болгон уникалдуу инсан катары андоону камтыйт. Жарандык иденттүүлүк инсандык иденттүүлүктүн бир бөлүгү болуу менен инсандын коомдогу ролуна жана жарандык милдеттерине болгон мамилесин чагылдырат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, күчтүү инсандык идентификация позитивдүү жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт, анткени өзүнө ишенген инсандар жарандык активдүүлүккө көбүрөөк катышышат [12].

Коомдук кабылдоо жана топтор аралык мамилелер. Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында социалдык кабылдоолор, анын ичинде башка жарандардын жана топтордун кабылдоолору маанилүү роль ойнойт. Топтор аралык мамилелер боюнча изилдөөлөр көрсөткөндөй, социалдык адилеттүүлүктү жана теңчиликти кабыл алуу жарандык иденттүүлүктүн жана жарандык тилектештиктин чыңдалышына өбөлгө түзөт. Тескерисинче,

дискриминациянын жана теңсиздиктин болушу жарандык иденттүүлүктү алсыратып, социалдык четтетүүгө алып келиши мүмкүн [13].

Жарандык коомго эмоционалдык байлоо жарандык иденттүүлүктүн негизги компоненти болуп саналат. Ал өз өлкөсүнө же коомго карата сыймыктануу, сүйүү жана жоопкерчилик сезимдерин камтыйт. Бул эмоционалдык аспектилерди улуттук майрамдарга, коомдук иш-чараларга жана жамааттык иш-аракеттердин башка түрлөрүнө катышуу аркылуу күчтөндүрсө болот, алар тиешелүүлүк жана биримдик сезимин пайда кылат [14].

Билим берүү жарандык инсандыкты калыптандырууда жана өнүктүрүүдө чечүүчү роль ойнойт. Критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө, укуктарды жана милдеттерди түшүнүүгө жана коомдук турмушка жигердүү катышууга үндөгөн билим берүү программалары аркылуу мектептер жана университеттер жоопкерчиликтүү жана билимдүү жарандарды түзүүгө жардам берет.

Жарандык билим – жарандык инсандыкты калыптандыруунун негизги куралы. Ал саясий системаларды, адам укуктарын, социалдык нормаларды жана демократиялык баалуулуктарды изилдөөнү камтыйт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, жарандык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө багытталган билим берүү программалары студенттердин жарандык активдүүлүгүн жана жоопкерчилигин олуттуу түрдө жогорулатат [15]. Ошондой эле окуучулардын жарандык инсандыгын калыптандырууда мугалимдер негизги ролду ойношот. Алар жигердүү атуулдук жана демократиялык баалуулуктарга берилгендик көрсөтүү менен билим берүүчүлөр катары гана эмес, үлгү боло алышат. Жарандык маселелерге активдүү катышкан мугалимдер окуучуларынын жарандык инсандыгына оң таасирин тийгизерин изилдөөлөр тастыктайт [16].

Саясий туруксуздуктун шартындагы жарандык иденттүүлүк. Саясий туруксуздук жарандык иденттүүлүккө олуттуу таасирин тийгизип, анын өзгөрүшүнө же ал тургай кыйроого алып келиши мүмкүн. Конфликт, революция же социалдык кризистик кырдаалдарда жарандык иденттүүлүк өзгөргөн саясий жана социалдык реалдуулукка жараша өзгөрүшү мүмкүн. Тобокелдиктер жана кыйынчылыктар. Саясий туруксуздуктун шарттарында жарандык иденттүүлүк коомдун поляризациясы, экстремизмдин күчөшү жана мамлекеттик институттарга ишенимдин төмөндөшү сыяктуу бир катар кыйынчылыктарга туш болушу мүмкүн. Бул факторлор жарандык иденттүүлүктүн бөлүнүшүнө жана топтор аралык конфликттердин күчөшүнө алып келиши мүмкүн [17].

Жаңы жарандык идентификацияны калыптандырууда саясий туруксуздук өзгөргөн социалдык жана саясий реалдуулуктардын негизинде жаңы жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына шарт түзүшү мүмкүн. Демократиялаштыруу процесстери, мисалы, инклюзивдик жана адам

укуктары менен жарандык эркиндиктерге багытталган жаңы жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына салым кошо алат [18]. Коомдук кыймылдар жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында жана кайра өзгөрүүсүндө маанилүү роль ойнойт. Алар коомдук аң-сезимге таасир этип, жарандардын саясий жана коомдук турмушка жигердүү катышуусун стимулдап, өзгөрүүлөрдүн катализатору боло алат.

Граждандык инсандыкты калыптандырууда коомдук кыймылдардын ролу инклюзия баалуулуктарына негизделген жаңы жарандык иденттүүлүктөрдү калыптандырууга салым кошот. Мындай кыймылдарга катышуу инсандарга өзүнүн жарандык ролун жана жоопкерчилигин түшүнүүгө жардам берет, ошондой эле коомдун башка мүчөлөрү менен тилектештик сезимин өрчүтөт [19]. Коомдук кыймылдар көбүнчө жарандык иденттүүлүктүн жамааттык кабылдоосуна олуттуу таасир эте ала турган альтернативалык баяндарды жана коомдун көз караштарын сунуштайт. Мисалы, феминисттик кыймыл аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүнү гана эмес, гендердик теңчиликтин контекстинде жарандык иденттүүлүккө таасирин тийгизген коомдогу аялдардын ролу жөнүндөгү салттуу идеяларды кайра карап чыгууга түрткү берет [20].

Коомдук кыймылдар массалык мобилизациялоо, жарандык билим берүү, массалык маалымат каражаттарын пайдалануу жана саясий аң-сезимди өнүктүрүү сыяктуу түрдүү механизмдер аркылуу жарандык иденттүүлүккө таасир этет. Бул механизмдер бүтүндөй бир улутту же алтургай дүйнөлүк коомчулукту камтыган кеңири жарандык иденттүүлүккө айланган жамааттык идентификацияны түзүүгө жардам берет. Нааразылык акциялары, митингдер жана жамааттык аракеттердин башка формалары аркылуу жарандарды мобилизациялоо катышуучуларга алардын күчүн жана коомдук процесстерге таасирин түшүнүүгө мүмкүндүк берет, бул алардын жарандык иденттүүлүгүн бекемдөөгө жардам берет. Белгилей кетчү нерсе, мындай аракеттер позитивдүү өзгөрүүлөргө гана салым кошпостон, ошондой эле жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын татаал процесстерине алып келген каршы кыймылдарды да жаратышы мүмкүн [21].

АКШдагы жарандык укуктар кыймылы, Түштүк Африкадагы апартеидге каршы кыймыл жана жума күндөрү сыяктуу акыркы экологиялык кыймылдар сыяктуу тарыхый маанилүү коомдук кыймылдар үчүн Келечек ар түрдүү өлкөлөрдө жана дүйнөлүк деңгээлде жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына олуттуу таасирин тийгизди. Кошмо Штаттардагы жарандык укуктар кыймылы жарандык иденттүүлүк түшүнүгүн өзгөртүү үчүн катализатор болуп, африкалык америкалыктарды башка жарандар менен бирдей негизде коомдук жана саясий түзүлүшкө киргизүүгө көмөктөшкөн. Бул кыймыл ошондой эле бардык жарандар үчүн бирдей укуктарды камсыз кылууга багытталган мыйзам чыгаруу демилгелеринин өнүгүшүнө түрткү

болгон, бул тендикке жана адилеттүүлүккө негизделген жарандык иденттүүлүктү бекемдеген [22].

Ааламдашуу процессинин өнүгүшү жана улуттар аралык өз ара аракеттенүүнүн күчөшү менен жарандык иденттүүлүк жалаң улуттук түшүнүк болбой калды. Ал өз ара байланышкан коомдордун жаңы реалдуулуктарын чагылдырган трансулуттук жана глобалдык иденттүүлүктүн элементтерин камтый баштайт. Глобалдык жарандык кыймылдар, мисалы, экологиялык демилгелер, укук коргоо кыймылы жана башкалар улуттук чек арадан ашкан жарандык иденттүүлүктөрдү калыптандырууга көмөктөшөт. Бул кыймылдар климаттын өзгөрүшү, адам укуктары жана эл аралык адилеттүүлүк сыяктуу глобалдуу маселелерге багытталган, бул жарандарды улуттук мамлекеттин контекстинде гана эмес, дүйнөлүк коомчулукта да өз ролун түшүнүүгө үндөйт [23].

Глобалдык жарандык иденттүүлүк көбүнчө БУУ сыяктуу эл аралык уюмдарга катышуу аркылуу, ошондой эле башка өлкөлөрдүн маданияты жана нормалары менен өз ара аракеттенүү аркылуу калыптанат. Иденттиктин бул формасы глобалдык өз ара көз карандылыкты жана эл аралык коомчулуктун алдындагы жоопкерчиликти түшүнүүнү билдирет.

Миграция – бул трансулуттук жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү дагы бир маанилүү фактор. Миграциянын шарттарында жарандык иденттүүлүк ийкемдүү болуп, келип чыккан өлкөнүн да, кабыл алуучу өлкөнүн да элементтерин камтыйт. Мигранттар көбүнчө эки иденттикти сезишет, бул жарандык билимге жана интеграцияга жаңы ыкмаларды иштеп чыгууну талап кылат [24]. Маданий көп түрдүүлүктү урматтоого жана бардык жарандарды камтууга негизделген көп маданияттуу жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына шарт түзө алуу жөндөмдүүлүгүнөн көз каранды. Жарандык иденттүүлүк жарандардын укуктарын жана милдеттерин, ошондой эле аларды ишке ашыруу механизмдерин аныктаган укук системасы менен тыгыз байланышта. Жарандык иденттүүлүктү жөнгө салуучу мыйзамдык база коомдук аң-сезимди калыптандырууда жана коомдук туруктуулукту сактоодо маанилүү роль ойнойт.

Жарандык иденттүүлүктүн конституциялык негиздерин ар бир мамлекеттин конституциясы жарандык инсандыктын укуктук негиздерин аныктаган негизги документ болуп саналат. Конституцияда жарандардын негизги укуктары жана эркиндиктери, ошондой эле алардын мамлекет алдындагы милдеттери бекемделген. Бул жоболор жарандык баалуулуктарды укуктук жактан коргоону жана бекитүүнү камсыз кылуучу жарандык инсандыкты калыптандырууга негиз түзөт [25]. Ар кайсы өлкөлөрдө жарандык иденттүүлүктүн конституциялык негиздери тарыхый, маданий жана саясий шарттарга жараша ар кандай болушу мүмкүн. Мисалы, демократиялык салтка ээ болгон өлкөлөрдө конституциялар инсандын

укуктарынын жана сөз эркиндигинин маанилүүлүгүн баса белгилейт, бул катышууга жана активдүүлүккө багытталган жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт [26].

Жарандык, миграция, адам укуктары жана демократиялык процедуралар маселелерин жөнгө салуучу мыйзамдар жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына түздөн-түз таасирин тийгизет. Алар ким гражданин деп эсептеле тургандыгын, ага кандай укуктар жана милдеттер тиешелүү экендигин аныктап, саясий жана коомдук турмушка катышуунун тартибин белгилейт. Мисалы, жарандыкка жана натурализацияга тиешелүү мыйзамдар инсан кандайча тигил же бул мамлекеттин жараны боло аларын жана ал жарандык эмнени билдирерин аныктайт. Адам укуктары жана социалдык адилеттүүлүк чөйрөсүндөгү мыйзамдык демилгелер бардык социалдык топтордун укуктарын жана кызыкчылыктарын эске алган инклюзивдик жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт [27].

Эл аралык укук да жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында, өзгөчө адам укуктарын коргоо жана миграциялык процесстердин контекстинде маанилүү роль ойнойт. Адам укуктарынын жалпы декларациясы жана Качкындардын статусу боюнча конвенция сыяктуу эл аралык конвенциялар жана келишимдер жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин эл аралык деңгээлде камсыз кылууда мамлекеттер аткарууга милдеттүү болгон стандарттарды белгилейт. Бириккен Улуттар Уюму жана Европа Биримдиги сыяктуу эл аралык уюмдар да адам укуктарын коргоого жана демократияны өнүктүрүүгө багытталган эл аралык стандарттарды жана программаларды иштеп чыгуу жана жайылтуу аркылуу жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына таасирин тийгизет [28].

Заманбап технологиялар жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына барган сайын көбүрөөк таасирин тийгизип, жарандардын мамлекет менен жана бири-бири менен болгон мамилесин өзгөртүүдө. Санариптик доордо жарандык иденттүүлүк динамикалуу жана ийкемдүү болуп калат, бул аны изилдөөнүн салттуу ыкмаларын кайра карап чыгууну талап кылат. Социалдык тармактар жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун жана көрсөтүүнүн маанилүү куралы болуп калды. Алар пикир алмашуу, жарандык акцияларды уюштуруу жана саясий дискуссияларга катышуу үчүн аянтча түзүшөт. Социалдык медиа ошондой эле коомдогу өзгөрүүлөрдүн күчтүү кыймылдаткычтары боло ала турган онлайн жамааттардын түзүлүшүнө өбөлгө түзөт. Жарандык иденттүүлүктүн туруктуулугуна коркунуч туудурган туура эмес маалыматтын жана радикалдашуунун жайылышын шарттай алат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, социалдык медиа коомдун поляризациясына, ар кандай топтордун ортосундагы ажырымды күчөтүүгө жана социалдык четтетүү үчүн шарттарды түзүүгө салым кошо алат [29].

Жарандык концепциясы санариптик трансформациянын контекстинде өнүгүп, жарандарга интернет жана санариптик технологиялар аркылуу

коомдук жана саясий турмушка катышуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууда. Электрондук жарандык добуш берүү, мамлекеттик кызматтар менен өз ара аракеттенүү жана коомдук демилгелерге катышуу үчүн санариптик платформаларды колдонууну камтыйт. Санариптик катышуу жарандарга чечимдерди кабыл алуу процесстерине жана өкмөттүн иш-аракеттерин көзөмөлдөөгө көбүрөөк катышууга мүмкүндүк берет, бул жарандык иденттүүлүктү бекемдөөгө жана жарандык катышуунун деңгээлин жогорулатууга жардам берет. Ошол эле учурда, технологияга жетүү жана санариптик сабаттуулук деңгээли менен байланышкан санариптик теңсиздик электрондук жарандыкка катышууга тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн, бул мамлекет жана коом тарабынан кошумча күч-аракетти талап кылат [30]. Жарандык иденттүүлүк жана социалдык адилеттүүлүк. Социалдык адилеттүүлүк маселелери жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы менен тыгыз байланышта, анткени алар бардык жарандардын укуктарынын жана мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдигине таасирин тийгизет. Социалдык адилеттүүлүк бардык жарандардын социалдык статусуна, этностук таандыгына жана башка факторлоруна карабастан ресурстарга, кызматтарга жана мүмкүнчүлүктөргө бирдей жеткиликтүү болгон шарттарды түзүүнү камтыйт.

Жарандык иденттүүлүк жана азчылыктардын укуктары. Азчылыктардын укуктарын коргоо социалдык адилеттүүлүктүн жана инклюзивдик жарандык иденттүүлүктөрдү калыптандыруунун маанилүү аспектиси болуп саналат. Этникалык, диний жана башка азчылыктар үчүн тең укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу урматтоого жана тилектештикке негизделген коомду түзүүгө өбөлгө түзөт. Азчылыктардын укуктарын коргоого багытталган мыйзамдар социалдык адилеттүүлүк принциптерине негизделген жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында негизги ролду ойнойт. Көп улуттуу калкы бар өлкөлөрдө маданий көп түрдүүлүктү интеграциялоо жана колдоо чаралары өзгөчө мааниге ээ, бул коомдук биримдикти жана жарандык иденттүүлүктү чыңдоого жардам берет [31].

Экономикалык адилеттүүлүк да жарандык иденттүүлүктүн маанилүү элементи болуп саналат. Экономикалык ресурстарга жана мүмкүнчүлүктөргө бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, жакырчылык жана теңсиздик менен күрөшүү тилектештикке жана жамааттык жоопкерчиликке негизделген жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт. Теңсиздикти кыскартууга багытталган социалдык жана экономикалык саясат жарандарда күчтүү жана туруктуу жарандык иденттүүлүктүн негизи болгон тиешелүүлүк жана жоопкерчилик сезимин бекемдей алат [32].

Көп маданияттуу коомдордо жарандык иденттүүлүк же заманбап дүйнөдө көптөгөн мамлекеттер барган сайын көп маданияттуу болуп баратат, бул жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы үчүн жаңы чакырыктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү жаратууда. Көп маданияттуу коом ар кандай

этникалык, диний жана маданий топтордун жанаша жашоосун камтыйт, алардын ар бири жалпы жарандык иденттүүлүккө салым кошот.

Интеграциянын жана жарандык иденттүүлүктүн моделдери да көп маданияттуу коомдордо жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү интеграциянын ар кандай моделдери бар. Негизги моделдерге ассимиляция, мультикультурализм жана интеркультурализм кирет.

Ассимиляция азчылыктардан көпчүлүктүн маданиятын кабыл алууну талап кылат, бул көбүнчө азчылыктардын маданий мурастарын жоготууга алып келет. Бул модель бир тектүү жарандык иденттүүлүктүн түзүлүшүнө алып келиши мүмкүн, бирок азчылыктардын каршылыгын жаратып, социалдык чыңалууга алып келиши мүмкүн [33].

Мультикультурализм маданий көп түрдүүлүктү таанууга жана колдоого негизделген, бул ар кандай топторго жалпы жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшү менен бирге өздөрүнүн маданий өзгөчөлүктөрүн сактап калууга мүмкүндүк берет. Бул модель инклюзивдик жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт, бирок бирдиктүү улуттук баянды түзүү менен байланышкан кыйынчылыктарга туш болушу мүмкүн [34].

Маданияттар аралык ар түрдүү маданий топтордун активдүү өз ара аракеттенүүсүн жана диалогун камтыйт, бул өз ара байытууга жана жалпы жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт. Бул модель маданий баалуулуктарды алмашуу жана айырмачылыктарды урматтоо аркылуу интеграцияга багытталган, бул дагы туруктуу жана ынтымактуу жарандык иденттүүлүктү түзүүгө жардам берет [35]. Көп маданияттуу коомдордо билим берүүнүн ролу. Көп маданияттуу коомдордо жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында билим берүү негизги ролду ойнойт. Мектептер жана университеттер инклюзивдик билим берүү программалары аркылуу маданий көп түрдүүлүктү урматтоону жана жалпы жарандык иденттүүлүккө көмөктөшө алышат. Маданий билим берүү студенттерге маданий айырмачылыктарды түшүнүүгө жана баалоого жана маданияттар аралык байланыш көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берген маанилүү компонент болуп саналат. Ар түрдүү этностордун тарыхын, маданиятын жана каада-салтын изилдөөгө багытталган программалар көбүрөөк инклюзивдүү жарандык иденттүүлүктөрдү түзүүгө өбөлгө түзөт [36].

Көп маданияттуу коомдордо жарандык билим берүү бардык жарандардын укуктарын жана баалуулуктарын урматтоо менен маданий жана диний салттардын көп түрдүүлүгүн эске алууга тийиш. Бул жалпы баалуулуктарга жана принциптерге негизделген бирдиктүү жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына көмөктөшүүчү адам укуктары, демократия жана социалдык адилеттүүлүк боюнча билим берүүнү камтыйт [37]. Көп маданияттуу коомдордун мисалдарына Канада жана Швейцария сыяктуу өлкөлөрдөгү жарандык иденттүүлүк маданий көп түрдүүлүктү жана

социалдык адилеттүүлүк принциптерин урматтоо менен калыптанган көп маданияттуу коомдордун ийгиликтүү интеграциясын камтыйт. Мультикультурализм - бул маданий көп түрдүүлүккө көмөктөшүүчү жана бардык этностордун өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна интеграцияланышына көмөктөшүүчү расмий мамлекеттик саясат. Бул саясаттар көп түрдүүлүктү тааныган жана урматтаган жарандык иденттүүлүккө өбөлгө түзөт [38].

Швейцарияда кантондордун маданий автономиясын камсыз кылган федералдык түзүлүштүн негизинде көп маданияттуу коом түзүлөт. Бул ар кандай маданий жана тилдик топторго улуттук жарандык иденттүүлүккө таандык болуу сезимин калыптандыруу менен бирге өз иденттүүлүгүн сактап калууга мүмкүндүк берет [39]. Жарандык иденттүүлүк жана улуттук коопсуздук контекстинде жарандык иденттүүлүк маселелери да маанилүү роль ойнойт. Жарандык иденттүүлүк коомдук биримдикти чыңдоо жана ички чыр-чатактарды болтурбоо үчүн негиз боло алат, ошондой эле улуттук кызыкчылыктарды коргоого салым кошо алат.

Социалдык биримдик жана экстремизмдин алдын алуу да күчтүү жана инклюзивдик жарандык иденттүүлүк радикалдашууну жана экстремизмди алдын алуунун маанилүү фактору болуп саналган социалдык биримдикке өбөлгө түзөт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, социалдык обочолонуу жана таандыктык сезиминин жоктугу экстремисттик көз караштардын өнүгүшүнө жана зордук-зомбулук аракеттерине катышууга өбөлгө түзөт [40].

Жарандык билим берүү, коомчулуктун демилгелери жана маданий көп түрдүүлүктү колдоо сыяктуу жарандык иденттүүлүктү бекемдөөгө багытталган программалар социалдык инклюзия жана өз ара түшүнүшүү үчүн шарттарды түзүү аркылуу радикалдашууну алдын алууга жардам берет [41]. Жарандык иденттүүлүк жана улуттук коопсуздук тышкы коркунучтардан коргоону гана эмес, ички туруктуулукту камсыз кылууну да камтыйт. Жарандык иденттүүлүк улуттук коопсуздукту сактоодо маанилүү роль ойнойт, анткени ал жарандык жоопкерчиликти жана мамлекетке берилгендиктин негизин түзөт. Киберкоркунучтар сыяктуу глобалдык чакырыктардын алдында улуттук коопсуздук мамлекеттин күчтүү жана бирдиктүү жарандык иденттүүлүгүн сактап калуу жөндөмдүүлүгүнөн көз каранды. Бул бардык жарандардын маданий же этникалык тегине карабастан тиешелүүлүгүн жана жоопкерчилигин күчөтүүгө багытталган стратегияларды иштеп чыгууну талап кылат.

Жарандык иденттүүлүктү изилдөөгө комплекстүү мамилени талап кылган татаал жана көп кырдуу көрүнүш. Бул макалада талкууланган теориялык жана методологиялык негиздер жарандык билим берүү жана социалдык инклюзия тармагында мындан аркы изилдөө жана практикалык колдонуу үчүн негиз түзөт. Жарандык иденттүүлүктүн теориялык жана методологиялык негиздери азыркы коомдо жарандык иденттүүлүктүн

калыптануу жана кайра жаралуу процесстерин жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Ааламдашуу, миграция жана маданий көп түрдүүлүк шартында бул негиздерди түшүнүү жарандыкты жана социалдык инклюзияны чыңдоого багытталган натыйжалуу билим берүү программаларын жана мамлекеттик саясатты иштеп чыгуу үчүн өзгөчө маанилүү болуп калат.

Корутунду. Жарандык иденттүүлүктүн теориялык жана методологиялык негиздерин, ошондой эле анын психологиялык жана социалдык-маданий аспектилерин түшүнүү анын азыркы коомдогу ролун тереңирээк талдоого мүмкүндүк берет. Ааламдашуу жана саясий туруксуздуктун контекстинде жарандык иденттүүлүк социалдык инклюзияга, туруктуу өнүгүүгө жана демократиялык өзгөрүүлөргө көмөктөшүүчү негизги элемент бойдон калууда. Жарандык иденттүүлүктүн теориялык жана методологиялык негиздери жеке, социалдык, саясий жана глобалдык факторлордун татаал өз ара аракеттенүүсүн камтыйт. Жарандык иденттүүлүк статистикалык эмес; коомдук кыймылдардын, глобалдашуу процесстеринин, миграциянын жана саясий туруксуздуктун таасири астында дайыма өзгөрүп турат. Бул динамикалык процесстерди түшүнүү заманбап дүйнөдө жарандык иденттүүлүктү бекемдөөгө багытталган натыйжалуу саясатты жана билим берүү программаларын иштеп чыгуу үчүн маанилүү. Жарандык иденттүүлүктүн теориялык жана методологиялык негиздери мыйзамдык негиздер, технологиянын таасири, коомдук кыймылдар жана социалдык адилеттүүлүк маселелерин камтыйт. Глобалдашуу жана санариптик трансформация шартында жарандык иденттүүлүк барган сайын көп кырдуу жана динамикалуу болуп баратат. Бул аспектилерди түшүнүү жарандык иденттүүлүктү бекемдөөгө, социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылууга жана заманбап коомдо туруктуулукту сактоого багытталган комплекстүү стратегияларды иштеп чыгуу үчүн маанилүү.

Мультикультурализм, улуттук коопсуздук жана социалдык өз ара аракеттенүү боюнча сурамжылоолордо. Мамлекеттер ааламдашуу, миграция жана маданий көп түрдүүлүк менен байланышкан көптөгөн кыйынчылыктарга туш болгон азыркы дүйнөдө бул аспектилерди түшүнүү өзгөчө маанилүү болуп калат. Күчтүү жана инклюзивдик жарандык иденттүүлүктү түзүү социалдык адилеттүүлүктү бекемдөөгө, адам укуктарын коргоого жана улуттук коопсуздукту сактоого багытталган укуктук, билим берүү жана социалдык чараларды камтыган комплекстүү мамилени талап кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Эриксон, Е. Н. *Идентификация: Жаштар жана Кризис*. (1968) Norton & Company.

2. Tajfel, H. *Социалдык иденттүүлүк жана топтор аралык мамилелер* . (1982). Кембридж University басыңыз .
3. Creswell, JW *Изилдөөнүн дизайны: сапаттык, сандык жана аралаш методдор*. (2014). Sage Басылмалар .
4. Riessman , C. K. *Гуманитардык илимдер үчүн баяндоо ыкмалары*. (2008). Sage Басылмалар .
5. Westheimer , J., & Kahne , J. *Кандай жаран? Демократия үчүн билим берүү саясаты*. (2004). Социалдык Билим , 68(2), 34-37.
6. Гутман, А. *Демократиялык билим берүү*. (1999). Принстон университетинин басмасы.
7. Sears, D. O., & Levy, S. *Балалык жана саясий өнүгүү*. DO Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Эд.), *Оксфорддун Саясий психологиянын колдонмосу*. (2003). Оксфорд University басыңыз .
8. Jenkins, H., & Carpentier , N. *Медиа маданияттын катышуусу менен бурулуш: эл аралык перспективалар*. (2013). Routledge .
9. Kymlicka, W. *Элдик тилдеги саясат: улутчулдук, көп маданияттуулук жана жарандык*. (2002). Оксфорд University басыңыз .
10. Доуэр, Н. *Глобалдык жарандыкка киришүү* . (2003). Эдинбург University басыңыз .
11. Castles, S., & Miller, M. J. *Миграция доору: азыркы дүйнөдө эл аралык калктын кыймылы*. (2009). Палгрейв Макмиллан .
12. Schwartz, S.J., Zamboanga, B.L., & Weisskirch, R.S. *Акультурациянын өлчөмдөрү: инсандык жана психикалык ден соолук натыйжалары менен ассоциациялар*. (2008). Журнал Кеңеш берүү Психология , 55(1), 86-95.
13. Sidanius, J., & Pratto, F. *Социалдык үстөмдүк: социалдык иерархиянын жана эзүүнүн топтор аралык теориясы*. (1999). Кембридж University басыңыз .
14. Smith, A.D. *Улуттук иденттүүлүк*. (1991). University нын Невада басыңыз .
15. Torney-Purta , J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. *Жыйырма сегиз өлкөдө жарандык жана билим берүү: он төрт жашта жарандык билим жана катышуу*. (2001). IEA Секретариаты .
16. Parker, W.C. *Демократияны окутуу: коомдук турмуштагы биримдик жана көп түрдүүлүк*. (2003). Мугалимдер колледж.
17. Гурп, Т.Р. *Элдер мамлекеттерге каршы: Жаңы кылымда азчылыктар коркунучта*. (2000). United мамлекеттер Институт нын Тынчтык басыңыз .
18. Inglehart , R., & Norris, P. *Өсүп жаткан толкун: Гендердик теңчилик жана дүйнө жүзү боюнча маданий өзгөрүүлөр*. (2003). Кембридж University басыңыз .
19. Tilly, C. *Коомдук кыймылдар, 1768-2004*. (2004). Paradigm Publishers.

20. McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. *Талаш-тартыш динамикасы.* (2001). Кембридж университетинин басмасы.
21. Della Porta, D., & Diani, M. *Коомдук кыймылдар: киришүү.* (2006). Blackwell Publishing.
22. Филиалы, Т. *Сууларды бөлүү: Америка падышалык жылдары 1954-63.* (1988). Симон & Шустер .
23. Keck, M. E., & Sikkink, K. *Чек арадан тышкаркы активисттер: Эл аралык саясаттагы адвокати тармактары.* (1998). Корнелл University.
24. Vertovec, S. *Транснационализм.* (2009). Routledge .
25. Маршалл, Т.Х. *Жарандык жана социалдык класс.* (1950). Кембридж University.
26. Элстер, Дж. *Конституционализм жана демократия.* (1998). Кембридж University.
27. Soysal, Y.N. *Жарандыктын чектери: Европадагы мигранттар жана постнационалдык мүчөлүк.* (1994). University Чикаго.
28. Эттү, Д. *Демократия жана глобалдык тартип: заманбап мамлекеттен космополиттик башкарууга.* (1995). Stanford University.
29. Sunstein, C.R. *#Республика: Социалдык медиа доорунда бөлүнгөн демократия.* (2018). Принстон University.
30. Norris, P. *Санариптик бөлүнүү: жарандык активдүүлүк, маалыматтык жакырчылык жана дүйнө жүзү боюнча интернет.* (2001). Кембридж University.
31. Kymlicka, W. *Көп маданияттуу жарандык: Азчылыктардын укуктарынын либералдык теориясы.* (1995). Оксфорд University.
32. Роулс, Дж. *Адилеттиктин теориясы.* (1971). Гарвард University.
33. Гордон, М.М. *Американын жашоосундагы ассимиляция: расанын, диндин жана улуттук келип чыгыштын ролу.* (1964). Оксфорд University.
34. Kymlicka, W. *Биздин жолду табуу: Канададагы этномаданий мамилелерди кайра карап чыгуу.* (1998). Оксфорд University .
35. Meer, N., & Modood, T. *Интеркультурализмге каршы мультикультурализм: интеграция боюнча талаш.* (2012). Пальгрейв Макмиллан .
36. Banks, J.A. *Ар түрдүүлүк жана жарандык билим берүү: глобалдык перспективалар.* (2009). Jossey-Bass .
37. Гутман, А. *Жарандык билим берүү жана социалдык ар түрдүүлүк.* (1995). Этика , 105(3), 557-579.
38. Блумрад, I. *Жаран болуу: Америка Кошмо Штаттары менен Канададагы иммигранттарды жана качкындарды кошуу.* (2006). University нын Калифорния .

39. Linder, W. *Швейцариялык Демократия: Көп маданияттуу коомдордогу чыр-чатакты чечүүнүн мүмкүн болгон жолдору.* (2010). Пальгрейв Макмиллан .

**ТЮРКОЛОГИЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ
ОРГАНИЗАЦИЯ «ТУРК ЭЛИ»**

УДК: 061.2:341.7

Дуйшеев Женишбек Аматысакович - к.и.н., профессор
Международного университета им. К.Ш.Токтомаматова. г.Манас,
Кыргызстан ORCID: 0009-0006-1179-5533

Аннотация. XXI век начался для тюркского мира как период развития, единения и сосуществования. Такая тенденция пошла со всех сторон и охватила весь спектр жизни и деятельность тюркоязычных народов. Политики, правоведаы, писатели, поэты, экономисты и представители разных направлений пошли друг к другу с распростертыми руками, создали межгосударственные, транснациональные компании, союзы, артели. В этом процессе не было простительным остаться в стороне научных деятелей. Представители разных тюркоязычных народов объединились вокруг общих проблем, для решения которых создали фонды международного уровня. Одним из таких объединений единомышленников является Международная общественная организация «Турк эли», созданный выходцами из республик бывшего СССР в США (штат Огайо). Организация в короткий срок смог создать площадку для ученых бывших тюркоязычных стран СССР и объединил их вокруг своих проблем. В данной статье мы попытаемся отражать деятельность и перспективы для вышеназванной организации в области тюркологии.

Ключевые слова: организация, «Турк эли», наука, тюркология, история, деятельность.

Annotation. The 21st century began for the Turkic world as a period of development, unity, and coexistence. This trend spread from all sides and encompassed the entire spectrum of life and activity of Turkic-speaking peoples. Politicians, lawyers, writers, poets, economists, and representatives from various fields embraced each other, establishing intergovernmental and transnational companies, unions, and cooperatives. In this process, it was impossible for scientists to remain on the sidelines. Representatives of various Turkic-speaking peoples united around common problems, for the solution of which they created international-level foundations. One such association of like-minded people is the Turk Eli International social organization, created by immigrants from the republics of the former USSR in the United States (Ohio). In a short period of time,

the organization was able to create a platform for scientists from the former Turkic-speaking countries of the USSR and unite them around their problems. In this article, we will reflect on the activities and prospects of the aforementioned organization in the field of Turkology.

Keywords: organization, Turk Eli, science, Turkology, history, activities.

Общественная организация “Турк эли”, созданная за пределами тюркоязычных стран, в свою деятельность объединила вокруг себя истинных-патриот тюркологов, историков, педагогов, археологов, этнологов, источниковедов и других ученых, которые занимаются проблемами тюркского мира. Основатель организации, профессор Сарвар Испахи будучи тюркологом определял основные направления состояния и изучения научных проблем в данной области. В последние годы для координации деятельности научных работников он инициировал о проведении международных симпозиумов в каждой тюркоязычной Республике. Автор этих строк поддержал инициативу Президента организации Сарвара Испахи и организовал на 2024 году, 1-3-августа на Иссык-Куле(Кыргызстан) первый Международный Симпозиум на тему: “Актуальные проблемы изучения истории, языка и литературы тюркского мира”, объединив вокруг 90 ученых из США, РФ, Казахстана, Турции, Азербайджана и Кыргызстана. Были озвучены на пленарном заседании 13 докладов и секционных работах 64 доклада. Пространство и время докладов были очень обширными. Из них 14 докладов адресованы изучения проблем тюркологии. В конце Симпозиума все доклады были заслушаны, почти все одобрены и издан сборник с названием: “Материалы Международного Симпозиума на тему: “Актуальные проблемы изучения истории, языка и литературы тюркского мира. 1-3-августа, 2024 года. Иссык-Куль”. – Ташкент. Фан ва технологиялар нашриот-манбаа уйи. – 324 стр. Составитель: Рахманали Хасанов, редакторы: Сарвар Испахи, Шохиста Улжаева, Научные редакторы: Бахтиер Каримов, Женишбек Дуйшеев[1].

Доклад д.и.н., профессора Аблат Ходжаева(Узбекстан) называется: “Этимология этнонима “Уйгур” по китайским источникам и исторической литературе”. В конце автор предлагает, что этноним “уйгур” означает объединение огузов(уюу, уюгур – Ж.Д.) [1.11-17]. Не менее интересным был доклад доктора философских наук, профессора Каримова Б.Р.(Узбекстан). Название доклада: “Орта турк тили ва ортабитик йозув тизимининг туркий цивилизация риважига орни”. В докладе рассматриваются вопросы формирования и развития тюркских языков и их роль в современной цивилизации. В конце докладчик предлагает свой оригинальный вариант(можно называть – концепцию – Ж.Д.) – “Ортабитик”, который облегчает изучение тюркских языков, фонем и графем[1.17-20]. Статья к.филол.н. доцента КазГУ имени аль-Фараби Алдабек Н.А.(Казахстан)

рассматривает влияние процессов глобализации на язык и литературу тюркоязычных народов. Автор анализируют основные вызовы, с которыми сталкиваются языки и литературы тюркских народов на фоне мировых культурных тенденций. Автор уделяет внимание изменениям в языковом статусе, сохранению культурной идентичности через литературные произведения и механизмам адаптации к новым реалиям[1.89-91]. Объемная статья “Основные источники истории тюркоязычных народов” излагал к.и.н., профессор Ж.А.Дуйшеев(Кыргызстан). Автор предлагает исследователям адреса основных фондов архивных материалов по истории, языка и литератур тюркоязычных народов, которые находятся в архивах разных городов РФ, Казахстана, Узбекистана и Кыргызстана[1.58-64]. В свою очередь PhD Таджиев Х.Х.(Казахстан) предлагает свое видение на казахскую литературу XX века и его взгляд направлен на художественный портрет пророков. Автор анализирует работ в этом направлении Машхур Жусупа и Шади Жангырулы и подытоживает свою статью с надеждой, что такие наследия играют общественно-воспитательную роль в обществе[1.245-249]. Не менее безынтересная научная статья доктора исторических, философских и политических наук, профессора Чирчикского педагогического университета Н.А. Назарова(Узбекстан) посвящена проблемы место фольклора в развитии тюркологии. В частности, примеры фольклорных мотивов, в том числе устной истории, признаны важными источниками в осознание самобытности тюркоязычных народов, подчеркнуты необходимости ее пропаганды. В частности, автор, основное внимание уделяет интерпретации идей героизма, самосознания, лидерства и патриотизма в тюрко-рунических сочинениях, прославляющих устную историю как историю письменную. Также анализируются вопросы взаимной устной истории и общетюркских культурных ценностей, являющихся важным фактором продвижения единства и солидарности через средства массовой информации[1.219-223]. Доцент Ташкентского государственного университета Востоковедение, к.филол.н. Шарипов Р.Х.(Узбекстан) поднимал вопрос жадидизма как общетюркский процесс в образовательной сфере среди тюркоязычных народов[1.263-268]. PhD, Старший преподаватель университета имени Жумабека Ташенова Ганаиев С.А.(Казахстан) в своем докладе “Таникли шоир Минжохиддин Мирзо шеърияида тарихийлик мавзусининг ёритилиши” поднимал вопрос о художественно-эстетическом и воспитательном значении дастанов “СохибкIRON” и “Согинч салтанати” [1.272-276]. Хасанова Ж.М. и Ёрматова Г.С.(Узбекстан) в предлагаемой статье, под названием “Энг кадимги ёзма марифий ёдгарликлар ва туркий халклар ахлоқ-адоб тизимининг узига хос анъанавий хусусиятлари” поднимали вопрос о ранних тюркоязычных текстов “Ирк битиг” как и надписи Орхоно-Енисея имеет ценность[1.298-300]. Еще одна одна статья, предлагаемая старшим научным сотрудником

Национального центра археологии АН УзР М.Хатамовой(Узбекистан) под названием “Сакрал тоғлар ва турк хоканларининг кароргохлори” проанализировано на основе сведений письменных источников факторы расположение резиденциях древнетюркских каганов в близи сакральных горах[1.312-316]. Доцент Самаркандского государственного университета имени Ш.Рашидова PhD Саидова Р.Б.(Узбекистан) в своем докладе “Туркий адабийотда шер ва илхом масалаларига доир мулохасалар” повествует о значении поэтического жанра на примере произведений Аристотеля, абу Наср Фараби и Ибн Сино[1.317-320]. Об уникальности тюркского мира написали д.и.н., профессор С.Ф. Мажитов и Атабаева Ф.К.(Казахстан) в своем докладе: “Уникальный код тюркского мира”. В нем пишется: “Реальностью научного пространства является то, что дейиниция “Тюркский мир” до сих пор не нашла в ней достаточного отражения и своего места. Между тем, Тюркский мир имеет свой уникальный культурный код, который охватывает все сферы жизни тюркских народов. В том числе историю, философию, культуру, литературу, язык и т.д. поэтому в статье утверждается, что тема Тюркского мира требует глубокого исследования, усовершенствования методологии и осуществления новых открытий на качественно высоком уровне [1.6-11].

Второй Симпозиум был проведен общественным объединением “Турк эли” в городе Туркестане(Казахстан) под темой: “SACRED SITES OF THE TURKIC WORLD: TRADITIONS AND CONTINUITY” в 15-19-мая, 2025году. В Симпозиум были преставлены 37 докладов из ученых Азербайджана Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана, Турции, Узбекистана и США. В результате Симпозиума вышел сборник под названием: «ТҮРКІ ӘЛЕМІНІҢ ҚАСИЕТТІ МЕКЕНДЕРІ: ДӘСТҮРЛЕР МЕН САБАҚТАСТЫҚ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ (Редакционная коллегия: С.Испахи(США), И.Куш(Туркия), Н.Алдабек(Казахстан), Құрастырған: Ибраһим Куш (Түркия). «Түркі әлемінің қасиетті мекендері: дәстүрлер мен сабақтастық» атты халықаралық ғылыми-теориялық кон ференция материалдары / Құраст. И. Куш. – Алматы, 2025. – 324 б. ISBN 978-601-04-7342-3). Из них проблемами тюркологии касались 3 доклада. Кандидаты филологических наук, Алдабек Нұргүл Әбдіразаққызы и Тастанбекова Бахтыгул Ашим қызы предлагали статью на тему: “ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ КИЕЛІ ОРЫНДАРЫНЫҢ САКРАЛДЫ ДИСКУРСЫ МЕН ЛИНГВОМӘДЕНИ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ: ДӘСТҮРЛЕР, НАРРАТИВТЕР ЖӘНЕ БОЛМЫС”. В нем анализируются сакральный дискурс и лингвокультурная репрезентация священных мест, характерных для тюркского мира. В качестве объекта исследования рассматриваются сакральные пространства, укоренённые в историко-культурном сознании тюркских народов, а также их традиционное восприятие, влияние на национальную идентичность и роль в

межпоколенческой преемственности. Авторы раскрывает функциональность священных мест как духов культурного кода путём анализа мифов, легенд, фольклорных текстов и современных нарративов, связанных с сакральным пространством. Кроме того, исследуются лингвокультурные аспекты, отражающие языковую картину и культурную репрезентацию этих мест. А также в статье подчёркивается целостность и устойчивость национального мировоззрения в контексте традиционной преемственности и феномена сакральности[2.14-19]. Следующая статья под названием: “ТҮРКІ ДҮНИЕСІНЕ ОРТАҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ” принадлежит перу Керімбековой Баян Дәулетханқызы(Казахстан), она кандидат филологических наук, ассоциированный профессор SDU University. В своем труде она акцентирует свое внимание на эпитафийные письма и их интерпретации в поэтической форме. Автор в конце пишет: наряду с изменениями, которые проникают в нашу жизнь в соответствии с течением времени, в нашей литературе также закономерно проявление новых направлений. Напев кектюрокской лирики, уходящий своими корнями глубоко в прошлое, наряду с обновлением современной казахской лирики с точки зрения тематико-идеологической стороны, привнес и ритмико-интонационные новшества. Формальное обновление казахской поэзии следует искать в обновлении внутренней тематико-художественной системы этой поэзии, в ее экспрессивно-эмоциональных характеристиках. С таким новшеством в поэзии следует обращать внимание не только как на новый напев, но и изучать его дальше как продолжение традиций»[2.77-84]. Одна из научных трудов принадлежат авторам Жанысбекова Ш.Т., Клычнязова Г.Н.(Казахстан) «ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ»[2.311-319]. В статье рассматривается роль проблемного обучения в преподавании казахского языка и литературы. Современная дидактика определяет проблемное обучение как систему методов и средств обучения, основой которой является создание проблемной ситуации и управление поиском решения задачи, что моделирует реальный творческий процесс. В этом случае усвоение новых знаний осуществляется через самостоятельную деятельность учащихся при поддержке учителя. Основные цели проблемного обучения заключаются в развитии умственных способностей учащихся, их творческого потенциала, в овладении знаниями, умениями и навыками в процессе активного поиска и самостоятельного решения 311 проблем. В результате формируется активная творческая личность ученика, которая по сравнению с традиционным обучением в большей степени способна видеть, формулировать и решать нестандартные задачи. Также развивается профессиональное проблемное мышление и реализуется принцип проблемности в педагогическом взаимодействии, что ведет к изменению ролей и функций учителя и ученика. При использовании

проблемного обучения на уроках казахского языка и литературы учитель не воспитывает ученика напрямую и не дает готовые знания, а стимулирует к их освоению, пробуждает скрытую тенденцию личностного роста, активизирует исследовательскую деятельность, способствует совершенствованию учебного процесса и создает условия для самостоятельного выявления и постановки познавательных проблем и задач.

Как мы выше описывали, проблемы тюркологии является основным направлением в деятельности общественного объединения “Турк эли”. В этом году в Узбекистане ожидается проведение очередного Симпозиума и мы надеемся, что в нем предлагаются и будут обсуждаться не менее важные проблемы тюркологии.

Литература.

1. Материалы международного симпозиума “Актуальные проблемы изучения истории, языка и литературы Тюркского мира”. Ташкент. 2024;
2. «Түркі әлемінің қасиетті мекендері: дәстүрлер мен сабақтастық» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары / Құраст. И. Куш. – Алматы, 2025. – 324 б.;
3. Алтаева Д.И., Дуйшеев Ж.А. Садри Максудинин түрк дүйнөсүндөгү тил мурасы К.Ш. Токтомаматов атындагы эл аралык университеттин ЖАРЧЫСЫ. Жалал-Абад-2020. 57-60-беттер. ISSN 1694-5913.
<https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/05/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%E2%84%962-2022.pdf>;
4. Аристотел А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей... Живая старина, 1896;
5. Дуйшеев Ж.А. Кыргыз-тува тилдериндеги тарыхый жалпылыктар Сборник выступлений и статей, посвященных истории народов, имеющих общие алтайские историко-культурные и этногенетические корни. Международный форум: “Алтайская цивилизация и родственные народы алтайской языковой семьи”. Бишкек. Турар-2017. 375-384-бб.
<https://publications.hse.ru/books/214710992>;
6. Дуйшеев Ж.А., Исманова Н.К., Сулайманов К.А. ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ААЛАМДАШУУ ДООРУНДАГЫ ТҮРК ДҮЙНӨСҮ ТУУРАЛУУ ОЙЛОРУ "IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION". international scientific centre “Endless light in science”. Алматы, Казахстан. international scientific-practical journal ALMATY, KAZAKHSTAN 15 FEBRUARY 2025 international scientific centre “Endless light in science” ISSN: 3007-8946. Impact Factor: SJIF 2023 - 5.95 2024 - 5.99 PHYLOGICAL SCIENCES 160 DOI 10.24412/3007-8946-2025-151-160-162.
file:///C:/Users/NoutSpace/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/IE/GA_YYH7T7/%D0%950%A1%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%

[9A%D0%9C%D0%9D%D0%96%2015%D0%A4%D0%95%D0%92%D0%A0%D0%90%D0%9B%D0%AF%2025\[1\].pdf](#) ;

7. Каримов Б.Р., Муталов Ш.Ш. Ортатурк тили. Ташкент. Мехнат. 1992;
8. Мусаев К. М. Лексикология тюркских языков. М., 1984;
9. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков, М., 1974.

РОЛЬ МОДЕЛИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ МЕСТНОСТЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА

УДК: 930.85:94(574)

Анарбаева Гулнора Абдуманоповна- кандидат исторических наук, доцент, заведующая кафедрой истории Джалал-Абадского государственного университета им. Б. Осмонова,

Аннотация. Статья посвящена исследованию роли моделирования исторических местностей в изучении истории Кыргызстана. Показано, как методы исторического моделирования — включая картографический анализ, археологические данные и использование ГИС — позволяют реконструировать прошлые ландшафты, выявлять закономерности расселения населения и проследить влияние природных факторов на исторические процессы. Подчеркивается значение моделирования для образовательного процесса, научных исследований и сохранения культурного наследия. В работе приведены примеры моделирования торговых маршрутов Шелкового пути, миграций племен через горные перевалы и реконструкции средневековых городов. Статья демонстрирует, что историческое моделирование является важным инструментом для комплексного изучения исторических дисциплин и укрепления методологической базы истории Кыргызстана.

Ключевые слова: Моделирование исторических территорий, история Кыргызстана, ГИС в историческом исследовании, археологическая реконструкция, сохранение культурного наследия.

Abstract. The study of historical territories is crucial for understanding the cultural, political, and socio-economic development of Kyrgyzstan. This paper examines the role of historical terrain modeling as a methodological tool for reconstructing past landscapes and settlements. By integrating cartographic analysis, archaeological data, and Geographic Information Systems (GIS), historical modeling provides a multidimensional perspective on how geography influenced human activity and historical events. The research highlights key examples from the Kyrgyz steppes, mountain regions, and Silk Road routes,

demonstrating how modeling enhances both academic research, pedagogical practices, and cultural heritage preservation. The study concludes that historical terrain modeling is a critical tool for interdisciplinary historical studies and strengthens the methodological foundation of Kyrgyz history research.

Keywords: Historical terrain modeling, Kyrgyzstan history, GIS in history archaeological reconstruction, cultural heritage preservation.

Изучение исторических территорий и пространственных процессов является ключевым элементом исторических дисциплин. История Кыргызстана тесно связана с особенностями географии: горные хребты, реки, долины и степи оказывали значительное влияние на миграцию племен, формирование поселений и развитие экономической и культурной жизни.

Моделирование исторических местностей позволяет реконструировать прошлые ландшафты и проследить взаимодействие человека с окружающей средой. Включение современных цифровых технологий, таких как ГИС, 3D-моделирование и картографический анализ, дает возможность визуализировать исторические процессы, оценивать влияние природных и географических факторов, а также строить сценарии развития исторических событий.

Цель статьи — раскрыть роль исторического моделирования в изучении истории Кыргызстана, показать его значение для научных исследований, образовательного процесса и сохранения культурного наследия.

1. Теоретические основы исторического моделирования

Историческое моделирование — это междисциплинарный подход, объединяющий историю, археологию, географию, картографию и цифровые технологии. Оно позволяет создавать реконструкции прошлых ландшафтов, изучать динамику поселений и оценивать влияние географических факторов на экономику, политику и культуру.

Моделирование включает несколько методов:

- Картографический анализ — сопоставление старых карт с современными топографическими данными.
- Археологические данные — интеграция информации о поселениях, памятниках и торговых путях.
- ГИС-технологии — построение цифровых моделей рельефа и маршрутов.
- Сценарное моделирование — реконструкция миграций, оборонительных сооружений, экономических и торговых центров.

Применение этих методов позволяет изучать историю комплексно, выявлять закономерности и формировать визуальные представления исторических процессов.

2. Роль моделирования в изучении исторических дисциплин

Моделирование исторических местностей играет важную роль в различных исторических дисциплинах:

История древнего и средневекового Кыргызстана: позволяет реконструировать поселения, крепости и маршруты, проследить миграции и экономические связи.

История торговли и экономики: моделирование торговых маршрутов, включая маршруты Шелкового пути, помогает понять влияние географии на торговлю и экономическое развитие.

Военная история: позволяет анализировать стратегическое расположение укреплений и логистику передвижения войск в горных регионах.

История культуры и наследия: реконструкция культурных центров и памятников способствует их сохранению и популяризации.

Моделирование также важно для педагогики: визуализация исторических процессов облегчает обучение студентов и повышает интерес к истории.

3. Примеры моделирования в Кыргызстане.

Торговые маршруты Шелкового пути: использование ГИС и архивных данных позволяет визуализировать маршрут караванов, расположение караван-сараев и торговых узлов.

Миграции племен через горные перевалы: моделирование рельефа показывает, какие маршруты были наиболее удобными для передвижения кочевых племен. *Средневековые города и крепости:* реконструкция укреплений и планировки городов позволяет изучать социальную структуру, рынки и оборонительные сооружения.

Эти примеры демонстрируют, как моделирование помогает объединять данные из разных источников для комплексного изучения истории.

4. Преимущества и ограничения

Преимущества:

- Визуализация исторических процессов.
- Возможность анализа пространственных закономерностей.
- Поддержка образовательного процесса.
- Сохранение культурного наследия через виртуальные реконструкции.

Ограничения:

- Фрагментарность исторических источников.
- Технические ограничения ГИС и 3D-моделирования.
- Необходимость междисциплинарного сотрудничества.

Историческое моделирование местностей является важным инструментом для изучения истории Кыргызстана. Оно позволяет комплексно изучать влияние географии на исторические процессы, реконструировать маршруты, поселения и культурные объекты, а также улучшает образовательные методы. Развитие технологий ГИС, 3D-моделирования и дистанционного зондирования открывает новые возможности для исследований, сохранения культурного наследия и популяризации истории.

Список литературы:

1. Брегель, Ю. Историческая география Центральной Азии. Лейден: Brill, 2003.
2. Стапп, С. Ф. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. Princeton University Press, 2010.
3. Курбатов, А. GIS в исторических исследованиях: Центральная Азия. Journal of Historical Geography, 58, 45–61, 2017.
4. Токтомушев, К. Культурные и исторические ландшафты Кыргызстана. Бишкек: Илим, 2015.
5. Смит, Л., & Уотертон, Е. Heritage, Communities and Archaeology. London: Bloomsbury, 2009.

**YÜKSEKÖĞRETİMDE UZAKTAN EĞİTİM SÜREÇLERİNİN
TEKNOLOJİK İNOVASYON PERSPEKTİFİNDEN YENİDEN
TASARLANMASI: YIKICI İNOVASYON TEORİSİ ODAKLI BİR
ÇERÇEVE ÖNERİSİ**

Hasan DUYAR¹, Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Teknoloji ve İnovasyon Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi. +90501-014-14-08.

hasan.duyar@amasya.edu.tr

Muhammed DAĞLI², Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü, Doktor Öğretim Üyesi. +90358-211-50-

52. muhammed.dagli@amasya.edu.tr

Özet. Bu çalışma, Yıkıcı İnovasyon Teorisi temelinde UZEM'lerin inovasyon olgunluğunu inceleyerek yapay zekâ, öğrenme analitiği ve blok zincir teknolojilerinin entegrasyonu için üç aşamalı bir yol haritası önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik İnovasyon, Uzaktan Eğitim, Yıkıcı İnovasyon, UZEM, Dijital Dönüşüm, Yükseköğretim

Abstract. This study examines the innovation maturity of UZEM units through the lens of Disruptive Innovation Theory, proposing a three-stage roadmap for integrating AI, learning analytics, and blockchain into distance education ecosystems.

Keywords: Technological Innovation, Distance Education, Disruptive Innovation, UZEM, Digital Transformation, Higher Education

Аннотация. Данное исследование анализирует зрелость инноваций в УЗЕМ на основе теории подрывных инноваций и предлагает трёхэтапную дорожную карту интеграции ИИ, аналитики обучения и блокчейна в дистанционное образование.

Ключевые слова: Технологические инновации, Дистанционное обучение, Подрывные инновации, УЗЕМ, Цифровая трансформация, Высшее образование.

1. Giriş

Yükseköğretim, tarihsel süreç içinde teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur. Mektupla öğretimden radyo ve televizyona, oradan internet tabanlı öğrenme yönetim sistemlerine (LMS) uzanan bu süreç, her dönemde farklı bir teknolojik paradigma değişikliği ile şekillenmiştir [9]. Günümüzde yapay zekâ (YZ), artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR), blok zincir ve büyük veri analitiği gibi teknolojiler, eğitim alanında yeni bir yıkıcı dönüşüm dalgasının habercisi olarak değerlendirilmektedir [4.].

Uzaktan eğitim merkezleri (UZEM), Türk yükseköğretim sisteminde bu teknolojik dönüşümün operasyonel merkezi konumundadır. Özellikle COVID-19 pandemisi sonrası UZEM’ler yalnızca acil durum çözümü üreten birimler olmaktan çıkarak, kurumsal dijital dönüşümün stratejik aktörleri haline gelmiştir [5.]. Ancak bu dönüşümün sistematik bir inovasyon yönetimi perspektifinden ele alınması ihtiyacı henüz yeterince karşılanmamıştır.

Clayton Christensen’in Yıkıcı İnovasyon Teorisi, mevcut pazar yapılarını kökten değiştiren teknolojik yeniliklerin nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını açıklayan güçlü bir kavramsal çerçeve sunmaktadır [1]. Bu teori, uzaktan eğitim alanına uygulandığında, UZEM’lerin teknoloji benimseme süreçleri ve inovasyon stratejileri hakkında zengin bir analiz imkânı sağlamaktadır. Bu çalışma, söz konusu teorik çerçeveyi uzaktan eğitim ekosistemine uyarlayarak, UZEM’ler için teknolojik inovasyon odaklı bir yol haritası önermeyi amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Yıkıcı İnovasyon Teorisi ve Eğitime Uygulanması

Christensen (1997), yıkıcı inovasyonu, başlangıçta mevcut pazarın alt segmentlerini hedefleyen ancak zamanla bütün pazarı dönüştüren teknolojik yenilikler olarak tanımlamıştır [1.]. Eğitim bağlamında değerlendirildiğinde, çevrimiçi öğrenme platformları başlangıçta geleneksel yüz yüze eğitime bir alternatif olarak algılanmış, ancak günümüzde yükseköğretimin temel sunucu modellerinden biri haline gelmiştir [3.].

Christensen ve Eyring (2011), yükseköğretimin yıkıcı inovasyona özellikle açık bir alan olduğunu vurgulamış ve üniversitelerin değişen teknoloji ortamına uyum sağlayabilmeleri için iç süreçlerde radikal dönüşümler gerçekleştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür [2.]. Bu bağlamda UZEM’ler, yıkıcı inovasyonun üniversite içindeki doğal taşıyıcısı olarak konumlanmaktadır.

2.2. Uzaktan Eğitimde Teknolojik İnovasyon Alanları

Literatür taraması, uzaktan eğitimde teknolojik inovasyonun beş temel alanda yoğunlaştığını göstermektedir: (1) yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş öğrenme, (2) öğrenme analitiği ve büyük veri, (3) artırılmış ve sanal gerçeklik uygulamaları, (4) blok zincir tabanlı dijital kimlik ve sertifikasyon, (5) mikro

öğrenme ve uyarlanabilir içerik sistemleri [4.], [8.]. Bu alanların her biri, Christensen’in yıkıcı inovasyon kategorilerinden birine karşılık gelmektedir.

2.3. İnovasyon Olgunluk Modelleri

Teknoloji yönetimi literatüründe inovasyon olgunluk modelleri, kurumların teknolojik yenilik kapasitelerini aşamalı olarak değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Rogers’ın (2003) İnovasyon Yayılımı Teorisi ile birleştirildiğinde, UZEM’lerin inovasyon benimseme eğrileri; yenilikçiler, erken benimseyenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk ve gecikmeciler olarak sınıflandırılabilir [7.]. Bu çalışma, bu kuramsal yaklaşımları sentezleyerek UZEM’lere özgü bir inovasyon olgunluk çerçevesi geliştirmeyi hedeflemektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden keşifsel (exploratory) tasarım kullanılmaktadır. Araştırmanın veri toplama süreci iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, teknolojik inovasyon ve uzaktan eğitim kesişimindeki ulusal ve uluslararası literatür sistematik olarak taranmıştır. Scopus, Web of Science ve ULAKBilim veri tabanlarında 2018–2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar incelenmiş; “disruptive innovation in education”, “technology adoption in distance learning” ve “innovation management in higher education” anahtar kelimeleri kullanılmıştır [9].

İkinci aşamada, literatürden elde edilen bulgular Christensen’in Yıkıcı İnovasyon Teorisi ve Rogers’ın İnovasyon Yayılımı Teorisi çerçevesinde tematik analize tabi tutularak, UZEM’ler için bir inovasyon yol haritası modeli geliştirilmiştir [1.], [7.]. Model oluşturma sürecinde, Türkiye’deki UZEM yapılarının mevcut teknolojik kapasiteleri de dikkate alınmıştır.

Tablo 1: Uzaktan Eğitimde Yıkıcı Teknolojiler ve İnovasyon Sınıflandırması

Teknoloji	İnovasyon Türü	UZEM Uygulama Alanı	Beklenen Etki
Yapay Zekâ (YZ)	Sürdürülebilir + Yıkıcı	Kişiselleştirilmiş öğrenme, otomatik değerlendirme, chatbot desteği	Öğrenme deneyiminin bireysel optimizasyonu
Öğrenme Analitiği	Sürdürülebilir	Risk altındaki öğrenci tespiti, performans takibi, müfredat iyileştirme	Veri temelli karar alma süreçleri
AR / VR	Yıkıcı	Uygulamalı eğitimlerde simülasyon, sanal laboratuvar ortamları	Deneyimsel öğrenme paradigma değişikliği
Blok Zincir	Yıkıcı	Dijital diploma/sertifika, öğrenci kimlik doğrulama, sınav güvenliği	Güven ve şeffaflık altyapısı

Mikro Öğrenme	Sürdürülebilir	Kısa modüler içerikler, mobil uyumlu tasarım, tam zamanında öğrenme	Öğrenme esnekliği ve erişilebilirlik artışı

4. Bulgular Ve Tartışma

4.1. UZEM’lerin Mevcut İnovasyon Olgunluk Düzeyi

Literatür bulguları, Türkiye’deki UZEM’lerin büyük çoğunluğunun Rogers’ın sınıflandırmasına göre “erken çoğunluk” ve “geç çoğunluk” kategorisinde yer aldığını ortaya koymaktadır [7.], [Keş Y. ve Parlak B., 2023. – S.52.]. UZEM’lerin çoğunluğu, LMS altyapısı ve video konferans sistemleri gibi sürdürülebilir inovasyonları başarıyla benimsemiş durumdadır [5.]. Ancak yapay zekâ destekli sistemler, AR/VR uygulamaları ve blok zincir gibi yıkıcı teknolojilerin benimsenmesi henüz pilot proje aşamasındadır.

Bu durum, Christensen’in “inovaytörün ikilemi” (innovator’s dilemma) kavramı ile doğrudan örtüşmektedir: UZEM’ler mevcut altyapılarını optimize etmeye odaklanırken, yıkıcı teknolojileri benimseme konusunda yapısal bir direnç sergilemektedir [1.]. Pandemi sürecinde zorunlu olarak gerçekleşen dijital geçiş, aslında sürdürülebilir inovasyon düzeyinde kalmış; gerçek anlamda yıkıcı bir dönüşüm henüz başlayıcı aşamadır.

4.2. Pedagojik Paradigma Dönüşümü Gerekliği

Teknolojik inovasyonun uzaktan eğitimde gerçek etkisini yaratabilmesi için, salt araç değişikliğinin ötesinde pedagojik paradigma dönüşümünün gerçekleşmesi gerekmektedir [Flavin M., 2017. – S.78.]. “Teknoloji destekli geleneksel öğretim” yaklaşımından “teknoloji ile dönüştürülmüş öğrenme” paradigmasına geçiş, bu dönüşümün merkezinde yer almaktadır.

Bu dönüşüm, SAMR modeli (İkame, Geliştirme, Değiştirme, Yeniden Tanımlama) üzerinden değerlendirildiğinde, UZEM’lerin çoğunluğunun halen “İkame” ve “Geliştirme” aşamalarında kaldığı görülmektedir [Puentedura R.R., 2013.]. Gerçek inovasyon, “Değiştirme” ve “Yeniden Tanımlama” aşamalarına geçişle mümkün olacaktır [Puentedura R.R., 2013.], [Flavin M., 2017. – S.81.].

4.3. Kurumsal Engeller ve Fırsatlar

UZEM’lerin inovasyon süreçleri önünde tespit edilen başlıca engeller; bütçe kısıtlamaları, nitelikli teknik personel eksikliği, kurumsal değişime direnç ve mevzuat sınırlamalarıdır [Keş Y. ve Parlak B., 2023. – S.60.], [Christensen C.M. ve Eyring H.J., 2011. – S.211.]. Öte yandan, TÜBİTAK destekli projeler, YÖK dijitalleşme politikaları ve Avrupa Birliği çerçeve programları önemli fırsat pencereleri olarak belirlemektedir [YÖK, 2023.].

5. Önerilen Model: Üç Aşamalı Uzem İnovasyon Yol Haritası

Çalışmanın kuramsal bulguları doğrultusunda, UZEM’lerin teknolojik inovasyon süreçleri için üç aşamalı bir yol haritası önerilmektedir:

Tablo 2: Üç Aşamalı Uzem İnovasyon Yol Haritası

Aşama	Odak Alanı	Teknolojiler	Başarı Göstergesi

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

1. Temel Oluşturma (0–12 Ay)	Mevcut altyapının güçlendirilmesi, veri toplama mekanizmalarının kurulması [Siemens G. ve Long P., 2011. – S.35.]	Gelişmiş LMS, öğrenme analitiği, bulut altyapısı	Veri olgunluk düzeyi, sistem entegrasyon oranı
2. Geliştirme (12–24 Ay)	YZ entegrasyonu, kişiselleştirilmiş öğrenme yolları, mikro öğrenme modüllerinin tasarımı [Flavin M., 2017. – S.91.]	YZ tabanlı öneri sistemleri, uyarlanabilir içerik, chatbot	Öğrenci memnuniyeti, tamamlama oranları
3. Dönüşüm (24–36 Ay)	Yıkıcı teknolojilerin tam entegrasyonu, yeni pedagojik modellerin uygulanması [Christensen C.M. vd., 2015. – S.50.], [Puentedura R.R., 2013.]	AR/VR, blok zincir sertifikasyon, dijital ikiz, metaverse kampüs	Pedagojik paradigma değişikliği göstergeleri

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, uzaktan eğitim süreçlerinin teknolojik inovasyon perspektifinden ele alınmasının, yalnızca teknik kapasite artışına değil, aynı zamanda pedagojik paradigma dönüşümüne de katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır [Flavin M., 2017. – S.112.], [Zawacki-Richter O. ve Latchem C., 2018. – S.148.]. Christensen’in Yıkıcı İnovasyon Teorisi, UZEM’lerin mevcut durumunu ve gelecek stratejilerini anlamak için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır [Christensen C.M., 1997. – S.227.], [Christensen C.M. ve Eyring H.J., 2011. – S.344.]. Araştırma bulguları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- UZEM’ler bünyesinde “Teknoloji ve İnovasyon Birimi” oluşturularak, yıkıcı teknolojilerin pilot uygulamaları sistematik olarak yönetilmelidir.
- Yapay zekâ tabanlı kişiselleştirilmiş öğrenme sistemleri, öncelikli inovasyon alanı olarak ele alınmalıdır.
- Öğrenme analitiği verileri, inovasyon karar alma süreçleri için stratejik girdi olarak kullanılmalıdır.
- Üniversite-sanayi iş birlikleri kapsamında teknoloji şirketleri ile ortak AR-GE projeleri yürütülmelidir.
- Blok zincir tabanlı dijital sertifikasyon sistemleri, diploma sahteciliğinin önlenmesi için değerlendirilmelidir.
- İnovasyon yol haritası, kurumsal stratejik planlarla ve YÖKAK kalite güvence süreçleri ile bütünleştirilmelidir.
- UZEM personeline yönelik inovasyon yönetimi ve yeni teknolojiler konusunda sürekli mesleki gelişim programları düzenlenmelidir.

Kaynakça:

1. Christensen, C. M. (1997). The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail. Harvard Business Review Press.
2. Christensen, C. M. ve Eyring, H. J. (2011). The Innovative University: Changing the DNA of Higher Education from the Inside Out. Jossey-Bass.
3. Christensen, C. M., Raynor, M. E. ve McDonald, R. (2015). What is Disruptive Innovation? Harvard Business Review, 93(12), 44-53.
4. Flavin, M. (2017). Disruptive Technology Enhanced Learning: The Use and Misuse of Digital Technologies in Higher Education. Palgrave Macmillan.
5. Keş, Y. ve Parlak, B. (2023). Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm: Türkiye'deki UZEM'lerin Mevcut Durumu. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 13(2), 45-68.
6. PuenteDura, R. R. (2013). SAMR: Moving from Enhancement to Transformation. <http://www.hippasus.com/rpweblog/>
7. Rogers, E. M. (2003). Diffusion of Innovations (5th ed.). Free Press.
8. Siemens, G. ve Long, P. (2011). Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education. EDUCAUSE Review, 46(5), 30-40.

**YÜKSEKÖĞRETİMDE UZAKTAN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ
EĞİTİMLERİNİN KALİTE GÜVENCE SÜREÇLERİ ÇERÇEVESİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ: YÖKAK KRİTERLERİ ODAKLI BİR
İNCELEME**

Ramazan KİYAM¹,

Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İş Sağlığı ve Güvenliği Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi.

+90505-999-63-05 ramazan.kiyam@amasya.edu.tr

Ömer ARSLAN¹,

Afyon Sağlık bilimleri Üniversitesi Dijital Sağlık Sistemleri Teknikerliği Programı Öğretim Görevlisi.

+90541-659-61-84 ramazan.kiyam@amasya.edu.tr

Murat KURT²,

Amasya Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Eğitim Fakültesi Profesör Doktor.

+90358-211-50-05 murat.kurt@amasya.edu.tr

Özet. Bu çalışma, yükseköğretim kurumlarında uzaktan eğitimle sunulan İSG eğitimlerini YÖKAK kalite göstergeleri çerçevesinde değerlendirerek uyum güçlendirmeye yönelik stratejik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Uzaktan Eğitim, Kalite Güvencesi, YÖKAK, Yükseköğretim, UZEM.

Abstract. This study evaluates occupational health and safety training delivered via distance education in higher education institutions within the YÖKAK quality indicators framework, offering strategic recommendations for enhanced compliance.

Keywords: Occupational Health and Safety, Distance Education, Quality Assurance, YÖKAK, Higher Education, UZEM.

Аннотация. Данное исследование оценивает дистанционное обучение по охране труда в вузах в рамках показателей качества ЙОКАК и предлагает стратегические рекомендации по повышению соответствия стандартам.

Ключевые слова: Охрана труда и техника безопасности, Дистанционное обучение, Обеспечение качества, ЙОКАК, Высшее образование, УЗЕМ.

1. Giriş

Dijital dönüşüm süreci, yükseköğretimde eğitim sunumunun biçimini köklü olarak değiştirmiştir [Tekinarslan E. ve Gürer M.D., 2024.]. Özellikle COVID-19 pandemi süreci, uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşmasını hızlandırmış ve bu süreçte uzaktan eğitim merkezleri (UZEM) kritik bir rol üstlenmiştir [Özen E., 2022.]. Bu değişim, iş sağlığı ve güvenliği (ISG) gibi uygulamalı bilgi ve beceri gerektiren alanlarda eğitim kalitesinin nasıl sürdürülebileceği sorusunu gündeme getirmiştir.

ISG eğitimi, çalışanların ve öğrencilerin iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı bilinçlendirilmesinde temel bir araçtır [Alli B.O., 2008. – S.10.]. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile bu eğitimlerin sistematik ve sürekli olması zorunlu kılınmıştır [T.C. Resmi Gazete, 2012.]. Ancak bu eğitimlerin uzaktan eğitim platformları üzerinden verilmesi durumunda, kalite güvence mekanizmalarının işlerliği sorgulanmaya başlanmıştır.

YÖKAK, Türkiye’de yükseköğretim kurumlarının kalite güvence süreçlerini düzenleyen ve denetleyen temel kurumdur. YÖKAK’ın Kurumsal Dış Değerlendirme (KDD) süreci, öğretim, araştırma-geliştirme, toplumsal katkı ve yönetim sistemi boyutlarında kurumları değerlendirmektedir [YÖKAK, 2024.]. Bu çalışma, ISG eğitimlerinin uzaktan sunumunu bu boyutlar üzerinden analiz ederek, kalite standartlarına uyumun güçlendirilmesine yönelik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Uzaktan Eğitimde ISG Eğitimlerinin Konumu

Uzaktan eğitim, coğrafi ve zamansal sınırlamaları ortadan kaldırarak geniş kitlelere erişim imkânı sunmaktadır [Tekinarslan E. ve Gürer M.D., 2024.]. UZEM’ler bu süreçte öğrenme yönetim sistemleri (LMS), sanal sınıf uygulamaları ve çoklu ortam materyalleri ile eğitim altyapısını oluşturmaktadır. ISG eğitimlerinin uzaktan sunulmasında simülasyon tabanlı öğrenme, video destekli

içerikler ve etkileşimli senaryolar gibi yöntemler giderek yaygınlaşmaktadır [Ho C.L. ve Dzung R.J., 2010. – S.860.].

Ancak ISG eğitimlerinin doğası gereği uygulamalı beceri kazandırma, risk algısı oluşturma ve davranış değişikliği sağlama gibi amaçlar taşıması, uzaktan eğitimde özel tasarım yaklaşımları gerektirmektedir [Alli B.O., 2008. – S.23.]. Bu noktada, UZEM’lerin teknik kapasitesi ve öğretim tasarımı süreci kritik önem taşımaktadır.

2.2. YÖKAK Kalite Güvence Çerçevesi

YÖKAK’ın kalite güvence çerçevesi, Avrupa Yükseköğretim Alanı Kalite Güvence Standartları ve Yönergeleri (ESG) ile uyumlu olarak dört temel boyutta yapılandırılmıştır [YÖKAK, 2024.]: kalite güvence sistemi, eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve toplumsal katkı. Bu boyutların her biri, uzaktan ISG eğitimlerinin kalitesinin değerlendirilmesinde kritik göstergeler sunmaktadır [Özen E., 2022.].

Kurumsal kalite komisyonları, bu süreci iç değerlendirme raporları, öz değerlendirme çalışmaları ve stratejik planlama faaliyetleri ile yönetmektedir [YÖKAK, 2024.]. Dış değerlendirme süreci ise YÖKAK tarafından görevlendirilen değerlendirici ekipler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

2.3. ISG Eğitimi ve Kalite Güvencesinin Kesişimi

ISG eğitimlerinin etkinliği, yalnızca bilgi aktarımı ile değil, davranışsal değişiklik ve güvenlik kültürü oluşturma ile ölçülmektedir [Alli B.O., 2008. – S.45.]. Bu bağlamda, Kirkpatrick’in Dört Düzey Değerlendirme Modeli (tepki, öğrenme, davranış, sonuçlar) ile YÖKAK’ın öğrenme çıktılarına dayalı değerlendirme yaklaşımı arasında önemli bir paralellik bulunmaktadır [Kirkpatrick D.L. ve Kirkpatrick J.D., 2006. – S.21.].

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğini kullanmaktadır. Araştırmanın veri kaynaklarını; YÖKAK Kurumsal Dış Değerlendirme Kılavuzu, YÖKAK Kalite Göstergeleri Rehberi, 6331 sayılı ISG Kanunu ve ilgili yönetmelikler, YÖK Uzaktan Öğretim Esas Usul ve İlkeleri ile UZEM uygulama raporları oluşturmaktadır [YÖKAK, 2024.], [YÖKAK, 2024.], [T.C. Resmi Gazete, 2012.], [YÖK, 2023.].

Analiz sürecinde, YÖKAK’ın beş temel kalite alanı (liderlik ve kalite, eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, toplumsal katkı ve yönetim sistemi) ISG eğitiminin uzaktan sunumuna uyarlanarak bir değerlendirme matrisi oluşturulmuştur. Bu matris, hem UZEM teknik altyapı gereksinimlerini hem de ISG eğitiminin özgün ihtiyaçlarını bütünlüklü bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Tablo 1: YÖKAK Kriterleri Çerçevesinde Uzaktan ISG Eğitimi Değerlendirme Matrisi

YÖKAK Boyutu	ISG Eğitimi Bileşeni	UZEM Rolü	Kalite Göstergesi

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

Eğitim-Öğretim	Öğrenme çıktılarına dayalı ISG müfredat tasarımı	LMS altyapısı, sanal sınıf, çoklu ortam	Öğrenme çıktısı uyumu
Araştırma-Geliştirme	ISG alanında eğitim etkinliği araştırmaları	Veri toplama ve analiz araçları	Öğrenci başarı analizi
Toplumsal Katkı	Sektörel iş birliği ve ISG farkındalık programları	Açık erişim eğitim platformları	Dış paydaş memnuniyeti
Yönetim Sistemi	ISG eğitim süreci planlanma ve izleme	Teknik destek ve sürekliliğin sağlanması	Sürec iyileştirme döngüsü (PUKÖ)
Kalite Güvence	İç ve dış değerlendirme mekanizmaları	Sistem log ve raporlama	Akreditasyon uyumu

4. Bulgular Ve Tartışma

4.1. Eğitim-Öğretim Boyutu

Doküman analizi sonuçları, uzaktan ISG eğitimlerinin öğrenme çıktıları açısından en kritik boyutun “uygulamalı beceri transferi” olduğunu ortaya koymaktadır. YÖKAK’ın program çıktılarına dayalı değerlendirme yaklaşımı, ISG eğitimlerinde de bilgi düzeyinin ötesinde, uygulama ve analiz düzeyinde kazanımların ölçülmesini gerektirmektedir.

UZEM’lerin bu süreçteki en önemli katkısı, simülasyon tabanlı öğrenme ortamları ve sanal gerçeklik (VR) destekli içeriklerin entegrasyonunda görülmektedir [Ho C.L. ve Dzeng R.J., 2010. – S.863.]. Örneğin, tehlikeli madde taşımacılığı veya yangın tahliye senaryolarının sanal ortamda canlandırılması, öğrencilerin risk algısını güçlendirmeye katkı sağlamaktadır [Zhao D. ve Lucas J., 2015. – S.59.].

4.2. Kalite Güvence Mekanizmaları

YÖKAK’ın kalite güvence çerçevesinde öngörülen Planla-Uygula-Kontrol et-Önlem al (PUKÖ) döngüsü, uzaktan ISG eğitimlerinin sürekli iyileştirilmesi için etkili bir model sunmaktadır [YÖKAK, 2024.]. UZEM’lerin öğrenme analitiği (learning analytics) kapasitesi, bu döngünün veri tabanlı işletilmesine olanak tanımaktadır [Özen E., 2022.].

Kurumsal kalite komisyonlarının, ISG eğitimlerini düzenli olarak izleme ve değerlendirme sürecine dahil etmesi, hem iç kalite güvencesinin güçlendirilmesi hem de dış değerlendirme sürelerine hazırlık açısından kritik önem taşımaktadır.

4.3. UZEM Teknik Altyapı Gereksinimleri

ISG eğitimlerinin uzaktan sunumunda UZEM’lerin teknik altyapısı, eğitim kalitesini doğrudan etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır. LMS platformlarının etkileşimli içerik desteği, video konferans kalitesi, mobil uyumluluk ve erişilebilirlik özellikleri, YÖKAK’ın eğitim ortamlarına ilişkin

beklentileri ile doğrudan ilişkilidir [YÖKAK, 2024.], [Tekinarslan E. ve Gürer M.D., 2024.].

5. Önerilen Model: Uzem-Isg Kalite Entegrasyon Çerçevesi

Çalışmanın bulguları doğrultusunda, uzaktan ISG eğitimlerinin kalite güvence süreçleriyle bütünleştirilmesi için üç katmanlı bir model önerilmektedir [Kirkpatrick D.L. ve Kirkpatrick J.D., 2006. – S.72.], [YÖKAK, 2024.]:

Tablo 2: Uzem-Isg Kalite Entegrasyon Çerçevesi

Katman	Bileşenler	Sorumluluk Alanı
1. Tasarım Katmanı	Müfredat-çıktı uyumu, öğretim yöntemi seçimi, materyal geliştirme	Akademik birim + UZEM iş birliği
2. Uygulama Katmanı	LMS entegrasyonu, simülasyon, sınav güvenliği, öğrenci desteği	UZEM teknik ekip + öğretim elemanı
3. Değerlendirme Katmanı	Öğrenme analitiği, PUKÖ döngüsü, paydaş geri bildirimi, dış değerlendirme	Kalite Komisyonu + UZEM raporlama

6. Sonuç Ve Öneriler

Bu çalışma, yükseköğretimde uzaktan sunulan ISG eğitimlerinin kalite güvence süreçleri ile bütünleştirilmesinin hem eğitim etkinliğini artıracaklarını hem de kurumsal akreditasyon süreçlerine katkı sağlayacaklarını ortaya koymaktadır [Alli B.O., 2008. – S.67.], [Özen E., 2022.], [YÖKAK, 2024.]. Araştırma bulguları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- UZEM’lerde ISG eğitimlerine özel öğretim tasarımı birimleri oluşturulmalıdır.
- Simülasyon ve sanal gerçeklik teknolojileri, ISG eğitim müfredatına entegre edilmelidir.
- YÖKAK kalite göstergeleri, uzaktan ISG eğitimlerine özgü alt göstergelerle zenginleştirilmelidir.
- Kurumsal kalite komisyonları, UZEM iş birliği ile ISG eğitimlerini düzenli izleme kapsamına almalıdır.
- Öğrenme analitiği verileri, PUKÖ döngüsü çerçevesinde sistematik olarak değerlendirilmelidir.
- Sektörel iş birlikleri ile ISG eğitim içeriklerinin güncelliği ve uygulanabilirliği sağlanmalıdır.

Kaynakça:

1. Alli, B. O. (2008). Fundamental Principles of Occupational Health and Safety. International Labour Organization, Geneva.
2. Tekinarslan, E. ve Gürer, M. D. (Ed.). (2024). *Açık ve uzaktan öğrenme* (6. baskı). Pegem Akademi.

3. Özen, E. (2022). Yükseköğretimde kalite güvencesi ve akreditasyon: Açık ve uzaktan eğitim. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 8(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/68353/1036014>.
4. Ho, C. L. ve Dzeng, R. J. (2010). Construction Safety Training via E-Learning: Learning Effectiveness and User Satisfaction. Computers & Education, 55(2), 858-867.
5. Kirkpatrick, D. L. ve Kirkpatrick, J. D. (2006). Evaluating Training Programs: The Four Levels. Berrett-Koehler Publishers.
6. T.C. Resmi Gazete (2012). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. Sayı: 28339.
7. YÖK (2023). Yükseköğretim Kurumlarında Uzaktan Öğretimin Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik.
8. YÖKAK (2024). Kurumsal Dış Değerlendirme Kılavuzu. Yükseköğretim Kalite Kurulu, Ankara.
9. YÖKAK (2024). Kalite Göstergeleri Rehberi. Yükseköğretim Kalite Kurulu, Ankara.
10. Zhao, D. ve Lucas, J. (2015). Virtual Reality Simulation for Construction Safety Promotion. International Journal of Injury Control and Safety Promotion, 22(1), 57-67.

SOSYAL BİLGİLER PERSPEKTİFİNDEN TÜRK DEVLETLERİNDE ORTAK DİJİTAL VATANDAŞLIK EĞİTİMİ: UZAKTAN EĞİTİM ALTYAPILARIYLA BÜTÜNLEŞİK BİR MÜFREDAT MODELİ ÖNERİSİ

Oğuz SEYHAN¹,

Amasya Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Araştırma
Görevlisi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürlüğü
+90543-312-87-32 oguz.seyhan@amasya.edu.tr

Muhammed DAĞLI²,

Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma
Merkez Müdürü, Doktor Öğretim Üyesi.
+90358-211-50-52 muhammed.dagli@amasya.edu.tr

Özet. Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkelerin sosyal bilgiler müfredatlarındaki dijital vatandaşlık bileşenlerini karşılaştırmalı analiz etmekte ve UZEM tabanlı ortak bir müfredat modeli (TD-DVE) önermektedir.

Anahtar Kelimeler: dijital vatandaşlık, sosyal bilgiler eğitimi, Türk devletleri, uzaktan eğitim, müfredat modeli, siber güvenlik farkındalığı, dijital okuryazarlık

Abstract. This study comparatively analyzes digital citizenship components in the social studies curricula of Organization of Turkic States member countries and proposes a UZEM-based common curriculum model (TW-DCE).

Keywords: digital citizenship, social studies education, Turkic states, distance education, curriculum model, cybersecurity awareness, digital literacy

Аннотация. В данном исследовании проводится сравнительный анализ компонентов цифрового гражданства в учебных программах стран-членов Организации тюркских государств и предлагается общая модель учебной программы (TD-DVE) на базе УЗЕМ.

Ключевые слова: цифровое гражданство, обществоведческое образование, тюркские государства, дистанционное обучение, модель учебной программы, кибербезопасность, цифровая грамотность.

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin toplumsal hayatın her katmanına derinlemesine nüfuz ettiği günümüz dünyasında, vatandaşlık kavramı fiziksel coğrafyanın ötesine geçerek dijital uzaya taşınmıştır. Bireylerin dijital ortamda etkin, sorumlu ve eleştirel bir biçimde var olabilmesi için gerekli bilgi, beceri, değer ve tutumlar bütünü olarak tanımlanan dijital vatandaşlık, 21. yüzyıl eğitim sistemlerinin öncelikli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir [Ribble, 2015; Council of Europe, 2022]. Avrupa Konseyi, 2025 yılını "Avrupa Dijital Vatandaşlık Eğitimi Yılı" ilan ederek bu alandaki küresel farkındalığın ne denli yükseldiğini somut bir biçimde ortaya koymuştur.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi ülkeler — Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve gözlemci üye Macaristan — hızlı dijitalleşme sürecinde hem büyük fırsatlarla hem de ciddi tehditlerle karşı karşıyadır. DataReportal (2024) verilerine göre Kazakistan'da internet penetrasyon oranı %92,3, Özbekistan'da %83,3 düzeyindeyken, Türkiye'de bu oran %83 civarındadır [DataReportal, 2024]. Bununla birlikte yükselen dijital katılım, beraberinde siber zorbalık, dezenformasyon, dijital bölünmüşlük ve kişisel veri güvenliği gibi sorunları da getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü ve HBSC (2024) çalışması, 44 Avrupa ve Orta Asya ülkesinde her altı ergenden birinin siber zorbalığa maruz kaldığını; Kazakistan'da ise yalnızca 2021 yılında yaklaşık 80.000 siber zorbalık vakasının raporlandığını ortaya koymuştur [Zhumabekova vd., 2024]. UNICEF (2019) araştırmasına göre dünya genelinde her üç gençten biri çevrimiçi zorbalığa uğramakta, beşte biri ise bu nedenle okula devamsızlık yapmaktadır [UNICEF, 2019].

Sosyal bilgiler dersi, vatandaşlık eğitiminin temel taşıyıcısı olarak dijital vatandaşlık becerilerinin kazandırılmasında stratejik bir konumdadır. Türkiye'nin 2023 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı ve siber zorbalık gibi kavramları müfredatın açık bileşenleri olarak tanımlamaktadır [MEB, 2023]. 2024 yılında yürürlüğe giren Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ise dijital okuryazarlığı sosyal

bilgiler dersinin temel okuryazarlık becerilerinden biri olarak belirlemiştir [MEB, 2024]. Benzer biçimde Kazakistan "Dijital Kazakistan" programı, Özbekistan "Dijital Özbekistan 2030" stratejisi, Azerbaycan "Dijital Azerbaycan" girişimi ve Kırgızistan "Dijital Kırgızistan 2024-2028" programı kapsamında eğitimde dijital dönüşüm politikaları hayata geçirilmektedir.

Ancak mevcut durumda TDT üyesi ülkeler arasında dijital vatandaşlık eğitimi konusunda sistematik bir müfredat uyumu, ortak bir yeterlilik çerçevesi veya paylaşımlı bir uzaktan eğitim platformu bulunmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmak üzere sosyal bilgiler perspektifinden Türk devletlerinde ortak bir dijital vatandaşlık eğitimi müfredat modeli önermektedir. Araştırmanın temel sorusu şudur: Türk devletlerinin sosyal bilgiler müfredatlarındaki dijital vatandaşlık bileşenleri, hangi kavramsal çerçeve üzerinden bütünleştirilerek uzaktan eğitim altyapıları aracılığıyla ortak bir eğitim programına dönüştürülebilir?

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Çalışmanın kuramsal temelini üç ana çerçeve oluşturmaktadır. Birincisi, Ribble'in (2015) dijital vatandaşlığın dokuz unsuru modelidir. Ribble, dijital vatandaşlığı saygı (dijital erişim, dijital görgü kuralları, dijital hukuk), eğitim (dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital ticaret) ve koruma (dijital hak ve sorumluluklar, dijital güvenlik, dijital sağlık ve refah) olmak üzere üç ana kategori altında yapılandırmıştır. Bu model, ISTE (International Society for Technology in Education) standartlarıyla uyumlu olarak dünya genelinde en yaygın kullanılan dijital vatandaşlık çerçevesidir [Ribble, 2015].

İkincisi, Avrupa Konseyi Dijital Vatandaşlık Eğitimi (DCE) modelidir [Council of Europe, 2022]. Bu model, dijital vatandaşlığı "çevrimiçi olmak" (being online), "çevrimiçi iyilik hali" (well-being online) ve "çevrimiçi haklar" (rights online) şeklinde üç şemsiye altında on alan üzerinden tanımlamaktadır: Erişim ve kapsayıcılık, öğrenme ve yaratıcılık, medya ve bilgi okuryazarlığı, etik ve empati, sağlık ve refah, e-varlık ve iletişim, aktif katılım, haklar ve sorumluluklar, mahremiyet ve güvenlik, tüketici farkındalığı. Bu çerçeve, Avrupa Konseyi'nin Demokratik Kültür için Yeterlilikler Referans Çerçevesi (RFCDC) ile uyumludur ve Avrupa bölgesinde politika yapımcılar için temel rehber niteliğindedir [Dass & Kumar, 2024].

Üçüncüsü, UNESCO'nun Dijital Vatandaşlık Eğitimi yaklaşımıdır. UNESCO, Asya-Pasifik bölgesinde "Digital Kids Asia-Pacific (DKAP)" çerçevesi aracılığıyla çocukların güvenli, etkili ve sorumlu BİT kullanımını teşvik etmekte ve bunu SDG 4 (Nitelikli Eğitim) hedefiyle ilişkilendirmektedir [UNESCO, 2023]. Bu üç çerçevenin sentezi, önerilen modelin uluslararası standartlarla uyumlu ve bölgesel bağlama duyarlı bir yapıda tasarlanmasını sağlamaktadır.

Yöntemsel olarak çalışma, kavramsal-analitik bir araştırma tasarımına sahiptir. İlk aşamada TDT üyesi ülkelerin sosyal bilgiler veya muadili ders müfredatları, ulusal dijitalleşme stratejileri ve eğitim politikaları doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. İkinci aşamada Ribble (2015) ve Avrupa Konseyi (2022)

çerçeveleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, ortak ve tamamlayıcı unsurlar belirlenmiştir. Üçüncü aşamada bu sentezden hareketle özgün TD-DVE müfredat modeli geliştirilmiş ve Amasya Üniversitesi UZEM deneyimi üzerinden somut uygulama mimarisi tasarlanmıştır.

3. TÜRK DEVLETLERİNDE DİJİTAL VATANDAŞLIK EĞİTİMİNİN MEVCUT DURUMU

Türk devletlerinin dijital vatandaşlık eğitimine yaklaşımları, ulusal gelişmişlik düzeyleri ve dijital altyapı kapasiteleriyle doğrudan ilişkili bir çeşitlilik göstermektedir.

Türkiye, dijital vatandaşlığı sosyal bilgiler müfredatına açıkça entegre eden TDT üyeleri arasında en kapsamlı adımları atan ülkedir. 2018 tarihli ve 2023'te güncellenen Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı ve siber zorbalık kavramlarını müfredatın açık bileşenleri olarak tanımlamaktadır [MEB, 2023]. 2024 yılında yürürlüğe giren Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ise dijital okuryazarlığı dokuz temel okuryazarlık becerisinden biri olarak konumlandırmıştır [MEB, 2024]. Pala (2023) ve Turan ve Karasu Avcı (2018), sosyal bilgiler programındaki dijital vatandaşlık yansımalarını analiz ederek müfredattaki dijital vatandaşlık kazanımlarının mevcut ancak dağınık kaldığını tespit etmişlerdir [Pala, 2023; Turan & Karasu Avcı, 2018].

Kazakistan, "Dijital Kazakistan" programı çerçevesinde eğitimde dijital dönüşümü hızlandırmaktadır. 2024 yılı itibarıyla ülkenin internet penetrasyon oranı %92,3, dijital okuryazarlık düzeyi %92,8 olarak raporlanmıştır [Kazakistan Ulusal İstatistik Bürosu, 2024]. Bununla birlikte, 2022 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Çocuk Hakları Koruma Yasası'nda yapılan değişikliklerle zorbalık ve siber zorbalık kavramları yasal düzlemde tanımlanmış; ancak bu gelişmelerin müfredata yansması henüz sistematik düzeye ulaşmamıştır.

Özbekistan, "Dijital Özbekistan 2030" stratejisiyle e-devlet ve dijital altyapı yatırımlarını artırmaktadır. 29,5 milyon internet kullanıcısıyla %83,3 penetrasyon oranına sahip olan ülkede [DataReportal, 2024], dijital vatandaşlık eğitimi henüz ayrı bir müfredat bileşeni olarak yapılandırılmamıştır. UZCERT ulusal siber güvenlik servisi kurulmuş olmakla birlikte, bu çabaların eğitim müfredatına entegrasyonu sınırlı kalmaktadır.

Azerbaycan, Kırgızistan ve Macaristan, TDT'nin diğer üye ve gözlemci ülkeleri olarak dijital dönüşüm politikalarını sürdürmektedir. Azerbaycan'da "Dijital Azerbaycan" girişimi, Kırgızistan'da "Dijital Kırgızistan 2024-2028" programı ve Macaristan'da AB DigComp 2.2 çerçevesiyle uyumlu dijital yeterlilik politikaları uygulanmaktadır. Ancak bu ülkelerin hiçbirinde sosyal bilgiler dersi bağlamında dijital vatandaşlık eğitimi sistematik bir biçimde yapılandırılmamıştır.

Bu karşılaştırmalı analiz, TDT üyesi ülkelerin dijital vatandaşlık eğitiminde birbirinden farklı gelişmişlik düzeylerinde olduğunu, ortak bir yeterlilik

çerçevesinin bulunmadığını ve sosyal bilgiler dersinin bu bağlamda yeterince değerlendirilmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

4. TÜRK DÜNYASI DİJİTAL VATANDAŞLIK EĞİTİMİ (TD-DVE) MÜFREDAT MODELİ

Önerilen TD-DVE müfredat modeli, uluslararası çerçeveleri Türk dünyasının kültürel ve toplumsal bağlamıyla sentezleyen, altı bileşenden oluşan bütünlüklük bir yapıdır.

Bileşen 1: Dijital Kimlik ve Dijital Etik. Bu bileşen, Ribble'ın dijital görgü kuralları ve dijital hak-sorumluluklar unsurlarını Avrupa Konseyi'nin etik ve empati alanıyla birleştirmektedir. Türk dünyasının ortak kültürel değerleri (saygı, misafirperverlik, topluluk bilinci) dijital ortama taşınarak, öğrencilere çevrimiçi ortamda kültürel farkındalık, dijital ayak izi yönetimi ve etik karar alma becerileri kazandırılması hedeflenmektedir. Sosyal bilgiler dersindeki "Birey ve Toplum" öğrenme alanıyla doğrudan ilişkilidir.

Bileşen 2: Siber Güvenlik ve Dijital Sağlık. TDT üyesi ülkelerde gençlerin karşılaştığı siber zorbalık, kimlik hırsızlığı, dezenformasyon ve dijital bağımlılık gibi tehditlerle mücadele edebilecek yeterliliklerin kazandırılması bu bileşenin odağındadır. WHO-HBSC (2024) verilerinin ortaya koyduğu altı ergenden birinin siber zorbalığa maruz kalması bulgusu, bu alandaki eğitim ihtiyacının aciliyetini somutlaştırmaktadır [WHO-HBSC, 2024]. TDT'nin 2024 yılında gerçekleştirdiği HackTrick Siber Güvenlik Konferansı'ndaki ortak tatbikatlar, bu bileşenin TDT düzeyinde kurumsal zemine sahip olduğunu göstermektedir.

Bileşen 3: Medya ve Bilgi Okuryazarlığı. Orta Asya gençliği arasında TikTok, Instagram ve Telegram gibi platformların yoğun kullanımı, medya okuryazarlığını kritik bir yeterlilik haline getirmiştir. Silk Road Studies araştırmasına göre Orta Asya gençlerinin yalnızca yarısı düzenli olarak bilgi doğrulaması yapmaktadır [Irnazarov, 2025]. Bu bileşen, sosyal bilgiler dersindeki "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanıyla bütünlüklük olarak, kaynak değerlendirme, dezenformasyon analizi ve eleştirel dijital tüketim becerilerini kapsamaktadır.

Bileşen 4: Dijital Katılım ve e-Vatandaşlık. e-Devlet hizmetlerinin kullanımı, dijital demokrasi araçları ve çevrimiçi sivil katılım mekanizmaları bu bileşenin içeriğini oluşturmaktadır. Sosyal bilgiler müfredatlarındaki "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanıyla doğrudan örtüşen bu bileşen, öğrencilerin hem ulusal hem de Türk dünyası düzeyinde dijital platformlar aracılığıyla sivil katılım deneyimi kazanmalarını amaçlamaktadır. TDT'nin 2040 Vizyonu'nda vurgulanan üye devletler arası dijital iletişim altyapıları, bu bileşenin politika zeminini oluşturmaktadır [TDT, 2021].

Bileşen 5: Dijital Erişim ve Dijital Bölünmüşlükle Mücadele. TDT üyesi ülkeler arasındaki dijital altyapı farklılıkları (Kazakistan %92,3 internet penetrasyonu karşısında Tacikistan'da %57 gibi düşük oranlar), bu bileşenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kırsal-kentsel dijital uçurum, cinsiyete dayalı dijital eşitsizlik ve

engelli bireylerin dijital erişim sorunları, sosyal bilgiler dersindeki "eşitlik" değeriyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.

Bileşen 6: Türk Dünyası Ortak Dijital Kültürel Miras ve Değerler. Modelin özgün bileşeni olarak, Türk dünyasının ortak kültürel mirasının dijital ortamda korunması, paylaşılması ve aktarılmasına yönelik yeterlilikleri kapsamaktadır. Ortak tarihî figürlerin, destanların, geleneklerin dijital platformlarda tanıtılması; Türk dilleri arasındaki dijital köprülerin kurulması ve ortak dijital kültürel hafıza oluşturulması bu bileşenin hedefleri arasındadır. Sosyal bilgiler dersindeki "Kültür ve Miras" ile "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanlarıyla doğrudan bütünleşmektedir.

5. UZEM TABANLI UYGULAMA MİMARİSİ

TD-DVE müfredat modelinin uygulamaya taşınmasında, Amasya Üniversitesi UZEM deneyimi referans alınmaktadır. UZEM, 2011 yılından itibaren uzaktan eğitim altyapısını geliştirmiş; COVID-19 döneminde 15.000 öğrencinin beş gün içinde dijital ortama aktarılmasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Halihazırda 9 programda 1.736 öğrenciye hizmet veren UZEM, LMS, sanal sınıf, dijital sınav ve çok noktalı video konferans (MCU) altyapısıyla bütünleşik bir ekosistem sunmaktadır.

Önerilen uygulama mimarisi üç katmanlı bir yapıda tasarlanmıştır:

Altyapı Katmanı: Her TDT üyesi ülkedeki TÜRKÜNİB üyesi üniversitelerin UZEM veya muadili uzaktan eğitim merkezleri, yerel düğüm noktaları olarak işlev görecektir. Bu düğüm noktaları, bulut tabanlı ortak bir LMS platformuna (SCORM/xAPI uyumlu) entegre edilerek dağıtık bir mimari oluşturacaktır.

İçerik Katmanı: TD-DVE müfredat modelinin altı bileşeni, modüler yapıda açık eğitim kaynakları (OER) olarak geliştirilecektir. Her modül; Türkçe, Kazakça, Özbekçe, Azerbaycan Türkçesi ve Kırgızca dillerinde çoklu dil desteğiyle sunulacak; YZ destekli çeviri araçları Türk dilleri arası dil köprüleri işlevi görecektir. İçerikler, her ülkenin yerel bağlamını yansıtan adaptif senaryolar ve örnek olaylarla zenginleştirilecektir.

Etkileşim Katmanı: Senkron sanal sınıf oturumları ile farklı ülkelerdeki öğrenciler ortak dijital vatandaşlık tartışmaları ve proje çalışmaları gerçekleştirecektir. Asenkron tartışma forumları, dijital portfolyo değerlendirmeleri ve oyunlaştırma unsurları (rozetler, liderlik tabloları) öğrenci motivasyonunu destekleyecektir. Yılda en az bir kez düzenlenecek "Türk Dünyası Dijital Vatandaşlık Haftası" etkinliği, senkron ve asenkron bileşenleri bütünleştiren bir öğrenme festivali olarak tasarlanmıştır.

6. TARTIŞMA

Kuramsal katkı. Önerilen TD-DVE modeli, dijital vatandaşlık eğitimi alanyazınına üç temel katkı sunmaktadır. Birincisi, Ribble (2015) ve Avrupa Konseyi (2022) çerçevelerini Türk dünyası bağlamında ilk kez sentezlemektedir. İkincisi, dijital vatandaşlığı sosyal bilgiler dersinin öğrenme alanlarıyla sistematik olarak eşleştiren bütünleşik bir müfredat yapısı ortaya koymaktadır. Üçüncüsü,

ortak kültürel miras bile eniyle dijital vatandaşlığa Batı-merkezci olmayan, çoğulcu bir perspektif kazandırmaktadır.

Politika  nerileri. TDT bünyesinde bir "Dijital Vatandaşlık Eğitimi Eylem Planı" oluşturulması, T RK N B  yesi üniversitelerin sosyal bilgiler bölümleri arasında ortak araştırma a ları kurulması ve Orhun De i im Programı kapsamına "Dijital Vatandaşlık" tematik modülünün eklenmesi önerilmektedir. Ayrıca TDT 2040 Vizyonu'ndaki siber güvenlik i  birliği hedefinin, eğitim boyutuyla tamamlanması kritik önem taşımaktadır.

Üniversite düzeyi  neriler. T RK N B  yesi üniversitelerin eğitim fakültelerinde dijital vatandaşlık eğitimi seçmeli derslerinin a ılması, UZEM altyapılarının TDT düzeyinde paylaşımlı kullanımı için kurumlar arası protokollerin geliştirilmesi ve sosyal bilgiler   retmen adaylarına yönelik "Dijital Vatandaşlık Pedagojisi" sertifika programlarının tasarlanması önerilmektedir.

Sınırlılıklar. Çalışma kavramsal düzeyde bir model  nerisi sunmakta olup, ampirik pilot uygulama verisi içermemektedir. TDT  yesi ülkelerin müfredat dokümanlarına erişimde dil bariyerleri nedeniyle bazı ülkelerin müfredatları ikincil kaynaklardan analiz edilmiştir.  ye  lkeler arasındaki dijital altyapı eşitsizlikleri, modelin eşzamanlı uygulanabilirliğini kısıtlayabilecek bir faktördür. Farklı ulusal akreditasyon sistemleri, ortak ders kredilendirmesi konusunda ek düzenleme gerektirecektir. Ayrıca dijital vatandaşlık eğitiminin  l me-değerlendirme boyutu, standart testlerin ötesinde performansa dayalı ve portföy tabanlı yaklaşımlar gerektirmekte olup bu durum ek metodolojik çalışmaları zorunlu kılmaktadır.

Gelecek araştırmalar. İki T RK N B  yesi  niversite arasında TD-DVE modelinin pilot uygulaması, katılımcı   renci ve öğretmenlerin deneyimlerinin nitel değerlendirilmesi, Türk devletlerindeki sosyal bilgiler   retmenlerinin dijital vatandaşlık eğitimi öz-yeterlik algılarının karşılaştırmalı araştırılması ve YZ destekli Türk dilleri arası  eviri do rulu unun eğitim materyalleri bağlamında ampirik ölçümü, bu çalışmanın devamı niteliğindeki araştırma yönelimlerini olu urmaktadır.

7. SONUÇ

Dijital vatandaşlık, 21. yüzyılda etkin ve sorumlu bireylerin yetiştirilmesinde temel bir yeterlilik alanı haline gelmiştir. Sosyal bilgiler dersi, vatandaşlık eğitiminin taşıyıcısı olarak bu yeterliliklerin kazandırılmasında stratejik bir konumdadır. Bu çalışmada  nerilen TD-DVE modeli, Türk devletleri arasında dijital vatandaşlık eğitimi konusunda ilk sistematik müfredat önerisini sunmakta; Ribble (2015) ve Avrupa Konseyi (2022)  er velerini Türk dünyasının kültürel ba lamıyla sentezlemektedir.

Modelin altı bileşeni — dijital kimlik ve etik, siber güvenlik ve dijital sağlık, medya ve bilgi okuryazarlığı, dijital katılım ve e-vatandaşlık, dijital erişim ve b l nm    le mücadele, ortak dijital kültürel miras — sosyal bilgiler dersinin mevcut öğrenme alanlarıyla doğrudan b t nle mektedir. UZEM tabanlı uygulama

mimarisi, bu modelin TDT üyesi ölkelerin uzaktan eğitim altyapıları üzerinden uygulanabilirliğini somutlaştırmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2040 Vizyonu'nda bilgi ve iletişim teknolojilerine, siber güvenlik iş birliğine ve eğitimde dijital dönüşüme verilen stratejik önem, bu çalışmanın önerdiği modelin kurumsal zemine sahip olduğunu göstermektedir. TDT'nin eğitim işbirliği boyutuna dijital vatandaşlık perspektifinin eklenmesi, yalnızca bir teknoloji meselesi değil; ortak bir medeniyet tasavvurunun dijital çağa taşınması anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

1. Council of Europe. (2022). Digital citizenship education handbook (2nd ed.). Council of Europe Publishing. <https://www.coe.int/en/web/education/-/digital-citizenship-education-handbook>
2. DataReportal. (2024). Digital 2024: Kazakhstan & Uzbekistan. <https://datareportal.com>
3. Dass, M. A. & Kumar, P. (2024). Instruments for measuring digital citizenship competence in schools: A scoping review. *Journal of e-Learning and Knowledge Society*, 20(2), 9-18.
4. Irnazarov, F. (2025). Youth and digital technology in Central Asia. *Silk Road Studies*. <https://www.silkroadstudies.org>
5. MEB. (2023). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı. <https://mufredat.meb.gov.tr>
6. MEB. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Millî Eğitim Bakanlığı. <https://tyymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programsos4567Onayli.pdf>
7. Pala, Ş. M. (2023). Dijital Vatandaşlığın Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarına Yansımaları, *Journal of History School*, 63, 751-784.
8. Ribble, M. (2015). Digital citizenship in schools: Nine elements all students should know (3rd ed.). ISTE.
9. TDT. (2021). Türk Dünyası 2040 Vizyonu. Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası, İstanbul. <https://turkicstates.org>
10. Turan, S. & Karasu Avcı, E. (2018). 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 87-102.
11. UNESCO. (2023). Digital citizenship in Asia-Pacific: Translating competencies for teacher innovation and student resilience. UNESCO Bangkok. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385426>
12. UNICEF. (2019). More than a third of young people in 30 countries report being a victim of online bullying [Basın bülteni]. <https://www.unicef.org/press-releases>

13. WHO-HBSC. (2024). Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: A cross-national survey on cyberbullying among 279,000 adolescents across 44 countries. World Health Organization European Regional Office.

14. Zhumabekova, G. et al. (2024). Ensuring children's online safety in Kazakhstan: Balancing protection and digital rights. Social & Human Rights Monitor.

İNOVASYON ÇAĞINDA ENDÜSTRİYEL GÜVENLİK: TÜRK DEVLETLERİNDE İSG EĞİTİMLERİNDE YAPAY ZEKA TABANLI DİJİTAL ÇÖZÜMLERİN ANALİZİ

Tuncay YAZICI¹,

Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İş Sağlığı ve Güvenliği Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Tekniker.

+90544-760-57-10 tuncay.yazici@amasya.edu.tr

Murat KURT²,

Amasya Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Eğitim Fakültesi Profesör Doktor.

+90358-211-50-05 murat.kurt@amasya.edu.tr

Muhammed DAĞLI³,

Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü, Doktor Öğretim Üyesi.

+90358-211-50-52 muhammed.dagli@amasya.edu.tr

Özet. Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı için yapay zeka, VR ve blok zincir temelli "Dijital İSG Akademisi" modelini önermektedir. Model, eğitimleri dijitalleştirerek bölgede ortak bir güvenlik kültürü ve "Sıfır Kaza" vizyonu hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, İSG, Türk Devletleri, Dijitalleşme, Endüstriyel Güvenlik, İş Birliği.

Abstract. This paper proposes a "Digital OHS Academy" model for Turkic States, integrating AI, VR, and blockchain. It aims to transform safety training, foster regional cooperation, and achieve a "Zero Accident" vision.

Keywords: Artificial Intelligence, OHS, Turkic States, Digitalization, Industrial Safety, Cooperation.

Аннотация. В работе предложена модель «Цифровой академии ОТ» для тюркских государств на базе ИИ, VR и блокчейна. Проект направлен на цифровую трансформацию обучения, региональную интеграцию и реализацию концепции «Нулевого травматизма».

Ключевые слова: Искусственный интеллект, ОТ и ТБ, Тюркские государства, Цифровизация, Промышленная безопасность, Сотрудничество.

1.Giriş

Sanayi 4.0 süreciyle birlikte üretim süreçleri köklü bir dönüşüm geçirirken, bu dönüşümün getirdiği yeni riskler iş sağlığı ve güvenliği (İSG) alanını da yeniden yapılandırmayı zorunlu kılmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) güncel verilerine göre, dünya genelinde her yıl yaklaşık 3 milyon kişi işle ilgili kaza ve hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmektedir; 2019 yılında ise 395 milyonun üzerinde çalışan iş kazasına maruz kalmıştır [ILO, 2023. – S.1.]. Lloyd's Register Vakfı'nın 2024 Dünya Risk Anketi verilerine göre, küresel iş gücünün yaklaşık %18'i son iki yıl içinde işyerinde ciddi bir zarara uğradığını bildirmiştir [Lloyd's Register Foundation, 2024. – S.8.]. Bu veriler, geleneksel İSG eğitim yaklaşımlarının yetersiz kaldığını ve "Sıfır Kaza" vizyonuna ulaşabilmek için yapay zeka tabanlı dinamik ve proaktif çözümlerin geliştirilmesinin bir zorunluluk haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üye ülkeleri – Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve gözlemci statüsündeki Macaristan ve Türkmenistan – hızla artan sanayileşme süreçleriyle birlikte İSG alanında ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. UNECE istatistikleri, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerin düşük kaza oranına karşın yüksek ölümlülük profili sergilediğini yani meydana gelen kazaların ölümcül sonuçlanma olasılığının çok yüksek olduğunu – ortaya koymaktadır [UNECE, 2024. – S.3.]. Türkiye'de ise 2013-2020 dönemine ilişkin trend analizleri, özellikle inşaat ve madencilik sektörlerinde iş kazası oranlarının endişe verici düzeyde olduğunu göstermektedir [Işık ve Yılmaz Işıkhani, 2024. – S.2.]. Bu bölgesel tablo, harmonize edilmiş bir İSG eğitim ekosisteminin tesisini stratejik bir gereklilik olarak öne çıkarmaktadır.

TDT'nin 2040 Vizyonu, üye ülkeler arasında dijital entegrasyonun derinleştirilmesini ve bilimsel iş birliğinin güçlendirilmesini stratejik hedefler arasında saymaktadır [TDT, 2021. – S.24.]. Bu çerçevede, yapay zeka, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, dijital ikiz ve blok zincir gibi ileri teknolojilerin İSG eğitim süreçlerine entegrasyonu, hem bireysel güvenlik yetkinliklerinin artırılması hem de bölgesel düzeyde ortak bir güvenlik kültürünün inşası açısından kritik bir fırsat sunmaktadır.

Bu bildiri, Türk devletleri arasında İSG eğitimlerinin yapay zeka tabanlı dijital çözümlerle dönüştürülmesine yönelik kavramsal bir model önerisi sunmaktadır. Alanyazın taraması ve teknoloji analizi temelinde geliştirilen "Dijital İSG Akademisi" modeli; uyarlanabilir eğitim modülleri, sürükleyici simülasyonlar, ortak veri bankası, blok zincir tabanlı sertifikasyon ve dijital ikiz destekli sanal laboratuvarlar olmak üzere beş bileşenden oluşmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem

Bu çalışma, alanyazın taraması ve teknoloji analizi yöntemlerine dayanan kavramsal bir model önerisi niteliğindedir. Modelin kuramsal temeli üç dayanak üzerine inşa edilmiştir.

Birinci dayanak, Teknoloji Kabul Modeli (TAM) ve uzantılarıdır. Davis'in (1989) ortaya koyduğu bu modele göre, bir teknolojinin benimsenmesi algılanan kullanışlılık ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerince belirlenmektedir [Davis, 1989. – S.320.]. İSG eğitimlerinde yapay zeka ve sanal gerçeklik uygulamalarının etkinliği, çalışanların bu teknolojileri kabul düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. TÜRK-DEN modeli kapsamında geliştirilecek eğitim araçlarının tasarımında, kullanıcı dostu arayüzler ve somut iş güvenliği çıktılarına odaklanan bir yaklaşım bu kuramsal çerçeveye desteklenmektedir.

İkinci dayanak, uyarlanabilir öğrenme (adaptive learning) yaklaşımıdır. Geleneksel İSG eğitimleri, tüm çalışanlara aynı standardize müfredatı sunan statik bir model izlemektedir. Oysa yapay zeka algoritmaları, bireysel öğrenme hızını, mevcut bilgi düzeyini ve sektörel risk profilini analiz ederek her çalışana "terzi usulü" eğitim sunabilmektedir [Pishgar vd., 2021. – S.12.]. Uyarlanabilir öğrenme, bilişsel yük kuramıyla (Sweller, 1988) da uyumludur: gereksiz bilişsel yükü azaltarak çalışanın dikkatini kritik güvenlik bilgilerine yoğunlaştırır.

Üçüncü dayanak, deneyimsel öğrenme kuramıdır. Kolb'un (1984) deneyimsel öğrenme döngüsü – somut deneyim, yansıtıcı gözlem, soyut kavramsallaştırma ve aktif deneyimleme – sürükleyici teknolojilerin İSG eğitimindeki rolünü kuramsal olarak temellendirmektedir. Sanal gerçeklik ortamlarında gerçekleştirilen tehlike simülasyonları, çalışanlara sıfır riskle somut deneyim fırsatı sunarak deneyimsel öğrenme döngüsünü tamamlamaktadır.

Yöntemsel olarak, Web of Science, Scopus ve PubMed veri tabanlarında "artificial intelligence AND occupational safety AND training" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmış; 2018-2025 dönemine ait güncel çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca TDT, ILO, EU-OSHA ve UNECE'nin resmi raporları ile istatistiksel verileri analiz edilmiş; elde edilen bulgular kavramsal model tasarımına temel oluşturmuştur.

3. İSG Eğitimlerinde Yapay Zeka Uygulamaları: Alanyazın ve Teknoloji Analizi

Modern İSG alanyazını, statik ve reaktif eğitim modüllerinden proaktif ve kişiselleştirilmiş sistemlere geçişin gerekliliğini vurgulayan güçlü bir kanıt temeli sunmaktadır. Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (EU-OSHA), yapay zekanın İSG alanındaki uygulamalarını kapsamlı biçimde değerlendirdiği 2022 raporunda, bu teknolojinin eğitim süreçlerini interaktif bir yetkinlik yönetim sistemine dönüştürme potansiyelini ortaya koymuştur [EU-OSHA, 2022. – S.8.]. Pishgar ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilen REDECA çerçevesi ise yapay zekanın İSG'deki uygulamalarını sistematik olarak sınıflandırarak, tahminleyici analitik, gerçek zamanlı izleme ve uyarlanabilir eğitim olmak üzere üç temel uygulama alanı tanımlamıştır [Pishgar vd., 2021. – S.4.].

3.1. Tahminleyici Analitik ve Risk Odaklı Uyarlanabilir Eğitimler

Yapay zeka algoritmaları, geçmiş kaza verilerini, ramak kala olaylarını ve çevresel parametreleri analiz ederek yüksek riskli alanları, dönemleri ve çalışan profillerini önceden tahmin edebilmektedir. Eğitim süreçleri bu verilerle beslendiğinde, çalışanlara genel bir müfredat yerine kendi çalışma alanlarındaki spesifik risklere yönelik kişiselleştirilmiş eğitimler sunulmaktadır. Makine öğrenmesi tabanlı risk tahminleme modelleri, özellikle inşaat ve madencilik gibi yüksek riskli sektörlerde düşme, elektrik çarpması ve malzeme kaynaklı kazaların önceden tespit edilmesinde yüksek doğruluk oranları sergilemektedir [Badri vd., 2018. – S.403.].

Uyarlanabilir eğitim modüllerinde yapay zeka, çalışanın eğitim sırasındaki performansını gerçek zamanlı analiz ederek içerik zorluğunu dinamik olarak ayarlamakta, bilgi boşluklarını tespit ederek ek modüller önermekte ve eğitim süresini bireysel öğrenme hızına göre optimize etmektedir. Bu yaklaşım, geleneksel "herkese aynı" eğitim modelinin aksine, her çalışanın gerçek yetkinlik düzeyine göre kalibre edilmiş bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.

3.2. Sürükleyici Teknolojiler: Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Entegrasyonu

Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) teknolojileri, tehlikeli iş ortamlarını sıfır riskle simüle ederek İSG eğitimlerinde paradigma değişikliği yaratmaktadır. Güncel bir sistematik derleme, sürükleyici VR tabanlı güvenlik eğitiminin geleneksel yöntemlere kıyasla güvenlik farkındalığını %30 oranında artırdığını, risk algısını güçlendirdiğini ve öz yeterliliği iyileştirdiğini ortaya koymuştur [Zia vd., 2025. – S.3.]. Yapay zeka ile entegre edilen bu sistemler, çalışanın simülasyon içerisindeki stres seviyesini, karar verme hızını ve göz hareketlerini ölçerek eğitimi anlık olarak zorlaştırabilmekte veya basitleştirebilmektedir.

Frontiers dergisinde yayımlanan kapsamlı bir derleme çalışması, çoklu sensör VR ve AR ortamlarının giyilebilir cihazlar, hareket yakalama sistemleri ve IoT sensörlerinden gelen gerçek zamanlı verileri endüstriyel varlıkların dijital ikiz modelleriyle bütünleştirdiğini raporlamıştır. Bu mimariler, sanal ve fiziksel alanlar arasında çift yönlü veri alışverişi sağlayarak hem eğitim alan çalışanlara hem de eğitmenlere bağlamsal geri bildirim sunmaktadır [Soyka vd., 2025. – S.2.].

3.3. Akıllı İzleme, Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim Döngüsü

Eğitim sonrası sahaya çıkan personelin İSG kurallarına uyumu, yapay zeka tabanlı görüntü işleme sistemleri ve Nesnelerin İnterneti (IoT) sensörleri ile izlenmektedir. Bilgisayarlı görü (computer vision) algoritmaları, kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanımını, güvenli alan sınırlarına uyumu ve tehlikeli davranış kalıplarını gerçek zamanlı tespit edebilmektedir. Bu sistemler, teorik eğitimin pratiğe ne kadar yansıdığını objektif verilerle raporlayarak, performansı düşük olan personelin otomatik olarak ek eğitime yönlendirilmesini sağlamaktadır [Badri vd., 2018. – S.406.]. Koo ve arkadaşları (2023) tarafından geliştirilen makine

öğrenmesi çerçevesi, VR tabanlı güvenlik eğitimi sırasında göz izleme ve EEG sensörlerinden toplanan biyometrik verileri kullanarak bireysel öğrenme performansını gerçek zamanlı olarak tahmin etmeyi başarmıştır [Koo vd., 2023. – S.156.].

4. Dijital İSG Akademisi: Türk Devletleri İçin Model Önerisi

Alanyazın analizi ve teknoloji taraması bulgularına dayanarak, TDT bünyesinde kurulması önerilen "Dijital İSG Akademisi" modeli beş bütünleşik bileşenden oluşmaktadır.

4.1. Yapay Zeka Destekli Uyarlanabilir Eğitim Platformu

Modelin çekirdek bileşeni, makine öğrenmesi algoritmaları ile desteklenen uyarlanabilir bir eğitim platformudur. Platform, SCORM ve xAPI standartlarına uyumlu içerik paketleri üzerinden çalışacak olup her çalışanın sektörel risk profili, eğitim geçmişi ve performans verileri temelinde kişiselleştirilmiş öğrenme yolları oluşturacaktır. Yapay zeka motoru, çalışanın eğitim sürecindeki etkileşim verilerini (tıklama kalıpları, modül tamamlama süreleri, sınav başarıları) gerçek zamanlı analiz ederek içerik zorluğunu dinamik olarak ayarlayacaktır. Sistemin çok dilli yapısı, TDT üye ülkelerinin farklı Türk lehçelerinde içerik sunumunu mümkün kılacaktır.

4.2. Sürükleyici Simülasyon Ortamları: VR/AR Modülleri

Dijital İSG Akademisi, yüksek riskli çalışma ortamlarının sanal gerçeklik ile simüle edildiği sürükleyici eğitim modülleri içerecektir. Modüller, üye ülkelerin sektörel önceliklerine göre yapılandırılacaktır: Kazakistan ve Azerbaycan için petrol ve doğalgaz platformu güvenliği, Türkiye için inşaat şantiyesi simülasyonları, Kırgızistan ve Özbekistan için madencilik güvenliği senaryoları. Artırılmış gerçeklik ise saha eğitimlerinde gerçek çalışma ortamı üzerine dijital güvenlik bilgilerinin (tehlike bölgeleri, kaçış yolları, KKD gereksinimleri) katmanlanmasını sağlayacaktır. Deneyimsel öğrenme kuramıyla uyumlu olarak, simülasyonlar somut deneyim – yansıtıcı analiz – kavramsal öğrenme – aktif uygulama döngüsünü tamamlayacak şekilde tasarlanacaktır.

4.3. Ortak İSG Veri Bankası ve Yapay Zeka Modellemesi

Modelin bölgesel iş birliği boyutunun temelini, TDT üye ülkelerinin sektörel kaza verilerinin anonimleştirilerek toplandığı "Ortak İSG Veri Bankası" oluşturmaktadır. Bu veri bankası, madencilikten yenilenebilir enerjiye, inşaat petrokimyaya kadar geniş bir yelpazede Türk dünyasının ortak risk haritasının çıkarılmasına olanak tanıyacaktır. Yapay zeka modelleri, bu büyük veri havuzunu analiz ederek bölgeye özgü risk kalıplarını tespit edecek, mevsimsel ve sektörel eğilimleri tahmin edecek ve eğitim içeriklerinin sürekli güncellenmesini sağlayacaktır. Federe öğrenme (federated learning) mimarisi, veri egemenliği endişelerini gidererek her ülkenin kendi verilerini yerel sunucularda tutarken ortak modellerin merkezi olmayan biçimde eğitilmesine imkân tanıyacaktır.

4.4. Blok Zincir Tabanlı Sertifikasyon ve Dijital İSG Pasaportu

Üye ülkeler arasında iş gücü hareketliliğini kolaylaştırmak ve İSG yetkinliklerinin uluslararası tanınırlığını sağlamak amacıyla, blok zincir tabanlı bir

sertifikasyon sistemi ve "Dijital İSG Pasaportu" önerilmektedir. Bu sistem, çalışanın tamamladığı eğitimleri, edindiği yetkinlikleri, sertifika geçerlilik sürelerini ve saha performans verilerini dağıtık defter teknolojisi üzerinde saklayacaktır. Akıllı sözleşmeler (smart contracts) aracılığıyla sertifika doğrulama işlemleri otomatikleştirilecek; bir ülkede alınan İSG eğitimi, tüm TDT üye ülkelerinde anında doğrulanabilir hale gelecektir [ILO, 2022. – S.22.]. Blok zincirin değiştirilemezlik ve şeffaflık özellikleri, sahte sertifika sorununu ortadan kaldırarak iş güvenliği standartlarına uyumu güçlendirecektir.

4.5. Dijital İkiz Destekli Sanal İş Güvenliği Laboratuvarları

Fiziksel sınırların ötesinde, bulut tabanlı sanal laboratuvarlar aracılığıyla üye ülkelerdeki İSG uzmanları sınır ötesi eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunabilecektir. Dijital ikiz (digital twin) teknolojisi, gerçek endüstriyel tesislerin sanal kopyalarını oluşturarak hem uzaktan güvenlik denetimleri hem de eğitim senaryoları için kullanılacaktır. Örneğin, Türkiye'deki bir İSG uzmanı, Kazakistan'daki bir maden ocağının dijital ikizi üzerinden gerçek zamanlı güvenlik değerlendirmesi yapabilecek ve eğitim rehberliği sunabilecektir. Bu bileşen, TDT'nin Orhun Değişim Programı'nın dijital boyutunu İSG alanına taşıyarak uzman paylaşımını kurumsallaştıracaktır.

5. Tartışma

Önerilen Dijital İSG Akademisi modeli, mevcut alanyazındaki birkaç önemli boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Birincisi, İSG eğitimlerinde yapay zeka uygulamaları genellikle bireysel kuruluş veya ülke düzeyinde ele alınmakta; bölgesel bir iş birliği çerçevesinde kavramsallaştırılmamaktadır. TDT üye ülkelerinin ortak dil ailesi, kültürel yakınlık ve endüstriyel gelişim paralellikleri, böyle bir bölgesel modelin uygulanabilirliğini artırmaktadır. İkincisi, blok zincir tabanlı İSG sertifikasyonu alanyazında henüz erken aşamadadır ve uluslararası iş gücü hareketliliği bağlamında yeterince incelenmemiştir. Önerilen Dijital İSG Pasaportu, bu boşluğu doldurmaya aday özgün bir bileşendir.

Modelin uygulanabilirliği açısından, politika yapıcılar düzeyinde TDT bünyesinde bir "İSG Dijitalleşme Eylem Planı"nın oluşturulması, üye ülkelerin İSG mevzuatlarının harmonizasyonu ve ortak İSG standartları geliştirme çalışmalarının başlatılması önerilmektedir. Üniversiteler düzeyinde, İSG alanında ortak yüksek lisans ve doktora programlarının geliştirilmesi ve TÜRKÜNİB bünyesinde İSG odaklı araştırma ağlarının kurulması değerlendirilmelidir.

Çalışmanın sınırlılıkları arasında, modelin henüz ampirik verilerle test edilmemiş kavramsal düzeyde olması, üye ülkeler arasındaki dijital altyapı, internet penetrasyonu ve teknolojik hazırlık düzeyi farklılıkları, veri koruma mevzuatı uyumsuzlukları, yapay zeka algoritmalarının İSG bağlamındaki etik kaygıları (çalışan gözetimi, veri mahremiyeti) ve VR donanımlarının maliyet engeli sayılabilir. Ayrıca, yapay zeka tabanlı karar destek sistemlerinin İSG alanında yanlış pozitif veya yanlış negatif sonuçlar üretme riski, modelin güvenilirlik boyutunu etkileyen önemli bir kısıttır.

Gelecek araştırmalarda, Dijital İSG Akademisi modelinin pilot uygulamayla sınanması, TDT üye ölkelerindeki İSG uzmanları ve çalışanlarla kullanılabilirlik çalışmalarının yürütölmesi, blok zincir tabanlı sertifikasyonun hukuki çerçevesinin karşılaştırılmalı olarak analiz edilmesi ve uyarlanabilir eğitim modöllerinin öğrenme çıktılarına etkisinin deneysel olarak ölçölmesi önerilmektedir.

6. Sonuç

Bu bildiri, Türk devletlerinde İSG eğitimlerinin yapay zeka tabanlı dijital çözümlerle dönüştürölmesine yönelik bütünleşik bir kavramsal model önerisi sunmuştur. "Dijital İSG Akademisi" modeli; yapay zeka destekli uyarlanabilir eğitim platformu, VR/AR sürükleyici simölasyon ortamları, ortak İSG veri bankası, blok zincir tabanlı Dijital İSG Pasaportu ve dijital ikiz destekli sanal laboratuvarlar olmak üzere beş sinerjik bileşeni bir araya getirmektedir.

ILO verilerinin işaret ettiği küresel iş kazası yükü ve TDT üye ölkelerinin endüstriyel büyüme dinamikleri bir arada değerlendirildiğinde, yapay zeka tabanlı dijital çözümlerin Türk dünyasının endüstriyel gelişiminde kritik bir emniyet kemeri görevi üstlenme potansiyeli taşıdığı açıkça görölmektedir. Önerilen model, TDT'nin 2040 Vizyonu'nda öngörölen dijital entegrasyon hedefleriyle uyumlu olarak, yalnızca iş kazalarını azaltma amacı gütmemekte; aynı zamanda Türk devletleri arasında ortak bir İSG terminolojisi, harmonize müfredatlar ve uluslararası geçerliliğe sahip sertifikasyon sistemiyle akademik bir İSG dil birliği oluşturmayı da hedeflemektedir. Dijital İSG Akademisi'nin TDT bünyesinde kurumsallaştırılması, "Sıfır Kaza" vizyonuna doğru atılacak somut ve sürdüröllebilir bir adım olacaktır.

Kaynakça:

1. Badri, A., Boudreau-Trudel, B. ve Souissi, A. S., 2018. Occupational health and safety in the industry 4.0 era: A cause for major concern? // Safety Science. – Vol. 109. – S. 403-411. DOI: 10.1016/j.ssci.2018.06.012
2. Davis, F. D., 1989. Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology // MIS Quarterly. – Vol. 13(3). – S. 319-340.
3. EU-OSHA, 2022. Artificial Intelligence for Occupational Safety and Health: Everything You Need to Know. – Bilbao: European Agency for Safety and Health at Work. – <https://osha.europa.eu/en/publications/artificial-intelligence-occupational-safety-and-health>
4. ILO, 2022. Digitalization and the Future of Work. – Geneva: International Labour Organization.
5. ILO, 2023. Nearly 3 Million People Die of Work-Related Accidents and Diseases. – Geneva: International Labour Organization. – <https://www.ilo.org/resource/news/nearly-3-million-people-die-work-related-accidents-and-diseases>

6. Işık, V. ve Yılmaz Işıksan, S., 2024. Trend analysis of occupational accidents during 2013-2020 based on various characteristics in Turkey // SAGE Open. – S. 1-15. DOI: 10.1177/10519815241300297
7. Kolb, D. A., 1984. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. – 256 s.
8. Koo, C. vd., 2023. A machine learning approach for predicting personal learning performance in VR-based construction safety training // Automation in Construction. – Vol. 156. – S. 1-14. DOI: 10.1016/j.autcon.2023.105132
9. Lloyd's Register Foundation, 2024. World Risk Poll 2024 Report: Engineering Safer Workplaces – Global Trends in Occupational Safety and Health. – London: Lloyd's Register Foundation. DOI: 10.60743/X8MD-V972
10. Pishgar, M., Issa, S. F., Sietsema, M., Pratap, P. ve Darabi, H., 2021. REDECA: A novel framework to review artificial intelligence and its applications in occupational safety and health // International Journal of Environmental Research and Public Health. – Vol. 18(13). – 6705. DOI: 10.3390/ijerph18136705
11. Soyka, F. vd., 2025. Immersive technologies for evaluating industrial safety training in high-risk environments: A review // Frontiers in Virtual Reality. – Vol. 6. – S. 1-22. DOI: 10.3389/frvir.2025.1726058
12. Sweller, J., 1988. Cognitive load during problem solving: Effects on learning // Cognitive Science. – Vol. 12(2). – S. 257-285.
13. TDT, 2021. Türk Dünyası 2040 Vizyonu. – İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreterliği. – <https://turkicstates.org/u/d/news/5-ek--turk-dunyasi-2040-vizyonu.pdf>
14. UNECE, 2024. ECE Road Accidents Statistics 2024. – Geneva: United Nations Economic Commission for Europe. – <https://w3.unece.org/roadsafety/2023/>
15. Zia, M. A. vd., 2025. Exploring the effectiveness of virtual reality-based training for sustainable health and occupational safety in Industry 4.0 // Scientific Reports. – Vol. 15. – S. 1-16. DOI: 10.1038/s41598-025-14173-y

INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK: RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR

Uljaeva Shohistahon Mamajonovna

TIQXMMI MILLIY TADQIQOT UNIVERSITETI-T.F.D., PROF.

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsiyalar davrida turkiy davlatlar oʻrtasidagi madaniy hamkorlikning yangi shakllari tahlil qilinadi. Xususan, raqamli platformalar, onlayn taʼlim tizimlari, virtual madaniy loyihalar hamda ilmiy

almashinuv dasturlarining turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, turkiy davlatlar o'rtasida madaniy merosni saqlash, tadqiq etish va jahon jamoatchiligiga taqdim etishda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati ko'rsatib o'tiladi. Maqolada turkiy davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda xalqaro tashkilotlar, ilmiy markazlar va universitetlar o'rtasidagi akademik almashinuv dasturlarining roli tahlil qilinadi. Raqamli arxivlar, elektron kutubxonalar va virtual muzeylar orqali turkiy xalqlarning boy madaniy merosini saqlash va targ'ib qilish imkoniyatlari kengayib borayotgani ta'kidlanadi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish turkiy madaniy integratsiyani yanada rivojlantirish, ilmiy hamkorlikni kuchaytirish hamda yosh avlodni umumiy madaniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda muhim omil ekani xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: turkiy madaniyat, madaniy hamkorlik, innovatsiyalar, raqamli platformalar, ilmiy almashinuv, madaniy meros, akademik hamkorlik, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются новые формы культурного сотрудничества между тюркскими государствами в эпоху инноваций. Особое внимание уделяется роли цифровых платформ, онлайн-образования, виртуальных культурных проектов и программ научного обмена в развитии культурных связей между тюркскими народами. Также анализируется значение современных технологий в сохранении, исследовании и популяризации культурного наследия тюркских народов на международном уровне. В статье раскрывается роль международных организаций, научных центров и университетов в укреплении сотрудничества посредством академических обменов и совместных научных проектов. Отмечается, что цифровые архивы, электронные библиотеки и виртуальные музеи создают новые возможности для сохранения и распространения богатого культурного наследия тюркских народов. Подчеркивается, что эффективное использование инновационных технологий способствует дальнейшему развитию культурной интеграции тюркских стран, укреплению научного сотрудничества и воспитанию молодого поколения на основе общих культурных ценностей и традиций.

Ключевые слова: тюркская культура, культурное сотрудничество, инновации, цифровые платформы, научный обмен, культурное наследие, академическое сотрудничество, цифровизация.

Abstract. This article analyzes new forms of cultural cooperation among Turkic states in the era of innovation. In particular, it highlights the role of digital platforms, online education systems, virtual cultural projects, and scientific exchange programs in strengthening cultural relations among Turkic peoples. The study also emphasizes the importance of modern technologies in preserving, researching, and presenting the cultural heritage of Turkic nations to the global community. The article examines the role of international organizations, research

centers, and universities in enhancing cooperation through academic exchange programs and joint scientific initiatives. Special attention is given to the growing opportunities for preserving and promoting the rich cultural heritage of Turkic peoples through digital archives, electronic libraries, and virtual museums. Furthermore, the study concludes that the effective use of innovative technologies contributes significantly to the development of Turkic cultural integration, strengthening scientific cooperation, and educating the younger generation based on shared cultural values.

Keywords: Turkic culture, cultural cooperation, innovation, digital platforms, scientific exchange, cultural heritage, academic collaboration, digitalization.

Kirish. XXI asr globallashuv, raqamli transformatsiya va innovatsion texnologiyalar davri sifatida tavsiflanadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari nafaqat iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga, balki madaniyat, ilm-fan va ta'lim sohalariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, turli xalqlar o'rtasidagi madaniy hamkorlikning rivojlanishida raqamli platformalar, onlayn kommunikatsiya vositalari va ilmiy almashinuv dasturlari muhim o'rin tutmoqda.

Turkiy xalqlar o'rtasidagi tarixiy, til va madaniyat mushtarakligi uzoq asrlarga borib taqaladi. Markaziy Osiyo, Kavkaz va Anadolu, umuman keng Turon hududlarida yashab kelgan turkiy xalqlar o'zaro savdo, ilmiy aloqalar va madaniy almashinuv orqali yaqin hamkorlikni shakllantirgan. Bu jarayon ayniqsa Buyuk Ipak yo'li davrida yanada kuchaygan. Bugungi kunda esa mazkur tarixiy aloqalar zamonaviy innovatsion texnologiyalar yordamida yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Globallashuv sharoitida turkiy davlatlar o'rtasidagi madaniy hamkorlik faqat an'anaviy madaniy tadbirlar bilan cheklanib qolmay, balki ilmiy tadqiqotlar, akademik almashinuvlar, raqamli platformalar va xalqaro tashkilotlar faoliyati orqali ham rivojlanmoqda. Shu jihatdan turkiy dunyo mamlakatlari o'rtasida madaniy integratsiyani kuchaytirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi innovatsiyalar davrida turkiy davlatlar o'rtasidagi madaniy hamkorlik jarayonlarini tahlil qilish, raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlarning ahamiyatini ochib berish hamda ushbu jarayonda xalqaro tashkilotlarning rolini yoritishdan iborat.

Turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalar qadimiy tarixga ega. Arxeologik va tarixiy manbalar turkiy xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalar miloddan avvalgi davrlarga borib taqalishini ko'rsatadi. Buyuk Ipak yo'li orqali Markaziy Osiyo, Kavkaz, Anadolu va boshqa hududlar o'rtasida savdo, ilm-fan va madaniyat almashinuvi amalga oshirilgan.

O'rta asrlarda turkiy olimlar va mutafakkirlar ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan. Turkiy hududlarda faoliyat yuritgan ilmiy markazlar va madrasalar Sharq ilm-fanining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Xususan Mirzo Ulug'bek

akademiyasida faoliyat yuritgan Qozizoda Rumiy bugungu Turkiya hududidan kelgandi, Tarixdagi Ma'mun akademiyasi, Mirzo Ulug'bek akademiyasi, Boysung'ur akademiyasi va boshqa ko'plab akademiya va ilmiy markazlar ham aslida turkey xalqlarning limiy-madaniy muloqot maydoniga aylangandi. Ushbu jarayonda til va madaniyatning o'xshashligi turkiy xalqlar o'rtasida ilmiy hamkorlikning shakllanishiga zamin yaratgan.

Mustaqillik yillaridan so'ng turkiy davlatlar o'rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko'tarildi. Siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar mustahkamlanib, turkiy dunyo mamlakatlari o'rtasida yangi integratsion jarayonlar yuzaga keldi. Bu jarayonlarda xalqaro tashkilotlar muhim o'rin tutmoqda.

Innovatsion texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi madaniyat, ta'lim va ilm-fan sohalarida yangi imkoniyatlar yaratdi. Raqamli platformalar orqali turli mamlakatlar o'rtasida tezkor axborot almashinuvi amalga oshirilmoqda.

Turkiy davlatlar ham ushbu jarayondan faol foydalanmoqda. Elektron kutubxonalar, raqamli arxivlar, virtual muzeylar va onlayn ta'lim platformalari turkiy xalqlarning madaniy merosini saqlash va targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Masalan, ko'plab tarixiy qo'lyozmalar, arxiv hujjatlari va san'at asarlari raqamlashtirilib, internet tarmog'i orqali keng jamoatchilikka taqdim etilmoqda. Bu esa ilmiy tadqiqotchilar uchun yangi manbalarni ochib bermoqda hamda madaniy merosni saqlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Shuningdek, virtual muzeylar va onlayn ko'rgazmalar orqali tarixiy obidalar va madaniy yodgorliklar dunyoning turli mamlakatlaridagi auditoriyaga namoyish etilmoqda. Bu jarayon turkiy madaniyatni global miqyosda targ'ib qilishda muhim rol o'ynamoqda.

Raqamli platformalar turkiy davlatlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, ilmiy portallar, onlayn konferensiyalar va vebinarlar orqali turkiy davlatlar olimlari, san'atkorlari va madaniyat arboblari o'rtasida samarali muloqot yo'lga qo'yilmoqda.

Bunday platformalar orqali turkiy xalqlarning folklori, adabiyoti, san'ati va an'analari keng targ'ib qilinmoqda. Shu bilan birga, yosh avlodni milliy qadriyatlar bilan tanishtirish jarayoni ham yanada samarali amalga oshirilmoqda.

Raqamli texnologiyalar ilmiy tadqiqotlar uchun ham qulay sharoit yaratmoqda. Onlayn ma'lumotlar bazalari, ilmiy jurnallar va elektron kutubxonalar orqali turkiy xalqlar tarixi va madaniyatiga oid ilmiy tadqiqotlar kengaymoqda.

Turkiy davlatlar o'rtasidagi ilmiy hamkorlik madaniy integratsiyaning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Universitetlararo hamkorlik dasturlari, qo'shma ilmiy loyihalar va talaba almashinuv dasturlari orqali ilmiy hamkorlik rivojlanmoqda.

So‘nggi yillarda turkiy davlatlar universitetlari o‘rtasida qo‘shma ilmiy markazlar tashkil etilib, turkiy tilshunoslik, tarix, arxeologiya va madaniyatshunoslik yo‘nalishlarida keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilmoqda.

Shuningdek, xalqaro ilmiy konferensiyalar va forumlar turkiy olimlar o‘rtasida ilmiy tajriba almashish va yangi tadqiqot yo‘nalishlarini belgilash imkonini bermoqda. Bunday ilmiy muloqotlar turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy yaqinlikni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlikni rivojlantirishda Xalqaro “Turk Eli” jamoat tashkiloti ham muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tashkilot turkiy xalqlarning umumiy tarixiy merosi, madaniy qadriyatlari va an‘analarini saqlash hamda rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirib kelmoqda.

Tashkilot tomonidan turli xalqaro konferensiyalar[1], madaniy forumlar, yoshlar festivallari va ilmiy tadbirlar o‘tkazilib, turkiy xalqlar o‘rtasidagi hamkorlik mustahkamlanmoqda.

2023 yil Turk eli tomonidan “Turk dunyosu tarixi, tili va adabiyotini o‘rganishning dolzarb masalalari” mavzusida xalqaro ilmiy anjuman bo‘lib o‘tdi[2].

"TURK ELI" xalqaro tashkiloti tomonidan 2024-yil 18-dekabr kuni Turkiyalik Temurshunos olim Ibrohim Kush tomonidan "Temuriylar davri me'moriy inshootlarida qo'llanilgan yozuvlarning sivilizatsiyani idrok etishdagi o'rni" mavzusida xalqaro ilmiy seminar tashkil etildi.

2024 yil 25 fevral kuni Turkiyadagi “Turkistanlilar assosiatsiyasi va yordamchi tashkiloti” rahbari, qo‘rboshi Shermuhammadbekning nabirasi Osman Bekning "Shermuhammadbek haqidagi haqiqatlar" mavzusida ma‘ruzasi bo‘lib o‘tdi.

2024-yil 25-mart kuni tarix fanlari doktori, professor Nasriddin Nazarovning “Muhammad Ibrohimbek laqayning sovet hokimiyatiga qarshi faoliyati” mavzusida ma‘ruzasi bo‘lib o‘tdi. Bunday tadbirlar muntazam tashkil etib borilmoqda.

“Turk eli” xalqaro tashkiloti tashabbusi bilan 2024 yil 1-3 avgust kunlari Qirg‘iziston Respublikasining Issiqko‘l shahrida «Turk dunyosi tarixi, tili va adabiyotini o‘rganishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro simpozium tashkil etildi[3]. Unda jami 70 ga yaqin xalqaro olimlar ishtirok etishdi.

2025 yil 4–23 avgust kunlari Qirg‘iziston Respublikasi, Issiqko‘l shahrida B. Osmonov nomidagi Jalolobod davlat universitetida tashkil etilgan malaka oshirish kursi ham “Turk eli” xalqaro jamoat tashkiloti tashabbusi bilan tashkil etildi.

Ayniqsa, yoshlar o‘rtasida turkiy madaniyatni targ‘ib qilish va ularni umumiy tarixiy ildizlar asosida birlashtirish tashkilot faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, tashkilot turkiy madaniy merosni raqamlashtirish, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash hamda turkiy davlatlar o‘rtasida madaniy diplomatiyani rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Raqamli texnologiyalar turkiy madaniyatni global miqyosda targ‘ib qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Onlayn festivallar, virtual ko‘rgazmalar va xalqaro madaniy loyihalar orqali turkiy xalqlarning san‘ati, musiqa va an‘analari dunyo jamoatchiligiga taqdim etilmoqda.

Bunday tashabbuslar madaniy diplomatiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Madaniy diplomatiya davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni mustahkamlash, turizmni rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishda muhim vosita hisoblanadi.

Turkiy davlatlar madaniy merosini xalqaro maydonda targ‘ib qilish orqali nafaqat o‘z milliy qadriyatlarini saqlab qolmoqda, balki global madaniy makon rivojiga ham hissa qo‘shmoqda.

Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarildi. Raqamli platformalar, ilmiy almashinuvlar va xalqaro tashkilotlar faoliyati turkiy xalqlar o‘rtasidagi tarixiy aloqalarni mustahkamlab, ularni zamonaviy shaklda rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Ayniqsa, Organization of Turkic States, International Organization of Turkic Culture (TURKSOY) hamda International Turk Eli Organization kabi tashkilotlarning faoliyati turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy va ilmiy hamkorlikni yanada rivojlantirishga katta hissa qo‘shmoqda.

Kelajakda raqamli texnologiyalarni yanada keng joriy etish, qo‘shma ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va yosh avlodni madaniy hamkorlik jarayonlariga jalb etish turkiy dunyoning barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Turkiy dunyo muqaddas qadamjolari: an‘analar va uzluksizlik” mavzusida xalqaro konferensiya materiallari. Turkiston, Qozog‘iston, 2025.
2. “Turk dunyosu tarixi, tili va adabiyotini o‘rganishming dolzarb masalalari” mavzusida xalqaro ilmiy anjuman materiallari to‘plamii// Tuzuvchi va nashrga tayorlovchilar: Shohista O‘ljaeva, Rahmonali Hasanov,– Toshkent: 2023. – 308 b.
3. «Turk dunyosi tarixi, tili va adabiyotini o‘rganishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro simpozium materiallari. Issiqko‘l 2024.

АСРИЙ БИРЛИКНИНГ ЗАМОНАВИЙ ДАВОМИЙЛИГИ

Нормурат Маматов,

фалсафа фанлар доктори, профессор, Ижтимоий сиёсий фанлар
институти, +99897-003-19-42

mnormurat@gmail.com

Аннотация. Мақолада Марказий Осиё туркизабон халқлари давлатлари ўртасидаги дўстона муносабатларнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий жиҳатлари тарихи, ва бунда Ўзбекистонда кечаётган инновацион жараёнларнинг ўрни ва роли ёритилган.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, туркизабон халқлари, туркизабон халқлари давлатлари ўртасидаги муносабатлар, туркизабон халқлари давлатларига кўрсатилаётган ташқи ва ички таъсирлар, Ўзбекистон республикасида кечаётган инновацион жараёнлар.

Бугун гувоҳ бўлиб турибмизки жаҳонда мураккаб геосиёсий зиддиятлар кескинлашгандан кескинлашиб бормоқда. Бундай шароитда ҳар бир мустақил давлат барча жаҳон давлатлари билан тенг ҳуқуқли ва конструктив муносабатларни янада мустаҳкамлаб, вазмин ва оқилона очик ташқи сиёсат олиб бориши, унинг тараққиёти учун муҳим омил ролини ўйнайди.

Бизнинг назаримизга кўра, ҳар бир мустақил давлат биринчи галда ўзи билан чегарадош бўлган давлатлар билан яқин сиёсий, иқтисодий, маданий муносабатда бўлишлиги ниҳоятда катта аҳамиятга эга. Шулардан келиб чиққан ҳолда, бугун Ўзбекистон яқин қўшнилари бўлган Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон билан дўстлик, яхши қўшничилик, стратегик шериклик ва ўзаро ишонч руҳидаги алоқаларни янада бойитишга устувор аҳамият қаратмоқда. Буни биз 2025 йил якунларига кўра, Ўзбекистон ва Қозоғистон ўзаро товар айирбошлаш ҳажмининг 4,97 миллиард АҚШ долларига етганида, 11,4 фоизга ошганида, Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасидаги ҳажмининг 1 миллиард АҚШ долларига етганида, 18,7%га ошганида, Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги ҳажмининг 718,3 млн АҚШ долларига етганида, 22,5% ошганида кўриб турибмиз [5].

Тарихий тарақиёт шундан гувоҳлик берадики ҳар қандай давлатлар ўртасидаги дўстона ҳамкорлик муносабатларининг тегида биринчи ўринда иқтисодий манфаатлар, иқтисодий муносабатлар бирлиги ётади. Бу манфаат ва бирликлар муносабатга кирган ҳар бир давлат иқтисодиёти, ва унинг сиёсий ҳаётининг даражасини белгилашда муҳим рол ўйнайди.

Шунинг учун ҳам 2025 йилда юқорида келтирилган давлатларда иқтисодий кўрсаткич қуйидагича кўринади: Ўзбекистонда ЯИМ 147 миллиард АҚШ долларини ташкил этиб, уни жон бошига тақсим қилганда

3846 АҚШ долларини ташкил этди, Қозоғистонда ЯИМ 300,58 миллиард АҚШ долларини ташкил этиб, жон бошига тақсим қилганда 14.77 минг АҚШ долларини ташкил этди, Туркманистонда ЯИМ 72,12 миллиард АҚШ долларини ташкил этиб, жон бошига тақсим қилганда 10,8 минг АҚШ долларини ташкил этди, Қирғизистонда ЯИМ 22,6 миллиард АҚШ долларини ташкил этиб, жон бошига тақсим қилганда 2790 АҚШ долларини ташкил этди, Тожикистонда ЯИМ 19,58 миллиард АҚШ долларини ташкил этиб, жон бошига тақсим қилганда 1770 АҚШ долларини ташкил этди [6].

Бу дегани, 2025 йилда Ўзбекистонда ЯИМни ўсиши 7.7%ни, Қозоғистонда 6.5%ни, Туркманистонда 6,3%ни, Қирғизистонда 11,1%ни, Тожикистонда 8.4%ни ташкил этди [7], [8], [9], [10], [11].

Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий ўсиш сураётларининг бирига яқинлиги ушбу давлатлар иттифоқининг шаклланиши учун муҳим пойдевор ҳисобланади. Ери, суви, иқлими, таъбий ресурслари хилма-хил бўлган давлатларнинг бир-бирларини иқтисодий жараёндаги талаб механизмларига кўра тўлдириши ва қўллаб қуватлаши улар иттифоқи шаклланишининг иккинчи муҳим омили ҳисобланади.

Юқорида келтирилган иқтисодий кўрсаткичлар ва Марказий Осиё давлатлари имкониятлари бугун ривожланган давлатлар: АҚШ, Россия, Хитой, Япония ҳамда ЕИнинг диққат марказига кўчди. Буни биз “бешга-бир” форматида бўлиб ўтган Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари билан ва АҚШ, Марказий Осиё давлатлари ва Германия, Марказий Осиё давлатлари ва Япония, Марказий Осиё давлатлари ва ЕИ каби музукороларда кузатиб бордик.

Марказий Осиё давлатларига эътиборнинг ортиши, биринчидан, Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги муносабатларни аниқлаштиришга, унинг самарадорлигини оширишга хизмат қилаётган бўлса, иккинчидан, алоҳида олинган ҳар бир давлатнинг ўз имкониятлари ва тараққиёт истиқболларни белгилаб олишга ҳам жиддий таъсир қилмоқда.

Жумладан, гап Ўзбекистон ҳақида кетадиган бўлса, Республика президентининг 2025 йилнинг 26 декабрида Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида келтирилганидек 2026 йилда Ўзбекистонда “Тўртинчи саноат инқилоби маркази” ташкил этилади. Марказ негизида робототехника, интернет буюмлари, “ақлли” фабрика каби “Индустрия 4.0” ечимларини саноат корхоналарида жорий этиш учун “тартибга солиш механизми” яратилади. [Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 26.12.2025].

Бу жараёнлар, аввало, замонавий билим ва амалий кўникмаларга эга бўлган малакали кадрлар тайёрлаш билан узвий боғлиқ. Бугунги кунда минглаб иқтидорли ёшларимиз ИТ ва сунъий интеллект бўйича изланиш олиб бормоқдалар.

Мазкур жараён айна пайтда Марказий Осиё давлатлари олий ўқув юртлари ҳамда илмий текшириш марказлари ўртасида янги форматдаги интеграцион муносабатларни такомиллаштиришни талаб қилади. Бугун Марказий Осиё давлатлари олий ўқув юртлари ўртасида фойдали тузилган меморандумлар самарали ишламоқда. Академик алмашинувлар, қўшма факультетлар фаол ишлаб турибди.

Булардан ташқари, ҳар йили 700дан ортиқ халқаро олий ўқув юртлараро илмий-амалий конференциялар ўтказилиб борилмоқда. Хусусан Ўзбекистонда Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Тожикистон олимларининг яратган дарсликлари, монографиялари талабалар, магистрлар ва докторантлар томонидан изчил ўрганилмоқда. Марказий Осиё давлатлари олимларининг бир қатор халқаро лойиҳалари ҳам ишлаб турибди. Аммо, бизнинг назаримизга кўра Марказий Осиё давлатлари олий ўқув юртлари ва илмий марказлари ўртасидаги ҳамкорлик янада юқори даражани талаб қилади.

Шулар орасида энг муҳимлари бу экологик муаммо, миллий ўзликни онглаш ва уни интеграциялашнинг ижтимоий механизмларини яратиш, сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш асосларини ўзлаштириш, Марказий Осиё давлатлари учун умумий бўлган таълим стандартлари ва технологияларини ўз ичига олган концепцияни ишлаб чиқиш, Марказий Осиё халқларининг этногенезиси бўйича мақсадли халқаро илмий экспедицияларни ташкил этиш кабилар ҳисобланади.

Иқтисодиётнинг устувор йўналишлари учун юқори интеллектуал салоҳиятга эга бўлган кадрларни тайёрлаш барча Марказий Осиё давлатлари олдида турган муҳим вазифа ҳисобланади. Бизнинг назаримизга кўра, Марказий Осиё давлатларида ривожланган мамлакатлар олий ўқув юртлари филиалларининг очилиши муҳим аҳамиятга эга. Марказий Осиё давлатлари олий ўқув юртлари ўзларининг салоҳиятларига кўра жуда кўп хориж давлатлари олий ўқув юртларидан қолишмайди.

Шулардан келиб чиққан ҳолда, Марказий Осиё давлатларида шу давлатлардаги олий ўқув юртлари интеграцияси асосида гуманитар фанлар, аниқ фанлар, техника ва технология йўналишдаги олий ўқув юртларини ташкил қилиш, олий ўқув юртлари ўртасида профессор ўқитувчилар алмашувини кенгайтириш, ва уни доимийликга айлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Булардан ташқари, Марказий Осиё давлатлари олимларининг энг сара мақолалари элон қилинадиган Scopus базасига киритиладиган журналларни ташкил қилиш сув ва ҳаводек зарур.

Булардан ташқари, Марказий Осиё давлатлари олий ўқув юртлари талабаларининг Марказий Осиё табиятини, қадимий шаҳарларини, халқларининг турмуш тарзини ўрганишга йўналтирилган туристик маршрутларини ишлаб чиқиш ҳам Марказий Осиё халқлари ўртасидаги

дўстлик ва қардошликни ривожлантиришда муҳим рол ўйнайди [3]; [2]. Мамлакатда таълимга, илмга берилаётган эътибор, янги-янги инновациялар мамлакат иқтисодий, ижтимоий, маданий ҳаётини тубдан ўзгартиришга хизмат қиладиган муҳим омилдир.

Мамлакатлар ЯИМнинг ўсиши бугун сўзсиз фан ва технологияларда содир бўлаётган инновациялар билан узвий боғлиқдир. Ушбу омиллар йиғиндиси бугун Марказий Осиёнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий портретини яратмоқда. Ушбу портрет биринчи галда Марказий Осиё давлатлари билан бевосита чегарадош бўлган давлатларда катта иззат ва ҳурматга эга бўлмоқда ҳамда Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги интеграцияга муҳим белгиловчилик таъсирини ўтказмоқда.

Агар биз Марказий Осиё давлатларини туркизабон давлатлари иттифоқи сифатида қарайдиган бўлсак, бу иттифокдаги ҳар бир давлатнинг тарихий илдизлари, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий имкониятлари тарихи билан уйғунлаштирилган ҳолда қараш тўғри бўлади. [4]

Иккинчи томондан, агар Марказий Осиё туркизабон давлатлари ўртасидаги дўстлик ва қардошлик бирлиги манбаъи, мазкур давлатлар ўртасидаги диалектик ўзаро таъсир ва ўзаро муносабатдан келиб чиқадиган бўлса, ушбу диалектиканинг илдизи мавжуд ўзаро таъсир ва ўзаро муносабатларнинг тарихий илдизи қайси давлатда чуқур ва мустаҳкам бўлса, ўша давлат ижтимоий бирликни шакллантирувчи ва тараққиёт асосини ташкил қилувчи давлат сифатида кўринади.

Албатта, Марказий Осиё давлатларининг мустақиликга эришиши, ва шу йўлда ривожли ҳар бир давлатда миллий ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини белгилаш сифатини янги босқичга кўтарди. Аммо, масалага фалсафий нуқтаи-назардан қарайдиган бўлсак, Марказий Осиё давлатлари халқларини бирлаштирадиган куч бир томондан алоҳида олинган ҳар бир давлатнинг ўз йўлига кўра ривожланиши бўлса, иккинчи томондан улар ўртасидаги ҳамкорлик ва бирликнинг шу даражада мустаҳкамланиши ҳисобланади. Бунинг учун Марказий Осиё давлатлари халқларида янги бир миллий, умумий онг шаклланиши, яъни куч бирликдадир деган тафаккурнинг мукаммалашуви билан боғлиқ. Албатта, ушбу мукаммаллик бошқа туркизабон давлатлари, халқлари билан бирликни, улар билан сиёсий, иқтисодий, маданий муносабатларни янада ривожлантириш билан узвий боғлиқдир.

Ушбу жараён кейинги йилларда ниҳоятда тезлашиб кетди ва ижтимоий ҳаётдаги ушбу тезлашув Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги ҳамкорлик муносабатларининг ривожланиши билан алоҳида олинган давлатлар, жумладан, Ўзбекистонинг Марказий Осиё давлатлари орасидаги мавқеининг ортиши, унинг жаҳон сиёсий харитасидаги ўрни ва аҳамиятининг белгиловчилик касб этиши билан алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ушбу аҳамиятни мустаҳкамлаш учун Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги савдо-иқтисодий, транспорт-логистика, энергетика, сув, экология, хавфсизлик, маданият ва таълим соҳаларида ҳамкорликни янада чуқурлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 26.12.2025
2. Ж.Х.Ғаниев. “Мамлакатимизда ёшлар тарбиясига оид кадриятларнинг тарихий илдизлари”. 90 years of the faculty of history at the National University of Uzbekistan, a center of education and science. 2025. 887 б;
3. Н.Маматов, “Туркий тилли давлатлар оилалари тизимида ўзбек оиласининг ўзига хос ўрни”. Ўзбекистон халқаро ислом академияси, Мухтор Ауезов номидаги Жанубий Қозоғистон университети, Академик Бобожон Ғофуров номидаги Хўжанд давлат университети. “Туркий тилли давлатларнинг фалсафаси, маданияти, алоқалари: тарих, бугун ва келажак” Халқаро симпозиум материаллари. 2023. 183 б;
4. Н.Маматов, Н.Абдуллаева. “Тил фалсафаси ва унинг замонавий муаммолари”. “Янги Ўзбекистонда ўзбек адабий тилининг ривожланиш тенденциялари: муаммолар, ечимлар, тавсиялар”. Республика илмий-амалий конференцияси. 2024, 10 октябр. 73 б.
5. Uzdaily.uz
6. ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Ўзбекистана
7. <https://shorturl.at/EoquS>
8. <https://shorturl.at/ksoZu>
9. <https://shorturl.at/ouTap>
10. <https://shorturl.at/fmI1o>
11. <https://shorturl.at/1RiuS>

SUCCESSION OF PHILOSOPHY AND SPIRITUALITY OF THE TURKIC EAST AND THE RENAISSANCE WEST

Шадманов Курбан Бадриддинович - доктор философских наук, профессор, Бухарский государственный медицинский институт
E-mail: shadmanov.qurbon@bsmi.uz

Abstract. The paper is dealt with issues culture and philosophical thought succession of the Turkic world of Central Asia and the Renaissance Europe. The aim is to provide a comprehensive, general formulation of the problem. The tasks, related to the study of the processes of cultural development as a system,

identifying within them the contradictory unity and interdependence of common and regionally unique properties, ideally stimulate research in this area and provide its initial theoretical guidelines.

Key words: philosophy, spirituality, thought, Muslim, succession.

Comparative analysis of the cultures of the Turkic world and the West occupies an important place in global comparative studies. The significance of such analysis lies, in particular, in the broad historical perspective it opens, stimulating generalizations of a world-historical nature. Recently, researchers have devoted significant attention to the comparative study of this cultural aspect of the progressive movement of world civilization, particularly in the field of the history of philosophy. In our country and abroad, several important principles of comparative study of objects of cultural-historical process have been summarized, namely, the differentiation of various types of comparative research depending on the source of the commonality of the objects of comparison.

In exploring the cultural and philosophical understanding of the place, role, and significance of the Turkic peoples in world culture and civilization, it is first and foremost worth noting that the culture and philosophical thought of the Turkic world of Central Asia are attracting increasing interest from both specialist scholars and the general public. The threads linking modern culture with medieval culture not only remain strong, but are increasingly strengthened in their multifaceted study. The image of this region's medieval thinkers arouses keen interest in the 21st century, reflecting the universal cultural values they embodied even in their time. Modern humanities have made significant progress in studying the legacy of the past: numerous newly discovered Persian-Arabic texts have been introduced into scholarly circulation, significantly clarifying our understanding of the material and spiritual culture of the medieval East, whose cradle Central Asia can undoubtedly be considered. As a result, many traditional and, at first glance, well-studied issues of Medieval culture are revealing new facets that were hidden from specialists until quite recently. Even such classics as Homer, Plato, and Aristotle continue to provide rich material for modern scholarship, not to mention the vast Medieval era of Central Asia, especially the 9th-13th centuries, where every name opens up vast horizons for scholars to explore!

The purpose of this article is to provide a comprehensive, general formulation of this problem and establish its methodological significance. This is due to the fact that it focuses on the fundamental tasks of cultural-historical knowledge today. These tasks, related to the study of the processes of cultural development as a system, identifying within them the contradictory unity and interdependence of common and regionally unique properties, ideally stimulate research in this area and provide its initial theoretical guidelines.

The shared connections between European philosophy of the 14th-17th centuries and Muslim philosophy of the Middle Ages have always aroused the

keen interest of researchers. Moreover, the historical interdependence of traditions also demonstrates that if one accepts the dependence of the philosophical conceptual apparatus of the Renaissance on the general patterns and tendencies of that era, and acknowledges the Renaissance's determinacy in the Middle Ages and, especially, in antiquity, then one must also accept the subsequent conclusion: the works of Arabic-language philosophers of the Middle Ages in the Turkic world of Central Asia became one of the main sources from which all the outstanding philosophers of Renaissance Europe directly - or indirectly - studied this science. Secondly, and more importantly, the study of the treatises of Arabic-language philosophers by Europeans was an essential stage in their acquisition of the fundamentals of philosophical knowledge. This was also facilitated by the school of translators that emerged in Spain in the VII–XII centuries, which not only introduced Europe to the world of ancient philosophy but also made it known through the scientific thought and works of many philosophers of Maveraunnahr - Muhammad Musa Khwarizmi, Abu Nasr Farabi, Ahmad Farghani, Abu Rayhan Beruni, and Abu Ali ibn Sina. Among the scholars who served in the Caliphate and translated Greek, Syriac, Farsi, and Hindi into Arabic, the following stand out: Hunayn ibn Ishaq, Ishaq ibn Hunayn, Hubaysh Thabit ibn Qurra, Yahya ibn Adi, Ishaq ad-Dimishki, the Masarjuwayh family, Nobakht, Ibn Muqaffa, Ibn Manqa, and Ibn Wahshi'a.

The achievements of the philosophical thought of the Muslim East also became the property of the West [Condorcet, 1936:113;127]; they were accepted, developed further and raised to a new, higher level. In this matter, a significant role was played by the Universities of Chartres and Paris, the educational centers of the cities of Bologna, Padua, Genoa and especially Oxford University and its outstanding representative, the Averroist Franciscan Roger Bacon (1214-1291), who highly revered the teachings of Avicenna and Averroes, whose philosophical works were his reference books, and used the ideas of other authors of the Turkish world, in particular, Abu Nasr Farabi. It is known that the works of Ibn Sina had such an impact on Roger Bacon that he set out his impressions of them in a series of letters addressed to Ibn Sina himself, although they were already separated by centuries [Bernal, 1996:167]. The works of Muslim Eastern thinkers exerted a profound influence on the work and worldview of such prominent figures of European philosophical thought as Siger of Brabant, Adelyard of Bath, John of Salisbury, Clarenbald, and Amalric of Ben. This influence primarily came from three great philosophers: Farabi, Ibn Sina, and Ibn Rushd. Europeans actively studied these thinkers during both the Middle Ages and the Renaissance—it was during these periods that Arabic-language philosophy in the Turkic world fulfilled, so to speak, its historical mission [Gorfunkel, 1990: 6].

Indeed, it is unknown how philosophy (and through it all other sciences, including the natural sciences) would have developed further if the Arabic-speaking philosophers of the Turkic world of the 8th-15th centuries, and especially

the 10th-12th centuries, had not picked up the banner of world science, which had fallen under the onslaught of medieval theology, and carried it through this difficult period. It was thanks to the philosophers of Central Asia that ancient thought did not fade away. From the 9th century onward, these enlighteners became familiar with the works of Aristotle, and through them, all of Europe became acquainted with the geniuses of philosophy. But who were they really, what was their contribution, what influence did they have on the European Renaissance and on Western philosophy of the period, and what was their role as classical commentators on ancient texts?

To begin, let us note that the world at any stage should be viewed not in isolation, but in its unity and integrity, in its connections and common elements, in its universal movement, with its inherent contradictions and opposing forces. In the connections and communications between the parts and stages of the world's development, the problem of continuity in time and space is of primary importance. From this perspective, we examine the line of continuity of the Muslim Renaissance, running from the East to the Western Renaissance, and, in particular, the English Renaissance, where the star of philosophical thought of this era shone most brilliantly. The historical interdependence of traditions clearly testifies to the determinacy of the English Renaissance in the Middle Ages and, especially, the Muslim Renaissance (IX-XIII centuries). Naturally, continuity in the development of Eastern and Western philosophy was expressed differently at different stages. In the IX-XIII centuries in the East, primarily in Central Asia, advanced Muslim thinkers, reviving Hellenic and Hellenistic philosophy, gave it their own interpretation and in this form introduced it to representatives of the Western world. Thus, a continuous connection was established between the philosophy of antiquity and that of the Medieval East, on the one hand, and between the philosophy of the Iranian-Arabic-speaking cultural world and Western philosophy, on the other. It was Iranian-Arabic philosophy that, in its time (9th-13th centuries), exerted a tremendous influence on the philosophy of Western Europe, thereby facilitating the synthesis of these cultures. When we speak of this philosophy, we mean the result of the efforts of many peoples of the Central Asian region—Turks, Persians, Arabs, Syrians, Jews, and Tajiks—each of whom created their own culture and, on the foundation of the relative commonality of their historical destinies and socio-economic, spiritual, and political paths of development, gave a powerful impetus to philosophical, scientific, and socio-political concepts, which proved to have much in common.

It is recognized that it took over five centuries for Europe to assimilate and digest the achievements of philosophy, natural science, medicine, astronomy, and mathematics created in the 8th–13th centuries in the territory ranging from North Africa and the Iberian Peninsula to the borders of China [Golenishev-Kutuzov, 1967: 60], which is also confirmed by the works of Watt W. Montgomery and F. Dietirici [Montgomery, 1967: 82]. It is noted that medieval Europe became

acquainted with ancient Greek philosophy primarily through Arabic-language philosophy, thanks to the works of Farabi, Ibn Sina, and Ibn Rushd [Dietirici, 1868: 34]. It is well known that the intellectual movement initiated by Ibn Rushd (12th century) influenced European thought until the advent of experimental science [Guy, 1858].

During the Middle Ages, the culture of the peoples of the Turkic world experienced two periods of development - Eastern and Western. The first spans the 8th-9th centuries and is marked by a creative flourishing of the peoples, particularly those of Mevaraunnahr. The centers of culture at that time were Bukhara, Samarkand, as well as Baghdad, Basra, Cairo, and Damascus. With the transfer of the Caliphate's capital from Damascus to Baghdad (762), a qualitatively new stage in the rise of scientific thought began. Many of the brightest stars of science - the encyclopedic scholars who worked in Baghdad - were our compatriots, who later became the main creators of advanced science and philosophy. In Merv, where Harun al-Rashid's son, Ma'mun, gathered around him a constellation of brilliant scholars from Khorezm, Fergana, Sogdiana, Shash, and Farab, the core of the scientific community included scholars such as Muhammad Musa Khorezmi, Abbas ibn Said Jawhari, Ahmad Ferghani, Ahmad ibn Abdallah al-Marwazi (known as Habash al-Khasib), and Abu Bakr Ahmad bin Ali al-Marwazi. In Baghdad, the Bayt ul-Hikma (Ma'mun's Academy) was dominated by scholars from Khorasan and Transoxiana. These are Muhammad Musa Khorezmi, Abu Mashar al-Balkhi, Abu Nasr Farabi, Abul Abbas ibn Muhammad ibn Kathir Ahmad Fargani, Yahya ibn Mansur, Ahmad ibn Abdallah al-Marwazi (Habash al-Hasib), Turk al-Khuttali, Marwarudi, Battani, Masudi, Khalid ibn abd al-Malik, Abbas ibn Said Jawhari, Abu Nasr Mansur ibn Iraq, Abu Rayhan Beruni, Abu Bakr ar-Razi, Abu Qasim Khalf ibn Abbas az-Zahrawi, Abu Ali ibn Sina, Mahmud Kashgari, Mahmud Zamakhshari and others.

The Central Asian region (Bukhara, Samarkand, Merv, Khorezm, Balkh), being a crossroads of the Great Silk Road, represented a uniquely rich culture and became a center for the development of advanced science and philosophy. According to many scholars, this era was a period of the broadest dissemination of Central Asian, Iranian, and Khorasan culture, science, literature, and art to the countries conquered by the Arabs, an era of their assimilation of these cultures. Although the Arabs held political power, in reality they held cultural dominance [Bernal, 1996: 170]. It would also be fair to cite the words of Academician N. I. Konrad about the culture and science that formed in Central Asia in the 9th-11th centuries: "Let us turn to the Muslim world, and above all to the Muslim world of Central Asia in the 9th-11th centuries. We know that during these centuries there took place the greatest flourishing of science, philosophy, and education for that time. But it is also known that al-Farabi, Ibn Sina (Avicenna), al-Khwarizmi, al-Beruni, and other great contemporaries of this period shaped the direction of contemporary scientific and philosophical thought, adopting the philosophical and

scientific legacy of the ancient world. They turned to all the sources of the great ancient civilizations with which their peoples found themselves connected in their historical destinies. ... Even in ancient times, Central Asia was a crossing point for the most important sources of human civilization, and itself represented one of the centers of this civilization. Therefore, the leading figures in science and philosophy of the Central Asian world of the IX-XI centuries - true humanists in their principles - creating a new education, a new enlightenment, stepped over a certain historical period lying midway between their time and the ancient world - in other words, over their "Middle Ages" [Konrad, 1975: 217].

The second period spans the 11th and 12th centuries, marked by the flourishing of Arabic culture in Spain. The centers of culture shifted to Cordoba, Seville, Toledo, and other cities on the Iberian Peninsula. Spain, which became the foundation and medium of Eastern Muslim culture in general and the philosophy of the Central Asian region of the Caliphate in particular, became an outpost of all Arabic-language culture, transmitting the cultural, scientific, and architectural achievements of all regions of the Caliphate to Western Europe. On this soil grew the fame of a number of talented educators, such as the poet Ibn Zaydun, the poet-philosopher Ibn Hazm, Ibn Tufayl, the scholar-philosopher Ibn Rushd, the Sufi philosopher Ibn al-Arabi, the philosopher Rabbi Moses ben Maimun (Maimonides), and the historians and travelers Ibn Jubayr and Ibn Battuta. The culture of the eastern part of the Turkic world finds its natural continuation in the culture of its western part. The development of culture in the East prepared the ground for its flourishing in the West.

The distant Iberian Peninsula, conquered by the Arabs, became one of the world's leading countries beginning in the 9th century: productive forces grew in Andalusia, economic ties with Western and Eastern countries expanded, cities and urban culture developed, trade and crafts flourished. All this served as fertile ground and justified the flourishing of Arab culture in the West, including the queen of sciences - philosophy, represented by its most prominent representatives - Ibn Bajjah, Ibn Tufayl, Ibn Rushd, whose philosophical and scientific concepts were decisively influenced by the philosophy of Farabi. The first of these philosophers is famous for providing a materialistic interpretation of Aristotle's philosophy; the second, Ibn Tufayl, was strongly influenced by Neoplatonic philosophy and wrote the philosophical work "The Romance of Hayy, Son of Yaqzan"; The third, Ibn Rushd (Averroes), seemed to sum up the entire Arabic-language philosophical culture and created a teaching that became an important milestone in the history of general philosophy.

Beginning around the mid-XII century, when the center of Arabic-language culture and philosophy firmly established itself in the Pyrenees, shifting from the Middle East, the philosophy of the great thinkers of the Muslim East - the Eastern Peripatetics, primarily Al-Kindi, Farabi, Ibn Sina, and At-Termizi - became the primary source of philosophy in the Arab West. Due to certain historical

circumstances, the works of these thinkers witnessed a significant shift in the cultural purview of philosophy, with philosophy being understood more broadly and, in essence, equated in the mind with scientific knowledge. It was precisely this philosophy that astonished contemporaries with its immense inner spiritual power, which allowed, perhaps for the first time in history, the raising and theoretical formulation of the entire gamut of universal problems, pertaining to all layers, forms, and types of existence, and, above all, human existence and the existence of society. It was Eastern Peripatetics that formed the foundation of Arab Peripatetics in the West. This philosophy emerged in history as a new pole of spirituality, colossal in its power, which consolidated within itself, over a long historical period (9th-13th centuries), all manifestations of progressive rationality [13;14].

It should be noted that Neoplatonism played a secondary role in the continuity between East and West, which is explained by the fact that the Neoplatonism of the Arabic-speaking cultural world was not represented in the Arab West as an independent movement. However, the concepts of intuition, ecstasy, and the dissolution of man in the divine intellect found in Eastern Peripatetics were, to some extent, adopted in the West. This applies primarily to the views of Ibn Tufayl [Ibn Tufayl, 1920: 39]. The philosophy of Aristotle and its interpretation, which formed the basis of the Eastern Peripatetics of Al-Kindi, Farabi, and Ibn Sina, the scientific discoveries and freethinking of these great thinkers were adopted and further developed in the Arab West by Ibn Bajjah, Ibn Tufayl, and Ibn Rushd. These are the most significant questions about the eternity of matter, the types of minds, and the related problems of matter and form, possibility and reality, which have been passed down from the philosophy of Aristotle and ancient Peripatetics to the philosophy of the Eastern Peripatetics. Speaking of the continuity of philosophical ideas, it is important to note that Ibn Rushd cites the teachings of Farabi and Ibn Sina as the source of his concept, which affirms the eternity of the world [Ibn Rushd, 1961: 413].

This was the historical route along which global scientific thought progressed. The Muslim philosophy of Central Asia in the 9th-13th centuries served as a bridge of continuity between classical Greco-Roman philosophy and the philosophy of the Renaissance. It is necessary to emphasize the special role of Eastern Peripatetics in this process, and, consequently, in the development of human civilization as a whole. And, undoubtedly, Arabic-speaking scholars exerted an exceptionally fruitful influence on the development of philosophy as a science. It can undoubtedly be concluded that Arabic-speaking thinkers of the Turkic world made a worthy contribution, becoming equal co-authors with scholars of ancient Egypt, India, China, Greece, and Rome, in the development of civilization, even though they lived through the most difficult period for freethinking—the Middle Ages. It is not without reason that most experts consider

the period from the 8th to the 14th centuries to be the period of the Muslim Renaissance.

REFERENCES:

1. Бернал Дж. Наука в истории общества. М., 1996.
2. Бертельс Е.Э. История литературы и культуры Ирана. – М., 1988.
3. Горфункель А.Х. Постоянство разума/ Свободомыслие Пьетра Помпонацци// Помпонацци П. Трактаты, М. 1990.
4. И.Н. Голенищев-Кутузов. Данте и предвозрождение. Литература эпохи Возрождения. М., 1967.
5. Гюи. Влияние крестовых походов на западную цивилизацию// Ж. Атеней. 1858. №24.
6. Ибн Рушд. Опровержение опровержения// Избр. произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. М., 1961.
7. Идрис Шах. Суфизм. -М., 1994.
8. Аль-Кинди. О первой Философии. // Избр. произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. М. 1961.
9. Ибн Туфейль. Роман о Хайе, сыне Якзана. Пг., 1920.
10. Кондорсе Ж. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. М., 1936.
11. Конрад Н.И. Средние века в исторической науке. Избр. труды. - М., 1975.
12. Культурное наследие Востока//Теоретические проблемы истории культуры Востока.-Л., 1985;
13. Shadmanov K.B. (2020). On the Linguo-Philosophical Nature of Socio-Ethical Vocabulary. In: Skase Journal of Literary and Cultural Studies (SJLCS), Vol.2.-2020, N1. (Slovakia). - Pp.69-74.
14. Shadmanov K., etc. (2018). Succession and correlation of ancient Greek, IX-XIII centuries. Central Asian and XIY-XYI centuries European philosophical thought – In: Revista Internacional de filosofia y teoria social cesa-fces-universidad del Zulia. Maracaibo-Venezuela.ISSN 1315-5216 / ISSN-E: 2477-9555; Utopia Y Praxis Latinoamericana. Ano: 23, n° 82 (Julio-Septiembre), 2018, pp. 441-445.
15. Монтгомери У. У. Влияние ислама на средневековую Европу. -М., 1976.
16. Сагадеев А.В. Ибн Сина (Авиценна). - М., 1980.
17. Сулейманова Ф. Восток и Запад. – Т., 2001.
18. Рассел Б. История западной философии. – М., 1959.
19. Dietirici F. Die Philosophie der Araber im. 9, 10 Jahrhunderten. 4. Buch, Logik und Psychologie. Leipzig. 1868.
20. Наследие аль-Фараби и формирование нового интегрального мировоззрения. – Алматы, 2012.

21. Shadmanov Kurban Badriddinovich. A great book from a great thinker// Известия института философии, политологии и права им.А.Баховаддинова Нац.Академии Наук Таджикистана. №3, 2025. -Душанбе, Таджикистан. – с.29-

TURKIY DUNYO MADANIY INTEGRATSIYASIDA VIRTUAL TA'LIM VA AKADEMIK MOBILNING AHAMIYATI

Xajiyeva Maqsuda Sultanovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, f.f.d., prof..

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy davlatlar o'rtasida madaniy integratsiya va ilmiy hamkorlikni mustahkamlashda virtual ta'lim va akademik mobillikning ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar va masofaviy ta'lim platformalari nafaqat ta'lim sifatini oshirishi, balki turkiy xalqlarning boy tarixiy merosi va madaniy qadriyatlarini keng targ'ib etishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, turkiy dunyo uchun yagona raqamli ta'lim makonini yaratish, innovatsiyalar davrida raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlarni rivojlantirish istiqbollari, xususan, qo'shma virtual universitetlar tashkil etish masalalari ilgari surilgan.

Аннотация. В данной статье анализируется значение виртуального образования и академической мобильности в укреплении культурной интеграции и научного сотрудничества между тюркскими государствами. Освещается роль цифровых технологий и платформ дистанционного обучения не только в повышении качества образования, но и в широкой популяризации богатого исторического наследия и культурных ценностей тюркских народов. Кроме того, рассматриваются перспективы создания единого цифрового образовательного пространства для тюркского мира, развития цифровых платформ и научных обменов в эпоху инноваций, в частности, вопросы создания совместных виртуальных университетов.

Abstract. This article analyzes the significance of virtual education and academic mobility in strengthening cultural integration and scientific cooperation among Turkic states. The role of digital technologies and distance learning platforms is highlighted not only in improving the quality of education but also in widely promoting the rich historical heritage and cultural values of Turkic peoples. Furthermore, the prospects of creating a unified digital educational space for the Turkic world, developing digital platforms and scientific exchanges in the era of innovation, and specifically, the establishment of joint virtual universities are put forward.

Kalit soʻzlar: Turkiy dunyo, madaniy integratsiya, virtual taʼlim, akademik mobillik, raqamli texnologiyalar, ilmiy hamkorlik, masofaviy taʼlim, raqamli taʼlim platformalari.

Ключевые слова: Тюркский мир, культурная интеграция, виртуальное образование, академическая мобильность, цифровые технологии, научное сотрудничество, дистанционное обучение, цифровые образовательные платформы.

Keywords: Turkic world, cultural integration, virtual education, academic mobility, digital technologies, scientific cooperation, distance learning, digital educational platforms.

XXI asrda globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalar va axborot kommunikatsiya tizimlarining jadal rivojlanishi taʼlim sohasida tub oʻzgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, virtual taʼlim tizimlari va akademik mobilitet dasturlari xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon boʻlmoqda. Turkiy davlatlar oʻrtasida madaniy integratsiyani mustahkamlash jarayonida ham ushbu omillar muhim rol oʻynaydi.

Turkiy dunyo tarixan yagona madaniy va sivilizatsion makon sifatida shakllangan boʻlib, uning asosini umumiy til ildizlari, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar tashkil etadi. Shu bois turkiy davlatlar oʻrtasida ilmiy va madaniy hamkorlikni rivojlantirish bugungi kunda strategik ahamiyatga ega. Bu jarayonda virtual taʼlim texnologiyalari va akademik mobilitet dasturlari madaniy integratsiyaning muhim vositalaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Virtual taʼlim tizimi zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan taʼlim shakli boʻlib, u geografik masofalardan qatʼi nazar bilim olish va ilmiy muloqotni tashkil etish imkonini beradi. Virtual taʼlim platformalari orqali turli mamlakatlarda yashayotgan talabalar va tadqiqotchilar birgalikda ilmiy faoliyat olib borishlari, bilim va tajriba almashishlari mumkin. Bu esa ilmiy integratsiya jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtiradi. Turkiy davlatlar oʻrtasida madaniy integratsiyani rivojlantirish jarayonida virtual taʼlim tizimining ahamiyati ayniqsa katta. Chunki u turkiy xalqlarning tarixiy merosi, madaniy qadriyatlari va ilmiy yutuqlarini keng auditoriyaga yetkazish imkonini beradi. Raqamli taʼlim platformalari orqali turkiy xalqlar adabiyoti, sanʼati va tarixini oʻrganish uchun yangi imkoniyatlar yaratilmoqda.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, virtual taʼlim tizimlari xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol oʻynaydi. Masalan, masofaviy taʼlim platformalari orqali ilmiy seminarlar, konferensiyalar va ilmiy muhokamalar tashkil etish mumkin. Bu esa ilmiy bilimlarning tezkor almashinuvi va yangi ilmiy gʻoyalar paydo boʻlishiga xizmat qiladi[1].

Virtual taʼlim tizimining yana bir muhim jihati shundaki, u taʼlim jarayonining ochiqqligini taʼminlaydi. Elektron kutubxonalar, onlayn kurslar va virtual laboratoriyalar orqali talabalar turli mamlakatlarning ilmiy manbalaridan

foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ilmiy tafakkurning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Turkiy dunyo madaniy integratsiyasida akademik mobilitet ham muhim rol o‘ynaydi. Akademik mobilitet – bu talabalar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilarning boshqa mamlakatlarda ta’lim olish yoki ilmiy faoliyat olib borish jarayonidir. Bu jarayon ilmiy tajriba almashish, yangi bilimlarni o‘zlashtirish va madaniy muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Akademik mobilitet dasturlari orqali turkiy davlatlar talabalari va olimlari bir-birining ilmiy maktablari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ilmiy hamkorlikni rivojlantirish va yangi ilmiy yo‘nalishlarni shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, akademik mobilitet ilmiy innovatsiyalar paydo bo‘lishi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi[2].

Turkiy davlatlar o‘rtasida akademik mobilitetni rivojlantirish jarayonida virtual ta’lim texnologiyalari muhim yordamchi vosita sifatida xizmat qilmoqda. Onlayn kurslar, virtual seminarlar va masofaviy ilmiy muhokamalar orqali talabalar va tadqiqotchilar o‘zaro hamkorlikni davom ettirishlari mumkin. Bu esa ilmiy integratsiya jarayonlarini yanada kuchaytiradi. So‘nggi yillarda virtual ta’lim texnologiyalari ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ko‘plab universitetlar onlayn ta’lim platformalarini joriy etib, masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu jarayon turkiy davlatlar o‘rtasida ham faol rivojlanmoqda. Virtual ta’lim tizimi madaniy integratsiya jarayonlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Onlayn ta’lim kurslari orqali turkiy xalqlar madaniyati, tili va tarixi bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etilishi mumkin. Bu esa yosh avlodning o‘z milliy qadriyatlarini chuqurroq anglashiga yordam beradi. Shuningdek, virtual ta’lim platformalari orqali turkiy davlatlar o‘rtasida qo‘shma ilmiy loyihalarni amalga oshirish imkoniyati ham kengaymoqda. Raqamli texnologiyalar ilmiy hamkorlikni tashkil etish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, raqamli ta’lim tizimlari ilmiy bilimlarning global miqyosda tarqalishiga xizmat qiladi[3].

Kelajakda turkiy davlatlar o‘rtasida virtual ta’lim va akademik mobilitetni rivojlantirish uchun yagona raqamli ta’lim platformalarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday platformalar ilmiy hamkorlikni rivojlantirish, qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etish va ilmiy ma’lumotlar almashinuvini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, yosh olimlar uchun maxsus virtual ilmiy platformalarni yaratish ham muhim hisoblanadi. Bu platformalar ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtirish, ilmiy natijalarni muhokama qilish va yangi ilmiy g‘oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Virtual ta’lim va akademik mobilitetni rivojlantirish jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni tobora ortib bormoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqib, ilmiy hamkorlikning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, virtual ta’lim platformalari orqali turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy va madaniy aloqalarni kengaytirish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Bu jarayon ilmiy

bilimlarning tezkor almashinuvi hamda madaniy integratsiyaning kuchayishiga xizmat qiladi.

Virtual ta'lim tizimlari nafaqat ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ilmiy hamkorlikni tashkil etishning samarali vositasiga ham aylanmoqda. Raqamli platformalar yordamida turli mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan olimlar va talabalar yagona ilmiy muhitda muloqot olib borishlari mumkin. Bu esa ilmiy g'oyalar almashinuvi va innovatsion tadqiqotlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Turkiy davlatlar o'rtasida virtual ta'limni rivojlantirish jarayonida masofaviy ta'lim texnologiyalarining keng joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Masofaviy ta'lim platformalari orqali talabalar va o'qituvchilar turli mamlakatlarning ilmiy resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ilmiy bilimlarning keng tarqalishiga va ilmiy tafakkurning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Akademik mobilitetning rivojlanishi ham turkiy davlatlar o'rtasida madaniy integratsiyani mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Talabalar va tadqiqotchilar boshqa mamlakatlarda ta'lim olish yoki ilmiy faoliyat olib borish orqali turli madaniyatlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon madaniy muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Akademik mobilitet dasturlari orqali turkiy davlatlar o'rtasida ilmiy hamkorlikning yangi shakllari yuzaga kelmoqda. Qo'shma ilmiy loyihalar, xalqaro seminarlar va ilmiy konferensiyalar ilmiy hamjamiyat vakillarini birlashtiruvchi muhim platformaga aylanmoqda. Bu esa ilmiy hamkorlikning yanada rivojlanishiga zamin yaratadi. Shuningdek, virtual ta'lim va akademik mobilitet turkiy xalqlar madaniy merosini o'rganish va targ'ib qilish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Raqamli platformalar orqali turkiy xalqlar adabiyoti, san'ati va tarixini o'rganishga bag'ishlangan onlayn kurslar tashkil etilishi mumkin. Bu esa yosh avlodning milliy madaniyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Virtual ta'lim tizimlari yordamida turkiy xalqlar o'rtasida madaniy muloqotni rivojlantirish ham mumkin. Onlayn seminarlar, virtual madaniy tadbirlar va ilmiy forumlar orqali turli mamlakat vakillari o'z madaniy tajribalarini bir-biri bilan baham ko'rishlari mumkin. Bu esa madaniy integratsiya jarayonlarini yanada kuchaytiradi. Raqamli ta'lim texnologiyalari ilmiy hamkorlikni rivojlantirish bilan birga ta'lim tizimining sifatini oshirishga ham xizmat qiladi. Onlayn ta'lim platformalari orqali talabalar zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa kelajakda ilmiy salohiyatni oshirishga xizmat qiladi.

Virtual ta'lim tizimlari ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ham ta'minlaydi. Talabalar o'zlariga qulay vaqt va joyda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Turkiy davlatlar o'rtasida virtual ta'limni rivojlantirish uchun zamonaviy raqamli infratuzilmani yaratish muhim ahamiyatga ega. Elektron kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari va onlayn ta'lim platformalari ilmiy hamkorlikni

rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratadi. Shuningdek, turkiy davlatlar oʻrtasida yagona raqamli taʼlim makonini shakllantirish ham muhim strategik yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Bunday taʼlim makoni turli mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan universitetlar va ilmiy markazlar oʻrtasida hamkorlikni rivojlantirish imkonini beradi. Kelajakda virtual taʼlim va akademik mobilitet turkiy davlatlar oʻrtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri boʻlib qoladi. Raqamli texnologiyalar yordamida ilmiy hamjamiyat vakillari oʻrtasida samarali muloqotni tashkil etish va ilmiy natijalarni tezkor almashish mumkin. Bundan tashqari, turkiy davlatlar oʻrtasida qoʻshma virtual universitetlar tashkil etish ham ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol oʻynashi mumkin. Bunday universitetlar turli mamlakatlarning ilmiy resurslarini birlashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, virtual taʼlim va akademik mobilitet turkiy dunyo madaniy integratsiyasini rivojlantirishda muhim omillardan biridir. Raqamli texnologiyalar ilmiy hamkorlikni kengaytirish, madaniy muloqotni rivojlantirish va ilmiy integratsiyani mustahkamlash uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Kelajakda ushbu yoʻnalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va qoʻshma taʼlim dasturlarini amalga oshirish turkiy davlatlar oʻrtasidagi ilmiy va madaniy hamkorlikni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

2. Bates A. *Teaching in a Digital Age*. Vancouver: BCcampus, 2019. – p.74
3. Teichler U. *Academic Mobility and Migration*. – Springer, 2015. – p.52
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010. – p.112

НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ШКОЛАХ

Наргиз Навази Исмайылова

Азербайджанский государственный педагогический университет,
Баку, Азербайджан

inr2112@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7680-5003>

Абстракт. Процесс компьютеризации школ рассматривается как один из элементов модернизации школьной системы. Новые образовательные стандарты не только меняют содержание обучения и определяют достижение учащимися необходимого уровня компетентности, но и требуют определенного уровня организации образовательного процесса, нового

варианта взаимодействия с родительским сообществом и общественностью в широком смысле слова. Отдельная задача – повышение квалификации педагогического состава. Эффективность образования напрямую зависит от уровня подготовки учителя. С переходом к новому информационному обществу требования к профессиональному уровню учителя растут. Использование информационных технологий будет оправдано и приведет к повышению эффективности обучения, если такое использование будет отвечать специфическим потребностям системы образования.

Ключевые слова: информатизация образования, информационные технологии, школа, электронные образовательные технологии.

Abstract. The process of computerization of schools is considered as one of the elements of modernization of the school system. New educational standards not only change the content of education and determine the achievement of the necessary level of competence by students, but also require a certain level of organization of the educational process, a new option for interaction with the parent community and the public in the broad sense of the word. . A separate task is to improve the teaching staff. The effectiveness of education directly depends on the level of training of the teacher. With the transition to a new information society, the requirements for the professional level of the teacher are growing. The use of information technology will be justified and will lead to increased efficiency of learning if such use meets the specific needs of the education system.

Keywords. informatization of education, information technology, school, electronic educational technologies.

Introduction.

The main idea of developing the school's information space is to purposefully develop and apply new technologies, change the teaching and learning process, making it more individual, high-quality and efficient. In general, the goal of developing the information space is to ensure the availability of innovative teaching materials, digital educational resources, and educational resources on the Internet for school students and teachers.

School autonomy, integrated functioning, decentralized management, flexibility to adapt to the changing needs of society, and the involvement of the school community are the organizational principles that should govern the education system. School governance and educational leadership should respond to these principles, to whose development digital technologies are inherent. The actions of schoolteachers in both public and private teaching institutions should be coherent with these principles [4].

The use of ICT for student services in secondary schools will bring about improved services in the management of students affairs in secondary schools while they are in school, and even after they have left the school. Managers of secondary schools and other stakeholders like parent and even the students should take advantage of these innovations and work towards removing the challenges [5].

Literature Review

By using these resources will allow students to master new teaching methods and organizational forms of the educational process, to form basic skills and abilities in schoolchildren, to actively use multimedia tools and Internet technologies in lessons and extracurricular activities, to direct the intellectual potential of students in a positive direction of development. This will open the way for students to use computer technologies for educational purposes for their comprehensive development, mastering ways of accessing information and acquiring skills, such as continuous education throughout life. On the other hand, increasing the level of ICT proficiency among teachers will improve the quality of work of the school's scientific and methodological council, subject departments, and methodological associations, effectively solve the problem of the effective use of ICT in the educational process, and individualize teachers' activities.

According to Jokic S, Dragica M. (2009) potentials of technology use in education are:

- 1) Changes in teaching: technologies are used as help and support for teachers or working groups;
- 2) Support in realization of daily tasks: making of preparations for classes, following of student's progress, communication;
- 3) Possibilities for increase of professional development: "Just in time" training and support, regular courses and advanced degrees, informal educational possibilities;
- 4) Preparing / training of new professors: models of effective learning, computer video simulation and case studies, electronic network [3, p.1453].

Haleem A., Javaid M., Qadri A., Suman R. (2022) This is what they write in their research "Educational technology is not without its difficulties, notably in implementation and usage. Issues regarding excessive screen time, the efficacy of instructors' use of technology, and concerns about technology fairness are also raised. The content has become more significant as a result of the COVID-19 problem" [1, p.281].

In this regard, it is the responsibility of school teachers and administrators to conduct theoretical and practical training on the use of information technology in their activities and to increase the level of ICT use. For this purpose, an ICT use program has been developed by teachers of secondary education institutions.

The combination of theoretical lessons with practical skills will help to form confidence among teachers and directors of secondary education institutions in the necessity and expediency of using ICT to optimize management activities.

The empirical literature reviewed established that ICT policies and infrastructure are among the key factors influencing university ICT implementation. There is significant evidence that the two key challenges impede the use and implementation in universities. Therefore, the findings from the review conclude that ICT implementation in universities is dependent on policies and

infrastructure. Therefore, to successfully implement ICT in an institution, the leadership should own the process and create awareness among staff members and learners on the importance of ICT policy [4].

Results.

The purpose of the program: to increase the level of ICT knowledge among teachers for use in teaching and management activities of secondary education institutions. The program objectives include the following:

Increasing the motivation of staff in the use of ICT in educational and management activities;

- Formation of teachers' habits and skills in working with computers;
- Mastering the methods of creating, editing and analyzing electronic educational materials;
- Creating, editing and analyzing electronic educational materials;
- Developing teachers' skills and abilities in work, such as searching for necessary information on the Internet; participation in online pedagogical communities;

Based on the observations conducted, the main difficulties associated with the computerization of the educational process at school were the following.

- Insufficient psychological preparation of management and teachers for the use of information and communication technologies;
- Lack of sufficient ICT skills among teachers when independently using equipment and software;
- The main problems identified were the lack of work places for teachers, the workload of the computer lab and the lack of personal computers for specialists.
- Non-availability of methodological materials on the use of ICT;
- Insufficient equipment of educational institutions with modern equipment, including multimedia;
- Lack of persons responsible for the informatization process in secondary schools.

Conclusion.

For effective interaction of all participants in the educational process and the solution of the above-mentioned tasks, it is necessary to comply with a number of conditions:

- The presence of an optimal number of computers connected to the local network (schools work quite efficiently to ensure this situation).
- Access to the Internet
- The availability of administrative programs for all types of management activities that comply with data formats and provide the education system with the necessary information and statistical resources

- Training of all participants in the educational process in the use of the above-mentioned software and technical systems.

References:

1. Haleem A., Javaid M., Qadri A., Suman R. (2022) Understanding the role of digital technologies in education: A review. *Sustainable Operations and Computers*. 3, 275-285.
https://www.researchgate.net/publication/360810919_Understanding_the_Role_of_Digital_Technologies_in_Education_A_review
2. Hepp. P., Fernandez M.A., Garcia J.H. (2015) Teacher training: Technology helping to develop an innovative and reflective professional profile. *Universities and Knowledge Society Journal* 12(2). DOI:10.7238/rusc.v12i2.2458
3. Jokic S, Dragica M. Teachers and use of information technology in education: difficulties and opportunities. *Annals of DAAAM for 2009 & Proceedings of the 20th International DAAAM Symposium*, 20(1),1453-1454.
https://www.researchgate.net/publication/301588294_TEACHERS_AND_USE_OF_INFORMATION_TECHNOLOGY_IN_EDUCATION_DIFFICULTIES_AND_OPPORTUNITIES
4. Ntorukiri, Timothy & Kirugua, Joseph & Kiara, Francis. (2022). Policy and infrastructure challenges influencing ICT implementation in universities: a literature review. *Discover Education*. 1. 10.1007/s44217-022-00019-6.
5. Oguche M., Stephen U., Yangeve M., Oyishoma E.M. Challenges to the utilization of information and communication technology (ICT) in the management of students services in secondary schools in Kogi state. (2025). *Scientific Journal of Educational Management, Research and Law*, 3(1), 217-223. <https://journals.aemapp.org/index.php/SJEMRL/article/view/132>

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA HUQUQIY FANLARNI O'QITISHNI RAQAMLASHTIRISH: QONUNCHILIK ASOSLARI VA INNOVATION METODLAR

Otajonov Murodbek Raxim o'g'li

Urganch davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti Milliy g'oya
va falsafa kafedrası, huquq fani stajor-o'qituvchisi
+998(93)-928-13-00 john13.forsocialnetworks@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdá oliy ta'lim muassasalarida, xususan, pedagogika yo'nalishlarida huquq fanlarini o'qitish jarayoniga yangi pedagogik

texnologiyalarni joriy etish va tizimni raqamlashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida sohadagi islohotlarning qonunchilik asoslari o‘rganilib, an’anaviy o‘qitishdan raqamli va interaktiv ta’limga o‘tishning amaliy yechimlari (LMS platformalari, virtual huquq klinikalari, keys-stadi) taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy ta’lim, pedagogik texnologiyalar, raqamlashtirish, masofaviy ta’lim, qonunchilik hujjatlari, virtual klinika, interaktiv ta’lim.

Abstract. This thesis analyzes the issues of introducing new pedagogical technologies and digitalizing the system in the process of teaching legal disciplines in higher education institutions, particularly in pedagogical fields. During the research, the legislative foundations of reforms in the field were studied, and practical solutions for transitioning from traditional teaching to digital and interactive education (LMS platforms, virtual legal clinics, case studies) were proposed.

Keywords: legal education, pedagogical technologies, digitalization, distance learning, legislative documents, virtual clinic, interactive education.

Аннотация. В данных тезисах анализируются вопросы внедрения новых педагогических технологий и цифровизации системы в процесс преподавания правовых дисциплин в высших учебных заведениях, в частности на педагогических направлениях. В ходе исследования были изучены законодательные основы реформ в данной сфере, а также предложены практические решения для перехода от традиционного обучения к цифровому и интерактивному образованию (платформы LMS, виртуальные правовые клиники, кейс-стади).

Ключевые слова: правовое образование, педагогические технологии, цифровизация, дистанционное обучение, законодательные акты, виртуальная клиника, интерактивное обучение.

Mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifa etib belgilangan. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-son Qonunida ta’lim tashkilotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion o‘qitish metodlarini joriy etish qat’iy belgilab qo‘yilgan [1]. Bo‘lajak pedagog va mutaxassislarni tayyorlashda huquq fanlarini o‘qitish faqat qonun matnlarini yodlatish emas, balki ulara huquqiy tafakkurni rivojlantirishni talab etadi. Bu esa o‘z navbatida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni raqamli muhit bilan integratsiya qilishni taqozo qilmoqda.

Huquq fanlarini o‘qitishda raqamlashtirish jarayoni bevosita davlat dasturlari bilan uzviy bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni barcha sohalar qatori oliy ta’limda ham raqamli transformatsiyani jadallashtirish uchun muhim huquqiy poydevor yaratdi [2]. Ushbu normativ baza asosida huquq

fanlarini o‘qitishda quyidagi innovatsion pedagogik texnologiyalarni raqamlashtirish imkoniyatlari mavjud:

Masofaviy platformalar (LMS) va "Flipped classroom" (Aylantirilgan sinf) texnologiyasi. Huquq fanlariga oid darslarda o‘qituvchi vaqtni qonun moddalarini o‘qib berishga emas, balki ularni tahlil qilishga sarflashi kerak. Bunga "Flipped classroom" orqali erishiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5987-son Farmonida yuridik ta’limda mustaqil ta’lim ulushini oshirish ta’kidlangan [3]. Talabalar ma’ruza matnlari, qonun hujjatlarining elektron bazalari (Lex.uz) va video darslarni HEMIS yoki Moodle platformalari orqali darsdan oldin o‘zlashtiradi. Auditoriyada esa faqat muhokama va amaliy tahlil olib boriladi.

"Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilarga 'Konstitutsiyaviy huquq' va 'Mehnat huquqi' kabi ixtisoslik fanlarini o‘qitishda muhim didaktik vosita vazifasini o‘taydi. Odatda, pedagogika instituti talabalari kelgusida ta’lim muassasalarida faoliyat yuritishini inobatga olsak, ularga mehnat qonunchiligi yoki ta’limga oid normativ hujjatlarni shunchaki yodlatish kutilgan natijani bermaydi. Masalan, LMS platformalarida maktab ma'muriyati va o‘qituvchi o‘rtasidagi mehnat shartnomasiga oid vizual keyslar yoxud o‘quvchilar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan amaliy vaziyatlarni (rolli o‘yinlar shaklida) joylashtirish orqali talabalarda huquqiy normalarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasi shakllantiriladi."

Virtual huquq klinikalari va Keys-stadi (Case-study) metodi. Huquq fanida qonunni bilishdan ko‘ra uni to‘g‘ri qo‘llay olish qiyinroq. Oliy ta’lim muassasalarida talabalar turli hayotiy vaziyatlarni (masalan, mehnat nizolari, ta’lim muassasasidagi huquqiy munosabatlar) tahlil qilishi uchun raqamli vizual keyslar yaratilishi zarur. Ochiq sud majlislarining elektron arxivlaridan foydalangan holda, dars jarayonida haqiqiy sud protsesslarini modellashtirish (Moot court) bo‘lajak mutaxassislarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Sun‘iy intellekt (SI) va huquqiy axborot tizimlari qidiruvi. Bugungi kunda huquqshunos yoki bo‘lajak o‘qituvchi kerakli normani topish uchun minglab sahifalarni varaqlamaydi. Dars jarayonida milliy qonunchilik bazasi bilan ishlash, jumladan, huquqiy tizimlardagi izlash texnologiyalarini o‘rgatish, mustaqil ta’limning eng samarali pedagogik usuliga aylangan.

Huquqiy ta’limda geymifikatsiya (o‘yinlashtirish) va interaktiv test texnologiyalari. Huquq fanlarini o‘zlashtirishdagi eng katta to‘siqlardan biri — yuridik terminologiya va qonun matnlarining murakkabligidir. Zamonaviy pedagogikada bu muammoni hal etish uchun geymifikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Bo‘lajak pedagoglarga, masalan, bolalar huquqlari, ularning ta’lim-tarbiya olishidagi konstitutsiyaviy kafolatlar va oila huquqi asoslarini tushuntirishda raqamli test platformalaridan (Kahoot, Quizizz) foydalanish darsning interaktivligini keskin oshiradi. Talabalar ota-ona, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarni sun‘iy intellekt yordamida yaratilgan turli pedagogik-huquqiy ssenariylar tahlili orqali o‘rganadilar. Bu

jarayon nafaqat huquqiy savodxonlikni, balki bo‘lajak mutaxassislarning qaror qabul qilish tezligini ham o‘stiradi.”

Yuridik ta’limni raqamlashtirishning asosiy huquqiy kafolatlari davlat tomonidan ta’minlanmoqda. Mahalliy olimlardan S.Gulyamov ta’kidlaganidek, "raqamli makonda huquqiy ta’limni tashkil etish, birinchi navbatda, professor-o‘qituvchilarning axborot texnologiyalari sohasidagi kompetentligiga va yaratilgan raqamli infratuzilmaga bog‘liq" [4].

Oliy ta’lim tizimida huquq fanlarini o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni raqamli muhitda qo‘llash amaldagi qonunchilik hujjatlari ijrosini ta’minlashning eng muhim shartidir. Raqamlashtirish faqatgina darsliklarni elektron formatga o‘tkazish degani emas; u bilim berish, qabul qilish va baholash jarayonlarini butunlay yangi, interaktiv darajaga olib chiqishni anglatadi. Ta’lim platformalari, vizual keyslar va elektron huquqiy bazalarning integratsiyasi bo‘lajak kadrlarning zamonaviy huquqiy bilimlarni chuqur o‘zlashtirishlariga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA ME’YORIY HUJJATLAR

RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-son Qonuni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi "O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-5987-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 30.04.2020-y., 06/20/5987/0521-son.
4. Gulyamov S., Rustambekov I. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yuridik ta’lim va ilm-fanni rivojlantirish masalalari. // "Yuridik fanlar axborotnomasi" jurnali. – Toshkent, 2021. – B. 24-29.
5. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 232 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son.

5-SHO‘BA: RAQAMLI RESURSLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG‘IB QILISH

RAQAMLI RESURSLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG‘IB QILISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Ernazarov Behzod Ollaberganovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Falsafa kafedrası v.b.dotsenti

+998938737773 ernazarovbehzod29@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada turkiy xalqlarning boy madaniy merosini saqlash, ilmiy jihatdan tadqiq etish va global miqyosda targ‘ib qilishda raqamli texnologiyalarning o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli arxivlar, virtual muzeylar, 3D modellashirish, multimedia platformalari va internet resurslari orqali madaniy merosni saqlash va ommalashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, turkiy davlatlarda madaniy merosni raqamlashtirish jarayonining zamonaviy holati o‘rganilib, mavjud muammolar aniqlangan hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari turkiy davlatlar o‘rtasida madaniy hamkorlikni mustahkamlash va madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Аннотация. В данной научной статье анализируется роль цифровых технологий в сохранении, научном исследовании и глобальном продвижении богатого культурного наследия тюркских народов. В исследовании освещаются теоретические и практические аспекты сохранения и популяризации культурного наследия с использованием цифровых архивов, виртуальных музеев, 3D-моделирования, мультимедийных платформ и онлайн-ресурсов. Кроме того, изучено современное состояние процесса цифровизации культурного наследия в тюркских странах, выявлены существующие проблемы и предложены научно обоснованные рекомендации по их преодолению. Результаты исследования имеют важное значение для укрепления культурного сотрудничества между тюркскими странами и передачи культурного наследия будущим поколениям.

Abstract. This scientific article analyzes the role of digital technologies in preserving, researching, and promoting the rich cultural heritage of Turkic peoples on a global scale. The study highlights both theoretical and practical aspects of preserving and popularizing cultural heritage through digital archives, virtual museums, 3D modeling, multimedia platforms, and online resources. Additionally, the current state of cultural heritage digitization in Turkic countries has been examined, existing problems identified, and scientifically grounded recommendations for their resolution proposed. The research findings are

significant for strengthening cultural cooperation among Turkic countries and transmitting cultural heritage to future generations.

Kalit soʻzlar. Turkiy madaniy meros, raqamli meros, virtual muzey, raqamli arxiv, multimedia texnologiyalari, madaniy diplomatiya, 3D modellash, madaniy integratsiya.

Ключевые слова: тюркское культурное наследие, цифровое наследие, виртуальный музей, цифровой архив, мультимедийные технологии, культурная дипломатия, 3D-моделирование, культурная интеграция.

Keywords: turkic cultural heritage, digital heritage, virtual museum, digital archive, multimedia technologies, cultural diplomacy, 3D modeling, cultural integration.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy sohalarida tub oʻzgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar insoniyatning tarixiy, madaniy va ilmiy merosini saqlash, tizimlashtirish hamda keng jamoatchilikka yetkazishning samarali vositasi sifatida namoyon boʻlmoqda. Ayniqsa globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda milliy va mintaqaviy madaniy merosni saqlash masalasi xalqaro miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Turkiy xalqlar qadimdan boy tarixiy va madaniy merosga ega boʻlib, ularning moddiy va nomoddiy madaniy qadriyatlari jahon sivilizatsiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Madaniy merosni raqamlashtirish jarayoni madaniyatshunoslik, tarix, arxeologiya va axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida shakllangan ilmiy yoʻnalish hisoblanadi [Cameron F., Kenderdine S. *Theorizing Digital Cultural Heritage*. – Cambridge: MIT Press, 2007. 402]. Arxeologik yodgorliklar, meʼmoriy obidalar, yozma manbalar, folklor namunalari, xalq ogʻzaki ijodi, anʼanaviy sanʼat va hunarmandchilik turkiy xalqlarning koʻp asrlik tarixiy tajribasini aks ettiradi. Shu sababli ushbu merosni saqlash, ilmiy tadqiq etish va uni keng jamoatchilikka yetkazish zamonaviy madaniyatshunoslik va tarix fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Biroq anʼanaviy saqlash usullari koʻplab muammolarni keltirib chiqaradi. Jumladan, tarixiy qoʻlyozmalar, arxiv hujjatlari va moddiy madaniyat obyektlari vaqt oʻtishi bilan yemirilishi, tabiiy ofatlar yoki inson omili taʼsirida yoʻqolib ketishi mumkin. Shu sababli madaniy merosni saqlashda zamonaviy raqamli texnologiyalarni qoʻllash zarurati yuzaga kelmoqda. Raqamli texnologiyalar madaniy meros obyektlarini saqlash, tizimlashtirish va global miqyosda taqdim etish imkonini beradi [Chen Ching-chih. *Global Memory Net: Digital Library for Cultural Heritage*. – Boston: Simmons College Press, 2011. 215]. UNESCO tomonidan qabul qilingan “Charter on the Preservation of Digital Heritage” hujjatida taʼkidlanishicha, raqamli meros insoniyat madaniy boyliklarini kelajak avlodlarga yetkazishning muhim vositasi hisoblanadi [UNESCO. *Charter on the Preservation of Digital Heritage*. Paris: UNESCO Publishing, 2003. – 56].

Ushbu hujjatda raqamli texnologiyalar yordamida madaniy meros obyektlarini hujjatlashtirish, arxivlash va global miqyosda taqdim etish muhim ilmiy yo‘nalish sifatida e’tirof etilgan. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar madaniy merosni saqlashning turli innovatsion shakllarini yuzaga keltirdi. Jumladan, raqamli arxivlar, virtual muzeylar, 3D modellashtirish, lazer skanerlash, multimedia platformalari va mobil ilovalar orqali madaniy meros obyektlarini raqamli shaklda saqlash hamda ularni keng auditoriyaga taqdim etish imkoniyati paydo bo‘ldi. Tarixiy obidalarni 3D modellashtirish va lazer skanerlash texnologiyalari orqali raqamli shaklda hujjatlashtirish madaniy merosni saqlashning samarali usullaridan biri hisoblanadi [Kersten T.P., Büyüksalih G. *Virtual Reality and 3D Technologies for Cultural Heritage Documentation*. – Berlin: Springer, 2020. – 248]. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, raqamli texnologiyalar madaniy merosni nafaqat saqlash, balki uni global miqyosda targ‘ib qilish va ilmiy tadqiqotlar uchun ochiq qilish imkonini beradi. Madaniy meros nafaqat tarixiy qadriyat, balki jamiyatning madaniy identifikatsiyasini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi [Smith L. *Uses of Heritage*. – London: Routledge Publishing, 2006. – 351]. So‘nggi yillarda turkiy davlatlarda ham madaniy merosni raqamlashtirishga qaratilgan qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, virtual muzeylar tashkil etish, tarixiy qo‘lyozmalarni raqamlashtirish, arxiv fondlarini elektron shaklga o‘tkazish hamda internet platformalari orqali madaniy merosni targ‘ib qilish ishlari olib borilmoqda. Virtual muzeylar madaniy merosni ommalashtirish va ta’lim jarayonida tarixiy bilimlarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi [Utkugün C., Yıldırım R. *Exploring Cultural Heritage through Virtual Museums*. – Ankara: TAY Journal Publishing, 2024. – 36]. Biroq bu jarayon hali ham to‘liq tizimli ravishda shakllanmagan bo‘lib, ayrim tashkiliy, texnik va ilmiy muammolar mavjud. Shu nuqtai nazardan, turkiy davlatlar madaniy merosini saqlash va targ‘ib qilishda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini chuqur ilmiy tahlil qilish hamda ushbu jarayonni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi turkiy xalqlarning madaniy merosini saqlash va targ‘ib qilish jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni va ahamiyatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Madaniy merosni raqamlashtirish zamonaviy madaniyatshunoslik, tarix, arxeologiya hamda axborot texnologiyalarining integratsiyasi asosida shakllangan ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, raqamli texnologiyalar madaniy meros obyektlarini saqlashning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda madaniy merosni raqamlashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi ta’kidlanadi:

- raqamli arxivlar yaratish
- virtual muzeylar tashkil etish

- 3D modellashtirish va lazer skanerlash
- multimedia kataloglar yaratish
- internet platformalari orqali targ‘ib qilish

Masalan, CyArk xalqaro loyihasi tarixiy obidalarni lazer skanerlash texnologiyasi orqali raqamli shaklda saqlashga qaratilgan bo‘lib, ushbu loyiha madaniy merosni saqlashning innovatsion usuli sifatida e’tirof etiladi. Turkiy davlatlar hududi boy tarixiy va madaniy merosga ega. Ushbu meros nafaqat milliy, balki jahon sivilizatsiyasining muhim qismi hisoblanadi. Shu sababli uni saqlash va targ‘ib qilish masalasi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida tarixiy obidalar, arxeologik topilmalar, qo‘lyozmalar va san’at asarlarini raqamli formatda saqlash mumkin. Virtual muzeylar orqali esa foydalanuvchilar dunyoning istalgan nuqtasidan turib madaniy meros obyektlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, virtual muzeylar ta’lim jarayonida talabalarning tarixiy-madaniy bilimlarini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, internet platformalari va ijtimoiy tarmoqlar madaniy merosni keng jamoatchilikka yetkazishda samarali vosita hisoblanadi.

Turkiy davlatlarda madaniy merosni raqamlashtirish jarayonida quyidagi muammolar mavjud:

- Raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi.
- Malakali mutaxassis kadrlarning yetishmasligi.
- Texnik vositalarning cheklanganligi.
- Raqamli ma’lumotlarni uzoq muddat saqlash tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi.
- Turkiy davlatlar o‘rtasida yagona raqamli platformaning mavjud emasligi.

Yuqorida qayd etilgan muammolar turkiy davlatlarda madaniy merosni raqamlashtirish jarayonining to‘liq va tizimli rivojlanishiga ma’lum darajada to‘sqinlik qilmoqda. Xususan, raqamli infratuzilmaning yetarli darajada shakllanmaganligi hamda zamonaviy texnologik vositalarning cheklanganligi madaniy meros obyektlarini keng ko‘lamda raqamlashtirish imkoniyatlarini pasaytiradi. Shu bilan birga, mazkur sohada yuqori malakali mutaxassis kadrlarning yetishmasligi ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalarni amalga oshirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, raqamli ma’lumotlarni uzoq muddatli saqlash va ularni tizimli boshqarish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham madaniy merosni samarali muhofaza qilishda muhim muammolardan biri hisoblanadi. Turkiy davlatlar o‘rtasida yagona raqamli platformaning mavjud emasligi esa ilmiy ma’lumotlar almashinuvi, madaniy meros obyektlari bo‘yicha integratsiyalashgan axborot tizimini shakllantirish hamda madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirish jarayonlarini cheklab qo‘ymoqda.

Shu sababli turkiy davlatlarda madaniy merosni raqamlashtirish jarayonini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish hamda xalqaro

tajribani o‘rganish asosida samarali mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Mazkur jarayonda davlat tashkilotlari, ilmiy muassasalar va madaniy markazlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, shuningdek, yagona raqamli axborot makonini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Turkiy davlatlarda madaniy merosni raqamlashtirish jarayonidagi yuqorida keltirilgan muammolarni bartaraf etish uchun tizimli va ilmiy asoslangan chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarur. Shu munosabat bilan bir qator strategik takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, turkiy davlatlar uchun yagona raqamli madaniy meros platformasini yaratish zarur. Bunday platforma mavjud raqamli arxivlar va ma’lumotlar bazalarini integratsiyalash, turli davlatlarda joylashgan tarixiy va madaniy obyektlarga onlayn kirish imkonini ta’minlash, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va madaniy hamkorlikni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Global tajriba shuni ko‘rsatadiki, yagona platforma yaratish madaniy merosni saqlash va targ‘ib qilish jarayonida ko‘p takroriy ishlarni kamaytiradi va resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi.

Ikkinchidan, virtual muzeylar va raqamli arxivlar tarmog‘ini kengaytirish madaniy meros obyektlarini keng auditoriyaga yetkazish, ularni ta’lim jarayonlarida samarali qo‘llash va global ilmiy hamjamiyat bilan tajriba almashishni osonlashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, virtual muzeylar foydalanuvchilarga tarixiy obidalar bilan interaktiv tanishish imkonini beradi va talabalarning tarixiy-madaniy bilimlarini sezilarli darajada oshiradi.

Uchinchidan, 3D modellashtirish va lazer skanerlash texnologiyalarini keng joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar tarixiy va arxeologik obidalarni yuqori aniqlikda raqamlashtirish, ularni uzoq muddatli saqlash va virtual formatda taqdim etish imkonini beradi. CyArk loyihasi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, lazer skanerlash va 3D modellashtirish texnologiyalarini qo‘llash madaniy merosni saqlash va global auditoriyaga taqdim etishning eng samarali innovatsion usuli hisoblanadi.

To‘rtinchidan, madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish zarur. Bu nafaqat texnologik jarayonlarni samarali boshqarish, balki ilmiy tadqiqotlar, virtual platformalarni rivojlantirish va madaniy hamkorlikni mustahkamlash uchun ham muhimdir. Xalqaro tajribada madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari va ilmiy seminarlar orqali mutaxassislarni tayyorlash jarayoni muvaffaqiyatli natija beradi.

Beshinchidan, turkiy davlatlar o‘rtasida qo‘shma ilmiy tadqiqot loyihalarini tashkil etish madaniy hamkorlikni rivojlantirish va raqamli meros obyektlari bo‘yicha tajriba almashishni kuchaytiradi. Bunday loyihalar orqali ilmiy va texnologik tajribalar birlashtiriladi, madaniy integratsiya kuchayadi va turkiy xalqlarning boy madaniy merosini kelajak avlodlarga yetkazish samaradorligi oshadi.

Umuman olganda, ushbu ilmiy takliflar tizimli ravishda amalga oshirilsa, turkiy davlatlarda madaniy merosni raqamlashtirish jarayoni samarali, barqaror va uzoq muddatli natijaga ega bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli hamkorlik va innovatsion texnologiyalardan foydalanish turkiy xalqlarning boy madaniy merosini global miqyosda saqlash va targ'ib qilish imkoniyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. Charter on the Preservation of Digital Heritage. Paris: UNESCO Publishing, 2003. – 56 p.
 2. Chen Ching-chih. Global Memory Net: Digital Library for Cultural Heritage. Boston: Simmons College Press, 2011. – 215 p.
 3. İstanbullu Dinçer F., Özdemir Akgül S. Digital Cultural Heritage: Technologies, Standards and Applications. Hershey: IGI Global Publishing, 2022. – 320 p.
 4. Utkugün C., Yıldırım R. Exploring Cultural Heritage through Virtual Museums. Ankara: TAY Journal Publishing, 2024. – 36 p.
 5. Kersten T.P., Büyüksalih G. Virtual Reality and 3D Technologies for Cultural Heritage Documentation. Berlin: Springer, 2020. – 248 p.
 6. Kacyra B. CyArk and the Digital Preservation of Cultural Heritage. Oakland: CyArk Foundation Publishing, 2015. – 180 p.
 7. Smith L. Uses of Heritage. London: Routledge Publishing, 2006. – 351 p.
 8. Harrison R. Heritage: Critical Approaches. London: Routledge Publishing, 2013. – 296 p.
- Cameron F., Kenderdine S. Theorizing Digital Cultural Heritage. Cambridge: MIT Press, 2007. – 402 p.

**O'ZBEKISTONDA QO'LYOZMALAR TO'PLAMINI
RAQAMLASHTIRISH VA ISLOMIY ILMIY MEROSINI SAQLASH**

İbrahim KUŞ,

Amasya Universiteti Hattat Hamdullah Nomidagi Tasviriy San'atlar
Fakulteti An'anaviy Turk San'atlari Kafedrasi, Dotsent
+90505 6288308 ibrahimkus@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot O'zbekistondagi qo'lyozma asarlar merosini asrab-avaylash, kataloglashtirish va raqamli muhitga o'tkazishning ahamiyatini yoritib beradi. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Termiz va Xiva kabi shaharlar tarix davomida islom sivilizatsiyasining muhim ilm-fan markazlari bo'lgan, ushbu hududlarda tashkil etilgan madrasalar islom tafakkuri rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Mazkur geografiya Naqshbandiya, Yassaviya va Kubroviya kabi

tasavvuf maktablari vujudga kelgan hamda Moturidiy kalom an'anasi shakllangan muhim ilmiy havza hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekistondagi kutubxona va muzeylarda aksariyati qo'lyozmalardan iborat bo'lgan 40 000 dan ortiq asar saqlanmoqda. Biroq, ushbu asarlarning salmoqli qismi hali kataloglashtirilmagan yoki ilmiy jihatdan o'rganilmagan. Qo'lyozma asarlardan jismoniy foydalanish vaqt o'tishi bilan ularning eskirishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, asarlarni raqamli formatga o'tkazish ham ularni muhofaza qilish, ham tadqiqotchilar uchun foydalanish imkoniyatini osonlashtirish jihatidan katta ahamiyatga ega. Yuqori aniqlikdagi skanerlash tizimlari, sun'iy intellektga asoslangan matnni tanish texnologiyalari va ko'p spektrli tasvirlash usullari yordamida qo'lyozmalarni raqamlashtirish imkoniyati mavjud. Ushbu jarayon Markaziy Osiyoning boy ilmiy merosini asrab-avaylash va xalqaro akademik tadqiqotlarga taqdim etishga xizmat qiladi.

Kalit So'zlar: O'zbekiston kutubxonalari, raqamlashtirish, qo'lyozma asarlar, Islom ilmlari.

Abstract. This study examines the importance of preserving, cataloguing, and digitizing the manuscript heritage in Uzbekistan. Cities such as Tashkent, Samarkand, Bukhara, and Khiva have historically been major intellectual centers of Islamic civilization. The madrasas established in these cities played a significant role in the development of Islamic scholarship. The region also served as the birthplace of major Sufi orders such as the Naqshbandiyya, Yasawiyya, and Kubrawiyya, and was an important center for the development of the Maturidi theological tradition. Today, libraries and museums in Uzbekistan preserve more than 40,000 manuscripts and lithographic works. However, many of these works remain uncatalogued or insufficiently studied. Physical use of manuscripts may lead to gradual deterioration over time. Therefore, digitization is essential for both preservation and accessibility. Modern technologies such as high-resolution scanning, artificial intelligence-based text recognition systems, and multispectral imaging enable the effective digitization of manuscripts. Digitizing these collections will help preserve Central Asia's rich intellectual heritage and make these valuable sources more accessible to the international academic community.

Keywords. Uzbekistan manuscript collections, digitization, manuscripts, Islamic studies,

Аннотация. Данное исследование посвящено сохранению, каталогизации и цифровизации рукописного наследия Узбекистана. Такие города, как Ташкент, Самарканд, Бухара и Хива, на протяжении веков были важными центрами исламской науки и культуры. Медресе, основанные в этих городах, сыграли значительную роль в развитии исламской интеллектуальной традиции. Этот регион также является местом возникновения суфийских орденов накшбандийя, ясавийя и кубравийя, а также одним из центров формирования матуридитской богословской школы. В настоящее время в библиотеках и музеях Узбекистана хранится более 40

000 рукописей и литографических изданий. Однако значительная часть этих материалов до сих пор не каталогизирована и недостаточно изучена. Физическое использование рукописей может привести к их постепенному повреждению. Поэтому цифровизация является важным шагом для их сохранения и обеспечения доступа исследователей. Современные технологии, такие как высокоточное сканирование, системы распознавания текста на основе искусственного интеллекта и мультиспектральная визуализация, позволяют эффективно оцифровывать рукописи. Цифровизация этих коллекций будет способствовать сохранению богатого научного наследия Центральной Азии и расширению доступа международного научного сообщества к этим ценным источникам.

Ключевые слова: рукописные коллекции Узбекистана, цифровизация, рукописи, исламские исследования, искусственный интеллект.

O‘zbekiston, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Termiz va Xiva kabi qadimiy shaharlari va mustahkam madrasalari (Islom maktablari) bilan asrlar davomida Islom va ilim olamining yuragi bo‘lib kelgan. Bu yerlar nafaqat geografik mintaq, balki Islom tsivilizatsiyasini shakllantirgan va Islom tarixining eng shonli davrlariga guvoh bo‘lgan universal ta’lim markazi hamdir.

Turkiston geografiyasi, shuningdek, Islom ma’naviyati va tafakkurining poydevori bo‘lgan Naqshbandiya, Yaseviya va Kubraviya kabi so‘fiylik maktablari paydo bo‘lgan muqaddas havzadir. Bundan tashqari, u Islom aqidasiining bir tarmog‘i bo‘lgan Moturidi Kalomning eng muhim namoyandalarini tarbiyalagan. Ushbu maktablarning asoschilari va ularning izdoshlari tomonidan yozilgan ko‘plab asarlar Islom fanlarining bugungi kungacha davom etishini ta’minlagan. Bu mintaqada tashkil etilgan madrasalar va kutubxonalarda hali ham mavjud bo‘lgan ko‘plab asarlar Islom fanlarini o‘rganish uchun katta ahamiyatga ega.

O‘zbekistondagi kutubxona va muzeylar aksariyati qo‘lyozmalardan iborat bo‘lgan toshbosma asarlar, tarixiy hujjatlar va tasviriy arxivlarga boydir. Jami 53 ta markazda kutubxona kataloglariga kiritilib, ro‘yxatga olingan taxminan 40 500 jild qo‘lyozma va toshbosma asarlar mavjud [Demirbilek M., 2022:1076]. Shu bilan birga, O‘zbekistondagi kutubxona va muzeylarda hali katalogga kiritilmagan yoki kiritilgan bo‘lsa-da, mazmuni hali tahlil qilinmagan ko‘plab asarlar saqlanmoqda.

O‘zbekiston arxivlari turli shaharlarda joylashgan kutubxona va muzey kolleksiyalaridan iborat. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida 26 000 dan ortiq qo‘lyozma asarlar saqlanmoqda. Ushbu asarlarning aksariyati "yagona nusxa" (unikal) xususiyatiga ega. Shu bilan birga, Toshkentda joylashgan O‘zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonasi, Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti kutubxonasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida ko‘plab qo‘lyozma va toshbosma asarlar

mavjud. Samarqand, Buxoro, Xiva, Farg‘ona, Termiz, Andijon va Qoraqalpog‘istondagi muzey hamda kutubxonalardagi boshqa asarlar ham hisobga olinsa, islom ilmiy merosiga oid ko‘plab asarlar tadqiq etilishini kutayotgani ma‘lum bo‘ladi. Boshqa tomondan, ushbu muassasalardagi asl nusxalar maxsus ruxsatnomalar asosida tadqiqotchilar foydalanishi uchun ochiq ekanligi ma‘lum [Demirbilek M., 2022:1087]. Bu holat esa qo‘lyozmalarning eskirishi va yaroqsiz holga kelishiga sabab bo‘lib, ularni kelajak avlodlarga yetkazishni imkonsiz qilib qo‘ymoqda.

O‘zbekistonning madaniy-ilmiy merosi Hanafiy-Moturidiy an‘analari bo‘yicha tadqiqot olib boruvchi olimlar uchun ham muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, tasavvuf sohasida hali yuzaga chiqmagan asarlar hamda avval o‘rganilgan asarlarning turli nusxalari mavjud. Ushbu asarlarning faqat bir qismi raqamli kataloglashtirilgan bo‘lib, katta qismi hali raqamli formatga o‘tkazilmagan deb aytish mumkin. Xoja Muhammad Porso qalamiga mansub "Maqomot" sharhlari, Xoja Ahmad Yassaviy "Faqrnoma"sining turli nusxalari, Bahouddin Naqshbandga tegishli ekanligi ma‘lum bo‘lgan "Evrod" va "Munojot" nusxalari hamda maktublar, Buxoro kutubxonalarida saqlanayotgan cho‘ntakbop (kichik hajmli) tasavvufiy asarlar, silsilanomalar, Xoja Ahror Valiyga tegishli deb hisoblangan maktublar, Najmiddin Kubroga oid ba‘zi risolalar va turli davrlarda yozilgan maktubotlar bunga misol bo‘la oladi [Abdukhalimov, B., va Espinal, J. I., 2012:10-35].

O‘zbekiston arxivlarining tadqiqotchilar uchun qisman bo‘lsa-da jismoniy jihatdan ochiqligi, kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ayrim muammolarga zamin yaratmoqda. Tarixiy qo‘lyozma nusxalarning bevosita ko‘zdan kechirilishi issiqlik, namlik va foydalanish natijasida ularning eskirishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday eskirish jarayonlari kislotalanish, ifloslanish, sochilib ketish, uvalanish va matnlarning o‘chib ketishi kabi bir qator jismoniy nuqsonlarni keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, dunyodagi ko‘plab qo‘lyozma asarlar kabi ularni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish ulkan ahamiyatga ega. Raqamli kataloglashtirish ishlari yakunlangan asarlarni raqamlashtirish (dijitalizatsiya) va virtual muhitga ko‘chirish ham asarlarning saqlanishiga, ham ulardan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Shu bois, dunyoda muvaffaqiyatli raqamlashtirilgan kutubxona modellarini o‘rganish, tatbiq etiladigan innovatsiyalarning strategik "yo‘l xaritasi"ni belgilashda g‘oyat muhimdir.

Dunyodagi ilk raqamli kutubxona g‘oyasi 1971-yilda "Gutenberg" loyihasi bilan boshlangan. Ushbu loyihada raqamlashtirilgan ilk matn AQSh Mustaqillik Deklaratsiyasi bo‘ldi. Mazkur matn kompyuter tarmog‘i orqali almashish imkoniyati bo‘lgan ilk elektron kitob sifatida qabul qilinadi [Lebert M. 2009:6].

Ushbu loyihadan so‘ng, birinchi navbatda Amerika Qo‘shma Shtatlari, so‘ngra ko‘plab boshqa mamlakatlardagi kutubxona kataloglarida mavjud bo‘lgan noyob qo‘lyozma asarlar bilan birga barcha kolleksiyalar raqamlashtirilib, ochiq foydalanish uchun taqdim etildi. Bunga eng yaxshi misol sifatida Amerika

Kongress kutubxonasini ko'rsatish mumkin. Kitob, hujjat, xarita, fotosurat, video va negativ plyonka kabi ma'lumotlardan iborat taxminan 175 million material raqamlashtirilgan. Ular orasida 40 milliondan ortiq kitob, 78 milliondan ortiq qo'lyozma asar, 15 milliondan ortiq fotosurat va tasviriy materiallar, 5,8 million xarita, 4 milliondan ortiq ovozli yozuv hamda 1,8 million film va videolar mavjud [<https://legalclarity.org/how-many-books-are-in-the-library-of-congress>]. Boshqa tomondan, Turkiya ham dahil bo'lgan ko'plab Yevropa davlatlari o'z kutubxona va muzeylaridagi materiallarni foydalanuvchilar uchun ochiq kirish rejimida taqdim etmoqda. Shu tariqa, asarlar jismoniy jihatdan asrab-avaylanishi bilan birga, tadqiqotchilarning samarali foydalanishi uchun ham sharoit yaratilmoqda.

O'zbekistonda mavjud bo'lgan ushbu ilmiy va madaniy arxivning hali kataloglashtirilmagan qismlarini kataloglashtirish, asrab-avaylash va foydalanishga topshirish nuqtai nazaridan raqamlashtirish (dijitalizatsiya) zarurdir. An'anaviy arxivlash usullari asarlarning faqatgina jismoniy saqlanishini ta'minlaydi. Vaholanki, madaniy integratsiya uchun "erishuvchanlik" (foydalanish imkoniyati) shartdir. Zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda har qanday materialni raqamlashtirish va sun'iy intellekt yordamida qo'lyozma matnlarni o'qish — O'zbekistondagi ulkan ma'lumotlar bazasini tartibga solish yo'lidagi eng innovatsion qadamdir. Ayniqsa, arab yozuvidagi turkiy (chig'atoycha) va forsch matnlarning avtomatik transkripsiyasi tadqiqotchilarning ish yukini sezilarli darajada kamaytiradi. O'zbekistondagi qo'lyozmalarni raqamlashtirish jarayonida chuqur o'rganish (Deep Learning) algoritmlaridan foydalanish, matnlarni qidirish imkoniyati mavjud (searchable) holatga keltirishga xizmat qiladi.

Asrlar davomida namlik, issiqlik va jismoniy omillar ta'sirida bo'lgan qo'lyozmalarda eng ko'p uchraydigan muammolar — siyoh korroziyasi va qog'ozning kislotalanishidir. Innovatsion yondashuv sifatida ko'p spektrli tasvirlash (Multispectral Imaging) texnologiyasi oddiy ko'z bilan ko'rib bo'lmaydigan o'chib ketgan satrlarni va ustma-ust yozilgan matnlarni ham yuzaga chiqarish imkonini beradi. Ayniqsa, tasavvufiy matnlardagi "homish" (derkenar) qaydlarning vaqt o'tishi bilan o'chib ketgan qismlarini ushbu texnologiya yordamida 95 foizgacha qayta tiklash mumkin.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekistondagi qo'lyozma asarlar merosini raqamli muhitga o'tkazish shunchaki texnik arxivlash jarayoni emas, balki islom sivilizatsiyasi tadqiqotlarining kelajagini shakllantiruvchi strategik ilmiy loyihadir. Qo'lyozma asarlarning raqamli formatga o'tkazilishi tufayli tadqiqotchilar geografik cheklavlardan qat'i nazar, ushbu asarlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu holat, ayniqsa, Markaziy Osiyoda shakllangan tasavvufiy tafakkur, Hanafiy fiqh an'anasi, hadis ilmi va Moturidiy kalom maktabi bo'yicha olib boriladigan akademik tadqiqotlar uchun yangi istiqbollarni ochib beradi.

Raqamlashtirish jarayonida qo'llaniladigan usullarning boshida yuqori aniqlikdagi (high-resolution) skanerlash texnologiyalari turadi. Qo'lyozma asarlarning sahifa tuzilishi, siyoh zichligi va qog'oz fakturasi kabi xususiyatlarini

hisobga olgan holda amalga oshiriladigan skanerlash jarayonlari, asarlarning raqamli muhitda eng aniq shaklda aks ettirilishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ko'p spektrli tasvirlash usullaridan foydalanib, vaqt o'tishi bilan o'chib ketgan yoki ko'rinmas holga kelgan matnlarni qayta o'qish imkoniyati yaratiladi. Natijada, an'anaviy usullar bilan o'qish qiyin bo'lgan matnlar tadqiqotchilar foydalanishi uchun ochiq holatga keltiriladi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni faqatgina tasvirga tushirish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Asarlardan ilmiy jihatdan samarali foydalanish uchun keng qamrovli metadata (ustma'lumotlar) tizimini yaratish zarur. Ushbu doirada har bir qo'lyozma asarning muallifi, ko'chirilgan (istinsoh) sanasi, kotibi (mustansih), tili, mavzusi, jismoniy xususiyatlari va mavjud nusxa ma'lumotlari kabi ma'lumotlar standart kataloglashtirish tizimida qayd etilishi kerak. Xalqaro raqamli kutubxona standartlari hisoblangan Dublin Core, METS va TEI XML kabi ma'lumotlar tuzilmalaridan foydalanish O'zbekistondagi qo'lyozma asarlar kolleksiyalarini global akademik tarmoqlar bilan integratsiya qilishni osonlashtiradi.

Bugungi kunda sun'iy intellektga asoslangan matn tahlili texnologiyalari ham qo'lyozma asarlar tadqiqotida muhim o'rin tutmoqda. Ayniqsa, chuqur o'rganishga (Deep Learning) asoslangan Optical Character Recognition (OCR) va Handwritten Text Recognition (HTR) tizimlari yordamida arab yozuvidagi qo'lyozma matnlarni avtomatik ravishda tanish va ularning transkripsiyasini amalga oshirish imkoniyati tug'ilmoqda. Ushbu texnologiyalar an'anaviy filologik usullar bilan uzoq yillar davom etishi mumkin bo'lgan matnlarni o'qish va tahlil qilish jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtiradi. Xususan, chig'atoy turkiysi, arab va fors tillaridagi matnlarni avtomatik aniqlash bo'yicha ishlab chiqiladigan algoritmlar, Markaziy Osiyo qo'lyozma asarlarini jahon ilm-fan olamiga taqdim etishda ulkan rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, yaratiladigan raqamli arxiv platformasini ochiq foydalanish (open access) tamoyili asosida loyihalashtirish katta ahamiyatga ega. Ochiq foydalanish tizimi tufayli dunyoning turli universitetlarida faoliyat yuritayotgan tadqiqotchilar O'zbekistondagi qo'lyozma asarlar kolleksiyalaridan masofadan turib foydalanishlari va ushbu asarlar ustida qiyosiy tadqiqotlar olib borishlari mumkin bo'ladi. Bunday raqamli platforma, ayni vaqtda, islom sivilizatsiyasi tadqiqotlari sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston tarix davomida islom sivilizatsiyasining eng muhim ilm-fan markazlaridan biri bo'lib kelgan hamda yetishib chiqqan olimlari va yaratilgan asarlari orqali islom ilmi va sivilizatsiyasi tarixiga ulkan hissa qo'shgan. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Termiz va Xiva kabi shaharlarda tashkil etilgan madrasalar nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro miqyosdagi ilm-fan va madaniyat tarmog'ini vujudga keltirgan. Ushbu markazlarda shakllangan hadis to'plash va tasnif etish (tadvin), tasavvuf maktablari, kalom an'anasi va fiqh tadqiqotlari islom olamining

tafakkur tarziga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Mazkur ilmiy merosning eng muhim guvohlari esa bizgacha yetib kelgan qo'lyozma asarlardir.

Bugungi kunda O'zbekistondagi kutubxona va muzeylarda saqlanayotgan o'n minglab qo'lyozma asarlar islom ilmlari, tasavvuf tarixi, turkiy til va adabiyot, kalom, hadis va fiqh kabi ko'plab sohalar uchun ulkan tadqiqot salohiyatiga ega. Biroq, ushbu asarlarning salmoqli qismi hali to'liq kataloglashtirilmagani va ulardan foydalanish bevosita jismoniy shaklda amalga oshirilishi asarlardan samarali foydalanishni cheklab qo'yish bilan birga, ularning saqlanishini ham xavf ostiga qo'ymoqda. Vaqt o'tishi bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan jismoniy eskirish, atrof-muhit ta'siri va foydalanish natijasidagi yemirilishlar ushbu asarlarni kelajak avlodlarga yetkazishni qiyinlashtirishi mumkin.

Shu sababli, qo'lyozma asarlarni tizimli ravishda kataloglashtirish, raqamli muhitga o'tkazish va xalqaro akademik foydalanish uchun ochish ulkan ahamiyatga ega. Rivojlanayotgan raqamli arxivlash texnologiyalari, yuqori aniqlikdagi tasvirlash usullari va sun'iy intellektga asoslangan matnni tanish tizimlari tufayli qo'lyozma asarlarni ham asrab-avaylash, ham ilm-fan olamiga taqdim etish endilikda imkonli va oson holga keldi. Ayniqsa, chuqur o'rganishga (Deep Learning) asoslangan matnni tanish tizimlari va ko'p spektrli tasvirlash texnologiyalari o'qish qiyin bo'lgan yoki vaqt o'tishi bilan o'chib ketgan matnlarni qayta tiklashga muhim hissa qo'shmoqda.

O'zbekistondagi qo'lyozma asarlar kolleksiyalarini raqamlashtirish nafaqat madaniy merosni asrab-avaylashga qaratilgan faoliyat, balki islom sivilizatsiyasi tadqiqotlari uchun yangi ufqlar ochuvchi strategik va ilmiy tashabbusdir. Bunday raqamli arxiv tufayli dunyoning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan tadqiqotchilar ushbu asarlar ustida osonroq izlanish olib borish imkoniyatiga ega bo'ladilar, qiyosiy tahlillar o'tkazadilar va Markaziy Osiyoning madaniy hamda ilmiy merosini global akademik adabiyotlarga (literaturaga) kiritishga muvaffaq bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistondagi qo'lyozma asarlarni raqamlashtirish ham madaniy merosni asrab-avaylash, ham islom ilmlari sohasidagi tadqiqotlarni rivojlantirish nuqtai nazaridan ulkan ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda yo'lga qo'yiladigan xalqaro hamkorlik, texnologik infratuzilma loyihalari va akademik izlanishlar tufayli Markaziy Osiyoning boy ilmiy merosi muhofaza qilinib, kelajak avlodlarga yetkaziladi hamda insoniyatning umumiy bilim xazinasiga hissa qo'shishda davom etadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Demirbilek M., (2022). Özbekistan'da Bulunan Yazma Eser Kütüphaneleri Üzerine Bazı Notlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 63:2 (2022), 1075-1089, DOI: 10.33227/auifd.1206099

2. Abdukhalimov, B., ve Espinal, J. I. (2012). The Treasury of Oriental Manuscripts: Abu Rayhan al-Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. Taşkent.
3. Lebert M., (2009). A History of eBooks, University of Toronto.
4. <https://legalclarity.org/how-many-books-are-in-the-library-of-congress>

TÜRK XALQLARININ TOPONİMİK İRSİNİN RƏQƏMSAL SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ: AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏKİSTAN NÜMUNƏSİ

Rüzgar Camal,

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi Kiçik elmi işçi
+994060-298-98-99 camalruzgar@gmail.com

Cəmilə Məhərrəmovə,

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi Elmi işçi
+994060-555-45-58 cemilenihatmeherremova@gmail.com

Xülasə. Məqalədə, Türk xalqlarının toponimik irsinin müqayisəli təhlili Azərbaycan və Özbəkistan materialları əsasında aparılmışdır. Etnooykonimlərin areal paralelləri araşdırılır, Aral və Cığatay nümunələri təhlil olunur və vahid rəqəmsal sistemləşdirmə modelinin zəruriliyi əsaslandırılır.

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ топонимического наследия тюркских народов на материале Азербайджана и Узбекистана. Исследуются ареальные параллели этноойконимов, анализируются примеры Арал и Чагатай, обосновывается необходимость создания единой цифровой модели систематизации.

Abstract. The article presents a comparative analysis of the toponymic heritage of Turkic peoples based on materials from Azerbaijan and Uzbekistan. The areal parallels of ethno-oyconyms are examined, the examples of Aral and Chagatai are analyzed, and the necessity of a unified digital systematization model is substantiated.

Açar sözlər: Azərbaycan, Özbəkistan, toponim, etnooykonim, Aral, Cığatay, rəqəmsallaşma.

Ключевые слова: Азербайджан, Узбекистан, топоним, этноойконим, Арал, Чагатай, цифровизация.

Keywords: Azerbaijan, Uzbekistan, toponym, ethno-oykonym, Aral, Chagatai, digitalization.

Giriş. Hər bir xalq üçün onun toponimik sistemi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu onunla bağlıdır ki, toponimlər xalqın tarixi yaddaşını özündə ehtiva etməklə, onun etnik tərkibi, yayım arealı, mədəniyyəti və s. haqqında məlumatların

daşıyıcısıdır. Toponimlər tarixi əhəmiyyətlə yanaşı, həm də böyük siyasi önəm daşıyır. Ərazilərin mənsubiyyət məsələləri, xalqların məskunlaşma və köç tarixi, mübahisəli ərazilərin hansı xalqa aid olması və s. kimi məsələlərin həllində toponimlər ümdə rol oynayır. Tarixən bu və ya digər etnosların məskunlaşıb yaşadığı ərazilərin adları öz əzəli sahib və sakinlərinin adı ilə adlandırılmışdır. Yaşayış məntəqəsi bildirən adların əsasən tayfa adları ilə bağlı olduğu fikrini filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firudin Rzayev də təsdiq edir: “Coğrafi adların relyef quruluşu ilə adlanması əsasən oronim, hidronim və s. tipli adlar sisteminə aiddir. Məntəqə adları əsasən tayfa və antroponimik adlardan formalaşır” [Rzayev, F.H., 2013: 528]. Türk xalqlarının toponimik sistemindəki areallıq faktları da məhz bu amillə əlaqədardır. Bu sahədə araşdırmalar apararkən hər birimiz eyni onomastik adın paralel şəkildə başqa ərazilərdə də mövcudluğuna rast gəlmişik. Azərbaycan Respublikasının toponimik sistemi bu baxımdan istisna təşkil etmir. Biz Azərbaycanın eləcə də onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının toponimlərini araşdırarkən digər türk dövlətlərində də eyniadlı coğrafi obyektlərin mövcudluğu faktı ilə rastlaşırıq. Bu isə eyni türk tayfalarının müxtəlif ərazilərdə yayılıb məskunlaşması ilə bağlıdır. Lakin bu məlumatı əldə etmək üçün genişmiqyaslı tədqiqat işi apararaq türk dövlətlərinin ayrı-ayrılıqda sistemləşdirilmiş onomastik toplularına, toponimik ensiklopediya, lüğət və xəritələrinə bir-bir nəzər salmaq lazımdır. Türk dünyasının toponimlərini əhatə edən vahid vəsait demək olar ki, yoxdur. Coğrafi adların xalqın etnogenezi, tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı nə qədər vacib mənbə olduğuna vəqif olmaqla yanaşı, müasir dövrdə rəqəmsallaşdırmanın mədəni irsin qorunmasında əsas vasitələrdən biri olduğunu nəzərə alsaq, Türk xalqlarının toponimik ensiklopediyasının hazırlanıb bu və ya digər rəqəmsal platformada yerləşdirilməsinin labüdlüyünə bir daha varmış olarıq. Artıq rəqəmsallaşma seçim deyil, rəqabət və davamlı inkişafın zəruri tələblərindən biridir. Rəqəmsal onomastik toplular və açıq informasiya bazalarının yaradılması həm elmi araşdırmaları sürətləndirir, həm də sosial və humanitar elm sahələrində belə rəqəmsal korpusların mövcudluğu yeni metodoloji imkanlara qapı açır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın, o cümlədən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarını araşdırarkən digər türk dövlətlərinin də ərazilərində eyniadlı onomastik vahidlərə və ya bu vahidlərin tərkib hissələrindəki ünsürlərin eyniyyət təşkil etdiyinə şahid oluruq. Bu onunla bağlıdır ki, yaşayış məntəqələri adətən öz sakini olan xalqın, etnosun adı ilə adlanır və eyni türk tayfaları geniş ərazilərə yayılıb məskunlaşdığından müasir türk dövlətlərinin oykonimləri eyni kökdən, eyni tayfaların adından gəlir. Lakin həmin toponimlərin müqayisəli şəkildə sistemləşdirilmiş rəqəmsal bazası mövcud deyil. Nəzərdə tutulan bazanın hazırlanması dövrün tələblərinə uyğun elmi nailiyyətdir. Özbəkistan Respublikası ərazisində yerləşən yaşayış məntəqəsi adlarında da etnooykonimlər çoxluq təşkil edir. S. Qorayevin “Özbəkistan vilayətlərinin toponimləri” (Сюан Копав

Ўзбекистон вилоятлари топонимлари) kitabında da qeyd olunur ki: “Səmərqənd vilayətinin bəzi rayonlarında kənd adlarının 1/3-i etnonimlərdən ibarətdir” [Корәев, С., 2005: 240]. Azərbaycan və Özbəkistan toponimlərinin nümunəsində bir neçə etnooykonimin müqayisəli təhlilinə nəzər yetirsək, fikrimizi daha aydın izah etmiş olarıq.

Azərbaycan və Özbəkistan respublikalarının bir neçə etnooykoniminin müqayisəli tədqiqi.

Aral tayfaları – Azərbaycan Respublikasında Aralıq adında bir neçə kənd mövcuddur. Onlardan biri İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında, indi Düzkənd (Axuryan) rayonunda yerləşən kənddir. Keçmişdə Kolanı Aralı adlanmışdır [Mirmahmudova, S.N., 2015: 384]. Erməni müəllif Z. Qorqodyanın fikirlərinə istinadən İbrahim Bayramov yazır ki, kənddə azərbaycanlıların etnoqrafik qruplardan olan qarapapaqlar yaşamışdır [Bayramov İ. M., 2002: 346]. Digər bir eyniadlı kənd Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonu ərazisində yerləşir. Şərur rayonunun Aralıq kənd(lər)i “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Aralıq variantında verilmişdir [İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, 1996]. Deməli, 1590-cı ildə kənd vahid halda olmuşdur. 1703–30-cu illərin materialı olan “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə isə Yuxarı Aralıq və Aşağı Aralıq kəndləri ilə qarşılaşırıq [Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri, 1997]. 1920–30-cu illərə aid arxiv sənədlərində isə bu kəndlər Aralıq bəy və Aralıq xan olaraq qeyd olunmuşdur [Rzayev F.H., 2006: 242]. 1936-cı ildə Aralıq xan kəndi Yeni Kurulum, Aralıq bəy kəndi Qəmbərabad adlandırılmışdır (yenə orada, s. 28). Hal-hazırda kəndlərin adı müvafiq olaraq Aşağı Aralıq və Yuxarı Aralıqdır. Deməli, sovet Rusiyası tərəfindən həm Qərbi Azərbaycanda yerləşən Aralıq kəndi, həm də Şərur rayonu ərazisindəki Aralıq kəndlərinin adları dəyişdirilmişdir. Şübhəsiz ki, bu da kənd adının türk mənşəli etnotoponim olması ilə bağlıdır. Aralıq toponiminin etimologiyasına nəzər yetirsək, bəzi tədqiqatçılar adı müasir dilimizdəki “orta” sözü ilə bağlayaraq iki kəndin arasında yerləşən yer kimi izah etsə də, Firudin Rzayev bu adı etnooykonim kimi qiymətləndirərək Aral türklərinin adı ilə bağlayır. Alim qeyd edir ki, Aralıq sözünün -ıq şəkilçisi Azərbaycan dilində feillərdən isim (bacar-ıq, cıız-ıq və s.) və sifət (aç-ıq, yan-ıq və s.) düzəldən şəkilçi kimi işlənir. Bu halda “Aral” kök olaraq qalır və bu tərkib türk xalqları ərazisində Aral gölü və şəhəri (Qazaxıstan), Ural dağı və çayı, Aralgöl (Axtıubin əyaləti), Aralsor gölü (Ural çayı və Yeni Kazank şəhərindən qərbə) adlarında mövcuddur [Rzayev F.H., 2006: 242]. Onu da qeyd edək ki, İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında, indiki Talin rayonu ərazisində də Aralıq adlı kənd olmuşdur [Bayramov İ. M., 2002: 346]. Özbəkistan Respublikasının Cizzəx vilayətində də Qalaaral (Галлаорал) adlı yaşayış məntəqəsi mövcuddur. Oykonimi iki hissəyə bölsək, ikinci hissəsi, aral komponenti digər türk dövlətlərinin toponimik sistemində müşahidə etdiyimiz etno ünsürlə eyniyyət təşkil edir. Aralıq adının etnotoponim olması və türk tayfalarının adı ilə bağlılığı bir daha sübut edir ki, həmin ərazilər

qədim zamanlardan bəri türklərin yurd yerləri olmuşdur. Adın dəyişdirilməsi cəhdləri də, şübhəsiz, bu faktla bağlıdır.

Cığatay tayfaları – Azərbaycan Respublikası Naxçıvan Muxtar Respublikası Babək rayonunun Nəzərabad kəndində Cığatay adlı məhəllə vardır. Eyni adlı məhəllə Naxçıvan şəhərində də mövcuddur. Bir çox mənbələrdə adın monqol mənşəli olduğu qeyd olunur. M. Vəliyevin yazdığına görə: “cığataylar monqolların türklərlə qarışığı olub Çingiz xanın oğlu Cığatayın xatirəsinə cığatay adlandırılan türkdilli xüsusi tayfadır” [Vəliyev, M.H., 1993: 192]. Q. Qeybullayev də XIII–XIV əsrlərdə İranda yaşayan cığatayların monqol mənşəli olmasını təsdiqləyir və Quba rayonunda mövcud olan eyni adlı oykonimin bu etnonim əsasında yarandığını yazır [Qeybullayev, Q.A., 1986: 192]. Bu tədqiqatçılardan fərqli olaraq İ. Şopen qeyd edir ki, XIX əsrdə Naxçıvanda kəngərlilərin bir qolu cığatay adlandırılmışdır [Шопен, И.И., 1852: 644]. A. Bağirov da qeyd edir ki, türkdilli cığatay tayfasına məxsus döyüşçülər monqolların tərkibində Naxçıvana gəlmiş, Əlincənin alınmasında iştirak etmiş, bir qismi yaralanmış, vətəninə qayıda bilməmiş və Naxçıvanda özlərinə yaşayış məskəni salmışlar və yaşadıkları bölgəni Cığatay məhəlləsi adlandırmışlar [Bağirov, A.N., 2010: 220]. Qeyd etdiyimiz tədqiqatçıların fikirlərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Cığatay toponimi türk mənşəlidir və türklərin advermə ənənəsini özündə əks etdirir. Özbəkistan Respublikasının onomastik vahidlərinə də nəzər yetirdikdə bu adla qarşılaşmaq mümkündür. Çağatay – Özbəkistan Respublikasında bir neçə kəndin adıdır. Eyniadlı (Чигатой) məhəllə də mövcuddur. S. Qorayevin “Özbəkistan vilayətlərinin toponimləri” (Суюн Кораев Узбекистон вилоятлари топонимлари) kitabında qeyd olunur ki, Çağatay darvazası həm də Quşçiotə darvazası adlanırdı. Bu darvazanın mühafizəsi özbək xalqının tərkibinə daxil olan Çağatay qəbiləsinin öhdəsində olmuşdur. Qəbilə nümayəndələri həmin darvaza ətrafında yaşamış, sonralar bu ərazi Çağatay məhəlləsi adını almışdır. Çağatay toponimi XIII əsrdə yaşamış Çingiz xanın ikinci oğlunun adından götürülmüş ola bilər. Türk mənşəli çağatay qəbiləsi Çingiz xandan əvvəl də mövcud olmuşdur. Çağatay dili və Çağatay ədəbiyyatı terminləri də bu adla bağlıdır [Кораяев, С., 2005: 240]. Adə Cığatay, Çağatay və s. fonetik variasiyalarda rast gəlirik. Bu məsələyə S. Qorayev də toxunmuşdur. Alim yazır ki, Cığatay antropotoponimi və etnotoponiminə vilayətdə Cığatay, hətta Çağatay formalarında rast gəlinir. Teymurilərin Şeybanilərə qarşı mübarizəsi dövründə Məvəraünnəhrin həm türkdilli, həm də farsdilli əhalisi cığataylar adlandırılmışdır. Özbəkistan və Tacikistanın cənub rayonlarında tacikdilli cığataylar hazırda da mövcuddur. Səmərqənd vilayətində də Çağatay adlı kəndlər var idi; onlar da Cığatay olaraq dəyişdirildi. Taciklərdə “çağatoyi” adlı qədim ayaqqabı növü də olmuşdur. Deməli, bu antropotoponimi dərinədən və diqqətlə araşdırmaq lazımdır [Кораяев, С., 2005: 240]. Beləliklə, türkdilli Cığatay tayfasının izlərinə bir çox türk dövlətinin toponimik sistemində rast gəlmək olar. Onu da qeyd edək ki, istər Aral, istər

Cığatay, istərsə də digər tayfa adları ilə bağlı belə nümunələrin sayını artırmaq mümkündür.

Türk xalqları toponimlərinin rəqəmsal platformada toplanması

Bir neçə toponimin müqayisəli tədqiqindən də aydın olduğu kimi, Türk dünyasının onomastik sisteminə daxil olan etnooykonimlər çox hallarda eyni tayfa və xalqların adı ilə bağlıdır. Bu isə türk xalqlarına məxsus toponimlərin rəqəmsal platformada toplanmasını müasir onomastik tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən birinə çevirir. Çünki müasir türk dövlətlərinə aid toponimlərin müqayisəli şəkildə vahid sistemdə birləşdirilməsi həm nəzəri, həm də tətbiqi əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir platforma türk toponimik irsinin integrasiyasını təmin edir. Bu yanaşma eyni kök və ya model əsasında formalaşmış adların müxtəlif coğrafiyalarda necə transformasiyaya uğradığını izləməyə də imkan yaradır. Fonetik variasiyaların qeydə alınması isə türk dilləri arasındakı tarixi paralellərin və səsləşmə qanunauyğunluqlarının daha aydın şəkildə müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, toponimlər yalnız nominativ vahid kimi deyil, həm də dilin tarixi inkişafını əks etdirən struktur-semantik göstərici kimi təhlil olunur. Rəqəmsal platforma isə vizual təqdimat vasitəsilə eyni semantik modelə və ya ortaq etimoloji bazaya malik toponimlərin yayılma arealını nümayiş etdirə bilər. Bu isə türk dillərinin tarixi-coğrafi paralellərini konkret məkan üzərində izləməyə imkan verir. Təhrif olunmuş və ya dəyişdirilmiş formaların müəyyənləşdirilməsinə, orijinal variantların bərpa edilməsinə imkan yaradar. Eyni zamanda, ortaq rəqəmsal baza türk dünyasında elmi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün fundamental platforma rolunu oynaya bilər. Müxtəlif ölkələrin alimləri eyni məlumat bazası üzərində işləyərək nəticələrin müqayisəsini və integrasiyasını daha səmərəli şəkildə həyata keçirə bilərlər. Belə bir rəqəmsal platforma onomastika, tarixi dilçilik və areal dilçilik sahələrində praktik material bazası kimi tətbiq edilə bilər. Beləliklə, təklif olunan rəqəmsal platforma türk toponimik irsinin struktur-semantik əsasda sistemləşdirilməsinə, paralel modellərin vizual təqdimatına və türk dünyasında elmi integrasiyanın gücləndirilməsinə xidmət edən innovativ və davamlı bir model kimi çıxış edə bilər.

Nəticə: Azərbaycan və Özbəkistanın toponimik sistemlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, hər iki ölkənin onomastik mənzərəsi ortaq türk etnik qatına və eyni tayfaların adına söykənir. Tədqiqat zamanı nəzərdən keçirilən “Aral” və “Cığatay” etnooykonimləri sübut edir ki, coğrafi adlar sadəcə məkan göstəricisi deyil, həm də türk xalqlarının etnogenezini, miqrasiya marşrutlarını və tarixi yaddaşını qoruyan canlı arxivdir.

Aparılan araşdırma nəticəsində aşağıdakı ümumiləşdirmələri etmək olar: Azərbaycan, o cümlədən, Naxçıvan və Özbəkistan ərazilərində rast gəlinən eyniadlı toponimlər, bu coğrafiyalarda qədim dövrlərdən bəri eyni türk tayfalarının (aral, cığatay, kəngərli və s.) məskunlaşdığını və vahid mədəni-tarixi arealı bölüşdüyünü təsdiqləyir. Tarixi proseslər zamanı bəzi türk mənşəli adların süni şəkildə dəyişdirilməsi və ya fonetik transformasiyaya uğraması faktları, onların

etimoloji köklərinin elmi əsaslarla bərpasını zəruri edir. Müasir dövrdə türk xalqlarının toponimik irsinin qorunması üçün vahid rəqəmsal platformanın yaradılması qaçılmazdır. Belə bir system, toponimlərin areallar üzrə vizual xəritəsini yaradacaq, müqayisəli onomastik tədqiqatları sürətləndirəcək, türk dünyasının ortaq mədəni irsinin beynəlxalq səviyyədə təbliğinə və elmi integrasiyasına xidmət edəcəkdir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycan və Özbəkistan nümunəsində təklif olunan rəqəmsal sistemləşdirmə modeli, gələcəkdə bütün türk dövlətlərini əhatə edən böyük bir Türk Dünyasının Rəqəmsal Toponimik Ensiklopediyasının fundamental bazası rolunu oynaya bilər.

Ədəbiyyat:

1. Bağırov, A. N. (2010). *Onomologiya problemləri (Naxçıvan Muxtar Respublikasının materialları əsasında)*. I cild. – Bakı: Elm və təhsil. – 220 s.
2. Bayramov, İ. M. (2002). *Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri*. – Bakı: Elm. – 346 s.
3. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (1996). – Bakı: Elm. – 184 s.
4. Koraev, S. (2005). *Узбекистон вилоятлари топонимлари*. – Тошкент. – 240 б.
5. Mirmahmudova, S. N. (2015). *Ermənistan ərazisində Azərbaycan mənşəli oykonimlər və onların erməniləşdirilməsi siyasəti (rus dilindən tərcümə)*. – Bakı: TEAS Press. – 384 s.
6. Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (1997). – Bakı: Sabah. – 336 s.
7. Гейбуллаев, Г. А. (1986). *Топонимия Азербайджана*. – Bakı: элм. – 192 с.
8. Rzayev, F. H. (2006). *Qədim Şərur oykonimlərinin mənşəyi*. – Bakı: Nurlan. – 242 s.
9. Rzayev, F. H. (2013). *Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (m.ö. VI–III minilliklər)*. I cild. – Bakı: ADPU. – 528 s.
10. Vəliyev (Baharlı), M. *Azərbaycan*. – Bakı: Azərbaycan.
11. Шопен, И. (1852). *Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи*. – Санкт-Петербург. – 644 с.

**INTERNET VA IJTIMOIIY TARMOQLAR ORQALI TURKIY MEROSNI
SAMARALI TARG‘IB QILISH: MAVJUD MUAMMOLAR VA
YECHIMLAR**

Arziev Ruslan Arislanbaevich,
UrDU Falsafa kafedrası dotsent v.b., PhD.
+99893 201 06 60 kkjurnalist@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy merosni raqamli muhitda targ‘ib qilishning nazariy asoslari, zamonaviy mexanizmlari, muammolari va istiqbolli yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan XXI asrda madaniy merosni asrash va targ‘ib qilish usullari tubdan o‘zgardi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar milliy qadriyatlarni jahon miqyosida namoyon etish, tarixiy xotirani saqlash va madaniy diplomatiyani kuchaytirishda strategik vositaga aylandi. Shuningdek, ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning kommunikativ imkoniyatlari, raqamli gumanitar fanlar yutuqlari hamda yoshlar ishtirokining ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы, современные механизмы, проблемы и перспективные направления продвижения тюркского наследия в цифровой среде. В условиях стремительного развития цифровых технологий в XXI веке методы сохранения и популяризации культурного наследия претерпели коренные изменения. Интернет и социальные сети превратились в стратегический инструмент представления национальных ценностей на мировом уровне, сохранения исторической памяти и укрепления культурной дипломатии. Кроме того, в статье на научной основе освещаются коммуникативные возможности социальных сетей, достижения цифровых гуманитарных наук, а также значение участия молодежи в данном процессе.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, modern mechanisms, challenges, and перспективные directions for the promotion of Turkic heritage in the digital environment. In the context of the rapid development of digital technologies in the 21st century, the methods of preserving and promoting cultural heritage have undergone fundamental transformations. The Internet and social media have become strategic instruments for presenting national values on a global scale, preserving historical memory, and strengthening cultural diplomacy. Furthermore, the article scientifically examines the communicative potential of social media, the achievements of digital humanities, and the significance of youth participation in this process.

Kalit so‘zlar: turkiy meros, raqamli madaniyat, ijtimoiy tarmoqlar, madaniy diplomatiya, raqamlashtirish, axborot jamiyati.

Ключевые слова: тюркское наследие, цифровая культура, социальные сети, культурная дипломатия, цифровизация, информационное общество.

Keywords: Turkic heritage, digital culture, social media, cultural diplomacy, digitization, information society.

Madaniy qadriyatlar har bir xalqning tarixan bosib o'tgan yo'li, yashagan va bugun ham asrab-avaylab kelayotgan an'alarining ifodasidir. Madaniy qadriyatlar xalqlarning shakllanishida qanchalik muhim rol o'ynasa, milliy davlatchilikni mustahkamlashda ham uning ahamiyati beqiyosdir.

Madaniyat fenomenini turli jihatlardan tadqiq etish zamonaviy kulturologiyada o'ziga xos o'rin tutadigan sohalaridan biriga aylangan. Bu tadqiqotlarni birlashtiruvchi yagona omil — uning tarixiy jarayon sifatida qabul qilinishi hisoblanadi.

“Madaniyat, umuman olganda, til va din kabi umumiy asoslar atrofida birlashgan shaxslarning tarix davomida yaratgan qadriyatlar tizimi hamda jamiyat orasida ommalashgan turmush tarzi sifatida ta'riflansa-da, mohiyatan u jamiyatning tarixi va o'tmishidan oziqlangan ongidir. Avlodlardan avlodlarga ta'lim va xulq-atvor orqali o'tadigan ushbu ijtimoiy xotira shaxsni shakllantiradi. Bu xotiraning asoslari umumiy til, madaniyat, geografiya va turmush tarzidir”[Horata, O., 2017:117-131].

Globalashuv jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivoji madaniy merosni targ'ib qilish shakllarini yangi bosqichga olib chiqdi. Ilgari tarixiy yodgorliklar va qo'lyozmalar faqat muayyan hudud doirasida namoyon bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda internet orqali ular jahon hamjamiyati uchun ochiqdir.

Turkiy xalqlar sivilizatsiyasi Markaziy Osiyodan Turkiyagacha, Sharqiy Yevropadan Sibirgacha bo'lgan ulkan hududni qamrab olgan. Bu meros nafaqat milliy, balki umuminsoniy ahamiyatga ega. Shu bois uni raqamli makonda tizimli va ilmiy asosda targ'ib qilish dolzarb vazifadir.

Bugungi kunda Facebook, Instagram, YouTube, TikTok va X kabi platformalar keng auditoriyaga tezkor va ta'sirchan tarzda murojaat qilish imkonini bermoqda [Arziev R.A., 2025: 5-7].

Nomoddiy madaniy meros - bu madaniy kommunikatsiya usuli, an'alar, bilimlar, hunarmandchilik, tibbiyot va madaniyatga oid boshqa moddiy bo'lmagan shakllarni o'z ichiga oladi, shuningdek, madaniyat bilan bog'liq barcha badiiy obyektlar ham kiritiladi. Masalan, nomoddiy madaniy merosga musiqiy asboblarni ijro etish kiradi; shuningdek, musiqiy asboblari va ularni qo'llab-quvvatlovchi barcha ijro ishlari ham ushbu merosga kiritiladi, chunki ular o'zaro qo'llab-quvvatlovchi elementlar hisoblanadi [Blake J. 2018: 17-32].

Madaniy identichlik moddiy obyektlar orqali namoyon bo'ladigan moddiy merosdan farqli ravishda, nomoddiy madaniy ifoda aniqlanmagan bog'liqliklar va amaliyotlar orqali belgilanadi [Hou Y. 2022: 3].

Nomoddiy madaniy meros qiymatlar va identichliklar to'plami sifatida tushuniladi, ular nomoddiy madaniy merosni amalga oshiruvchilarning meros bo'lgan an'anaviy bilim va mahorati, jamiyat (masalan, boshqa odamlar va

jamoalar) hamda tabiiy muhit (masalan, moddiy madaniy meros va joylar) bilan o‘zaro aloqalar orqali dinamik ravishda yaratiladi va belgilanadi [Su J. 2018: 919-937].

Turkiy meros moddiy va nomoddiy qadriyatlarni o‘z ichiga oladi:

- qadimiy bitiklar va qo‘lyozmalar;
- me‘moriy yodgorliklar;
- xalq eposlari va rivoyatlar;
- mumtoz adabiyot;
- musiqa va amaliy san‘at;
- tasavvuf va axloqiy ta‘limotlar.

Masalan, Maxmud Qashg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk” asari turkiy tilshunoslikning ilk qomusiy manbasi hisoblanadi. Yusup Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari davlatchilik va axloqiy falsafaning yuksak namunasidir. Alisher Navoiy esa turkiy adabiyotni jahon adabiyoti darajasiga ko‘targan buyuk mutafakkir sifatida e‘tirof etiladi. Xoja Ahmad Yassaviyning ma‘naviy merosi esa tasavvuf ta‘limoti orqali axloqiy poklanish g‘oyasini targ‘ib qilgan.

Ushbu merosni raqamli muhitda keng yoritish milliy o‘zlikni anglash va tarixiy xotirani mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Albatta, internet va ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati juda katta. Ular quyidagi afzalliklarga ega:

- tezkor axborot tarqatish;
- multimedia format (video, audio, infografika);
- jonli muloqot va fikr almashish;
- yoshlar auditoriyasini jalb qilish.

Qisqa videodarslar, tarixiy faktlar haqida infografik postlar, mumtoz she‘riyat namunalarining badiiy o‘qilishi katta qiziqish uyg‘otadi. Xususan, YouTube va TikTok orqali qisqa formatdagi ma‘rifiy kontent keng tarqalmoqda. Shuningdek, onlayn kurslar va vebinarlar tashkil etish orqali turkiy adabiyot, falsafa va tarixni jahon ilmiy hamjamiyatiga yetkazish mumkin.

Albatta, bu jarayonlarda ham bir qator muammolar mavjud. Ular quyidagilar:

- Axborotning ishonchliligi va tarixiy faktlarning buzib talqin qilinishi;
- Til to‘siqlari — kontentning asosan mahalliy tillarda qolib ketishi;
- Raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi;
- Madaniy mazmunning ortiqcha soddalashtirilishi va boshqalar.

Albatta, bu muammolarni hal etish uchun olimlar, jurnalistlar, IT mutaxassislar va davlat tashkilotlari o‘rtasida hamkorlik zarur.

Mavjud muammolarni bartaraf etish biz quyidagi taklif va tavsiyalarni bermoqdamiz. Ya‘ni, turkiy merosga oid yagona raqamli portal yaratish, ko‘p tilli kontent ishlab chiqish (ingliz, turk, o‘zbek, qoraqalpoq, qozoq va boshqalar), professional media-kontent (hujjatli filmlar, podkastlar, infografika) yaratish, yoshlar uchun raqamli loyihalar tanlovlarini tashkil etish, xalqaro onlayn festivallar va konferensiyalar o‘tkazish, yagona xeshteg va brend strategiyasini ishlab chiqish.

Ayniqsa, yoshlar uchun raqamli loyihalar ishlab chiqish lozim. Shunki, yosh avlod — raqamli makonning asosiy ishtirokchisi. Ular orqali turkiy merosni innovatsion usullarda targʻib qilish mumkin. Shuningdek, studentlar bloglari, ilmiy podkastlar, qisqa metrajli tarixiy videolar, onlayn tanlovlar madaniy faollikni oshiradi. Bu esa madaniy merosning uzluksizligini taʼminlashga maʼlum darajada xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, internet va ijtimoiy tarmoqlar turkiy merosni targʻib qilishda strategik ahamiyatga ega. Ular milliy oʻzlikni mustahkamlash, tarixiy xotirani saqlash va xalqaro madaniy muloqotni kuchaytirish imkonini beradi.

Samarali targʻib uchun tizimli raqamlashtirish, ilmiy ishonchlilik, koʻp tillilik, zamonaviy media texnologiyalar va yoshlar ishtiroki zarur. Shunki, anʼana va innovatsiya uygʻunligi orqali turkiy sivilizatsiya merosi global axborot makonida barqaror oʻrin egallashi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar roʻyxati:

1. Horata, O. (2017). Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme [Cultural Horizons of the Turkish World: A General Assessment in Historical Context]. Bilig, (82), 117-131.
2. Arziev R.A. Qoraqalpogʻiston Respublikasida zamonaviy mediamarkazlarning ijtimoiy fikrni shakllantirishdagi oʻrni. Monografiya. - Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy, 2025.- 140 b.
3. Blake J (2018). Museums and safeguarding intangible cultural heritage - facilitating participation and strengthening their function in society. International Journal of Intangible Heritage 13 (13):17-32.
4. Hou Y, Kenderdine S, Picca D, Egloff M, & Adamou A (2022). Digitizing intangible cultural heritage embodied: State of the art. Journal on Computing and Cultural Heritage 15 (3). <https://doi.org/10.1145/3494837>.
5. Su J (2018). Conceptualising the subjective authenticity of intangible cultural heritage. International Journal of Heritage Studies 24 (9):919-937. <https://doi.org/10.1080/13527258.2018.1428662>.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TURKIY XALQLAR MADANIY MEROSINI SAQLASH VA TARG‘IB QILISH STRATEGIYALARI

Doschanova Umida Eshchanovna

Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
"Ijtimoiy va iqtisodiy" fanlar fakulteti Falsafa Kafedrasi "dotsenti"
1979@mail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida turkiy xalqlar madaniy merosini saqlash, tadqiq etish va keng jamoatchilikka targ‘ib qilishning zamonaviy strategiyalari tahlil qilinadi. Global raqamlashtirish jarayonlari madaniy merosni hujjatlashtirish, raqamli formatga o‘tkazish va uning ommalashuvi uchun yangi imkoniyatlar yaratayotgani qayd etiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar orqali tarixiy manbalar, folklor namunalari, urf-odat va an‘analarni saqlash hamda kelajak avlodlarga yetkazishning dolzarb masalalari yoritiladi. Maqolada elektron arxivlar, virtual muzeylar, multimedia platformalari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali turkiy xalqlar madaniy merosini muhofaza qilish va targ‘ib qilishning amaliy yo‘nalishlari taklif etiladi. Shuningdek, turkiy davlatlar o‘rtasida raqamli hamkorlikni kuchaytirish, yagona ma‘lumot bazalarini shakllantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish muhim strategik vazifa sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari raqamli muhitda madaniy merosni saqlash va uning barqaror rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Аннотация. В данной статье анализируются современные стратегии сохранения, исследования и популяризации культурного наследия тюркских народов в условиях цифровой трансформации. Отмечается, что процессы глобальной цифровизации создают новые возможности для документирования культурного наследия, перевода его в цифровой формат и его широкого распространения. Вместе с тем рассматриваются актуальные вопросы сохранения исторических источников, образцов фольклора, обычаев и традиций с помощью цифровых технологий, а также передачи их будущим поколениям. В статье предлагаются практические направления сохранения и популяризации культурного наследия тюркских народов посредством эффективного использования электронных архивов, виртуальных музеев, мультимедийных платформ и информационно-коммуникационных технологий. Также подчеркивается, что укрепление цифрового сотрудничества между тюркскими государствами, формирование единой базы данных и развитие научно-исследовательской деятельности рассматриваются как важная стратегическая задача. Результаты исследования направлены на разработку научно-практических предложений

по сохранению культурного наследия в цифровой среде и обеспечению его устойчивого развития.

Annotation. This article analyzes modern strategies for preserving, studying, and promoting the cultural heritage of Turkic peoples in the context of digital transformation. It is noted that the processes of global digitalization create new opportunities for documenting cultural heritage, converting it into digital formats, and making it widely accessible. At the same time, the article highlights important issues related to preserving historical sources, folklore samples, customs, and traditions through digital technologies and transmitting them to future generations. The article proposes practical approaches for protecting and promoting the cultural heritage of Turkic peoples through the effective use of electronic archives, virtual museums, multimedia platforms, and information and communication technologies. It also emphasizes that strengthening digital cooperation among Turkic states, creating unified databases, and developing scientific research activities are considered important strategic tasks. The results of the study serve to develop scientific and practical proposals aimed at preserving cultural heritage in the digital environment and ensuring its sustainable development.

Kalit soʻzlar: Raqamli transformatsiya, turkiy xalqlar, madaniy meros, madaniy merosni saqlash.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, тюркские народы, культурное наследие, сохранение культурного наследия.

Keywords: Digital transformation, Turkic peoples, cultural heritage, preservation of cultural heritage.

XXI asrda globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi va raqamli kommunikatsiya tizimlarining kengayishi insoniyat madaniy merosini saqlash va uni yangi shakllarda targʻib qilish imkoniyatlarini tubdan oʻzgartirmoqda. Ayniqsa, turkiy xalqlar madaniy merosi – til, adabiyot, tarixiy qoʻlyozmalar, sanʼat, urf-odatlar va anʼanaviy bilimlar tizimi – global raqamli makonda yangi mazmun va shakl kasb etmoqda. Turkiy dunyo tarixan keng geografik hududda shakllangan boʻlib, uning madaniy merosi Markaziy Osiyo, Kavkaz, Anatoliya va boshqa hududlarda rivojlangan boy sivilizatsion tajribani oʻzida mujassam etadi. Ushbu merosni saqlash, oʻrganish va kelajak avlodga yetkazish bugungi kunda dolzarb ilmiy hamda madaniy vazifalardan biri hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari turkiy xalqlar madaniy merosini saqlashning yangi usullarini yuzaga keltirdi. Jumladan, elektron kutubxonalar, raqamli arxivlar, virtual muzeylar, sunʼiy intellekt asosidagi tarjima tizimlari va multimedia platformalari madaniy boyliklarni keng auditoriyaga yetkazish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayon madaniy identifikatsiya, tarixiy xotira va madaniy merosni muhofaza qilish masalalarini yangi ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilish zaruratini ham yuzaga keltirmoqda. Turkiy xalqlar madaniy

merosi ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan murakkab va boy madaniy tizimdir. Bu meros qadimiy yozma yodgorliklardan tortib og‘zaki xalq ijodi, san‘at, me‘morchilik, musiqa va an‘anaviy bilimlar tizimigacha bo‘lgan keng ko‘lamli madaniy qatlamlarni o‘z ichiga oladi.

Masalan, qadimgi turkiy yozma yodgorliklar – Orxon-Yenisey bitiklari – turkiy xalqlarning siyosiy, madaniy va ma‘naviy qarashlarini aks ettiruvchi muhim tarixiy manba hisoblanadi. Keyingi davrlarda esa Alisher Navoiy, Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy kabi buyuk mutafakkirlar turkiy madaniyat va adabiyot rivojiga ulkan hissa qo‘shganlar.

Madaniy meros nafaqat tarixiy qadriyat, balki xalqning ijtimoiy xotirasi va identifikatsiyasining muhim omili ham hisoblanadi. Shu sababli madaniy merosni saqlash va uni zamonaviy avlodga yetkazish jamiyat barqaror rivojlanishining muhim sharti sifatida qaraladi. UNESCO ekspertlarining ta‘kidlashicha, madaniy meros jamiyatning madaniy xilma-xilligini saqlash hamda barqaror rivojlanishni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi [UNESCO. *Digital Transformation and Cultural Heritage Preservation*. Paris: UNESCO Publishing, 2021. – p. 27.].

Bugungi kunda turkiy davlatlar o‘rtasida madaniy hamkorlikni rivojlantirish jarayonida ushbu merosni birgalikda o‘rganish, raqamlashtirish va targ‘ib qilish muhim strategik yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

Raqamli texnologiyalar madaniy merosni saqlashning an‘anaviy usullarini sezilarli darajada takomillashtirdi. Ilgari qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar yoki san‘at asarlarini saqlash asosan muzey va arxivlar bilan cheklangan bo‘lsa, bugungi kunda ularni raqamlashtirish orqali global auditoriyaga taqdim etish mumkin bo‘ldi.

Raqamli transformatsiya jarayonida quyidagi asosiy yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- raqamli arxivlar yaratish;
- elektron kutubxonalar tashkil etish;
- virtual muzeylar va 3D ekspozitsiyalar;
- multimedia platformalar orqali targ‘ibot;
- sun‘iy intellekt asosidagi tarjima va matn tahlili tizimlari.

Masalan, ko‘plab davlatlarda tarixiy qo‘lyozmalarni skanerlash va elektron formatga o‘tkazish orqali ularni ilmiy tadqiqotchilar uchun ochiq qilish jarayoni amalga oshirilmoqda. Bu esa ilmiy hamkorlikni kengaytirish va madaniy merosni kengroq o‘rganish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida madaniy merosni saqlash jarayonlari nafaqat texnik masala, balki madaniy siyosat va strategik rivojlanish bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli ko‘plab davlatlar madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha milliy dasturlarni amalga oshirmoqda [Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers, 2010. – p. 112.].

Turkiy davlatlar so‘nggi yillarda madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha bir qator muhim loyihalarni amalga oshirmoqda. Ushbu jarayon turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Raqamlashtirish jarayonining asosiy yo‘nalishlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Raqamli kutubxonalar-turkiy xalqlar adabiy merosini elektron shaklda saqlash va targ‘ib qilish maqsadida ko‘plab raqamli kutubxonalar tashkil etilmoqda. Bu platformalar orqali tarixiy qo‘lyozmalar, ilmiy asarlar va adabiy manbalar keng auditoriyaga taqdim etilmoqda.

2. Virtual muzeylar-virtual muzeylar tarixiy artefaktlarni 3D formatda namoyish etish imkonini beradi. Bu esa madaniy merosni global auditoriya uchun ochiq qiladi.

3. Multimedia ta’lim platformalari-raqamli ta’lim platformalari turkiy xalqlar madaniyatini o‘rganish va targ‘ib qilishda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, video ma’ruzalar, interaktiv kurslar va virtual ekskursiyalar madaniy merosni o‘rganishni yanada qiziqarli qiladi.

4. Sun’iy intellekt texnologiyalari-sun’iy intellekt asosidagi matn tahlili va tarjima tizimlari turkiy tillardagi tarixiy manbalarni o‘rganishni osonlashtiradi. Bu texnologiyalar ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [Manovich L. *Cultural Analytics*. Cambridge: MIT Press, 2020. – p. 85].

Raqamli transformatsiya sharoitida madaniy merosni targ‘ib qilish uchun quyidagi strategik yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1. Yagona turkiy raqamli madaniyat platformasini yaratish.
2. Turkiy davlatlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni kuchaytirish.
3. Madaniy merosni ta’lim tizimiga integratsiya qilish.
4. Virtual turizmni rivojlantirish.
5. Raqamli diplomatiya orqali madaniy hamkorlikni kengaytirish.

Ushbu strategiyalar turkiy xalqlar madaniy merosini nafaqat saqlash, balki uni global madaniy makonda faol targ‘ib qilish imkonini beradi.

Xulosa, raqamli transformatsiya jarayonlari turkiy xalqlar madaniy merosini saqlash va targ‘ib qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida tarixiy manbalar, san’at asarlari va madaniy an’analar global auditoriyaga yetkazilmoqda. Shu bilan birga, madaniy merosni raqamlashtirish jarayoni ilmiy hamkorlikni rivojlantirish, madaniy identifikatsiyani mustahkamlash va yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Kelajakda turkiy davlatlar o‘rtasida raqamli madaniy hamkorlikni yanada kuchaytirish, yagona elektron platformalar yaratish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish turkiy madaniy merosni saqlash va rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. *Digital Transformation and Cultural Heritage Preservation*. Paris: UNESCO Publishing, 2021. – p. 27.

2.Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers, 2010. – p. 112

3.Manovich L. *Cultural Analytics*. Cambridge: MIT Press, 2020. – p. 85

**RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI
SAQLASH VA JISMONIY MADANIYAT JARAYONINI
INTEGRATSIYALASH: INNOVATION YONDASHUV**

Bekmanova Hurshida Shokirjonovna

dots. UrDPI

+998974530718 bekmanova.hushida@mil.ru

Nizomaddinova D.N.

UrDPI, Jismoniy madaniyat yoʻnalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy xalqlarning nomoddiy madaniy merosi, xususan, milliy oʻyinlar va jismoniy mashqlarni raqamlashtirish orqali saqlab qolish masalalari yoritiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining (VR, AR, gamifikatsiya) jismoniy tarbiya jarayoniga tatbiq etilishi va bu orqali milliy qadriyatlarni yoshlar orasida ommalashtirish istiqbollari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli platformalar orqali milliy sport turlarining pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы сохранения нематериального культурного наследия тюркских народов, в частности национальных игр и физических упражнений, посредством цифровизации. Научно анализируются перспективы внедрения современных информационных технологий (VR, AR, геймификация) в процесс физического воспитания и популяризации национальных ценностей среди молодежи. В исследовании раскрываются педагогические возможности национальных видов спорта через цифровые платформы.

Annotation. This article examines the issues of preserving the intangible cultural heritage of Turkic peoples, specifically national games and physical exercises, through digitalization. It provides a scientific analysis of the prospects for implementing modern information technologies (VR, AR, gamification) into the physical education process and popularizing national values among the youth. The research reveals the pedagogical potential of national sports through digital platforms.

Kalit soʻzlar: turkiy meros, raqamli resurslar, jismoniy madaniyat, milliy oʻyinlar, raqamlashtirish, VR/AR, sogʻlom avlod, integratsiya, etnosport, innovatsion taʼlim.

Ключевые слова: тюркское наследие, цифровые ресурсы, физическая культура, национальные игры, цифровизация, VR/AR, здоровое поколение, интеграция, этносport.

Keywords: Turkic heritage, digital resources, physical culture, national games, digitalization, VR/AR, healthy generation, integration, etnosport.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi madaniyatlarning shiddatli integratsiyalashuvi va raqamli texnologiyalarning hayotning barcha jabhalariga kirib borishi bilan xarakterlanadi. Bunday sharoitda turkiy xalqlarning ko‘p asrlik madaniy merosi, xususan, uning tarkibiy qismi bo‘lgan jismoniy madaniyat tizimini saqlab qolish strategik ahamiyatga ega. Turkiy xalqlar tarixan o‘zining jangovar mahorati, ot ustidagi o‘yinlari va kurash turlari bilan jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan. “Alpomish”, “Manas”, “Dada Qo‘rqut” dostonlari shunchaki adabiy meros emas, balki mukammal jismoniy tarbiya tizimining tarixiy hujjati hamdir.

Biroq, bugungi kun yoshlari orasida “raqamli autizm” va gipodinamiya muammolari kuchaymoqda. Milliy o‘yinlarimiz (uloq-ko‘pkari, chovgan, oq terakmi-ko‘k terak va b.) ko‘p hollarda faqat bayram tadbirlarida eslanadigan “etnografik eksponat” ga aylanib qolmoqda. Ushbu maqolada raqamli resurslar orqali ushbu merosni qanday qilib zamonaviy jismoniy tarbiya darslarining ajralmas qismiga aylantirish mumkinligi tahlil qilinadi [1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. 2020].

Turkiy xalqlar jismoniy madaniyatining nazariy asoslari. Turkiy xalqlarning jismoniy madaniyati tabiat va hayot bilan uyg‘unlikda shakllangan. Buni bir necha yo‘nalishga ajratish mumkin:

1. Chavandozlik madaniyati: Uloq-ko‘pkari, chovgan (polo prototipi), qiz quvush. Bu o‘yinlar tezkor qaror qabul qilish va jismoniy muvozanatni rivojlantirgan.

2. Kurash turlari: Belbog‘li kurash, qozoq kuresi, tatar kureshi. Bu turlar inson irodasi va halolligini (adolatni) tarbiyalagan.

3. Merkganlik (Aniqlik): Kamondan otish, jambi otish.

Ushbu elementlarni jismoniy tarbiya darslariga kiritish nafaqat mushaklarni rivojlantiradi, balki o‘quvchida “genetik xotira” ni uyg‘otadi.

Raqamli texnologiyalarni tadbqiq etish metodikasi. Turkiy merosni raqamlashtirish va jismoniy tarbiyaga integratsiya qilish quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi taklif etiladi:

1. Milliy sport turlarining 3D vizualizatsiyasi va AR (Kengaytirilgan borliq): Ko‘pincha yoshlar milliy o‘yinlarning murakkab texnikasini tushunishda qiynaladilar. Masalan, Kurashdagi “yonbosh” yoki “chala” usullarini AR ko‘zoynaklari yoki smartfon ilovalari orqali 360 darajali formatda ko‘rsatish mumkin. O‘quvchi zalda mashq qilayotganida, ekranda uning yonida virtual “pahlavon” paydo bo‘ladi va harakatlarni qadamba-qadam ko‘rsatib beradi.

2. Gamifikatsiya va Mobil platformalar: “Turkic Games Challenge” kabi mobil ilovalar yaratish orqali yoshlarni jismoniy faollikka undash mumkin. Ilova foydalanuvchiga kunlik jismoniy vazifalar beradi (masalan, arqon tortish yoki ma’lum masofaga yugurish). Vazifa bajarilgach, foydalanuvchi “virtual ochko” oladi va turkiy qahramonlarining (masalan, To‘maris yoki Temur Malik) yangi qurollari yoki kiyimlarini ochadi. Bu psixologik jihatdan sportni o‘yinga aylantiradi.

3. Sun’iy intellekt (AI) asosidagi monitoring: Hozirgi kunda kompyuter ko‘rishi (Computer Vision) texnologiyasi orqali inson harakatlarini tahlil qilish mumkin. Jismoniy tarbiya zaliga o‘rnatilgan kameralar o‘quvchining milliy o‘yinlardagi harakatlarini skaner qiladi va xatolarni onlayn tarzda ko‘rsatib beradi. [2.“Raqamli O‘zbekiston — 2030”2020-yil].

Tadqiqot natijalari va tahlili. Raqamli resurslarning jismoniy tarbiya jarayoniga ta’sirini o‘rganish maqsadida o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijasida quyidagi qiyosiy ko‘rsatkichlar shakllandi:

1-jadval. An’anaviy va raqamlashtirilgan jismoniy tarbiya darslarining qiyosiy tavsifi

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy uslub (Nazorat guruhi)	Raqamli-integratsiyalashgan uslub (Tajriba guruhi)	Farq (%)
O‘quvchilarning darsga qiziqishi (motivatsiya)	62%	88%	+26%
Milliy o‘yinlar qoidalarini o‘zlashtirish	54%	92%	+38%
Harakatlar texnikasining aniqligi (AI tahlili)	68%	85%	+17%
Mustaqil shug‘ullanish ko‘rsatkichi	30%	55%	+25%

2-jadval. Raqamli texnologiyalar yordamida turkiy merosni targ‘ib qilish bosqichlari

Bosqichlar	Nomi	Mazmuni va texnik yechimi	Kutilayotgan natija
I bosqich	“Raqamli	Turkiy xalqlar milliy	Milliy o‘yinlar haqida

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

	Arxiv”	o‘yinlari bazasini yaratish (Video, 3D modellardan foydalanish) (p. 3).	to‘liq raqamli ma'lumotlar bazasining shakllanishi.
II bosqich	“Virtual Trener”	VR/AR (Virtual va kengaytirilgan borliq) yordamida jismoniy harakatlarni simulyatsiya qilish (p. 3).	Milliy sport turlari texnikasini o‘quvchilar tomonidan 360 darajali formatda o‘rganilishi.
III bosqich	“Ijtimoiy Ekotizim”	Maxsus mobil ilovalar orqali yoshlar o‘rtasida milliy sport musobaqalarini o‘tkazish (p. 3).	Etnosportni ommalashtirish va yoshlar o‘rtasida raqobat muhitini yaratish.

Tadqiqotimiz davomida olingan natijalar (1-jadvalga qarang) shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy darslarda o‘quvchilarning milliy o‘yinlar tarixiga bo‘lgan qiziqishi pastroq darajada qolmoqda. Biroq, **VR (Virtual borliq)** texnologiyasi orqali “Uloq-ko‘pkari” o‘yining strategik qismlari namoyish etilganda, o‘quvchilarda nafaqat jismoniy, balki intellektual faollik ham kuzatildi.

Ayniqsa, **sun’iy intellekt (Computer Vision)** algoritmlari o‘quvchining kurash usulini bajarishdagi xatolarini real vaqt rejimida aniqlab berishi, o‘qituvchining ishini yengillashtiradi va ta’lim sifatini 17-20% ga oshiradi. Bu o‘z navbatida, turkiy madaniy merosni shunchaki tarixiy xotira emas, balki jonli, zamonaviy va raqobatbardosh tizimga aylantiradi.

Natijalar va muhokama. Raqamli resurslar orqali milliy merosni o‘rganish quyidagi afzalliklarni beradi:

- **Motivatsiya:** An’anaviy turnikda tortilish o‘rniga, milliy qahramon sarguzashtlari asosidagi mashqlarni bajarish o‘quvchi qiziqishini 2-3 barobar oshiradi.
- **Ommaviylik:** Raqamli platformalar orqali turkiy meros nafaqat Turkiy davlatlar tashkilotiga a’zo davlatlarda, balki butun dunyoda “Etnosport” sifatida targ‘ib qilinadi.
- **Madaniy immunitet:** Yoshlar begona madaniyatlarning salbiy ta’siridan ko‘ra, o‘z ajdodlari tarixiga asoslangan kontent bilan ko‘proq band bo‘ladilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar qo‘llanilgan jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning darsga qatnashish koefitsienti 15-20% ga oshgan.

Raqamli resurslar turkiy madaniy merosni saqlashning shunchaki vositasi emas, balki uni yangi zamonga moslashtirishning yagona yo‘lidir. Jismoniy madaniyat jarayonini raqamlashtirish orqali biz o‘tmish va kelajak o‘rtasida ko‘prik qurgan bo‘lamiz. Bu jarayon davlat darajasidagi dasturlarni, xususan, “Raqamli O‘zbekiston — 2030” va milliy sportni rivojlantirish kontsepsiyalarini birlashtirishni talab etadi. Kelajakda milliy o‘yinlarimizning raqamli ekotizimini yaratish, ularni kibersport elementlari bilan boyitish turkiy xalqlarning jahon sport maydonidagi nufuzini yanada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. – Toshkent: O‘zDJTSU, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmon. 2020-yil.
3. Karakulov B. Turkiy xalqlarning etnosport an‘analari: o‘tmish va kelajak. // Ilmiy xabarnoma. – 2021. №2.
4. Ubaydullaev X. Axborot texnologiyalari va sport integratsiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Smith J., & Ivanov P. Digital Transformation in Cultural Heritage and Sports Education. *Journal of International Physical Education*, 2021. Vol. 15, Issue 2.
6. Yunusov M. Milliy o‘yinlar pedagogikasi. – Farg‘ona, 2018.

HARAKATLI O‘YINLAR HAMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA MILLIY KURASH SPORT TURINI O‘RGATISHNING INNOVATSION METODIKASI

Bekmanova Hurshida Shokirjonovna

dots. UrDPI

bekmanova.hushida@mil.ru

Urunov Baxtiyor Atabekovich

Urganch shahar 5-son umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

E-mail: baxtiyorurunov36@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini milliy kurash sport turiga o‘rgatishda milliy harakatli o‘yinlar hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan metodik yondashuv ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan modelning pedagogik samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali aniqlanib, olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Natijalar innovatsion metodikaning

jismoniy sifatlarni rivojlantirish, o‘quv motivatsiyasini oshirish hamda milliy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi.

Аннотация. В данной статье научно обоснован методический подход, основанный на интеграции национальных подвижных игр и современных цифровых технологий в обучении учащихся начальных классов национальному виду спорта кураш. Педагогическая эффективность модели, разработанной в рамках исследования, была определена посредством экспериментальной работы, а полученные результаты проанализированы с помощью математико-статистических методов. Результаты показали, что инновационная методика обладает высокой эффективностью в развитии физических качеств, повышении учебной мотивации и формировании приверженности национальным ценностям.

Annotation. This article scientifically substantiates a methodological approach based on the integration of national movement-based games and modern digital technologies in teaching wrestling to primary school students. Within the framework of the study, the pedagogical effectiveness of the developed model was determined through experimental testing, and the obtained results were analyzed using mathematical and statistical methods. The findings demonstrate that the innovative methodology is highly effective in developing physical qualities, increasing learning motivation, and fostering commitment to national values.

Kalit so‘zlar: milliy kurash, harakatli o‘yinlar, raqamli pedagogika, innovatsion ta’lim, boshlang‘ich sinf, VR/AR texnologiyalar.

Ключевые слова: национальная борьба, подвижные игры, цифровая педагогика, инновационное образование, начальная школа, VR/AR технологии.

Keywords: wrestling, movement-based games, digital pedagogy, innovative education, primary school, VR/AR technologies.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni jadal sur’atlarda rivojlanmoqda. Shu bilan birga, bolalar orasida jismoniy faollikning pasayishi kuzatilmoqda. Ushbu omillar jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini yangi pedagogik yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Milliy kurash sport turi milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. An’anaviy harakatli o‘yinlar esa bolalarda tabiiy harakat ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali mexanizmi sifatida e’tirof etiladi.

Nomoddiy madaniy merosni asrab-avaylash va uni zamonaviy shakllarda rivojlantirish masalasi xalqaro miqyosda ham dolzarbdir. Xususan, UNESCO tomonidan ilgari surilgan tamoyillarda milliy sport va o‘yinlarni saqlash hamda ularni innovatsion vositalar orqali targ‘ib etish zarurligi qayd etilgan. [4.UNESCO].

Tadqiqotning asosiy maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini milliy kurash sport turiga o‘rgatishda harakatli o‘yinlar va raqamli texnologiyalar uyg‘unligiga asoslangan metodikaning samaradorligini aniqlash.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Harakatli o‘yinlarning milliy kurash elementlarini shakllantirishdagi metodik imkoniyatlarini aniqlash;
2. Raqamli vositalar asosida o‘quv jarayonining strukturaviy modelini ishlab chiqish;
3. Tajriba-sinov natijalarini statistik jihatdan tahlil qilish.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi:

- ilmiy manbalarni tahlil qilish va umumlashtirish;
- pedagogik kuzatuv;
- jismoniy tayyorgarlik testlari (tezkorlik, muvozanat, chidamlilik);
- tajriba-sinov;
- statistik tahlil (o‘rtacha arifmetik ko‘rsatkich va foiz nisbatlari).

Tajriba 48 nafar o‘quvchi ishtirokida olib borildi. Ishtirokchilar teng ravishda nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida an‘anaviy metodika qo‘llanilgan bo‘lsa, tajriba guruhida ishlab chiqilgan innovatsion model asosida mashg‘ulotlar tashkil etildi.

Innovatsion metodikaning mazmuni. Ishlab chiqilgan metodika quyidagi komponentlardan iborat:

- ✓ milliy harakatli o‘yinlar asosida milliy kurash elementlarini bosqichma-bosqich o‘rgatish;
- ✓ mashqlar algoritmini QR-kod orqali taqdim etish;
- ✓ 3D vizualizatsiya yordamida harakat texnikasini tushuntirish;
- ✓ VR/AR texnologiyalari orqali xavfsiz simulyatsiya muhiti yaratish;
- ✓ interaktiv test platformalari (jumladan, Kahoot! va Quizizz) yordamida nazariy bilimlarni mustahkamlash;
- ✓ elektron monitoring tizimi orqali natijalarni qayd etish.

Mazkur yondashuv o‘quvchilarning nafaqat jismoniy, balki axborot-kommunikatsion kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tajriba natijalari va ularning tahlili. 8 haftalik pedagogik tajriba yakunida tajriba guruhida jismoniy sifatlar ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanganligi aniqlandi. Xususan, tezkorlik va muvozanat ko‘rsatkichlarida o‘sish nazorat guruhiga nisbatan yuqori bo‘ldi.

Motivatsion ko‘rsatkichlar bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari ham tajriba guruhida ijobiy dinamika mavjudligini ko‘rsatdi. Interaktiv va vizual texnologiyalar o‘quvchilarda dars jarayoniga faol ishtirok etish istagini kuchaytirgan.

Statistik tahlil natijalari innovatsion metodikaning samaradorligini tasdiqladi hamda uning amaliy jihatdan qo'llash imkoniyatlarini asoslab berdi. [2. Normurodov A.N., Usmonxo'jayev T.S.-2001].

Ilmiy yangilik. Harakatli o'yinlar va raqamli texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan kompleks metodik model ishlab chiqildi;

❖ Milliy kurash elementlarini o'rgatishda VR/AR vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari asoslandi;

❖ Boshlang'ich ta'lim bosqichi uchun raqamli qo'llab-quvvatlash tizimi taklif etildi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, milliy harakatli o'yinlar va zamonaviy raqamli texnologiyalar uyg'unligi milliy kurash sport turini o'rgatishda yuqori samaradorlikka ega. Ushbu metodika o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini jadallashtiradi, motivatsiyani oshiradi va milliy madaniy merosga hurmatni shakllantiradi.

Taklif etilgan model umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya darslarini modernizatsiya qilish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кипчаков Б.Б., Юсупов А. Применение подвижных игр с элементами единоборств... 2007.
2. Normurodov A.N., Usmonxo'jayev T.S. 210 ta harakatli o'yinlar. Toshkent, 2001.
3. Usmonxo'jayev T.S. 1001 harakatli o'yinlar. Ibn Sino, 1999.
4. UNESCO. Nomoddiy madaniy merosni saqlash bo'yicha xalqaro tavsiyalar.

TURKIY SPORT MEROSINING ONLAYN MUZEYINI YARATISH

Vapayev Kadam Ravshonbekovich,

UrDPI “Jismoniy madaniyat” kafedrası dotsenti

+998937502666 vapayevkadam@gmail.com

Sobirov Farxodbek Shuxrat o'g'li

UrDPI “Jismoniy madaniyat” ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

+998975250521 sabirovfarxotbek@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy xalqlarning an'anaviy sport turlarini raqamli resurslar orqali saqlash va targ'ib qilish, onlayn muzey konsepti, virtual interaktivlik, 3D modellash va multimedia texnologiyalari asosida global auditoriyaga yetkazish imkoniyatlari ilmiy tahlil qilinadi.

Аннотация. В данной статье научно анализируются возможности сохранения и популяризации традиционных видов спорта тюркских народов с помощью цифровых ресурсов, концепция онлайн-музея, виртуальная интерактивность, а также представление их глобальной аудитории на основе 3D-моделирования и мультимедийных технологий.

Annotation. This article provides a scientific analysis of the possibilities of preserving and promoting the traditional sports of Turkic peoples through digital resources, the concept of an online museum, virtual interactivity, and presenting them to a global audience based on 3D modeling and multimedia technologies.

Kalit soʻzlar: turkiy sport, onlayn muzey, raqamli meros, VR texnologiya, AR texnologiya, interaktiv eksponatlar, multimedia, virtual rekonstruksiya

Ключевые слова: тюркский спорт, онлайн-музей, цифровое наследие, VR технология, AR технология, интерактивные экспонаты, мультимедиа, виртуальная реконструкция

Keywords: Turkic sport, online museum, digital heritage, VR technology, AR technology, interactive exhibits, multimedia, virtual reconstruction.

Kirish. Turkiy xalqlarda alysh, kokpar, kurash va togʻ kurashi kabi anʼanaviy sport turlari qadimdan rivojlangan boʻlib, ular nafaqat jismoniy tarbiya vositasi, balki xalq madaniy merosining muhim qismi hisoblanadi. Tarixiy manbalar shuni koʻrsatadiki, alysh va kurash sporti orqali yoshlar nafaqat jismoniy tayyorgarlikni oshirgan, balki ijtimoiy qadriyatlar, urf-odatlar va jamiyat ichidagi etik meʼyorlarni ham oʻrganishgan [Choriyev Z., 1999. – S.16.].

Soʻnggi yillarda texnologik rivojlanish, xususan, raqamlashtirish, VR (Virtual haqiqat), AR (Kengaytirilgan haqiqat), 3D modellash va multimedia vositalari anʼanaviy sport merosini saqlash va global auditoriyaga yetkazish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Shu nuqtai nazardan onlayn muzey konsepti bugungi kunda turkiy sport merosini interaktiv va vizual tarzda taqdim etishning eng samarali vositasi sifatida qaralmoqda [Islomov A., 2018. – S.42.].

Turkiy sport merosining ahamiyati. Turkiy sport turlari nafaqat jismoniy mashqlar, balki xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstini aks ettiradi. Alysh va kokpar sport turlari milliy urf-odatlar, etnik qadriyatlar va jamiyat ichidagi qadriyatlarni oʻzida mujassamlashtiradi [Qodirov B., 2015. – S.87.]. Ushbu sport turlari orqali turkiy xalqlar oʻz tarixini, madaniyati va urf-anʼanalari bilan bogʻlanadi, yosh avlodga merosni yetkazadi.

Raqamli formatda saqlash orqali bu merosni nafaqat hududiy, balki global auditoriyaga yetkazish mumkin. Onlayn muzey konsepti esa oʻquvchilar, tadqiqotchilar va keng jamoatchilik uchun interaktiv oʻrganish maydoni yaratadi [Murodov D., 2020. – S.12.]. Shu bilan birga, turkiy sport merosining raqamlashtirilishi xalqaro ilmiy hamjamiyatda ham qadrlanmoqda, chunki u tarixiy manbalarni saqlash, tadqiq qilish va targʻib qilish imkoniyatini oshiradi.

Onlayn muzey — bu raqamli platformada turkiy sport merosini interaktiv tarzda taqdim etadigan resursdir. Uning tarkibi bir nechta asosiy elementlardan iborat:

1. 3D modellash va virtual eksponatlar. Tarixiy sport kiyimlari, medallar, atributlar va uskunalar 3D formatda yaratiladi va VR muhitida tomoshabinlar tomonidan ko‘rilishi mumkin [Ahmadov R., 2019. – S.58.]. Bu esa eksponatlarni haqiqiy makonda ko‘rish tajribasini taqdim etadi va foydalanuvchida haqiqiy sport maydonida bo‘lgandek his yaratadi. Misol uchun, alysh kurashchilari kiyadigan belbog‘ va kurash kurtkalari 3D formatda raqamlashtirilishi mumkin, foydalanuvchi esa ularni VR yoki AR orqali interaktiv tarzda o‘rganadi.

2. Video va foto arxivlar. Onlayn muzeylarda an‘anaviy sport turlarining musobaqalari, xalq festivallari va tarixiy tadbirlar videolar va foto arxivlar yordamida saqlanadi [Tursunov S., 2017. – S.33.]. Bu arxivlar nafaqat tarixiy manbalarni himoya qiladi, balki tomoshabinlarga turkiy sport an‘analari bilan tanishish imkonini beradi. Misol tariqasida, 20-asrning boshlarida o‘tkazilgan kokpar musobaqalarining videotasvirlarini raqamlashtirish mumkin.

3. Interaktiv xaritalar va ta‘lim resurslari. Turkiy sport turlari bo‘yicha geografik va tarixiy ma‘lumotlar interaktiv xaritada taqdim etiladi. Shu orqali foydalanuvchi turli hududlarda sport turlarining qayerda va qanday rivojlanganini o‘rganadi [Islomov A., 2018. – S.45.]. Interaktiv xaritalar orqali turkiy sport musobaqalari tarixi, mashhur sportchilar va ularning yutuqlari haqida ma‘lumot olish mumkin.

4. VR/AR texnologiyalari. VR va AR texnologiyalari foydalanuvchilarga alysh, kokpar, kurash va tog‘ kurashi sportlarini virtual muhitda tajriba qilish imkonini beradi [Choriyev Z., 1999. – S.18.]. Misol uchun, foydalanuvchi VR ko‘zoynagi yordamida kokpar musobaqasining jonli sahnasini tomosha qilishi yoki AR ilovasi orqali o‘z xonasi ichida alysh kurashchilarini joylashtirishi mumkin.

Onlayn muzeyning foydalari

1. Turkiy sport merosini saqlash va tadqiq qilish imkoniyati;
2. Global auditoriyaga targ‘ib qilish va madaniy aloqalarni kuchaytirish;
3. Ta‘lim jarayonida qo‘llash: maktab va universitetlarda interaktiv o‘quv resurslari sifatida foydalanish [Murodov D., 2020. – S.14.];
4. Turizmni rivojlantirish: virtual ekskursiyalar orqali xalqaro qiziqish uyg‘otish;
5. Madaniy merosni yosh avlodga qiziqarli va vizual tarzda yetkazish;
6. Ilmiy tadqiqotlar uchun raqamli arxivlar yaratish va xalqaro hamjamiyatga ochiq qilish.

Onlayn muzeylar nafaqat tarixiy va madaniy merosni saqlash, balki yosh avlodga an‘anaviy sport turlarini tanitish va ularni global miqyosda targ‘ib qilish imkoniyatini yaratadi [Ahmadov R., 2019. – S.60.].

Turkiy sport merosini raqamli resurslar orqali saqlash va targ‘ib qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi. VR, AR va 3D texnologiyalari yordamida tarixiy sport turlari interaktiv tarzda o‘rganilishi, tomoshabin va o‘quvchilar uchun jonli tajriba yaratishi mumkin. Shu bilan birga, onlayn muzeylar global auditoriya uchun ochiq bo‘lib, turkiy madaniy merosni butun dunyoga targ‘ib qilish imkoniyatini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mengliyev B. R. (2021). Kompyuter lingvistikasi (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. – 320 b.
2. Choriyev Z. (1999). Tarixiy sport turlari. – Toshkent: Fan. – 120 b.
3. Islomov A. (2018). Raqamli madaniyat va VR texnologiyalari. – Toshkent: Ilm-nashr. – 200 b.
4. Qodirov B. (2015). Turkiy sport merosi. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti. – 150 b.
5. Murodov D. (2020). Onlayn muzeylar va raqamli arxivlar. – Toshkent: O‘quvchi. – 180 b.
6. Ahmadov R. (2019). Interaktiv texnologiyalar va madaniy meros. – Toshkent: “Ilm-fan” nashriyoti. – 220 b.
7. Tursunov S. (2017). Multimedia va ta’lim. – Toshkent: Ta’lim nashriyoti. – 190 b.

VIRTUAL HAQIQAT (VR) VA KENGAYTIRILGAN HAQIQAT (AR) TEXNOLOGIYALARI ORQALI TARIXIY TURKIY SPORT TURLARINI JONLANTIRISH

Vapayev Kadam Ravshonbekovich,
UrDPI “Jismoniy madaniyat” kafedrası dotsenti
+998937502666 vapayevkadam@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada VR va AR texnologiyalari asosida tarixiy turkiy sport turlarini raqamlashtirish, virtual rekonstruksiya qilish hamda ularni ta’lim va turizm sohalarida qo‘llashning ilmiy va amaliy jihatlari tahlil etiladi.

Аннотация. В данной статье анализируются научные и практические аспекты цифровизации исторических тюркских видов спорта на основе технологий VR и AR, их виртуальной реконструкции, а также возможности применения в сферах образования и туризма.

Annotation. This article examines the scientific and practical aspects of digitizing historical Turkic sports based on VR and AR technologies, their virtual reconstruction, as well as their application in the fields of education and tourism.

Kalit soʻzlar: virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, turkiy sport, raqamlashtirish, madaniy meros, 3D modellash, interaktiv taʼlim

Ключевые слова: виртуальная реальность, дополненная реальность, турецкие виды спорта, цифровизация, культурное наследие, 3D моделирование, интерактивное обучение

Keywords: virtual reality, augmented reality, Turkic sports, digitalization, cultural heritage, 3D modeling, interactive learning

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida milliy madaniy merosni saqlash va uni zamonaviy vositalar orqali targʻib qilish dolzarb masalaga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi madaniyat va sport sohasida ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalari tarixiy jarayonlarni vizual va interaktiv tarzda qayta tiklash imkonini bermoqda.

Raqamlashtirish jarayoni madaniy boyliklarni uzoq muddat saqlash va ommalashtirishning samarali vositasi sifatida baholanadi [Mengliyev B. R., 2021. – B.42.]. Shu bois turkiy xalqlarning boy sport merosini zamonaviy texnologiyalar asosida jonlantirish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Turkiy sport turlarining tarixiy-madaniy mohiyati. Turkiy xalqlar tarixida sport jismoniy chiniqish, harbiy tayyorgarlik va maʼnaviy tarbiyaning muhim elementi boʻlib xizmat qilgan. Milliy sport turlari orqali yosh avlod jasorat, epchillik va hamjihatlik ruhida tarbiyalangan.

Masalan, Alysh kurashi qadimiy belbogʻli kurash turi boʻlib, u Markaziy Osiyo hududida keng tarqalgan. Ushbu sport turi kuch, muvozanat va strategik fikrlashni talab qiladi.

Shuningdek, Kökbörü oʻyini ot ustida jamoaviy kurashga asoslangan milliy sport turi hisoblanadi. U qadimda harbiy mashgʻulot vazifasini ham bajargan. Tarixiy manbalarda milliy oʻyinlarning xalq turmushidagi oʻrni alohida taʼkidlangan [Choriyev Z., 1999. – S.15.].

Milliy sport turlari moddiy va nomoddiy madaniy merosning ajralmas qismi boʻlib, ularni asrash va targʻib qilish zamonaviy yondashuvni talab etadi.

VR va AR texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslari. Virtual haqiqat (VR) – bu foydalanuvchini sunʼiy yaratilgan uch oʻlchamli muhitga olib kiruvchi texnologiya boʻlib, u real muhitni toʻliq simulyatsiya qiladi. Kengaytirilgan haqiqat (AR) esa real dunyo tasviriga raqamli elementlarni qoʻshish orqali boyitilgan muhit hosil qiladi.

Mutaxassislar taʼkidlashicha, VR tizimlari immersivlik va interaktivlik xususiyati bilan ajralib turadi [Sherman W. R., Craig A. B., 2019. – P.21.]. AR texnologiyasi esa real vaqt rejimida grafik obyektlarni muhitga integratsiya qilish imkonini beradi [Cawood S., Fiala M., 2008. – P.7.].

Taʼlim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish oʻquvchilarning bilimni oʻzlashtirish darajasini oshiradi [Yuldashev J. G., 2018. –

B.63.]. Shu sababli VR va AR tizimlari milliy sport merosini o‘rganishda samarali vosita bo‘la oladi.

Tarixiy sport o‘yinlarini virtual shaklda tiklash bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tarixiy manbalarni o‘rganish va ilmiy tahlil qilish;
2. 3D modellash orqali sport maydonlari va anjomlarini yaratish;
3. VR/AR platformasiga integratsiya qilish;
4. Interaktiv sinov va taqdimot bosqichi.

Masalan, Alysh kurash maydoni, milliy kiyimlar va tomoshabinlar muhiti 3D formatda tiklanadi. Foydalanuvchi VR ko‘zoynagi yordamida kurashchi sifatida harakat qilib, usullarni bajarishi mumkin.

Kökbörü o‘yini esa harakat sensorlari orqali simulyatsiya qilinadi. Maxsus qurilmalar foydalanuvchiga chavandoz harakatlarini his etish imkonini beradi.

Axborot texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish o‘quv samaradorligini oshirishi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan [Abduqodirov A. A., 2017. – B.95.].

VR va AR asosidagi loyihalar nafaqat ta’lim sohasida, balki turizm va madaniy diplomatiyada ham muhim o‘rin tutadi. Muzey va madaniy markazlarda virtual sport zonalarini tashkil etish milliy merosni zamonaviy shaklda namoyish etish imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli platformalar orqali xalqaro auditoriya turkiy sport turlari bilan tanishadi. Bu jarayon milliy brendni shakllantirish va madaniy almashinuvni rivojlantirishga xizmat qiladi [Azimov Q., 2005. – B.112.].

VR va AR texnologiyalarini joriy etishda texnik infratuzilma, moliyaviy resurs va malakali kadrlar masalasi dolzarbdir. Shunga qaramay, raqamli texnologiyalar rivoji ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal etish imkonini bermoqda.

Kelajakda sun’iy intellekt asosida harakatlarni tahlil qilish, avtomatik tarjima va global onlayn musobaqalarni tashkil etish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa turkiy sport merosining yanada keng ommalashuviga olib keladi.

Xulosa. VR va AR texnologiyalari tarixiy turkiy sport turlarini saqlash va targ‘ib qilishda innovatsion yondashuv sifatida katta salohiyatga ega. Ular yordamida milliy sport an‘analari zamonaviy raqamli muhitda qayta tiklanadi, yosh avlodga interaktiv tarzda yetkaziladi va xalqaro miqyosda ommalashtiriladi.

Raqamlashtirish jarayoni turkiy madaniy merosni saqlashning samarali vositasi bo‘lib, uni ta’lim, turizm va ilmiy tadqiqotlar bilan integratsiya qilish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mengliyev B. R. Kompyuter lingvistikasi (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2021-y. – 320 b.

2. Choriyev Z. O‘zbek milliy o‘yinlari tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti 1999-y. – 128 b.
3. Abduqodirov A. A. Axborot texnologiyalari va ta’lim jarayoni. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti 2017-y. – 256 b.
4. Yuldashev J. G. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti 2018-y. – 240 b.
5. Azimov Q. O‘zbek xalq o‘yinlari va milliy sport turlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi 2005-y. – 180 b.
6. Sherman W. R., Craig A. B. Understanding Virtual Reality: Interface, Application, and Design (2nd ed.). – Cambridge, MA: Morgan Kaufmann. 2019-y. – 938 p.
7. Cawood S., Fiala M. Augmented Reality: A Practical Guide. – Raleigh, NC: Pragmatic Bookshelf 2008-y. – 272 p.

**BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGLARINING
KASBIY KOMPETENSIYALARINI OSHIRISHDA RAQAMLI
RESURLAR ORQALI TURKIY XALQLAR JISMONIY MADANIYATI
MEROSINI SAQLASH VA TARG‘IB QILISHNING AHAMIYATI**

Kalandarov Sharofiddin Sitmamatovich

Katta o‘qituvchi. UrDPI Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti.
+998942308810 saidzodakalandariy@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport pedagoglarining kasbiy kompetensiyalarini oshirishda raqamli resurslar orqali turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targ‘ib qilishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Sharq va G‘arb olimlarining ilmiy xulosalari asosida raqamli texnologiyalarning pedagogik ta’limdagi o‘rni, turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosining ma’naviy-axloqiy va estetik qadriyatlarini hamda ularni bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda qo‘llash mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda bo‘lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash tizimida mavjud muammolar va ularning yechimlari bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретико-методологические основы сохранения и популяризации наследия физической культуры тюркских народов через цифровые ресурсы в повышении профессиональных компетенций будущих педагогов по физической культуре и спорту. На основе научных выводов восточных и западных ученых освещены роль цифровых технологий в педагогическом образовании, духовно-нравственные и эстетические ценности наследия физической

культуры тюркских народов, а также механизмы их применения в формировании профессиональных компетенций будущих педагогов. Также разработаны научно-практические рекомендации по существующим проблемам в системе подготовки будущих педагогов по физической культуре в Узбекистане и путям их решения.

Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of preserving and promoting the physical culture heritage of Turkic peoples through digital resources in enhancing the professional competencies of future physical education and sports pedagogues. Based on scientific conclusions of Eastern and Western scholars, the role of digital technologies in pedagogical education, the spiritual-moral and aesthetic values of Turkic peoples' physical culture heritage, and mechanisms for their application in forming professional competencies of future pedagogues are highlighted. Additionally, existing problems in the system of training future physical education pedagogues in Uzbekistan and scientific-practical recommendations for their solutions are developed.

Kalit soʻzlar: kasbiy kompetensiya, raqamli resurslar, turkiy xalqlar jismoniy madaniyati, maʼnaviy-axloqiy tarbiya, estetik qadriyatlar, raqamli meros.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, цифровые ресурсы, физическая культура тюркских народов, духовно-нравственное воспитание, эстетические ценности, цифровое наследие.

Keywords: professional competence, digital resources, physical culture of Turkic peoples, spiritual-moral education, aesthetic values, digital heritage.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda boʻlajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish, ularni zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan qurollantirish dolzarb vazifaga aylangan. Xususan, jismoniy tarbiya va sport pedagoglari tayyorlash tizimida raqamli resurslardan foydalanish orqali nafaqat kasbiy mahoratni oshirish, balki ming yillik turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va kelajak avlodga yetkazish imkoniyati paydo boʻlmoqda.

UNESKO ekspertlarining tahlillariga koʻra, raqamlashtirish global madaniy merosni saqlab qolishning asosiy vositasiga aylanmoqda (Koekoek J., van Hilvoorde I., 2018:45). Deloitte ekspertlari esa texnologiyalarning gumanitar sohalarga integratsiyasi muhim iqtisodiy imkoniyatlar yaratishini taʼkidlaydi (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:8). Shu nuqtai nazardan, turkiy xalqlarning boy jismoniy madaniyati merosini raqamli resurslar vositasida saqlash va targʻib qilish nafaqat madaniy, balki pedagogik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – boʻlajak jismoniy tarbiya va sport pedagoglarining kasbiy kompetensiyalarini oshirishda raqamli resurslar orqali turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targʻib qilishning ilmiy-

nazariy asoslarini yoritish, shuningdek, bu borada O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarni tahlil qilishdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi va yangiligi-XXI asrda ta'lim tizimining rivojlanishi nafaqat bilim berish, balki har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashni ham o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan (Xalmuratov M.T., 2025:1824). Jismoniy tarbiya pedagoglari nafaqat dars o‘tuvchi, balki murabbiy, tashkilotchi va tarbiyachi hamdir (Ravshanov B.X., 2025:112). Shu bois, ularning kasbiy kompetensiyalari tarkibida ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik kompetensiyalar alohida o‘rin tutadi.

Mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini raqamli resurslar orqali saqlash va targ‘ib qilish masalasi bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish kontekstida kompleks tadqiq etilmagan. Shuningdek, O‘zbekistonda bo‘lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash tizimida turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosidan foydalanish mexanizmlari va raqamli resurslarning integratsiyasi masalalari yetarlicha o‘rganilmagan.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi- G‘arb olimlari tadqiqotlari. Jismoniy tarbiya ta'limida raqamli texnologiyalarni qo‘llash masalalari G‘arb olimlari tomonidan keng tadqiq etilgan. Koekoek J. va van Hilvoorde I. muharrirligida chop etilgan "Digital technology in physical education: global perspectives" (2018) nomli to‘plamda jismoniy tarbiyada raqamli texnologiyalarning integratsiyasi masalalari kompleks tahlil qilingan. Ushbu asarda video tahlil, raqamli portfolio, virtual reallik va ijtimoiy medianing jismoniy tarbiyadagi imkoniyatlari yoritilgan (Koekoek J., van Hilvoorde I., 2018:78). Norvegiya olimlari O. Østerlie, G.O. Kristensen va boshqalarning "Digital technology use in physical education teacher education: a scoping review" (2025) nomli tadqiqotida jismoniy tarbiya pedagoglari tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanishning global tajribasi tahlil qilingan. Mualliflarning xulosasiga ko‘ra, raqamli texnologiyalar pedagogik ta'limda tub o‘zgarishlar yaratish salohiyatiga ega bo‘lib, ulardan foydalanish bo‘yicha strategik yondashuvlar ishlab chiqish zarur (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:12).

Ng K., Venckuniene K. va boshqalarning "Associations between technology use, knowledge and inclusive physical education teacher-efficacy among European primary school teachers" (2025) maqolasida texnologiyalardan foydalanish bilan pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, pedagoglarning texnologik-pedagogik kompetensiyalari (TPASK-21) ularning kasbiy samaradorligiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi (Ng K., Venckuniene K., 2025:75).

Sharq olimlari va turkiy mamlakatlar tadqiqotlari. O‘zbekistonlik olimlardan B. Ravshanovning "Kasbiy ta'lim tashkilotlarida bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni kasbiy kompetensiyasini oshirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati" (2025) maqolasida jismoniy tarbiya mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati

yoritilgan. Muallif raqamli platformalar, mobil ilovalar, simulyatorlar va onlayn treninglar yordamida jismoniy tayyorgarlikni baholash, mashgʻulotlarni avtomatlashtirish va tahlil qilish imkoniyatlarini tahlil qilgan (Ravshanov B.X., 2025:114).

M. Xalmuratovning "Boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining kasbiy komponentlari va koʻnikmalari" (2025) maqolasida jismoniy tarbiya pedagoglarining kasbiy kompetensiyalari – pedagogik, metodik, kommunikativ va innovatsion kompetensiyalar tasniflangan. Muallif Finlyandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasiga asoslanib, har bir pedagog maxsus malaka testidan oʻtishi, pedagogik innovatsiyalarni amalda sinab koʻrishi zarurligini taʼkidlaydi (Xalmuratov M.T., 2025:1825).

Turkiyalik olimlardan E. Yurdadonning "Sport in Turkey in the Pre-Islamic Period" (Islomgacha boʻlgan davrda Turkiyada sport) tadqiqotida qadimgi turklarda sport madaniyati, jumladan, merganlik, ot chopish, kurash va chirit kabi sport turlarining rivojlanganligi haqida maʼlumot berilgan (Yurdadon E., 2011:34).

Qozogʻistonlik olimlar A. Bastamitova, N. Shaymerdinova va boshqalarning "Equestrian games and competitions in the ethno-culture of Turkic peoples" (2024) maqolasida ot sporti oʻyinlarining turkiy xalqlar etnomadaniyatidagi oʻrni, ularning ildizlari chuqur qadimiylikka borib taqalishi va Mahmud Qoshgʻariyning "Devonu lugʻotit-turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadgʻu bilig" asarlarida oʻz aksini topganligi tahlil qilingan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:352).

Raqamli meros va turkiy xalqlar hamkorligi. Turkiy madaniyat va meros jamgʻarmasi hamda Astana Xalqaro universiteti hamkorligida 2026 yilda "Digitalizing Heritage: AIU Enhances Cooperation with the Turkic Culture Foundation" loyihasi doirasida turkiy qadriyatlarini raqamlashtirish va saqlash masalalari muhokama qilingan. Loyiha doirasida interaktiv taʼlim resurslari yaratish, turkiy xalqlar merosini raqamli formatda kelgusi avlodlarga yetkazish rejalashtirilgan (Astana International University, 2026). Turkiyaning Amasiya viloyatida amalga oshirilgan "Amasya Region Zakir Works Archiving Project" (2025) loyihasi doirasida Aleviy-Bektoshiy anʼanalariga oid madaniy meros raqamli arxivga aylantirilgan. Doktor E. Demirtash rahbarligida amalga oshirilgan ushbu loyiha turkiy xalqlarning ogʻzaki anʼanaviy madaniyatini saqlab qolish va kelajak avlodga yetkazishda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini koʻrsatgan (Demirtaş E., Gençer B., 2025).

Boʻlajak jismoniy tarbiya pedagoglarining kasbiy kompetensiyalari: maʼnaviy-maʼrifiy va axloqiy-estetik jihatlar va kasbiy kompetensiya tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Kasbiy kompetensiya – bu oʻqituvchining oʻz faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur boʻlgan bilim, koʻnikma, shaxsiy fazilatlar va kasbiy qadriyatlar majmuidir (Xalmuratov M.T., 2025:1824). Jismoniy tarbiya pedagoglarining kasbiy kompetensiyalari quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Pedagogik kompetensiya – ta'lim jarayonini tashkil qilish va boshqarish qobiliyati. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilar bilan ishlashda ularning yoshi, fiziologik xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda darslarni tashkil etadi (Ravshanov B.X., 2025:113).
2. Metodik kompetensiya – dars jarayonini samarali metodlar asosida olib borish malakasi. Bu kompetensiya dars rejasini tuzish, mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil qilish, sport mashqlarini xavfsiz va to'g'ri bajarishni o'rgatish bilan bog'liq (Xalmuratov M.T., 2025:1825).
3. Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy muloqot va aloqa o'rnatish qobiliyati. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining o'quvchilar, ota-onalar, sport murabbiylari va boshqa pedagoglar bilan samarali muloqotda bo'lishi zarur (Ravshanov B.X., 2025:113).
4. Innovatsion kompetensiya – yangi texnologiyalarni o'rganish va qo'llay olish salohiyati. Zamonaviy ta'limda yangi texnologiyalarni, masalan, videodarslar, onlayn platformalar, AR/VR texnologiyalarini qo'llash jismoniy tarbiya darslarini yanada samarali va qiziqarli qiladi (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:10).

Ma'naviy-ma'rifiy kompetensiya -bo'lajak jismoniy tarbiya pedagoglarining kasbiy tayyorgarligida muhim o'rin tutadi. Ushbu kompetensiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash va ularga sodiqlik;
- O'z xalqining tarixi, madaniyati va an'alarini chuqur bilish;
- O'quvchilarda vatanparvarlik, milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirish qobiliyati;
- Ma'naviy tahdidlarga qarshi tura olish immunitetiga ega bo'lish.

Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosi mana shu ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyani shakllantirishning boy manbaidir. Qadimgi turkiy yodgorliklarda (miloddan avvalgi VIII asr) sport mahorati "birinchi darajali" deb ta'riflangan va bu holat jinsidan qat'i nazar barchaga tegishli bo'lgan (Yurdadon E., 2011:36). Kurash, merganlik, ot chopish kabi sport turlari turkiy xalqlarning jangovar ruhi, mardligi va vatanparvarligini tarbiyalagan (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:355).

Axloqiy-estetik kompetensiya jismoniy tarbiya pedagoglarining kasbiy faoliyatida quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Go'zallikni his qilish, sportdagi estetik jihatlarni anglash;
- Axloqiy fazilatlar – halollik, adolat, raqibga hurmat, sadoqat;
- O'quvchilarda sog'lom turmush tarziga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantirish;
- Jismoniy madaniyat orqali shaxsning uyg'un rivojlanishini ta'minlash.

Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosida axloqiy-estetik qadriyatlar alohida o'rin tutadi. Kurashda raqibga hurmat, baygeda g'olibni tabriklash an'anasi, chirit o'yinidagi olijanoblik – bularning barchasi turkiy xalqlar sport merosining axloqiy-estetik qadriyatlaridir (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:358).

Raqamli resurslar orqali turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targ‘ib qilish. Raqamli resurslarning turlari va imkoniyatlari

Jismoniy tarbiya va sport pedagoglarini tayyorlashda qo‘llaniladigan raqamli resurslar quyidagi turlarga bo‘linadi (Koekoek J., van Hilvoorde I., 2018:92):

1. Videoresurslar va video tahlil tizimlari – sport mashqlarining texnikasini ko‘rsatish, tahlil qilish va baholash imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, videoyozuvlar jismoniy tarbiya pedagoglari tayyorlashda eng keng tarqalgan texnologik vosita hisoblanadi (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:7).
2. Mobil ilovalar va onlayn platformalar – masofaviy ta‘lim, test sinovlari, jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun xizmat qiladi.
3. Virtual (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari – sport mashqlarini virtual muhitda bajarish, tarixiy sport voqealarini virtual rekonstruksiya qilish imkonini beradi.
4. Geymifikatsiya elementlari – sport o‘yinlari va musobaqalarni raqamli formatda tashkil etish.
5. Raqamli arxivlar va kutubxonalar – turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosiga oid materiallarni saqlash, tizimlashtirish va tarqatish.

Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini raqamli resurslarga joylash tajribasi-Turkiy mamlakatlarda so‘nggi yillarda madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

- Qozog‘istonda Turkiy madaniyat va meros jamg‘armasi hamkorligida turkiy xalqlar merosini raqamlashtirish va interaktiv ta‘lim resurslari yaratish loyihasi amalga oshirilmoqda (Astana International University, 2026).
- Turkiyada Amasiya viloyatida doktor E. Demirtash rahbarligida amalga oshirilgan loyiha doirasida mahalliy madaniy meros raqamli arxivga aylantirilgan. Loyiha natijalari Repertekül veb-saytida joylashtirilib, tadqiqotchilar va ijodkorlar foydalanishi uchun ochiq bo‘lgan (Demirtaş E., Gençer B., 2025).
- O‘zbekistonda "Besh tashabbus olimpiadasi" doirasida sport tadbirlarini yoritish, milliy sport turlarini targ‘ib qilish bo‘yicha raqamli platformalar yaratilmoqda (Ravshanov B.X., 2025:115).

Raqamli resurslarning bo‘lajak pedagoglar kasbiy kompetensiyalarini oshirishdagi ahamiyati-Raqamli resurslar orqali turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targ‘ib qilish bo‘lajak pedagoglarning quyidagi kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi:

1. Ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyani oshirish – turkiy xalqlarning boy sport merosini o‘rganish orqali bo‘lajak pedagoglarda milliy iftixor, vatanparvarlik tuyg‘ulari shakllanadi. Raqamli arxivlar va resurslar ushbu merosni chuqurroq o‘rganish imkonini beradi (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:360).
2. Axloqiy-estetik kompetensiyani rivojlantirish – turkiy xalqlar sport merosidagi axloqiy qadriyatlar (raqibga hurmat, halol o‘yin, olijanoblik) va estetik jihatlar (milliy sport liboslari, marosimlar) bo‘lajak pedagoglarning axloqiy-estetik dunyoqarashini boyitadi (Yurdadon E., 2011:38).

3. Innovatsion kompetensiyani kuchaytirish – raqamli resurslar bilan ishlash, ularni yaratish va targ‘ib qilish bo‘lajak pedagoglarning raqamli savodxonligini oshiradi, ularni zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan qurollantiradi (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:11).

4. Metodik kompetensiyani takomillashtirish – turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosiga oid raqamli materiallarni dars jarayonida qo‘llash metodikasini o‘zlashtirish bo‘lajak pedagoglarning metodik mahoratini oshiradi (Ravshanov B.X., 2025:116).

O‘zbekistonda bo‘lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash tizimi: muammolar va yechimlar

Mavjud muammolar tahlili-O‘zbekistonda bo‘lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash tizimida quyidagi muammolar mavjud:

1. Raqamli resurslarning yetarli emasligi. Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosiga oid raqamli resurslar, arxivlar va ma’lumotlar bazalarining yetishmasligi bo‘lajak pedagoglarning ushbu merosni chuqur o‘rganishiga to‘sqinlik qilmoqda (Ravshanov B.X., 2025:117).

2. Integratsiyaning sustligi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash dasturlarida turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosi va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi yetarli darajada emas (Xalmuratov M.T., 2025:1826).

3. Ilmiy tadqiqotlarning kamligi. Jismoniy tarbiya pedagoglari tayyorlashda raqamli texnologiyalar va turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosidan foydalanish masalalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar soni yetarli emas.

4. Moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi. Ko‘pgina oliy ta’lim muassasalarida raqamli resurslarni yaratish va ulardan foydalanish uchun zarur jihozlar, dasturiy ta’minot yetishmaydi.

5. Pedagoglarning raqamli savodxonligi darajasining pastligi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, umumiy maktablarda ishlaydigan pedagoglar texnologiyalardan foydalanishda maxsus ta’lim maktablari pedagoglariga nisbatan yuqori ko‘rsatkichga ega, ammo ularning ham TPASK-21 darajasi yetarli emas (Ng K., Venckuniene K., 2025:80).

Yechimlar va istiqbolli yo‘nalishlar-Mavjud muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosining raqamli arxivini yaratish. Mavjud manbalarni (qo‘lyozmalar, fotosuratlar, videoyozuvlar, ilmiy maqolalar) raqamlashtirish va yagona onlayn platformada jamlash (Astana International University, 2026).

2. Ta’lim dasturlarini takomillashtirish. Bo‘lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash dasturlariga "Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosi", "Sportda raqamli texnologiyalar", "Jismoniy tarbiyada raqamli resurslar" kabi maxsus kurslarni kiritish (Xalmuratov M.T., 2025:1826).

3. Interaktiv ta'lim resurslari yaratish. Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini targ'ib qiluvchi virtual muzeylar, 3D rekonstruksiylar, mobil ilovalar yaratish (Demirtaş E., Gençer B., 2025).

4. Pedagoglar malakasini oshirish. Amaldagi va bo'lajak pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni raqamli resurslar yaratish va ulardan foydalanish ko'nikmalariga o'rgatish (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:14).

5. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish. Mavzu doirasida fundamental va amaliy tadqiqotlar olib borish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Xulosa, bo'lajak jismoniy tarbiya va sport pedagoglarining kasbiy kompetensiyalarini oshirishda raqamli resurslar orqali turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targ'ib qilish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. G'arb va Sharq olimlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki:

1. Raqamli texnologiyalar jismoniy tarbiya pedagoglari tayyorlashda samarali vosita bo'lib, ulardan foydalanish bo'yicha strategik yondashuvlar ishlab chiqish zarur (Østerlie O., Kristensen G.O., 2025:12).

2. Turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosi boy ma'naviy-axloqiy va estetik qadriyatlarni o'zida mujassam etgan bo'lib, ular bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim manbadir (Bastamitova A., Shaymerdinova N., 2024:362).

3. Raqamli resurslar orqali turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targ'ib qilish bo'lajak pedagoglarning ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi (Ravshanov B.X., 2025:118).

4. O'zbekistonda bo'lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini raqamlashtirish va ta'lim dasturlariga integratsiya qilish zarur (Xalmuratov M.T., 2025:1826).

2025-2026 yillarda O'zbekistonda jismoniy tarbiya pedagoglarini sertifikatsiyalash tizimining joriy etilishi, kurash kabi milliy sport turlarining amaliy imtihonlar ro'yxatiga kiritilgani (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 652-sonli qarori, 2025) mazkur sohada ijobiy o'zgarishlardan dalolat beradi. Shuningdek, Turkiy mamlakatlar o'rtasida madaniy merosni raqamlashtirish bo'yicha hamkorlikning kuchayishi (Astana International University, 2026) turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosini saqlash va targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida bo'lajak jismoniy tarbiya pedagoglarini tayyorlash tizimida raqamli resurslar va turkiy xalqlar jismoniy madaniyati merosi integratsiyasini ta'minlash, ushbu sohada ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ravshanov, B.X. (2025). Kasbiy ta'lim tashkilotlarida bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni kasbiy kompetensiyasini oshirishda raqamli

- texnologiyalarning ahamiyati. Sciencebox konferensiya materiallari. Buxoro muhandislik-texnologiya instituti.
2. Koekoek, J., & van Hilvoorde, I. (Eds.). (2018). Digital technology in physical education: global perspectives. London: Routledge.
 3. Demirtaş, E., & Genç, B. (2025). Amasya Region Zakir Works Archiving Project. CultureCIVIC. Amasya University.
 4. Xalmuratov, M.T. (2025). Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy komponentlari va konikmalari. *Modern Science and Research*, 4(5), 1824–1826. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15567826>
 5. Osterlie, O., Kristensen, G.O., Holland, S.K., Camacho Miñano, M.J., & Whatman, S. (2025). Digital technology use in physical education teacher education: a scoping review. *Sport, Education and Society*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/13573322.2025.2474631>
 6. Astana International University. (2026, January 30). Digitalizing Heritage: AIU Enhances Cooperation with the Turkic Culture Foundation. <https://aiu.kz/en/relationship/news/1258>
 7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 17-oktyabrdagi 652-sonli qarori. "Musiqqa madaniyati fani va jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining bilim darajasini va kasbiy mahoratini aniqlash hamda ularga sertifikat berish tartibi to'g'risida"gi nizam.
 8. Ng, K., Venckuniene, K., Klavina, A., Labecka, M., Ostaseviciene, V., Pozeriene, J., Strazdina, N., Puromies, M., Reklaitiene, D., & Morgulec-Adamowicz, N. (2025). Associations between technology use, knowledge and inclusive physical education teacher-efficacy among European primary school teachers. *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, 108, 71–83.
 9. Bastamitova, A., Shaimerdinova, N., Aidarbekova, Z., Zhiyembay, B., & Alzhanova, E. (2024). Equestrian games and competitions in the ethno-culture of Turkic peoples. *Conservation Science in Cultural Heritage*, 23, 349–364.
 10. O'zbekiston Respublikasi. (2020). "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahrir). Toshkent.
 11. O'zbekiston Respublikasi. (2016). "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent.

HAYKALTAROSHLIK SAN’ATIDA MILLIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG’IB QILISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Panayeva Maloxat Muminovna

UrDPI San’atshunoslik kafedra o’qituvchisi

+99891-425-31-03 maloxatpanayeva91@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda haykaltaroshlik san’ati orqali milliy madaniy merosni saqlash va targ’ib qilish masalalari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va raqamli platformalarning haykaltaroshlik san’atini rivojlantirishdagi o’rni tahlil qilinadi.

Annotation. This thesis highlights the role of sculpture in preserving and promoting national cultural heritage. The influence of modern technologies, digital platforms and innovative approaches on the development of sculpture is also analyzed.

Аннотация. В данной работе рассматривается роль скульптуры в сохранении и популяризации национального культурного наследия. Также анализируется влияние современных технологий и цифровых платформ на развитие скульптурного искусства.

Kalit so’zlar: haykaltaroshlik, madaniy meros, san’at, turkiy madaniyat, badiiy obraz, ijodkorlik, raqamli texnologiya.

Keywords: sculpture, cultural heritage, art, creativity, digital technology, artistic image.

Ключевые слова: скульптура, культурное наследие, искусство, художественный образ, творчество.

Bugungi globalashuv jarayonida milliy madaniy merosni saqlash va uni kelajak avlodlarga yetkazish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Har bir xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyatlari hamda estetik qarashlari san’at asarlarida o’z aksini topadi. Shu jihatdan tasviriy san’atning muhim turlaridan biri bo’lgan haykaltaroshlik san’ati jamiyatning madaniy rivojida muhim o’rin egallaydi. Haykaltaroshlik orqali yaratilgan badiiy obrazlar insoniyat tarixini, madaniy merosini hamda ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi muhim san’at namunalari [3].

Haykaltaroshlik san’ati qadimdan insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo’lib kelgan. Markaziy Osiyo hududida ham ushbu san’at turi qadimdan rivojlangan bo’lib, arxeologik topilmalar, monumental yodgorliklar hamda me’moriy bezaklarda uning yorqin namunalari uchraydi. Bu esa haykaltaroshlik san’atining tarixiy va madaniy ahamiyatini yanada oshiradi [2].

Haykaltaroshlik san’ati orqali jamiyatning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari hamda estetik qarashlari badiiy obrazlar vositasida ifodalanadi. Ayniqsa, tarixiy shaxslar, afsonaviy qahramonlar va milliy qahramonlar obrazini yaratish orqali

xalqning ma'naviy dunyosi, tarixiy o'tmishi hamda madaniy an'analari namoyon bo'ladi.

Turkiy xalqlar madaniyatida haykaltaroshlik san'ati muhim ahamiyat kasb etadi. Qadimgi davrlarda yaratilgan tosh haykallar, yodgorliklar va monumental kompozitsiyalar xalqning dunyoqarashi, diniy e'tiqodlari hamda estetik didini ifodalovchi muhim san'at asarlari hisoblanadi. Bunday san'at asarlari nafaqat badiiy qiymatga ega, balki tarixiy manba sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda haykaltaroshlik san'ati milliy madaniy merosni saqlash va uni keng targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Monumental haykallar va yodgorliklar orqali tarixiy shaxslar xotirasi abadiylashtiriladi, jamiyatning tarixiy xotirasi mustahkamlanadi hamda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash imkoniyati yaratiladi [1].

Zamonaviy davrda innovatsion texnologiyalar rivojlanishi haykaltaroshlik san'atiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Raqamli modellashtirish, uch o'lchamli grafik texnologiyalar hamda virtual ko'rgazmalar haykaltaroshlik asarlarini yaratish va ularni keng auditoriyaga taqdim etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, internet tarmoqlari va raqamli platformalar orqali san'at asarlarini virtual muzeylar hamda onlayn galereyalar orqali namoyish etish imkoniyati kengaymoqda [4].

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar ham san'at asarlarini targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa san'atkorlarning ijodiy faoliyatini keng jamoatchilikka tanishtirish, xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirish hamda turli mamlakatlar o'rtasida tajriba almashish imkoniyatini yaratadi [4].

Xulosa qilib aytganda, haykaltaroshlik san'ati milliy madaniy merosni saqlash, rivojlantirish va targ'ib qilishda muhim o'rin tutadi. Ushbu san'at turi orqali xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari hamda estetik qarashlari badiiy obrazlar vositasida ifodalanadi. Haykaltaroshlik asarlari jamiyatning tarixiy o'tmishini aks ettirish bilan birga, milliy o'zlikni anglash jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi haykaltaroshlik san'atining yangi bosqichda rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Raqamli modellashtirish, virtual ko'rgazmalar hamda onlayn galereyalar orqali san'at asarlarini keng jamoatchilikka yetkazish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa milliy madaniy merosni global miqyosda targ'ib qilish hamda san'at sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu sababli haykaltaroshlik san'atini rivojlantirish, uni ilmiy jihatdan chuqur o'rganish hamda zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat san'at sohasining rivojiga, balki jamiyatning ma'naviy va madaniy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdirasilov, S. F. (2010). Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – Toshkent:

Fan va texnologiya.

2. Bulatov, S. S. (2008). O‘zbek tasviriy san’ati tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston.

3. Boymetov, B. B. (2016). Tasviriy san’at nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Tafakkur.

4. Honour, H., Fleming, J. (2009). A World History of Art. – London: Laurence King Publishing.

5. Panayeva, M. M. (2026). Haykaltaroshlik. - Xorazm: Khwarezm publication.

RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY XALQLARNING AN'ANAVIY MILLIY SPORT O'YINLARINI SAQLASH VA TARG'IB QILISH METODOLOGIYASINI ISHLAB CHIQISH

Yusupov Navro‘zbek Maxsudbek o‘g‘li

Urganch davlat pedagogika instituti magistri

+998975115646 (yusupovnavroz13@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy xalqlarning an'anaviy milliy sport o'yinlarini raqamli resurslar orqali saqlash va targ'ib qilish metodologiyasini ishlab chiqish masalasi ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda milliy sport o'yinlarining madaniy meros sifatidagi ahamiyati, ularni raqamli muhitda hujjatlashtirish va keng ommaga yetkazish usullari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari turkiy xalqlarning nomoddiy madaniy merosini zamonaviy texnologiyalar yordamida saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish imkoniyatlarini ochib beradi.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос разработки методологии сохранения и популяризации традиционных национальных спортивных игр тюркских народов с помощью цифровых ресурсов. В исследовании анализируется значение национальных спортивных игр как культурного наследия, методы их документирования в цифровой среде и донесения до широкой общественности. Результаты исследования показывают возможности сохранения нематериального культурного наследия тюркских народов с использованием современных технологий и его передачи будущим поколениям.

Abstract. This article considers the issue of developing a methodology for preserving and promoting traditional national sports games of the Turkic peoples through digital resources. The study analyzes the importance of national sports games as a cultural heritage, methods of documenting them in a digital environment and communicating them to the general public. The results of the study reveal the possibilities of preserving the intangible cultural heritage of the

Turkic peoples using modern technologies and transmitting them to future generations.

Kalit soʻzlar: raqamli resurslar, turkiy xalqlar, milliy sport oʻyinlari, madaniy meros, metodologiya, arxivlashtirish, virtual platforma, anʼanaviy oʻyinlar.

Ключевые слова: цифровые ресурсы, тюркские народы, национальные спортивные игры, культурное наследие, методология, архивирование, виртуальная платформа, традиционные игры.

Keywords: digital resources, Turkic peoples, national sports games, cultural heritage, methodology, archiving, virtual platform, traditional games.

Kirish. Globallashuv jarayonlari va zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida xalqlarning anʼanaviy madaniy merosi, jumladan, milliy sport oʻyinlari yoʻqolib ketish xavfi ostida qolmoqda. Turkiy xalqlarning koʻp asrlik tarixga ega boʻlgan kurash, kokpar, oʻzdirish, togʻora uloq, surpapak kabi anʼanaviy sport oʻyinlari nafaqat jismoniy tarbiya vositasi, balki etnik identifikatsiyaning muhim elementi hisoblanadi [Маматкулов, Б. М.2018. – 156 б]. Shu sababli, ushbu merosni raqamli texnologiyalar yordamida saqlash va keng ommaga yetkazish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon boʻlmoqda. UNESCO tomonidan qabul qilingan Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish toʻgʻrisidagi konventsiyaga muvofiq, anʼanaviy oʻyinlar va sport turlari nomoddiy madaniy merosning ajralmas qismi sifatida tan olingan [UNESCO, 2003. – 14 p]. Biroq, bugungi kunda turkiy xalqlarning koʻplab milliy sport oʻyinlari haqidagi maʼlumotlar tarqoq holda saqlanmoqda, tizimli raqamli arxivlar mavjud emas, metodologik yondashuvlar esa yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tadqiqotning maqsadi turkiy xalqlarning anʼanaviy milliy sport oʻyinlarini raqamli resurslar orqali saqlash va targʻib qilish metodologiyasini nazariy jihatdan asoslash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tizimli yondashuv va kontent-tahlil metodlari qoʻllanilgan. Metodologik bazani shakllantirish uchun mahalliy va xorijiy olimlarning nazariy qarashlariga murojaat qilingan. Raqamli madaniy meros konsepsiyasi XXI asrning boshlarida shakllana boshlagan boʻlib, Cameron va Kenderdine tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning madaniy merosni saqlashdagi transformativ roli taʼkidlangan [Cameron, F 2007. – 472 p]. Olimlarning fikricha, raqamli arxivlar nafaqat maʼlumotlarni saqlash, balki ularni interaktiv tarzda taqdim etish, global auditoriyaga yetkazish va taʼlim jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatini beradi. Ushbu yondashuv milliy sport oʻyinlarini saqlash kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki sport oʻyinlari dinamik xarakterga ega boʻlib, ularni toʻliq tasvirlash uchun video, audio va matnli kontentning integratsiyasi talab etiladi.

Oʻzbek olimlaridan Xudoyberganov milliy sport turlarining tarixiy-etnografik jihatlarini oʻrganib, kurash va boshqa milliy oʻyinlarning turkiy xalqlar

madaniyatidagi o‘rnini ochib bergan [Худойберганов, К. III 2019 № 3. – Б. 45–52]. Tadqiqotchi milliy sport o‘yinlarining avlodlar o‘rtasidagi madaniy uzluksizlikni ta’minlashdagi rolini ta’kidlab, ularni hujjatlashtirishning muhimligini asoslab bergan. Biroq, ushbu tadqiqotda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari yetarli darajada yoritilmagan.

Rossiyalik tadqiqotchi Кыласов sport antropologiyasi nuqtai nazaridan an’anaviy o‘yinlarning ijtimoiy-madaniy funksiyalarini tahlil qilib, ularning zamonaviy jamiyatdagi transformatsiyasi masalalarini ko‘rib chiqqan [Кыласов, А. В 2014. – 248 c]. Muallif an’anaviy sportning globallashtirish sharoitida yo‘qolib ketish xavfini qayd etib, uni saqlash uchun maxsus dasturlar va strategiyalar ishlab chiqish zarurligini ta’kidlagan. Abramov va Chikisheva esa etnografik ma’lumotlarni raqamli arxivlashtirishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqqan bo‘lib, ularning yondashuvlari milliy sport o‘yinlarini raqamli saqlash metodologiyasini shakllantirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi [Абрамов, Р. Н. 2020. – № 2. – С. 89–104].

Xorijiy tadqiqotlarda, xususan, Roux tomonidan olib borilgan ishlarda an’anaviy o‘yinlarning madaniy identitetni shakllantirish va saqlashdagi roli chuqur tahlil qilingan [Roux, J. P. 2015 P. 112–128]. Muallif milliy o‘yinlarni UNESCO ro‘yxatiga kiritish va xalqaro miqyosda tan olish jarayonlarini o‘rganib, raqamli hujjatlashtirishning ushbu jarayondagi muhim ahamiyatini ko‘rsatib bergan. Parry va boshqalar esa "nomoddiy sport merosi" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, uning raqamli saqlash metodologiyasini ishlab chiqqan [Parry, J. 2019 P. 621–637].

Turkiya tadqiqotchilari Ince va Koçak milliy sport o‘yinlarini raqamli platformalar orqali targ‘ib qilishning samarali usullarini tahlil qilib, ijtimoiy tarmoqlar va multimedia resurslarining imkoniyatlarini ochib bergan [İnce, A 2021. – Cilt 4, № 1. – S. 78–92]. Qozog‘iston olimi Sagyndykov esa Markaziy Osiyo turkiy xalqlarining milliy sport o‘yinlari klassifikatsiyasini ishlab chiqib, ularning umumiy xususiyatlari va o‘ziga xos jihatlarini aniqlagan [Сағындықов, Е. Б. 2017. – 184 б].

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili asosida turkiy xalqlarning an’anaviy milliy sport o‘yinlarini raqamli resurslar orqali saqlash va targ‘ib qilish metodologiyasining asosiy komponentlari aniqlangan. Birinchidan, raqamli hujjatlashtirish bosqichi milliy sport o‘yinlari haqidagi ma’lumotlarni tizimli ravishda to‘plash, video va audio yozuvlar qilish, etnografik tavsiflar yaratish hamda arxiv materiallarini raqamlashtirishni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichda yuqori sifatli multimedia kontentni yaratish, metadata standartlarini qo‘llash va ma’lumotlar bazasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, raqamli arxivlashtirish va saqlash bosqichi yaratilgan kontentni uzoq muddatli saqlash, himoyalash va boshqarish tizimini o‘z ichiga oladi. Bu yerda bulutli texnologiyalar, raqamli kutubxonalar va maxsus arxiv platformalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Uchinchidan, targ‘ibot va

ommalashtirilash bosqichi veb-saytlar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar va virtual muzeylar orqali milliy sport o'yinlari haqidagi ma'lumotlarni keng auditoriyaga yetkazishni nazarda tutadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, turkiy xalqlarning milliy sport o'yinlarini raqamli saqlashda quyidagi metodologik tamoyillarga amal qilish zarur: komplekslilik tamoyili barcha turkiy xalqlarning milliy sport o'yinlarini qamrab oluvchi yagona raqamli platformani yaratishni nazarda tutadi; autentiklik tamoyili o'yinlarning an'anaviy shakllari va qoidalarini to'liq saqlashni ta'minlaydi; interaktivlik tamoyili foydalanuvchilarga raqamli kontent bilan faol o'zaro aloqada bo'lish imkoniyatini beradi; ko'p tillilik tamoyili esa ma'lumotlarni turli tillarda, jumladan, barcha turkiy tillarda taqdim etishni nazarda tutadi.

Raqamli resurslarning samarali ishlashi uchun turkiy mamlakatlar o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish, yagona metadata standartlarini qo'llash va kontentni doimiy yangilab borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, milliy sport o'yinlarini ta'lim tizimiga integratsiya qilish, virtual treninglar va o'quv materiallarini ishlab chiqish orqali yosh avlod o'rtasida qiziqish uyg'otish mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko'ra, turkiy xalqlarning an'anaviy milliy sport o'yinlarini raqamli resurslar orqali saqlash va targ'ib qilish metodologiyasi uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: raqamli hujjatlashtirish, arxivlashtirish va targ'ibot. Ushbu metodologiyaning samarali amalga oshirilishi uchun turkiy mamlakatlar o'rtasida hamkorlik, yagona standartlarni qo'llash va davlat darajasidagi qo'llab-quvvatlash zarur. Taklif etilgan metodologik yondashuvlar turkiy xalqlarning nomoddiy madaniy merosini saqlash, kelajak avlodlarga yetkazish va xalqaro miqyosda targ'ib qilish imkoniyatini beradi. Kelgusida ushbu metodologiyani amalda sinab ko'rish, raqamli platformalarni yaratish va ularning samaradorligini baholash bo'yicha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Маматқулов, Б. М. Ўзбек миллий спорт ўйинлари тарихи ва ривожланиши / Б. М. Маматқулов. – Тошкент : Фан, 2018. – 156 б.
2. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris : UNESCO, 2003. – 14 p.
3. Cameron, F. Theorizing Digital Cultural Heritage: A Critical Discourse / F. Cameron, S. Kenderdine. – Cambridge : MIT Press, 2007. – 472 p.
4. Худойберганов, К. Ш. Кураш – миллий маданият бойлиги / К. Ш. Худойберганов // Ўзбекистон миллий университети хабарлари. – 2019. – № 3. – Б. 45–52.
5. Кыласов, А. В. Спортивное наследие человечества / А. В. Кыласов. – Москва : Советский спорт, 2014. – 248 с.
6. Абрамов, Р. Н. Цифровая архивация этнографических данных: теория и практика / Р. Н. Абрамов, Е. А. Чикишева // Этнографическое обозрение. – 2020. – № 2. – С. 89–104.

7. Roux, J. P. Traditional Games and Cultural Identity in Central Asia / J. P. Roux // Journal of Asian Studies. – 2015. – Vol. 28, № 2. – P. 112–128.
8. Parry, J. Intangible Sport Heritage: Concept and Methodology / J. Parry, S. Robinson, N. Watson // International Journal of Sport Policy. – 2019. – Vol. 11, № 4. – P. 621–637.
9. İnce, A. Dijital Platformlar Aracılığıyla Geleneksel Sporların Tanıtımı / A. İnce, S. Koçak // Türk Spor Bilimleri Dergisi. – 2021. – Cilt 4, № 1. – S. 78–92.
10. Сағындықов, Е. Б. Орталық Азия түркі халықтарының ұлттық спорт ойындары / Е. Б. Сағындықов. – Алматы : Қазақ университеті, 2017. – 184 б.

INTERNET VA IJTIMOY TARMOQLAR ORQALI TURKIY MEROSNI SAMARALI TARG'IB QILISH

Ahmadov Diyorbek Shavkat o'g'li

Urganch davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti

Jismoniy madaniyat 3-bosqich talabasi

+99899-221-23-52 adiyorbek335@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada internet va ijtimoiy tarmoqlar vositasida turkiy xalqlar madaniy merosini targ'ib qilishning zamonaviy mexanizmlari, raqamli kommunikatsiya vositalarining imkoniyatlari hamda ularning amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida raqamli platformalarning axborot tarqatish tezligi, auditoriya qamrovi va interaktivlik xususiyatlari o'rganilib, turkiy merosni global miqyosda ommalashtirishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar va madaniy muassasalar faoliyati misolida internet marketing, ijtimoiy tarmoqlar strategiyasi hamda kontent yaratish usullari ilmiy asosda yoritiladi.

Аннотация В данной научной статье анализируются современные механизмы продвижения культурного наследия тюркских народов через Интернет и социальные сети, возможности средств цифровой коммуникации и их практическая эффективность. В ходе исследования изучаются скорость распространения информации, охват аудитории и интерактивность цифровых платформ, а также раскрывается их роль в популяризации тюркского наследия в глобальном масштабе. Кроме того, на примере деятельности международных организаций и учреждений культуры научно рассматриваются стратегии интернет-маркетинга, социальных сетей и методы создания контента.

Abstract This scientific article analyzes modern mechanisms for promoting the cultural heritage of the Turkic peoples through the Internet and social networks,

the capabilities of digital communication tools and their practical effectiveness. In the course of the research, the speed of information dissemination, audience coverage and interactivity of digital platforms are studied, and their role in popularizing the Turkic heritage on a global scale is revealed. Also, the strategy of Internet marketing, social networks and content creation methods are scientifically covered on the example of the activities of international organizations and cultural institutions.

Kalit soʻzlar: turkiy meros, raqamli madaniyat, internet, ijtimoiy tarmoqlar, madaniy diplomatiya, global kommunikatsiya, milliy qadriyatlar, raqamli marketing.

Ключевые слова: тюркское наследие, цифровая культура, Интернет, социальные сети, культурная дипломатия, глобальная коммуникация, национальные ценности, цифровой маркетинг.

Keywords: Turkic heritage, digital culture, Internet, social networks, cultural diplomacy, global communication, national values, digital marketing.

Globalashuv jarayonida milliy va madaniy merosni asrab-avaylash hamda uni keng jamoatchilikka yetkazish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Turkiy xalqlarning boy tarixiy, adabiy va ma'naviy merosi — qadimgi yozma yodgorliklardan tortib zamonaviy adabiyot va san'at namunalarigacha — insoniyat sivilizatsiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. [Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.]

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar madaniy merosni targ'ib qilishning eng samarali vositalaridan biriga aylandi. Jumladan, UNESCO tomonidan jahon madaniy merosini asrash va targ'ib qilishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Shuningdek, Turksoy kabi xalqaro tashkilotlar turkiy xalqlar madaniyatini global miqyosda ommalashtirishda internet platformalaridan faol foydalanmoqda.

Turkiy meros deganda turkiy xalqlarning ko'p asrlik tarixiy, madaniy, adabiy, diniy va ma'naviy qadriyatlari tushuniladi. Bu meros qadimgi bitiklardan boshlanadi. Masalan, Orxon-Yenisey bitiklari turkiy xalqlarning eng qadimgi yozma manbalaridan biri bo'lib, ularning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayoti haqida muhim ma'lumot beradi.

Internet va ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, YouTube, TikTok) orqali turkiy merosni targ'ib qilish — raqamli kontent, virtual muzeylar va ta'sirchan (influencer) marketing yordamida tarixiy-madaniy qadriyatlarni yoshlarga yetkazishdir. Samarali strategiya uchun sifatli vizual kontent, qisqa videolar va xalqaro hamkorlikdan foydalanish, milliy qadriyatlarni zamonaviy formatda taqdim etish lozim.

Turkiy merosni internetda targ'ib qilish strategiyalari: sifatli vizual va raqamli kontent: Turkiy xalqlar tarixi, arxitekturasi va san'atini yuqori sifatli (HD/4K) videolar, infografikalar va virtual turlar orqali namoyish etish.

Ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlari: Instagram, TikTok va YouTube’da "turkiy meros", "tarix", "madaniyat" xeshteglari ostida maxsus loyihalar yaratish. Influencer Marketing: Turkiy madaniyatni tushunadigan va ta’sir doirasiga ega shaxslar (bloggerlar) bilan hamkorlikda targ‘ibot ishlarini olib borish. Virtual Muzeylar: Turkiy muzeylar va tarixiy obidalarni 3D formatda onlayn ko‘rish imkoniyatini yaratish. Xalqaro Hamkorlik: Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida yagona axborot makonini yaratish va umumiy madaniy merosni targ‘ib qilish.

Shuningdek, Alisher Navoiy, Yusuf Xos Hojib kabi mutafakkirlar ijodi turkiy adabiy merosning yuksak namunasi sanaladi. Ularning asarlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. [Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: Fan, 1971.]

Turkiy merosning asosiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi: Milliy o‘zlikni anglash; Tarixiy xotirani saqlash; Madaniy diplomatiyani rivojlantirish; Xalqaro madaniy integratsiyani mustahkamlash.

Internet axborot almashinuvi tezligi va qamrovi jihatidan an’anaviy OAVdan ustunlik qiladi. Raqamli platformalar orqali turkiy merosni quyidagi yo‘nalishlarda targ‘ib qilish mumkin:

1. Raqamli kutubxonalar va arxivlar – qadimgi qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar va ilmiy manbalarni elektron shaklda taqdim etish.
2. Virtual muzeylar – tarixiy obidalar va artefaktlarni 3D formatda namoyish qilish.
3. Onlayn konferensiyalar va vebinarlar – ilmiy muloqotni kengaytirish.

Masalan, google arts & culture platformasi orqali ko‘plab tarixiy obidalar va madaniy eksponatlar raqamlashtirilgan holda jahon auditoriyasiga taqdim etilgan.

Bu kabi tajribalar turkiy merosni targ‘ib qilishda ham samarali qo‘llanilishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar keng auditoriyani qamrab olish, tezkorlik va interaktivlik jihatidan ustunlikka ega. Jumladan:

- Facebook – keng yosh toifasini qamrab oluvchi axborot platformasi;
- Instagram – vizual kontent orqali madaniy merosni targʻib qilish imkoniyati;
- YouTube – hujjatli filmlar va tarixiy lavhalarni joylashtirish uchun qulay;
- TikTok – qisqa, kreativ videolar orqali yoshlar eʼtiborini jalb qilish vositasi.

Ijtimoiy tarmoqlarda samarali targʻibot olib borish uchun quyidagi strategiyalar muhim: Sifatli va ishonchli kontent yaratish; Vizual materiallardan foydalanish; Koʻp tillilikni taʼminlash; Interaktiv loyihalar va onlayn tanlovlar tashkil etish.

Raqamli marketing vositalari orqali turkiy merosni brend sifatida targʻib qilish mumkin. Bu jarayonda milliy hunarmandchilik, musiqa, milliy taomlar va tarixiy obidalar alohida oʻrin tutadi. Masalan, Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida oʻtkazilayotgan madaniy forumlar internet orqali jonli efirda namoyish etilishi natijasida xalqaro auditoriya qamrovi kengaymoqda. Madaniy diplomatiya doirasida: Onlayn festival va koʻrgazmalar; Virtual sayohatlar; Bloggerlar va inflyuenserlar bilan hamkorlik; Multimediali loyihalar samarali natija beradi. Internet orqali targʻibot jarayonida ayrim muammolar ham mavjud: Axborotning ishonchliligi; Madaniy stereotiplar; Til toʻsiqlari; Mualliflik huquqi masalalari. Kelgusida sunʼiy intellekt, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari turkiy merosni yanada jozibador shaklda taqdim etish imkonini beradi. [Turksoy. Turkic World Cultural Strategy Documents. – Ankara, 2022.]

Xulosa: Internet va ijtimoiy tarmoqlar turkiy merosni global miqyosda targʻib qilishda samarali vosita hisoblanadi. Raqamli platformalar orqali tarixiy manbalar, adabiy meros va madaniy qadriyatlarni keng auditoriyaga yetkazish mumkin. Zamonaviy kommunikatsiya strategiyalarini qoʻllash orqali turkiy xalqlarning boy merosini asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish imkoniyati kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Karimov I.A. Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2008.
2. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2011.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadgʻu bilig. – Toshkent: Fan, 1971.
4. UNESCO. Intangible Cultural Heritage and Digital Media Reports. – Paris, 2019.
5. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2010.
6. Turksoy. Turkic World Cultural Strategy Documents. – Ankara, 2022.

BALKAN İSLAMININ FORMALAŞMASINDA TÜRK TƏSƏVVÜF TƏRİQƏTLƏRİNİN ROLU: XƏLVƏTİLİK NÜMUNƏSİNDƏ

Rəşidov Zaur Firidun oğlu,

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, “Türk xalqlarının fəlsəfi fikir tarixi və müasir fəlsəfəsi” şöbəsinin böyük elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.

+994 55 560 20 53 zaur20@mail.ru

Xülasə. Məqalədə Balkan İslamının formalaşmasında türk təsəvvüf təriqətlərinin rolu tədqiq edilir. Osmanlıların Balkanlardakı fəthləri və bölgədəki islamlaşdırma fəaliyyətlərində xəlvətiyyənin oynadığı xüsusi rol araşdırılır. Balkanlardakı ilk türk xalq İslamının öncə heterodoks mahiyyətə malik olmasının tarixi səbəbləri göstərilir. XIV əsrdən etibarən türk dərviş və mütəsəvvifləri tərəfindən təbliğ edilən heterodoks mahiyyətli təsəvvüf təlimlərinin XVI əsrdən başlayaraq ortodokslaşması təhlil edilir. Bu proseslərə xəlvətiyyə təriqətinin birbaşa təsirləri və nəticədə Balkan İslamının meydana çıxması araşdırılır. Balkan İslamının dinlərin, mədəniyyətlərin, fəlsəfi düşüncələrin xüsusi bir sinkretikası olması fikrinə gəlinir.

Аннотация. В статье рассматривается роль тюркских суфийских орденов в формировании Балканского ислама. Исследуется особая роль ордена халватия в османских завоеваниях на Балканах и в исламизации региона. В исследовании показаны исторические причины, по которым изначальный тюркский народный Ислам на Балканах носил неортодоксальный характер. Далее анализируется ортодоксизация суфийских учений, распространяемых тюркскими дервишами и мистиками, начиная с XIV века. Рассматривается непосредственное влияние ордена халватия, на эти процессы в XVI веке и, как следствие, возникновение Балканского ислама. В статье делается вывод о том, что Балканский ислам представляет собой особый синкретизм религий, культур и философских идей.

Abstract. The article examines the role of Turkic Sufi orders in the formation of Balkan Islam. The text examines the special role of the Khalwatiya order in the Ottoman conquests in the Balkans and the Islamization of the region. The study shows the historical reasons why the emergence of Turkic folk Islam in the Balkans was heterodox. The article then analyzes the orthodoxization of Sufi teachings spread by Turkic dervishes and mystics from the 14th century onwards. The article examines the direct influence of the Khalwatiya order on these processes in the 16th century and, as a result, the emergence of Balkan Islam. The text concludes that Balkan Islam represents a special syncretism of religions, cultures and philosophical ideas.

Açar sözlər: İslam, təsəvvüf, türk xalq İslamı, osmanlılar, xəlvətiyyə təriqəti, Balkan İslamı

Ключевые слова: ислам, суфизм, тюркский народный ислам, османы, орден халватия, Балканский ислам

Keywords: Islam, Sufism, Turkic folk Islam, Ottomans, Khalwatiya order, Balkan Islam

GİRİŞ. Orta əsrlərdə ortodoks İslam, təsəvvüf təlimləri və qeyri-islami elementlərin qarşılıqlı vəhdətinin müşahidə olunduğu bölgələrdən biri də Balkanlar olmuşdur. XIV əsrdən Osmanlıların fəthləri və bölgədəki islamlaşdırma fəaliyyətləri, Balkanlarda formalaşan İslamın heterodoks çalarlar alması ilə paralel baş verirdi. Fəthlərdə və islamlaşdırma proseslərində aktiv iştirak edən bəzi türk təsəvvüf ordenləri və dərviş qruplarının uğurlarının əsas səbəbi, onların məhz heterodoks fikir axınına mənsub olmaları idi. Bu missioner qruplar effektiv təbliğat aparmaq məqsədi ilə yerli mədəniyyətlərin bəzi ünsürlərini məqsədyönlü şəkildə mənimsəyirdilər. Bu yolla onlar tərəfdarlarının saylarını artırırmağa çalışırdılar. XIV əsrlərdə ələvilik, qızılbaşlıq və bəktəşilik kimi türk heterodoks təriqətlərin Balkanlardakı uğurlu fəaliyyətləri də qeyd edilən amillər ilə bağlı olmuşdur. Dilləri daha sadə olan heterodoks dərvişlərin təbliğat üslubları, ortodoks İslamın mürəkkəb təbliğat üsullarından daha cazibədar olması ilə seçilirdi. Heterodoks cərəyanların nümayəndələri türklərə xas bir şəkildə Quranı at belində və simlərin dilində təbliğ edirdilər. Balkanlardakı fəthlərdə iştirak edən Osmanlıların önəmli güclərindən akınçılar arasında da bəktəşilik və qələndərilik kimi heterodoks təriqətlərin ideyaları yaygın idi. İrəliləyən illərdə Osmanlının əsas vurucu gücünü təşkil edəcək yeniçərilər də bəktəşilik ocağına bağlı idilər. Heterodoks axına mənsub ordenlərin kəşfiyyat imkanları da geniş idi. Onlar çox vaxt cari sosial, siyasi və iqtisadi vəziyyətə uyğun hərəkət edirdilər. XIV əsrdə Balkanların üzləşdiyi çətin siyasi və iqtisadi durum da, türk heterodoks təsəvvüf təriqətlərinin təmsil etdiyi İslamın yayılması üçün əlverişli idi.

Osmanlıların XIV əsr Balkan siyasətində türk təsəvvüf təriqətləri. XIV əsrdə Balkanlardakı fəthlərdə və ümumilikdə İslamın yayılması prosesində abdallar və əxilərdən ibarət qruplar, eləcə də ələvilik, bəktəşilik və qələndərilik kimi təsəvvüf ordenləri bilavasitə iştirak edirdilər. Osmanlıların Balkanlara ilk axınlarında akınçılar ilə yanaşı əsas gücü təşkil edənlər arasında onlar da yer alırdılar. XIV əsrdə heterodoks təsəvvüf ordenləri bütün İslam dünyasında təqiblərə məruz qaldığı, onların liderləri isə edam edildiyi halda, bu qruplar və ordenlər Osmanlıların Balkanlarda möhkəmlənməsini təmin edirdilər. Qeyd edilən heterodoks güclərin Osmanlıların mütəmadi olaraq təşkil etdikləri köçlər və məskunlaşdırma siyasətində oynadıqları rol da böyükdür. Anadolunun içlərindən başlayaraq Balkanlara doğru yönəldilən miqrasiyalara, çox vaxt heterodoks liderlər və dərvişlər bələdçilik edirdilər. Bu kimi çətin tarixi missiyaların öhdəsindən gəlmələri və Osmanlıların siyasi mənafeələrinə xidmətləri onların əhəmiyyətini artırırdı. Ortodoks İslamın hakim olduğu məkanlarda tutunmaları çətin olan heterodoks qrupların Balkanlarda məskunlaşmaları daha asan baş verirdi.

Başlanğıcını Türküstan, Orta Asiya və Qafqazlardan götürərək Balkanlara yayılan heterodoks təriqətlər burada dərin kök sala bilmişdirlər. XIV əsrdən başlayaraq İslam dünyasından uzaq Balkanlarda toplanmaları və burada qazandıqları uğurlar sayəsində ortodoks İslamın təqiblərindən qismən qurtula bilmişdirlər. Balkanlardakı fəthlərin iştirakçıları qismində heterodoks ordenlərin müşidələrinin nüfuzları artmış və bundan istifadə edərək onlar böyük səlahiyyətlər qazanmışdılar. Heterodoks liderlər köçəri türkmənlərin Şərqi Anadoludan Balkanlara doğru axınlarını təşkil edirdilər. Bu amil Osmanlıların Balkanlarda demoqrafik göstəriciləri müsəlmanların xeyrinə dəyişməyi hədəfləyən iskan siyasətləri ilə tam mütənəsiblik təşkil edirdi. Qeyd edilən proseslərin fonunda Osmanlıların heterodoks liderlərin xidmətlərinə olan tələbatları da artırdı. Bu cəhətdən, “heterodoks liderlər Anadolu ilə Balkanlar arasında bağlantı quran amilə çevrildi” [Altı A., 2019: 252.]. Osmanlıların fəthləri ilə paralel olaraq heterodoks təriqətlərin köçləri, İslamın Anadoludan Balkanlara translyasiyasını təmin edən güclü bir şəbəkə formalaşdırmışdır. Heterodoks təriqətlərin dərvişlərinin ünsiyyətçi olmaları və yeni mühitə sürətli adaptasiya bacarıqları nümayiş etdirmələri, ümumilikdə islamlaşdırma prosesini də sürətləndirdi. Yerli mədəniyyətə uyğunlaşma və dinlərarası balansın təmin edilməsində nailiyyətləri, heterodoks liderləri fəthlərin əsas qüvvələrindən birinə çevirdi. Balkanlarda islamlaşdırma prosesinin öncüllərindən bir olan Sarı Saltuk Babanın (ö.1298) da, “Balkanlarda həm xalq müsəlmanlığı, həm də xalq xristianlığı ilə əlaqəli olduğu bilinməkdədir” [Ocak A. Y., 2011^a: 66]. Bu mənada, Balkanlardakı İslam tarixi proseslərdə formalaşan mədəni sinkretizmin məhsuludur. Bu sinkretizm nəticəsində Balkanlarda xalq İslamının xüsusi bir növü meydana gəlmişdir. Balkanlarda yerli şərtlərə uyğunlaşmış və yerli mədəniyyətlərin ünsürlərini özünə hopturmuş İslam modeli formalaşmışdır. Düşünürük ki, Balkanlarda formalaşmış İslam türk xalq İslamına ən bariz nümunədir. “Türk xalq İslamını din “sinkretizm”i kimi müəyyənləşdirmək olar” [Melikoff I., 2011: 30]. Bu məntiqdən çıxış etdikdə, türk xalq İslamını ortodoks İslamın tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmək doğru deyil. Balkanlarda formalaşmış türk xalq İslamını mədəniyyətlərin kəsişməsi və dinlərin dialoqundan törəyən fenomen kimi təyin etmək mümkündür.

X əsrdən Balkanların Şərqi, xüsusən də Bolqarıstan krallığında baş qaldıran antiklerikal hərəkət boqomilçilik, XIV əsrdə də toplum üzərində təsirini qoruyub saxlayırdı. Bilavasitə “dini dəyərlərdəki qeyri-sabitliyin nəticəsi olan boqomilçilik hərəkəti və baş verən sosial dəyişikliklər islamlaşdırmanın leyhinə işləyirdi” [Norris H. T., 1993: 45]. Belə bir ortam təsəvvüf ordenlərinin məqsədyönlü fəaliyyətləri üçün son dərəcə uyğun idi. Onların təbliğatları nəticəsində İslamı qəbul edən ilk böyük qruplardan biri, məhz boqomillər olmuşdur. “Boqomillərin İslamı qəbul etmələrinə siyasi, sosial, iqtisadi faktorların təsirləri ilə yanaşı təsəvvüfi İslamın da böyük ölçüdə təsiri olmuşdur” [İzeti M., 2014: 44]. Məsələyə daha dərin fəlsəfi rəkursdan yanaşdıqda, XIV əsrdə Balkanlardakı islamlaşdırılma prosesini sürətləndirən amillərdən biri də, fərqli dinlərin (İslam və xristianlıq)

heterodoks meyilli görüşlərinin bir araya gəlməsidir. Təqib olunmalarından irəli gələrək heterodoks dini təlimlərin bir-birinə yaxınlaşmaları, mənsublarının isə daha asan ünsiyyət qurmaları mümkün olmuşdur. Düşünürük ki, ələvilik, qızılbaşlıq, bəktəşilik, yəsəvilik və qələndərlik kimi heterodoks təsəvvüf ordenlərinin daha sərbəst təbliğat üsulları, başa düşülən sadə poetik üslubları qılıncdan daha kəsərli olmuşdur. Qeyd edilən amillər lazımi effekti verməklə islamlaşdırma prosesini xeyli sürətləndirmişdir. “XIII-XIV əsrlərdə Anadolu və Balkanların islamlaşması prosesinə təsəvvüfün yüksəlişi, dini etiqada daha çox mistik və emosional yanaşan dərviş ordenlərinin yayılması təsir etmişdir” [Vryonis S. Jr., 1973: 136]. Quran üzərindən və ortodoks İslam müstəvisində yürüdülmən təbliğatdansa, könülləri daha tez fəth edən ezoterik mahiyyətli təbliğat üsullarının üstünlüyünü dərk edən heterodoks təriqətlər, Balkanlardakı islamlaşdırma prosesində ön plana çıxmağa müvəffəq olmuşdurlar. Balkanlardakı siyasi hərcməclik və inanc məsələsində birliyin olmamasından məharətlə istifadə edən heterodoks təriqət mənsubları və dərvişlər fəaliyyətlərində uğur qazandılar. Dini təbliğatı emosional müstəviyə keçirərək, insanlara psixoloji təsir vasitələrini işə salmağa müvəffəq oldular. Nikbin ruhlu ritorikaları, ümidverici vədləri və təskinedici nəsihətləri ilə dağınıq olan Balkan cəmiyyətlərində qısa bir müddətdə böyük nüfuz qazana bildilər. Heterodoks təsəvvüf təriqətlərinin məqsədyönlü missionerlik fəaliyyətləri Osmanlının Balkanlardakı hərbi gücünə bir qədər də güc qatdı. Bu hal Osmanlıların Balkanlarda irəliləyişlərinə müsbət təsir etdi və onların qüvvələr nisbətində üstünlük qazanmalarına səbəb oldu. Osmanlılara böyük xidmətləri olmuş mihaloğulları və evrenosoğulları kimi akıncı ailələri mənşəcə Balkan kökənli olmuşdurlar. Heterodoks təsəvvüf təriqətləri vasitəsi ilə İslamı qəbul edən bu ailələrin liderləri Balkanlardakı fəthlərdə önəmli rol oynamışdılar.

Ortodoksal İslamı təmsil etmələrinə baxmayaraq, ilk dövənlərdə Osmanlıların Balkanlarda heterodoks meyilli İslamın yayılmasını təşviq etmələri də maraq doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, heterodoks dini cərəyanların nüfuzedici olmaları və yerli xristian xalqlarının rəğbətini qazanmaqda effektivliyi, Osmanlıların hərbi-siyasi maraqlarını təmin edirdi. Formalaşan bu şərait türklərin Balkanlarda möhkəmlənməsini daha da asanlaşdırırdı. Digər tərəfdən, Osmanlılar əsasən Xorasan və Şərqi Anadoludan gələn çoxsaylı və təhlükəli heterodoks axınlarının istiqamətini Balkanlara yönəltməklə, imperiyanın Şərq sərhədlərində asayışı təmin etməkdə maraqlı idilər. Osmanlılar heterodoks təriqətləri Şərqi Anadoludan mümkün qədər uzaqlaşdırmaqla, burada baş verə biləcək üsyanları böyük ölçüdə önləyirdilər. Osmanlı dövlətinin qurulduğu vaxtlardan etibarən Şərqi Anadolu əhalisi Əhli-beytə fanatik bağlılıqları olan heterodoks türkmən qruplarının dini təsirləri altına düşərək mərkəzi hakimiyyətə itaətsizlik göstərməkdə meyilli idilər. Təsəvvüfün müxtəlif heterodoks qollarına mənsub türkmənlər, sosial, siyasi və iqtisadi narazılıqlar fonunda tez-tez yerli əhalini üsyanlara təşviq edirdilər.

Osmanlılardan öncə Anadolu Səlcuqlu hökmdarları da heterodoks İslama mənsub və köçəri türkmənlər arasında böyük nüfuzu olan dərvişlərin, tərəfdarları

ilə birgə Anadoludan Balkanlara keçidlərində maraqlı idilər. Onların dövründə Anadolu ilə Balkanlar arasında əlaqələrin kifayət qədər zəif olmasına baxmayaraq, qeyd edilən keçidlər də baş tuturdu. Anadolu Səlcuqlu dövlətinin zəifləsə də, varlığını sürdürdüyü bir zamanda Balkanlarda fəaliyyət göstərən ən məşhur heterodoks liderlərdən biri də Sarı Saltuk Baba olmuşdur. Digər tərəfdən, Anadolu Səlcuqlu Dövlətinin parçalanmasında da heterodoks ordenlərinin rolu az olmamışdır. 1240-1241-ci illərdə Anadolu Səlcuqlu Dövlətində baş verən Babai üsyanı buna bariz nümunədir. Mahiyyətə heterodoks ideologiyası təbliğ edən və destruktiv fəaliyyəti ilə səciyyələnən babailik hərəkatının fəlsəfi mahiyyəti kifayət qədər dərinidir. Babai üsyanlarını Anadolu Səlcuqlu Dövlətinin Bizans mədəniyyətindən təsirlənməsi və hərbi-siyasi bürokratiyanın ənənəvi nomadik həyat tərzindən uzaqlaşmasına qarşı genişmiqyaslı sosial etiraz kimi də dəyərləndirmək mümkündür. “Babai üsyanı heterodoksluğun ortodoksluğa qarşı müharibə elanı deyil, köçəriliyin oturaqlığa və siyasi hakimiyyətə qarşı çıxmasıdır” [Ocak A. Y., 2011^b: 153]. Başqa sözlə, Babai üsyanını şərtləndirən əsas amillərdən biri də Anadoluya yerləşən türklərin mədəni planda transformasiyaları olmuşdur. Çoxəsirlik ənənələrin aşınmasına qarşı sərt çağırış forması olmasından irəli gələrək babailik hərəkatını xüsusi mədəniyyət hadisəsi kimi də qiymətləndirmək mümkündür.

Heterodoks təlimlərin başladığı destruktiv tendensiya ilk dəfə Anadolu Səlcuqları zamanında müşahidə olunub, Osmanlıların dövründə daha mütəşəkkil hal aldı. Anadolunun Şərqində qurulan köçəri türkmən dövlətləri XV əsrdən etibarən Osmanlılara qarşı aqresiv siyasət aparırdılar. XVI əsrdə Səfəvilər dövlətinin meydana gəlməsi və onlar tərəfindən qızılbaşlığın rəsmi ideologiya səviyyəsinə qaldırması ilə, Şərqi Anadoluda heterodoks təsəvvüf təriqətlərinin Osmanlılara qarşı üsyanları da şiddətli fazaya daxil oldu. Səfəvilər dövlətinin dəstəyi ilə 1511-ci ildə Anadolunun böyük bir hissəsində baş verən Şahqulu üsyanı buna bariz nümunədir. “XIV əsrin ikinci yarısından başlayaraq türkmənlərin Balkanlara “daxili” köçləri Osmanlı imperiyası ilə Səfəvilər arasındakı münaqişələr kontekstində nəzərdən keçirilməlidir. Şərqi Anadoludan heterodoks əhalinin təqibi və deportasiyaları dövlət tərəfindən məqsədyönlü təşkil edilirdi” [Antov N., 2017: 115]. XVI əsrdə Osmanlılar və Səfəvilər arasında müharibələrin alovlandığı dövrlərdə, Şərqi Anadolunun Osmanlılara aid bölgələrindən heterodoks meyilli qrupların Balkanlara kütləvi axınları sürətləndi. Səfəvilərə hərbi cəhətdən qalib gələn Osmanlılar, onların ideoloji gücünü qırmaq məqsədi ilə, heterodoks ideyalardan təsirlənən üsyankar türkmən qruplarını Qərbə “sürgün” etməyə başladılar. İmamət prinsipini əsas tutan ələvilik məzhəbinə bağlı müxtəlif təlimlərin və qızılbaşlıq kimi təriqətlərin Balkanlarda yayılması bu tarixi hadisələrin nəticəsində intensiv xarakter aldı. Balkanlarda heterodoks axınların artması XVI əsrdən orada genişlənmə siyasəti aparan Osmanlılar üçün artıq təhlükəyə çevrilirdi. Bu vəziyyəti düzəltmək üçün ortodoks İslam ilə həmrəy təsəvvüf təriqətlərinin köməyi və dəstəyinə ehtiyac artırdı. Strateji planda önəmli

olan bu məqsədə nail olmaq üçün, Anadoludan Balkanlara yeni köçlərin təşviq edilməsi aktualıq qazanırdı. Bu dəfə ortodoks meyilli təsəvvüf ordenlərinin xidmətlərinə ehtiyac duyulurdu. İrəliləyən illərdə bütün Osmalı coğrafiyası və onun Balkanlar siyasətində xüsusi rol oynayacaq təriqətlərdən biri də xəlvətiyyə idi. Azərbaycan mənşəli bu təsəvvüf ordeninin İslam dünyasında oynadığı tarixi rol böyük olmuşdur.

Osmanlıların XVI əsr Balkan siyasətində xəlvətilik təriqəti. Xəlvətilik təriqətinin sürətli inkişafı İslam dünyasında ikinci renessans dövrü hesab edilən XVI əsrə təsadüf edir. Osmanlı coğrafiyasında dərin kök salan təriqət imperiyanın genişlənməsi ilə paralel böyük məkanlara sirayət edə bilmişdir. Bu səbəbdən “XVI əsrdə Osmanlıda ən yaygın təriqət xəlvətilik və onun şöbələri olmuşdur” [İzeti M., 2014: 92]. Xilafəti ələ alan Osmanlıların İslam dünyasında qazandığı üstün möqvedən irəli gələrək xəlvətiyyənin yüksəlişi növbəti əsrlərdə də davam etmişdir. “XVII əsrin sonunda Sünni dünyasında xəlvətiyyə təmsilçilərinin olmadığı yer yox idi” [Curry J. J., 2010: 293]. Xəlvətiyyə təsəvvüf təriqəti olsa da, ortodoks İslam və ya sünnilik ilə yaxından əsləşirdi. Təriqətin başlıca etik-fəlsəfi prinsipləri Quranın mahiyyəti ilə ziddiyyət təşkil etmirdi. Bu vacib məqam xəlvətiyyə təriqətinin Osmanlı təbəəsi olan müsəlman əhali arasında qəbul görməsini bir qədər də asanlaşdırırdı. XVI əsrdə Osmanlıların məqsədyönlü siyasi fəaliyyətləri nəticəsində xəlvətilik həmçinin Məğrib və Balkanlarda da geniş vüsət almışdır.

XVI-XVII əsrlərdə Osmanlıların xəlvətilik təriqətinə qəyyumluq etmə məntiqi, həm də dini və siyasi səciyyə daşıyırdı. Onların güddükləri əsas məqsəd düşünülmüş və son dərəcə planlı olması ilə seçilirdi. Seyid Yəhya Bakuvi (1410-1462), Dədə Ömər Rövşəni (1407-1487), Şeyx İbrahim Gülşəni (1423-1534) kimi türk mənşəli mütəsəvvüflərin inkişaf etdirdiyi xəlvətiliğin Misir və Məğribdə sürətli yayılmasının ideoloji əhəmiyyəti mühüm idi. Yerli Osmanlı valiləri ərəb mühitinə türk təfəkküründən qaynaqlanan ideyaların keçməsinə maraqlı idilər. Bu məqam idarəçiliyi asanlaşdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Osmanlıların Məğrib siyasətində tək-cə hərbi üsullardan deyil, bir çox hallarda dini-ideoloji faktorlardan da istifadə edərək nüfuz qazanmalarında xəlvətilik təriqətinin də rolu olmuşdur. Bütövlükdə İslam düşüncəsinin məhsulu olsa da, bilavasitə türk təfəkküründən doğulan və irsinin böyük bir qismi türk dilində qələmə alınan xəlvətilik ordeninin tolerant ideyaları Osmanlıların XVI əsr Məğrib ekspansiyasının uğuruna da təsir etmişdir.

Xəlvətilik XVI əsrdə Osmanlı imperiyasının Balkan siyasətində də mühüm dini-ideoloji faktorlardan birinə çevrilmişdir. Türklərin Balkanlara daxil olduğu dövrlərdən (əsasən XIV əsr) etibarən burada formalaşan heteredoks İslamın ortodoks şəkli almasında xəlvətiyyə təriqətinin rolu mühümdür. Osmanlılar ortodoks İslama yaxın təsəvvüf ordeni olan xəlvətiyyənin nüfuzundan istifadə etməklə yanaşı, maraqlarına uyğun gəldiyindən, həm də təriqətin daha geniş yayılmasını təşviq edirdilər. “Əhli Sünnə və şəriət prinsiplərinə önəm verən xəlvətilər Balkanlarda vali, paşa və bəylərdən dəstək və yardım görürdülər” [İzeti

M., 2014: 230]. Xəlvətiyyə Balkanlardakı dini, eləcə də mürəkkəb siyasi məsələləri həll etmək gücündə olan qüdrətli bir təriqətə çevrilə bilmişdir. Xəlvətiyyə şeyxləri Balkanlardakı heteredoks İslamı sünniliyə uyğunlaşdırmaqla imperiyanın dini və siyasi maraqlarına xidmət edirdilər. “XVI əsrdə xəlvətilər Balkanlarda hakim ideologiyanın yayılması, bidətçilərin ifşası və yerli əhalini “doğru” yola çəkməkdə mühüm rol oynadılar” [Gradeva R. and Ivanova S., 2001: 327]. Xəlvətiyyə təriqəti XVI əsrdən etibarən Osmanlı imperiyasının həm Qərb, həm də Şərq siyasətində vacib yumuşaq güc elementi kimi aktualıq qazandı. Xəlvətilik qeyd edilən əsrdə İslam dünyasında xilafətin də idarəsini ələ alan Osmanlıda sürətlə yayıldı. Çoxsaylı qollara (gülşəniyyə, rövşəniyyə, uşşakiyyə, şabaniyyə və s.) ayrılan xəlvətiyyə ordeni, Osmanlı imperiyasında institutlaşdı. Qısa bir müddətdə Osmanlının sosial sisteminin təməl daşlarından birinə çevrildi. Hakim dairələrin dəstəklədiyi xəlvətilik təriqəti əksər Osmanlı sultanları tərəfindən də qəbul gördü. XVI-XVII əsr osmanlı sultanlarının demək olar ki, hamısı bu ordenə isti münasibət bəsləmişdir. Osmanlı coğrafiyasında mövcud olan çoxsaylı ortodoks təsəvvüf məktəblərindən, daha çox xəlvətiyyə təriqətinin məşhurlaşmasını qeyd edilən amillər şərtləndirmişdir.

Xəlvətiliyin bilavasitə İslamın prinsipləri üzərində inşası, təriqətin əsas ideyalarının Quran ayələri ilə həmahəngliyi və xəlvətiyyə şeyxlərinin toplum içərisindəki nüfuzunu Osmanlılar öz məqsədləri naminə istifadə etdilər. Osmanlılar İslam dünyasında xilafəti ələ aldıqdan sonra ortodoks xəlvətilərin Anadolunun Şərqində heterodoks qızılbaşlar tərəfindən təqiblərinə qarşı önləyici tədbirlər görməyə başladılar. Xəlvətilərin Sünni müsəlmanlar arasında artan nüfuzunu, şiə səfəvilər ilə mübarizələrində öz xeyirlərinə istifadə etdilər. Hərbi-siyasi maraqlarına uyğun gəldiyindən on minlərlərlə tərəfdarı olan xəlvətiyyə təriqətinə qəyyumluq etməyə başladılar. Xəlvətilərin bütün gücünü Səfəvilər dövlətinin əsas qüvvəsini təşkil edən qızılbaşların təqibinə istiqamətləndirildilər. “XVI əsrdə qızılbaşlığa qarşı aparılan mücadilənin ön saflarında yer alan” [Savaş S., 2009: 70] “xəlvətilər sünniliyinin sərhədlərini genişləndirmək və qeyri-konformist təsəvvüf ordenlərini nəzarət altında saxlamaqda Osmanlı hakimiyyətinin faydalı tərəfdaşları idilər” [Boykov G., 2020: 309]. Osmanlıların dəstəyi nəticəsində İslam dünyasında geniş yayılmış ortodoks təsəvvüf təriqətlərindən biri olan xəlvətiyyənin qızıl dövrü səfəvilər ilə müharibələr kontekstində mümkün oldu. Xəlvətilər səfəvilər üzərində qazanan hərbi-siyasi və dini-ideoloji qalibiyyətdə böyük pay sahibi oldular. Xəlvətilərin çoxsaylı xidmətləri ümumilikdə osmanlının səfəvilər üzərindəki zəfərinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil etdi. Osmanlıların böyük uğurları fonunda təriqət İslam dünyasında da məşhurlaşdı. Səfəvilərin zərbəsinə birinci tuş gələn xəlvətilik təriqətinin mətanəti, İslamın xəlifəsi olan osmanlı sultanlarının müşriklərə qarşı qazandığı qalibiyyətlərin də simvoluna çevrildi. Məhz qeyd edilən hadisələrdən sonra, xəlvətiyyə təriqətinin fəlsəfi və əxlaqi ideyaları, yüksəliş dönməsində olan Osmanlı imperiyasının sosial mühitinə nüfuz etməyə başladı.

“XVI-XVII əsrlərdə xəlvətiyyə güclü imperiya himayəsi altında ən qüdrətli təriqətə çevrilə bilmişdir” [Zarcone T., 2020: 303].

Xilafəti ələ alan Osmanlı imperiyası öz tarixi missiyalarını yerinə yetirmiş heterodoks qrupların ortodokslaşmasında maraqlı idi. Onların inanc sistemlərinin İslama zidd olmayan formada nizama salınması qaçılmaz olmuşdur. Osmanlılar bu transformasiyaları sünni İslama yaxın təsəvvüf təriqəti xəlvətiyyə və onun çoxsaylı qollarının vasitəsi ilə gerçəkləşdirməyə çalışırdılar. Xəlvətilərin sünniləşdirmə proseslərinə bilavasitə cəlb edilməsini təşkil etmək üçün, onların kütləvi olaraq Balkanlara yerləşməsi aktualıq qazandı. Osmanlı bürokratiyasının köməyi nəticəsində, xəlvətiyyə təriqətinin Balkanlardakı sünniləşdirmə fəaliyyətləri kifayət qədər uğurlu gedirdi. Fikrimizcə, Osmanlılar Balkanlarda formalaşmış təsəvvüf İslamını, bilavasitə İslam şəriəti vasitəsi ilə sünniləşdirməyin mümkün olmayacağını anlayırdılar. Ona görə, bu prosesdə sünni İslama yaxın təsəvvüf təriqəti xəlvətiyyəyə güvənirdilər. Bu etibarın nəticəsində, XVII əsrdə Osmanlı imperiyasında xəlvətiyyənin nüfuzu o qədər artmışdır ki, təsəvvüf təriqəti olan xəlvətlik ilə, Sünni İslam arasında sərhədlər demək olar ki itmişdir. Hətta imperiyanın mərkəzində xəlvətlik İslamı da təmsil edən təriqət halına gəlmişdir. “XVII əsrdə Ayasofya və Süleymaniyyə kimi böyük və nüfuzlu məscidlərin vaizləri xəlvəti idilər” [Hathaway J. and Barbir K., 2008: 130].

Xəlvətiyyə məktəblərinin Balkanlardakı sünniləşdirmə fəaliyyətləri Balkanlara xas heterodoks təsəvvüfi İslamın şəkildəyişmələrinə səbəb oldu. Xəlvətiliyin müxtəlif qolları heterodoks təsəvvüf axınlarının meydana gətirdiyi İslamı, Sünni İslama yaxınlaşdırdı. Artıq bu dəfə Balkanlarda formalaşmış türk xalq islamı transformasiyalara uğradı. Bu tarixi proseslərin nəticəsində, “Balkanlarda xüsusi bir İslam növü olan Balkan İslamı formalaşmışdır” [Todorova B., 2007: 23]. “Dil və etnik fərqliliklərinə baxmayaraq, köhnə Anadolu və yeni Balkan müsəlmanlığı bir-birilə birləşərək, İslamın təməl prinsiplərilə ziddiyyət təşkil etməyən Balkan İslamı adlandırma biləcəyimiz regional İslam meydana gətirdi” [Karpas K. H., 2016: 107]. Balkan İslamı mərhələli şəkildə və müəyyən transformasiyalar nəticəsində formalaşmış bir İslamdır. Bolqarıstan da daxil olmaqla, digər Balkan ölkələrindəki İslam Anadoludan gəlsə də, bilavasitə Anadolu İslamı deyil. Balkan İslamının mənbəyini *konkret faktorlar* əsasında izah etmək mümkün deyil. Balkan İslamının mənbəyini *ümumi faktor* əsasında izah etmək lazımdır ki, ən ümumi faktor da mədəniyyətdir. Balkan İslamını dindən daha çox mədəniyyətlərin kəsişməsi üzərindən oxumaq doğrudur.

NƏTİCƏ. Tədqiqatda qeyd olunur ki, XIV əsrdə osmanlıların Balkanlardakı fəthləri və bölgədəki islamlaşdırma fəaliyyətləri təsəvvüfün heterodoks təriqətlərinin dəstəyi vasitəsi ilə gerçəkləşmişdir. Heterodoks təsəvvüf təriqətləri və dərviş qrupları Balkanlardakı yerli mədəniyyətlərdən də təsirlənmişdirlər. Bu səbəbdən, XIV əsrdə Balkanlarda formalaşan türk xalq İslamı da mədəniyyətlərin sinkretizmi olaraq xüsusi fenomen kimi meydana çıxmışdır. XVI əsrdə Osmanlıların Balkanlarda möhkəmlənməsi heterodoks axınların formalaşdırdığı

türk xalq İslamının ortodokslaşdırılmasını aktuallaşdırdı. Bu əsrdən başlayaraq Osmalıların Balkanlardakı siyasətində xəlvətiyyə təriqəti xüsusi önəm qazanmışdır. Osmanlının Səfəvilər üzərində qalibiyyətləri fonunda xəlvətiyyə təriqəti sürətlə yüksəldi. Xəlvətiyyə bütün Osmanlı imperiyasında ən yaygın təsəvvüf təriqəti halına gəldi. XVII əsrdən etibarən Osmalı imperiyasının bütün əyalətlərində xəlvətiyyə təriqətinin fərqli qolları fəaliyyət göstərmişdir. Təriqətin fəlsəfi və etik konsepsiyaları Balkanlardakı heterodoks təsəvvüf təriqətlərinə qarşı mübarizədə effektiv üsula çevrildi. Xəlvətiyyə məktəblərinin köməyi ilə Balkanlardakı sünniləşdirmə fəaliyyətləri təsəvvüf əsaslı heterodoks İslamın şəkildəyişmələrinə səbəb oldu. XIV əsrdən formalaşan heterodoks türk xalq İslamına yeni ortodoks çalarlar əlavə edildi. Bunun nəticəsində Balkanlarda İslamın xüsusi bir modeli olan Balkan İslamı formalaşdı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Altı, A. (2019). Balkanlarda Bektaşilik XVII-XVIII. Yüzyıllar. – Ankara: La Kitap. – 404 s.
2. Ocak, A. Y. (2011^a). Sarı Saltık: Popüler İslam’ın Balkanlar’daki destanı öncüsü (XIII. Yüzyıl). – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. – 137 s.
3. Melikoff, I. (2011). Kırklar’ın Cemi’nde. – İstanbul: Demos Yayınları. – 200 s.
4. Norris, H. T. (1993). Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World. – Columbia: University of South Carolina Press. – 304 p.
5. İzeti, M. (2014) Balkanlar’da Tasavvuf. – İstanbul: İnsan Yayınları. – 445 s.
6. Vryonis, S.Jr. (1973). Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the Fourteenth through the Sixteenth Century. In Islam and cultural change in the Middle Ages, edited by Speros Vryonis Jr. – Los Angeles: University of California, – pp. 127-140.
7. Ocak, A. Y. (2011^b). Babailer isyanı: Aleviliğin tarihsel altyapısı yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin teşekkülü. – İstanbul: Dergah Yayınları. – 278 s.
8. Antov, N. (2017). The Ottoman “Wild West”: The Balkan frontier in the fifteenth and sixteenth centuries. – New York: Cambridge University Press. – 470 p.
9. Curry, J. J. (2010). The transformation of Muslim mystical thought in the Ottoman Empire: The rise of the Halveti order, 1350-1650. – Edinburgh: Edinburgh University Press. – 352 p.
10. Gradeva, R. and Ivanova, S. (2001). Researching the Past and Present of Muslim Culture in Bulgaria: The ‘popular’ and ‘high’ layers. Islam and Christian-Muslim Relations, Vol. 12, No. 3, July, – pp. 317-377.

11. Savaş, S. (2009). Osmanlılar ve Aleviler // Geçmişten günümüze Alevi-Bektaşî kültürü. Editör Ahmet Yaşar Ocak. – Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, – ss. 58-77.
12. Boykov, G. (2020). Abdal-affiliated convents and “Sunnitizing” Halveti dervishes in Sixteenth-Century Ottoman Rumeli // Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire, c.1450-c.1750. Edited by Tijana Krstic, Derin Terzioğlu. – Boston: Brill, – pp. 308-340.
13. Zarcone, T. (2020). Sufism, tombs and convents. In Routledge handbook on Sufism. Edited by Llyod Ridgeon. – New York: Routledge, – pp. 283-315.
14. Hathaway, J. and Barbir, K. (2008). The Arab Lands under Ottoman Rule 1516-1800. – New York: Routledge. – 319 p.
15. Todorova, B. (2007). Bulgarian ethnic model - Tolerance between Christians and Muslims. In Islam at the Balkans in the Past, Today and in the Future. XIV Annual International YSSSR Conference. – Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, – pp. 21-26.
16. Karpas, K. H. (2016). Balkanlar’da İslam. Balkanlarda İslam: Muğlaklıktan Berraklığa // From Ambiguity to Clarity. Editör: Dr. Muhammet Savaş Kafkasyalı. – Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, c.1, – s. 93-128.

ÖZBEKİSTAN’IN TARİHİ VE MANEVİ MİRASININ DİJİTAL KÜLTÜR PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sinan BADAY

Doktorant, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri
Tasavvuf Anabilim Dalı Türkiye
+90 555 404 40 00 sinanbaday@hotmail.com

Özet. Bu çalışma, Özbekistan’ın zengin tarihî ve kültürel mirasının dijital ortamda temsil edilmesi ve haritalandırılması meselesini ele almaktadır. Özellikle Taşkent, Semerkant, Buhara, Tirmiz ve Hive gibi tarihî şehirlerde bulunan türbe, anıt mezar, medrese ve diğer mimari yapıların dijital platformlarda yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Çalışmada, kültürel mirasın dijitalleştirilmesi sürecinde coğrafi bilgi sistemlerinin (GIS), açık kaynaklı veri tabanlarının ve üç boyutlu modelleme teknolojilerinin sunduğu imkânlar değerlendirilmiştir. Özellikle alimlerin kabirleri ve tarihî yapılar gibi kültürel miras unsurlarının koordinatlarının belirlenmesi, mimari özelliklerinin belgelenmesi ve bu verilerin dijital ortama aktarılması, kültürel mirasın korunması ve araştırmacılar için erişilebilir hale getirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca devlet kurumları, akademi

ve sivil toplumun işbirliğiyle yürütülecek kitle kaynaklı veri toplama yöntemlerinin dijital mirasın hızlı biçimde genişletilmesine katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, Özbekistan’ın ilmî ve mimarî mirasının küresel dijital bilgi ağlarında daha görünür hale gelmesine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital kültürel miras, Özbekistan, coğrafi bilgi sistemleri (GIS), tarihi türbeler, dijital haritalama.

Abstract. This study examines the digital representation and mapping of Uzbekistan’s rich historical and cultural heritage. Although cities such as Tashkent, Samarkand, Bukhara, and Khiva constitute important centers of Islamic civilization and the Silk Road, many cultural heritage elements located in these regions—such as mausoleums, tombs, madrasas, and other architectural monuments—remain insufficiently represented in digital environments. The study evaluates the potential of geographic information systems (GIS), open-source databases, and three-dimensional modeling technologies in documenting and preserving cultural heritage. In particular, determining the precise coordinates of historical structures and scholars’ burial sites, documenting their architectural characteristics, and integrating this information into digital platforms are essential for the protection and accessibility of cultural heritage. Furthermore, the study highlights the importance of crowdsourced data collection carried out through cooperation between governmental institutions, academic communities, and civil initiatives. Such an approach can significantly enhance the visibility of Uzbekistan’s intellectual and architectural heritage within global digital knowledge networks and contribute to the long-term preservation and international recognition of this cultural legacy.

Keywords: Digital cultural heritage, Uzbekistan, geographic information systems (GIS), historical mausoleums, digital mapping

Аннотация. Данное исследование посвящено вопросам цифрового представления и картографирования богатого историко-культурного наследия Узбекистана. Такие города, как Ташкент, Самарканд, Бухара и Хива, являющиеся важными центрами исламской цивилизации и Великого шелкового пути, обладают многочисленными памятниками архитектуры и духовного наследия. Однако многие элементы культурного наследия, включая мавзолеи, гробницы, медресе и другие исторические сооружения, недостаточно представлены в цифровой среде. В работе рассматриваются возможности использования геоинформационных систем (ГИС), открытых баз данных и технологий трёхмерного моделирования для документирования и сохранения культурного наследия. Особое внимание уделяется определению точных координат исторических объектов и мест захоронения выдающихся ученых, фиксации их архитектурных особенностей и интеграции этих данных в цифровые платформы. Кроме того, подчеркивается значение краудсорсинговых методов сбора данных, реализуемых при сотрудничестве государственных учреждений,

академического сообщества и гражданских инициатив. Такой подход способствует повышению видимости научного и архитектурного наследия Узбекистана в глобальных цифровых информационных сетях.

Ключевые слова: Цифровое культурное наследие, Узбекистан, геоинформационные системы (ГИС), исторические мавзолеи, цифровое картографирование

Ўзбекистан; Тошкент, Самарканд, Бухара, Тирмиз, Хива gibi tarihi şehirleriyle, İslam medeniyetinin ve İpek Yolu'nun en önemli kültürel kesişim noktalarından birini temsil etmektedir. Bu zengin coğrafya, eşsiz mimari şaheserlerin yanı sıra İmam-ı Buhari, İmam-ı Maturidi, Bahaeddin Nakşibend gibi İslam medeniyetine yön vermiş sayısız ilim adamının manevi mirasına da ev sahipliği yapmaktadır.

Kültürel mirasın dijital ortamda temsil edilmesi, son yıllarda tarih, arkeoloji ve bilgi teknolojilerinin kesişiminde gelişen önemli araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. Özellikle tarihî geçmişi zengin olan ancak dijital ortamda yeterince temsil edilmeyen ülkelerde kültürel miras unsurlarının internet ortamında sınırlı şekilde yer alması önemli bir problem oluşturmaktadır. Bu durum yalnızca akademik araştırmaların kapsamını daraltmakla kalmamakta, aynı zamanda söz konusu kültürel mirasın uluslararası düzeyde tanınmasını da zorlaştırmaktadır. Özellikle alimlerin kabirleri, tarihi medreseler, camiler, kütüphaneler ve diğer kültürel mekânlar hakkında internet ortamında sınırlı veri bulunması, araştırmacıların bu mekânlara ulaşmasını güçleştirmektedir. Günümüzün küresel dijital bilgi ağları incelendiğinde, bu muazzam mirasın harita verileri, yüksek çözünürlüklü görselleri, koordinatları ve akademik düzeyde tasnif edilmiş dijital kaynakları açısından ciddi bir kısıtlılık göze çarpmaktadır. Açık kaynaklı arama motorlarında ve harita platformlarında, özellikle önemli şahsiyetlerin kabirleri ve bu yapıların etrafındaki külliyeler genellikle yüzeysel bilgilerle veya eksik konumlandırmalarla yer almaktadır. Nitekim güncel akademik araştırmalar, Özbekistan'daki tarihi varlıklara yönelik riskleri yönetmek için kapsamlı ve mekansal olarak entegre edilmiş izleme sistemlerinin halen eksik olduğuna dikkat çekmektedir [Tuktamışev S. S., Berdikulov U. A., Narzullayeva S. N., 2025:49-56].

Dijital kültürel miras çalışmaları, kültürel unsurların dijital veri tabanları aracılığıyla belgelenmesini ve araştırmacıların erişimine açılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda geliştirilen en önemli yöntemlerden biri coğrafi bilgi sistemleri (GIS) kullanılarak kültürel mirasın haritalandırılmasıdır. Martyn Jessop, kültürel mirasın dijital ortama aktarılması üzerine yaptığı çalışmada, coğrafi bilgi sistemlerinin tarihsel verilerin mekânsal analizini mümkün kıldığını ve dijital kültürel miras veri tabanlarının araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır [Jessop, 2005:71]. Bu yaklaşım sayesinde kültürel miras unsurları

yalnızca metinsel olarak değil, aynı zamanda mekânsal bağlam içinde incelenebilmektedir.

Bu dijital veri üretimi ve belgeleme sürecinde öncelikli olarak ele alınması gereken yapıların başında, hem tarihi hem de manevi açıdan derin anlamlar taşıyan cami, medrese, anıt mezar, türbe vb. gibi yapılar gelmektedir. Şehir merkezlerinde bulunan yapılarla ilgili dijital veriler kısıtlı da olsa bulunabilirken ilçe ve köylerdeki yapılarla ilgili bilgilere rastlanamamıştır. Ne var ki, bu spesifik mimari tipolojinin küresel harita servislerindeki varlığı, çoğu zaman yaklaşık bir koordinat noktası ve birkaç amatör kareden öteye geçememektedir. Bu yapıların barındırdığı, epigrafik kitabeler ve mekansal dizilimler gibi bir takım özellikleri dijital ortama aktarılırken yüksek hassasiyetli bir çalışma gerektirmektedir. 3D tarama verileriyle mekansal olarak ilişkili bilgileri entegre ederek, mimari modellerin coğrafı ve kültürel bağlamları içinde bütüncül bir koruma stratejisi sunmasını sağlamaktadır [N. Makhkamova vd.,377-378]. Dolayısıyla, kırsalda veya şehir çeperlerinde kalmış yapıların kesin koordinatlarının belirlenmesi ve mimari rölevelerinin dijitalleştirilmesi, salt bir haritacılık faaliyeti değil, bu eserlerin "dijital ikizlerinin" (digital twin) oluşturularak dünya kültür mirası envanterine silinmez bir şekilde kazınması projesidir.

Fiziksel mimari mekanların dijital haritalanması projesi, bu mekanlarda medfun bulunan alimlerin ve şahsiyetlerin entelektüel mirasının dijitalleştirilmesiyle eşzamanlı yürütüldüğünde ancak gerçek bir "kültürel hafıza" inşa edilebilir. Özbekistan, son yıllarda el yazması, epigrafik ve arkeolojik kaynakların korunması ve incelenmesine yönelik ciddi bir kurumsal altyapı oluşturmuştur; bilimsel çalışmalar da koruma, muhafaza ve dijitalleştirme süreçlerinin birbirine bağlı organik bir mekanizma olarak ele alınması gerektiğini kanıtlamaktadır [Kobulova, 2026:348-349].

Bu bağlamda, bahsi geçen bilgi ve harita verilerinin kitlesel olarak çoğaltılabilmesi için uygulanması gereken en pratik yöntem, devlet kurumları, akademi ve sivil inisiyatiflerin işbirliğiyle yürütülecek kitle kaynaklı veri toplama süreçleridir. Üniversite öğrencilerinin, yerel araştırmacıların ve tarihçilerin açık kaynaklı harita platformlarına (örneğin OpenStreetMap, Wikimaps veya Wikidata) veri girişi yapmak üzere organize edilmesi, yüzlerce tarihi yapının, kabrin ve külliyeinin konum ve temel bilgi verilerinin hızla dijitalleşmesini sağlayacaktır. Toplanan bu temel mekansal verilerin, daha sonra uzman mühendisler ve mimarlar tarafından üretilen 3D modellerle ve kütüphaneciler tarafından dijitalleştirilen el yazması arşivleriyle entegre edilmesi, Özbekistan'ın kültürel mirasını internet üzerinde görünmezlikten kurtaracaktır. Yüzyıllar boyunca ilmin ve sanatın merkezi olmuş bu toprakların hikayesi, mimari detayların milimetrik hassasiyetle koordinatlandığı ve bu mekanlarda üretilen bilginin küresel ağlara entegre edildiği multidisipliner bir dijital miras yönetimiyle hak ettiği evrensel değere yeniden kavuşacaktır.

Sonuç

Bu alışma, Özbekistan’ın zengin tarihî ve kültürel mirasının dijital ortamda temsil edilmesi meselesini kültürel miras yönetimi, coğrafi bilgi sistemleri ve dijital beşerî bilimler perspektifinde ele almıştır. Özellikle Taşkent, Semerkant, Buhara, Tirmiz ve Hive gibi İşlm medeniyetinin merkezi bu şehirlerde bulunan tarihi eserlerin ve bu meknlarda medfun bulunan ilim adamlarının dijital ortamda yeterince temsil edilmediği; mevcut çevrim içi harita ve veri tabanlarında ise bu mirasın çoğu zaman sınırlı, yüzeysel veya eksik bilgilerle yer aldığı görülmektedir. Bu durum, yalnızca akademik araştırmaların kapsamını daraltmakla kalmamakta, aynı zamanda söz konusu kültürel mirasın uluslararası düzeyde görünürlüğünü ve erişilebilirliğini de önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Araştırma kapsamında ortaya konulduğu üzere, kültürel mirasın dijital ortama aktarılması sürecinde coğrafi bilgi sistemleri, açık veri tabanları ve üç boyutlu modelleme teknolojileri önemli imkânlar sunmaktadır. Özellikle türbe, anıt mezar ve külliye gibi mimari yapılar için yüksek hassasiyetli koordinat verilerinin oluşturulması, mimari rlvelerin dijitalleştirilmesi ve bu verilerin epigrafik, tarihî ve biyografik bilgilerle ilişkilendirilmesi, söz konusu mirasın dijital dünyada bütüncül biçimde temsil edilmesini mümkün kılacaktır. Bu yaklaşım, kültürel mirasın yalnızca metinsel bir bilgi olarak değil, aynı zamanda mekânsal bağlamı içinde incelenmesine ve korunmasına olanak tanıyan yeni bir araştırma perspektifi sunmaktadır.

Bununla birlikte, kültürel mirasın dijitalleştirilmesi sürecinin sürdürülebilir ve kapsamlı bir şekilde yürütülebilmesi, yalnızca akademik çalışmalarla sınırlı kalmayıp devlet kurumları, niversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğini gerektirmektedir. Özellikle açık kaynaklı harita platformları üzerinden yürütülecek kitle kaynaklı veri toplama faaliyetleri, Özbekistan’daki yüzlerce tarihî yapının ve kabir meknının kısa sürede dijital ortama kazandırılmasına önemli katkı sağlayabilir. Bu verilerin daha sonra uzmanlar tarafından hazırlanacak üç boyutlu mimari modeller, dijital arşivler ve el yazması veri tabanlarıyla entegre edilmesi, Özbekistan’ın kültürel mirasının küresel dijital bilgi ağlarında daha görünür ve erişilebilir hle gelmesine imkân tanıyacaktır.

Sonuç olarak, Özbekistan’ın tarihî ve ilmî mirasının dijital ortamda sistematik biçimde haritalandırılması ve belgelenmesi, yalnızca geçmişin korunmasına yönelik bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürel hafızanın geleceğe aktarılmasını sağlayan stratejik bir süreçtir. Mimari meknların yüksek hassasiyetli mekânsal verilerle kayıt altına alınması ve bu meknlarda yaşamış ilim adamlarının entelektüel mirasıyla birlikte dijital platformlarda temsil edilmesi, Özbekistan’ın sahip olduğu çok katmanlı kültürel mirasın küresel ölçekte tanınmasına ve araştırılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu bağlamda dijital miras yönetimi, tarih, mimarlık, bilgi teknolojileri ve kültürel çalışmaların keşişiminde gelişen disiplinlerarası bir alan olarak, Özbekistan’ın tarihî mirasının korunması ve uluslararası bilim dünyasına kazandırılması açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır.

Kaynakça

1. Tuktamishhev S. S., Berdikulov U. A., Narzullayeva S. N., (2025). Identification of Archaeological Sites in Samarkand Region and GIS-Based Cartographic Monitoring, Innovative: International Multidisciplinary Journal of Applied Technology (2995-486X), 3(8), 49-56.
2. Jessop M., (2005). The Application of a Geographical Information System to the Creation of a Cultural Heritage Digital Resource, Digital Scholarship in the Humanities 20, no.1 (2005): 71–84.
3. N. Makhkamova vd., (2025). The Use of 3D Scanning and GIS Tools for the Digital Preservation of Central Asian Architectural Heritage, Archives for Technical Sciences, Cilt 33(2), s. 375-384
4. Kobulova G., (2026). Medieval Manuscript, Epigraphic and Archaeological Sources in Uzbekistan: Status Of Preservation And Research, International Multi Disciplinary Journal for Research & Development, Vol. 13, No. 2, 2026, pp. 348-354.

**6-SHO‘BA: XALQARO HAMKORLIK VA TURKIY TADQIQOT
MARKAZLARINING TAJRIBASI**

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MUSIQA
TA’LIMINING YANGI QIYOFASI**

Nurmatova Mayya Abdullayevna

UrDPI San’atshunoslik kafedrası v.b. dotsenti
+998939227763 nurmativa_mayya@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning o’rni hamda ularning musiqa ta’limi tizimiga ta’siri ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli ta’lim texnologiyalari, multimedia vositalari, sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim platformalari va interaktiv muhit asosida shakllanayotgan yangi pedagogik modelning mohiyati ochib beriladi. Musiqa ta’limida kompetensiyaviy yondashuv, individuallashtirish va kreativlikni rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Аннотация. В статье анализируется роль цифровых технологий в современном образовательном процессе и их влияние на систему музыкального образования. Раскрывается сущность новой педагогической модели, формирующейся на основе цифровых образовательных технологий, мультимедиа, искусственного интеллекта и дистанционных платформ обучения. Особое внимание уделяется вопросам индивидуализации обучения, развитию профессиональных и цифровых компетенций, а также формированию креативного мышления в музыкальном образовании.

Abstract. This article examines the role of digital technologies in the modern educational process and their impact on music education. The essence of a new pedagogical model formed through digital educational technologies, multimedia tools, artificial intelligence, and distance learning platforms is analyzed. Particular attention is paid to individualization of learning, development of professional and digital competencies, and enhancement of creativity in music education.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, musiqa pedagogikasi, AKT, multimedia, sun’iy intellekt, interaktiv ta’lim, kompetensiya.

Ключевые слова: цифровая трансформация, музыкальная педагогика, ИКТ, мультимедиа, искусственный интеллект, интерактивное обучение, компетенции.

Keywords: digital transformation, music music pedagogy, ICT, multimedia, artificial intelligence (AI), interactive learning, competence.

Kirish: Zamonaviy ta’lim jarayonini raqamli texnologiyalarning faol ishtirokisiz tasavvur etish qiyin. Ularning o’quv faoliyatiga integratsiyalashuvi

mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishning hal qiluvchi omiliga aylanib, axborotlashgan jamiyat sharoitida ta’lim tizimining tubdan yangilanishiga xizmat qilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida oliy ta’lim tizimini to‘liq raqamlashtirish ustuvor vazifa qilib belgilandi. Mazkur strategik hujjat musiqa ta’limi yo‘nalishida ham zamonaviy o‘quv platformalarini yaratish, multimedia mahsulotlarini joriy etish hamda pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarini muntazam oshirib borish uchun mustahkam huquqiy va uslubiy zamin yaratmoqda. Binobarin, raqamli transformatsiya musiqa pedagogikasida an’anaviy metodlarni saqlab qolgan holda, ta’limning innovatsion va texnologik qiyofasini shakllantirish imkonini bermoqda.

Raqamli transformatsiya jarayoni shunchaki ta’lim tizimiga texnik vositalarni joriy etish bilan cheklanib qolmay, balki ta’lim mazmuni, metodologiyasi va tashkiliy mexanizmlarining tubdan yangilanishini anglatadi. Bugungi kunda musiqiy pedagogika an’anaviy “konservativ” yondashuvdan moslashuvchan ta’lim modeliga o‘tmoqda. Ayniqsa, musiqa ta’limida bu jarayon asrlar davomida shakllangan an’anaviy “ustoz-shogird” modelini innovatsion, interaktiv va texnologik jihatdan boyitilgan zamonaviy tizimga transformatsiya qilishi bilan tavsiflanadi.

Mazkur raqamli ta’lim texnologiyalari o‘quv jarayonini optimallashtirish, ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish hamda o‘qituvchi va talaba o‘rtasida samarali interaktiv hamkorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Raqamli muhitda pedagog va talaba o‘rtasidagi aloqa faqat dars xonasi bilan cheklanib qolmasdan, balki multimedia resurslari va onlayn platformalar orqali doimiy hamkorlik bosqichiga ko‘tariladi. Bu esa, o‘z navbatida, musiqiy bilimlar transferini jadallashtirish va ta’lim natijadorligini oshirishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Raqamli ta’lim texnologiyalari - bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion o‘qitish vositalaridir. Ular masofaviy ta’lim tizimlari (LMS), elektron darsliklar, multimediya taqdimotlari, interaktiv platformalar, podkastlar, videoma’ruzalar, virtual laboratoriyalar va simulyatorlarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu texnologiyalarning asosiy maqsadi - ta’lim jarayonining moslashuvchanligi va individualligini ta’minlashdir. Musiqa ta’limida bulutli texnologiyalar talabalarga dunyoning istalgan nuqtasidan turib jamoaviy kompozitsiyalar yaratish va masofaviy repetitsiyalar o‘tkazish imkonini bermoqda.

Musiqa ta’limining yangi qiyofasida o‘yin texnologiyalari muhim o‘rin tutadi. Masalan, notaga o‘rgatuvchi interaktiv ilovalar talaba motivatsiyasini 30-40% ga oshiradi. Shuningdek, VR (Virtual Reality) texnologiyalari yordamida talabalar dunyoning eng mashhur konsert zallarida virtual ijro etish va o‘z ovozinig akustik imkoniyatlarini turli muhitlarda sinab ko‘rish imkoniga ega bo‘lmoqdalar.

Musiqqa ta’limida raqamli muhitning shakllanishi. Musiqqa ta’limida raqamli muhit keng imkoniyatlar yaratmoqda. Jumladan:

- audio va video materiallarni real vaqt rejimida tahlil qilish;
- interaktiv notalar orqali o’rganish;
- virtual orkestr va ansambl bilan ishlash;
- masofadan turib ijro mahoratini baholash.

Masalan, audio muharrirlar va raqamli nota platformalaridan foydalanish nazariy va amaliy ko’nikmalarni bir vaqtning o’zida rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa musiqqa ta’limini kompleks va samarali shaklga keltiradi.

Raqamli texnologiyalar o’quv jarayonini talabalarning individual xususiyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Talaba o’qish sur’atini mustaqil belgilashi, murakkab mavzularni qayta o’zlashtirishi va tezkor teskari aloqa olishi mumkin.

Bundan tashqari, raqamli ta’lim jarayoni professional va raqamli kompetensiyalarni shakllantiradi. Musiqqa ta’limida bu:

- musiqqa muharrirlaridan foydalanish;
- virtual cholg’u simulyatorlari bilan ishlash;
- onlayn mahorat darslari va konferensiyalarda ishtirok etish;
- multimedia vositalari yordamida ijod qilish orqali namoyon bo’ladi.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalari musiqqa ta’limi jarayoniga shunchaki texnik yordamchi vosita emas, balki ta’lim sifatini tubdan oshiruvchi strategik resurs sifatida integratsiyalashmoqda. Mazkur texnologiyalar talabaning musiqiy faoliyatini tahlil qilishda ilgari mavjud bo’lmagan yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Xususan, sun’iy intellekt tizimlari ijro jarayonidagi intonatsion aniqlikni avtomatik tahlil qilish, ritmik o’zgarishlarni qayd etish va talabaning rivojlanish dinamikasini monitoring qilish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt asosida yaratilgan “Smart-tutor” (aqlli repetitor) tizimlari talabaning ijro xatolarini real vaqt rejimida aniqlab, ularni tuzatish bo’yicha individual tavsiyalar beradi. Bu esa talabaga mustaqil repetitsiya jarayonini o’qituvchi ishtirokisiz ham yuqori samaradorlik bilan tashkil etishga ko’maklashadi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli platformalar pedagog va talaba o’rtasida ochiq va interaktiv ta’lim muhitini shakllantirmoqda. Bunday muhitda talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o’zlashtiradilar, balki onlayn ilmiy-ijodiy muhokamalar, masofaviy qo’shma loyihalar va virtual konsertlarda ishtirok etish orqali boy jamoaviy ijodiy tajriba orttiradilar. Bu kabi raqamli yondashuvlar talabalarning nafaqat professional musiqiy mahoratini, balki ularning zamonaviy axborotlashgan jamiyatdagi raqobatbardoshligini ta’minlovchi muhim omildir.

Kreativlik va raqamli ijodiy faoliyat. Raqamli transformatsiya musiqqa ta’limini faqat bilim berish tizimi emas, balki ijodiy platformaga aylantirmoqda. Kompozitsiya dasturlari, elektron musiqqa vositalari va raqamli studiyalar talabalarning mustaqil ijodini rivojlantiradi.

Bugungi talaba nafaqat ijro etadi, balki musiqa yaratadi, aranjirovka qiladi va o‘z ijod mahsulotini global platformalarda taqdim etadi. Bu esa musiqa ta’limining yangi qiyofasini-kreativ, texnologik va ochiq modelni shakllantiradi.

Xulosa. Raqamli transformatsiya sharoitida musiqa ta’limi an’anaviy shakldan innovatsion modelga o‘tmoqda. Raqamli ta’lim texnologiyalari, multimedia vositalari va sun’iy intellekt ta’lim jarayonini interaktiv, moslashuvchan va samarali tizimga aylantirmoqda.

Musiqa ta’limining yangi qiyofasi - bu texnologiya va estetik tafakkurning uyg‘unlashuvidir. Raqamli muhit musiqa ta’limini chegarasiz, global va har bir talaba uchun shaxsiylashtirilgan tizimga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni.
2. G.M Sharipova, G.T.Tojiyeva “Musiqa metodikasi” Toshkent 2021-yil
3. Sharipova G, Xodjayeva Z. “Musiqa o‘qitish metodikasi”. Darslik. - Toshkent: “NIF MSH”, 2020.
4. Bauer, W. I. Music Learning Today: Digital Pedagogy for Creating, Performing, and Responding to Music. - Oxford University Press, 2020.
5. Kadirov R.G. Musiqa pedagogikasi. - Toshkent: “Musiqa”, 2013.

XALQARO HAMKORLIK VA TURKIY TADQIQOT MARKAZLARINING TAJRIBASI ASOSIDA MUSIQA TA’LIMINI RAQAMLASHTIRISH

Allayarova Nargiza Narimanovna,

UrDPI “San’atshunoslik” kafedrasida dotsent v.b
+99891 436 91 90 allayarova_nargiza@mail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa fanini raqamlashtirish jarayonida xalqaro hamkorlikning o‘rni va Turkiy tadqiqot markazlarining (TURKSOY, Turkiy madaniyat va meros jamg‘armasi) tajribasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda turkiy xalqlar musiqiy merosini saqlash va ta’limga tatbiq etishda raqamli platformalarning ahamiyati yoritilgan.

Аннотация. В данной статье анализируется роль международного сотрудничества в процессе цифровизации музыкального образования, а также изучается опыт тюркских исследовательских центров (ТЮРКСОЙ, Фонд тюркской культуры и наследия). В исследовании освещается

значимость цифровых платформ в сохранении музыкального наследия тюркских народов и их внедрении в образовательный процесс.

Annotation. This article analyzes the role of international cooperation in the process of digitalizing music education and examines the experience of Turkic research centers (TURKSOY, Turkic Culture and Heritage Foundation). The study highlights the importance of digital platforms in preserving the musical heritage of Turkic peoples and its integration into the educational process.

Kalit soʻzlar: xalqaro hamkorlik, Turkiy tadqiqot markazlari, musiqa taʼlimi, raqamlashtirish, madaniy meros, TURKSOY, raqamli arxivlar.

Ключевые слова: международное сотрудничество, тюркские исследовательские центры, цифровизация музыки, музыкальное наследие, ТЮРКСОЙ, цифровые платформы, музыкальное образование.

Keywords: international cooperation, Turkic research centers, digitalization of music, musical heritage, TURKSOY, digital platforms, music education.

Kirish: - Bugungi globallashuv davrida musiqa taʼlimini raqamlashtirish faqat texnik vositalardan foydalanish bilan cheklanib qolmasdan, balki milliy va mintaqaviy musiqiy merosni global axborot maydoniga olib chiqishni ham koʻzda tutadi. Ayniqsa, turkiy xalqlarning musiqiy boyligi — maqomlar, dostonlar va cholgʻu ijrochiligi anʼanalarini raqamli formatga oʻtkazishda xalqaro hamkorlik va ixtisoslashgan tadqiqot markazlarining oʻrni beqiyosdir.

Musiqa fanini raqamlashtirishda Yevropa (EUA) va Osiyo taʼlim markazlari bilan hamkorlik quyidagi imkoniyatlarni taqdim etmoqda:

- Xalqaro tajriba asosida musiqa nazariyasi va kompozitsiya fanlari uchun yagona raqamli standartlarni ishlab chiqish.
- Dunyoning nufuzli konservatoriyalari kutubxonalaridan masofaviy foydalanish imkoniyati.

Madaniyat -xalqlar oʻrtasidagi muloqot va doʻstlik koʻpligidir. Turk xalqlari asrlar davomida boy til, adabiyot, musiqa, urf-odatlar va umumiy tarix kabi bebaho meros yaratganlar, va bum eros bizning umumiy kelajagimizni ham shakllantiradi. Ushbu madaniyat – bizning kuch manbaimiz va dunyoga ochilgan derazamizdir. [Turkiy madaniyat va meros jamgʻarmasi prezidenti Aktoti Raimkulovanning II Turkiy dunyo madaniyati forumi hamda Xalqaro ilmiy-amaliy anjumandagi nutqi. 26.04.2025].

Turkiy xalqlar musiqasini raqamlashtirishda **TURKSOY, Xalqaro Turkiy akademiya** va **Turkiy madaniyat va meros jamgʻarmasi** kabi tashkilotlar bir qancha yirik loyihalarni amalga oshirmoqda:

- Turkiy xalqlarning unutilgan xalq kuylarini raqamli nota formatiga (Sibelius, MuseScore) oʻtkazish.
- Turkiy cholgʻu asboblarining (dutor, qobiz, tor, sato) 3D modellari va ularning raqamli tovush namunalarini (Vst instrument) yaratish. Bu talabalarga dars jarayonida nodir cholgʻular tovushidan foydalanish imkonini beradi.

• Turkiy dunyo bastakorlarining asarlarini o‘z ichiga olgan yagona onlayn ma’lumotlar bazasini shakllantirish.

Musiqqa fanini raqamlashtirish jarayonining bosqichlari. Xalqaro tajribaga tayanib, musiqa fanini raqamlashtirishni quyidagi bosqichlarda amalga oshirish samarali hisoblanadi:

1. **Arxivlashtirish:** Merosni saqlashning texnik yechimlari

Bu bosqichda asosiy e’tibor analogik ma’lumotlarni (eski plastinkalar, magnit tasmalar, qo‘lyozmalar) raqamli formatga o‘tkazishga qaratiladi.

• **Texnologiya:** Ovoz yozishda yuqori sifatli **Audio Interface** va **restavratsiya dasturlari** (masalan, iZotope RX) yordamida tarixiy ijrolardagi shovqinlar tozalanadi.

• **Ahamiyati:** Bu jarayon turkiy xalqlarning “oltin fondi”ga kirgan, ammo bugungi kunda yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan noyob folklor namunalarini qayta tiklash imkonini beradi.

2. **Ta’limiy integratsiya:** Nazariya va amaliyot uyg‘unligi

Raqamlashtirilgan milliy kuylar shunchaki arxivda turmasdan, o‘quv darsliklariga kiritiladi.

• **Texnologiya:** MuseScore yoki Sibelius dasturlarida turkiy xalq cholg‘ulari (dutor, tor, qobiz) uchun **Vst-instrument** (virtual tovush namunalari) yaratiladi. [Gulyamov S.S.– T.: TMI, 2019. 160 b.]

• **Amaliyot:** Solfedjio darslarida klassik g‘arb kuylari bilan birga, milliy maqom yo‘llari raqamli audio-vizual testlar shaklida beriladi. Bu talabanning milliy ohanglarni eshitish va tahlil qilish qobiliyatini (ethnological ear training) rivojlantiradi.

3. **Platforma yaratish:** Global axborot almashinuvi

“Turkiy dunyo musiqasi” yagona portali barcha turkiy xalqlar uchun umumiy ilmiy-pedagogik baza bo‘lib xizmat qiladi.

• **Imkoniyatlar:** Portalda har bir xalqning o‘ziga xos cholg‘ulari haqida **3D modellar**, ijro uslublari haqida **interaktiv master-klasslar** va ilmiy maqolalar joylashtiriladi.

• **Natija:** Bu nafaqat talabalar uchun darslik, balki butun dunyo tadqiqotchilari uchun turkiy musiqashunoslik bo‘yicha eng yirik **Big Data** (yirik ma’lumotlar ombori) bo‘lib xizmat qiladi.

Turkiy tadqiqot markazlari bilan hamkorlik musiqa ta’limida quyidagi didaktik muammolarni hal etadi:

1. Musiqa nazariyasidagi turkiy atamalarni yagona tizimga solish.

2. Usta-shogird an’analarini “Video-masterklass”lar orqali raqamli formatda davom ettirish.

3. Raqamli platformalar orqali milliy musiqani dunyoga targ‘ib qilish.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro hamkorlik va turkiy tadqiqot markazlarining boy tajribasi musiqa fanini raqamlashtirishda nafaqat texnik yengillik yaratadi, balki milliy o‘zlikni saqlab qolgan holda zamonaviy ta’lim tizimiga

integratsiyalashishni ta'minlaydi. Nafaqat Turkiy xalqlar, hamma xalqlarning musiqiy merosini raqamli makonda birlashtirish kelajak avlod uchun boy va ochiq ma'naviy resurs bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Turkiy madaniyat va meros jamg'armasi prezidenti Aktoti Raimkulovanning II Turkiy dunyo madaniyati forumi hamda Xalqaro ilmiy-amaliy anjumandagi nutqi. 26.04.2025
2. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2020-yil 5-oktabr, PF-6079-son.
3. **Mirziyoyev Sh.M.** Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.
4. **Ismoilov A.** Musiqa ta'limida innovatsion texnologiyalar. Metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.
5. **Gulyamov S.S.** Raqamli iqtisodiyot va ta'lim texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: TMI, 2019.
6. **Elektron resurslar:**
www.turksoy.org — Xalqaro Turkiy madaniyat tashkilotining rasmiy sayti.
www.musescore.org — Raqamli nota muharriri va ochiq arxiv platformasi.
www.teoria.com — Musiqa nazariyasi va raqamli didaktika resursi.

KOMILJON OTANIYOZOV ASARLARINING MA'NAVY-AXLOQIY JIHATDAN DOLZARBLIGI.

Yo'ldoshev Sarvarbek Uktamboy o'g'li

Urganch davlat pedagogika instituti
“San'atshunoslik” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ustoz Komiljon Otaniyozovning benazir ijodi, asarlarining ma'naviy mazmunga boyligi haqida so'z boradi. Uning boy ijodiy merosi, yoshlar ma'naviyatiga ta'siri ochib berishga harakat qilinadi.

Kalit so'zlar: Komiljon Otaniyozov, ashula, san'at, betakror ijod, Vatanga muhabbat, milliy-ma'naviy meros.

Аннотация. В данной статье рассматривается уникальное творчество Усто́за Комильона Отаниёзова, богатство духовного содержания его произведений. Предпринимается попытка раскрыть его богатое творческое наследие и его влияние на духовность молодежи.

Ключевые слова: Комилжон Отаниёзов, пение, искусство, уникальное творчество, любовь к Родине, национальное и духовное наследие.

Annotation. This article discusses the unique creativity of Ustoz Komiljon Otaniyozov, the richness of his works in spiritual content. An attempt is made to reveal his rich creative heritage and his influence on the spirituality of young people.

Keywords: Komiljon Otaniyozov, singing, art, unique creativity, love for the Motherland, national and spiritual heritage.

Bugungi kunda yurtimizda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash uchun ko'plab chora-tadbirlar olib borilmoqda. Yoshlar o'rtasida milliy-ma'naviy merosni saqlash, ularga nisbatan hurmat hissini oshirish ham muhim jarayonlardan hisoblanmoqda. Ayniqsa, milliy musiqiy durdonalarimizni kelgusi avlodga putur yetkazmagan holda yetkazish lozim. Yurtimizda musiqa umrini bag'ishlagan, uning ravnaqi uchun katta hissa qo'shgan ko'plab namoyondalar o'tgan. Bulardan biri sifatida Xorazm qo'shiqchiligiga ulkan hissasini qo'shgan, o'zining ijod maktabiga ega bo'lgan buyuk ustoz san'atkor Komiljon Otaniyozovni aytishimiz mumkin.

Komiljon Otaniyozovning jo'shqin ijodi va faoliyati san'at muxlislariga, o'zbek, turkman, tojik, qoraqalpoq va boshqa qardosh xalqlarga yaxshi tanish. U yaratgan dilrabo kuy va qo'shiqlarning jarangi hali quloqlardan ketgan emas. Benazir va zahmatkash san'atkor o'zidan so'nmas meros qoldirgan. Xofizning betakror ijro dasturlari, siymosi tushirilgan telelavhalar san'atimizning oltin fondidan o'rin olgan, musiqa muxlislarining shaxsiy fonotekalarida saqlanmoqda. Uning betakror ovozi bitilgan audio va video yozuvlari qo'ldan-qo'lga, dildan-dilga o'tib e'zozlanib kelinmoqda.

U 1917 – yilning 20 – iyulida, Shovot tumani “Bo'yirchi” qishlog'ida tug'ilgan. Komiljon akaning otasi Otaniyoz Qori Oxun o'qimishli kishi bo'lib, Niyoziy tahllusi bilan she'rlar yozganlar. To'qqiz yoshida otadan yetim qolgan Komiljon ma'lum muddat onasi Ambarjon ona va akasi Foziljonlar bilan tog'asi Rahimbergan Matmuradov tarbiyasida bo'lganlar. Rahimbergan Matmuradov (1894-1954) Xivada tug'ilgan. O'z davrining o'qimishli va ziyoli insonlaridan bo'lib “Kamtarin” tahllusi bilan ijod qilganlar. Hofiz nihoyatda jozibali va kuchli ovoz sohibi bo'lib, ijodiy faoliyati davomida har bir asar talqinida badiiy yetuklikka erishgan. U otashin yurakdan taralgan kuy va qo'shiqlar, haroratli ohanglar va zavq durlarini san'atsevar xalqiga oxirgi zarrasigacha beminnat tortiq qilgan.

Ustoz kuylagan nasihatlarining barida “Mard yigit elga yozar dasturxon”-degan so'zlar bor. Uning dasturxoni ona vatanga muhabbat, do'stlik, sadoqat, mehnatni ulug'lash, nafis his tuyg'ularda e'tiqodni tarannum etgan san'ati edi. Komiljon Otaniyozov davlat tadbirlari, oilaviy tantana yoki boshqa munosabat bilan biron joyga borib qolgudek bo'lsa, shu yerga fayz,shodu – hurramlik taralgan, samimiyat ruhi hukm surgan. Shuning uchun xalq o'zining sevimli san'atkoriga shunchaki rasmiyatsiz oddiy qilib “Komiljon” deb nom bergan. Ustoz

san’atiga mehr qo‘ygan ko‘pgina muxlislar ham o‘z farzandlariga umid bilan “Komiljon” deb nom qo‘ygan.

Ustoz san’atiga mehr qo‘ymagan muxlisning o‘zi yo‘qdir yuqorida aytib o‘tilganidek hatto ustozga havas qilib o‘z farzandlariga “Komiljon” deb nom qo‘yishlari bu insonning haqiqiy ma’noda komillikka erishganidan dalolat beradi. Komiljon Otaniyozov eng avvalo sozanda ashulachidir. Zero, soz ustida so‘z borar ekan, uning boshqa san’at turlaridan ajralib turadigan bir xususiyatli tomoniga e’tibor berish o‘rinli.

Ma’lumki har bir san’at turning o‘ziga xos tili mavjud. So‘z – adibning asosiy quroli. Rassomning ifoda vositasi – bo‘yoqlar. Musiqaning dastlabki “hom ashyosi” ohanglardir. Ohanglardan tuzilgan musiqa asari o‘z tilida ne-ne chuqur his-tuyg‘ular, fikr va ma’nolarni izoh etadi. Ibn Sino nutq va uning mutanosibligi to‘g‘risida ajoyib bir fikrni qayd etgan. “Aloqa vositasi bo‘lgan nutqning ta’sir kuchi uning mutanosibligiga bog‘liq” – degan buyuk faylasuf. Nazmga tushirilgan so‘zlar oddiy so‘z nutqidan jozibaliroq. Mutanosiblashgan musiqa ohanglarining hissiyotga ta’siri esa undan ham ustuvorroqdir. Musiqa, ohang, kuy mazmuni so‘z tiliga aynan tarjima qilinishining imkoniyati yo‘q. Hattoki, eng mukammal adabiy asarning ruhini so‘zga o‘girib bo‘lmaydi. So‘z bilan “O‘tgan kunlar” yoki “Navoiy” romanlarining mazmunini aytib berish mumkin xolos. Abdulla Qodiriy va Oybekning mazkur asarlarining ichki holat va asl mohiyatini bu romanlarni qayta-qayta o‘qish orqaligina his etish mumkin. Lekin hatto shunda ham o‘quvchi o‘zini asar mazmunining oxirigacha yetolmaganini sezadi. Har bir o‘qishda bu romanlarning yangi-yangi qirralari ochilaveradi. Badiiy asarning haqiqiy dohiyonaligi ham shunda bo‘lsa kerak. Shunga o‘xshab musiqaning mazmunini ham so‘zda ifodalash amri mahol. Ohanglarni tinglab undan olinadigan zavq va ma’naviy ozuqa orqali mazmuni tomon yo‘l olamiz. Musiqa asarini tushunish har bir tinglovchining hissiyoti, e’tiqodi, zakovati va ma’naviy dunyosiga bog‘liq. Bundan “musiqa haqidagi har qanday so‘z, fikr va mulohazadan holi” – degan ma’no chiqmaydi. Aksincha, musiqa haqidagi fikr uni tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. So‘z garchan musiqa asari o‘rnini bosmasa-da, uning mazmunini idroklashga yordam beradi. Shuning uchun musiqa an’analari bilan tanishish Komiljon Otaniyozovning san’ati olamiga sayohat qilishda, u qo‘l urgan doston kuylari, maqom namunalari, suvora va xalfa yo‘llari, bastakor uslublarni tushunishga, san’atkorning ijodiy jarayonini kuzatishga, u yaratgan asarlarining mag‘zini chaqishga imkon yaratadi.

Komiljon Otaniyozovning har bir asari ma’naviy mazmunga ega bo‘lib vatanni madh etish, unga sadoqat, urf-odatlar va milliy qadriyatlarga bo‘lgan hurmatni ifoda etadi. Misol uchun Maxtumdul so‘zi bilan aytilgan “Ayrilma” va “Ko‘ring” ashulalarini ko‘rib chiqsak:

Mastona yurgancha g‘ayri yurtlarda,
Unib-o‘sgan o‘z yurtindan ayrilma.
Bir malur kaklikdin nafsing yo‘linda,

Doma tushib qanotingdan ayrilma.

Mana shu misralarning o‘zida vatan qadri, nafsga qul bo‘lishdan saqlanish haqida so‘z boradi. Bu so‘zlar yuqorida ta’kidlanganidek mutanosib kuy bilan hamohanglikda inson yuragiga chuqur kirib boradi. Komiljon Otaniyozov aynan so‘zga mos musiqa bastalab yaratgan asar hozirgi kunga qadar odamlar qalbidan joy olib kelmoqda.

Har yigitning aslin bilay desangiz,
Marakada o‘tirib turishin ko‘ring.
Birov bilan oshno bo‘lay desangiz,
Avval va‘dasida turishin ko‘ring.

Agar siz asl yigit qandayligini bilmoqchi ekansiz, uning milliy urf-odatlariga bo‘lgan qarashlari, el ichida o‘zini qanday tutishini ko‘ring. Oshno tutinmoqchi bo‘lsangiz va‘dasida, o‘z so‘zida turishini ko‘ring deyiladi misralarda.

Komiljon Otaniyozov eng murakkab ashulalar, suvora va maqom yo‘llaridagi ko‘rkam avjlarni ravon ijro etadigan keng ovoz sohibi bo‘lgan. Komiljon ustoz, ayniqsa, shinavandaga katta joziba baxsh etadigan zukko avjlar, avjlardagi ovoz o‘ynatishlarning mohir ustasi sifatida dong taratgan. O‘zi yaratgan qo‘shiq va ashulalarga ham ta’sirchan tik pardalar ya’ni bitishni hush ko‘rgan. Kuy va qo‘shiq avji – ko‘pchilik sharq xalqlari, jumladan o‘zbek musiqasining muhim va betakror o‘ziga xos tomonlaridan biri. U xofiz uchun ham, tinglovchi uchun ham o‘ziga xos marra. Ashulachi aynan avjlarda o‘z san’ati va ovozini namoyish etadi, eshituvchining siqqat-e’tiborini qamrab oladigan tayanch yasaydi. Musiqani, ashulani eshituvchi esa o‘z navbatida ijro etilayotgan kuy yo‘li hamda ohanglarga ichidan jo‘r bo‘lib boradi va shu yo‘sinda hayajonli avj pardalarini his qilishi ohanglarga alohida joziba baxsh etadi. Shuning uchun ham avjlarning badiiy estetik ahamiyati juda katta.

Sharq musiqasida avjning o‘zi bir san’at. Avjlarni ijro etish, bir-biriga payvasta qilish, kuyning asosiy mavzusiga bog‘lash kabi qonun-qoidalari yaratilib, xofizlar ularga amal qilgan. Mashhur avjlar xatto maxsus nomlar bilan yuritilgan. Bu an’ananing ildizi esa uzoq o‘tmishga borib taqaladi va qadimiy musiqiy risolalarida hamda tarixiy kitoblarda tilga olingan. Firdavsiysing “SHohnoma”sidagi Borbod haqidagi qissasi uni “Baxodirona avjli xofiz” bo‘lganligi qayd qilinadi.

Maqom san’atida bunday avjlar “namud” ya’ni “ko‘rinishlar” deb nomlangan. Bu borada maqomshunos olim Is’hoq Rajabov “Shoshmaqom” negizidagi namudlar tuzilmalarining maxsus jadvallarini ishlab chiqqan. “Avji turk”, “Namudi Muhayar”, “Zebo pari” deb atalmish avjlar ko‘pchilik maqomdonlarga yaqindan tanish. Bundan tashqari ma’lum nomi bo‘lmagan, lekin kuydan kuyga, maqomdan maqomga o‘tib yuradigan avjlar ham ko‘p. Xullas, avj yaratish uni ijro etish va idroklab lazzat olishning o‘zi bir olam.

Tabiiy ovoz tana a’zolari bo‘lsa, uning joni san’at va ilhom deyish mumkin. Inson yaratgan ikkinchi tabiat bo‘lmish san’at – mehnat va mahoratda kamol

topadi. Buyuk rus kompozitori. P.I.Chaykovskiy bu haqda fikr yuritib – “ijodning bir foizi iste’dod bo’lsa, to’qson to’qqiz foizi mehnatdan iborat” degan. Yoki Navoiy aytganidek:

Jahonda har bir ishki odam etdi,

Bu ish mashq birla poyoniga yetdi.

Mubolag’asiz aytish mumkinki, Komiljon Otaniyozov aynan shunday doimiy mehnatda, tinimsiz izlanishda bo’lgan san’atkorlardan biridir. Uning repertuarida o’nlagan qo’shiq va ashulalar, sonsiz doston yo’llari, suvoralar, maqo namunalari aylanib turgan. Konsert yoki davra qanchalik ko’p davom etmasin, u bir kuy yoki ashulani ikki marta takrorlagan emas. An’anaviy xalq mulkiga aylangan asarlarga e’tiqod qilish bilan bir qatorda har vaqt yangilik axtargan. Muxlislar undan doim yangi ijodiy mahsullar kutishga odatlanib qolgan va jamiyat hayotida yuz berayotgan yirik voqealar, bayramlar va tantanalar, mehnatkashlarning g’alabasiga o’z ijodiy ulushini qo’shib kelgan. “Aziz, Vatanim”, “Salom Hind xalqiga”, “Paxtakorlar xormangiz”, “Salom, assalom” kabi mashhur qo’shiqlar ana shunday ma’lum sanalar va hodisalar ilhomida yuzaga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B.Rahimov. “Komiljon Otaniyozov abadiyati”
2. S.Xudayberganov “So’z va soz sohibi”
3. F.Zohid. “Komiljon Otaniyozov ijodi”
4. Y.Abdullayev “Buyuk daryo irmog’i”

TURKIY DAVLATLARDA TASVIRIY SAN’AT FANI SOHASINI RAQAMLASHTIRISH

Sherov Dilshod Reyimberganovich

UrDPI San’atshunoslik kafedrasida dotsenti

+99893-922-03-77 dilshodsherov76@gmail.com

Ibodullayev Mansurbek Saburjon o’g’li

Urganch davlat pedagogika instituti magistranti

+99899-125-52-53 komilliksari12345@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy davlatlarda tasviriy san’at ta’limi tizimida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, ularning pedagogik samaradorligi hamda zamonaviy ta’lim jarayonidagi o’rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Аннотация. В статье анализируются процессы цифровизации художественного образования в тюркских государствах, их педагогическая

эффективность и роль современных цифровых технологий в образовательной системе.

Abstract. This article analyzes the digitalization of fine arts education in Turkic countries, its pedagogical effectiveness, and the role of modern digital technologies in the contemporary educational system.

Kalit soʻzlar: raqamlashtirish, tasviriy sanʼat, raqamli texnologiyalar, taʼlim sifati, kreativlik, virtual muhit, innovatsiya

Ключевые слова. цифровизация, изобразительное искусство, цифровые технологии, качество образования, креативность, виртуальная среда, инновации

Keywords: digitalization, fine arts, digital technologies, education quality, creativity, virtual environment, innovation

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Xususan, taʼlim tizimida raqamlashtirish jarayonlari oʻquv jarayonini modernizatsiya qilish, taʼlim sifatini oshirish hamda xalqaro standartlarga mos mutaxassislar tayyorlashda muhim omil sifatida namoyon boʻlmoqda. Turkiy davlatlarda taʼlim tizimini rivojlantirish boʻyicha qabul qilingan strategik hujjatlarda raqamli texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [Mirziyoev Sh., 2021. – B.112].

Tasviriy sanʼat fani oʻzining estetik, tarbiyaviy va ijodiy xususiyatlari bilan taʼlim tizimida alohida oʻrin egallaydi. Mazkur fan orqali talabalar nafaqat chizish va boʻyash texnikalarini oʻrganadilar, balki estetik did, badiiy tafakkur va kreativ fikrlash koʻnikmalarini ham rivojlantiradilar [Abdullayev S., 2018. – B.45]. Raqamlashtirish jarayoni ushbu imkoniyatlarni yanada kengaytirib, taʼlimning yangi shakllarini vujudga keltirmoqda.

Tasviriy sanʼat fanining oʻziga xosligi shundaki, u nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ijodiy faoliyatni ham talab etadi. Anʼanaviy oʻqitish jarayonida koʻproq qogʻoz, qalam, boʻyoq va tabiiy materiallardan foydalanilgan boʻlsa, hozirgi davrda grafik planshetlar, raqamli dasturlar, virtual studiyalar va multimedia platformalari keng qoʻllanilmoqda. Bu esa taʼlim jarayonining sifatini oshirish, talabalar imkoniyatlarini kengaytirish va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda

Anʼanaviy mashgʻulotlarda asosiy eʼtibor qogʻoz va tabiiy materiallar bilan ishlashga qaratilgan boʻlsa, zamonaviy raqamli muhitda grafik planshetlar, raqamli qalamlar, sensorli ekranlar va maxsus dasturlar keng qoʻllanilmoqda. Bu vositalar talabalarga rang, shakl, kompozitsiya va perspektiva qonuniyatlarini chuqurroq oʻzlashtirish imkonini beradi [Boboyev H., 2019. – B.73].

Turkiy davlatlarda taʼlim tizimini raqamlashtirish boʻyicha davlat dasturlari ishlab chiqilgan boʻlib, ularda raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron taʼlim resurslarini yaratish va masofaviy taʼlimni joriy etish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur dasturlar tasviriy sanʼat taʼlimini raqamlashtirish boʻyicha amalga oshirilayotgan islohotlar elektron darsliklar,

interaktiv qo‘llanmalar va multimedia resurslarini yaratish bilan bog‘liq. Masalan, O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida elektron ta‘lim platformalari orqali rangtasvir, grafika va dizayn fanlari bo‘yicha onlayn mashg‘ulotlar tashkil etilmoqda [Xudoyberganov N., 2021. – B.61].

Tasviriy san‘at fanini raqamlashtirishning muhim jihatlaridan biri bu — individual ta‘lim yo‘nalishini shakllantirish imkoniyatidir. Raqamli texnologiyalar talabalarining mustaqil ta‘lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Onlayn kurslar, video darslar va virtual treninglar yordamida talabalar mashg‘ulotlarni istalgan vaqtda takrorlab o‘rganishlari mumkin. Bu esa bilimlarni mustahkamlash va ijodiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [Qosimov A., 2020. – B.54].

Raqamlashtirish jarayoni o‘qituvchining pedagogik faoliyatini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Endilikda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki raqamli muhitda ta‘lim jarayonini tashkil etuvchi, innovatsion metodlarni joriy qiluvchi va ijodiy muhit yaratuvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritmoqda. Grafik dizayn dasturlari, 3D modellashtirish vositalari, animatsiya platformalari va sun‘iy intellekt asosidagi ilovalar o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda [Rostovtsev N., 2014. – S.78].

Tasviriy san‘at ta‘limida virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalaridan foydalanish mashg‘ulotlarning samaradorligini yanada oshirmoqda. Talabalar virtual muhitda muzeylar, galereyalar va san‘at asarlarini tomosha qilib, ularni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda [Eisner E., 2002. – P.112]. Bu jarayon estetik idrokni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar xalqaro tajribani o‘rganish va amaliyotga joriy etish imkonini ham kengaytiradi. Turkiy davlatlar o‘rtasida hamkorlik platformalari, qo‘shma loyihalar va onlayn ko‘rgazmalar tashkil etilishi san‘at ta‘limining integratsiyasiga xizmat qilmoqda. Bu esa talabalar uchun global miqyosda ijodiy fikrlashni shakllantirishga yordam beradi.

Xalqaro tajribani o‘rganish jarayonida raqamli platformalar muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Turkiy davlatlar o‘rtasida onlayn konferensiyalar, seminarlar va ijodiy loyihalar tashkil etilishi san‘at ta‘limining integratsiyasini ta‘minlaydi. Bu esa talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida tajriba almashinuvini kuchaytiradi.

Virtual reallik va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining joriy etilishi tasviriy san‘at mashg‘ulotlarini yanada qiziqarli va samarali qilmoqda. Talabalar virtual muhitda muzeylar, tarixiy obidalar va san‘at asarlarini tomosha qilish, ularni tahlil qilish va qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu jarayon estetik tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamlashtirish jarayonida muayyan muammolar ham mavjud. Ayrim hududlarda texnik bazaning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi va dasturiy ta‘minotning cheklanganligi ta‘lim samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda [Boboyev H., 2019. – B.102]. Shuningdek, pedagoglarning

zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarining yetarli emasligi ham muhim muammo hisoblanadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun oliy ta’lim muassasalarida raqamli laboratoriyalar tashkil etish, pedagoglar uchun malaka oshirish kurslarini kengaytirish, uslubiy qo‘llanmalarni yangilash zarur. Shu bilan birga, davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida innovatsion loyihalarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi [Mirziyoev Sh., 2021. – B.214].

Umuman olganda, turkiy davlatlarda tasviriy san’at fanini raqamlashtirish ta’lim sifatini oshirish, talabalar ijodiy salohiyatini rivojlantirish, estetik tafakkurni shakllantirish va zamonaviy mutaxassislar tayyorlashda muhim strategik omil hisoblanadi. Ushbu jarayonning izchil amalga oshirilishi san’at ta’limining barqaror rivojlanishini va xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Abdullayev S. S. Tasviriy san’at asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 256 b.
3. Boboyev H. B. Tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 214 b.
4. Qosimov A. M. Tasviriy san’at pedagogikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 198 b.
5. Xudoyberganov N. R. San’at ta’limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 176 b.
6. Rostovtsev N. N. Metodika prepodavaniya izobrazitel'nogo iskusstva. – Moskva: Prosveshcheniye, 2014. – 272 s.
7. Eisner E. W. The Arts and the Creation of Mind. – New Haven: Yale University Press, 2002. – 304 p.

**ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ КАК ПРОСТРАНСТВО
АКТУАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОГО КОДА: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ (НА ПРИМЕРЕ ТЮРКСКОГО
НАСЛЕДИЯ)**

Казимова Лейла Тахировна

и.о. доцент кафедры «Педагогика и психология»

Ургенчский государственный педагогический институт

E-mail: kazimovaleyla26041968@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс интеграции культурного наследия тюркских народов в цифровое пространство. Автор анализирует онлайн-ресурсы не просто как хранилища данных, а как интерактивные среды, формирующие идентичность современного пользователя. Особое внимание уделяется этнопсихологическим аспектам UX-дизайна, механизмам коллективной памяти и роли виртуального диалога в преодолении культурной изоляции.

Ключевые слова: цифровизация культуры, тюркский мир, этнопсихология, UX-дизайн, онлайн-коммуникация, коллективное бессознательное, виртуальная идентичность.

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy xalqlar madaniy merosining raqamli makonga integratsiyalashuvi jarayoni ko'rib chiqiladi. Muallif onlayn resurslarni shunchaki ma'lumotlar ombori sifatida emas, balki zamonaviy foydalanuvchi o'zligini (identifikatsiyasini) shakllantiruvchi interaktiv muhit sifatida tahlil qiladi. UX-dizaynning etnopsixologik jihatlari, jamoaviy xotira mexanizmlari va madaniy yakkalanishni bartaraf etishda virtual muloqotning o'rniga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: madaniyatni raqamlashtirish, turkiy dunyo, etnopsixologiya, UX-dizayn, onlayn muloqot, jamoaviy ongsizlik, virtual o'zlik.

Abstract. This article examines the process of integrating the cultural heritage of Turkic peoples into the digital space. The author analyzes online resources not merely as data repositories but as interactive environments that shape the identity of the modern user. Special attention is paid to the ethnopsychological aspects of UX design, mechanisms of collective memory, and the role of virtual dialogue in overcoming cultural isolation.

Keywords: digitalization of culture, Turkic world, ethnopsychology, UX design, online communication, collective unconscious, virtual identity.

Введение. Актуальность исследования обусловлена стремительной трансформацией способов передачи культурного опыта. Тюркское наследие, характеризующееся синкретизмом, мощным пластом устного народного творчества и символизмом, сегодня сталкивается с вызовом «цифрового

забвения». Однако развитие специализированных онлайн-платформ открывает новые возможности для ревитализации традиций. Психологический аспект этой проблемы заключается в поиске баланса между архаичным содержанием и современными технологическими формами.

1. Психологические механизмы восприятия культурного наследия в сети. С точки зрения психологии, культурное наследие функционирует как система опорных точек для личности. В цифровой среде эти точки превращаются в интерфейсные решения.

1.1. Роль архетипов в визуальной коммуникации

Тюркская культура богата архетипическими образами: Древо Жизни, образ Неба (Тенгри), солярные знаки. При создании онлайн-ресурсов использование этих символов вызывает у пользователя состояние, которое К.Г. Юнг называл «узнаванием предвечного».

- Эффект психологического резонанса: когда визуальный ряд сайта (орнаменты, цветовая гамма) совпадает с внутренними культурными установками человека, уровень доверия к контенту возрастает на 40-50%.
- Цветопсихология: Бирюзовый, золотой и терракотовый цвета несут в себе глубокие смысловые нагрузки безопасности, процветания и связи с землей.

2. Проектирование онлайн-ресурсов: Психология UX и UI

Для того чтобы онлайн-ресурс стал местом реального диалога, его архитектура должна соответствовать когнитивным особенностям целевой аудитории.

2.1. Дизайн «Цифровой махалли»

Традиционные тюркские сообщества строились на горизонтальных связях. Цифровая платформа должна имитировать это пространство. Вместо жесткой иерархии форумов эффективнее использовать «сетевые» модели, где каждый участник чувствует себя частью круга.

• Эмпатичный интерфейс

Использование микро-анимаций, имитирующих тактильность (текстуры ковра, кожи, керамики), позволяет компенсировать отсутствие физического контакта с артефактами.

• Звуковой ландшафт:

- Внедрение звуков природы и национальных инструментов в UX-сценарии активизирует эмоциональную память.

3. Онлайн-ресурсы как инструмент преодоления межпоколенческого разрыва

Одной из главных психологических проблем является отчуждение молодежи от традиционной культуры.

3.1. Геймификация и иммерсивность

Создание VR-туров по историческим городам (Самарканд, Туркестан, Отрар) позволяет молодежи пережить опыт «погружения», который психологически эквивалентен реальному путешествию.

- Интерактивный сторителлинг: Передача эпосов (например, «Алпамыш» или «Манас») через механику квестов превращает пассивного слушателя в активного создателя смыслов.
- Психологический эффект участия: Пользователь не просто потребляет контент, он «проживает» его, что способствует формированию устойчивой этнической идентичности.

4. Социально-психологические барьеры и риски

Цифровизация не лишена опасностей. Важно выделить три ключевых риска:

1. Профанация сакрального: Превращение глубоких духовных символов в простые «стикеры» или мемы может привести к потере их психологической значимости.
2. Цифровой разрыв: Старшее поколение, обладающее глубокими знаниями, часто не владеет инструментами онлайн-коммуникации, что ведет к прерыванию трансляции опыта.
3. Иллюзия сопричастности: Риск того, что виртуальное потребление культуры заменит реальные социальные практики.

5. Методология создания эффективных платформ для обмена опытом

Для успешного внедрения ресурсов необходимо соблюдать следующие этапы:

1. Этнографический аудит: Изучение психологических установок носителей культуры.
2. Разработка инклюзивного дизайна: Создание версий для разных возрастных и социальных групп.
3. Создание системы обратной связи: Платформа должна позволять пользователям загружать свой контент (семейные архивы, аудиозаписи), превращаясь в «народный архив».

Заключение. Создание и внедрение онлайн-ресурсов для сохранения тюркского наследия — это стратегическая задача, лежащая на стыке технологий и глубокой психологии. Цифровые платформы способны стать «новым домом» для культурного кода, обеспечивая его сохранение в условиях глобализации. Успех таких проектов зависит от того, насколько точно дизайнеры и разработчики смогут передать «дух» культуры через «цифру», не исказив её сути.

Список использованной литературы

1. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-исторический анализ. — М.: Смысл, 2011.
2. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. — М., 1999.

3. Юнг К. Г. Человек и его символы. — М.: Серебряные нити, 2017.
4. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры (сравнительный анализ с восточными культурами). — М.: Академический проект, 2004.
5. Шарипов Р. З. Роль цифровых платформ в интеграции тюркского мира // Вестник Тюркской Академии. — 2024. — №1.
6. Norman D. The Design of Everyday Things. — Basic Books, 2013.

“TURKIY DAVLATLARDA OILAVIY EMOTSIONAL IQLIM VA O‘SMIRLARNING RAQAMLI TA’LIMDAGI O‘ZINI BOSHQARISH KOMPETENSIYASI O‘RTASIDAGI PSIXOLOGIK BOG‘LIQLIK”

Abdullayeva Dilrabo Baxtiyor qizi,

Urganch davlat pedagogika instituti “Pedagogika va psixologiya”
kafedrası o‘qituvchisi

+998937519019 dilrabobaxtiyorovna@gmail.com

Xudoyberganova Sarvinoz Sanjarbek qizi

Jumadurdiyeva Asalxon Dilshod qizi

Pedagogika fakulteti, pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiy davlatlarda ta’limni raqamlashtirish jarayonida oilaviy emotsional iqlim va o‘smirlarning raqamli ta’limdagi o‘zini boshqarish kompetensiyasi o‘rtasidagi psixologik bog‘liqlik tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — oiladagi emotsional qo‘llab-quvvatlash, nazorat xususiyatlari va konflikt darajasining o‘smirlarning onlayn ta’lim jarayonida vaqtni boshqarish, motivatsiya va raqamli intizom ko‘rsatkichlariga ta’sirini aniqlashdir. Tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslovchi yondashuv hamda empirik ma’lumotlarni statistik qayta ishlash usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Natijalar oilaviy emotsional xavfsizlik darajasi yuqori bo‘lgan muhitda o‘smirlarning o‘zini boshqarish kompetensiyasi barqarorroq shakllanishini ko‘rsatishi kutiladi. Tadqiqot xulosalari ta’lim siyosati, maktab psixologik xizmati va ota-onalar bilan ishlash jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy emotsional iqlim, raqamli ta’lim, o‘zini boshqarish kompetensiyasi, o‘smirlar psixologiyasi, raqamlashtirish, Turkiy davlatlar, akademik motivatsiya.

Аннотация. В статье анализируется психологическая взаимосвязь между эмоциональным климатом семьи и компетенцией саморегуляции подростков в условиях цифрового образования в тюркских государствах. Цель исследования заключается в выявлении влияния эмоциональной поддержки, особенностей родительского контроля и уровня внутрисемейных конфликтов на показатели управления временем, учебной мотивации и

цифровой дисциплины подростков. В работе предполагается использование теоретического анализа, сравнительного подхода и статистической обработки эмпирических данных. Ожидается, что высокий уровень эмоциональной безопасности в семье способствует формированию устойчивых навыков саморегуляции в цифровой образовательной среде. Полученные результаты могут быть использованы при совершенствовании образовательной политики и деятельности школьных психологических служб.

Ключевые слова: эмоциональный климат семьи, цифровое образование, саморегуляция, подростки, цифровизация, тюркские государства, учебная мотивация.

Abstract. This article examines the psychological relationship between family emotional climate and adolescents' self-regulation competence in digital learning environments within Turkic states. The aim of the study is to identify how emotional support, parental control patterns, and intra-family conflict levels influence adolescents' time management, academic motivation, and digital discipline. The research design includes theoretical analysis, comparative approach, and statistical processing of empirical data. It is expected that a higher level of emotional security within the family contributes to more stable self-regulation skills in digital education settings. The findings may contribute to the development of educational policy and the improvement of school psychological services.

Keywords: family emotional climate, digital education, self-regulation competence, adolescents, digitalization, Turkic states, academic motivation.

So‘nggi yillarda Turkiy davlatlarda ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayoni jadal sur’atlarda amalga oshirilmoqda. Raqamli platformalar, masofaviy ta’lim texnologiyalari va onlayn resurslarning keng joriy etilishi ta’lim jarayonining mazmuni va shaklini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli transformatsiya ta’limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, individual o‘quv trayektoriyalarini shakllantirish va bilim olish jarayonini moslashuvchan qilish kabi ijobiy jihatlarni namoyon etmoqda. Biroq, raqamli ta’lim samaradorligi faqat texnologik infratuzilma bilan belgilanmaydi; u o‘quvchining shaxsiy-psixologik xususiyatlari va ijtimoiy muhiti bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘smirlik davri shaxsning o‘zini anglash, mustaqillik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli ta’lim sharoitida o‘quvchining o‘zini boshqarish kompetensiyasi — vaqtni rejalashtirish, diqqatni nazorat qilish, ichki motivatsiyani saqlab qolish va chalg‘ituvchi omillarga qarshi turish qobiliyati — ta’lim natijadorligining asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, raqamli muhitda o‘zini boshqarish mexanizmlarining shakllanishi psixologik jihatdan alohida tahlilni talab etadi.

Shaxs rivojlanishining ekologik yondashuvi oilani o‘smirning eng yaqin ijtimoiy muhiti sifatida e’tirof etadi. Oilaviy emotsional iqlim — ya’ni emotsional qo‘llab-quvvatlash darajasi, psixologik xavfsizlik hissi, nazorat shakllari va konflikt intensivligi — o‘smirning ichki resurslari va moslashuvchanlik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Emotsional jihatdan barqaror va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhit o‘smirda mustaqillik, mas’uliyat va o‘zini tartibga solish ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin, aksincha, konfliktli yoki bosimga asoslangan muhit o‘zini boshqarish jarayonini susaytirishi ehtimoli mavjud.

Turkiy davlatlarda ta’limni raqamlashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar mazmunan o‘xshash bo‘lsa-da, oilaviy qadriyatlar, ijtimoiy nazorat mexanizmlari va madaniy xususiyatlar jihatidan farqlanadi. Bu esa oilaviy emotsional iqlim va raqamli ta’lim samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni qiyosiy tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Hozirgi kunda raqamli ta’lim samaradorligini asosan texnologik va tashkiliy omillar nuqtayi nazaridan o‘rganishga e’tibor qaratilmoqda, biroq oilaviy psixologik omillar bilan integratsiyalashgan tadqiqotlar yetarli darajada emas.

Shu munosabat bilan mazkur maqolaning maqsadi — Turkiy davlatlar kontekstida oilaviy emotsional iqlim va o‘smirlarning raqamli ta’limdagi o‘zini boshqarish kompetensiyasi o‘rtasidagi psixologik bog‘liqlikni nazariy va empirik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari raqamli ta’lim jarayonida oilaviy omilning ahamiyatini aniqlashtirish, maktab psixologik xizmati faoliyatini takomillashtirish hamda ota-onalar bilan ishlash strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qilishi mumkin.

Raqamli ta’lim samaradorligini tushuntirishda ko‘plab tadqiqotlar texnologik infratuzilma, platforma sifati va pedagogik dizayn omillariga e’tibor qaratadi. Biroq psixologik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitdagi ta’lim natijadorligi o‘quvchining ichki o‘zini boshqarish mexanizmlari va ijtimoiy mikro muhit bilan bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot oilaviy emotsional iqlim va o‘zini boshqarish kompetensiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni bir nechta nazariy paradigmalarda asosida tahlil qiladi.

1. Ekologik tizimlar nazariyasi. Shaxs rivojlanishini ko‘p darajali ijtimoiy tizimlar orqali tushuntiruvchi ekologik yondashuvga ko‘ra, o‘smirning psixik shakllanishi eng avvalo uning mikrotizimi — oila bilan belgilanadi. Oiladagi emotsional munosabatlar sifati o‘smirning ichki xavfsizlik hissi va psixologik barqarorligini shakllantiradi. Raqamli ta’lim sharoitida mustaqil o‘qish talabi kuchaygani sababli, oila tomonidan yaratilgan emotsional fon o‘smirning o‘zini boshqarish darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

2. O‘zini boshqarish va ijtimoiy-kognitiv yondashuv. O‘zini boshqarish kompetensiyasi shaxsning maqsad qo‘yish, xatti-harakatni rejalashtirish, ichki nazorat va refleksiya jarayonlarini amalga oshirish qobiliyatini anglatadi. Ijtimoiy-kognitiv yondashuvga ko‘ra, bu ko‘nikmalar tashqi muhit bilan o‘zaro ta’sirda shakllanadi. Emotsional qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhit o‘smirda ichki

motivatsiya va mustaqillikni rivojlantiradi, aksincha, ortiqcha psixologik nazorat yoki konfliktli iqlim tashqi nazoratga qaramlikni kuchaytirishi mumkin. Raqamli ta’lim muhiti esa yuqori darajadagi avtonomiya talab qiladi; demak, o’zini boshqarish darajasi past bo’lgan o’smirlar onlayn chalg’ituvchilarga tezroq berilishi ehtimoli mavjud.

3. Emotsional xavfsizlik va motivatsion mexanizmlar. Oiladagi emotsional xavfsizlik hissi o’smirning ichki barqarorligi va akademik qat’iyatiga bevosita ta’sir qiladi. Emotsional qo’llab-quvvatlash mavjud bo’lgan sharoitda o’quv faoliyati ichki motivatsiya asosida tashkil etiladi. Raqamli ta’limda esa tashqi nazorat kamayganligi sababli ichki motivatsiya asosiy harakatlantiruvchi kuchga aylanadi. Shunday ekan, oilaviy iqlimning sifati raqamli ta’limdagi o’zini boshqarish kompetensiyasining muhim determinantlaridan biri sifatida namoyon bo’ladi.

4. Turkiy davlatlar kontekstida madaniy omil. Turkiy davlatlarda oila instituti ijtimoiy hayotning markaziy elementi sifatida yuqori mavqega ega. Masalan, O’zbekiston va Qozog’istonda kollektivistik qadriyatlar ustun bo’lsa, Turkiyada ta’limni raqamlashtirish jarayoni nisbatan erta boshlangan va individual avtonomiya elementlari kuchliroq namoyon bo’ladi. Madaniy farqlar oilaviy nazorat shakllari va emotsional yaqinlik ifodasiga ta’sir qilishi mumkin, bu esa o’z navbatida o’smirlarning o’zini boshqarish mexanizmlarida tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Nazariy tahlil shuni ko’rsatadiki, oilaviy emotsional iqlim va o’smirlarning raqamli ta’limdagi o’zini boshqarish kompetensiyasi o’rtasida tizimli, ko’p omilli bog’liqlik mavjud. Raqamli ta’lim samaradorligini faqat texnologik resurslar bilan izohlash yetarli emas; o’smirning ichki regulyativ mexanizmlari oilaviy psixologik muhit bilan shakllanadi. Shu sababli, raqamli transformatsiya jarayonida oilaviy omilni e’tibordan chetda qoldirish ta’lim samaradorligini to’liq ta’minlamaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Urie Bronfenbrenner. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
2. Albert Bandura. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall.
3. Edward L. Deci, & Richard M. Ryan. (2000). The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
4. Barry J. Zimmerman. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.
5. Ann S. Masten. (2014). *Ordinary Magic: Resilience in Development*. Guilford Press.

6. Diana Baumrind. (1991). The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56–95.
7. OECD. (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots*. OECD Publishing.
8. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report: Technology in Education*. UNESCO Publishing.
9. World Bank. (2020). *Remote Learning, Distance Education and Online Learning during the COVID-19 Pandemic*.
10. UNICEF. (2021). *The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health*.
11. Paul R. Pintrich. (2000). The Role of Goal Orientation in Self-Regulated Learning. In *Handbook of Self-Regulation*. Academic Press.
12. Sheldon B. Cohen & Thomas A. Wills. (1985). Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357.

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

Allanazarova Zulayxo

Urganch davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Baxodirova Sarvinoz

Urganch davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrasi talabasi

Rajapboyeva Ro'za

Urganch davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrasi talabasi

Tojiddinova Munisa

Urganch davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrasi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishda raqamli pedagogika va sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni, ahamiyati hamda ularni amaliyotga tatbiq etish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Bundan tashqari, ta'lim jarayonining raqamli transformatsiyasi sharoitida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish hamda pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarini takomillashtirish muammolari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: zamonaviy taʼlim, raqamli pedagogika, sunʼiy intellekt, taʼlim sifati, innovatsion yondashuv, kompetensiyaviy taʼlim, raqamli kompetensiya.

Abstract. This article discusses the role and importance of digital pedagogy and artificial intelligence technologies in the development of the modern education system, as well as their practical application in scientific and theoretical terms. In addition, the problems of a person-centered approach, the formation of individual educational trajectories, the development of independent learning skills, and the improvement of digital competencies of pedagogical personnel in the conditions of digital transformation of the educational process are analyzed.

Keywords: modern education, digital pedagogy, artificial intelligence, quality of education, innovative approach, competency-based education, digital competence.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение цифровой педагогики и технологий искусственного интеллекта в развитии современной системы образования, а также их практическое применение в научно-теоретическом плане. Кроме того, анализируются проблемы личностно-ориентированного подхода, формирования индивидуальных образовательных траекторий, развития навыков самостоятельного обучения и повышения цифровой компетентности педагогического персонала в условиях цифровой трансформации образовательного процесса.

Ключевые слова: современное образование, цифровая педагогика, искусственный интеллект, качество образования, инновационный подход, компетентностно-ориентированное образование, цифровая компетентность.

Bugungi kunda jamiyatning jadal rivojlanishi, globallashuv jarayonlari hamda axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi taʼlim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qoʻymoqda. Taʼlim endilikda faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki shaxsning intellektual, ijodiy va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan murakkab ijtimoiy institut sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sunʼiy intellektning taʼlim jarayoniga kirib kelishi oʻqitish metodlari, shakllari va vositalarini tubdan yangilashni taqozo etmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida ham taʼlim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro taʼlim makoniga integratsiyalashuvni taʼminlash hamda raqamli taʼlim muhitini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Shu bois, zamonaviy taʼlimda raqamli pedagogika va sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish masalasi ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda bugungi kunda barcha sohalarida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, sunʼiy intellekt texnologiyalarining katta ahamiyati va salohiyatini eʼtirof etgan holda ularni rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Tez texnologik taraqqiyot davrida sunʼiy intellekt hayotning turli sohaları rivojlanishiga taʼsir qiluvchi asosiy omilga aylanib bormoqda. Ushbu texnologiyalar unumdorlik va samaradorlikni oshirishdan tortib, ilm-fan va

innovatsiyalardagi yutuqlarga qadar ulkan foyda keltirish salohiyatiga ega ekanligini tan olish kerak. O‘z navbatida, sun’iy intellektni ilm-fanga joriy etish uchun malakali kadrlar sonini oshirish talab etiladi. Negaki, aynan, o‘z kasbining ustasi bo‘lgan mutaxassislar barcha jabhalarga sun’iy intellekt kirib borishida asosiy omil bo‘ladi. Shu maqsadda sun’iy intellekt texnologiyalari asosidagi innovatsion biznes-modellar, mahsulotlar va xizmat ko‘rsatish usullari rivojlanishi uchun qulay va maqbul ekotizim yaratish, ularni belgilab berilgan ustuvor tarmoqlar va sohalarda tezkorlik bilan joriy etish va amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha harakatlar boshlab yuborildi. Sababi, sun’iy intellekt texnologiyalari raqamli texnologiyalarning eng tez rivojlanayotgan istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

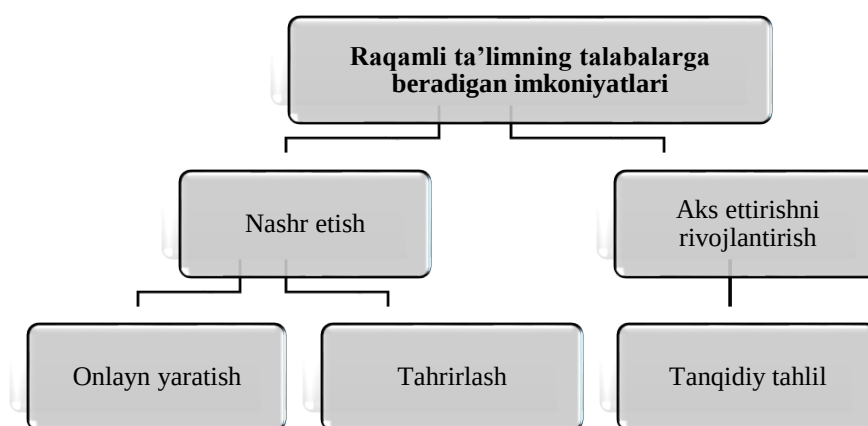
Raqamli pedagogika tushunchasi ta’lim jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etishni anglatib, u ta’lim oluvchilarning faolligini oshirish, o‘quv materiallarini individuallashtirish va ta’lim natijalarini monitoring qilish imkonini beradi. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish esa o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, ularning ehtiyojlariga mos ta’lim trayektoriyalarini yaratish hamda baholash jarayonini avtomatlashtirish imkonini beradi. Mazkur texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish bilan bir qatorda, pedagoglarning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar tarkibiga kiruvchi sun’iy intellektdan foydalanish orqali, nafaqat ta’limda balki, hayotning barcha jabhalarida samarali foydalanish mumkin. Sun’iy ong texnologiyasini joriy etish orqali shaffoflikni ta’minlash, firibgarlikni oldiniolish, ma’lumotlarni tahlil etish, katta hajmli ma’lumotlar bilan ishlash ustunliklarini beradi. Ta’lim sohasida esa virtual o‘quv muhitini yaratish va masofaviy ta’limda katta qulayliklar yaratadi. Sun’iy intellekt uchun ajoyib kelajak bashorat qilinmoqda. Ushbu texnologiya hozirda eng tez rivojlanayotgan va istiqbolli texnologiyalardan biriga aylandi. Aqlli ovozli yordamchilar, rasm chizadigan, matnlar va musiqa yozadigan neyron tarmoqlar bugun hech kimni ajablantirmaydi. Sun’iy intellektga bo‘lgan umumiy qiziqishni tushuntirish qiyin emas: bu texnologiya odamlarga turli jarayonlarni, ayniqsa, ko‘p mehnat talab qiladigan va zerikarli jarayonlarni avtomatlashtirish uchun ajoyib imkoniyatlarni ochib beradi. Bizni charchatadigan yoki chalg‘itadigan holatlarda mashina yuz foiz samaradorlik va yuqori aniqlikni namoyish etishda davom etmoqdi.

Sun’iy intellektning ta’limda qo‘llashning salbiy oqibatlari, narx yuqoriligi, turli xil ish joylari kamayib, ishsizlar sonining ortib ketishiga olib keladi, xakerlar tomonidan ma’lumotlarni noto‘g‘ri yo‘nalishlarda foydalanish ehtimolini tug‘diradi. Hozirgi vaqtda oliy ta’lim va maktablarda ma’lumotlarni raqamlashtirish ancha ommalashdi. Har qanday texnologiya singari, talabalarning ma’lumotlari ham xakerlikka moyil bo‘lishi mumkin. Agar u noto‘g‘ri qo‘llarga tushsa, ma’lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish xavfini tug‘diradi. Agar biz ta’lim tajribasi uchun sun’iy intellektga to‘liq murojaat qilsak, unda o‘qituvchilarni ko‘p jihatdan almashtirishi mumkin. O‘qitishni samaraliroq qilish o‘rniga, biz butunlay

texnologiyaga bog‘liq bo‘lishimiz mumkin. Agar biz axborot – kommunikatsion texnologiyalariga qaram bo‘lmasakgina muvaffaqiyatlarga erishamiz. Aqlli mashinalar ta‘lim tajribasini yaxshilasa-da, ular sinfda tez-tez paydo bo‘ladigan yangi vaziyatlarda sezgi asosida qaror qabul qilishni amalga oshira olmaydi. Sinfidagi sun‘iy intellektning maqsadi o‘qituvchilarni almashtirish bo‘lmasligi kerak. Bu ularning ishlarini osonlashtirishi lozim.

Laurillardning ilmiy qarashlariga ko‘ra pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘rtasidagi hamkorlik bo‘lajak o‘qituvchilarning faolligini va ilgarigi cheklanganligini yo‘qotish uchun an‘anaviy pedagogikani rivojlantirishni anglatadi. Misol uchun, raqamli ta‘lim resurslari orqali, agar ilgari o‘qituvchi

darsni yakunlab, materialning qisqacha mazmunini taqdim etgan bo‘lsa, endi talabalar bu rolni o‘z zimmlariga olishlari mumkin. Ular ma‘lumotnomalar boyligini oshirish uchun raqamli manbalardan havolalarni umumlashtirish va biriktirishda hissa qo‘shishlari mumkin.

1-rasm. Raqamli ta‘limning talabalarga beradigan imkoniyatlari

Internet va raqamli ommaviy axborot vositalarining ta‘limga ta‘siri juda katta bo‘lib. Ular ta‘lim doirasini kengaytirib bormoqda, shu bilan birga, bilimlarni istalgan vaqtda va istalgan joyda olish imkoniyatini yaratdilar.

1. Aloqa – internet elektron pochta xabarlari, forumlar va jonli chatlar kabi turli xil aloqa usullarini osonlashtiradi.

2. Hamkorlik – umumiy ish va fikr-mulohazalar uchun platformalar talabalarga birgalikda bilim yaratish va bir-biridan doimiy aloqa o‘rnatish va o‘rganish imkonini beradi.

3. Resurslarga kirish – o‘quvchilar raqamli kutubxonalar va ochiq ta‘lim resurslarining keng havzasidan osongina foydalanishlari mumkin.

Zamonaviy o‘quv jarayoni raqamli texnologiyalar yordamida o‘zgartirildi, bu talabalarga o‘z tezligida o‘rganish va materiallardan istalgan vaqtda, istalgan joyda foydalanish imkonini beradi. Shaxsiylashtirilgan ta‘lim tajribasi endi

talabalarning individual ehtiyojlari va o'rganish uslublariga mos keladigan moslashtirilgan ta'lim yo'llarini osonlashtiradigan texnologiya bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim tizimida raqamli pedagogika va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon ta'lim mazmunini yangilash, o'qitish metodlarini takomillashtirish hamda pedagog va ta'lim oluvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishni taqozo etadi. Raqamli pedagogika o'qituvchilarga raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga maqsadli va samarali kiritishda yordam beradi. Bu birinchi navbatda onlayn va gibrid onlayn va oflayn rejimlarda amalga oshiriladigan ochiq va masofaviy ta'limning barqaror o'sishiga moslashish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni berishga yordam beradi. Raqamli pedagogika samarali amalga oshirilganda, raqamli pedagogika ko'plab afzalliklarni beradi. Bu ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi va shu bilan birga, o'quv natijalarini oshiradi. Raqamli pedagogika o'qituvchilarga raqamli vositalardan o'z o'qitish strategiyalarini tegishli kontekstga, shuningdek, talaba ehtiyojlari va malaka darajalariga moslashtirish uchun foydalanish imkonini beradi. Bu potentsial inqilobiydir, chunki u “hamma narsani biluvchi” va “qodir” o'qituvchi talabalarning bo'sh ongiga bilim singdiradigan an'anaviy paradigmani bekor qilish orqali o'qituvchilarni idrok etishusulini o'zgartiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.Ishmuxammedov “Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari” Toshkent-2004 y.
2. Hakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. T.TDIU., 2013, 230-bet
3. Hasanov B., Yo'ldoshev J. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. Mamarajabov K. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. –Toshkent: Fan, 2022.
5. Mamarasulov K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida multimediali ta'lim. – Toshkent: Innovatsion Ziyo, 2018.
6. Qodirov R. Raqamli pedagogika va o'quv jarayoni. –Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
7. To'xtasinov S. STEAM va raqamli texnologiyalar maktabda. –Toshkent: Fan, 2021.

**INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK:
RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR**

Atayeva Guli Shuxratovna

Urganch davlat pedagogika instituti “Pedagogika va psixologiya”
kafedrası o‘qituvchisi

guli.atayeva1997@gmail.com

Raximov Jamshidbek Rashidbek o‘g‘li

Qadamova Zahro Tohir qizi

UrDPI 1-bosqich talabasi

jamshidbek3889@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsiyalar davrida turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy hamkorlikning yangi bosqichi, xususan, raqamli platformalar va ilmiy almashinuv mexanizmlari tahlil qilinadi. Raqamlashtirish jarayoni turkiy davlatlar o‘rtasida madaniy integratsiyani kuchaytirish, ilmiy hamkorlikni rivojlantirish hamda umumiy tarixiy-madaniy merosni asrash va targ‘ib qilishda muhim omil sifatida baholanadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida amalga oshirilayotgan qo‘shma loyihalar, akademik mobilitet va onlayn ta’lim imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: turkiy hamkorlik, raqamli platforma, ilmiy almashinuv, innovatsiya, madaniy integratsiya, akademik mobilitet.

Аннотация. В статье анализируется новый этап культурного сотрудничества турецких народов в эпоху инноваций, в частности роль цифровых платформ и механизмов научного обмена. Процесс цифровизации рассматривается как важный фактор укрепления культурной интеграции между турецкими государствами, развития научного сотрудничества и сохранения общего историко-культурного наследия. Также рассматриваются совместные проекты, академическая мобильность и возможности онлайн-образования на основе современных информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: турецкое сотрудничество, цифровые платформы, научный обмен, инновации, культурная интеграция, академическая мобильность.

Abstract. This article analyzes a new stage of cultural cooperation among Turkish peoples in the era of innovation, particularly focusing on digital platforms and scientific exchange mechanisms. Digital transformation is considered a significant factor in strengthening cultural integration among Turkish states, promoting scientific collaboration, and preserving common historical and cultural heritage. The paper also examines joint projects, academic mobility, and online education opportunities based on modern information and communication technologies.

Keywords: Turkic cooperation, digital platforms, scientific exchange, innovation, cultural integration, academic mobility.

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari zamonaviy dunyo taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida paydo bo'lgan. Innovatsiyalar davrida davlatlar o'rtasidagi hamkorlik nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy, balki madaniy va ilmiy sohalarda ham yangi shakllarda rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan turkiy davlatlar va xalqlar o'rtasidagi madaniy hamkorlik masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Turkiy xalqlarni umumiy til ildizlari, tarixiy tajriba va boy madaniy meros birlashtirib turadi. Bugungi kunda ushbu umumiylik zamonaviy raqamli platformalar orqali yangi bosqichga ko'tarilmoqda, ayniqsa Turkiy davlatlar tashkiloti doirasidagi tashabbuslar madaniy va ilmiy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar turkiy xalqlar o'rtasida madaniy muloqotni tezlashtirmoqda. Onlayn konferensiyalar, virtual forumlar, elektron kutubxonalar va ta'lim platformalari umumiy madaniy merosni keng auditoriyaga yetkazish imkonini bermoqda. Masalan, TURKSOY tomonidan tashkil etilayotgan onlayn madaniy tadbirlar turkiy san'at va adabiyot namunalarini xalqaro miqyosda targ'ib etadi. Raqamli platformalar geografik masofani qisqartirish, axborot almashinuvini tezlashtirish, madaniy merosni raqamlashtirish va saqlash hamda yoshlar o'rtasida muloqotni kengaytirish imkonini beradi. Virtual muzeylar, elektron arxivlar va onlayn konsertlar madaniy diplomatiyaning samarali vositasiga aylanmoqda.

Shu bilan birga, ilmiy hamkorlik ham raqamli kommunikatsiya vositalari orqali yangi bosqichga ko'tarildi. Turkiy davlatlar o'rtasida qo'shma ilmiy loyihalar, grant dasturlari va akademik almashinuv dasturlari yo'lga qo'yilgan. Masalan, Turkic Academy ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtirish, umumiy tarix va madaniyatni o'rganish bo'yicha muhim ilmiy platforma vazifasini bajaradi. Akademik mobilitet dasturlari professor-o'qituvchilar va tadqiqotchilarning o'zaro tajriba almashishiga xizmat qiladi. Onlayn ta'lim platformalari orqali qo'shma vebinarlar, masofaviy magistratura dasturlari, ilmiy seminarlar va elektron jurnallar orqali maqola almashinuvi amalga oshiriladi. Bu jarayon ilm-fan integratsiyasini kuchaytirish bilan birga, yosh olimlarning xalqaro maydonga chiqishiga imkon yaratadi.

Raqamlashtirish turkiy xalqlarning boy tarixiy manbalari va qo'lyozmalarini saqlash va o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Elektron kataloglar va ochiq ma'lumot bazalari ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshiradi. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalari madaniy tadqiqotlarda yangi imkoniyatlar yaratmoqda, tilshunoslik, folklorshunoslik va tarixiy tadqiqotlarda raqamli metodlardan foydalanish ilmiy natijalarning aniqligini oshiradi.

Shuningdek, raqamli hamkorlik jarayonida texnologik infratuzilmaning turlicha rivojlanganligi, raqamli savodxonlik darajasining farqlanishi va axborot xavfsizligi masalalari kabi muammolar mavjud. Kelajakda yagona turkiy ilmiy-

raqamli platforma yaratish, qo'shma elektron kutubxona va ochiq ta'lim resurslari bazasini shakllantirish istiqbolli yo'nalishlardan biri sifatida ko'riladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik yangi sifat bosqichiga ko'tarilmoqda. Raqamli platformalar va ilmiy almashinuv mexanizmlari turkiy davlatlar o'rtasidagi integratsiyani mustahkamlash, umumiy tarixiy-madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish hamda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yosh avlodni umumiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash va qo'shma innovatsion loyihalarni kengaytirish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmet, Y., & Kaya, R. (2020). *Digital Transformation in Turkic Cultural Cooperation*. Ankara: Turkish Academic Press.
2. TURKSOY. (2023). *Online Cultural Programs and Virtual Museums*. Retrieved from <https://www.turksoy.org>
3. Turkiy Davlatlar Tashkiloti. (2022). *Cultural and Scientific Cooperation Among Turkic States*. Ankara: TDDT Publications.
4. Turkic Academy. (2021). *Joint Scientific Projects and Academic Mobility*. Istanbul: Turkic Academy Press.
5. Öztürk, S. (2019). *Raqamli Platformalar va Madaniy Integratsiya*. Istanbul: Marmara University Press.
6. Kılıç, M. (2021). *Innovations and Academic Exchanges in the Turkic World*. Baku: Baku State University

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Bayjanova Sadokat Ilxamovna

Urganch davlat pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Ashirmametova Sunbul O'runbay qizi

“Pedagogika” yo'nalishi 2 bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rne va ahamiyati yoritib beriladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, loyihaviy va muammoli ta'lim usullaridan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini hamda bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogning kasbiy mahorati va innovatsion yondashuvni

qo‘llashdagi roli ochib beriladi. Maqolada ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning afzalliklari, ularning o‘quv motivatsiyasini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilashga ta’siri asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Innovatsion pedagogik texnologiyalar, ta’lim samaradorligi, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, loyihaviy ta’lim, muammoli ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik mahorat, ta’lim sifati, o‘quv motivatsiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль инновационных педагогических технологий в повышении эффективности образовательного процесса. Раскрываются особенности применения интерактивных методов обучения, информационно-коммуникационных технологий, проектного и проблемного обучения как средств развития самостоятельного мышления, творческих способностей и практических навыков обучающихся. Особое внимание уделяется профессиональной компетентности педагога и его готовности к внедрению инноваций. Обосновывается, что использование современных педагогических технологий способствует повышению мотивации к обучению, улучшению качества образования и формированию ключевых компетенций учащихся.

Ключевые слова: Инновационные педагогические технологии, эффективность образования, интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии, проектное обучение, проблемное обучение, компетентностный подход, педагогическое мастерство, качество образования, учебная мотивация.

Abstract. This article examines the role of innovative pedagogical technologies in improving the effectiveness of the educational process. It analyzes the application of interactive teaching methods, information and communication technologies, project-based and problem-based learning as tools for developing students’ independent thinking, creativity, and practical skills. Special attention is paid to the professional competence of teachers and their readiness to implement innovative approaches. The study concludes that the use of modern pedagogical technologies enhances students’ motivation, improves the quality of education, and contributes to the formation of key competencies.

Keywords: Innovative pedagogical technologies, educational effectiveness, interactive methods, information and communication technologies, project-based learning, problem-based learning, competency-based approach, pedagogical mastery, quality of education, learning motivation.

Bugungi kunda jamiyatning jadal rivojlanishi, raqamlashtirish jarayonining kengayishi va globallashtirish sharoitida ta’lim tizimi mazmun, shakl va metodlarni doimiy ravishda yangilab borishni talab etmoqda. Zamonaviy ta’lim oldiga qo‘yilayotgan talablar nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni, tanqidiy fikrlashni, ijodkorlikni, mustaqil qaror qabul qilish va

tez oʻzgaruvchan muhitga moslasha olish qobiliyatini shakllantirishni ham koʻzda tutadi. Shu bois taʼlim samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar — bu taʼlim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi zamonaviy metodlar, usullar va vositalar majmuidir. Ularga interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, loyihaviy va muammoli taʼlim, modulli va kompetensiyaviy yondashuvlar kiradi. Mazkur texnologiyalar oʻquvchilarning bilish faolligini oshiradi, oʻqishga boʻlgan motivatsiyasini kuchaytiradi hamda bilimlarni mustahkam va amaliy jihatdan qoʻllay olish koʻnikmalarini rivojlantiradi.

Innovatsion texnologiyalarni samarali qoʻllashda pedagogning kasbiy mahorati muhim oʻrin tutadi. Oʻqituvchining yangilikka ochiqqligi, ijodiy yondashuvi va oʻz ustida ishlashi taʼlim natijadorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Shunday qilib, taʼlim samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning oʻrnini oʻrganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Taʼlim samaradorligini oshirish bugungi kunda pedagogika fanining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Taʼlim jarayonining samaradorligi oʻquvchilarning bilimlarni chuqur oʻzlashtirishi, ularni amaliyotda qoʻllay olishi, mustaqil fikrlashi hamda shaxs sifatida rivojlanishi bilan belgilanadi. Bu jarayonda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim omil sifatida namoyon boʻladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar taʼlim jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi. Anʼanaviy taʼlimda oʻqituvchi asosiy maʼlumot beruvchi boʻlsa, innovatsion yondashuvda oʻquvchi faol ishtirokchiga aylanadi. Interfaol metodlar — “aqliy hujum”, “klaster”, “bahs-munozara”, “rol oʻynash”, “blits-soʻrov” kabi usullar oʻquvchilarning dars jarayonida faol qatnashishini taʼminlaydi. Natijada oʻquvchilarda muloqot madaniyati, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash koʻnikmalari shakllanadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham taʼlim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar, masofaviy taʼlim platformalari va raqamli resurslar darsni yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Vizual va interaktiv materiallar orqali oʻquvchilar murakkab mavzularni osonroq oʻzlashtiradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar individual yondashuvni taʼminlash imkonini beradi, yaʼni har bir oʻquvchining bilim darajasiga mos topshiriqlar berish mumkin boʻladi.

Loyihaviy va muammoli taʼlim texnologiyalari oʻquvchilarda mustaqil izlanish olib borish, muammoni tahlil qilish va yechim topish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Bunday yondashuv oʻquvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi, ularning ijodkorlik salohiyatini ochib beradi. Oʻquvchi nafaqat bilim oladi, balki uni amalda qoʻllashni ham oʻrganadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali joriy etishda pedagogning roli alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi zamonaviy metodlarni puxta bilishi, ularni o‘rinli va maqsadga muvofiq qo‘llay olishi zarur. Shuningdek, pedagog doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, kasbiy malakasini oshirib borishi lozim. Faqat shundagina innovatsion yondashuv kutilgan natijani beradi.

Umuman olganda, innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali, mazmunli va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Ular orqali ta’lim sifati oshadi, o‘quvchilarning bilim darajasi va kompetensiyalari rivojlanadi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonida differensial va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lganligi sababli, zamonaviy metodlar yordamida ularga mos topshiriqlar va faoliyat turlari tashkil etish mumkin. Bu esa o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar baholash tizimini ham takomillashtirishga xizmat qiladi. Reyting tizimi, elektron testlar, portfoliolar, formatif va summativ baholash usullari orqali o‘quvchining bilim va ko‘nikmalari yanada aniq va shaffof baholanadi. Bu esa ta’lim jarayonining adolatli va samarali tashkil etilishiga yordam beradi.

Innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonida hamkorlik muhitini yaratadi. O‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi munosabatlar buyruqbozlik asosida emas, balki hamkorlik va o‘zaro hurmat tamoyiliga asoslanadi. Natijada dars jarayoni ijodiy va erkin fikr almashish maydoniga aylanadi.

Shu bilan birga, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishda moddiy-texnik baza, pedagoglarning raqamli savodxonligi va metodik tayyorgarligi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy vositalar bilan ta’minlangan ta’lim muassasalarida innovatsion jarayonlar samaraliroq kechadi.

Demak, innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili bo‘lib, ular o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi, ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin egallaydi. Zamonaviy metod va yondashuvlar ta’lim jarayonini yanada mazmunli, qiziqarli va natijador qilishga xizmat qiladi. Ular o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash natijasida ta’lim jarayonida o‘quvchi markaziy o‘ringa chiqadi, pedagog esa yo‘naltiruvchi va hamkor vazifasini bajaradi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga, o‘quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarning shakllanishiga olib keladi.

Shu bois innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, pedagoglarning kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirib borish hamda ta’lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash dolzarb vazifa

hisoblanadi. Faqat shundagina ta’lim tizimi bugungi kun talablariga to’liq javob bera oladi va raqobatbardosh, bilimli hamda ijodkor shaxslarni tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Spitsina, L. G. Innovatsion-pedagogik texnologiyalar ta’limda // Pedagogika. – 2012. – № 5. – B. 45–52.
2. Abayeva, N., Rakhimova, F., Umarova, D. Steps of Using Innovative Pedagogical Technologies in Education // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2020. – Vol. 8. – B. 112–118.
3. Safarov, B. N. Use of Innovative Technologies in the Educational Process // Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – Vol. 4, No. 3. – B. 93–97.
4. Shermukhammadov, S. Revolutionizing Education: Exploring Interactive Technologies and Effective Teaching Approaches // Pedagogia: Jurnal Pendidikan. – 2023. – Vol. 12, No. 1. – B. 59–68.
5. Isroilova, S. Innovative Activity in Modern Education: Pedagogical Technologies and Factors of Professional Competence // World Bulletin of Education and Learning. – 2025. – Vol. 1, No. 02. – B. 152–163.
6. Xazratkulova, M. Zamonaviy innovatsiyalar va pedagogik texnologiyalar // Pedagogik Islohotlar va Ularning YeChimlari. – 2025. – № 4. – B. 78–84.
7. Innovatsiyalar ta’limda / G. L. Ilyin. – M.: Prometey, 2015. – 312 b.

MUSIQA TA’LIMIDA O‘ZBEK CHOLG‘U IJROCHILIGI TARIXINI O‘RGATISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Davletov Mayliboy Yusupovich

Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada musiqa ta’limi tizimida o‘zbek cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘rgatishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, dars jarayonida tarixiylik, tizimlilik, uzviylik va kompetensiyaviy yondashuv tamoyillariga asoslanish, interfaol metodlardan foydalanish, manbashunoslik materiallarini qo‘llash, audio va video vositalar asosida ta’limni tashkil etish kabi pedagogik shart-sharoitlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, milliy cholg‘ular, ijrochilik maktabi, tarixiy meros, musiqiy-estetik tarbiya, interfaol metodlar, kasbiy kompetentlik.

Annotation. This article analyzes the pedagogical conditions for teaching the history of Uzbek musical instruments in the music education system from a scientific, theoretical and methodological perspective. Also, such pedagogical conditions as the principles of historicity, systematicity, coherence and competency-based approach in the teaching process, the use of interactive methods, the use of source materials, the organization of education based on audio and video media are substantiated.

Keywords: music education, national musical instruments, performing school, historical heritage, musical and aesthetic education, interactive methods, professional competence.

Аннотация. В данной статье с научной, теоретической и методической точек зрения анализируются педагогические условия преподавания истории узбекских музыкальных инструментов в системе музыкального образования. Также обосновываются такие педагогические условия, как принципы историчности, систематичности, согласованности и компетентностного подхода в учебном процессе, использование интерактивных методов, использование источников, организация обучения на основе аудио- и видеоматериалов.

Ключевые слова: музыкальное образование, национальные музыкальные инструменты, исполнительское училище, историческое наследие, музыкально-эстетическое образование, интерактивные методы, профессиональная компетентность.

O‘zbek xalqining ko‘p asrlik madaniy merosida cholg‘u ijrochiligi alohida o‘rin tutadi. Milliy cholg‘ular — dutor, tanbur, rubob, gijjak, nay, doira, karnay-surnay kabi sozlar nafaqat musiqiy ifoda vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, estetik didi, dunyoqarashi va ijtimoiy hayotidagi qadriyatlarni aks ettiruvchi madaniy hodisadir. Shu jihatdan, o‘zbek cholg‘u ijrochiligi tarixini musiqa ta’limida tizimli o‘rgatish yosh avlodda milliy o‘zlikni anglash, badiiy tafakkurni rivojlantirish va madaniy merosga hurmatni shakllantirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi globallashuv sharoitida ommaviy madaniyatning tezkor tarqalishi, raqamli kontentning ustunligi hamda musiqa iste’moli shakllarining o‘zgarishi natijasida an’anaviy ijrochilik namunalari bilan uzviy aloqadorlik ayrim hollarda sustlashib bormoqda. Bu holat ta’lim tizimi oldiga milliy musiqa merosini, xususan, cholg‘u ijrochiligi tarixini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish, o‘quvchi-talabalarda tarixiy-madaniy ongini mustahkamlash hamda ijrochilik an’analarini amaliy faoliyatga bog‘lab o‘rgatish vazifasini qo‘ymoqda. Shunday ekan, “Musiqa ta’limida o‘zbek cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘rgatishning pedagogik shart-sharoitlari” masalasi nafaqat nazariy, balki amaliy-metodik jihatdan ham dolzarbdur. Amaldagi tajribalar shuni ko‘rsatadiki, cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘qitishda ko‘pincha faktologik yondashuv ustun kelib, mavzular sanalar

va shaxslar ketma-ketligi doirasida bayon qilinib qoladi. Natijada talabalarda tarixiy jarayonning mazmun-mohiyatini tahlil qilish, ijrochilik maktablari va uslublari evolyutsiyasini anglash, cholgʻularning tembr, ifoda va ijro texnikasidagi oʻzgarishlarni musiqiy asarlar bilan bogʻlash kabi kompetensiyalar yetarlicha shakllanmasligi mumkin. Shu sababli mazkur yoʻnalishda taʼlim samaradorligini taʼminlaydigan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va asoslash muhim ahamiyat kasb etadi.

Oʻzbek cholgʻu ijrochiligi tarixini oʻrgatishda pedagogik shart-sharoitlar deganda, avvalo, maqsad va mazmunning aniq belgilanishi, oʻquv materialini tarixiylik va tizimlilik asosida tanlash, nazariya va amaliyot integratsiyasini taʼminlash, manbashunoslikka tayanish (yozma manbalar, maqom yoʻllari, ustoz-shogird anʼanalari, arxiv audio yozuvlar), shuningdek, taʼlim jarayonida innovatsion metodlar va raqamli resurslardan samarali foydalanish tushuniladi. Bunda interfaol taʼlim texnologiyalari (klaster, konsept-xarita, “case-study”, loyiha usuli, muammoli taʼlim), tinglash va tahlil mashqlari, audio-video refleksiya, sahna-amaliy mashgʻulotlar, ustoz ijrochilar mahorat darslari kabi shakllar oʻquvchilarda ijrochilik tarixini “tirik” tajriba sifatida idrok etish imkonini yaratadi.

Ushbu jarayonda kompetensiyaviy yondashuvni asosiy metodologik tayanch sifatida belgilash dolzarbdir. Chunki cholgʻu ijrochiligi tarixini oʻrgatish faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, talabalarda musiqiy-analitik tafakkur, badiiy-estetik baholash, madaniy merosni interpretatsiya qilish, ijrochilik madaniyati va metodik fikrlashni rivojlantirishni koʻzda tutadi. Demak, tarixiy bilimlar talabaning amaliy ijrosi, repertuar tanlovi, sahna madaniyati, tahliliy eshitish koʻnikmalari va kelajakdagi pedagogik faoliyati bilan uzviy bogʻlangan holda tashkil etilgandagina yuqori natija beradi.

Musiqqa taʼlimida oʻzbek cholgʻu ijrochiligi tarixini oʻrgatish masalasi bir necha ilmiy yoʻnalishlar kesishgan nuqtada shakllangan: oʻzbek musiqashunosligi va ijrochilik tarixiga doir tadqiqotlar; musiqqa pedagogikasi va metodikasi boʻyicha ishlanmalar; milliy madaniy merosni taʼlim jarayoniga integratsiya qilishga bagʻishlangan ilmiy izlanishlar.

Oʻzbek cholgʻu ijrochiligi tarixini oʻrganishda fundamental manbalar sifatida Abdurauf Fitrat [7], Viktor Uspenskiy [11], Yunus Rajabiy [9], Isʼhoq Akbarov [2], Turgʻun Alimatov [3] kabi olim va ijrochilarning ilmiy-amaliy merosi muhim ahamiyat kasb etadi.

Fitratning “Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi” asarida maqom tizimi, cholgʻu tarkibi, ijrochilik anʼanalari va ularning tarixiy ildizlari yoritilgan. Uspenskiy va Rajabiy tomonidan maqomlarni notaga olish, tizimlashtirish va ilmiy tavsiflash ishlari amalga oshirilgan boʻlib, bu materiallar cholgʻu ijrochiligi tarixini oʻqitishda birlamchi manba sifatida xizmat qiladi [7]. Isʼhoq Akbarovning “Musiqqa lugʻati” va boshqa ilmiy ishlari esa terminologik aniqlikni taʼminlaydi. Mazkur manbalarda asosan tarixiy-faktologik, musiqiy-nazariy va manbashunoslik

yondashuvi ustun bo‘lib, ular pedagogik interpretatsiya uchun boy material beradi [2]. Biroq ko‘pchilik tadqiqotlarda o‘qitish metodikasi masalasi bevosita ochib berilmagan. Musiqa ta’limi nazariyasi va metodikasi bo‘yicha E.B. Abdullin va E.V. Nikolaevaning ishlari muhim o‘rin tutadi. Ularning “Теория музыкального формирования” asarida musiqa ta’limining maqsadi, mazmuni, metodlari, didaktik tamoyillari keng yoritilgan [1]. O‘zbek olimlaridan S. Begmatov [5], R. Abdullayev, Q. Panjiyev [10], B. Ibragimov [6], D. Karimova [8], M. Ashurov [4] kabi tadqiqotchilar musiqa ta’limining milliy komponentlarini kuchaytirish, xalq cholg‘ularini o‘qitish metodikasi, ijrochilik ko‘nikmalarini shakllantirish masalalarini tahlil qilganlar. Ularning ishlari cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘rgatishda kompetensiyaviy va integrativ yondashuvni asoslash imkonini beradi. So‘nggi yillarda kompetensiyaviy yondashuv, madaniyatlararo ta’lim, milliy identifikatsiya va estetik tarbiya masalalari bilan bog‘liq ilmiy maqolalar ham paydo bo‘lmoqda. Biroq aynan “cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘qitishning pedagogik shart-sharoitlari” masalasi kompleks tarzda kam o‘rganilgan.

Milliy madaniy merosni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish masalasi UNESCO hujjatlari, madaniy merosni asrash bo‘yicha milliy dasturlar hamda O‘zbekiston Respublikasining ta’lim to‘g‘risidagi me‘yoriy hujjatlarida o‘z aksini topgan. Bu hujjatlar milliy musiqa, xususan, an‘anaviy cholg‘u ijrochiligini ta’lim mazmuniga tizimli kiritish zaruratini asoslaydi. Maqom san‘ati va an‘anaviy ijrochilik maktablari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar (Y. Rajabiy nomidagi maqom maktabi an‘analari, ustoz-shogird tizimi, hududiy ijrochilik maktablari) tarixiy materialni amaliy dars jarayoniga bog‘lash uchun muhim metodik asos yaratadi [9].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy manbalar o‘zbek cholg‘u ijrochiligi tarixining nazariy va tarixiy asoslarini yetarli darajada yoritgan. Musiqa pedagogikasi bo‘yicha ishlarda esa umumiy didaktik tamoyillar ishlab chiqilgan. Ammo mazkur ikki yo‘nalishni birlashtirgan holda, cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘qitishning aniq pedagogik shart-sharoitlarini tizimli ravishda ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda. Shuning uchun ushbu tadqiqot mazkur bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

O‘zbek cholg‘u ijrochiligi tarixini o‘rgatishning ahamiyati. O‘zbek cholg‘u ijrochiligi tarixi — bu nafaqat musiqiy meros, balki xalqning ijtimoiy tafakkuri, estetik qarashlari, ma‘naviy qadriyatlari va tarixiy xotirasini mujassam etgan murakkab madaniy tizimdir. Uni musiqa ta’limi jarayonida tizimli va ilmiy asosda o‘rgatish yosh avlodni milliy o‘zlikni anglash, tarixiy-madaniy ongini shakllantirish hamda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘zbek cholg‘u ijrochiligi — dutor, tanbur, rubob, gijjak, nay, doira kabi sozlar orqali shakllangan boy an‘anaviy ijrochilik maktablarining mahsulidir. Bu maktablar ustoz-shogird an‘anasi asosida rivojlangan bo‘lib, ularning tarixini o‘rganish talabalarda milliy musiqa madaniyatiga hurmat va sadoqat tuyg‘usini mustahkamlaydi. Tarixiy manbalar, Abdurauf Fitrat va Yunus Rajabiy asarlarida

maqom san’ati va cholg’u ijrochiligi milliy tafakkurning yuksak namoyon bo’lish shakli sifatida talqin etiladi. Shu bois, ushbu tarixni o’qitish yoshlarni milliy madaniy identifikatsiyaga yo’naltiradi hamda global madaniy oqimlar sharoitida o’zligini yo’qotmaslikka xizmat qiladi.

Musiqiy-estetik tafakkurni rivojlantirish. Cholg’u ijrochiligi tarixini o’rganish orqali talaba nafaqat fakt va sanalarni biladi, balki ijro uslublarning evolyutsiyasini, timbr va ifoda imkoniyatlarining boyishini, ijrochilik maktablari o’rtasidagi farqlarni tahlil qilishga o’rganadi. Bu jarayon musiqiy eshituv, tahliliy fikrlash va estetik baholash ko’nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, Viktor Uspenskiy tomonidan maqomlarni notaga olish va ilmiy tavsiflash ishlari tarixiy materialni nazariy tahlil bilan bog’lash imkonini yaratgan. Bu esa tarixni o’rganishda analitik yondashuvni shakllantiradi. Bo’lajak musiqa o’qituvchilari va ijrochilar uchun cholg’u ijrochiligi tarixini bilish — kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir. Chunki pedagog o’zi o’rgatayotgan cholg’uning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, hududiy ijrochilik maktablari va repertuar xususiyatlarini chuqur anglagan taqdiridagina ta’lim jarayonini mazmunli tashkil eta oladi. Tarixiy bilimlar o’qituvchining metodik fikrlashini boyitadi, repertuar tanlashda ongli yondashuvni shakllantiradi va dars jarayonini madaniy kontekst bilan boyitadi. Natijada o’quvchilar ijro etayotgan asarning tarixiy va estetik ildizlarini anglab yetadilar.

Cholg’u ijrochiligi tarixini o’rgatish zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan integratsiya qilinishi mumkin. Audio yozuvlar, arxiv materiallari, sahna namunalari, mahorat darslari orqali talaba tarixni “jonli tajriba” sifatida qabul qiladi. Bu esa tarixiy merosning zamonaviy musiqiy jarayon bilan uzviy bog’liqligini ko’rsatadi. Tarixiy merosni chuqur o’rganish yangi ijodiy izlanishlar uchun zamin yaratadi. Ijrochi tarixiy an’anani bilgan holda, uni zamonaviy talqinlarda davom ettirish imkoniyatiga ega bo’ladi. O’zbek cholg’u ijrochiligi tarixi xalqning marosimlari, urf-odatlarini, diniy va dunyoviy bayramlari bilan chambarchas bog’liq. Uni o’rganish talabalarda musiqa va jamiyat o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni tushunish, madaniy jarayonlarni tahlil qilish ko’nikmasini rivojlantiradi. Bu esa musiqa ta’limini faqat estetik emas, balki ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida anglashga olib keladi.

O’zbek cholg’u ijrochiligi tarixini musiqa ta’limi jarayonida o’rgatish masalasi oddiy akademik mavzu emas, balki milliy madaniy xotirani saqlash, uzatish va yangilash jarayonining muhim bo’g’inidir. Mazkur muammo ustida tahliliy yondashuv shuni ko’rsatadiki, tarixni o’qitish jarayoni ko’pincha nazariy ma’lumot berish bilan cheklanib qoladi, holbuki, cholg’u ijrochiligi tarixi — bu tirik ijro an’anasini, estetik mezonlar tizimi va ijtimoiy-madaniy tajriba majmuasidir. Shu bois, uning ta’lim jarayonidagi talqini ham jonli, integrativ va kompetensiyaviy bo’lishi lozim.

Cholg’u ijrochiligi tarixini o’rganish, avvalo, milliy musiqiy tafakkurning shakllanish jarayonini anglashni anglatadi. Har bir cholg’u — dutor, tanbur, rubob,

gijjak yoki nay — ma'lum bir davrning estetik talabi, ma'naviy ehtiyoji va ijrochilik didini o'zida mujassam etadi. Ularning konstruksiyasi, tembr imkoniyatlari, ijro texnikasi va repertuar tizimi tarixiy jarayon davomida takomillashib borgan. Demak, tarixni o'rganish orqali talaba cholg'u imkoniyatlarini chuqurroq anglaydi, ijroni mazmunan boyitadi va uslubiy aniqlikka erishadi. Bu jarayon musiqiy-estetik tafakkurning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy bilimni samarali o'zlashtirish uchun uni nazariya, tinglash, tahlil va amaliy ijro bilan uzviy bog'lash zarur. Agar talaba maqom yo'llari yoki hududiy ijrochilik maktablari haqida ma'lumotni faqat matn orqali qabul qilsa, bu bilim tez unutiladi. Ammo u arxiv yozuvlarni tinglab, uslubiy farqlarni tahlil qilib, o'z ijrosida sinab ko'rsa, tarixiy bilim faol kompetensiyaga aylanadi. Shunday ekan, pedagogik jarayonda tarixiylikni “yodlash” emas, balki “anglash va qo'llash” tamoyiliga asoslash dolzarbdir.

Cholg'u ijrochiligi tarixini o'rgatish kasbiy kompetentlikni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi yoki ijrochi o'zi ishlayotgan repertuarining tarixiy ildizlarini bilmasa, u mazmuniy talqin va uslubiy aniqlikdan yiroq bo'lishi mumkin. Tarixiy bilim o'qituvchining metodik tafakkurini boyitadi, darsni madaniy kontekst bilan to'ldiradi va o'quvchilarda milliy merosga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantiradi. Shu jihatdan tarix — kasbiy tayyorgarlikning ajralmas tarkibiy qismidir. Ammo amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Ba'zan tarixiy materiallar faktologik ro'yxat shaklida beriladi, hududiy maktablar o'rtasidagi uslubiy farqlar chuqur ochilmaydi, arxiv materiallari yetarlicha qo'llanilmaydi. Natijada talabalarda tarixiy jarayonni tizimli idrok etish qiyinlashadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari to'liq safarbar etilmayotgani ham ta'lim samaradorligiga ta'sir qiladi. Shu bois, pedagogik shart-sharoitlarni takomillashtirish, interfaol metodlarni keng qo'llash va audio-video fondlardan faol foydalanish zarur. Yana bir muhim jihat — tarixiylik va zamonaviylik uyg'unligini ta'minlashdir. Cholg'u ijrochiligi tarixi muzey eksponati emas, balki zamonaviy ijro madaniyatining ildizidir. Tarixni o'rganish orqali talaba an'anani saqlash bilan birga, uni zamonaviy talqinda davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ijodiy tafakkur va innovatsion yondashuvni rag'batlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek cholg'u ijrochiligi tarixini o'rgatish musiqa ta'limining mazmunini boyitadi, milliy identifikatsiyani mustahkamlaydi, musiqiy-estetik tafakkurni rivojlantiradi va bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligini shakllantiradi. Mazkur jarayon samarali tashkil etilgandagina tarixiy meros uzluksiz davom etuvchi madaniy jarayon sifatida yashaydi va yangi avlod ongida o'z aksini topadi. O'zbek cholg'u ijrochiligi tarixini o'rgatish — milliy madaniy merosni saqlash, musiqiy-estetik tafakkurni rivojlantirish, kasbiy kompetentlikni shakllantirish va tarixiylik hamda zamonaviylik uyg'unligini ta'minlashning muhim pedagogik omilidir. Mazkur jarayon musiqa ta'limining

mazmunini boyitadi, uning ma'naviy-tarbiyaviy salohiyatini kuchaytiradi va yosh avlodni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллин, Э. Б., Николаева, Е. В. Теория музыкального образования : учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений. – Москва : Академия, 2004. – 336 с.
2. Акбаров, И. Музыка луғати. – Тошкент : Ўқитувчи, 1997. – 240 б.
3. Алиматов, Т. Танбур ижрочилиги анъаналари. – Тошкент : Гафур Гулом номидаги НМИУ, 2005. – 180 б.
4. Ашуров, М. Муסיқа таълими методикаси. – Тошкент : Фан, 2012. – 220 б.
5. Бегматов, С. Ўзбек халқ чолғулари тарихи. – Тошкент : Муסיқа, 2008. – 256 б.
6. Ibragimov, B.M., 2024. Turli musiqiy ladlarning yozilishi. Inter education & global study, (10), pp.502-514.
7. Fitrat, A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent : Fan, 1993. – 160 b.
8. Каримова, Д. Муסיқа педагогикаси асослари. – Тошкент : Университет, 2015. – 198 б.
9. Rajabiy, Y. O'zbek maqomlari. – Toshkent : G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 1978. – 350 b.
10. Panjiyev Q.B., Uzbek Family Ceremony Music and Its Description of Genre. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD).
11. Успенский, В. Музыка узбеков. – Ташкент : Госиздат УзССР, 1927. – 120 с.

**ТУРКОЛОГИЧЕСКИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ЦЕНТРЫ
КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ВУЗОВ**

Атамуратова Мафтуна Музафаровна

Ургенчский государственный педагогический институт
факультет Педагогики, преподаватель кафедры «Педагогика и психология»
+998 99 098 01 04 atamuratova.mm@gmail.com

**Исламова Кувонч Бекзодовна, Рахимбоева Хосият Санатовна,
Юлдашева Мафтуна Кармбоевна**

Ургенчский государственный педагогический институт
факультет Педагогики, студентка 3 курса кафедры «Педагогика и
психология»

Аннотация. Статья посвящена анализу туркологических научно-исследовательских центров как институционального фактора развития международного сотрудничества вузов и их роли в укреплении научных связей и академической интеграции.

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkologik tadqiqot markazlari universitetlar o'rtasidagi xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda institutsional omil sifatida va ularning ilmiy aloqalar va akademik integratsiyani mustahkamlashdagi roli tahlil qilinadi.

Annotation. This article analyzes Turkological research centers as an institutional factor in the development of international university cooperation and their role in strengthening scientific ties and academic integration.

Ключевые слова: международное сотрудничество, интернационализация высшего образования, туркологические центры, научное партнёрство, академическая мобильность, тюркское образовательное пространство, межвузовское взаимодействие, институциональное развитие.

Kalit so'zlar: xalqaro hamkorlik, oliy ta'limning xalqarolashuvi, turkologik markazlar, ilmiy sheriklik, akademik mobillik, turkiy ta'lim makoni, universitetlararo o'zaro ta'sir, institutsional rivojlanish.

Keywords: international cooperation, internationalization of higher education, Turkological centers, scientific partnerships, academic mobility, Turkic educational space, inter-university interaction, institutional development.

В условиях глобализации образования международное сотрудничество становится стратегическим направлением развития высших образовательных учреждений. Университеты стремятся к расширению академических связей, повышению научной видимости и интеграции в мировое образовательное пространство. В этом контексте особое значение приобретают специализированные научно-исследовательские структуры при вузах, в том числе туркологические центры, деятельность которых ориентирована на развитие межгосударственного взаимодействия в рамках тюркского мира.

Современное понимание интернационализации высшего образования связано с интеграцией международного, межкультурного и глобального измерений в цели и функции университета (Knight, 2004). Международное сотрудничество рассматривается как важнейший инструмент реализации стратегии интернационализации, включающий академическую мобильность, совместные образовательные программы, научные проекты, публикационную деятельность и сетевое партнёрство (Altbach & Knight, 2007). При этом исследователи подчёркивают, что устойчивость международных связей во многом зависит от институциональных механизмов их координации (de Wit, 2011).

Туркологические научно-исследовательские центры представляют собой структурные подразделения университетов, ориентированные на изучение

истории, языка, культуры и социально-политического развития тюркских народов. Однако их функция не ограничивается академическими исследованиями. В современных условиях они становятся платформой для формирования устойчивых международных партнёрств, обеспечивая институциональную основу для научного и образовательного взаимодействия.

Прежде всего, туркологические центры выступают инициаторами совместных научных проектов и исследований. Через них осуществляется координация исследовательских групп, организация грантовых заявок и проведение коллективных публикаций. Подобная деятельность способствует формированию сетевых научных сообществ и расширению транснациональных академических связей. Как отмечает Дж. Найт, интернационализация эффективна тогда, когда она встроена в институциональную структуру университета и поддерживается специализированными подразделениями (Knight, 2013). Туркологические центры в данном случае выполняют именно такую функцию.

Важным направлением деятельности является организация международных конференций, симпозиумов и круглых столов. Научные мероприятия, проводимые туркологическими центрами, создают пространство для профессионального диалога между исследователями из различных стран, способствуют обмену опытом и формированию новых партнёрских инициатив. Регулярность подобных мероприятий формирует устойчивые академические контакты и усиливает научную репутацию университетов. По мнению Х. де Вита, международные научные мероприятия являются одним из ключевых индикаторов активной интернационализации (de Wit, 2011).

Не менее значимой является роль туркологических центров в развитии академической мобильности. Через заключение меморандумов о сотрудничестве с университетами Турции, Казахстана, Азербайджана и других стран тюркского пространства создаются возможности для обмена преподавателями, аспирантами и студентами. Академическая мобильность, в свою очередь, способствует формированию межкультурной компетентности, расширению научных горизонтов и укреплению международных образовательных связей (Teichler, 2009). Таким образом, туркологические центры становятся посредником между стратегическими целями интернационализации и их практической реализацией.

Особое значение имеет публикационная деятельность. Издание сборников трудов, научных журналов и коллективных монографий с участием зарубежных авторов повышает международную цитируемость и видимость вузов. Включение результатов исследований в международные базы данных усиливает позиции университетов в глобальном академическом пространстве. Исследователи отмечают, что научная продуктивность и

международная коллаборация напрямую влияют на конкурентоспособность университетов (Altbach, 2015).

Следует отметить и культурно-образовательную функцию туркологических центров. Организация культурных мероприятий, языковых программ, летних школ и образовательных проектов способствует формированию общего гуманитарного пространства тюркских стран. Такое взаимодействие укрепляет не только научные, но и социокультурные связи, что соответствует концепции «мягкой силы» в образовательной дипломатии (Nye, 2004). Университеты, активно участвующие в подобных инициативах, расширяют своё международное присутствие и усиливают межгосударственные контакты.

Вместе с тем деятельность туркологических центров сталкивается с рядом проблем. К ним относятся ограниченность финансирования, формальный характер отдельных соглашений, недостаточная интеграция в глобальные научные сети, а также языковые барьеры. В ряде случаев международное сотрудничество носит эпизодический характер и не всегда встроено в долгосрочную стратегию развития университета. Это снижает потенциал центров как устойчивого механизма интернационализации.

Перспективы развития туркологических научно-исследовательских центров связаны с переходом к сетевым моделям взаимодействия, созданием совместных образовательных программ двойных дипломов, цифровизацией научного сотрудничества и расширением участия в международных грантовых проектах. Включение деятельности центров в стратегические планы интернационализации вузов позволит повысить системность международного взаимодействия и усилить их роль в формировании регионального образовательного пространства.

Таким образом, туркологические научно-исследовательские центры выступают значимым институциональным фактором развития международного сотрудничества вузов. Их деятельность охватывает научные исследования, академическую мобильность, публикационную активность и культурно-образовательные проекты, что способствует укреплению межвузовских связей и интеграции университетов в международное академическое пространство. Эффективность их функционирования во многом определяется степенью включённости в стратегию интернационализации и уровнем институциональной поддержки. В современных условиях данные центры могут рассматриваться как важный механизм расширения академического партнёрства и формирования устойчивого тюркского образовательного пространства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Altbach, P. G. Global perspectives on higher education. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015. – 344 p.

2. Altbach, P. G., Knight, J. The internationalization of higher education: Motivations and realities // Journal of Studies in International Education. – 2007. – Vol. 11(3–4). – P. 290–305.
3. de Wit, H. Trends, issues and challenges in internationalisation of higher education. – Amsterdam: Centre for Applied Research on Economics and Management, 2011. – 28 p.
4. Knight, J. Internationalization remodeled: Definition, approaches, and rationales // Journal of Studies in International Education. – 2004. – Vol. 8(1). – P. 5–31.
5. Knight, J. The changing landscape of higher education internationalisation – for better or worse? // Perspectives: Policy and Practice in Higher Education. – 2013. – Vol. 17(3). – P. 84–90.
6. Nye, J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004. – 191 p.
7. Teichler, U. Internationalisation of higher education: European experiences // Asia Pacific Education Review. – 2009. – Vol. 10(1). – P. 93–106.
8. Hudzik, J. K. Comprehensive Internationalization: Institutional Pathways to Success. – New York: Routledge, 2011. – 312 p.
9. Qoraboyev, I., Moldashev, K. Internationalization of Higher Education in Central Asia: Institutional and Regional Perspectives // Central Asian Affairs. – 2018. – Vol. 5(2). – P. 189–214.
10. Yıldız, A. Türk Dünyasında Eğitim İşbirliği ve Akademik Ağlar // Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. – 2019. – No. 90. – P. 45–62.

**TURKIY DAVLATLARDA TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISH
JARAYONIDA TALABALAR IJTIMOIIY IDENTIFIKATSIYASINING
SHAKLLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK
DETERMINANTLAR**

Raximbayeva Gulyora Ulugbekovna,

Urganch davlat pedagogika instituti “Pedagogika va psixologiya”
kafedrasi o‘qituvchisi

+998919858885 gulyorahabib@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy davlatlarda ta’lim tizimini raqamlashtirish sharoitida talabalar ijtimoiy identifikatsiyasining shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik determinantlar tahlil qilinadi. Raqamli ta’lim muhiti shaxsning ijtimoiy o‘zini anglash jarayonini transformatsiya qiluvchi muhim omil sifatida yoritilgan.

Kalit soʻzlar: raqamli taʼlim, ijtimoiy identifikatsiya, globallashuv, psixologik determinantlar, talabalar, virtual muhit, turkiy davlatlar.

Аннотация. В статье рассматриваются психологические детерминанты формирования социальной идентичности студентов в условиях цифровизации образования в тюркских государствах. Анализируется влияние цифровой образовательной среды на трансформацию социальной идентичности личности.

Ключевые слова: цифровизация образования, социальная идентичность, глобализация, психологические факторы, студенты.

Annotation. The article analyzes psychological determinants influencing students' social identity formation under the digitalization of education in Turkic countries. Digital educational environments are examined as factors transforming students' social self-identification processes.

Keywords: digital education, social identity, globalization, psychological determinants, students, digital environment.

XXI asrda globallashuv jarayonlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi taʼlim tizimining mazmuni va shakliga sezilarli oʻzgarishlar kiritmoqda. Ayniqsa, turkiy davlatlarda oliy taʼlimni raqamlashtirish strategik rivojlanish yoʻnalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mazkur jarayon taʼlim samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, talabalarning ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va identifikatsiya mexanizmlariga ham taʼsir koʻrsatmoqda.

Ijtimoiy identifikatsiya shaxsning muayyan ijtimoiy guruhga mansubligini anglash jarayoni boʻlib, u ijtimoiy tajriba va kommunikativ munosabatlar asosida shakllanadi [Tajfel H., 1981. – P.255]. Raqamli taʼlim muhiti esa ushbu jarayonni yangi psixologik sharoitga olib chiqmoqda.

Taʼlimni raqamlashtirishning psixologik mohiyati: Taʼlimni raqamlashtirish nafaqat texnologik modernizatsiya, balki ijtimoiy-madaniy transformatsiya jarayonidir. M. Kastels taʼkidlaganidek, zamonaviy jamiyat “tarmoq jamiyati” xarakteriga ega boʻlib, unda shaxs identifikatsiyasi axborot oqimlari orqali shakllanadi [Castells M., 2010].

Raqamli taʼlim platformalari talabalar oʻrtasida geografik chegaralardan mustaqil kommunikatsiyani yuzaga keltiradi. Natijada shaxsning ijtimoiy tajribasi kengayib, yangi identifikatsion maydon shakllanadi. Bu jarayon globallashuv sharoitida madaniyatlararo integratsiyani kuchaytiradi [Giddens A., 2000].

Ijtimoiy identifikatsiya nazariy asoslari: Ijtimoiy identifikatsiya nazariyasiga koʻra, inson oʻzini muayyan guruh bilan tenglashtirish orqali ijtimoiy mavqeini belgilaydi [Tajfel H., Turner J., 1979]. Raqamli taʼlim sharoitida esa ushbu guruhlar real emas, balki virtual xarakter kasb etmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, onlayn taʼlim muhiti talabalar orasida yangi ijtimoiy rollar va kommunikativ strategiyalarni shakllantiradi

[Anderson T., 2008]. Bu esa identifikatsiyaning ko‘p qatlamli modelini yuzaga keltiradi.

Talabalar ijtimoiy identifikatsiyasining psixologik determinantlari
Kognitiv determinantlar: Raqamli savodxonlik va axborotni tanqidiy tahlil qilish qobiliyati talabaning global akademik muhitga moslashuvini ta‘minlaydi. Alvin Toffler fikriga ko‘ra, axborot jamiyatida bilimni qayta ishlash qobiliyati asosiy psixologik resurs hisoblanadi [Toffler A., 1984].

Ijtimoiy-psixologik determinantlar: Virtual guruhlarda muloqot qilish jarayoni ijtimoiy taqqoslash mexanizmlarini kuchaytiradi hamda mansublik hissini shakllantiradi [Festinger L., 1954]. Onlayn akademik hamjamiyatlar talabada yangi ijtimoiy identitet paydo bo‘lishiga olib keladi.

Shaxsiy determinantlar: Shaxsning qadriyatlari va motivatsion yo‘nalishi identifikatsiya jarayonining barqarorligini belgilaydi. Erikson nazariyasiga ko‘ra, identitet shakllanishi yosh davrining asosiy psixologik vazifasi hisoblanadi [Erikson E., 1968].

Raqamli ta‘lim muhiti an‘anaviy ijtimoiylashuv mexanizmlarini o‘zgartirib, shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini shakllantiruvchi yangi kommunikativ makonni yuzaga keltiradi. M. Kastelsning tarmoq jamiyati konsepsiyasiga ko‘ra, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy munosabatlar virtual axborot tarmoqlari orqali tashkil topadi va individ identifikatsiyasi aynan ushbu tarmoqlarda shakllanadi [Castells M., 2010]. Turkiy davlatlarda raqamli ta‘lim tizimining rivojlanishi talabalarni yagona axborot-ta‘lim makoniga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda.

Turkiy davlatlar o‘rtasida rivojlanayotgan akademik hamkorlik, qo‘shma onlayn kurslar, virtual konferensiyalar va ilmiy platformalar talabalar o‘rtasida transmilliy kommunikatsiyani kuchaytiradi. Natijada ijtimoiy identifikatsiya hududiy chegaralardan chiqib, virtual hamjamiyatlarga asoslangan shaklga o‘tadi. A. Giddensning fikricha, globallashtirish jarayonida shaxs identiteti doimiy ravishda qayta qurilib boruvchi refleksiv jarayon hisoblanadi [Giddens A., 2000]. Raqamli ta‘lim aynan shu refleksivlikni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa; Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turkiy davlatlarda ta‘lim tizimini raqamlashtirish jarayoni nafaqat ta‘lim texnologiyalarining yangilanishi, balki talaba shaxsining ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ta‘sir etuvchi kompleks ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli ta‘lim muhiti talabalar faoliyatining kommunikativ, kognitiv va ijtimoiy shakllarini tubdan o‘zgartirib, ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanish mexanizmlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Aniqlanishicha, raqamli ta‘lim makonida talabaning ijtimoiy identifikatsiyasi an‘anaviy hududiy va milliy chegaralar bilan cheklanib qolmay, ko‘p darajali xarakter kasb etadi. Talaba bir vaqtning o‘zida milliy, mintaqaviy hamda global akademik hamjamiyat a‘zosi sifatida o‘zini anglay boshlaydi. Bu esa

identifikatsiyaning statik emas, balki dinamik va transformatsion jarayon ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, ta’limni raqamlashtirish talabalarning ijtimoiy identifikatsiyasini lokal modeldan global va tarmoq xarakteridagi identifikatsiya modeliga o’tishini ta’minlovchi muhim psixologik omil hisoblanadi. Mazkur jarayon zamonaviy globallashtirish sharoitida shaxsning ijtimoiylashuvi mazmunini qayta belgilab, oliy ta’lim tizimida psixologik qo’llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tajfel H. Human Groups and Social Categories. – Cambridge University Press, 1981.
2. Tajfel H., Turner J. An Integrative Theory of Intergroup Relations. – 1979.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford, 2010.
4. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford University Press, 2000.
5. Toffler A. The Third Wave. – New York, 1984.
6. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. – New York, 1968.
7. Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes. – 1954.
8. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. – Canada, 2008.
9. Choriyev Z. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent, 1999. – B.15.

TURKIY DAVLATLARI KASABA UYUSHMALARINING INSON QADRINI OSHRISHDA ROLI

Beshimov Xamidjon Sayidovich

- O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining Buxoro viloyat Kengashi raisi o‘rinbosari, Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
+998914141200 beshimovhamid@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy davlatlarda faoliyat yuritayotgan kasaba uyushmalarining jamiyat hayotidagi o‘rni va ahamiyati, ayniqsa inson qadrini yuksaltirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, kasaba uyushmalari orqali mehnatkashlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy adolatni ta’minlash, munosib mehnat sharoitlarini yaratish va aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish masalalari yoritiladi. Maqolada turkiy davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik doirasida kasaba uyushmalarining tajriba almashuvi, ijtimoiy sheriklikni

rivojlantirish hamda inson qadrini ta'minlashga qaratilgan tashabbuslarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Аннотация. В статье анализируется роль и значение профсоюзов, действующих в тюркских государствах, в жизни общества, особенно их роль в повышении ценности человека. Также будут рассмотрены вопросы защиты прав и интересов трудящихся через профсоюзы, обеспечения социальной справедливости, создания достойных условий труда и усиления социальной защиты населения. В статье научно обосновывается важность обмена опытом между профсоюзами, развития социального партнерства и инициатив, направленных на обеспечение человеческого достоинства в рамках сотрудничества между тюркскими государствами.

Annotation. This article analyzes the role and importance of trade unions operating in Turkic countries in the life of society, especially their role in raising the value of human beings. The issues of protecting the rights and interests of workers through trade unions, ensuring social justice, creating decent working conditions, and strengthening social protection of the population are also covered. The article scientifically substantiates the importance of initiatives aimed at exchanging experience between trade unions, developing social partnership, and ensuring human dignity within the framework of cooperation between Turkic countries.

Kalit soʻzlar: inson qadri, kasaba uyushmalari, turkiy davlatlar, ijtimoiy himoya, mehnat huquqlari, ijtimoiy sheriklik, fuqarolik jamiyati, mehnat munosabatlari, ijtimoiy adolat, xalqaro hamkorlik.

Ключевые слова: человеческое достоинство, профсоюзы, тюркские государства, социальная защита, трудовые права, социальное партнерство, гражданское общество, трудовые отношения, социальная справедливость, международное сотрудничество.

Keywords: human dignity, trade unions, Turkic states, social protection, labor rights, social partnership, civil society, labor relations, social justice, international cooperation.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoev rahbarligida mamlakatimizda xalqni rozi qilish, har bir insonning qadr-qimmatini yuksaltirish yo'lida olib borilgan tizimli islohotlar natijasida mamlakatimiz dovrug'i Yangi O'zbekiston nomi bilan butun dunyoga taralmoqda.

“O'zbekiston-2030” strategiyasining yuzinchi maqsadi, “Jamiyatda millatlararo totuvlik muhitini mustahkamlash va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini rivojlantirishdan iborat bo'lib, ushbu maqsadni amalga oshirish uchun kasaba uyushmalari tashkilotlarida ham bir qator ishlar amalga oshirildi.

Yangilanishlar jarayonida mamlakatimizdagi eng yirik jamoat tashkilotlaridan biri bo'lgan kasaba uyushmalari ham faol ishtirok etib kelmoqda.

Barcha sohalar kabi “Yangi O‘zbekiston”ning “Yangi kasaba uyushmalari” ham shakllandi va islohotlarning faol ishtirokchisi bo‘ldi.

“Barcha harakatlarimiz inson qadri uchun” shiori kasaba uyushmalari uchun haqiqiy dasturulamal bo‘ldi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Etnik kelib chiqishi bir bo‘lgan, turli davlatlarda yashayotgan turkiy millatlar bugungi kunda turli darajadagi investitsiyaviy hamkorligi natijasida barpo etilgan korxona va tashkilotlarda kasaba uyushma tashkilotlarining ham faoliyatini tashkil etilishi o‘z o‘zidan turli davlatlarda tashkil etilgan kasaba uyushmalari tashkilotlarining ham o‘zaro hamkorligini yo‘lga qo‘yishni ham taqazo etmoqda.

Shu tarzda, Yangi O‘zbekistonda kasaba uyushmalari faoliyatini rivojlantirish tili, dini, kelib chiqishi bir biriga yaqin bo‘lgan turkiy davlatlar kasaba uyushmalari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish har bir inson qadrini yuksaltirish borasidagi katta qadam hisoblanadi.

Inson qadrini yuksaltirishda mehnat jamoalarida tenglik va diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Yangi O‘zbekistonda demokratik qadriyatlar qaror topayotgani sababli, kasaba uyushmalari ishchi va xizmatchilarning irqi, millati, tili, jinsi yoki e‘tiqodidan qat‘i nazar, barcha uchun teng huquqli mehnat sharoitlari ta‘minlanishiga e‘tibor qaratishi kerak. Bu esa inson qadrini yuksaltirishning universal tamoyili sifatida xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida “O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an‘analari hurmat qilinishini ta‘minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi. deb ta‘kidlangan.

Shundan kelib chiqib keyingi 5 yilda kasaba uyushmalari faoliyatida turli davlatlarning milliy kasaba uyushmalari bilan o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, millatlar o‘rtasida totuvlikni, yaxshi qo‘shnichilik, turizm, madaniyat, sportni rivojlantirishda hamkorlik qilish, kasaba uyushmalarining faoliyatida o‘zaro tajriba almashinuviga katta e‘tibor qaratildi.

Jumladan 2021-yil 10-noyabrda Toshkent shahrida O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi tashabbusi bilan O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi, Qozog‘iston Respublikasi kasaba uyushmalari Federatsiyasi va Tojikiston mustaqil kasaba uyushmalari Federatsiyasi tomonidan Markaziy Osiyo mamlakatlari kasaba uyushmalari Kengashi ta‘sis etildi.

O‘zbekiston kasaba uyushmalarining Federatsiyasining tashabbusi bilan 2023-yil 22-sentabrda Samarqand shahrida Qozog‘iston, Ozarbayjon, Turkiya va O‘zbekiston kasaba uyushmalari ishtirokida Turkiy davlatlar kasaba uyushmasi tashkiloti tashkil etildi. Unda O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi raisi Qudratilla Rafikov Tashkilotning birinchi prezidenti etib saylanishi O‘zbekiston kasaba uyushmalari tarixi uchun muhim voqelik bo‘ldi. 2023-yil noyabr oyida Turkiyaning Anqara shahrida o‘tkazilgan Tashkilotning 1-Kongressi bo‘lib o‘tdi.

2024-yilning noyabrida Toshkent shahrida “Yagona Ijtimoiy Shartnoma: Yevropa va Markaziy Osiyo kasaba uyushmalari nigohida” mavzusida Xalqaro konferensiya o‘tkazildi. Ushbu nufuzli anjumanda Xalqaro Mehnat Tashkilotining Mehnatkashlar faoliyati bo‘yicha Byurosi direktori Mariya Xelena Andre, 30 dan ortiq xorijiy davlatlar va jumladan turkiy davlatlar (Bolgariya, Ozarbayjon, Moldova, Markaziy Osiyo davlatlari, shu jumladan Turkmaniston va boshqalar) turkiy davlatlar vakillari, 100 nafarga yaqin mahalliy (Oliy Majlis Senati, Qonunchilik palatasi, davlat hokimiyat organlari va b.) ishtirokchilar qatnashdi.

Ushbu anjuman Turkiy davlatlarning rivojlanishida kasaba uyushmalarining ham bevosita ishtirok etayotganligidan dalolatdir.

Buxoro viloyatida kasaba uyushmalari tashkilotlarining xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish bo‘yicha faoliyatida ham samarali natijalarga erishildi.

O‘tgan besh yilda Turkiya, Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Mo‘g‘uliston, Tojikiston, Ozarbayjon kasaba uyushma tashkilotlarining vakillari qabul qilinib, qator tadbirlar amalga oshirildi.

2024-yilda Tatariston, Boshqirdiston Respublikalari, Turkiya, Ozarbayjon, Gruziya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston davlatlarining tarmoq kasaba uyushmalari vakillari qabul qilinib, o‘zaro tajriba almashinildi.

2024-yil aprel oyida “Turk metall” kasaba uyushmasi va Jamoat xizmati Internatsionali Yevropa Federatsiyasi (YeFPOO) yoshlar kengashi, may oyida “Boshqirdiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi” Respublika ittifoqi, iyul oyida “Tojikmetall” kasaba uyushmasi, oktabr oyida “Qozoqmetall” tarmoq kasaba uyushmasi delegatsiya a‘zolari qabul qilinib, kasaba uyushmalari tashkilotlarining o‘zaro hamkorligi natijasida turkiy davlatlarning milliy vakillarining o‘zaro totuvligi, mehnat munosabatlarida o‘zaro tenglik prinsiplariga amal qilinishi yuzasidan tajriba almashindi.

Shu bilan birga, Buxoro viloyati kasaba uyushma faollari ham hamkorlik dasturlari asosida bir qator davlatlarda bo‘lib qaytdilar.

2025-yilning 28-30-aprel kunlari Turkmaniston Betarafligining 30 yilligi hamda Turkmaniston kasaba uyushmalari Milliy markazi tashkil etilganligining 30 yilligi munosabati bilan tashkil etilayotgan “Markaziy Osiyo mamlakatlari kasaba uyushmalari markazlari raislarining uchrashuvi”da O‘zbekistan kasaba uyushmalari Federatsiyasining delegatsiyasi tarkibida kasaba uyushmalari a‘zolari o‘rtasida milliy totuvlik, o‘zaro hurmat asosida tajriba almushinuv, turizm, sport, madaniyat sohalarini rivojlantirishda hamkorlikni rivojlantirish masalalarida faol ishtirok etildi.

Kasaba uyushmalarining turkiy davlatlar bilan o‘zaro hamkorlik darajasidagi aloqalari yanada oshirilsa, ko‘p sohalarimiz uchun foydadan xoli bo‘lmaydi. Masalan, turizmni rivojlantirish, kasaba uyushmalarida sun‘iy intellekt, zamonaviy o‘qitish tizimlarini qo‘llashda yaxshi tajribalarni o‘rganish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jamiyatda turkiy davlatlarning kasaba uyushmalari hamkorligi asli kelib chiqishi, dini va madaniyati bir biriga o‘xshash

millatlarni dunyo tamaddunida o‘rnini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xodimlarning manfaatlarini himoya qilish orqali inson qadrini oshirish har bir turkiy davlatning umummilliy manfaati hisoblanib, uni amalga oshirish, pirovard natijada inson qadrini qaror topshirish fuqarolik jamiyati institutlarining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Inson qadrini yuksaltirish, millatlar o‘rtasida totuvlikni yanada mustahkamlash, yagona maqsad atrofida birlashtirish orqali fuqarolik jamiyati institutlarining o‘rnini mustahkamlash mumkin. Bu borada kasaba uyushmalari o‘ziga xos tajriba maktabi bo‘lib, bunday tajribalarni har bir sohada qo‘llash imkoniyati mavjud.

Turkiy davlatlarda kasaba uyushmalari mehnatkashlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish orqali jamiyatda inson qadrini yuksaltirishning muhim institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kasaba uyushmalarining ijtimoiy sheriklik tizimida faol ishtirok etishi mehnat munosabatlarini tartibga solish, adolatli mehnat sharoitlarini ta‘minlash va xodimlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Turkiy davlatlar o‘rtasida kasaba uyushmalari sohasidagi hamkorlik va tajriba almashuvi inson qadrini ta‘minlashga qaratilgan ilg‘or ijtimoiy amaliyotlarni shakllantirishga imkon yaratadi.

Zamonaviy jamiyatda kasaba uyushmalari faqat mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi tashkilot sifatidagina emas, balki fuqarolik jamiyati institutlaridan biri sifatida inson huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishda muhim o‘rin tutadi.

Turkiy davlatlarda kasaba uyushmalari faoliyatining samaradorligini oshirish insonga munosib mehnat sharoitlarini yaratish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va jamiyat taraqqiyotini rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Kasaba uyushmalarining inson qadrini yuksaltirishga qaratilgan tashabbuslari jamiyatda ijtimoiy adolat, barqarorlik va fuqarolar farovonligini ta‘minlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning “Yangi O‘zbekiston” kitobi, 2021-yil, Toshkent.
3. Shavkat Mirziyoev, “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” risolasi. 2016-yil, Toshkent.
4. Q.Rafikovning “Vatan va millat qayg‘usi” kitobi 2020-yil, Toshkent.
5. Q.Rafikovning “Mening prezidentim” kitobi 2023-yil, Toshkent
6. O‘zbekiston Respublikasining “Kasaba uyushmalari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 6-dekabr.

7. O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining 2020-2025-yillardagi faoliyati yuzasidan axborotnoma.

O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining Buxoro viloyat Kengashining 2020-2025-yillardagi faoliyati bo‘yicha ma’lumotlar.

TURKIY XALQLAR MADANIY INTEGRATSIYASI VA ZAMONAVIY ILMIY HAMKORLIK TAJRIBASI

Najmidinova Guzal Axlitdinovna

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti (PhD), Bahouddin Naqshband
ilmiy-tadqiqot markazi yetakchi ilmiy xodimi,
+998909898884 najmidinovaguzal2024@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy xalqlar madaniy integratsiyasi jarayonlari hamda zamonaviy ilmiy hamkorlik tajribasi tarixiy, falsafiy va ijtimoiy-madaniy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilmiy markazlar, universitetlar va madaniy tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikning turkiy madaniy makonni shakllantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Xususan, Turkiy davlatlar tashkiloti, TURKSOY hamda Turkiy akademiya doirasida amalga oshirilayotgan qo‘shma loyihalar va ilmiy anjumanlar misolida madaniy integratsiyaning zamonaviy mexanizmlari yoritiladi.

Maqolada birgalikda olib borilayotgan tadqiqotlar, nashrlar va konferensiyalar turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlash, umumiy tarixiy xotirani tiklash hamda ilmiy makonning rivojlanishiga xizmat qilayotgani asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari turkiy madaniy integratsiyaning barqaror rivoji ilmiy hamkorlik, tajriba almashuvi va institutsional qo‘llab-quvvatlash bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы культурной интеграции тюркских народов и опыт современного научного сотрудничества на основе историко-философского и социокультурного подходов. Исследование выявляет роль сотрудничества между научными центрами, университетами и культурными организациями в формировании тюркского культурного пространства. В частности, современные механизмы культурной интеграции освещаются на примере совместных проектов и научных конференций, реализуемых в рамках Организации тюркских государств, ТУРКСОЙ и Тюркской академии. В статье утверждается, что совместные исследования, публикации и конференции способствуют укреплению культурных связей между тюркскими народами, восстановлению общей исторической памяти и развитию научного пространства. Результаты исследования показывают, что устойчивое

развитие тюркской культурной интеграции неразрывно связано с научным сотрудничеством, обменом опытом и институциональной поддержкой.

Annotation. This article analyzes the processes of cultural integration of Turkic peoples and the experience of modern scientific cooperation based on historical, philosophical and socio-cultural approaches. The study reveals the role of cooperation between scientific centers, universities and cultural organizations in the formation of the Turkic cultural space. In particular, the modern mechanisms of cultural integration are highlighted on the example of joint projects and scientific conferences implemented within the framework of the Organization of Turkic States, TURKSOY and the Turkic Academy. The article argues that joint research, publications and conferences serve to strengthen cultural ties between Turkic peoples, restore common historical memory and develop the scientific space. The results of the study show that the sustainable development of Turkic cultural integration is inextricably linked with scientific cooperation, exchange of experience and institutional support.

Kalit soʻzlar: turkiy xalqlar, madaniy integratsiya, ilmiy hamkorlik, xalqaro hamkorlik, Turkiy davlatlar tashkiloti, TURKSOY, Turkiy akademiya, madaniy meros, qoʻshma loyihalar, konferensiyalar, globalizatsiya, ilmiy integratsiya.

Ключевые слова: тюркские народы, культурная интеграция, научное сотрудничество, международное сотрудничество, Организация тюркских государств, ТУРКСОЙ, Тюркская академия, культурное наследие, совместные проекты, конференции, глобализация, научная интеграция.

Keywords: Turkic peoples, cultural integration, scientific cooperation, international cooperation, Organization of Turkic States, TURKSOY, Turkic Academy, cultural heritage, joint projects, conferences, globalization, scientific integration.

I.KIRISH

Soʻnggi yillarda turkiy mamlakatlar oʻrtasidagi aloqalar yangi bosqichga koʻtarilib, ular Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida tizimli ravishda rivojlanmoqda. Shuningdek, TURKSOY va Turkiy akademiya faoliyati turkiy madaniy makonning mustahkamlanishida muhim institut sifatida namoyon boʻlmoqda. Mazkur tashkilotlar orqali amalga oshirilayotgan ilmiy anjumanlar, qoʻshma tadqiqotlar va nashrlar madaniy integratsiyaning amaliy mexanizmlarini shakllantirmoqda.

Turkiy xalqlar madaniy integratsiyasi nafaqat tarixiy merosni asrab-avaylash, balki uni zamonaviy ilm-fan va innovatsiyalar bilan uygʻunlashtirishni ham taqozo etadi. Shu jihatdan, ilmiy markazlar, universitetlar va madaniy muassasalar oʻrtasidagi hamkorlik integratsiya jarayonlarining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi turkiy xalqlar madaniy integratsiyasining zamonaviy tendensiyalarini ilmiy hamkorlik tajribasi asosida tahlil qilish, qoʻshma loyihalar va xalqaro hamkorlikning mazkur jarayondagi

o‘rni ochib berishdan iboratdir. Shu orqali turkiy madaniy makonning bugungi rivojlanish yo‘nalishlari va istiqbollari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

II.ASOSIY QISM

Bugungi kunda Turk Davlatlari Tashkiloti (TDT) turkiy dunyo mamlakatlari o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy-ma’rifiy aloqalarni mustahkamlovchi asosiy xalqaro platformaga aylandi. Tashkilotning faoliyati nafaqat davlatlararo munosabatlarni, balki umumiy tarixiy merosni o‘rganish, til birligini ta’minlash va ilmiy-akademik hamkorlikni chuqurlashtirishni ham qamrab oladi. Bu jarayonda turkiy tadqiqot markazlari va akademiyalarning tajribasi xalqaro hamkorlikning intellektual poydevorini tashkil etadi.

TDT doirasida ilmiy hamkorlikni muvofiqlashtiruvchi bir qator ixtisoslashgan tuzilmalar mavjud. Ularning orasida Turkiy Akademiya alohida o‘rin tutadi. Turkiy akademiya 2012-yilda Qozog‘iston Respublikasining poytaxti – Ostona shahrida tashkil etilgan. U turkiy dunyodagi ilmiy va ta’lim sohasidagi hamkorlikni muvofiqlashtirish, ilmiy salohiyatni oshirish hamda qo‘shma tadqiqotlarni rag‘batlantirish maqsadida faoliyat boshlagan. Akademiya tashkil etilganidan buyon turli ilmiy loyihalar, xalqaro konferensiyalar, seminarlar va nashriyot ishlari orqali turkiy mamlakatlar o‘rtasidagi ilmiy integratsiyani mustahkamlab kelmoqda.

Institutsional jihatdan Akademiya Turk Davlatlari Tashkiloti shafeligida faoliyat yuritadi. Mazkur maqom unga turkiy tilli davlatlar o‘rtasidagi ilmiy va madaniy aloqalarni chuqurlashtirish, ko‘p tomonlama hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda umumiy ilmiy siyosatni shakllantirish imkonini bermoqda. Shu orqali Turkiy akademiya turkiy dunyoda ilmiy integratsiyaning muhim institutsional tayanchiga aylangan. Akademiyaning asosiy maqsadi turkiy xalqlarning mushtarak tarixiy va madaniy merosini saqlash, uni ilmiy asosda tadqiq etish hamda ushbu yo‘nalishdagi izlanishlarni birlashtirishdan iboratdir. Bu borada Akademiya bir qator muhim vazifalarni amalga oshirib kelmoqda. Xususan, a’zo davlatlarning ilmiy va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtirish, qo‘shma tadqiqot dasturlarini ishlab chiqish va ilmiy almashinuvni kengaytirish uning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shuningdek, Turkiy akademiya turkiy xalqlarning tarixi, tili, adabiyoti, folklori va madaniyatiga oid fundamental va amaliy tadqiqotlarni olib boradi. Ushbu izlanishlar asosida ilmiy monografiyalar, darsliklar, qo‘llanmalar hamda maqolalar chop etilib, umumiy turkiy madaniy makonning rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Ta’lim sohasida esa turkiy davlatlar o‘rtasida ilm-fan va madaniyat aloqalarini rivojlantirishda muvofiqlashtiruvchi rol o‘ynab, professor-o‘qituvchilar va tadqiqotchilar almashinuvini qo‘llab-quvvatlab kelmoqda[Aliyeva Kh., 2019].

TURKSOY Turk Davlatlari Tashkiloti shafeligida va u bilan yaqin hamkorlikda faoliyat yurituvchi asosiy ixtisoslashgan xalqaro tuzilmalardan biri sanaladi. Mazkur maqom tashkilotga turkiy davlatlar o‘rtasidagi madaniy siyosatni muvofiqlashtirish, umumiy strategik maqsadlarni amalga oshirish hamda ko‘p

tomonlama madaniy hamkorlikni rivojlantirish imkonini bermoqda. Tashkilot turkiy xalqlarning tarixi, tili, adabiyoti va madaniy merosini himoya qilish, shu sohalarida qo'shma akademik va madaniy loyihalarni amalga oshirish maqsadida tashkil etilgan.

TURKSOYning asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biri turkiy dunyo madaniy merosini himoya qilish va targ'ib etishdan iboratdir. Tashkilot turkiy xalqlarning qadriyatlari, an'analari, san'ati va urf-odatlarini xalqaro miqyosda ommalashtirishga katta e'tibor qaratadi. Shu maqsadda turkiy dunyo madaniy merosi ro'yxatlari tuziladi, tarixiy obidalar va nomoddiy meros namunalari bo'yicha qo'shma loyihalar amalga oshiriladi. Shuningdek, TURKSOY san'at va musiqa sohasida keng ko'lamli tadbirlar tashkil etib kelmoqda. Har yili turli mamlakatlarda o'tkaziladigan kinofestivallar, musiqa va san'at bayramlari, ijodiy uchrashuvlar turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy yaqinlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Turkiy dunyo talabalar teatri festivali - 2023-yil 22-26-may kunlari Toshkentda TURKSOY va O'zbekiston Madaniyat vazirligi hamkorligida Turkiy dunyo talabalar teatri festivali bo'lib o'tdi. Tadbirda Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Turkiya va O'zbekiston talabalari teatr truppalari ishtirok etdi. Festival turkiy xalqlar sahna san'ati an'analari va zamonaviy teatr ijodini birlashtirdi hamda madaniy almashuvni mustahkamladi.

Korkut Ata film festival of the turkic world - TURKSOY tomonidan 2021-yildan beri har yili o'tkaziladigan Korkut Ata turkiy dunyo kino festivali turkiy davlatlar kinoijodkorlarini jamlab, turkiy madaniyat hamda zamonaviy ijtimoiy muammolar mavzularida filmlar almashinuvini tashkil etadi. O'zbekiston, Turkiya va boshqa turkiy davlatlar rejissyorlari ishtirokchisi sifatida qatnashadi.

TURKSOY 30-yilligi madaniyat kunlari - TURKSOY tashkil etilganining 30-yilligiga bag'ishlangan madaniyat kunlari doirasida Toshkentda turkiy xalqlar shoirlari, rassomlari va ijodkorlari ishtirokidagi ko'plab madaniy tadbirlar bo'lib o'tdi. Shu jumladan “Turkiy adabiyot durdonalari” nomli 100 jildlik to'plam nashr etilib, turkiy madaniy merosning umumiyliki ko'rsatildi.

Ikkinchi turkiy dunyo madaniy forumi - 2025-yil 27-aprelda Xivada o'tkazilgan Turkiy dunyo madaniy forumi turkiy xalqlar madaniy merosi, hamkorlik va madaniy strategiyalar mavzularida keng qamrovli muhokamalarni birlashtirdi. Forumda TURKSOY va TDT ekspertlari qatnashib, turkiy madaniy integratsiya yo'nalishlarini belgilab berdi.

Turkiy dunyoning madaniyat poytaxti dasturi - har yili TURKSOY tashabbusi bilan bir shahar “Turkiy dunyoning madaniyat poytaxti” deb e'lon qilinadi va shu shahar doirasida xalqaro sahna san'ati, musiqa, folklor va ijodiy tadbirlar o'tkaziladi. 2025-yilda Aktau (Qozog'iston) bu maqomga ega bo'lib, unda 250 dan ortiq ijodkor turkiy davlatlardan tashrif buyurdi. Bu turkiy xalqlar madaniyati integratsiyasining keng ko'lamli platformasi bo'ldi. TURKSOY doimiy kengashining 2025-yilgi 42-yig'ilishida Andijon shahri 2026-yil uchun

“Turkiy dunyoning madaniyat poytaxti” deb e’lon qilindi, bu esa O‘zbekistonning turkiy madaniy makonda integratsiyalashuv jarayonida faol rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

2025-yilda Berlin shahrida “Masters of innovation and art: contributions of the turkic world to global science and culture” nomli xalqaro madaniy tadbir bo‘lib o‘tdi, unda turkiy davlatlar - jumladan Turkiya, O‘zbekiston, Qozog‘iston, Turkmaniston va Ozarbayjon elchixonalari hamkorligida global madaniy maydonda turkiy qadriyatlar almashinuvi ta’kidlandi. Bu tadbir tarixiy madaniy va ilmiy qadriyatlarni global kontekstda integratsiyalashuvning amaliy misolidir [Egamberdiyev M., 2023 – P 42-50].

“Turkiy dunyo – 2040 vizyoni” strategiyasiga muvofiq, TURKSOY kabi tashkilotlar turkiy davlatlarning madaniy, ta’lim va yoshlar siyosatini uyg‘unlashtirishda asosiy ijrochi mexanizm sifatida maydonga chiqmoqda. Ushbu strategik vazifa doirasida tashkilot madaniy integratsiyani chuqurlashtirish, umumiy turkiy identitetni mustahkamlash hamda barqaror madaniy rivojlanishni ta’minlash yo‘lida muhim rol o‘ynamoqda.

Turkiy tilli davlatlar Parlamentar Assambleyasi (TURKPA) turkiy davlatlar o‘rtasida parlamentar hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim xalqaro tuzilmalardan biridir. Ushbu assambleya turkiy dunyo mamlakatlari parlamentlari o‘rtasida doimiy muloqotni yo‘lga qo‘yish, qonunchilik tajribasini almashish hamda umumiy siyosiy va ijtimoiy masalalarda hamkorlikni kuchaytirish maqsadida faoliyat yuritib kelmoqda. TURKPA madaniy va akademik sohalarda hamkorlikni rivojlantirishda ham faol ishtirok etadi. Xususan, u TURKSOY, Turkiy Akademiya hamda Turkiy madaniyat va meros jamg‘armasi bilan hamkorlikda turli ilmiy, madaniy va ma’rifiy loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi. Bu hamkorlik turkiy xalqlarning umumiy madaniy va ilmiy makonini shakllantirishga xizmat qiladi. Birgalikda olib boriladigan loyihalar va xalqaro konferensiyalar turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy, ilmiy va ma’naviy aloqalarni mustahkamlashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu yo‘nalishda muhim tashabbuslardan biri – TÜRKÜNİB doirasida amalga oshirilayotgan “Orxun” talabalar va professor-o‘qituvchilar almashuv dasturidir. Ushbu dastur turkiy davlatlar universitetlari o‘rtasida akademik harakatchanlikni ta’minlash, yosh tadqiqotchilarning xorijiy tajriba orttirishi va ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. “Orxun” dasturi orqali talabalar va o‘qituvchilar turli mamlakatlarda tahsil olib, umumturkiy ta’lim va ilmiy makon shakllanishida faol ishtirok etmoqda.

Kelgusida mazkur jarayonlarni yanada rivojlantirish maqsadida “Turkiy Erasmus” tizimini joriy etish taklif qilinmoqda. Bu tashabbus Erasmus+ modeli asosida ishlab chiqilib, turkiy davlatlar o‘rtasida talabalar harakatchanligini oshirish, maxsus kvotalar ajratish hamda transport va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etishni nazarda tutadi. Bunday tizim yoshlarning xalqaro

tajribasini kengaytirish va umumturkiy intellektual muhitni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy konferensiyalar va forumlar ham madaniy va akademik integratsiyaning muhim shakllaridan biri hisoblanadi. Xususan, IKSAD kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan o‘tkaziladigan Osiyo kongresslari va ilmiy anjumanlar turli mamlakat olimlarining bir maydonda uchrashib, ilmiy g‘oya va konsepsiyalar almashishiga xizmat qilmoqda [Arioğlu İ. E.,- P. 593–606]. Bunday konferensiyalar umumiy ilmiy vizyonni shakllantirish, qo‘shma tadqiqotlar yo‘lga qo‘yish va turkiy dunyodagi intellektual hamkorlikni chuqurlashtirishga zamin yaratadi.

“Turkiy dunyo – 2040 vizyonu”: Kelajakdagi hamkorlik yo‘nalishlari

2021-yilning Istanbul sammitida qabul qilingan strategik hujjat – “Turkiy Dunyo – 2040 vizyonu” – turkiy davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni kelajakda yanada mustahkamlash, ta’lim va ilm-fan sohasida integratsiyaning rivojlantirish maqsadlarini belgilaydi. Ushbu hujjat asosiy yo‘nalishlari bilan turkiy davlatlar akademik va madaniy hamkorligini tizimli ravishda kuchaytirishga qaratilgan.

Ta’lim tizimlarini uyg‘unlashtirish - strategiyada ta’lim tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, jumladan Boloniya jarayoni tamoyillariga asoslangan kredit tizimlarini bir-biriga moslash (transfer) imkoniyatlarini yaratish ko‘zda tutilgan. Bu orqali talabalar va professor-o‘qituvchilar harakatchanligini kuchaytirish, shuningdek, umumiy akademik maydonni rivojlantirish mumkin bo‘ladi. Ta’lim tizimlarini uyg‘unlashtirish, shuningdek, turkiy davlatlar o‘rtasida bilim va malaka almashinuvini soddalashtirishga xizmat qiladi.

Umumiy darsliklar va alifbo birligi - strategik hujjat turkiy xalqlarning umumiy tarixi, madaniyati, adabiyoti va geografiyasini o‘qitish uchun qo‘shma darsliklar ishlab chiqishni tavsiya qiladi. Shuningdek, terminologiya va alifbo birligini ta’minlash orqali turkiy tilli davlatlar o‘rtasida ilmiy va madaniy almashuvlarni yanada samarali qilish ko‘zda tutilgan. Bu tashabbus umumiy madaniy merosni saqlash va yosh avlodda yagona tarixiy va madaniy ongni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ilmiy nashrlar bazasi yaratish - strategiyada turkiy dunyo olimlari uchun markazlashgan ochiq ilmiy nashrlar ma’lumotlar bazasini yaratish, shuningdek, xalqaro ilmiy jurnallar indeksini shakllantirish muhim yo‘nalish sifatida belgilangan. Ushbu platforma turkiy davlatlar olimlari o‘rtasida tadqiqotlar almashuvi, qo‘shma loyihalar va ilmiy hamjihatlikni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

III. XULOSA

Byurokratik murakkabliklar, til va iqtisodiy tafovutlar turkiy davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikning asosiy to‘siqlari hisoblanadi. Ushbu muammolarni aniqlash va ularni tizimli tarzda hal qilish, qo‘shma ilmiy va madaniy loyihalarni samarali amalga oshirish uchun zarurdir. Shuningdek, mamlakatlararo strategik

rejalashtirish, standartlashtirilgan qoidalar va resurslarni birlashtirish mexanizmlari orqali hamkorlikdagi to‘siqlar bartaraf etilishi mumkin.

Ta’lim va madaniyat sohasidagi hamkorlikni barqaror qilish uchun "Turkiy ta’lim hamkorligi kengashi" kabi doimiy muvofiqlashtiruvchi tuzilmalarni tashkil etish va raqamli ta’lim platformalarini kengaytirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mukhamedzhanova S., Shahin I., Sharip A. TURKSOY and its role in the cultural integration of the Turkic countries // *Turkic Studies Journal*. – 2023. – Vol. 5, №1. – P. 98–118. – DOI:10.32523/2664-5157-2023-1-98-118.
2. Aliyeva Kh. The cultural integration of the Turkic states within the bounds of international organizations: realities and perspectives // *Eastern Studies*. – 2019. – Vol. 1, №1. – P. (article).
3. Muhamedzhanova S. & Shaldarbekova A. Development priorities of Turkic cultural integration // *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Turkology Series*. – 2023. – Vol. 144, №3. – P. 257–268.
4. Egamberdiyev M., Turgunbayev I. Cultural transformation of Turkic states in the system of integration organizations // *Journal of Oriental Studies*. – 2023. – Vol. 106, №3. – P. 42–50. – DOI:10.26577/JOS.2023.v106.i3.05.
5. Arıoğlu İ. E. Türkdünya kültürel entegrasyonu çalışmaları: Türk Dünyası Kültür Başkenti uygulaması örneği // *Journal of General Turkish History Research*. – 2025. – Vol. 7, Iss. 14. – P. 593–606. – DOI:10.53718/gttad.1678788.
6. “Turkiy xalqlarning ma’naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati” Maqolalar to‘plami: II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, 2025. – 178 b.
7. Uktamov M. Turkiy xalqlar o‘rtasidagi til va madaniy aloqalarni rivojlantirish va tadqiq etish // *Issues of Turkish Philology*. – 2025. – Vol. 1, №1.
8. Ahmadov S. Turkiy tillarning lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.

MUNDARIJA:

1-SHO‘BA: TURKIY MADANIY HAMKORLIK VA INNOVATSION JARAYONLAR	
Diyorjon Abdullayev Nodirjon o‘g‘li O‘ZBEKISTON VA TURKIYANING TA’LIM VA ILM-FAN SOHASIDAGI MADANIY ALOQALARI (2017–2024)	10
Faig Alakbarli ÇAĞDAŞ DÖVRDƏ TÜRK XALQLARINDA MƏDƏNİ-FƏLSƏFİ MÜNASİBƏTLƏR VƏ TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI	15
Safarov Rahmoil ОБЩЕСТВО КАРЛУКОВ ТАДЖИКИСТАНА И ФОНД «ХАЛЛУХИЁН» – ПЛАТФОРМА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.	23
Ahmed Emin OSMANOĞLU EĞİTİMDE MÜFREDAT İNOVASYONU: TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASI TASAVVURU	32
Одинаев Наим Абдулхафизович IX-XIII АСР АРАБ ВА ФОРС МАНБАЛАРИДА ТУРКИЙ СУЛОЛАЛАР ВА ДАВЛАТЧИЛИК ТАСВИРИ	45
Almaz Ülvi BİNNƏTOVA “ТƏННА АЃАС”IN KÖLGƏSİNDƏ XUDAYBERQAN ŞAMURADOVUN MƏNƏVİ DÜNYASI	54
Давлетова Гульмира Амангельдиевна, Кожобекова Акмарал Дабыртаевна ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА В 1920–1930-Е ГОДЫ: ОТ НАЦИОНАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА К ИДЕОЛОГИЧЕСКОМУ КОНТРОЛЮ	58
Ахантаева Эмина Жағыппарқызы ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛАЛАР – ТҮРКІ	63

МӘДЕНИЕТТІҢ ОРТАЛЫҚТАРЫ	
Исақова Замирахон Рухитдиновна ТУРКИЙ ДАВЛАТЛАР ҲАМКОРЛИГИ: ВОРИСЛИК ВА ЯНГИЛАНИШ (ЎЗБЕКИСТОН ҲАМДА ТУРКМАНИСТОН МИСОЛИДА)	66
Xusainbekova Gulchira Mavlanbekovna TURKIY XALQLAR O'RTASIDA ZAMONAVIY DAVRDA MADANIY ALOQALAR VA HAMKORLIK	75
Маърифат Аҳмедова, Рустам Аҳмедов ТУРКИЙ ДАВЛАТЛАР ИЛМ-ФАНИ ВА МАДАНИЯТИ РИВОЖИДА БЕРУНИЙ АСАРЛАРИНИНГ ЎРНИ	79
Kalandarov Sharofiddin Sitmamatovich TURKIY XALQLARNI BIRLASHTIRIB TURUVCHI QADIMIY SPORT TURLARI VA UNING ZAMONAVIY YOSHLARNING AXLOQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI	83
Yusupov Hamidbek Sultanovich, Baxtiyorova Munira Shixnazar qizi MUHAMMAD RIZO OG'AHY ASARLARI – XIVA TARIXINI O'RGANISHDAGI MUHIM MANBA	91
Ахантаева Гүлазия Жағыпбарқызы ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫМЕН МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСЫ	94
2-SHO'BA: RAQAMLI PLATFORMALAR VA ONLAYN MADANIY ALOQALAR	
Saurov Ravshonbek Ruslanbek o'g'li TURKIY DAVLATLAR O'RTASIDA ILMIY HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING ROLI VA ISTIQBOLLARI	98
O'razmetov Mangubek Tursunbayevich XOJA AHMAD YASSAVIY HIKMATLARIDA MILLIY QADRIYATLAR VA ISLOMIY MA'RIFAT: RAQAMLI PLATFORMALAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI	101

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

TARG‘IB QILISH MASALALARI	
Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich QORAXONIYLAR DAVRI TARIXIY YODGORLIKLARINI TARG‘IB QILISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	106
Ro‘zimboyeva Hulkar Hamro qizi INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK: RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR	108
Muxamadiyev Komil Burxanovich, Sadullayev Ruslanbek Xudashukurovich MAKTAB O‘QUVCHILARINING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR	111
Sadullayev Ruslanbek Xudashukurovich JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARINI RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH VA SHUG‘ULLANUVCHILARNING JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI	118
Zaripova Umida Umarbek Qizi RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA SAN‘AT VA MADANIYATIMIZNI YANADA TAKOMILLASHTIRISHNING MEXANIZMLARI.	121
Usmonov Lutfullo NAMANGANLIKLARNING IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA “MUDOFAA FONDI”GA QO‘SHGAN HISSASI BO‘YICHA MULTIMEDIA LOYIHASINI TAYYORLASH	123
Xaitbayeva Charos Sardorbek qizi INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR	127
Yuldasheva Saboxon Botir qizi IX-XII ASR MOVAROUNNAHR ALLOMALARINING	130

MA'NAVIY QARASHLARIDA KOMIL INSON MUAMMOSINING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI.	
Zarifova Gulshoda RAQAMLI RESURSLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG'IB QILISH	134
Машарипова Лобар Хайрулла кизи ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУРЫ	136
Абдуллаева Зухра Нурлибек кизи РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В ФОРМИРОВАНИИ ЕДИНОГО ТЮРКСКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА	145
Алланиязова Диляфруз Мадияровна ВИРТУАЛЬНЫЕ ФЕСТИВАЛИ И ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦИИ КАК НОВАЯ ФОРМА КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	155
Балтабаева Заринабону Камоладдин кизи СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ	163
3-SHO'BA: TURKIY DAVLATLARDA ILMIY ALMASHINUV VA HAMKORLIK	
Алдабек Нүргүл Әбдіразаққызы «КӨК БӨРІ АРХЕТИПІНІҢ КӨРКЕМ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: М.ӘУЕЗОВТІҢ «КӨКСЕРЕК» ЖӘНЕ С. РАЕВТЫҢ «КӨКЖАЛ» ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ	171
Fatih ÇEMÇEM, Murat KURT, Muhammed DAĞLI ERASMUS+ DENEYİMİNDEN ORHUN PROGRAMI'NA: TÜRK DEVLETLERİ ARASINDA AKADEMİK HAREKETİLİĞİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ İÇİN HARMANLANMIŞ BİR MODEL ÖNERİSİ	176

Tuncay Yazıcı SÜRDÜRÜLEBİLİR ENERJİ TEKNOLOJİLERİNDE TÜRK DÜNYASI BİLİMSEL PAYLAŞIM AĞI: YENİLENEBİLİR ENERJİ EĞİTİMİ VE DİJİTAL PLATFORMLAR ARACILIĞIYLA ORTAK BİR AKADEMİK EKOSİSTEM TASARIM	182
Palvannazirova Yulduz Hasanboy qizi TURKIY DAVLATLAR TAJRIBASI ASOSIDA PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM TIZIMIDA OILAVIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH MEXANIZMLARI	189
Аллабергенова Дилноза ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВСЕСТОРОННЕМ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ	193
Каримова Нилуфар Болтабоевна, Аллабергенова Дилноза СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ	196
Turdiyeva Shahlo YOZMA NUTQ TUSHUNCHASINING LINGVISTIK VA PEDAGOGIK MOHIYATI	201
Karimova Nilufar Boltaboyevna, Turdiyeva Shahlo BOSHLANG'ICH SINFDA YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI	204
Azimova Madinabonu Gulamdjanovna TURKIY DAVLATLAR O'RTASIDAGI QISHLOQ XO'JALIGI SOHASIDA HAMKORLIK VA EKOLOGIK TOZA HAMDA BARQAROR ISHLAB CHIQRISH ZANJIRLARINI YARATISHNING ASOSIY POYDEVORI	206
Kalandarov Sharofiddin Sitmamatovich PAHLAVONIY SPORTI VA UNING TURKIY XALQLAR	209

HAYOTIDAGI AHAMIYATI VA O‘RNI	
Hajiyev Ulug‘bek Qo‘ziboyevich FUQAROLAR HUQUQ VA ERKINLIKLARI TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIM OLISH HUQUQINING TUTGAN O‘RNI	213
Hajiyev Ulug‘bek Qo‘ziboyevich, Tajibayeva Laylo Ulug‘bek qizi KONSTITUTSIYA VA INSON SHA’NI: QADR-QIMMAT HAMDA ISHCHANLIK OBRO‘SINI MUHOFAZA QILISH YO‘LLARI	220
Атаниязова Хурлиман Алишеровна КОНСТИТУЦИОННО- ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МОЛОДЁЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	224
Matchanova Barno Irkinovna MILLIY MAFKURA VA MODERNIZATSIYA: TURKIY DUNYODA AN’ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK DIALEKTIKASI	228
4-SHO‘BA: TURKIY DAVLATLARDA TA’LIM VA FAN SOHASINI RAQAMLASHTIRISH	
Raximov G‘ayrat Buvaxanovich OLIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY JIHATLARI: INSON VA TEXNOLOGIYA MUNOSABATI HAMDA AXLOQIY MUAMMOLAR	233
Karimov Zafarbek Atabayevich SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI RAQAMLASHTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISH	236
Cennet ARMAN ZENGİ RASYONEL TÜKETICIDEN BİLİŞSEL AJANLARA: DIJİTAL TÜKETİMİN DAVRANIŞSAL MİKROİKTİSADI	241

Cennet ARMAN ZENGİ DİJİTAL PİYASALARDA DAVRANIŞSAL PİYASA GÜCÜ: MİKROİKTİSADİ BİR YENİDEN YORUM	242
Süleyman Doğan TÜRK DİZİLERİNİN TOPLUMSAL ETKİSİ VE TEMSİLİ PROBLEMİ	243
Мырзабаева Нуржамал Сасалимовна, Курбанова Назира Умаровна РАЗВИТИЕ ТЕОЛОГИЧЕСКОГО И РЕЛИГИОЗНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ	253
Калиев Азамат Сайитович ТУРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДЕГИ ЖАРАНДЫК ИДЕНТТҮҮЛҮКТҮН ТЕОРИЯЛЫК-МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	262
Дуйшеев Женишбек Аматысакович ТЮРКОЛОГИЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ «ТУРК ЭЛИ»	277
Анарбаева Гулнора Абдуманоповна РОЛЬ МОДЕЛИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ МЕСТНОСТЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА	283
Hasan DUYAR· Muhammed DAĞLI YÜKSEKÖĞRETİMDE UZAKTAN EĞİTİM SÜREÇLERİNİN TEKNOLOJİK İNOVASYON PERSPEKTİFİNDEN YENİDEN TASARLANMASI: YIKICI İNOVASYON TEORİSİ ODAKLI BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ	286
Ramazan KİYAM· Ömer ARSLAN· Murat KURT YÜKSEKÖĞRETİMDE UZAKTAN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMLERİNİN KALİTE GÜVENCE SÜREÇLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: YÖKAK KRİTERLERİ ODAKLI BİR İNCELEME	291
Oğuz SEYHAN· Muhammed DAĞLI SOSYAL BİLGİLER PERSPEKTİFİNDEN TÜRK DEVLETLERİNDE ORTAK DİJİTAL VATANDAŞLIK EĞİTİMİ: UZAKTAN EĞİTİM ALTYAPILARIYLA	296

BÜTÜNLEŞİK BİR MÜFREDAT MODELİ ÖNERİSİ	
Tuncay YAZICI· Murat KURT· Muhammed DAĞLI İNOVASYON ÇAĞINDA ENDÜSTRİYEL GÜVENLİK: TÜRK DEVLETLERİNDE İSG EĞİTİMLERİNDE YAPAY ZEKA TABANLI DİJİTAL ÇÖZÜMLERİN ANALİZİ	304
Uljaeva Shohistahon Mamajonovna INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK: RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR	311
Нормурат Маматов АСРИЙ БИРЛИКНИНГ ЗАМОНАВИЙ ДАВОМИЙЛИГИ	317
Шадманов Курбан Бадриддинович SUCCESSION OF PHILOSOPHY AND SPIRITUALITY OF THE TURKIC EAST AND THE RENAISSANCE WEST	321
Xajiyeva Maqsuda Sultanovna TURKIY DUNYO MADANIY INTEGRATSIYASIDA VIRTUAL TA'LIM VA AKADEMIK MOBILNING AHAMIYATI	329
Наргиз Навази Исмайылова НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ШКОЛАХ	333
Otajonov Murodbek Raxim o'g'li PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA HUQUQIY FANLARNI O'QITISHNI RAQAMLASHTIRISH: QONUNCHILIK ASOSLARI VA INNOVATSION METODLAR	337
5-SHO'BA: RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG'IB QILISH	
Ernazarov Behzod Ollaberganovich RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG'IB QILISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI	341

İbrahim KUŞ, O'ZBEKISTONDA QO'LYOZMALAR TO'PLAMINI RAQAMLASHTIRISH VA ISLOMIY ILMIY MEROSINI SAQLASH	346
Rüzgar Camal, Cəmilə Məhərrəmovna, TÜRK XALQLARININ TOPONİMİK İRSİNİN RƏQƏMSAL SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ: AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏKİSTAN NÜMUNƏSİ	353
Arziev Ruslan Arislanbaevich, INTERNET VA IJTIMOİY TARMOQLAR ORQALI TURKIY MEROSNI SAMARALI TARG'IB QILISH: MAVJUD MUAMMOLAR VA YECHIMLAR	359
Doschanova Umida Eshchanovna RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TURKIY XALQLAR MADANIY MEROSINI SAQLASH VA TARG'IB QILISH STRATEGIYALARI	363
Bekmanova Hurshida Shokirjonovna, Nizomaddinova D.N. RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA JISMONIY MADANIYAT JARAYONINI INTEGRATSIYALASH: INNOVATION YONDASHUV	367
Bekmanova Hurshida Shokirjonovna, Urunov Baxtiyor Atabekovich HARAKATLI O'YINLAR HAMDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA MILLIY KURASH SPORT TURINI O'RGATISHNING INNOVATION METODIKASI	371
Vapayev Kadam Ravshonbekovich, Sobirov Farxodbek Shuxrat o'g'li TURKIY SPORT MEROSINING ONLAYN MUZEYINI YARATISH	374
Vapayev Kadam Ravshonbekovich VIRTUAL HAQIQAT (VR) VA KENGAYTIRILGAN HAQIQAT (AR) TEKNOLOGIYALARI ORQALI TARIXIY TURKIY SPORT TURLARINI JONLANTIRISH	377
Kalandarov Sharofiddin Sitmamatovich BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGLARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI	380

OSHIRISHDA RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY XALQLAR JISMONIY MADANIYATI MEROSINI SAQLASH VA TARG‘IB QILISHNING AHAMIYATI	
Panayeva Maloxat Muminovna HAYKALTAROSHLIK SAN‘ATIDA MILLIY MADANIY MEROSNI SAQLASH VA TARG‘IB QILISHNING ZAMONAVIY USULLARI	389
Yusupov Navro‘zbek Maxsudbek o‘g‘li RAQAMLI RESURLAR ORQALI TURKIY XALQLARNING AN‘ANAVIY MILLIY SPORT O‘YINLARINI SAQLASH VA TARG‘IB QILISH METODOLOGIYASINI ISHLAB CHIQUISH	391
Ahmadvov Diyorbek Shavkat o‘g‘li INTERNET VA IJTIMOIIY TARMOQLAR ORQALI TURKIY MEROSNI SAMARALI TARG‘IB QILISH	395
Rəşidov Zaur Firidun oğlu BALKAN İSLAMININ FORMALAŞMASINDA TÜRK TƏSƏVVÜF TƏRİQƏTLƏRİNİN ROLU: XƏLVƏTİLİK NÜMUNƏSİNDƏ	399
Sinan BADAY ÖZBEKİSTAN'IN TARİHİ VE MANEVİ MİRASININ DİJİTAL KÜLTÜR PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	408
6-SHO‘BA: XALQARO HAMKORLIK VA TURKIY TADQIQOT MARKAZLARINING TAJRIBASI	
Nurmatova Mayya Abdullayevna RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MUSIQA TA‘LIMINING YANGI QIYOFASI	414
Allayarova Nargiza Narimanovna XALQARO HAMKORLIK VA TURKIY TADQIQOT MARKAZLARINING TAJRIBASI ASOSIDA MUSIQA TA‘LIMINI RAQAMLASHTIRISH	417

“Innovatsiyalar davrida turkiy madaniy hamkorlik: raqamli platformalar va ilmiy almashinuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

Yo‘ldoshev Sarvarbek Uktamboy o‘g‘li KOMILJON OTANIYOZOV ASARLARINING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATDAN DOLZARBLIGI	420
Sherov Dilshod Reyimberganovich, Ibodullayev Mansurbek Saburjon o'g'li TURKIY DAVLATLARDA TASVIRIY SAN’AT FANI SOHASINI RAQAMLASHTIRISH	424
Казимова Лейла Тахировна ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ КАК ПРОСТРАНСТВО АКТУАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОГО КОДА: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ (НА ПРИМЕРЕ ТЮРКСКОГО НАСЛЕДИЯ)	428
Abdullayeva Dilrabo Baxtiyor qizi, Xudoyberganova Sarvinoz Sanjarbek qizi, Jumadurdiyeva Asaxon Dilshod qizi “TURKIY DAVLATLARDA OILAVIY EMOTSIONAL IQLIM VA O‘SMIRLARNING RAQAMLI TA’LIMDAGI O‘ZINI BOSHQARISH KOMPETENSIYASI O‘RTASIDAGI PSIXOLOGIK BOG‘LIQLIK”	431
Allanazarova Zulayxo, Baxodirova Sarvinoz, Rajapboyeva Ro‘za, Tojiddinova Munisa SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI	435
Atayeva Guli Shuxratovna, Raximov Jamshidbek Rashidbek o‘g‘li, Qadamova Zahro Tohir qizi INNOVATSIYALAR DAVRIDA TURKIY MADANIY HAMKORLIK: RAQAMLI PLATFORMALAR VA ILMIY ALMASHINUVLAR	440
Bayjanova Sadokat Ilxamovna, Ashirmametova Sunbul O‘runbay qizi TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI	442
Davletov Mayliboy Yusupovich MUSIQA TA’LIMIDA O‘ZBEK CHOLG‘U IJROCHILIGI TARIXINI O‘RGATISHNING PEDAGOGIK SHART-	446

SHAROITLARI	
Атамуратова Мафтуна Музафаровна, Исламова Кувонч Бекзодовна, Рахимбоева Хосият Санатовна, Юлдашева Мафтуна Кармбоевна ТУРКОЛОГИЧЕСКИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ЦЕНТРЫ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ВУЗОВ	452
Raximbayeva Gulyora Ulugbekovna TURKIY DAVLATLARDA TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA TALABALAR IJTIMOIIY IDENTIFIKATSIYASINING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK DETERMINANTLAR	456
Beshimov Xamidjon Sayidovich TURKIY DAVLATLARI KASABA UYUSHMALARINING INSON QADRINI OSHRISHDA ROLI	459
Najmidinova Guzal Axlitdinovna TURKIY XALQLAR MADANIY INTEGRATSIYASI VA ZAMONAVIIY ILMIY HAMKORLIK TAJRIBASI	464